

Mazkur o'quv uslubiy majmuada "Qishloq xo'jalik ishlab chiqarish iqtisodiyoti" fanidan fan sillabusi namunaviy o'quv reja va fanning ishchi o'quv dasturi, ta'lim texnologiyalari, nazariy mashg'ulotlar uchun ma'ruza matnlari, amaliy mashg'ulotlar uchun ishlanmalar, masalalar to'plami, keys, nazorat turlari uchun tayyorlangan savollar majmuasi, tadimotlar, tayanch iboralar, tarqatma materiallar, mustaqil ishlar mavzulari, talabalar bilimini baholashning reyting mezonlari, adabiyotlar ro'yxati va izohli lug'atlar jamlangan.

Tuzuvchilar:

Murtazaev O. – SamQXI "Agroiqtisodiyot va marketing" kafedrasini mudiri, i.f.d., professor,

Ahrorov F. – SamQXI "Qishloq xo'jaligida menejment" fakulteti dekani, i.f.n., dotsent

Taqrizchilar:

Abdulkarimov B. – SamISI, "Iqtisodiyot" kafedrasini dosenti, i.f.n.

G'aniyev I. – SamQXI, "Qishloq xo'jaligida menejment" kafedrasini mudiri, i.f.n., dotsent

Ushbu o'quv-uslubiy majmua Samarqand qishloq xo'jalik instituti o'quv-uslubiy kengashining 201_yil "_____" _____dagi 1-sonli qaroriga muvofiq o'quv jarayoniga tadbiiq etish uchun tavsiya etilgan.

MUNDARIJA

- I Sillabus, namunaviy o'quv reja, fanning ishchi o'quv dasturi
- II Ma'ruza materiallari va nazariy ma'lumotlar
- III Taqdimotlar
- IV Amaliy mashg'ulotlar va ishlanmalar
- V Tarqatma materiallar, keyslar, mustaqil ishlar mavzulari
- VI Labaratoriya mashg'ulotlari, kurs ishi va loyihasi mavzulari
- VII Glossariy

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLYI VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

SAMARQAND QISHLOQ XO'JALIK INSTITUTI

«QISHLOQ XO'JALIGIDA MENEJMENT» FAKULTETI

« AGROIQTISODIYOT VA MARKETING » KAFEDRASI

***“QISHLOQ XO'JALIK ISHLAB CHIQRISH
IQTISODIYOTI”***

fani bo'yicha tayyorlangan

SILLABUS

SAMARQAND 201

“QISHLOQ XO’JALIK ISHLAB CHIQRISH IQTISODIYOTI” FANIDAN SILLABUS

Fanning nomi Qishloq xo’jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti	Soatlar 186	Fan # 3.01	Ta’limturi Bakalavr
<p>Pre-requisites-Fanning o’quv rejadagi boshqa fanlar bilan o’zaro bog’liqligi va uslubiy jixatdan ketma-ketligi</p>			
<p>“Qishloq xo’jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fani asosiy ixtisoslik fani hisoblanib, 3 semestrda o’qitiladi. Rejalashtirilgan gumanitar va ijtimoiy (iqtisodiy nazariya, iqtisodiy ta’limotlar tarixi), matematik va tabiiy-ilmiy (iqtisodiy-matematik usullar va modellar, iqtisodiy geografiya va ekologiya), umumkasbiy (mikroiqtisodiyot, statistika, makroiqtisodiyot, mehnat iqtisodiyoti, inson taraqqiyoti, jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar, marketing, qishloq xo’jaligida ishlab chiqarish texnologiyasi, xorijiy investisiyalar) va ixtisoslik (fermer va dehqon xo’jaliklari iqtisodiyoti, qishloq xo’jaligi korxonalari faoliyatini boshqarish) fanlaridan yetarlicha bilim va ko’nikmalarga ega bo’lishlik talab etiladi.</p>			
<p>Ta’lim natijalari</p> <p>“Qishloq xo’jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fanini o’zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba:</p> <ul style="list-style-type: none"> – “Qishloq xo’jaligida ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fanining mohiyati, predmeti, vazifalari, tadqiqot usullari, fanning bazis tushunchalari; – Resurslar cheklanganligi va iqtisodiyotning bosh muammosi; – Naflilik nazariyasi va chekli unumdorlikning kamayish qonuni; – Ishlab chiqarish nazariyasining asosiy konsepsiyalari va ishlab chiqarish funksiyalari; – Tabiiy resurslardan foydalanishning iqtisodiy tamoyillari; – Firmalarning tashkiliy-iqtisodiy asoslari; – o’simlikchilik va chorvachilikda shartli o’zgaruvchan va o’zgarmas omillar haqida tasavvurga ega bo’lishi; – chekli miqdorlar, muqobil qiymat va uzoq muddatda xarajatlarni qoplanish tamoyillarini qishloq xo’jalik ishlab chiqarishida qo’llashni; – ishlab chiqarish jarayonlarini baholash usullari va ko’rsatkichlarini hisoblashni; – mahsulot chiqimini baholash ko’rsatkichlari va mahsulotlar realizatsiyasidan olingan yalpi tushumni aniqlashni; – ishlab chiqarish omillaridan foydalanish ko’rsatkichlarini aniqlashni; – proporsional-o’zgaruvchan maxsus xarajatlar, disproporsional va doimiy maxsus xarajatlar, qo’shimchaxarajatlarni; – ichki xo’jalik maqsadlarida ishlatiladigan mahsulotlarga va ishlab chiqarishning asosiy omillariga bo’lgan ehtiyojni; – proporsional o’zgaruvchan maxsus xarajatlar, unumdorlik, intensivlik, rentabellik, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini baholashni; – foyda, tadbirkorlik foydasi, rentabellik chegarasi, foyda chegarasi, ishlab chiqarish chegarasi, omillarning qoplanishi, marjinal daromadni bilishi va ulardan foydalana olishi; – qishloq xo’jaligida ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish; – ishlab chiqarishni optimallashtirish; – o’simlikchilik va chorvachilik tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligini aniqlash; – o’simlikchilik va chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni miqdoriy baholash; – qishloq xo’jaligida ishlab chiqarilgan mahsulotning (asosiy mahsulot, qo’shimcha mahsulot) qiymatini aniqlash; – proporsional o’zgaruvchan maxsus xarajatlarni hisoblash; 			

- intensiv o'zgarishlardasamaradorlikni hisoblash;
- o'simlikchilik davachorvachilikda iqtisodiy samaradorlikko'rsatkichlarini aniqlash **ko'nikmalari ga egabo'lish kerak.**

Fanning mazmuni

“Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fanining predmeti, vazifalari va uslublari. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini joylashtirish, ixtisoslashtirish, diversifikatsiya va integratsiya jarayonlarining iqtisodiy mohiyati. Resurslar cheklanganligi va iqtisodiyotning bosh muammosi. Ishlab chiqarish xarajatlari va maxsulot tannarxi. Ishlab chiqarish omillaridan foydalanish ko'rsatkichlari. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligi. Ishlab chiqarish jarayonlarini baholash usullari. O'simlikchilik tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligi. Chorvachilik tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligi.

Fanning maqsadi

Fanni o'rganishdan asosiy maqsad – talabalarda bozor iqtisodiyoti rivojlanishi sharoitida “Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti”ning nazariy va amaliy masalalari to'g'risida talab qilinadigan bilimlarni erkin bozor qonun va qonuniyatlari asosida shakllantirishdir. Fanning maqsadi quyidagi vazifalarni hal yetishni talab etadi:

jahon, respublika iqtisodiyotida qishloq xo'jaligining o'rini, ahamiyatini anglab yetish;
tarmoqdagi amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlar, ularni chuqurlashtirish yo'nalishlarini o'rganish;

tadbirkorlik shakllarining rivojlanishini, samaradorligini, FTT, innovatsion texnologiyalar, ularga bo'lgan talab, ularni iqtisodiy baholashni amalga oshirish hamda ulardan foydalanish samaradorligini o'rganish;

xarajatlar, ularni kamaytirish, daromadlar, foyda, ularni ko'paytirish yo'llarini, mahsulotlarni ishlab chiqarish, ularni samarali taqsimlash, tarmoqdagi baholar tizimi, ularni takomillashtirish va tarmoqlar iqtisodiyoti, ularga iqtisodiy baho berish hamda rivojlantirish yo'llarini o'rganish.

Fanning tarkibi (davomiyligi, o'qitish usullari, soatlar taqsimoti)

Talabalarining “Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fanini o'zlashtirishlari uchun ilg'or va zamonaviy usullardan foydalanish, yangi informatsion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Fanni o'zlashtirishda darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari bilan birgalikda, “Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fani bo'yicha tayyorlangan ta'lim texnologiyasi va o'quv uslubiy majmuasi hamda asosiy mavzular bo'yicha ishlab chiqilgan keys-stadilardan, shuningdek “insert”, “blis-so'rov”, “klaster”, “aqliy hujum”, “zig-zak”, “guruh bo'lib ishlash”, “insert”, “koop-koop” kabi pedagogik texnologiyalardan foydalaniladi.

Adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar.

1. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
2. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
3. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, «Moliya», 2005 y.
4. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. Toshkent, «Istiqlol», 2004 y.
5. Axmedov U. Effektivnost funkcionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
6. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelnii fond Uzbekistana i perspektivi yego polzovaniya. T. «Mehnat» 1987 g. 152 str.
7. Dobrinin V.A. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: «Kolos» 1990 g.

8. Yemelyanov A.M. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: «Ekonomika» 1994 g.
9. Jo'rayev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: «Mehnat» 1992 yil.
10. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
11. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
12. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
13. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
14. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichining asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
15. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
16. Karimov I. A. Qishloq istiqboli – yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
17. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
18. Kayumov F. Effektivnost APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
19. Nosirov N., Abdullayev M. Bozor iqtisodiyoti asosi. T.: 1991 yil
20. Xolmo'minov Sh.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar

1. Fisher S., Dornbush R., Shmalenzi R. «Ekonomika (perevod s angliyskogo), M.: Delo, 2001 god.
2. Fisher S. «Ekonomika+Rukovodstvo po izucheniye uchebnika «Ekonomika» M. 2001 god.
3. Xayma D. N. «Sovremennaya makroekonomika» analiz i primeneniya. V 2-x tomax, M., «Finansi i statistika», 1992 god.
4. Seddiyev Y., Raysh YE., Ugarov A.A. «Ekonomika selskoxozyaystvennix predpriyatiy» Moskva iz-vo MSXA 2000 god.s.400
5. Petrenko I.Y., Chujinov P.I. «Ekonomika selskoxozyaystvennogo proizvodstvo», Alma-Ata, Kaynar, 1992 god. s-325
6. Vexi ekonomicheskoy misli. Pod redaksii V.M. Galperina.t.3. Visshaya shkola ekonomiki. Sankt-Peterburg . 2000. s. 434-436, 442.
7. Dobrinin V.A. «Aktualniye problemi ekonomiki APK» Moskva 2001 god.
8. Popov N.A. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: «Delo i Servis». 2001-s11
9. R. Pindayk, D. Rubinfeld. Mikroiqtisod (inglizchadan tarjima). T.: «Sharh». 2002. 390-bet, Maksimova V.F. Mikroekonomika. M.: «Somintek». 1996. 208-bet
10. Dolan, D. Lindsey. Rinok: Mikroekonomicheskaya model. Sankt-Peterburg. 1992. 12-bet
11. Roger A. Arnold. Microeconomics, 6e. Thomson, South-Western, AKSH. 2004 y. 8-9 betlar
12. R. McConnell, Stanley L. Brue. Microeconomics-Principles, Problems, and Policies. -15th ed. New York, NY, USA: McGraw-Hill/Irwin. 2002 y
13. David Colman. Trevor Yang. Principles of Agricultural Economics-Markets and prices in less developed countries. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 2002y.
14. David L. Debertin. Agrikultural Production Economics. –University of Kentucky, Department of Agrikultural Economics.- 2012 y

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari/-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezonini bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.

- 3.Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
- 4.Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
- 5.O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
- 6.O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
- 7.O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
- 8.O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
- 9.O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
- 10.O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
- 11.O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
- 12.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
- 13.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
- 14.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda islohotlarni takomillashtirish hamda dehqon(fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
- 15.O'zbekiston Respublikasi «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
- 16.O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Baholash

O'quv mashg'ulotida ham, butun kurs davomida ham o'qitishning natijalarini rejali tarzda kuzatib borish. Kurs oxirida og'zaki va test topshiriqlari yoki yozma ish variantlari yordamida talabalarning bilimlari baholanadi.

"Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti" fani bo'yicha talabalarning bilim saviyasi, ko'nikma va malakalarini aniqlash hamda ularning o'zlashtirish darajalarini Davlat ta'lim standartlariga muvofiqligini ta'minlash uchun quyidagi nazorat turlarini o'tkazish nazarda tutiladi:

- **Joriy nazorat (JN)**– talabaning fan mavzulari bo'yicha bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlashva baholash usuli. Joriy nazorat fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda amaliy mashg'ulotlarda og'zaki so'rov, test o'tkazish, suhbat, nazorat ishi, kollektivium, uy vazifalarini tekshirish va shu kabi boshqa shakllarda o'tkazilishi mumkin;

- **Oraliq nazorat (ON)**– semestr davomida o'quv dasturining tegishli (fanlarning bir necha mavzularini o'z ichiga olgan) bo'limi tugallangandan keyin talabaning nazariy bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Oraliq nazorat bir semestrda ikki marta o'tkaziladi va shakli (yozma, og'zaki, test va hokazo) o'quv faniga ajratilgan umumiy soatlar hajmidan kelib chiqqan holda belgilanadi;

• **Yakuniy nazorat (YaN)**– semestr yakunida muayyan fan bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni talabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini baholash usuli. Yakuniy nazorat asosan tayanch tushuncha va iboralarga asoslangan "Yozma ish" shaklida utkaziladi.

ON o'tkazish jarayoni kafedra mudiri tomonidan tuzilgan komissiya ishtirokida muntazam ravishda o'rganib boriladi va uni o'tkazish tartiblari buzilgan hollarda, **ON** natijalari bekor qilinishi mumkin. Bunda yhollarda **On** qayta o'tkaziladi.

Oliy ta'lim muassasasi rahbarining buyrug'i bilan ichki nazorat va monitoring bo'limi rahbarligida tuzilgan komissiya ishtirokida **YaNni** o'tkazish jarayoni muntazam ravishda o'rganib boriladi va uni o'tkazish tartiblari buzilgan hollarda, **YaN** natijalari bekor qilinishi mumkin. Bunday hollarda **YaN** kayta utkaziladi.

Talabaning bilim saviyasi, ko'nikma va malakalarini nazorat qilishning reyting tizimi asosida talabaning fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi ballar orqali ifodalanadi.

«Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti» fani bo'yicha talabalarning semestr davomidagi o'zlashtirish ko'rsatkichi 100 ballik tizimda baholanadi.

Ushbu 100 ball baholash turlari bo'yicha quyidagicha taqsimlanadi:

Ya.N.-30 ball, qolgan 70 ball esa

J.N.-30 ball va

O.N.-40 ball qilib taqsimlanadi.

<p>Xodimlar Murtazayev O. – SamQXI, “Agroiqtisodiyot va marketing” kafedrasini mudiri, i.f.d., professor AxrorovF. – SamQXI, “Qishloq xo'jaligida menejment” fakulteti dekani, i.f.n., dosent</p>	<p>Kontakt Axrorov F. Farhod Ahrorov, Dean of faculty of Management in Agriculture, Samarkand Agricultural Institute 77, MirzoUlugbek street, Samarkand, Uzbekistan, 140103 Tel. 99866 2344433 (office) 99893 3445575 (mobile) E-mail: fahrorov@yahoo.com, fahrorov@gmail.com skype: farhod_ahrorov</p>	
--	--	--

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
3.04	Қишлоқ хўжалигида инвестицион жараёнларни бошқариш	226		124	54	70			кл	102					x			
3.05	Қишлоқ хўжалик маҳсулотлар сифати ва маркетинги	200		108	48	60				92						x		
3.06	Аграр сийёсат ва озик овқат хавфсизлиги	162		78	36	42				84						x		
3.07	Кўп тармоқли фермер хўжаликлари фаолиятини баҳолаш ва бизнес-режалаштириш	210		126	54	72			кн	84								x
3.08	Тупроқшунослик ва агрохимё	180		114	38		76			66			x					
3.09	Ўсимликларни уйғунлашган химюяси	160		76	36		40			84							x	
3.10	Қишлоқ хўжалик экинлари генетикаси, селекцияси ва уруғчилиги	190		114	54		60			76			x					
3.11	Чорвачилик ва ипакчилик асослари	270		170	72		98			100		x						
3.12	Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини механизациялаштириш	210		132	58		74			78		x						
3.13	Сугориладиган деҳқончилик ва мелиорация	270		172	72	58	42			98				x				
3.14	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, дастлабки ишлаш технологияси ва стандартлаштириш	214		94	42		52			120					x			
3.15	Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги	90		56	22	18	16			34					x			
	Танлов фанлари	250		150	60	90				100							x	x
4.00	Ихтисослик фанлари	848	12,0	498	228	270			1 кл, 1 кн	350						4	18	13
4.01	Қишлоқ хўжалигида менежмент	210		126	54	72			кл	84							x	x
4.02	Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ташкил этиш	180		108	54	54			кн	72							x	
4.03	Ўсимликшунослик ва пахтачилик	180		104	40	64				76								x
4.04	Мевачилик ва сабзавотчилик	180		108	54	54				72								x
	Танлов фани	98		52	26	26				46								x
5.00	Кўшимча фанлар	450	6,1	268	88	180			2 кл, 5 кн	182					x	x	x	x
	ЖАМИ	7344	100,0	4352	1738	1542	850	222		2992	32	32	32	32	32	32	32	32
	Малака амалиёти	1080																
	Битирув малакавий иши	270																
	Аттестациялар	918																
	ЖАМИ	2268																
	ҲАМАСИ	9612																

Изоҳ:

- Олий таълим муассасаси ихтисослик фанлари рўйхатини тузишда кадрлар буюртмачиларининг талабларини эътиборга олади.
- Ҳарбий тайёргарлик машғулотлари кўшимча фанлар блокнинг соатлари ҳисобига, ҳарбий йиғин эса таътил вақти ҳисобига ўтказилди. Ҳарбий тайёргарлик машғулотлари ўтказилмайдиган ҳолларда меҳнат бозори ва кадрлар буюртмачиларининг талабларига мосланувчанлиги ва ҳаракатчанлигини таъминлаш учун Илмий кенгашнинг қарори билан фойдаланилади.
- Ўқув режа асосида олий таълим муассаси ҳар йили ишчи ўқув режасини тузади. Бунда олий таълим муассасасига талабалар юкмасининг ҳафталик ҳажмини сақлаган ҳолда ўқув фанлари блоки ҳажмини 5 фоизгача, блоклар таркибидаги фанлар ҳажмини 10 фоизгача ўзгартириш ҳукуқи берилди.
- Ўқув фанлари ҳажмининг камидан 20 фоизи мустақил таълим тарзида ўзлаштирилиши шарт.
- Талаба билимининг баҳолаш рейтинг тизимига мувофиқ ўқув жараёни давомида амалга оширилади.
- Битирув малакавий ишини бажариш муддатлари таркибига уни химюя қилиш ҳам киритилади.
- *Жисмоний маданият ва спорт фани таркибида «Валеология асослари» курсидан 10 соат ҳажмда маъруза, 8 соат ҳажмда амалий машғулот ўқитилиши кўзда тутилади.

Ўқув жараёнининг таркибий қисмлари	Ҳафталар сони	Семестр	Давлат аттестацияси
Назарий таълим	136	1-8	1. Гуманитар ва иқтисодий-иқтисодий фанлардан
Малака амалиёти	20	2,4,6,8	2. Чет тили
Аттестациялар	14+3(Д)	1-8	3. Битирув малакавий ишини химюя қилиш
Битирув малакавий иши	5	8	
Таътил	26	1-8	
Жами	204		

Мувофиқлаштирувчи кенгаш раиси

Олий таълим муассасалари бош бошқармаси бошлиғи

Маънавий ва ахлоқий тарбия бошқармаси бошлиғи

ОЎМКХТМ директори

КСХВ ўқув юртлири ва малака ошириш бўлими бошлиғи

ТошДАУ ректори

(имзо)
И. Маждидов

М.Комилов

Б.Рахимов

Ш.Жаникулов

Б.Сулаймонов

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишлари бўйича ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашида маъқулланган

2015 йил "16" 04 даги 4 - сонли баённома

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
SAMARQAND QISHLOQ XO'JALIK INSTITUTI

Ro'yxatga olindi:

“TASDIQLAYMAN”
O'quv ishlari bo'yicha prorektor

№ _____

_____ A.A.Elmurodov

“ ____ ” _____ 2016 yil

“ ____ ” _____ 2016 yil

«Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish
iqtisodiyoti»
fanining
ISHCHI O'QUV DASTURI

Oliy ta'limning

Bilim sohasi:	400000	- Qishloq va syv xo'jaligi
Ta'lim sohasi:	420000	- Qishloq xo'jaligi
Ta'lim yo'nalishi:	5420100	- “Qishloq xo'jaligida menejment”

SAMARQAND – 2016 yil

Fanning ishchi o'quv dasturi o'quv, ishchi o'quv reja va o'quv dasturiga muvofiq ishlab chiqildi.

Tuzuvchilar:

Murtazayev O. – SamQXI, “Agroiqtisodiyot va marketing” kafedrası mudiri, i.f.d., professor

Axrorov F. - “Qishloq xo'jaligida menejment” fakulteti dekani , i.f.n., dotsent.

Taqrizchilar:

Abdukarimov B. – SamISI, “Iqtisodiyot” kafedrası professori.

G'aniyev I. – SamQXI, “Qishloq xo'jaligida menejment” kafedrası mudiri, i.f.n., dotsent.

Fanning ishchi o'quv dasturi “Agroiqtisodiyot va marketing” kafedrasining 2016 yil “___” avgustdagi “_1_” -son yig'ilishida muhokamadan o'tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri: _____ **Murtazayev O.**

Fanning ishchi o'quv dasturi “Qishloq xo'jaligida menejment” fakultetining 2016 yil _____dagi _____ -sonli ilmiy kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan.

Fakultet ilmiy kengashi raisi: _____ **Axrorov F.**

Kelishildi: O'quv-metodika bo'limi boshlig'i _____ **Ruziqulov R.F.**

KIRISH

Mamlakat iqtisodiyotida qishloq xo'jaligining o'rni va ahamiyati ulkan. Kelajakda respublika iqtisodiyotini barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun qishloq xo'jaligini yuksaltirish obektiv zaruriyat hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligini bozor iqtisodiyoti qonunlari talablari darajasida rivojlantirish uchun tarmoqda erkin faoliyat ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lgan turli xildagi mulk shakllarini, ularga asoslangan tadbirkorlik turlari va ular o'rtasidagi erkin bozor munosabatlarining nazariy, uslubiy asoslarini erkinlashtirish, takomillashtirish, investisiyalarni jalb etib, fan-texnika yutuqlarini, yangi texnikalarni, ilg'or texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish, barcha resurslardan, kapitaldan to'liq va samarali foydalanish yo'llarini belgilash, barcha xarajatlarni tejash, mehnat unumdorligini yuksaltirish, ularni rag'batlantirish tizimini takomillashtirish hamda foyda summasini ko'paytirish yo'llarini asoslangan holda belgilab olish maqsadga muvofiqdir.

O'quv fanining maqsadi va vazifalari

Fanni o'rganishdan asosiy maqsad - talabalarda bozor iqtisodiyoti rivojlanishi sharoitida qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining nazariy va amaliy masalalari to'g'risida talab qilinadigan bilimlarni erkin bozor qonun va qonuniyatlari asosida shakllantirishdir. Fanning maqsadi quyidagi vazifalarni hal yetishni talab etadi:

- jahon, respublika iqtisodiyotida qishloq xo'jaligining o'rmini, ahamiyatini anglab yetish;
- tarmoqdagi amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlar, ularni chuqurlashtirish yo'nalishlarini o'rganish;
- tadbirkorlik shakllarining rivojlanishini, samaradorligini, FTT, innovasion texnologiyalar, ularga bo'lgan talab, ularni iqtisodiy baholashni amalga oshirish hamda ulardan foydalanish samaradorligini o'rganish;
- xarajatlar, ularni kamaytirish, daromadlar, foyda, ularni ko'paytirish yo'llarini, mahsulotlarni ishlab chiqarish, ularni samarali taqsimlash, tarmoqdagi baholar tizimi, ularni takomillashtirish va tarmoqlar iqtisodiyoti, ularga iqtisodiy baho berish hamda rivojlantirish yo'llarini o'rganish.

Fan bo'yicha talabalarning bilimiga, ko'nikma va malakasiga qo'yiladigan talablar

«Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti» fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba:

- tarmoqda amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlarning iqtisodiy asoslarini va yo'nalishlarini; ishlab chiqarish resurslari va ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini mavjud bo'lgan tadqiqot usullaridan foydalangan holda aniqlashni va kelajakda ularni rivojlantirish hamda samaradorligini oshirish yo'llarini belgilab berishni; shunga asoslangan holda ijtimoiy-iqtisodiy samaraga ega bo'lgan xo'jalik yuritish shakllarini rivojlantirishni; investisiyalarni jalb etish hamda samaradorligini oshirish yo'llarini bilishi;
- talaba qishloq xo'jaligida turli mulkchilikka asoslangan korxonalarining shakllanish jarayonlarini tahlil qilish bo'yicha; qishloq xo'jaligi iqtisodiyotiga oid iqtisodiy statistik va hisobot ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish bo'yicha; milliy, tarmoqlar, hududiy va qishloq xo'jaligi iqtisodiyotini o'zaro aloqadorligini tushunish bo'yicha; qishloq xo'jaligida bozor muammolari bo'yicha asosiy iqtisodiy talablarni shakllantira olish; qishloq xo'jaligi iqtisodini rivojlanishini ta'minlaydigan ishlab chiqarish resurslarini, investisiyalarning samaradorligini ta'minlaydigan xulosa va takliflarni, hujjatlarni tayyorlash bo'yicha **ko'nikmalarga ega bo'lishlari**;
- talaba agrar iqtisodiyot, uni mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyati; qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining rivojlanish holati; qishloq xo'jaligi korxonalarining O'zbekiston qishloq xo'jaligidagi o'rni va ahamiyati; ulardagi mulkchilik shakllari va munosabatlari; ularning faoliyatiga davlat aralashuvi me'yorlari va tartibi; ichki va tashqi investisiya jalb etish; ishlab chiqarish samaradorligi hamda ularni rivojlantirish bo'yicha ilmiy, amaliy jihatdan asoslangan **malakalariga ega bo'lishi kerak**.

Fanning o'quv rejasidagi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi va uslubiy jihatdan uzviy ketma-ketligi

“Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fani asosiy ixtisoslik fani hisoblanib, 3 semestrda o'qitiladi. Rejalashtirilgan gumanitar va ijtimoiy (iqtisodiy nazariya, iqtisodiy ta'limotlar tarixi), matematik va tabiiy-ilmiy (iqtisodiy-matematik usullar va modellar, iqtisodiy geografiya va ekologiya), umumkasbiy (mikroiqtisodiyot, statistika, makroiqtisodiyot, mehnat iqtisodiyoti, inson taraqqiyoti, jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar, marketing, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish texnologiyasi, xorijiy investisiyalar) va ixtisoslik (fermer va dehqon xo'jaliklari iqtisodiyoti, qishloq xo'jaligi korxonalari faoliyatini boshqarish) fanlaridan yetarlicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlik talab etiladi.

Fanning ishlab chiqarishdagi o'rni

Qishloq xo'jaligida mulkchilik munosabatlari va turli mulkchilikdagi korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy hamda huquqiy asoslari, qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi va davlatning agrar siyosati, innovasion texnologiyalarni tadbiiq etishni, qishloq xo'jaligida yer-suv, moddiy-texnikaviy va boshqa resurslardan foydalanish, qishloq xo'jaligiga servis xizmatlari ko'rsatish, ishlab chiqarish xarajatlari, daromadlar va foydani anishlash, ishlab chiqarish samaradorligi ko'rsatkichlarini tahlil etish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish, investisiyalar jalb etish yo'nalishlari hamda tarmoqlarning rivojlanishini ta'minlaydigan aniq tadbirlarni amaliyotga joriy etilishi, ishlab chiqarishni barqaror yuksalishini ta'minlaydi.

Shuning uchun ham “Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fani ixtisoslik fanlari blokining asosiy fanlaridan biri hisoblanadi.

Fanni o'qitishdagi yangi pedagogik va axborot texnologiyalari

Talabalarning “Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fanini o'zlashtirishlari uchun ilg'or va zamonaviy usullardan foydalanish, yangi informasion-pedagogik texnologiyalarni tadbiiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Fanni o'zlashtirishda darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari bilan birgalikda, “Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fani bo'yicha tayyorlangan ta'lim texnologiyasi va o'quv uslubiy majmuasi hamda asosiy mavzular bo'yicha ishlab chiqilgan keys-stadilardan, shuningdek “insert”, “blis-so'rov”, “klaster”, “aqliy hujum”, “zig-zak”, “guruh bo'lib ishlash”, “insert”, “koop-koop” kabi pedagogik texnologiyalardan foydalaniladi.

"Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti " kursini loyihalashtirishda quyidagi asosiy konseptual yondoshuvlardan foydalaniladi:

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Bu ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq; o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshilishni nazarda tutadi.

Tizimli yondoshuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jarayonning mantiqiyligi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondoshuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, o'quv jarayonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi.

Dialogik yondoshuv. Bu yondoshuv o'quv munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish. Demokratik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi.

Muammoli ta'lim. Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni obyektiv qarama-qarshiligi va uni hal yetish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni mustaqil ijodiy faoliyati ta'minlanadi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash - yangi kompyuter va axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga qo'llash.

O'qitishning usullari va texnikasi. Ma'ruza (kirish, mavzuga oid, vizuallash), muammoli ta'lim, keys-stadi, pinbord, paradoks va loyihalash usullari, amaliy ishlar.

O'qitishni tashkil etish shakllari: dialog, muloqot hamkorlik va o'zaro o'rganishga asoslangan frontal, kollektiv va guruh.

O'qitish vositalari: o'qitishning an'anaviy shakllari (darslik, ma'ruza matni) bilan bir qatorda - kompyuter va axborot texnologiyalari.

Kommunikasiya usullari: tinglovchilar bilan operativ teskari aloqaga asoslangan bevosita o'zaro munosabatlar.

Teskari aloqa usullari va vositalari: kuzatish, bliss-so'rov, oraliq va joriy va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o'qitish diagnostikasi.

Boshqarish usullari va vositalari: o'quv mashg'uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik karta ko'rinishidagi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish, qo'yilgan maqsadga erishishda o'qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg'ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati.

Monitoring va baholash: o'quv mashg'ulotida ham, butun kurs davomida ham o'qitishning natijalarini rejali tarzda kuzatib borish. Kurs oxirida og'zaki va test topshiriqlari yoki yozma ish variantlari yordamida talabalarning bilimlari baholanadi.

“Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fanini o'qitish jarayonida kompyuter texnologiyasidan foydalaniladi. Amaliy-laboratoriya mashg'ulotlarining mavzulari bo'yicha talabalar bilimni baholash, ayrim hollarda oraliq va yakuniy nazoratlar ham test asosida, kompyuter yordamida, o'tkaziladi. “Internet” tarmog'idagi fiziologik ma'lumotlar va ko'rsatkichlardan foydalanib, fan bo'yicha tarqatma materiallar tayyorlanadi.

**“Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti” fani bo'yicha
«Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti» fani mavzulari va ular bo'yicha mashg'ulot
turlariga ajratilgan yuklama hajmining taqsimoti**

№	Mavzular	Auditoriya soatlari		Must a-qil ish	Ham masi	
		Jami	SHu jumladan:			
			Ma' - ruz a			Amaliy (semina r)

1	Qishloq xo'jaligining respublika iqtisodiyotidagi o'rni, ahamiyati. «qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti» fanining predmeti, tadqiqot usullari	4	2	2	-	4
2	Qishloq xo'jaligini joylashtirish, ixtisoslashtirish va integratsiyalash samaradorligini oshirish.	6	2	4	2	8
3	Agrosanoat majmuasining mohiyati, tarkibi va rivojlanishi	4	2	2	2	6
4	Bozor iqtisodiga o'tishda qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi va amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlar	4	2	2	2	6
5	Qishloq xo'jaligida mulk va xo'jalik yuritish shakllarining samaradorligi	4	2	2	2	6
6	Resurslar cheklanganligi va iqtisodiyotning bosh muammosi.	4	2	2	6	10
7	Qishloq xo'jaligining er-suv resurslari va ulardan samarali foydalanish	12	6	6	6	18
8	Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari, fan-texnika taraqqiyoti, ilg'or texnologiyalar, asosiy va aylanma fondlar va ulardan samarali foydalanish	12	6	6	6	18
9	Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari, ularning bozori, ulardan foydalanish va mehnat unumdorligi	8	4	4	6	14
10	Qishloq xo'jaligida investitsiya va kapital ko'yilmalar, ularning samaradorligini oshirish	8	4	4	6	14
11	Qishloq xo'jaligi infratuzilmasi va uning rivojlanishi	4	2	2	4	8
12	Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxi	8	4	4	6	14
13	Qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholari, ularning takomillashtirilishi	4	2	2	4	8

1 4	Korxonalarining daromadlari, foydalari, ularning taqsimlanishi. ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi	8	4	4	4	12
1 5	O'simlikchilik tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligi.	14	6	8	8	22
1 6	CHorvachilik tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligi.	12	4	8	8	20
	Jami:	114	54	60	72	186

Asosiy qism: Fanning uslubiy jihatdan uzviy ketma-ketligi

Asosiy qismda (ma'ruza) fanni mavzulari mantiqiy ketma-ketlikda keltiriladi. Har bir mavzuning mohiyati asosiy tushunchalar va tezislar orqali ochib beriladi. Bunda mavzu bo'yicha talabalarga DTS asosida yetkazilishi zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar to'la qamrab olinishi kerak.

Asosiy qism sifatiga qo'yiladigan talab mavzularning dolzarbligi, ularning ish beruvchilar talablari va ishlab chiqarish ehtiyojlariga mosligi, mamlakatimizda bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy va demokratik o'zgarishlar, iqtisodiyotni erkinlashtirish, iqtisodiy-huquqiy va boshqa sohalaridagi islohotlarning ustuvor masalalarini qamrab olishi hamda fan va texnologiyalarning so'ngi yutuqlari e'tiborga olinishi tavsifa etiladi.

Ma'ruza mashg'ulotlari.

1.Qishloq xo'jaligining respublika iqtisodiyotidagi o'rni, ahamiyati. «qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti» fanining predmeti, tadqiqot usullari.

Qishloq xo'jaligi respublika iqtisodiyotining muhim sohasi ekanligi, uning o'ziga xos xususiyatlari. Qishloq xo'jaligining maqsadi, vazifalari. Hukumatning hozirgi davrdagi agrar siyosati. Qishloq xo'jaligini, tarmoqlarini jahon va mamlakat miqyosidagi o'zgarishi. Qishloq xo'jaligini mamlakat iqtisodiyotidagi o'rni, ahamiyati va dinamikasi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida qishloq xo'jaligidagi iqtisodiy munosabatlar, ularni rivojlanishi. Fanning predmeti, maqsadi va vazifalari. Fandagi foydalaniladigan tadqiqot usullari. Uning boshqa fanlar bilan bog'liqligi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekistonning har yilgi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi yakunlari va kelgusi yillardagi iqtisodiy islohotlarni eng muhim ustuvor yo'nalishlariga doir ma'ruzasining fanni o'qitishdagi roli va ahamiyati.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

2.Qishloq xo'jaligini joylashtirish, ixtisoslashtirish va integratsiyalash samaradorligini oshirish.

Qishloq xo'jaligini joylashtirish ijtimoiy mehnat taqsimotining muhim shakli ekanligi. Jahon, respublika qishloq xo'jaligini maqsadga muvofiq joylashtirishning, rivojlantirishning zarurligi hamda mumkinligi. Bu borada hukumatning siyosati. Qishloq xo'jaligini joylashtirish haqida tushuncha, uning maqsadi va tamoyillari. Qishloq xo'jaligini joylashganligi, uni rivojlantirish masalalari. Qishloq xo'jaligini ixtisoslashtirish haqida tushuncha, hozirgi davrda uning maqsadi, vazifalari, tamoyillari. Ixtisoslashtirish turlari, ularning samaradorligi. Qishloq xo'jaligini ixtisoslashtirishni

rivojlantirish masalalari. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish, kooperasiyalashtirishni takomillashtirish masalalari. Davlatning qishloq xo'jaligini joylashtirish, ixtisoslashtirishni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlari. Joylashtirish, ixtisoslashtirish borasidagi ilg'or tajribalar.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

3. Agrosanoat majmuasining mohiyati, tarkibi va rivojlanishi.

Agrosanoat majmuasi haqida tushuncha, uning zarurligi, maqsadi va vazifalari. Agrosanoat majmuasining tarkibi, mazmuni. Agrosanoat majmuasi tarkibidagi tarmoqlar o'rtasidagi munosabatlar. Agrosanoat majmuasining respublika iqtisodiyotidagi o'rni va ahamiyati. Inqiroz sharoitida hukumatning chora – tadbirlari. Agrosanoat majmuasidagi ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqaruvchi sohasi. Hozirgi davrda shu soha tarmoqlari, korxonalari o'rtasidagi munosabatlar. ASM tarkibidagi qishloq xo'jaligiga xizmat qiluvchi soha, uning maqsadi, vazifalari. Xizmat ko'rsatuvchi sohani rivojlantirish yo'llari. ASM tarkibidagi qayta ishlash, tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi soha, uning maqsadi, vazifalari. ASM ning iqtisodiy – ijtimoiy samaradorligi, unga ta'sir etuvchi omillar, ular Davlat dasturidagi e'tibor. Respublika agrosanoat majmuasini takomillashtirish va iqtisodiy - ijtimoiy samaradorligini yuksaltirish yo'llari. Agrosanoat majmuasiga oid chet el tajribalari. Oziq-ovqat va xalq iste'moli mollari majmuasi. Davlatning oziq-ovqat xavfsizligi. ASM ga oid ilg'or tajribalar. Mamlakat agrosanoat majmuasini istiqboli va uning tarkibini takomillashtirish

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

4.Bozor iqtisodiga o'tishda qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi va amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlar.

Qishloq xo'jaligida bozor munosabatlarini shakllantirishning zarurligi. O'tish davrida qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligining zarurligi. Davlat dasturi, ahamiyati. Tarmoqdagi islohotlarning yo'nalishlari. Yer islohoti, uning amalga oshirilishi. Mulk islohotlari, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish yo'llari. Moliya, kredit islohotlarini amalga oshirilishi. Davlat rahbarligida soliq va baholar islohotini amalga oshirilishi. Qishloq xo'jaligidagi inqiroz sharoitidagi tashkiliy islohotlar. Qishloq xo'jaligidagi tarkibiy islohotlar. Davlatning diversifikasiya siyosati. Islohotlarning iqtisodiy – ijtimoiy samaradorligi. Qishloq xo'jaligidagi islohotlarni chuqurlashtirish yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

5. Qishloq xo'jaligida mulk va xo'jalik yuritish shakllarining samaradorligi.

Bozor iqtisodiyotiga O'tish sharoitida qishloq xo'jaligida mulkchilikning turli shakllarini shakllantirishning zarurligi. Tarmoqdagi davlat mulki, uning holati. Davlat korxonalari, ularning maqsad va vazifalari. Qishloq xo'jaligidagi jamoa mulki, uning mazmuni. Jamoa va shirkat xo'jaliklari, ularning rivojlanishi. Tarmoqdagi xususiy va shaxsiy mulk, uning holati. Fermer va dehqon xo'jaliklari, ularning rivojlanishi. Bu borada davlatning siyosati. Qishloq xo'jaligidagi mulk va korxonalar turlarini rivojlantirish masalalari. Rivojlangan davlatlardagi mulkchilik shakllari va unga asoslangan korxonalar tajribasi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

6.Resurslar cheklanganligi va iqtisodiyotning bosh muammosi.

Resurslarning cheklanganligi. Cheklangan resurslarni taqsimlash. Resurslarni taqsimlashda narxning ahamiyati. Muvozanat narxning shakllanishi. Bozor va uning vazifasi. Bozor bilan bog'liq bo'lmagan faoliyat.

Naflilik nazariyasi. Ishlab chiqarish omillari va ularning turlari.

Bir o'zgaruvchan omil (mehnat) asosida ishlab chiqarishni tashkil etish. O'zgaruvchi omilning yalpi o'rtacha, chekli mahsulotlari va ular o'rtasidagi bog'liqlik. Ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish. Ishlab chiqarish omillari chekli mahsuldorligining kamayish qonuni. Ishlab chiqarish funksiyasi tushunchasi. Ishlab chiqarish funksiyalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,4,11,12,14

7. Qishloq xo'jaligining yer-suv resurslari va ulardan samarali foydalanish.

Yer-suv resurslarining qishloq xo'jaligidagi ahamiyati va xususiyatlari. Yer resurslarining maydoni, suv resurslarining miqdori, tarkibi. Ularning foydalanuvchilar bo'yicha taqsimlanishi. Yer-suvdan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash tartibi. Yer-suv resurslaridan foydalanishning samaradorligi, unga ta'sir etuvchi omillar. Yer kadastri, uning tarkibi va mazmuni. Yer-suv monitoringi va davlat yer kadastri. Yerlarni iqtisodiy baholash. Yer-suv resurslaridan oqilona va samarali foydalanish yo'llari. Yer-suv resurslaridan samarali foydalanishga oid chet el tajribalari. Irrigasiya–meliorasiya tadbirlari, ularning ahamiyati hamda iqtisodiy–ijtimoiy samaradorligi. Suvdan to'liq va samarali foydalanish masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli, munozara,*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

8. Qishloq xo'jaligining moddiy texnika resurslari, fan-texnika taraqqiyoti, ilgor texnologiyalar, asosiy va aylanma vositalar, ulardan samarali foydalanish.

Moddiy-texnika resurslari haqida tushuncha, ularning ahamiyati. Inqiroz sharoitida bu boradagi hukumatning chora – tadbirlari. MTR ning turkumlashtirilishi va xususiyatlari. Innovasion taraqqiyot haqida tushuncha, uning yo'nalishlari. Ilg'or va samarali innovasion texnologiyalar, ularning ahamiyati. Bu boradagi Davlatning siyosati. Qishloq xo'jaligini moddiy-texnika resurslari bilan ta'minlanganlik hamda ulardan foydalanganlik darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash tartibi. Hozirgi bozor iqtisodi sharoitida qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslarini shakllantirish. Ularning bozori, uni rivojlantirish yo'llari. Tarmoqdagi moddiy-texnika resurslaridan foydalanish darajasi. Ilg'or va samarali innovasion texnologiyalarning iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligining hozirgi holati. O'simlikchilik tarmog'idagi innovasion texnologiyalar, ularning ko'lamini kengaytirish masalalari. Chorvachilik sohalaridagi innovasion texnologiyalar, ularni rivojlantirish masalalari. Chet ellardagi yangi texnika va texnologiyalar, ularning samaradorligi. Innovasion taraqqiyotni ta'minlash masalalari.

Qishloq xo'jaligining asosiy va aylanma fondlari (vositalar) haqida tushuncha, ularning ahamiyati, xususiyatlari. Asosiy va aylanma fondlarni maqsad va vazifalariga ko'ra turkumlashtirilishi. Asosiy va aylanma fondlari (vositalari) va ulardan foydalanish darajasini, samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularning aniqlanishi. Asosiy va aylanma vositalarning, fondlarning shakllantirilishi, inqiroz sharoitida ularning bozori. Bozor iqtisodiyoti sharoitida asosiy va aylanma fondlar (vositalar)dan samarali foydalanishning darajasi, dinamikasi. Asosiy va aylanma vositlar va fondlarni shakllantirish manbalari va yo'llari. Qishloq xo'jaligining asosiy va aylanma vositalaridan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari. Asosiy va aylanma vositalarning tarkibi. Korxonaning moliyaviy mablag'lari v ulardan foydalanish. Asosiy va aylanma vositalarning hozirgi holati, samaradorligini oshirish yo'llari. Asosiy va aylanma vositalarni baholash. Asosiy va aylanma vositalardan foydalanishdagi chet el tajribalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

9. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari, ularning bozori, ulardan foydalanish va mehnat unumdorligi.

Mehnat resurslari va mehnat unumdorligining qishloq xo'jaligidagi ahamiyati. Bu borada hukumatning siyosati. Inqiroz sharoitida qishloq xo'jaligining mehnat resurslari, ularni shakllantirishda davlatning roli. Ularning tarkibi. Mehnat resurslaridan foydalanish darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash tartibi. Qishloq xo'jaligidagi mehnat resurslari, hozirgi davrda ulardan foydalanish darajasi. Inqiroz sharoitida qishloq xo'jaligida mehnat bozori va uni rivojlantirish masalalari. Mehnat resurslaridan foydalanishni yaxshilash, mehnat unumdorligini oshirish yo'llari. Bu masalaga "Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili" Davlat dasturidagi e'tibor. Mehnat unumdorligi darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularni aniqlash tartibi. Qishloq xo'jaligidagi mehnat unumdorligi darajasi, unga ta'sir etuvchi omillar. Inqiroz sharoitida mehnat resurslari, mehnat unumdorligiga oid chet el tajribalari. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanishni yaxshilash va mehnat unumdorligini yuksaltirish masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

10. Qishloq xo'jaligida investitsiya va kapital ko'yilmalar, ularning samaradorligini oshirish.

Investitsiyalar (kapital qo'yilmalar) haqida tushuncha, ularning ijtimoiy-iqtisodiy zarurligi va ahamiyati. Hukumatning chora – tadbirlari. Investitsiya (kapital qo'yilma) turlari, ularning mazmuni. Qishloq xo'jaligida sarflanayotgan investitsiyalar (kapital qo'yilmalar)ning manbalari, ularning sarflanish yo'nalishlari. Investitsiyalar (kapital qo'yilmalar)ning iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash. Irrigasiya va meliorasiyaga sarflanayotgan investitsiyalar. Innovasiyaga va innovasion texnologiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalar darajasi. Investitsiyalar (kapital qo'yilmalar) darajasi, dinamikasi va ularning iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligi. Investition loyihalarni baholash usullari. Yangi yerlarni o'zlashtirishga sarflanayotgan investitsiyalarning (kapital qo'yilmalarning) iqtisodiy samaradorlik darajasi, dinamikasi. Innovasiya va innovasion texnologiyaga sarflanayotgan investitsiya (kapital qo'yilma)ning iqtisodiy samaradorlik darajasi. Investitsiya (kapital qo'yilma)lar ko'lamini rivojlantirish va samaradorligini yaxshilash yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli,*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

11. Qishloq xo'jaligi infratuzilmasi va uning rivojlanishi.

Qishloq xo'jaligida servis. Uning zarurligi, ahamiyati. Bu borada hukumatning chora – tadbirlari. Tarmoqdagi servisning tarkibi, yo'nalishlari. Qishloq xo'jaligida servisini tashkil etish masalalari. Tarmoqdagi servisning iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash tartibi. Qishloq xo'jaligida servisini rivojlantirilishi. Bu borada hukumatning chora-tadbirlari. Qishloq xo'jalik korxonalariga ko'rsatilayotgan ishlab chiqarish xizmatlari, ularni rivojlantirish yo'llari. Tarmoqdagi iqtisodiy - ijtimoiy xizmatlar, ularni rivojlantirilishi. Qishloq xo'jalik mahsulotlari bozori. Uning rivojlantirilishi. Iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar qishloq xo'jaligidagi servisning holati. Ishlab chiqarish, iqtisodiy va ijtimoiy servisning hozirgi holati. Servis bo'yicha chet el tajribalari. Respublika qishloq xo'jaligida servisini rivojlantirish yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

12. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxi.

Qishloq xo'jaligidagi xarajatlar, ularning ahamiyati. Xarajatlar tarkibi, ularning turkumlashtirilishi. Mahsulot tannarxi haqida tushuncha (o'rtacha xarajatlar), uning turlari, ularni aniqlash tartibi. Ishlab chiqarish xarajatlari, ularning tarkibi. Ishlab chiqarish xarajatlariga ta'sir etuvchi omillar. Uzoq va qisqa muddatli xarajatlar. Davr xarajatlari, ularning tarkibi. Moliyaviy xarajatlar. Favqulodda xarajatlar. Boy berilgan xarajatlar. Ishlab chiqarish xarajatlarini tejash yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

13.Qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholari, ularning takomillashtirilishi.

Bahoning iqtisodiy mazmuni, ahamiyati, funksiyalari. Bu borada hukumatning siyosati. Qishloq xo'jaligidagi baholar tizimi, mazmuni. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining baholarini aniqlash tartibi.Qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholarining darajasi va dinamikasi.Davlat xarid narxlari, ularning mazmuni. Davlatning siyosati. Shartnomaviy baholar, ularni mazmuni va aniqlanishi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholari. Sanoat mahsuloti bilan qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholarining bog'liqligi. Erkin bozor baholari, ularning shakllanishida bozorning roli. Jahon bozori narxlari, ularning o'zgarishi. Asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlarining baholarini darajasi va dinamikasi.Qishloq xo'jaligida ishlatiladigan ishlab chiqarish vositalarining narxlari, ularning dinamikasi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida baholarni takomillashtirish masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

14.Korxonalarining daromadlari, foydalari, ularning taqsimlanishi. Ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi.

Qishloq xo'jalik korxonalarining daromad va foydalari, iqtisodiy samaradorligi haqida tushuncha, ularning ahamiyati. Tarmoq korxonalarining yalpi va sof pul tushumi (daromadi), yalpi va sof foydasini aniqlash tartibi. Daromadlarning hozirgi davrda taqsimlash tartibi, uni takomillashtirilishi. Qishloq xo'jaligining, korxonaning daromadlari, yalpi va sof foydasi darajasi, unga ta'sir etuvchi omillar. Tarmoqning, korxonaning iqtisodiy samaradorlik darajasi, dinamikasi, unga ta'sir etuvchi omillar. Qishloq xo'jalik tarmoqlarining rentabellik darajasi va dinamikasi. Qishloq xo'jaligining pul daromadlarini, yalpi va sof foydasini ko'paytirish yo'llari. Korxonaning iqtisodiy samaradorligini yuksaltirish yo'llari.

Qishloq xo'jaligining yalpi va tovar mahsuloti haqida tushuncha, ularning ahamiyati. Qishloq xo'jaligining yalpi mahsuloti tarkibi, dinamikasi (o'zgarishi). Tarmoqning yalpi va tovar mahsulotiga bo'lgan talabi.Qishloq xo'jaligining yalpi mahsulotini qiymatini aniqlash tartibi. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini taqsimlash tartibi. Dehqonchilik, chorvachilik tarmoqlarining yalpi mahsuloti. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishdagi chet el tajribalari. Mahsulotlarni ko'paytirish va sotishni rivojlantirish, tovarlilik darajasi, ularni oshirish yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat..*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

15. O'simlikchilik tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligi.

G'allachilik iqtisodiyoti. G'allachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. G'allachilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. G'allachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Paxtachilik iqtisodiyoti. Paxtachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Paxtachilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Paxtachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Kartoshkachilik iqtisodiyoti. Kartoshkachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Kartoshkachilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Kartoshkachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli,*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Sabzavotchilik iqtisodiyoti. Sabzavotchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Sabzavotchilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Sabzavotchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim..*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Bog'dorchilik iqtisodiyoti. Bog'dorchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Bog'dorchilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Bog'dorchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Uzumchilik iqtisodiyoti. Uzumchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Uzumchilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Uzumchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Ozuqabop ekinlar iqtisodiyoti. Chorvachilik ozuqa resurslarining xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Ozuqa resurslarini ko'paytirish, uning hozirgi holati va istiqboli. Ozuqa resurslarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli, munozara, B.B.B*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

16. Chorvachilik tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligi.

Qoramolchilik iqtisodiyoti. Qoramolchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Qoramolchilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Qoramolchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli, munozara,*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Qo'ychilik iqtisodiyoti. Qo'ychilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Qo'ychilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Qo'ychilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli, munozara,*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Parrandachilik iqtisodiyoti. Parrandachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Parrandachilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Parrandachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Pillachilik iqtisodiyoti. Pillachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Pillachilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Pillachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

**«Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti» fani bo'yicha ma'ruza mashg'ulotining
kalendar tematik rejasi**

№	Ma'ruza mavzulari	soat
	Kirish	
	1-bob. Qishloq xo'jaligining respublika iqtisodiyotidagi o'rni, ahamiyati. «qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti» fanining predmeti, tadqiqot usullari.	2
	2-bob. Qishloq xo'jaligini iqtisodiyotining umumiy masalalsri	8
2.1	Qishloq xo'jaligini joylashtirish, ixtisoslashtirish va integratsiyalash samaradorligini oshirish.	2
2.2	Agrosanoat majmuasining mohiyati, tarkibi va rivojlanishi	2
2.3	Bozor iqtisodiga o'tishda qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi va amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlar.	2
2.4	Qishloq xo'jaligida mulk va xo'jalik yuritish shakllarining samaradorligi	2
	3-bob. Qishloq xo'jaligida resurslar salohiyati	22
3.1	Resurslar cheklanganligi va iqtisodiyotning bosh muammosi.	2
3.2	Qishloq xo'jaligining er-suv resurslari va ulardan samarali foydalanish.	6
3.3	Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari, fan-texnika taraqqiyoti, ilg'or texnologiyalar, asosiy va aylanma fondlar va ulardan samarali foydalanish.	6
3.4	Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari, ularning bozori, ulardan foydalanish va mehnat unumdorligi.	4
3.5	Qishloq xo'jaligida investitsiya va kapital ko'yilmalar, ularning samaradorligini oshirish.	4
	4-bob. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samsrsdorligi.	12
4.1	Qishloq xo'jaligi infratuzilmasi va uning rivojlanishi.	2
4.2	Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxi	4
4.3	Qishloq xo'jalik mahsulotlarining baholari, ularning takomillashtirilishi	2
4.4	Korxonalarining daromadlari, foydalari, ularning taqsimlanishi. Ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi	4
	5-bob. Deh'qonchilik iqtisodiyoti	6
5.1	G'allachilik iqtisodiyoti.	1
5.2	Paxtachilik iqtisodiyoti.	1
5.3	Kartoshkachilik iqtisodiyoti	1
5.4	Sabzavotchilik iqtisodiyoti	1
5.5	Bog'dorchilik iqtisodiyoti va uzumchilik iqtisodiyoti.	1

5.6	Ozuqabop ekinlar iqtisodiyoti	1
	6-bob. Chorvachilik iqtisodiyoti	4
6.1	Qoramolchilik iqtisodiyoti.	1
6.2	Qo'ychilik iqtisodiyoti.	1
6.3	Parrandachilik iqtisodiyoti	1
6.4	Pillachilik iqtisodiyoti.	1
Jami:		54

Amaliy mashg'ulot mavzulari.

1. Qishloq xo'jaligining respublika iqtisodiyotidagi o'rni, ahamiyati. «qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti» fanining predmeti, tadqiqot usullari.

Qishloq xo'jaligi respublika iqtisodiyotining muhim sohasi ekanligi, uning o'ziga xos xususiyatlari. Qishloq xo'jaligining maqsadi, vazifalari. Hukumatning hozirgi davrdagi agrar siyosati. Qishloq xo'jaligini, tarmoqlarini jahon va mamlakat miqyosidagi o'zgarishi. Qishloq xo'jaligini mamlakat iqtisodiyotidagi o'rni, ahamiyati va dinamikasi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida qishloq xo'jaligidagi iqtisodiy munosabatlar, ularni rivojlanishi. Fanning predmeti, maqsadi va vazifalari. Fandagi foydalaniladigan tadqiqot usullari. Uning boshqa fanlar bilan bog'liqligi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekistonning har yilgi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi yakunlari va kelgusi yillardagi iqtisodiy islohotlarni eng muhim ustuvor yo'nalishlariga doir ma'ruzasining fanni o'qitishdagi roli va ahamiyati.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

2. Qishloq xo'jaligini joylashtirish, ixtisoslashtirish va integratsiyalash samaradorligini oshirish.

Qishloq xo'jaligini joylashtirish ijtimoiy mehnat taqsimotining muhim shakli ekanligi. Jahon, respublika qishloq xo'jaligini maqsadga muvofiq joylashtirishning, rivojlantirishning zarurligi hamda mumkinligi. Bu borada hukumatning siyosati. Qishloq xo'jaligini joylashtirish haqida tushuncha, uning maqsadi va tamoyillari. Qishloq xo'jaligini joylashganligi, uni rivojlantirish masalalari. Qishloq xo'jaligini ixtisoslashtirish haqida tushuncha, hozirgi davrda uning maqsadi, vazifalari, tamoyillari. Ixtisoslashtirish turlari, ularning samaradorligi. Qishloq xo'jaligini ixtisoslashtirishni rivojlantirish masalalari. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish, kooperasiyalashtirishni takomillashtirish masalalari. Davlatning qishloq xo'jaligini joylashtirish, ixtisoslashtirishni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlari. Joylashtirish, ixtisoslashtirish borasidagi ilg'or tajribalar.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

3. Agrosanoat majmuasining mohiyati, tarkibi va rivojlanishi.

Agrosanoat majmuasi haqida tushuncha, uning zarurligi, maqsadi va vazifalari. Agrosanoat majmuasining tarkibi, mazmuni. Agrosanoat majmuasi tarkibidagi tarmoqlar o'rtasidagi munosabatlar. Agrosanoat majmuasining respublika iqtisodiyotidagi o'rni va ahamiyati. Inqiroz

sharoitida hukumatning chora – tadbirlari. Agrosanoat majmuasidagi ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqaruvchi sohasi. Hozirgi davrda shu soha tarmoqlari, korxonalari o'rtasidagi munosabatlar. ASM tarkibidagi qishloq xo'jaligiga xizmat qiluvchi soha, uning maqsadi, vazifalari. Xizmat ko'rsatuvchi sohani rivojlantirish yo'llari. ASM tarkibidagi qayta ishlash, tayyor mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib beruvchi soha, uning maqsadi, vazifalari. ASM ning iqtisodiy – ijtimoiy samaradorligi, unga ta'sir etuvchi omillar, ular Davlat dasturidagi e'tibor. Respublika agrosanoat majmuasini takomillashtirish va iqtisodiy - ijtimoiy samaradorligini yuksaltirish yo'llari. Agrasanoat majmuasiga oid chet el tajribalari. Oziq-ovqat va xalq iste'moli mollari majmuasi. Davlatning oziq-ovqat xavfsizligi. ASM ga oid ilg'or tajribalar. Mamlakat agrasanoat majmuasini istiqboli va uning tarkibini takomillashtirish

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

4.Bozor iqtisodiga o'tishda qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi va amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlar.

Qishloq xo'jaligida bozor munosabatlarini shakllantirishning zarurligi. O'tish davrida qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligining zarurligi. Davlat dasturi, ahamiyati. Tarmoqdagi islohotlarning yo'nalishlari. Yer islohoti, uning amalga oshirilishi. Mulk islohotlari, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish yo'llari. Moliya, kredit islohotlarini amalga oshirilishi. Davlat rahbarligida soliq va baholar islohotini amalga oshirilishi. Qishloq xo'jaligidagi inqiroz sharoitidagi tashkiliy islohotlar. Qishloq xo'jaligidagi tarkibiy islohotlar. Davlatning diversifikasiya siyosati. Islohotlarning iqtisodiy – ijtimoiy samaradorligi. Qishloq xo'jaligidagi islohotlarni chuqurlashtirish yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

5. Qishloq xo'jaligida mulk va xo'jalik yuritish shakllarining samaradorligi.

Bozor iqtisodiyotiga O'tish sharoitida qishloq xo'jaligida mulkchilikning turli shakllarini shakllantirishning zarurligi. Tarmoqdagi davlat mulki, uning holati. Davlat korxonalari, ularning maqsad va vazifalari. Qishloq xo'jaligidagi jamoa mulki, uning mazmuni. Jamoa va shirkat xo'jaliklari, ularning rivojlanishi. Tarmoqdagi xususiy va shaxsiy mulk, uning holati. Fermer va dehqon xo'jaliklari, ularning rivojlanishi. Bu borada davlatning siyosati. Qishloq xo'jaligidagi mulk va korxonalar turlarini rivojlantirish masalalari. Rivojlangan davlatlardagi mulkchilik shakllari va unga asoslangan korxonalar tajribasi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

6.Resurslar cheklanganligi va iqtisodiyotning bosh muammosi.

Resurslarning cheklanganligi. Cheklangan resurslarni taqsimlash. Resurslarni taqsimlashda narxning ahamiyati. Muvozanat narxning shakllanishi. Bozor va uning vazifasi. Bozor bilan bog'liq bo'lmagan faoliyat.

Naflilik nazariyasi. Ishlab chiqarish omillari va ularning turlari.

Bir o'zgaruvchan omil (mehnat) asosida ishlab chiqarishni tashkil etish. O'zgaruvchi omilning yalpi o'rtacha, chekli mahsulotlari va ular o'rtasidagi bog'liqlik. Ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish. Ishlab chiqarish omillari chekli mahsuldorligining kamayish qonuni. Ishlab chiqarish funksiyasi tushunchasi. Ishlab chiqarish funksiyalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,4,11,12,14

7. Qishloq xo'jaligining yer-suv resurslari va ulardan samarali foydalanish.

Yer-suv resurslarining qishloq xo'jaligidagi ahamiyati va xususiyatlari. Yer resurslarining maydoni, suv resurslarining miqdori, tarkibi. Ularning foydalanuvchilar bo'yicha taqsimlanishi. Yer-suvdan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash tartibi. Yer-suv resurslaridan foydalanishning samaradorligi, unga ta'sir etuvchi omillar. Yer kadastri, uning tarkibi va mazmuni. Yer-suv monitoringi va davlat yer kadastri. Yerlarni iqtisodiy baholash. Yer-suv resurslaridan oqilona va samarali foydalanish yo'llari. Yer-suv resurslaridan samarali foydalanishga oid chet el tajribalari. Irrigasiya–meliorasiya tadbirlari, ularning ahamiyati hamda iqtisodiy–ijtimoiy samaradorligi. Suvdan to'liq va samarali foydalanish masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli, munozara,*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

8. Qishloq xo'jaligining moddiy texnika resurslari, fan-texnika taraqqiyoti, ilgor texnologiyalar, asosiy va aylanma vositalar, ulardan samarali foydalanish.

Moddiy-texnika resurslari haqida tushuncha, ularning ahamiyati. Inqiroz sharoitida bu boradagi hukumatning chora – tadbirlari. MTR ning turkumlashtirilishi va xususiyatlari. Innovasion taraqqiyot haqida tushuncha, uning yo'nalishlari. Ilg'or va samarali innovasion texnologiyalar, ularning ahamiyati. Bu boradagi Davlatning siyosati. Qishloq xo'jaligini moddiy-texnika resurslari bilan ta'minlanganlik hamda ulardan foydalanganlik darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash tartibi. Hozirgi bozor iqtisodi sharoitida qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslarini shakllantirish. Ularning bozori, uni rivojlantirish yo'llari. Tarmoqdagi moddiy-texnika resurslaridan foydalanish darajasi. Ilg'or va samarali innovasion texnologiyalarning iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligining hozirgi holati. O'simlikchilik tarmog'idagi innovasion texnologiyalar, ularning ko'lamini kengaytirish masalalari. Chorvachilik sohalaridagi innovasion texnologiyalar, ularni rivojlantirish masalalari. Chet ellardagi yangi texnika va texnologiyalar, ularning samaradorligi. Innovasion taraqqiyotni ta'minlash masalalari.

Qishloq xo'jaligining asosiy va aylanma fondlari (vositalar) haqida tushuncha, ularning ahamiyati, xususiyatlari. Asosiy va aylanma fondlarni maqsad va vazifalariga ko'ra turkumlashtirilishi. Asosiy va aylanma fondlari (vositalari) va ulardan foydalanish darajasini, samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularning aniqlanishi. Asosiy va aylanma vositalarning, fondlarning shakllantirilishi, inqiroz sharoitida ularning bozori. Bozor iqtisodiyoti sharoitida asosiy va aylanma fondlar (vositalar)dan samarali foydalanishning darajasi, dinamikasi. Asosiy va aylanma vositlar va fondlarni shakllantirish manbalari va yo'llari. Qishloq xo'jaligining asosiy va aylanma vositalaridan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari. Asosiy va aylanma vositalarning tarkibi. Korxonaning moliyaviy mablag'lari v ulardan foydalanish. Asosiy va aylanma vositalarning hozirgi holati, samaradorligini oshirish yo'llari. Asosiy va aylanma vositalarni baholash. Asosiy va aylanma vositalardan foydalanishdagi chet el tajribalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4

9. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari, ularning bozori, ulardan foydalanish va mehnat unumdorligi.

Mehnat resurslari va mehnat unumdorligining qishloq xo'jaligidagi ahamiyati. Bu borada hukumatning siyosati. Inqiroz sharoitida qishloq xo'jaligining mehnat resurslari, ularni

shakllantirishda davlatning roli. Ularning tarkibi. Mehnat resurslaridan foydalanish darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash tartibi. Qishloq xo'jaligidagi mehnat resurslari, hozirgi davrda ulardan foydalanish darajasi. Inqiroz sharoitida qishloq xo'jaligida mehnat bozori va uni rivojlantirish masalalari. Mehnat resurslaridan foydalanishni yaxshilash, mehnat unumdorligini oshirish yo'llari. Bu masalaga "Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili" Davlat dasturidagi e'tibor. Mehnat unumdorligi darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularni aniqlash tartibi. Qishloq xo'jaligidagi mehnat unumdorligi darajasi, unga ta'sir etuvchi omillar. Inqiroz sharoitida mehnat resurslari, mehnat unumdorligiga oid chet el tajribalari. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanishni yaxshilash va mehnat unumdorligini yuksaltirish masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

10. Qishloq xo'jaligida investitsiya va kapital ko'yilmalar, ularning samaradorligini oshirish.

Investitsiyalar (kapital qo'yilmalar) haqida tushuncha, ularning ijtimoiy-iqtisodiy zarurligi va ahamiyati. Hukumatning chora – tadbirlari. Investitsiya (kapital qo'yilma) turlari, ularning mazmuni. Qishloq xo'jaligida sarflanayotgan investitsiyalar (kapital qo'yilmalar)ning manbalari, ularning sarflanish yo'nalishlari. Investitsiyalar (kapital qo'yilmalar)ning iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash. Irrigasiya va meliorasiyaga sarflanayotgan investitsiyalar. Innovasiyaga va innovasion texnologiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalar darajasi. Investitsiyalar (kapital qo'yilmalar) darajasi, dinamikasi va ularning iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligi. Investision loyihalarni baholash usullari. Yangi yerlarni o'zlashtirishga sarflanayotgan investitsiyalarning (kapital qo'yilmalarning) iqtisodiy samaradorlik darajasi, dinamikasi. Innovasiya va innovasion texnologiyaga sarflanayotgan investitsiya (kapital qo'yilma)ning iqtisodiy samaradorlik darajasi. Investitsiya (kapital qo'yilma)lar ko'lamini rivojlantirish va samaradorligini yaxshilash yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli,*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

11. Qishloq xo'jaligi infratuzilmasi va uning rivojlanishi.

Qishloq xo'jaligida servis. Uning zarurligi, ahamiyati. Bu borada hukumatning chora – tadbirlari. Tarmoqdagi servisning tarkibi, yo'nalishlari. Qishloq xo'jaligida servisni tashkil etish masalalari. Tarmoqdagi servisning iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash tartibi. Qishloq xo'jaligida servisni rivojlantirilishi. Bu borada hukumatning chora-tadbirlari. Qishloq xo'jalik korxonalariga ko'rsatilayotgan ishlab chiqarish xizmatlari, ularni rivojlantirish yo'llari. Tarmoqdagi iqtisodiy - ijtimoiy xizmatlar, ularni rivojlantirilishi. Qishloq xo'jalik mahsulotlari bozori. Uning rivojlantirilishi. Iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar qishloq xo'jaligidagi servisning holati. Ishlab chiqarish, iqtisodiy va ijtimoiy servisning hozirgi holati. Servis bo'yicha chet el tajribalari. Respublika qishloq xo'jaligida servisni rivojlantirish yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20;
Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

12. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxi.

Qishloq xo'jaligidagi xarajatlar, ularning ahamiyati. Xarajatlar tarkibi, ularning turkumlashtirilishi. Mahsulot tannarxi haqida tushuncha (o'rtacha xarajatlar), uning turlari, ularni aniqlash tartibi. Ishlab chiqarish xarajatlari, ularning tarkibi. Ishlab chiqarish xarajatlariga ta'sir

etuvchi omillar. Uzoq va qisqa muddatli xarajatlar. Davr xarajatlari, ularning tarkibi. Moliyaviy xarajatlar. Favqulodda xarajatlar. Boy berilgan xarajatlar. Ishlab chiqarish xarajatlarini tejash yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

13.Qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholari, ularning takomillashtirilishi.

Bahoning iqtisodiy mazmuni, ahamiyati, funksiyalari. Bu borada hukumatning siyosati. Qishloq xo'jaligidagi baholar tizimi, mazmuni. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining baholarini aniqlash tartibi.Qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholarining darajasi va dinamikasi.Davlat xarid narxlari, ularning mazmuni. Davlatning siyosati. Shartnomaviy baholar, ularni mazmuni va aniqlanishi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholari. Sanoat mahsuloti bilan qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholarining bog'liqligi. Erkin bozor baholari, ularning shakllanishida bozorning roli. Jahon bozori narxlari, ularning o'zgarishi. Asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlarining baholarini darajasi va dinamikasi.Qishloq xo'jaligida ishlatiladigan ishlab chiqarish vositalarining narxlari, ularning dinamikasi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida baholarni takomillashtirish masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

14.Korxonalarining daromadlari, foydalari, ularning taqsimlanishi. Ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi.

Qishloq xo'jalik korxonalarining daromad va foydalari, iqtisodiy samaradorligi haqida tushuncha, ularning ahamiyati. Tarmoq korxonalarining yalpi va sof pul tushumi (daromadi), yalpi va sof foydasini aniqlash tartibi. Daromadlarning hozirgi davrda taqsimlash tartibi, uni takomillashtirilishi. Qishloq xo'jaligining, korxonaning daromadlari, yalpi va sof foydasi darajasi, unga ta'sir etuvchi omillar. Tarmoqning, korxonaning iqtisodiy samaradorlik darajasi, dinamikasi, unga ta'sir etuvchi omillar. Qishloq xo'jalik tarmoqlarining rentabellik darajasi va dinamikasi. Qishloq xo'jaligining pul daromadlarini, yalpi va sof foydasini ko'paytirish yo'llari. Korxonaning iqtisodiy samaradorligini yuksaltirish yo'llari.

Qishloq xo'jaligining yalpi va tovar mahsuloti haqida tushuncha, ularning ahamiyati. Qishloq xo'jaligining yalpi mahsuloti tarkibi, dinamikasi (o'zgarishi). Tarmoqning yalpi va tovar mahsulotiga bo'lgan talabi.Qishloq xo'jaligining yalpi mahsulotini qiymatini aniqlash tartibi. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini taqsimlash tartibi. Dehqonchilik, chorvachilik tarmoqlarining yalpi mahsuloti. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishdagi chet el tajribalari. Mahsulotlarni ko'paytirish va sotishni rivojlantirish, tovarlilik darajasi, ularni oshirish yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat..*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari

15. O'simlikchilik tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligi.

G'allachilik iqtisodiyoti. G'allachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. G'allachilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. G'allachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Paxtachilik iqtisodiyoti. Paxtachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Paxtachilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Paxtachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Insert, kichik guruhlarda ishlash, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Kartoshkachilik iqtisodiyoti. Kartoshkachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Kartoshkachilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Kartoshkachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli,*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Sabzavotchilik iqtisodiyoti. Sabzavotchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Sabzavotchilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Sabzavotchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim..*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Bog'dorchilik iqtisodiyoti. Bog'dorchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Bog'dorchilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Bog'dorchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Uzumchilik iqtisodiyoti. Uzumchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Uzumchilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Uzumchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Ozuqabop ekinlar iqtisodiyoti. Chorvachilik ozuqa resurslarining xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Ozuqa resurslarini ko'paytirish, uning hozirgi holati va istiqboli. Ozuqa resurslarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli, munozara, B.B.B*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

16.CHorvachilik tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligi.

Qoramolchilik iqtisodiyoti. Qoramolchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Qoramolchilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Qoramolchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli, munozara,*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Qo'ychilik iqtisodiyoti. Qo'ychilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Qo'ychilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Qo'ychilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Blis-so'rov, Klaster, zig-zag usuli, munozara,*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Parrandachilik iqtisodiyoti. Parrandachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Parrandachilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Parrandachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

Pillachilik iqtisodiyoti. Pillachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Pillachilikning rivojlanishi, hozirgi holati va istiqboli. Pillachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondoshuv, muammoli ta'lim.*

Adabiyotlar ro'yxati: A: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28; Q:1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20; X: 1,2,3,4; Internet ma'lumotlari.

« Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti » fani bo'yicha amaliy mashg'ulotining kalendar tematik rejasi

№	Amaliyot mavzulari	soat
	Kirish	

	1-bob. Qishloq xo'jaligining respublika iqtisodiyotidagi o'rni, ahamiyati. «qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti» fanining predmeti, tadqiqot usullari.	2
	2-bob. Qishloq xo'jaligini iqtisodiyotining umumiy masalalsri	8
2.1	Qishloq xo'jaligini joylashtirish, ixtisoslashtirish va integratsiyalash samaradorligini oshirish.	2
2.2	Agrosanoat majmuasining mohiyati, tarkibi va rivojlanishi	2
2.3	Bozor iqtisodiga o'tishda qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi va amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlar.	2
2.4	Qishloq xo'jaligida mulk va xo'jalik yuritish shakllarining samaradorligi	2
	3-bob. Qishloq xo'jaligida resurslar salohiyati	22
3.1	Resurslar cheklanganligi va iqtisodiyotning bosh muammosi.	2
3.2	Qishloq xo'jaligining er-suv resurslari va ulardan samarali foydalanish.	6
3.3	Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari, fan-texnika taraqqiyoti, ilg'or texnologiyalar, asosiy va aylanma fondlar va ulardan samarali foydalanish.	6
3.4	Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari, ularning bozori, ulardan foydalanish va mehnat unumdorligi.	4
3.5	Qishloq xo'jaligida investitsiya va kapital ko'yilmalar, ularning samaradorligini oshirish.	4
	4-bob. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samarsdorligi.	12
4.1	Qishloq xo'jaligi infratuzilmasi va uning rivojlanishi.	2
4.2	Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxi	4
4.3	Qishloq xo'jalik mahsulotlarining baholari, ularning takomillashtirilishi	2
4.4	Korxonalarining daromadlari, foydalari, ularning taqsimlanishi. Ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi	4
	5-bob. Deh'qonchilik iqtisodiyoti	8
5.1	G'allachilik iqtisodiyoti.	2
5.2	Paxtachilik iqtisodiyoti.	2
5.3	Kartoshkachilik iqtisodiyoti	1
5.4	Sabzavotchilik iqtisodiyoti	1
5.5	Bog'dorchilik iqtisodiyoti va uzumchilik iqtisodiyoti.	1
5.6	Ozuqabop ekinlar iqtisodiyoti	1
	6-bob. Chorvachilik iqtisodiyoti	8
6.1	Qoramolchilik iqtisodiyoti.	2
6.2	Qo'ychilik iqtisodiyoti.	2
6.3	Parrandachilik iqtisodiyoti	2

6.4	Pillachilik iqtisodiyoti.	2
Jami:		60

2.3. Kurs ishi bo'yicha ko'rsatmalar.

Fakultet _____

Bosqich _____

Talabaning isms-sharifi _____

Tanlangan mavzu ilmiy rahbari _____

Kurs ishiga olingan taqriz _____

Kurs ishi himoya kuni va to'plagan reyting ko'rsatkichi _____

KIRISH

Har bir iqtisodiyot fanini o'rganuvchi barcha talabalar «Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi iqtisodiyoti» fanini O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi tomonidan tasdiqlangan 5420100- "Qishloq xo'jaligi" ta'limi sohasidagi barcha bakalavriat yo'nalishlari uchun belgilangan 186 soatlik dastur o'rganilib, shu fandan kurs ishi bajarilishi majburiydir.

Buning asosiy sababi – birgina, ya'ni o'quv jarayonidagi rejalashtirishdan kelib chiqqan holda emas, balki har bir talaba ushbu fan bo'yicha umumiy nazariy-iqtisodiy va qishloq xo'jaliga doir bilim olish bilan bir qatorda iqtisodiyotning ayrim nazariy muammolarini chuqur bilish, uni o'rganish, amaliyot bilan bog'lash, iqtisodiy tahlil qilish va shular asosida o'z fikrlarini bayon qilish kabi xislatlarga ham ega bo'lmog'i darkor, chunki "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fani talabalarga nazariy bilim berish bilan bir qatorda ularga ijtimoiy-iqtisodiy hodisa va jarayonlarni qishloq xo'jaligiga mos holda fikrlash, tahlil qilishni ham o'rgatadi. Bu esa boshqa aniq iqtisodiy fanlarni o'rgatishga va shu fanlardan malakaviy bilim olishda katta yordam beradi. "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fani boshqa iqtisodiy fanlar uchun xuddi boshqa nazariy fanlar kabi asos hisoblanadi.

Kurs ishini yozish quyidagi talablarni o'z ichiga oladi:

1. Kurs ishi mavzusini tanlash tematika asosida (kafedrada tasdiqlangani bo'yicha)
2. Tanlangan mavzu bo'yicha turli adabiyotlar va materiallar to'plash.
3. To'plangan adabiyotlar va materiallarni o'rganish va kurs ishi rejasini ilmiy rahbar bilan birgalikda tuzish.
4. Kurs ishi yozishda ilmiy rahbar bilan muntazam hamkorlikda yozish ko'rsatilgan kamchiliklarni bartaraf etish lozim.
5. Kurs ishini kafedraga topshirish va ilmiy rahbar tomonida ijobiy taqriz olingandan so'ng kafedrada tasdiqlangan maxsus hay'at a'zolari oldida himoya qilinadi va belgilangan reyting asosida ball belgilanadi.

KURS ISHI MAVZUSINI TANLASH

Kurs ishi mavzusini tanlashda har bir talaba kafedrada belgilangan mavzular tematikasi bo'yicha 3-5 ta mavzudan o'ziga tanish va yaxshi biladigan, qiziqishi yuqori bo'lganini tanlab olishi zarur bo'ladi. Albatta, har bir talabaning "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" bo'yicha o'tilgan darslar davomida qiziqadigan mavzusi yoki iqtisodiy muammosi bo'ladi. Ayrim hollarda ilmiy rahbarning ruxsati bilan talaba mavzu tematikasidan tashqari erkin mavzu tanlashi va shu asosida kurs ishini bajarishi ham mumkin. Bunga ruxsat yetiladi. Masalan: O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining ba'zi bir muammolari bo'yicha tanlashi mumkin.

Kurs ishi mavzusini tanlashda yana bir imkoniyat bu seminar darsida yoki kafedrada ochilgan to'garaklarda ishtirok etish davomida o'ziga yoqqan yoki ma'qul tushgan mavzuni tanlab olishi, referat olib yozish orqali ham tanlashi mumkin bo'ladi.

MAVZUNI O'RGANIS'H VA UNGA DOIR TURLI ADABIYOTLAR VA MATERIALLAR TO'PLAS'H

Talaba kursa ishi mavzusini tanlagandan keyin ushbu mavzu bo'yicha kerakli adabiyotlarni, ayniqsa iqtisodiyotga oid jurnallarni o'rganib, shu mavzu bo'yicha matbuotdagi fikrlar, ta'limotlar qiyoslanib, umumiy bir yo'nalish hosil qilinadi.

TO'PLANGAN ADABIYOTLAR VA MATERIALLARNI O'RGANISH

Keyingi bosqichda talaba adabiyotlar bo'yicha konspektlar qilib, har birini ishlab chiqishi, tartibga solishi, ular ichidan eng muhimlarini, yangi fikr va mulohazalarini alohida ajratib yozib borishi, belgilab qo'yishi orqali barcha adabiyotlar, masalalar bir tizimga solinib, o'z tanlangan mavzusi bo'yicha qanday reja tuzishi mumkunligi to'g'risida xulosa kelib chiqadi.

KURS ISHINING REJASINI TUZISH (namuna shaklida).

Mavzu: **Paxtachilik iqtisodiy samaradorligi va uni oshirish imkoniyatlari.**

Reja:

Kirish

I.Samaradorlikning nazariy va uslubiy asoslari

- 1.Samaradorlik tushunchasi, mezon va turlari
- 2.Samaradorlikni hisoblash ko'rsatkichlari

II.Paxtachilikda samaradorlikning hozirgi holati va dinamikasidagi o'zgarishlar

- 2.1.Paxtachilikning rivojlanishi va hozirgi holati
- 2.2.Paxtachilikda samaradorlikka ta'sir qiluvchi omillar

III. Paxtachilikda samaradorlikni oshirish imkoniyatlari

- III.Paxtachilikda hosildorlikni oshirish imkoniyatlari
- III. Paxtachilikda tannarxni pasaytirish imkoniyatlari
- III. Paxtachilikda sotish baholarini takomillashtirish imkoniyatlari

Xulosa va takliflar

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Rejada albatta kurs ishi bo'yicha xulosa mustaqil ravishda yozilishi shart. Kurs ishining xulosa qismida barcha o'rganiladigan adabiyot va maqolalardan, statistika ma'lumotlardan kelib chiqqan holda talaba ushbu mavzuga o'zining mustaqil munosabatini bildiradi. Xulosa qisqa, aniq, mazmunli va ravon bo'lishi kerak.

KURS ISHI LOYIHASINI YOZISH VA UNI ILMIY RAHBAR BILAN HAMKORLIKDA KO'RIB CHIQUISH.

Kurs ishi yozishda rejadagi yeng muhim savol, ya'ni birinchi savol o'rganilib, unga tegishli barcha ma'lumotlar, raqamlar, iqtisodchi olimlarning fikrlari bo'yicha ketma-ket bayon yetilib, o'zaro bir-birlariga mazmunan bog'lanib mavzu mohiyatini ochib beradigan darajada ma'lumotlarni o'z fikrlari orqali misollar keltirgan holda namoyon yetish bilan birinchi savol loyihasi yoziladi. Uning hajmi 10-12 bet, yoki 5-6 varaq bo'lishi mumkin.

Ana shunday usulda ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi savollarning loyihasi, ham yoziladi. Ikkinchi savol 7-8 bet, uchinchi savol 10-12 bet va to'rtinchi savol ham 12-14 bet hajmida yozilishi zarur. Kurs ishining to'liq hajmi o'rta hisobda 30-35 betdan kam bo'lmasligi kerak. Albatta kurs ishining mavzusiga qarab uning hajmi ham oz yoki ko'p bo'lishi mumkin. Kurs ishi loyihasi yozilib bo'lgandan keyin uni ilmiy rahbar bilan birgalikda ko'rib chiqish, kamchiliklarni to'ldirish va talabaga kurs ishidagi o'zgartirishlar kiritilishi kerak bo'lgan rejadagi ma'lumotlarni to'ldiradi.

KURS ISHINI KAFEDRAGA TOPSHIRISH VA IJOBIY TAQRIZ OLIB HIMOYA QILISH

Kurs ishi loyihasi tayyor bo'lgach talaba uni o'z qo'li bilan chiroyli, tushunarli sifatli holda rasmiylashtirishi va kafedraga topshirishi lozim. Kafedrada kurs ishi rahbar tomonidan o'qib o'rganiladi va unga taqriz yoziladi. Taqrizda xato va kamchiliklar ham aniq bayon yetiladi. Kurs ishi mazkur taqriz asosida uni yangidan yozishga yoki faqatgina kamchiliklarni bartaraf yetiladi va so'ngra himoya qilishga ruxsat beriladi. Har bir talabaga kafedrada tuzilgan kurs ishini himoya qilish jadvali asosida himoya vaqti belgilanadi.

Himoyani o'tkazish uchun kafedrada tuzilgan komiya (2-3 kishidan iborat) talabaning kurs ishi bo'yicha ma'ruzasini tinglab, savol javob orqali reyting (baho)si aniqlanadi.

Kurs ishini tayorlashda, ya'ni tayyor holda keltirishda qog'ozlar to'plamidan iborat jildga tikilgan holda kompyuterda yozilgan titul varag'i bilan kafedraga topshirilishi shart.

Kurs ishi tushunarli, aniq xatlar bilan, o'qiy oladigan darajada yozilishi shart.

Kurs ishi bo'yicha mavzularni o'rganishni keyinchalik yana davom yettirib bitiruv malakaviy ishga aylantirish ham mumkin. Buning uchun talaba shu mavzu ustida doimo ilmiy izlanishlar olib borishi kerak bo'ladi.

«Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti»

FANIDAN KURS ISHI MAVZULARI TEMATIKASI

2.3. Kurs ishi bo'yicha ko'rsatmalar.

Kurs ishida talab qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fanining malum bir yo'nalishi bo'yicha adabiyotlardan talab darajasida foydalana bilish zarur. Qishloq xo'jaligining hozirgi holatini tahlil qilish va ularga xulosa keltirish, unga baho berish, ishlab chiqarish samaradorligini tahlil yetish, har

bir mavzuni nazariy yorita berish va ularning yo'llarini oshirish darajasini ko'rib o'tish lozim. Kurs ishining asosiy vazifasi talabalarga bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligining xalq xo'jaligida tutgan o'rnini nazariy va amaliy yoritib berishi zarur.

Kurs ishi mavzulari ro'yxati:

1. Qishloq xo'jaligida mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va uni xususiylashtirish.
2. Qishloq xo'jaligida ko'p ukladli iqtisodiyotni shakllantirish.
3. Davlat korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ularni takomillashtirish.
4. Fermer xo'jaliklarining tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ularni takomillashtirish.
5. Shirkat xo'jaliklarining tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ularni takomillashtirish.
6. Ijara xo'jaliklarining tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ularni takomillashtirish.
7. Hissadorlik korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ularni takomillashtirish.
8. Qishloq xo'jaligida yer munosabatlari va ularni takomillashtirish yo'llari.
9. Yer ijarasi va yerdan samarali foydalanish yo'llari.
10. Qishloq xo'jaligida ko'chmas mulk, uni baholash va samarali foydalanish yo'llari.
11. Qishloq xo'jaligida asosiy vositalarni baholash va samarali foydalanish.
12. Korxonaning mehnat resurslari va ulardan samarali foydalanish yo'llari.
13. Qishloq xo'jaligida mehnat bozori, uni tashkil yetish va takomillashtirish.
14. Qishloq xo'jaligining kichik korxonalarida xo'jalik resurslaridan unumli foydalanish.
15. Qishloq xo'jaligida kadrlar malakasi va ularni oshirish yo'llari.
16. Qishloq xo'jaligi korxonalarining moddiy-texnika resurslari bilan ta'minlash va uning samaradorligini oshirish yo'llari.
17. Qishloq xo'jaligi ishlariga texnikaviy yordam ko'rsatish va ta'mirlash ishlarini takomillashtirish.
18. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga iqtisodiy baho berish va korxonaga yo'nalishlarini belgilash.
19. Qishloq xo'jaligi korxonalarining tarmoqlari tarkibining o'zgarishi va uni takomillashtirish.
20. Qishloq xo'jaligi tarmoqlari samaradorligi va uni oshirish yo'llari.
21. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxini kamaytirish.
22. Korxonaga foydasi.
23. Qishloq xo'jaligi korxonalarini davlat bilan iqtisodiy munosabatlari va ularni takomillashtirish.
24. Qishloq xo'jaligi korxonalarini investitsiyalashtirish va kreditlash.
25. Qishloq xo'jaligi korxonalarining tashqi iqtisodiy aloqalari.
26. Agrosanoat integratsiyasi va uning samaradorligi.
27. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozori kon'yukturasini o'rganish va uni samaradorlikka ta'siri.
28. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifati va uni iqtisodiy samaradorlikka ta'siri.
29. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish infratuzilmasi va uni rivojlantirish.
30. Qishloq xo'jaligi ijtimoiy infratuzilmasi va uni rivojlantirish.
31. Qishloq xo'jaligi korxonalarining yer fondi va undan samarali foydalanish yo'llari.
32. Qishloq xo'jaligi korxonalarida mashina-traktor parklari (MTP) dan samarali foydalanish yo'llari.
33. Qishloq mehnat resurslaridan samarali foydalanish yo'llari.
34. Qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnatdan foydalanishning mavsumiylikni pasaytirish.
35. Qishloq xo'jaligi korxonalarida asosiy fondlardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish.
36. Paxtachilikda mehnat unumdorligini oshirish yo'llari.
37. Dehqonchilikda mehnat unumdorligini oshirish yo'llari.
38. Chorvachilikda mehnat unumdorligini oshirish yo'llari.
39. Yer melioratsiyasining iqtisodiy samaradorligi.
40. Yer melioratsiyasiga kapital sarflar va ularning samaradorligi.
41. Qishloq xo'jaligi yekinlarini sugorish usullari va ularning samaradorligi.
42. Qishloq xo'jaligida texnika taraqqiyoti va uning samaradorligi.
43. Qishloq xo'jaligiga texnik xizmati ko'rsatish va uning iqtisodiy asoslari.

44. Dexqonchlik maxsulotlari tannarxi va uni pasaytirish yo'llari.
45. Chorvachilik maxsulotlari tannarxi va uni pasaytirish yo'llari.
46. Pilla tannarxi va uni pasaytirish yo'llari.
47. Paxta yetishtirishning iqtisodiy samaradorligi.
48. Galla tannarxi va uni pasaytirish yo'llari.
49. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda qishloq xo'jaligining rivojlanishi.
50. Mehnat unumdorligi va unga ta'sir qiluvchi omillar.
51. Ishlab chiqarish samaradorligi va uning ko'rsatkichlari.
52. Qishloq xo'jaligida mulk va undan samarali foydalanish.
53. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkchilikning turli-tuman shakllari.
54. Iqtisodiyotni isloh qilishda mulkchilikning o'rni.
55. Mulchilikni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirishning shakllari, yo'llari va usullari.
56. Bozor infratuzilmasi va uning tarkibi.
57. Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirishning asosiy yo'nalishlari.
58. Qishloq xo'jaligida moliya-kredit sohasidagi islohatlar.
59. O'zbekistonda bozor iqtisodiyoti infratuzilmalarining yaratilishi.
60. Iqtisodiyotda barqarorlikni va tarkibiy o'zgarishlarni ta'minlash.
61. Baho mazmuni va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi vazifalari.
62. Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi bahosining shakllanishi.
63. Qishloq xo'jaligida tadbirkorlik faoliyatining mohiyati va asosiy belgilari.
64. Qishloq xo'jaligida foydalanish shakllanishi va ishlatilishi.
65. O'zbekistonning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish va iqtisodiy o'sish muammolari.
66. Inqiroz sharoitida qishloq xo'jaligini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari va uni bartaraf etish yo'llari.
67. Iqtisodiyotning erkinlashtirish jarayonida qishloq xo'jaligida soliq va byudjet tizimini islox qilish yo'llari.
68. Qishloq xo'jaligida axoli daromadlari, uning turlari va ko'paytirish yo'llari.

Mustaqil ta'lim tashkil etishning shakli va mazmuni.

"Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti" buyicha talabning mustaqil ta'limi shu fanni organish jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, uslubiy va axborot resurslari bilan tula ta'minlangan.

Talabalar auditoriya mashg'ulotlarida professor-o'qituvchilarning ma'ruzasini tinglaydilar, misol va masalalar yechadilar. Auditoriyadan tashqarida talaba darslarga tayyorlanadi, adabiyotlarni konspekt qiladi, uy vazifa sifatida berilgan jadval va topshiriqlarni yechadi. Bundan tashqari ayrim mavzularni kengroq o'rganish maqsadida qushimcha adabiyotlarni uqib referatlar tayyorlaydi xamda mavzu buyicha testlar yechadi. Mustakil ta'lim natijalari reyting tizimi asosida baholanadi.

Uyga vazifalarni bajarish, qushimcha darslik va adabiyotlardan yangi bilimlarni mustaqil organish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni kurs ishlarida bajarilishini organadi, internet tarmokdaridan foydalanib ma'lumotlar tuplash va ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy tugarak doirasida yoki mustakil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib ilmiy maqola va ma'ruzalar tayyorlash kabilar talabalarning darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun xam mustaqil ta'limsiz o'quv faoliyati samarali bulishi mumkin emas.

Uy vazifalarini tekshirish va baholash amaliy mashg'ulot olib boruvchi o'qituvchi tomonidan, konspektlarni va mavzuni uzlashtirish darajasini tekshirish va baholash esa ma'ruza darslarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan xar darsda amalga oshiriladi.

"Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti" fanidan mustaqil ish majmuasi fanning barcha mavzularini qamrab olgan va quyidagi 20 ta katta mavzu kurinishida shakllantirilgan.

Talabalar mustaqil ta'limining mazmuni va xajmi

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Berilgan topshiriqlar	Bajar. muddat.	Xajmi (soatda)
				Iqtisodiyot
I semestr				
1	Qishloq xo'jaligini joylash-tirish, ixtisoslashtirish hamda integrasiyalash va uning jahon-moliyaviy iqtisodiy inqirozi sharoitida rivojlanishi	Adabiyotlardan foydalanib. Individual topshiriqlarni bajarish	Sentiyabr	4
2	Respublika agrosanoat majmuasi va uni rivojlantirish imkoniyatlari	Adabiyotlardan foydalanib. amaliy topshiriqlarni bajarish	Sentiyabr	4
3	Bozor iqtisodiga o'tishda qish-loq xo'jaligiga davlat rahbar-ligi va amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlar	Referat yozib, tayyorlash	Oktiyabr	4
4	Qishloq xo'jaligida mulk va tadbirkorlik shakllari, ularning bozor sharoitida rivojlanishi.	Adabiyotlardan foydalanib. Individual topshiriqlarni bajarish	Oktiyabr	4
5	Yer-suv resurslari va ulardan samarali foydalanish.	Adabiyotlardan foydalanib. amaliy topshiriqlarni bajarish	Oktiyabr	4
6	Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari, fan-texnika taraqqiyoti, innovasion texnologiyalar, asosiy va aylanma vositalar ulardan samarali foydalanish.	Referat yozib, tayyorlash	Noyabr	4
7	Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari, ularning bozori, ulardan foydalanish va mehnat unumdorligi	Adabiyotlardan foydalanib. Individual topshiriqlarni bajarish	Noyabr	4
8	Investisiyalar (kapital qo'y-ilmalar) manbalari, ularning iqtisodiy samaradorligi	Adabiyotlardan foydalanib. amaliy topshiriqlarni bajarish	Noyabr	4
9	Qishloq xo'jaligi infratuz-ilmasi va uning rivojlanishi	Referat yozib, tayyorlash	Noyabr	2
10	Qishloq xo'jaligining yalpi va tovar mahsuloti, ularni taqsimlash, sotish va ko'paytirish yo'llari	Adabiyotlardan foydalanib. Individual topshiriqlarni bajarish	Noyabr	4
11	Qishloq xo'jaligidagi yalpi va o'rtacha xarajatlar, ularni kamaytirish yo'llari.	Adabiyotlardan foydalanib. amaliy topshiriqlarni bajarish	Dekabr	4

12	Qishloq xo'jalik mahsulot-larining baholari, ularning takomillashtirilishi	Referat yozib, tayyorlash	Dekabr	4
13	Tarmoq korxonalarining daromadlari, foydalari, ular-ning taqsimlanishi. Ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi	Adabiyotlardan foydalanib. Individual topshiriqlarni bajarish	Dekabr	6
14	G'allachilik iqtisodiyoti	Adabiyotlardan foydalanib. amaliy topshiriqlarni bajarish	Dekabr	4
15	Paxtachilik iqtisodiyoti	Referat yozib, tayyorlash	Dekabr	4
16	Kartoshkachilik iqtisodiyoti	Adabiyotlardan foydalanib. Individual topshiriqlarni bajarish	Yanvar	6
17	Sabzavotchilik iqtisodiyoti	Adabiyotlardan foydalanib. amaliy topshiriqlarni bajarish	Yanvar	6
18	Bog'dorchilik iqtisodiyoti	Referat yozib, tayyorlash	Yanvar	4
19	Uzumchilik iqtisodiyoti	Adabiyotlardan foydalanib. Individual topshiriqlarni bajarish	Yanvar	4
20	Ozuqabop ekinlar iqtisodiyoti	Adabiyotlardan foydalanib. amaliy topshiriqlarni bajarish	Yanvar	6
21	Qoramolchilik iqtisodiyoti	Adabiyotlardan foydalanib. amaliy topshiriqlarni bajarish	Fevral	4
22	Qo'ychilik iqtisodiyoti	Referat yozib, tayyorlash	Fevral	6
23	Parrandachilik iqtisodiyoti	Adabiyotlardan foydalanib. amaliy topshiriqlarni bajarish	Fevral	4
24	Pillachilik iqtisodiyoti	Referat yozib, tayyorlash	Fevral	6
Jami				106

Dasturning informatsion uslubiy ta'minoti

Fanni o'qitishda o'qitishning interfaol usullaridan, axborot-kommunikasiyalarining prezentasion, multimediya, elektron-didaktik texnologiyalaridan foydalaniladi.

"Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti" fanidan talabalar bilimni reyting tizimi asosida baholash mezonlari.

"Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti" fani bo'yicha talabalarning bilim saviyasi, ko'nikma va malakalarini aniqlash hamda ularning o'zlashtirish darajalarini Davlat ta'lim standartlariga muvofiqligini ta'minlash uchun quyidagi nazorat turlarini o'tkazish nazarda tutiladi:

- **joriy nazorat (JN)** - talabani fan mavzulari bo'yicha bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Joriy nazorat fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda amaliy mashg'ulotlarda og'zaki so'rov, test o'tkazish, suhbat, nazorat ishi, kollektiv, uy vazifalarini tekshirish va shu kabi boshqa shakllarda o'tkazilishi mumkin;

- **oraliq nazorat (ON)** - semestr davomida o'quv dasturining tegishli (fanlarning bir necha mavzularini o'z ichiga olgan) bo'limi tugallangandan keyin talabani nazariy bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Oraliq nazorat bir semestrda ikki marta o'tkaziladi va shakli (yozma, og'zaki, test va hokazo) o'quv faniga ajratilgan umumiy soatlar hajmidan kelib chiqqan holda belgilanadi;

- **yakuniy nazorat (YaN)** - semestr yakunida muayyan fan bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni talabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini baholash usuli. Yakuniy nazorat asosan tayanch tushuncha va iboralarga asoslangan "Yozma ish" shaklida utkaziladi.

ON o'tkazish jarayoni kafedra mudiri tomonidan tuzilgan komissiya ishtirokida muntazam ravishda o'rganib boriladi va uni o'tkazish tartiblari buzilgan hollarda, **ON** natijalari bekor qilinishi mumkin. Bunday hollarda **ON** qayta o'tkaziladi.

«Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti» fani bo'yicha talabalarning semestr davomidagi o'zlashtirish ko'rsatkichi 100 ballik tizimda baholanadi.

Ushbu 100 ball baholash turlari bo'yicha quyidagicha taqsimlanadi: Ya.N.-30 ball, qolgan 70 ball esa J.N.-30 ball va O.N.-40 ball qilib taqsimlanadi.

Ball	Baho	Talabalarning bilim darajasi
86-100	A'lo	Xulosa va qaror qabul qilish. Ijodiy fikr olish. Mustaqil mushohada yurita olish. Olgan bilimlarini amalda qo'llay olish. Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish. Tasavvurga ega bo'lish.
71-85	Yaxshi	Mustaqil mushohada qilish. Olgan bilimlarini amalda qo'llay olish. Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish. Tasavvurga ega bo'lish.
55-70	Qoniqarli	Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish. Tasavvurga ega bo'lish.
0-54	Qoniqarsiz	Aniq tasavvurga ega bo'lmaslik. Bilmaslik.

- Fan bo'yicha saralash bali 55 ballni tashkil etadi. Talabani saralash balidan past bo'lgan o'zlashtirishi reyting daftarchasida qayd etilmaydi.

- Talabalarning o'quv fani bo'yicha Mustaqil ishi joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar jarayonida tegishli topshiriqlarni bajarishi va unga ajratilgan ballardan kelib chiqqan holda baholanadi.

- Talabani fan bo'yicha reytingi quyidagicha aniqlanadi:

$$K = \frac{V}{U} \cdot 100\%$$

bu yerda: V- semestrda fanga ajratilgan umumiy o'quv yuklamasi (soatlarda); U -fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi (ballarda).

- Fan bo'yicha joriy va oraliq nazoratlarga ajratilgan umumiy ballning 55 foizi saralash 39 ball hisoblanib, ushbu foizdan kam ball to'plagan talaba yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

- Joriy **JN** va oraliq **ON** turlari bo'yicha 55 bal va undan yuqori balni to'plagan talaba fanni o'zlashtirgan deb hisoblanadi va ushbu fan bo'yicha yakuniy nazoratga kirmasligiga yo'l qo'yiladi.

- Talabani semestr davomida fan bo'yicha to'plagan umumiy bali har bir nazorat turidan belgilangan qoidalarga muvofiq to'plagan ballari yig'indisiga teng.

- **ON** va **YaN** turlari kalendar tematik rejaga muvofiq dekanat tomonidan tuzilgan reyting nazorat jadvallari asosida o'tkaziladi. **YaN** semestrning oxirgi 2 haftasi mobaynida o'tkaziladi.

- **JN** va **ON** nazoratlarda saralash balidan kam ball to'plagan va uzrli sabablarga ko'ra nazoratlarda qatnasha olmagan talabaga qayta topshirish uchun, navbatdagi shu nazorat turigacha, so'nggi joriy va oraliq nazoratlar uchun esa yakuniy nazoratgacha bo'lgan muddat beriladi.

- Talabaning semestrda **JN** va **ON** turlari bo'yicha to'plagan ballari ushbu nazorat turlari umumiy ballining 55 foizidan kam bo'lsa yoki semestr yakuniy joriy, oraliq va yakuniy nazorat turlari bo'yicha to'plagan ballari yig'indisi 55 balldan kam bo'lsa, u akademik qarzdor deb hisoblanadi.

- Talaba nazorat natijalaridan norozi bo'lsa, fan bo'yicha nazorat turi natijalari e'lon qilingan vaqtdan boshlab bir kun mobaynida fakultet dekaniga ariza bilan murojaat etishi mumkin. Bunday holda fakultet dekanining taqdimnomasiga ko'ra rektor buyrug'i bilan 3 (uch) a'zodan kam bo'lmagan tarkibda apellyasiya komissiyasi tashkil etiladi.

- Apellyasiya komissiyasi talabalarining arizalarini ko'rib chiqib, shu kunning o'zida xulosasini bildiradi.

- Baholashning o'rnatilgan talablar asosida belgilangan muddatlarda o'tkazilishi hamda rasmiylashtirilishi fakultet dekani, kafedra muduri, o'quv-uslubiy boshqarma hamda ichki nazorat va monitoring bo'limi tomonidan nazorat qilinadi.

Talabalarining JN dan to'playdigan ballarning mezonlari

№	Ko'rsatkichlar	JN ballari						
		Maks	1 JN	2 JN	3 JN	4 JN	5 JN	6 JN
1	Amaliy mashg'ulotlariga qatnashganligi, faolligi, daftarining yuritilishi va holati. Mustaqil ta'lim topshiriqlarini o'z vaqtida sifatli bajarishi.	5						5
2	Og'zaki yoki test savollariga berilgan javoblar va o'zlashtirish darajasi.	25	5	5	5	5	5	
Jami JN ballari		30	5	5	5	5	5	5

Talabalarining ON dan to'playdigan ballarning mezonlari

№	Ko'rsatkichlar	ON ballari		
		Maks	1-ON	2-ON
1	Ma'ruza darslariga qatnashganligi, faolligi, konspekt daftarining yuritilishi va to'liqligi. Mustaqil ta'lim topshiriqlarini o'z vaqtida va sifatli bajarishi.	10	0-5	0-5
2	Og'zaki, test yoki yozma ish savollariga berilgan javoblar va o'zlashtirish darajasi.	30	0-15	0-15
Jami ON ballari		40	0-20	0-20

«Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish iqtisodiyoti» fanidan reyting nazoratlari xaritasi va grafigi

Nazorat turlari	Ball	Nazorat mezonlari (ball hisobida)			
		0 - 54	55 – 70	71 - 85	86 – 100
JORIY NAZORAT	30	0-16,2	16,5-21,0	21,3-25,5	25,8-30,0
1-joriy nazorat (1-5 mavzular)	5	0,0 – 2,70	2,75 – 3,50	3,55 – 4,25	4,30 – 5,00

2-joriy nazorat (6-10 mavzular)	5	0,0 – 2,70	2,75 – 3,50	3,55 – 4,25	4,30 – 5,00
3-joriy nazorat (11-15 mavzular)	5	0,0 – 2,70	2,75 – 3,50	3,55 – 4,25	4,30 – 5,00
4-joriy nazorat (16-20 mavzular)	5	0,0 – 2,70	2,75 – 3,50	3,55 – 4,25	4,30 – 5,00
5-joriy nazorat (21-25 mavzular)	5	0,0 – 2,70	2,75 – 3,50	3,55 – 4,25	4,30 – 5,00
6-joriy nazorat (Mustaqil ta’lim va davomat bo’yicha)	5	0,0 – 2,70	2,75 – 3,50	3,55 – 4,25	4,30 – 5,00
ORALIQ NAZORAT	40	0,0 - 21,6	22,0 - 28,0	29,0 - 34,0	34,40 - 40,0
1-Oraliq nazorat	20	0,0 - 10,8	11,0 - 14,0	14,20 - 17,0	17,20 - 20,0
1-12 mavzular	15	0,0 - 8,10	8,25 – 10,50	10,65 – 12,75	12,90–15,0
Mustaqil ta’lim va davomat bo’yicha	5	0,0 – 2,70	2,75 – 3,50	3,55 – 4,25	4,30 – 5,00
2-Oraliq nazorat	20	0,0 - 10,8	11,00 - 14,0	14,20 - 17,0	17,20 - 20,0
13-25 mavzular	15	0,0 – 8,10	8,25 – 10,50	10,65 – 12,75	12,90–15,0
Mustaqil ta’lim va davomat bo’yicha	5	0,0 – 2,70	2,75 – 3,50	3,55 – 4,25	4,30 – 5,00
JORIY VA ORALIQ	70	0,0 – 38,0	39,0 – 49,0	50,0 – 59,0	60,0 – 70,0
YaKUNIY NAZORAT	30	0,0 – 16,2	16,5 – 21,0	21,3 – 25,5	25,8 – 30,0
UMUMIY BALL	100	0,0 – 54,0	55,0 – 70,0	71,0 – 85,0	86,0 - 100

Yakuniy nazorat fakultet dekanati tomonidan og’zaki, yozma ish va test shaklida belgilanishi mumkin.

Yakuniy nazoratni “Og’zaki” shaklda baholash mezonlari

Yakuniy nazorat og’zaki shaklida amalga oshirilganda, sinov ko’p variantli usulda o’tkaziladi va har bir variant 3 ta savoldan iborat bo’ladi. Savollar fan bo’yicha tayanch so’z va iboralar asosida tuzilib, fanning barcha mavzularini o’z ichiga qamrab oladi. Har bir savolga berilgan javoblar bo’yicha o’zlashtirish ko’rsatkichi 0-10 ball oralig’ida baholanadi.

№	Ko’rsatkichlar	YaN ballari	
		Maksimal	O’zgarish oralig’i
1	1 – og’zaki savol	10	0-10
2	2 – og’zaki savol	10	0-10
3	3 – og’zaki savol	10	0-10
Jami		30	0-30

Og’zaki sinov shaklida umumiy o’zlashtirish ko’rsatkichini aniqlash uchun variantda berilgan 3 ta savolning har biri uchun berilgan javoblarga qo’yilgan o’zlashtirish ballari qo’shiladi va yig’indi talabning yakuniy nazorat bo’yicha o’zlashtirish bali hisoblanadi.

Yakuniy nazoratni “Yozma ish”shaklida baholash mezon

Yakuniy nazorat “Yozma ish” shaklida amalga oshirilganda, sinov ko’p variantli usulda o’tkaziladi va har bir variant 5 ta savoldan iborat bo’ladi. Savollar fan bo’yicha tayanch so’z va iboralar asosida tuzilib, fanning barcha mavzularini o’z ichiga qamrab oladi. Har bir savolga yozilgan javoblar bo’yicha o’zlashtirish ko’rsatkichi 0-6 ball oralig’ida baholanadi.

№	Ko’rsatkichlar	YaN ballari	
		Maksimal	O’zgarish oralig’i
1	1 – yozma ish savoli	6	0-6
2	2 – yozma ish savoli	6	0-6
3	3 – yozma ish savoli	6	0-6
4	4 – yozma ish savoli	6	0-6
5	5 – yozma ish savoli	6	0-6
Jami		30	0-30

Yozma ish bo’yicha umumiy o’zlashtirish ko’rsatkichini aniqlash uchun variantda berilgan 5 ta savolning har biri uchun yozilgan javoblarga qo’yilgan o’zlashtirish ballari qo’shiladi va yig’indi talabning yakuniy nazorat bo’yicha o’zlashtirish bali hisoblanadi.

Yakuniy nazoratni “Test” shaklida baholash mezon

Yakuniy nazorat test shaklida amalga oshirilganda, sinov ko’p variantli usulda o’tkaziladi va har bir variant 30 ta savoldan iborat bo’ladi. Savollar fanning barcha mavzularini o’z ichiga qamrab oladi. Har bir savolga topilgan javob bo’yicha o’zlashtirish ko’rsatkichi 1 ball bo’yicha baholanadi.

№	Ko’rsatkichlar	YaN ballari	
		Maksimal	O’zgarish oralig’i
1	Fan bo’yicha yakuniy test nazorati 30 ta test savoli	30	0-30
Jami		30	0-30

Test bo’yicha umumiy o’zlashtirish ko’rsatkichini aniqlash uchun variantda berilgan savollarning har biri uchun to’g’ri topilgan javoblarga qo’yilgan o’zlashtirish ballari qo’shiladi va yig’indi talabning yakuniy nazorat bo’yicha o’zlashtirish bali hisoblanadi.

Tavsiya etilgan adabiyotlar ro’yxati

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.: «O’zbekiston» 1995 yil 128 bet.
2. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo’lsin. T.: «O’zbekiston» 1995 yil 133 bet.
3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko’p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish.T.: «O’zbekiston» 1995 yil
4. Karimov I.A. Qishloq xo’jaligini isloh qilish. Agrar munosa-batlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O’zbekiston» 1995 yil 58 bet.
5. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O’zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O’zbekiston» 1996 yil 58 bet.
7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
8. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz– mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o’zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo’l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir.

O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.

9. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
10. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
11. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremum press, 2011.
12. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya"2005
13. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. T., Istiqlol, 2004 y.
14. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
15. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. T.: 2009 yil.
16. Qudratov G'N. Iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirish asosida g'allachilik tarmog'i samaradorligini oshirish. Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. T.: 2008 yil.
17. Hakimov R., Otaqulov M., YUusupov Ye., YUusupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
18. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Hakimov R., YUusupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
19. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.
20. Ахмедов У. Эффективность функционирования хлопководства Узбекистана. Т.: ГФНТП 1993 г. 270 стр.
21. Гречихин В.Н., Кочубей М.И. Земельный фонд Узбекистана и перспективы его пользования. Т. «Мехнат» 1987 г. 152 стр.
22. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г.
23. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г. 9. Жўраев А. Қишлоқ ва ижтимоий ҳаёт. Т.: «Мехнат» 1992 йил.
24. Каюмов Ф., Абдуллаев Р. Арендный подряд в сельском хозяйстве Узбекистана. Т.: «Мехнат» 1983 йил.
25. Каюмов Ф. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку М.: ИНО «Полигран» 1992 йил.
26. Носиров Н., Абдуллаев М. Бозор иқтисоди асоси. Т.: 1991 йил
27. Серова Е. Аграрная экономика: Учебник для студентов. – М.: 1999.
28. Холмуминов Ш.Р. Рынок труда. Проблемы формирования и регулирования. Т.: «Фан» 1994 йил.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.

2. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
3. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
4. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
5. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
6. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
7. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
8. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon(fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
12. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida.- T.: O'zbekiston, 1995.
13. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
14. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
15. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralari.-T.: O'zbekiston, 2009.
16. Karimov I.A. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so'zi. 2010. 28-yanvar.
17. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
18. Eshonxo'jaev D. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti. Muammoli ma'ruzalar matni.-Namangan, 2008.
19. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.
20. Qudratov T., Fayzieva N. Qishloq xo'jalik korxonalarida xo'jalik faoliyati tahlili. Ma'ruzalar matni.-Samarqand, 2010.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>

<http://www.ziyonet.uz>

http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html

<http://www.ref.uz>

<http://www.stat.uz>

<http://www.mf.uz>

<http://www.agro.uz>

<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>
<http://www.region.uz>

MA'RUZA MATERIALLARI VA NAZARIY MA'LUMOTLAR

1-MAVZU. "QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTI" FANINING PREDMETI, O'RGANISH USHLUBLARI, MAQSAD VA VAZIFALARI

Reja:

- 1.1. Fanning predmeti va vazifalari. O'rganish ushlublari
- 1.2. Qishloq xo'jaligi-aholini oziq-ovqat mahsulotlari va iste'mol buyumlariga bo'lgan ehtiyojini qondirish asosi. Uning rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari

Kalit so'zlar: Iqtisodiyot, ishlab chiqaruvchi kuchlari, ishlab chiqarish munosabatlari, materialistik dialektika, ijtimoiy munosabatlar, iqtisodiy qonunlar, qonuniyatlar, ijtimoiy mehnat taqsimoti, moddiy ishlab chiqarish, takror ishlab chiqarish, jamg'arish, kiymat, mehnat.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
2. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
3. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
4. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. Toshkent, Istiqol, 2004 y.
5. Axmedov U. Effektivnost funkcionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
6. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelniy fond Uzbekistana i perspektivi yego polzovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
7. Dobrinin V.A. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g.
8. Yemelyanov A.M. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
9. Jo'rayev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
10. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
11. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
12. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
13. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
14. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
15. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
16. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
17. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
18. Kayumov F., Abdullayev R. Arendniy podryad v selskom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mehnat» 1983 yil.
19. Kayumov F. Effektivnost APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
20. Nosirov N., Abdullayev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
21. Xolmo'minov Sh.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.
22. Xorijiy adabiyotlar:
23. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

- 24.
25. Qo'shimcha adabiyotlar
26. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
27. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezoni bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
28. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
29. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
30. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
31. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
32. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
33. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
34. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
35. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
36. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
37. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
38. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
39. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
40. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
41. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

<i>O'quv soati: 2 soat</i>	<i>Talabalar soni: 60-80 ta</i>
<i>O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza</i>	<i>Mavzu- "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti"fanining predmeti, o'rganish uslublari, maqsad va vazifalari – ko'rgazmali ma'ruza</i>

Mavzu rejasi	1.1.Fanning predmeti va vazifalari. O'rganish uslublari 1.2.Qishloq xo'jaligi-aholini oziq-ovqat mahsulotlari va iste'mol buyumlariga bo'lgan ehtiyojini qondirish asosi. Uning rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari
Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:	
Ta'limiy: "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fanining predmeti, o'rganish uslublari, maqsad va vazifalari fanining maqsad va vazifalari haqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.	
Tarbiyaviy: Talabalarda "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fanining predmeti, o'rganish uslublari, maqsad va vazifalari fani haqida tasavvurlar shakllanadi.	
Rivojlantiruvchi: Talabalar "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fanining predmeti, o'rganish uslublari, maqsad va vazifalari faniga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.	
Pedagogik vazifalar: • Fanning predmeti va vazifalari. O'rganish uslublari haqida tushunchalar berish; • Qishloq xo'jaligi-aholini oziq-ovqat mahsulotlari va iste'mol buyumlariga bo'lgan ehtiyojini qondirish asosi. Uning rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtirish;	O'quv faoliyatining natijalari Talaba: 1.1.Fanning predmeti va vazifalari. O'rganish uslublari 1.2.Qishloq xo'jaligi-aholini oziq-ovqat mahsulotlari va iste'mol buyumlariga bo'lgan ehtiyojini qondirish asosi. Uning rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari
Ta'lim metodlari	Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.
Ta'lim vositalari	Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.
Ta'lim shakllari	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
O'qitish shart-sharoiti	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daqiqa)	1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2.Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1.Eshitadi, yozib oladi.

<p>2 - bosqich. Asosiy qism (60 daqiqa)</p>	<p>2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. Fanning boshqa fanlar bilan uzviy aloqasini va chegarasini tushuntiradi hamda fanning oldida turgan muammolar va vazifalar nimadan iborat ekanligini tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rtaga tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.</p>	<p>2.1.Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi</p>
<p>3 - bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)</p>	<p>3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.</p>	<p>3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2.Savol beradilar, javob beradilar. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini bajaradilar. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.</p>

1.Fanning predmeti va vazifalari. O'rganish uslublari

Iqtisodiyot keng ma'noda ishlab chiqarish jarayonida kishilar ishtirok etadigan ijtimoiy munosabatlarning yig'indisidir. Bu munosabatlar obyektiv qonun va qonuniyatlarga bog'liq. Jamiyat rivojlanishining turli bosqichlarida ijtimoiy ishlab chiqarish qonunlari va moddiy boyliklarni taqsimlashni iqtisodiy nazariya o'rganadi. Kishilar o'rtasida iqtisodiy munosabatlarni o'rganib, iqtisodiy nazariya iqtisodiyotning turli tarmoqlarda iqtisodiy qonunlarning aniq turli tuman xususiyatlarini o'rganish bilan shug'ullanmaydi va o'z oldiga shug'ullanishni vazifa qilib qo'ymaydi.

«Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti» fani boshqa iqtisodiy fanlar bilan chambarchas bog'langan. «Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti»ning nazariy va uslubiy jihatdan bazasi xuddi boshqa tarmoq fanlari kabi iqtisodiy nazariya hisoblanadi. «Iqtisodiy nazariya» ishlab chiqarish munosabatlarini va ularning iqtisodiy qonunlarida aks etishini, shuningdek bu qonunlardan amalda foydalanishni o'rganadi. «Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti» ishlab chiqarish munosabatlarining shakllanish turlarini iqtisodiy qonunlarning harakat qilish mexanizmini, ularning namoyon bo'lish shakllarini va shu tarmoqda aniq sharoitda ulardan foydalanishni ochib beradi. «Iqtisodiy nazariya» bilan «Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti» o'rtasida ishlab chiqaruvchi kuchlarni o'rganish borasida farq bor. Iqtisodiyotning turli tarmoqlarida iqtisodiy qonuniyatlarning umumiy ko'rinish xususiyatlari bilan tarmoq iqtisodiy fanlari shug'ullanadi: sanoat, qishloq xo'jalik, qurilish, transport, savdo, kommunal-xo'jalik iqtisodiyoti va boshqalar. Iqtisodiy fanlarning bunday tabaqalanishi ijtimoiy mehnat taqsimotining rivojlanishi bilan bog'langan. "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fanining fan sifatida ajralishi ham moddiy ishlab chiqarishning asosiy sferasi hisoblangan qishloq xo'jaligining ajralishi bilan bog'langan. «Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti» shunday fanki, u qishloq xo'jalik ishlab chiqarishda obyektiv iqtisodiy qonuniyatlar harakati va ularning ko'rinish shakllarini o'rganadi. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy munosabatlarni undagi xususiyatlarni hisobga olgan holda tekshiradi: mavjud shirkat, fermer va

dehqon xo'jaliklari, agrosanoat kombinatlari, agrofirmalar, ijara jamoalarining rivojlanishini nazariy jihatdan umumlashtiradi.

«Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti» fani quyidagi aralash fanlarning o'rgatish uslubiyotlaridan foydalanadi:

1. Agrobiznesni tashkil qilish va rejalashtirish;
2. Iqtisodiy geografiya;
3. Qishloq xo'jaligi statistikasi;
4. Buxgalteriya hisobi;
5. Iqtisodiy kibernetika;
6. Qishloq xo'jaligi korxonalarini faoliyatining tahlili;
7. Qishloq xo'jaligi tarmoqlari texnologiyasini iqtisodiy baholash va boshqalar.

Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti–tarixiy fan. U jamiyat rivojlanishi va o'zgarishdagi qonuniyatlarni, ularning ko'rinish shakllarini o'rganadi. Voqea hodisalarni birgalikda o'zaro aloqadorlikda va sabab oqibatda aks ettiruvchi tushunchalar - iqtisodiy qonunlarga tayangan holda qishloq xo'jalik iqtisodiyoti aniq sharoitda ularning harakatini ochib beradi, xo'jalik sharoitida ulardan foydalanish, ishlab chiqarish va iqtisodiy ko'rsatkichlarini hisoblash usullarini ishlab chiqadi. Qishloq xo'jaligida butun iqtisodiyot tarmoqlari singari quyidagi qonunlar tizimi harakat qiladi:

1. Kengaytirilgan takror ishlab chiqarish;
2. Jamg'arish;
3. Qiymat, talab va taklif qonunlari;
4. Mehnat unumdorligining o'sib borishi va boshqalar.

"Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fanining predmeti shuki, u kishilarning ishlab chiqarish munosabatlarini ishlab chiqaruvchi kuchlar bilan o'zaro aloqadorligida va o'zaro bog'liqligida o'rganadi.

Ishlab chiqaruvchi kuchlar tabiiy va texnologik fanlarning o'rganish predmeti hisoblanadi. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti» ishlab chiqarish munosabatlarini o'rganib borib, ishlab chiqaruvchi kuchlardagi o'zgarishlarni ham aks ettiradi. «Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti»ning muhim vazifasi loyihadagi va qo'llaniladigan mashina, agrotexnika, meliorativ va boshqa tadbirlarning samaradorligini aniqlash hisoblanadi. Shu bilan birga iqtisodiyotning tabiiy va texnologik fanlar bilan aloqasi o'rnatiladi. Shunday qilib, «Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti» fani qishloq xo'jalik tarmog'ida ishlab chiqarish munosabatlarini moddiy ishlab chiqarishning boshqa sferalari bilan aloqadorligida o'rganadi. Bunda tabiiy texnik va boshqa aralash fanlar tadqiqotlari natijasiga tayaniladi.

"Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" fanining asosida materialistik dialektika yotadi. Shu bois, borliqni bilish usullari fanning asosiy uslubiyotini tashkil qiladi. Bu usul hodisalarni bir-biridan ajratmasdan ularni bir-biriga bog'lab o'rganadi. U hodisalarni to'xtovsiz harakatda, o'zgarishda, yangilanishda va rivojlanishda, shuningdek miqdor o'zgarishlardan sifat o'zgarishlariga aylanishda o'rganadi. Quyidan yuqoriga harakatini, qarama-qarshiliklar birligi va kurashi nuqtai nazaridan o'rganadi. Bundan tashqari iqtisodiy materiallarni o'rganishda iqtisodiy tadqiqotlarning turli usullaridan foydalanadi. Eng ko'p qo'llaniladigan usullariga statistik, analitik, korrelyasiya, dispersiya, regressiya, indeks va boshqalar. Undan keyingisi iqtisodiy-matematik uslublar: simpleks, ishlab chiqarish deduksiyasi, ikki yoqlama baholash, taqsimot va boshqalar. Alohida ijtimoiy hodisalarni, ilg'or tajribalarni o'rganishda monografiya usul qo'llaniladi. Turli tadbirlarning iqtisodiy samaradorligini asoslashda eksperimental usul qo'llaniladi. Bundan tashqari analiz va sintez, xronometraj, tanlab tekshirish, anketa so'rog'i kabi usullardan ham foydalaniladi.

2. Qishloq xo'jaligi-aholini oziq-ovqat mahsulotlari va iste'mol buyumlariga bo'lgan ehtiyojini qondirish asosi. Uning rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari

Qishloq xo'jaligi agrosanoat majmuining yuragi hisoblanib, mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmog'idir. U mamlakat aholisi uchun hech bir narsa bilan almashtirib bo'lmaydigan oziq-ovqat

mahsulotlarining asosiy manbai hisoblanadi. Dunyo ahli sintetik yo'l bilan yog', oqsil va uglevodlarni sintez qilish hisobiga yangi oзуqа resurslarini izlash bilan band. Lekin bu mahsulotlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'rnini egallaydi degan gap emas.

Shunday qilib, **qishloq xo'jaligining hayotiy muhimligi quyidagilarda aniqlanadi:**

Birinchidan, u aholini oziq-ovqat bilan ta'minlaydi, usiz kishilarning ma'naviy hayoti va moddiy ishlab chiqarish amalga oshmaydi. Lekin davlat tomonidan qabul qilinayotgan chora - tadbirlarga qaramay qayta qurish boshlarida moddiy ishlab chiqarishning yetakchi sferasi hisoblangan qishloq xo'jaligining iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari birmuncha pasaydi, aholining oziq-ovqatlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, uning tizimini takomillashtirish kutilgan natijalarni bermadi.

Lekin, mustaqillik yillarida qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohatlarning natijalari shuni ko'rsatadiki, yildan yilga qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish sur'ati oshib bormoqda. 2012 yilga kelib 518,9 mlrd.so'mlik qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarilgan.

Ikkinchidan, qishloq xo'jaligi yengil va oziq-ovqat sanoati uchun xom ashyoning asosiy massasini beradi, ya'ni u tarmoqlar mahsulotlari ham bevosita aholi ehtiyojlarini qondirish uchun foydalaniladi. Qishloq xo'jaligining mavjud imkoniyatlardan foydalanish darajasi va samaradorligi sanoatning ushbu tarmoqlarining ishlab chiqarish hajmini va samaradorligini aniqlaydi. To'qimachilik sanoatida barcha moddiy xarajatlarning 40 foizini, qand sanoatida – 70 foizini, sut va yog' mahsulotlari ishlab chiqarishda 80 foizga yaqinini qishloq xo'jaligi xom ashyosi tashkil qiladi. Hozirgi vaqtda mamlakat xalq iste'moli fondining 3/4 qismi bevosita qishloq xo'jaligi mahsulotlaridan yoki qishloq xo'jaligi xom ashyosidan ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlaridan iborat. 2012 yilga kelib 6513,1 mlrd. so'mlik oziq-ovqat va 1653,6 mlrd.so'mlik yengil sanoat tovarlari ishlab chiqarilgan.

Uchinchidan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi mamlakat og'ir sanoatining rivojlanish sur'atiga va darajasiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligi yirik miqdorda ishlab chiqarish vositalarini iste'mol qilgani holda traktor, meliorativ va qishloq xo'jalik mashinasozligi, kimyo sanoati, ayniqsa mineral o'g'it ishlab chiqarishga faol ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligi mahsulotini ishlab chiqarishga ketadigan material xarajatlarning asosiy qismini sanoat yetkazib beradigan ishlab chiqarish vositalari (yoqilg'i-moylash materiallari, zahira qismlar, mineral o'g'it, omuxta yem, asosiy vositalar amortizatsiyasi va boshqalar) tashkil qiladi. 2012 yilga kelib 3099,2 mlrd.so'mlik yoqilg'i, 1173,4 mlrd. so'mlik elektr energiyasi, 424,2 mlrd. so'mlik kimyo va neft-kimyo sanoati, 1091,9 mlrd. so'mlik mashinasozlik va metalga ishlov berish sanoati mahsulotlari ishlab chiqarilgan.

To'rtinchidan, qishloq xo'jaligi mehnat resurslarini safarbar qilish sferasi sifatida katta ahamiyatga ega. Bu tarmoqda 2012 yilda 3,3 mln. kishi band bo'lib, u xalq xo'jaligi faol xodimlarining 26,7 % ini tashkil etadi. Har yili qishloq xo'jaligi o'z xodimlarining bir qismini boshqa tarmoqlarga o'tkazib iqtisodiyotning bu tarmoqlarida ish kuchini takror ishlab chiqarishga katta hissa qo'shadi.

Beshinchidan, qishloq xo'jaligining mamlakat iqtisodiyotidagi roli yana shu bilan aniqlanadiki, u umumxalq masalalarini hal qilish uchun zarur bo'lgan jamg'arishning muhim manbai hisoblanadi. Bu tarmoqda mamlakat xalq xo'jaligida tashkil topgan qo'shilgan qiymatning 30 foizga yaqini yaratiladi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari va ulardan qayta ishlangan tovarlarni sotishdan jami valyuta tushumining 40–50 foizi tashkil topadi. 2012 yilda birgina paxta tolasi eksportidan 1259,7 mln. va oziq-ovqat mahsulotlari eksportidan 877,2 mln. AQSh dollarilik tushum kelgan.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlaridan farq qiladigan o'ziga xos xarakterdagi xususiyatlari ham mavjud: *qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining birinchi xususiyati shundan iboratki*, tarmoqda yer-suv resurslari, o'simlik va tabiiy hayvonot dunyosi, tirik organizmlar, biologik mehnat vositalaridan foydalaniladi. Bu yerda ishlab chiqarish jarayoni obyektiv sharoitlarga, tirik organizmlarning rivojlanishi va o'zgarish tezligiga bog'liq. Bu shart-sharoitlardan

foydalanish dehqonchilik va chorvachilik tarmoqlarida ishlab chiqarishni tashkil qilishning ilg'or shakllarini hamda xodimlarga haq to'lashni tanlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining ikkinchi xususiyati shuki, bu tarmoqda bosh ishlab chiqarish vositasi yer resurslari hisoblanadi. Agar sanoatda (qazilma sanoatdan tashqari) yer korxonalarini joylashtirish uchun makon bo'lib xizmat qiladigan bo'lsa, qishloq xo'jaligida esa u asosiy va almashtirib bo'lmaydigan ishlab chiqarish vositasidir. Mehnat jarayoni va mahsulot ishlab chiqarish qishloq xo'jaligida bevosita yer bilan, uning sifati, undan foydalanish jarayoni bilan bog'liq. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi katta yer maydonlarida agregatlar yordamida amalga oshiriladi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida suv hamda energetik resurslarga talab juda yuqori hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining uchinchi xususiyati Yuqorida keltirilgan ikki xususiyatidan kelib chiqadi. Unda takror ishlab chiqarish iqtisodiy jarayoni tabiat bilan chambarchas bog'langan, mahsulot ishlab chiqarish biologik sikl bilan bog'liq.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining to'rtinchi xususiyati tuproq-iqlim sharoitiga bog'liqligidir. Qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligi yillar bo'yicha iqlim sharoitiga qarab, ob-havoga qarab o'zgarib turadi, bu esa o'z navbatida chorvachilikning rivojlanishiga, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligiga ta'sir qiladi. Olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, ko'pgina qishloq xo'jaligi tarmoqlarida teng harajatlarga teng natija olinmaydi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining beshinchi xususiyati shuki, bu tarmoqda suv resurslaridan foydalanish muhim rol o'ynaydi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining oltinchi xususiyati shuki, bu yerda ish vaqti bilan ishlab chiqarish davri mos kelmaydi. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish davri ish vaqtidan uzoqqa cho'ziladi. Bu shu bilan xarakterlanadiki, biologik jarayon bevosita kishilarning ishtirokisiz ham davom etaveradi. Masalan, kuzgi ekinlardan, bug'doyni yetishtirish uchun 200-230 kun talab qilinadi, ish vaqti esa 25-30 kunni tashkil qiladi, xolos. Yomon ob-havo bo'lsa, ish vaqti shuncha qisqa bo'ladi. Kapital va mehnat ham shunga qarab sarflanadi. Ishlab chiqarish davri bilan ish vaqtining mos kelmasligi qishloq xo'jaligida ishlarning mavsumiyligini ketirib chiqaradi. Sanoatning ko'pchilik tarmoqlarida esa mehnatning sarflanishi to'xtovsiz amalga oshiriladi va mavsumiylikni kamaytiradi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining yettinchi xususiyati shuki, bu tarmoq o'zining rivojlanishi jarayonida tabiiy va iqtisodiy sharoitlariga qarab o'zaro texnologik bog'liq bir necha tarmoqqa, ishlab chiqarishga ixtisoslashadi. Sanoatda esa korxonalar ma'lum bir mahsulotning alohida qismini ishlab chiqarishga ixtisoslashadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining sakkizinchi xususiyati shuki, bu yerda tayyor mahsulot (yalpi mahsulotning 20%)ning bir qismi kelgusi davr ishlab chiqarishiga, ishlab chiqarish vositasi (urug', yem-xashak, buzoq va h.k.)ga kiradi. Shu va boshqa sabablarga ko'ra asosiy va aylanma vositalaridan to'liq foydalanish muammolari vujudga keladi, ayrim qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tovarlilik darajasi sanoatga nisbatan anchagina pasayadi.

Qishloq xo'jaligining kelajakdagi rivojlanishi bo'yicha turli xil qarashlar mavjud. Hammaga ma'lumki, mustaqillikkacha bo'lgan davrda mamlakat qishloq xo'jaligi tarmoqlari chuqur inqirozga uchragan edi.

Bu eng avvalo oziq-ovqat sifatining pasayishida va yetishmasligida, ishlab chiqarishning turg'unligi va serxarajatliligida, qishloq aholisi turmush sharoitining barqaror tashkil topmayotganligida namoyon bo'lgan edi. Ayrim mahsulotlarning iste'mol balansida anchaginasalmoqni chetdan olinadigan mahsulot tashkil qilar edi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining resurs potensialidan foydalanishi samarasiz va atrof muhit uchun zararli bo'lib keldi. Ko'p tumanlarda tuproq gumus miqdori 30-40% ga pasaygan, uning sho'rlanish darajasi kuchaygan. Xarajatlarning rentabelligi ham xorijiy mamlakatlarga nisbatan ancha pasayib ketdi. Ijtimoiy rivojlanishning infrastruktura tizimi anchagina orqada qoldi. Migrasiya jarayoni davom etmoqda va h.k.

Qishloq xo'jaligining uzoq yillar bunday davomida turg'unligining va inqirozining sabablari quyidagilar edi:

- 1).Dehqonlarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy kamsitilishi;
- 2).Xodimlarning yer va boshqa ishlab chiqarish vositalaridan va ishlab chiqarilgan mahsulotlaridan uzoqlashishi, mulkka egalikning past darajada tashkil topishi;
- 3).Direktiv rejalashtirish va baholarni belgilash, ma'muriy qo'mondonlik tizimining davom etishi;
- 4).Chegaralangan moddiy-texnika ta'minoti va moliyalashtirish, qayta ishlovchi sanoatlarda moddiy texnika va texnologiyaning orqada qolishi;
- 5).Fanning rolini to'g'ri baholamaslik, fan-texnika taraqqiyotidan foydalanishning pastligi.

O'tgan asrning 90–yillariga kelib, qishloq xo'jaligini inqirozdan chiqarishning asosiy yo'llari aniqlangan bo'lib, hozirgi kunda ularning ko'pchiligi amalga oshmoqda. Bunga quyidagilarni kiritish mumkin:

1).Iqtisodiy munosabatlarni qayta qurishning muhim qismi sifatida yer islohotini asta sekin amalga oshirish. Yer islohotining ma'nosi–yerga bo'lgan mulkni davlattasarrufidan chiqarish va undan, mulkning turli-tuman shakllaridan foydalanish. Mamlakatda mustaqillik yillarida yer islohoti amalga oshirildi. Unga binoan respublika qishloq xo'jaligida hozir yerga davlat mulki saqlanib qolgani holda undan foydalanishning turli-tuman shakllari qaror topdi, ya'ni, dastlabki agrar islohatlardan biri bu aholiga tomorqa berish to'g'risidagi qaror bo'lib, bunda yerni qishloq aholisiga berish va shu orqali mahsulotlarni ko'paytirishga qaratilgan chora-tadbirlar edi. Bu 1990 yil 20 iyunda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining “Yer to'g'risida” gi qonunida aks ettirilgan edi.

Keyinchalik ushbu qonun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1998 yil 30-apreldagi 599-I-sonli “O'zbekiston Respublikasi Yer kodeksini amalga kiritish tartibi to'g'risida”gi qaroriga muvofiq o'z kuchini yo'qotib, uning asosida “Yer Kodeksi” qabul qilindi. Bu “Yer Kodeksi”da¹ yer bilan bog'liq barcha huquqiy munosabatlar o'z aksini topdi. Yer fondi, yer tuzish, undan foydalanish, tarmoqlar bo'yicha foydalanish tartibi, uning muhofazasi va boshqa masalalar o'z aksini topgan ushbu kodeks 1998 yil 1-iyuldan beri amalda hamda so'nggi marta 2011 yilda o'zgarish kiritilgan. Uning 1-moddasida «Yer umummilliy boylikdir, O'zbekiston Respublikasi xalqi hayoti, faoliyati va farovonligining asosi sifatida undan oqilona foydalanish zarur va u davlat tomonidan muhofaza qilinadi»² - deb yozib qo'yilgan.

Yer to'g'risidagi me'yoriy hujjatlar jumlasiga «O'zbekiston Respublikasida yer monitoringi to'g'risida» gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2000-yil 23-dekabrda 496-sonli Qarori, «Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilaridan yagona yer solig'i undirish tartiblari to'g'risi» dagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 1998-yil 26-dekabrda 539-sonli Qarori, «Qishloq xo'jaligida ijara munosabatlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2003-yil 5-noyabrda 486-sonli Qarori, «Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'ini joriy etish to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 10-oktabrda PF-2086-sonli Farmoni va boshqalarni kiritish mumkin.

2).Qishloqda taqsimot munosabatlarini o'zgartirish. Mulkni xususiylashtirishning ahamiyatini kamaytirmagani holda, yer va boshqa ishlab chiqarish vositalariga xo'jayinlik hissini uyg'otib, ular tomonidan yaratilgan mahsulotlarga o'zlarining egalik qilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Qanday mulk shakli bo'lishdan qat'iy nazar, arzon mehnat unumli bo'lishi mumkin emas. Shuning uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov respublikamizda mulkdorlar qatlamini shakllantirish vazifasini dolzarb qilib qo'ydi. Mamlakatimizda mulkdorlar qatlamini vujudga keltirishni tezlashtirish uchun “Mulk to'g'risida”gi, “Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida”gi, “Ijara to'g'risida”gi va boshqa qonunlar qabul qilindi.2003-2012 yillar mobaynida respublikada xususiylashtirilgan korxonalar va obyektlar soni 1519 tadan 83 tagacha

¹ ЎзР Олий Мажлиси Ахборотномаси, 1998 йил 5-6 модда, сўнги ўзгариш 2011 й., 1-2 сон 1-модда

² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 1-modda

kamayib borgan. Bu albatta yildan yilga bu jarayonning iqtisodiyotning turli sohalarida davom etayotganligidan dalolat beradi.

3).Mulk va xo'jalik yuritishning yangi shakllarini qo'llab quvvatlash. Agrar sektorning kelajagida bir-biri bilan raqobat qiladigan, o'zaro harakat qiladigan, bir-birini to'ldiradigan yirik, o'rtacha va mayda korxonalarini ko'rish mumkin. Korxonalarining turli o'lchamlari xo'jalik yuritishning turli shakllariga moslashib ketadi. Asosan dehqon va fermer xo'jaliklari rivojlanishi kengayadi;

Shu sababli respublikada iqtisodiyotida, jumladan qishloq xo'jaligida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish maqsadida "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi, "Dehqon xo'jaligi to'g'risida"gi, "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi va boshqa bir qancha qonunlar qabul qilindi. 2012 yilga kelib respublikada 70,8 mingta fermer xo'jaliklari 3,7 mln. ta dehqon xo'jaliklari faoliyat olib borgan bo'lib, ular mos ravishda – 8377,2 mlrd.va 15474,2 mlrd.so'mlik mahsulot ishlab chiqargan.

4).Turli xo'jaliklarda mulkni davlat tasarrufidan chiqarish, xo'jalik yuritishning mavjud shakllarini o'zgartirish, ularni demokratik asosda ijara, shirkat (kooperativ) va aksiyador korxonalariga aylantirish, bunda birlamchi mehnat jamoalariga va alohida har bir jamoa a'zosiga mustaqillikni oshirish;

Haqiqatda mustaqilliq yillarida O'zbekistonda mulkning va xo'jalik yuritishning turli-tuman shakllari barpo etildi, jumladan: davlat, kooperativ, shaxsiy-xususiy va aralash kabi mulklar va shunga mos 10 dan ziyod xo'jalik yuritish shakllari vujudga keldi.

5).Xo'jalik yuritishning bozor mexanizmidan foydalanishga o'tish; mahsulot bozori, ishlab chiqarish vositalari bozori, shu jumladan yer, ish kuchi va qimmatbaho qog'ozlar bozori. Bunda korxonalar darajasida gorizontol, to'g'ri shartnoma munosabatlari rivojlanadi. Davlat darajasida boshqarishning iqtisodiy richaglarini (banklar, soliqlar, subsidiya, kredit berish shartlari) tavsiflaydigan ko'rsatkichlarning saqlanib qolishiga va dasturli yondoshishga olib keladi. Asta-sekin mahsulotlar talab va taklif asosida erkin sotila boshlaydi. Mahsulotlarni markazdan taqsimlash qisqaradi;

Mustaqillik yillarida fermer xo'jaliklarini moliyaviy qo'llab quvvatlashning asosiy yo'nalishlari belgilab berildi, jumladan: davlat ehtiyojlari uchun mahsulot yetishtirish xarajatlarini moliyalashtirish; qishloq xo'jaligida soliq imtiyozlarining berilishi; unumdorligi past yerlarda davlat ehtiyojlari uchun mahsulot yetishtiruvchi fermer xo'jaliklariga moliyaviy yordam; irrigasiya va meliorasiya tizimini davlat tomonidan qo'llab quvvatlash kabilar.

6).Qishloq xo'jalik mahsulotlarini ekologizasiya qilish va resurslarni tejash. Bu yerda muhim rolni biotexnologiya, tuproqni himoya qiladigan texnologiya, o'simliklarni himoya qilishning yaxlitlangan usullari, qayta ishlashda chiqitsiz texnologiya va boshqalar o'ynaydi;

7).Fanning roli va uning ishlab chiqarishga ta'sirini kuchaytirish. U barcha resurslarni yirik kompleks majmualariga to'plash yo'li bilan amalga oshiriladi.

Birinchi bosqichda, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining yo'qolishini maksimal qisqartirishga barcha resurslarni jalb qilish va buning hisobiga yalpi ishlab chiqarish sur'atini o'stirish qo'yilgan. Ikkinchi bosqichda, ishlab chiqarishni o'stirish, qishloq xo'jaligini ishlab chiqarish resurslari bilan ta'minlashni yaxshilash, ilg'or xo'jalik yuritish shakllarini rivojlantirish va bozor mexanizmidan foydalanish hisobiga aholini oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini to'laroq qondirish qo'yiladi. Uchinchi bosqichda, aholining barcha oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan to'lov qobiliyatini to'la qondirish, biologik jihatdan to'laqonli oziq-ovqatning keng assortimentini ishlab chiqarish uchun baza yaratish qo'yiladi. Hukumat tomonidan tuzilgan dasturlar o'z ichiga qishloqni ijtimoiy yangilashning keng jabhasini oladi: qishloq aholisining mehnat va yashash sharoitini yaxshilash, aholining kamdaromadli guruhi uchun ijtimoiy tovon to'lash va h.k.

Respublikamizda paxta va don ekinlariga davlat buyurtmasi o'rnatilgan bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 31 dekabrda PF-2165-sonli farmoniga muvofiq fermer

xo'jaliklari davlat buyurtmasi hajmidagi yetishtirayotgan mahsulot qiymatining 50 foizi miqdorida Moliya Vazirligining "Davlat ehtiyojlari uchun xarid etiladigan qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan hisob-kitob qilish jamg'armasi" mablag'lari hisobidan avans puli (transh) olish imkoniyatiga ega bo'ldi. Buning ijobiy tomoni shunda bo'ldiki, fermer xo'jaliklari mahsulot yetishtirish uchun zarur bo'lgan aylanma mablag'larni yuqori foiz stavkalarida tijorat banklaridan qarzga olishga majbur bo'lmaydi.

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi karxonalari faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va muvofiqlashtirish borasida mustahkam huquqiy-me'yoriy asos yaratilgan. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi, "Fuqoralik Kodeksi", "Yer kodeksi", "Soliq Kodeksi", "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi, "Shirkat xo'jaligi to'g'risida"gi, "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi, "Dehqon xo'jaligi to'g'risida"gi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining bir qator farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari hamda boshqa me'yoriy hujjatlar respublikamizda qishloq ho'jaligi karxonalari faoliyatining turli jihatlarini tartibga solib turadi va ularning xo'jalik faoliyatiga davlat organlari va tashkilotlarning hamda boshqa organlar va tashkilotlarning hamda mansabdor shaxslarning aralashuviga yo'l qo'ymaydi. Davlat tadbirkorlarning erkinligi, huquqlarini himoya qiladi va ularning faoliyatiga asossiz aralashuvlarni cheklab turadi.

Respublikamiz qishloq xo'jaligida xususiy tadbirkorlikni keng rivojlantirish maqsadida fermer xo'jaliklarining huquqlarini va qonuniy manfaatlarini muhofaza qilish borasida muayyan ishlar amalga oshirildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi qonunining 29-moddasi: "Davlat qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtirish va uni realizatsiya qilish bilan shug'ullanuvchi fermer xo'jaliklarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini kafolatlaydi", - deb e'tirof etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 22 avgustdagi 347- sonli "Tadbirkorlik subyektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish hamda hisobga qo'yish tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi qarori bilan tadbirkorlik subyektlarini, jumladan, fermer xo'jaliklarini davlat ro'yxatiga olish va hisobga qo'yishning yengillashtirilgan tadbiri joriy etildi. Unga ko'ra, tadbirkorlik subyektlarini davlat ro'yxatiga olish "bir yo'la" tamoyili asosida, ularni avtomatik tarzda hisobga qo'yish bilan amalga oshiriladi. Qarorga muvofiq tuman hokimiyatlari tarkibida davlat ro'yxatiga olish bo'yicha maxsus xizmat tashkil etilgan bo'lib, uning xodimlari tadbirkorlarni davlat ro'yxatidan o'tkazish bilan bog'liq barcha hujjatlarni tayorlash, ularni yo'l fondi, mehnat, bandlik va ijtimoiy ta'minot bo'limi, soliq hamda statistika organlarida hisobga qo'yish ishlarini o'zlari amalga oshiradilar.

Fermer xo'jaligini yer ijrosi bilan bog'liq barcha hujjatlar tayyor bo'lgan taqdirda davlat ro'yxatiga olishning umumiy muddati (ichki ishlar bo'limidan muhr hamda burchak shtampini tayorlashga ruxsat olishni ham qo'shib hisoblanganda) 12 kundan oshmasligi lozimligi ko'rsatildi.

Kuzatishlarning ko'rsatishicha, fermer xo'jaliklarini davlat ro'yxatiga olishning bu yengillashtirilgan tartibi joriy etilishi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Chunki, qaror qabul qilingunga qadar fermer xo'jaligi tashkil etish istagida bo'lgan fuqoralarni ro'yxatga olish ishlari asossiz ravishda, turli ma'muriyatchilik va sansolarlik tufayli cho'zib yuborilar edi.

Fermer xo'jaliklari qonunda belgilab berilgan tartibda hisob va hisobot ishlarini yuritadilar. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 23 fevraldagi "Kichik va o'rta biznes korxonalar uchun hisobotlar yuritilishini qisqartirish hamda soddalashtirish chora – tadbirlari to'g'risida"gi 65 – sonli qaroriga muvofiq 2000 yilning 1- choragidan fermer xo'jaliklari uchun maksimal qisqartirilgan va soddalashtirilgan hisob shakli hamda uni taqdim etish belgilab berilgan.

Nazorat uchun savollar:

1. Qishloq xo'jaligining xalq xo'jaligidagi ahamiyati qanday?

2. Qishloq xo'jaligining bozor iqtisodiyoti sharoitida respublika iqtisodiyotidagi roli qanday?
3. Fanning predmeti va vazifalari nimalardan iborat?
4. Qishloq xo'jaligining boshqa tarmoqlardan farq qiladigan tomonlari nimalardan iborat.

2-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGINI JOYLASHTIRISH, IXTISOSLASHTIRISH, YIRIKLASHTIRISH VA INTEGRASIYALASHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Reja:

- 2.1. Qishloq xo'jaligi tarmoqlari strukturasi. Tarmoqlarni oqilona qo'shib olib borish tamoyillari
- 2.2. Joylashtirish va ixtisoslashtirish tushunchasi, ularning ilmiy asoslari
- 2.3. Ixtisoslashtirishning shakllari, ko'rsatkichlari va samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Kalit so'zlar: Tarmoq strukturasi, joylashtirish, tarmoqlarni integrasiyalash, ixtisoslashtirish, konsentratsiya, ixtisoslashtirish shakllari, ixtisoslashtirish koeffitsiyenti, xalqaro mehnat taqsimoti, mehnat unumdorligi, rentabellik ko'rsatkichlari.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
2. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
3. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
4. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. Toshkent, Istiqlol, 2004 y.
5. Axmedov U. Effektivnost funkcionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
6. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelniy fond Uzbekistana i perspektivi yego polzovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
7. Dobrinin V.A. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g.
8. Yemelyanov A.M. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
9. Jo'rayev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
10. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
11. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
12. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiyashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
13. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
14. Karimov I.A. Xususiyashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
15. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
16. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
17. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.

18. Kayumov F., Abdullayev R. Arendniy podryad v selskom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mexnat» 1983 yil.
19. Kayumov F. Effektivnost APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
20. Nosirov N., Abdullayev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
21. Xolmo‘minov Sh.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.
22. Xorijiy adabiyotlar:
23. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.
- 24.
25. Qo‘shimcha adabiyotlar
26. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari-T.: O‘zbekiston, 2009.
27. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezonini bo‘lishi darkor. Xalq so‘zi, 2006 yil 25 fevral.
28. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so‘zi, 2006 yil 11 fevral.
29. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O‘zbekiston, 2005, - 92 b.
30. O‘zbekiston Respublikasining «Korxonalar to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
31. O‘zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
32. O‘zbekiston Respublikasining «Ijara to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
33. O‘zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
34. O‘zbekiston Respublikasining «Dehqon xo‘jaligi to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
35. O‘zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
36. O‘zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta‘minlash to‘g‘risida»gi qonuni. Sovet O‘zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
37. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O‘zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O‘zbekiston» 1994 yil 7-bet.
38. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo‘jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida» 1994 yil 23 fevral. O‘zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O‘zbekiston» 1994 yil.
39. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo‘jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to‘g‘risida» 1994 yil 23 fevral. O‘zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O‘zbekiston» 1994 yil 79 bet.
40. O‘zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
41. O‘zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo‘jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.

MA‘RUZADA TA‘LIM TEXNOLOGIYASI

O‘quv soati: 2 soat	Talabalar soni: 60-80 ta
O‘quv mashg‘ulotining shakli - ma‘ruza	Mavzu- Qishloq xo‘jaligini joylashtirish, ixtisoslashtirish, yiriklashtirish va integrasiyalashning samaradorligini oshirish – ko‘rgazmali ma‘ruza
Mavzu rejasi	2.1.Qishloq xo‘jaligi tarmoqlari strukturasi. Tarmoqlarni oqilona qo‘shib olib borish tamoyillari 2.2.Joylashtirish va ixtisoslashtirish tushunchasi, ularning ilmiy asoslari 2.3.Ixtisoslashtirishning shakllari, ko‘rsatkichlari va samaradorligini oshirish imkoniyatlari
Ma‘ruza mashg‘ulotining maqsadi:	
Ta‘limiy: Qishloq xo‘jaligi tarmoqlari strukturasi. Tarmoqlarni oqilona qo‘shib olib borish tamoyillari haqida ma‘lumotlarga, bilimlarga hamda ko‘nikmalarga ega bo‘ladi.	
Tarbiyaviy: Talabalarda qishloq xo‘jaligi tarmoqlari strukturasi, tarmoqlarni oqilona qo‘shib olib borish tamoyillari, joylashtirish va ixtisoslashtirish tushunchasi, ularning ilmiy asoslari haqida tasavvurlar shakllanadi.	
Rivojlantiruvchi: Talabalar qishloq xo‘jaligi tarmoqlari strukturasi, tarmoqlarni oqilona qo‘shib olib borish tamoyillari, joylashtirish va ixtisoslashtirishga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.	
Pedagogik vazifalar:	O‘quv faoliyatining natijalari
<ul style="list-style-type: none"> • Qishloq xo‘jaligi tarmoqlari strukturasi. Tarmoqlarni oqilona qo‘shib olib borish tamoyillari haqida tushunchalar berish; • Joylashtirish va ixtisoslashtirish tushunchasi, ularning ilmiy asoslari bilan tanishtirish 	Talaba: 2.1.Qishloq xo‘jaligi tarmoqlari strukturasi. Tarmoqlarni oqilona qo‘shib olib borish tamoyillari 2.2.Joylashtirish va ixtisoslashtirish tushunchasi, ularning ilmiy asoslari 2.3.Ixtisoslashtirishning shakllari, ko‘rsatkichlari va samaradorligini oshirish imkoniyatlari
Ta‘lim metodlari	Ma‘ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so‘rov, o‘zaro o‘qitish metodi, “Muammoli vaziyat” metodi.
Ta‘lim vositalari	Ma‘ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma‘lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma‘ruza bo‘yicha tarqatma material.
Ta‘lim shakllari	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
O‘qitish shart-sharoiti	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo‘ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Og‘zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA‘RUZA MASHG‘ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta‘lim beruvchi	ta‘lim oluvchi

1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daqiqa)	1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2.Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (60 daqiqa)	2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. Talabalarda qishloq xo'jaligi tarmoqlari strukturasi, tarmoqlarni oqilona qo'shib olib borish tamoyillari, joylashtirish va ixtisoslashtirish tushunchasi, ularning ilmiy asoslariga oid tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rta tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3. Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1. Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2.Savol beradilar, javob beradilar. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini bajaradilar. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.

2.1. Qishloq xo'jaligi tarmoqlari strukturasi. Tarmoqlarni oqilona qo'shib olib borish tamoyillari

Qishloq xo'jaligi turli xil mahsulot ishlab chiqaruvchi, kompleks o'zaro aloqador tarmoqlarni ifodalaydi. Qishloq xo'jaligi tarmoqlari boshqa xalq xo'jalik tarmoqlaridan quyidagi belgilar bilan farq qiladi:

- a).ishlab chiqaradigan mahsulot turlari;
- b).ishlab chiqarish vositalarining turlari va tashkiliy tuzilishi;
- v).xodimlar malakasi va tarkibi;
- g).mehnatni tashkil etish va unga haq to'lash xususiyatlari.

U ikki tarmoqdan o'simlikchilik va chorvachilikdan tashkil topgan. Ularning har birining ichida tarmoq strukturasi mavjud. O'simlikchilikda tarmoqlar ekiladigan ekinlarning turi va guruhiga qarab bo'linadi. Masalan: g'allachilik, paxtachilik, kanopchilik va boshqalar. Sabzavotchilikda ochiq va yopiq usulda sabzavot yetishtiriladi. Bog'lar esa danakli va urug'lilarga bo'linadi. Chorvachilikda esa mollar va hayvonlar turlariga qarab tarmoqlarga bo'linadi: qoramolchilik, cho'chqachilik, parrandachilik, pillachilik va h.k. Bundan tashqari ishlab chiqariladigan mahsulotning xarakteriga qarab: sut, qoramolchiligi, go'sht-sut, qo'ychilik, jun-teri olish bo'yicha va boshqalar.

Ishlab chiqarishdagi roli va iqtisodiy ahamiyatiga qarab korxonalarda qishloq xo'jaligi tarmoqlari: Bosh(yetakchi), qo'shimcha va yordamchi tarmoqlarga bo'linadi. Bosh(yetakchi) tarmoq deb, qishloq xo'jaligi yalpi va tovar mahsulotida yuqori salmoqni egallagan tarmoqqa aytiladi. Asosiy tarmoq korxonaning ixtisoslashishini aniqlaydi. Qo'shimcha tarmoq bosh tarmoqqa nisbatan, yalpi va tovar mahsulot ishlab chiqarishda kamroq ahamiyatga ega bo'ladi. Ularni qo'shib olib borish mehnat, yer va moddiy resurslardan to'liqroq foydalanishni ta'minlaydi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida qishloq xo'jaligi tarmoqlaridan tashqari o'simlikchilik va chorvachilikka xizmat qiluvchi tarmoqlar - ta'mirlash xizmati, elektr xo'jaligi, avtotransport va boshqalar faoliyat ko'rsatadi.

Yordamchi tarmoqlar tarkibiga qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlaydigan korxonalar va sexlar, qurilish ustaxonalari, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalar va boshqalar kiradi.

Mahsulotdan foydalanish shakliga qarab qishloq xo'jaligi tarmog'i 2 guruhga bo'linadi:

1. Tovar, sotish uchun mo'ljallangan mahsulot (paxta, pilla va boshqalar);

2. Notovar, to'lig'icha yoki asosiy qismi ichki ehtiyojga foydalaniladigan mahsulot (yem-xashak va boshqalar).

Qishloq xo'jaligining tarmoqlar strukturasi qishloq xo'jaligi jami yalpi mahsuloti tarkibida alohida tarmoqlar yalpi va tovar mahsulotining salmog'i bilan xarakterlanadi va quyidagicha hisoblaniladi:

$$TS = \frac{YaMQd.ch.; TMQd.ch.}{YaMQq/x; TMQq/x} * 100$$

Bu yerda, TS - tarmoq strukturasi.

Bir qancha qishloq xo'jaligi tarmoqlarini iqtisodiy asoslab qo'shib olib borish ishlab chiqarishning mavsumiylikni pasaytiradi, mehnat, yer, moddiy resurslaridan to'laroq foydalanish imkoniyatini beradi, ishlab chiqarish vositalari va mehnat xarajatlari notekisligini kamaytiradi. Tarmoqlarni oqilona qo'shib olib borish yil davomida qishloq xo'jaligi mahsulotlari va pul vositalarini bir tekis kelib tushishi imkonini beradi, xo'jaliklar iqtisodiyotiga samarali ta'sir ko'rsatadi, ularning moliyaviy holatini yaxshilaydi.

Qishloq xo'jaligida tarmoqlarni oqilona qo'shib olib borishning asosiy tamoyillari, maqsadi va shartlari quyidagilar:

1. Resurs potensialidan - mehnat, yer, suv va moddiy resurslardan ancha samaraliroq foydalanish;

2. Mahsulot birligi hisobiga minimal darajada mehnat xarajatlari va vositalar sarflab maksimal miqdorda mahsulot olishni ta'minlash;

3. Ishlab chiqarishning mavsumiylikni kamaytirish, yil davomida texnika va ish kuchidan to'liqroq foydalanish;

4. Yil davomida aylanma vositalarning aylanishini va pul vositalarning bir tekis kelib tushishini ta'minlash va h.k.

2.2. Joylashtirish va ixtisoslashtirish tushunchasi, ularning ilmiy asoslari

Qishloq xo'jaligini joylashtirish va ixtisoslashtirish ijtimoiy mehnat taqsimotining turli ko'rinishidir.

Joylashtirish - alohida turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni respublika zonalarida, ayrim viloyat, tumanlar va korxonalar bo'yicha miqdoriy taqsimlashni bildiradi. Qishloq xo'jaligini joylashtirish uni ixtisoslashtirish bilan chambarchas bog'langan. Ixtisoslashtirishni amalga oshirishda zona va korxonalarining tabiiy va iqtisodiy sharoitlarini hisobga olish muhimdir. Natijada qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini oqilona joylashtirish ta'minlanadi. Qishloq xo'jaligi hududlarini yoki alohida korxonalarini ixtisoslashtirish bosh(asosiy) tarmoqni ajratib olish va uning

rivojlanishiga sharoit yaratishdir. Ixtisoslashtirish ishlab chiqarish yo'nalishini xarakterlaydi va hudud yoki xo'jalikning tarmoq strukturasi aniqlaydi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni oqilona ixtisoslashtirishning iqtisodiy ahamiyati quyidagilardan iborat:

1. U bosh ishlab chiqarish vositasi - yerdan samarali foydalanish uchun sharoit yaratadi. Shu asosda dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlarining miqdorini ko'paytiradi va sifatini yaxshilaydi;

2. Ixtisoslashtirish qishloqda mehnat resurslaridan yanada samaraliroq foydalanishga imkoniyat yaratadi. Dehqonchilik va chorvachilik xodimlarining professional strukturasi o'zgartiradi, kadrlarning malakasini va mehnat unumdorligini oshiradi;

3. Ixtisoslashtirish kapital qo'yilmalar va asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini oshirishning hal qiluvchi sharti hisoblanadi. Ishlab chiqarishga fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini va ilg'or tajribalarni joriy qilishga imkoniyat yaratadi;

4. Ixtisoslashtirish tovar mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish xarajatlarini pasaytirish hamda rentabellikni oshirishga sharoit yaratadi va h.k.

Qishloq xo'jaligini iqtisodiy asoslangan joylashtirish va ixtisoslashtirish ma'lum bir tamoyillar asosida amalga oshiriladi:

1. Bozor talabini hisobga olish. Qishloq xo'jaligida bozor munosabatlarini joriy qilish qishloq xo'jaligini ixtisoslashtirish va konsentrasiyalash jarayonini o'zgartirish, ishlab chiqarishni tashkil qilishning progressiv shakliga o'tish, zarar keltiradigan mahsulot ishlab chiqarishdan voz kechish;

2. Tabiiy va iqtisodiy sharoitlardan to'laroq foydalanish;

3. Mahsulot ishlab chiqarishni iste'molchilarga yaqinlashtirish;

4. Hududlarni oziq-ovqat va sanoatni qishloq xo'jaligi xom-ashyosi bilan ta'minlash bilan hududlararo mehnat taqsimotini qo'shib olib borishni ta'minlash;

5. Mamlakat iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash;

6. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini joylashtirish va ixtisoslashtirishda xalqaro mehnat taqsimotini hisobga olish va h.k.

2.3. Ixtisoslashtirishning shakllari, ko'rsatkichlari va samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Ixtisoslashtirish quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Xo'jalik ichidagi ixtisoslashtirish. Bunda mahsulot ishlab chiqarish xo'jaliklar ichidagi bo'limlar, fermalar, brigadalar va oilalar bo'yicha ixtisoslashadi;

2. Xo'jaliklararo ixtisoslashtirish. Bunda turli xil mahsulotlar yetishtirish bo'yicha korxonalar o'rtasida mehnat taqsimoti joriy qilinadi. Xo'jaliklararo cho'chqachilik yoki qoramolni bo'rdoqiga boquvchi, buzoqlarni o'stiruvchi fermalar, mahsulotlarni qayta ishlovchi korxonalar va h.k. tashkil etiladi;

3. Tarmoqlar ichida ixtisoslashtirish. Bunda bir tarmoq ichida, chunonchi chorvachilikda - qoramolchilik, cho'chqachilik, qo'ychilik kabi sohalar bo'yicha, dehqonchilikda esa g'alla, paxta, sabzavot, poliz kabi mahsulotlarni yetishtirish bo'yicha mehnat taqsimoti joriy qilinadi. Xo'jalikda ixtisoslashtirishni to'la xarakterlash uchun ixtisoslashtirish koeffitsiyenti ko'rsatkichi qabul qilingan. U quyidagicha hisoblanadi:

$$K_{ix} = \frac{100}{H(2n - 1)}$$

Bu yerda, 100 - alohida tarmoq bo'yicha tovar mahsulotlarining umumiy hissasi, %

H - tarmoqdagi tovar mahsulotlarining turlari bo'yicha hissasi, % da;

n - tovar mahsulotlarining hissasi bo'yicha tartib nomeri (eng yuqoridan boshlab).

Masalan: paxtachilikka ixtisoslashgan xo'jalikda tovar mahsulotlar strukturasi quyidagilardan iborat bo'lsin (jami tovar mahsulotga nisbatan foiz hisobida): paxta-50%, don-30%, sut-15% va boshqa turdagi mahsulotlar esa 5%. Shu ma'lumotlar asosida ixtisoslashtirish koeffitsiyenti quyidagicha hisoblanadi.

$$K_{ix} = \frac{100}{50(2*1-1) + 30(2*2-1) + 15(2*3-1) + 5(2*4-1)} = 0,38$$

Bu koeffitsiyent qancha bir butunga yaqin bo'lsa, ixtisoslashtirish darajasi shuncha yuqori bo'ladi. Agar ixtisoslashtirish koeffitsiyenti 0,35 bo'lsa, past darajadagi ixtisoslashtirish; 0,35dan 0,50gacha o'rtacha; 0,50dan 0,60 gacha yuqori; 0,60 dan katta bo'lsa, chuqurlashtirilgan ixtisoslashtirish deyiladi;

4.Zona yoki iqtisodiy tumanlar bo'yicha ixtisoslashtirish. Bunda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish bo'yicha zona yoki iqtisodiy tumanlar bo'yicha mehnat taqsimoti joriy qilinadi. Masalan: sobiq ittifoq bo'yicha Boltiq bo'yi respublikalari chorvachilik mahsulotlari yetishtirishga, Kavkaz orti respublikalari choy va uzumchilikka, O'rtacha Osiyo respublikalari asosan paxtachilikka, pillachilikka va qorako'lchilikka ixtisoslashgan edi. Shuni ko'rsatish kerakki, xo'jaliklarning ixtisoslashtirish darajasi yetishtirilayotgan bitta yoki bir qancha tovar mahsulotlarining salmog'iga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Bunda bir turdagi tovar mahsuloti yetishtirishga asoslangan xo'jalik tor doirada ixtisoslashgan, yetishtirilayotgan uch, to'rt xil tovar mahsulotlarining har qaysisining salmog'i deyarli bir xilda(20-30%) bo'lsa, bu xo'jalik past darajada ixtisoslashgan; bir yoki undan ko'proq tovar mahsulotlarining har biri kattaroq salmoqni(40-60%) egallasa, unda xo'jalik o'rtacha darajada ixtisoslashgan bo'ladi. Masalan: xo'jalikda yetishtirilgan tovar mahsulotning asosiy qismini paxta egallasa - u paxtachilikka, don egallasa - g'allachilikka, qorako'l teri egallasa-qorako'lchilikka ixtisoslashgan bo'ladi. O'zbekistonning tabiiy va iqtisodiy sharoitlari shuni taqozo etadiki, bunda mahsulotning bir turini emas, balki ikki va undan ham ko'proq turini yetishtirishni ixtisoslashtirish mumkin. Masalan: shahar atrofida joylashgan xo'jaliklar mahsulotlarning sut-sabzavot, sabzavot-kartoshka-chorva, chorva-g'alla, sabzavot-meva, uzum kabi qator turlarini yetishtirishga ixtisoslashgandir.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda shakllanayotgan va rivojlanayotgan ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklari bunga misol bo'laoladi.

Qishloq xo'jaligida tarmoqlarni qo'shib olib borishning va ixtisoslashtirishning iqtisodiy samaradorligi quyidagi ko'rsatkichlar tizimi bilan aniqlanadi:

1.100 ga. qishloq xo'jaligiga yaroqli yerga va haydaladigan yerga, 1 ta xodimga, 100 so'mlik asosiy ishlab chiqarish fondlariga va 100 so'mlik joriy ishlab chiqarish xarajatlariga to'g'ri kelgan yalpi va tovar mahsulot qiymati;

2.100 ga haydaladigan yerga to'g'ri kelgan g'alla, paxta, go'sht, sut va boshqalar;

3.Mehnat unumdorligi, mahsulot tannarxi, mahsulot ishlab chiqarish rentabelligi.

Demak, mahsulot yetishtirish uchun qayerda qulay sharoit mavjud bo'lsa, mahsulot birligining tannarxi va bahosi arzonlashsa, bu xo'jalik va iste'molchilar uchun shuncha foydalidir.

Nazorat uchun savollar:

1. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini joylashtirish va ixtisoslashtirish qaysi qonuniyatlarga asosan amalga oshiriladi?
2. Joylashtirish va ixtisoslashtirishning ilmiy asoslari nimada?
3. Ixtisoslashtirishning shakllari va ko'rsatkichlari qanday?
4. Joylashtirish va ixtisoslashtirishning samaradorligi qanday aniqlanadi?

3-MAVZU. AGROSANOAT MAJMUASINING MOHIYATI, TARKIBI VA RIVOJLANISHI

Reja:

- 3.1. Agrosanoat majmui tushunchasi, uning maqsadi va tarkibi
- 3.2. Agrosanoat majmui tarmoqlari o'rtasida ishlab chiqarish va iqtisodiy aloqalar
- 3.3. Agrosanoat majmuining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi
- 3.4. Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi

Kalit so'zlar: Agrosanoat majmuasi, sfera, oraliq mahsulot, pirovard mahsulot, integrasiya, gorizontal integrasiya, vertikal integrasiya.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
2. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
3. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
4. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. Toshkent, Istiqlol, 2004 y.
5. Axmedov U. Effektivnost funkcionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
6. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelnii fond Uzbekistana i perspektivi yego polzovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
7. Dobrinin V.A. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g.
8. Yemelyanov A.M. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
9. Jo'rayev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
10. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
11. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
12. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
13. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
14. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
15. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
16. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
17. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
18. Kayumov F., Abdullayev R. Arendniy podryad v selskom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mexnat» 1983 yil.
19. Kayumov F. Effektivnost APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
20. Nosirov N., Abdullayev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
21. Xolmo'minov Sh.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A. Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari- T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz

mezoni bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.

3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
7. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
8. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
9. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
10. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
11. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
15. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
16. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

O'quv soati: 2 soat	Talabalar soni: 60-80 ta
O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza	Mavzu- Agrosanoat majmuasining mohiyati, tarkibi va rivojlanishi – ko'rgazmali ma'ruza
Mavzu rejasi	3.1. Agrosanoat majmui tushunchasi, uning maqsadi va tarkibi 3.2. Agrosanoat majmui tarmoqlari o'rtasida ishlab chiqarish va iqtisodiy aloqalar 3.3. Agrosanoat majmuining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi 3.4. Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi
Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:	

Ta'limiy: Agrosanoat majmui tushunchasi, uning maqsadi va tarkibi, agrosanoat majmui tarmoqlari o'rtasida ishlab chiqarish va iqtisodiy aloqalar haqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Tarbiyaviy: Talabalarda agrosanoat majmui tushunchasi, uning maqsadi va tarkibi, agrosanoat majmui tarmoqlari o'rtasida ishlab chiqarish va iqtisodiy aloqalar haqida, tasavvurlar shakllanadi.

Rivojlantiruvchi: Talabalar Agrosanoat majmui tushunchasi, uning maqsadi va tarkibi, agrosanoat majmui tarmoqlari o'rtasida ishlab chiqarish va iqtisodiy aloqalarga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.

<p>Pedagogik vazifalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> Agrosanoat majmui tushunchasi, uning maqsadi va tarkibi haqida tushunchalar berish; Agrosanoat majmuining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini aniqlash bilan tanishtirish; 	<p>O'quv faoliyatining natijalari</p> <p>Talaba:</p> <p>3.1. Agrosanoat majmui tushunchasi, uning maqsadi va tarkibi</p> <p>3.2. Agrosanoat majmui tarmoqlari o'rtasida ishlab chiqarish va iqtisodiy aloqalar</p> <p>3.3. Agrosanoat majmuining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi</p> <p>3.4. Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi</p>
<i>Ta'lim metodlari</i>	Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.
<i>Ta'lim vositalari</i>	Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.
<i>Ta'lim shakllari</i>	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
<i>O'qitish shart-sharoiti</i>	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
<i>Monitoring va baholash</i>	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daqiqa)	1.1. Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2. Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3. O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (60 daqiqa)	2.1. Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2. Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. haqida Agrosanoat majmui tushunchasi, uning maqsadi va tarkibi, agrosanoat majmui tarmoqlari	2.1. Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi.

	o'rtasida ishlab chiqarish va iqtisodiy aloqalarga oid tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rtaga tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (10 daqiq)	3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2.Savol beradilar, javob beradilar. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini bajaradilar. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.

3.1. Agrosanoat majmui tushunchasi, uning maqsadi va tarkibi

Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiyot tarmoqlarining, shu jumladan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligi ko'p jihatdan boshqa tarmoqlar ishlab chiqarish faoliyatiga chambarchas bog'liq. Sababi, bir tarmoqning pirovard mahsuloti boshqa bir tarmoq uchun ishlab chiqarish vositasi yoki xom-ashyosi bo'lib xizmat qiladi va uning tarmoq uchun birlamchi qayta ishlash yoki mahsulotni iste'molchiga yetkazib berish xizmatini vujudga keltiradi.

Qishloq xo'jaligi bir tomondan, texnika, qishloq xo'jaligi mashinalari, yoqilg'i moylash materiallari, zaharli kimyoviy vositalar, mineral o'g'itlar, qurilish materiallari va transport vositalari yetkazib beruvchi sanoat bilan, ikkinchi tomondan, ta'mirlovchi, saqlovchi, yetkazib beruvchi, ya'ni xizmat qiluvchi tarmoqlar va ishlab chiqaruvchilar bilan bog'langan.

Bundan tashqari, qishloq xo'jaligi mahsulotlaridan xom-ashyo sifatida foydalanuvchi, sanoatning oziq-ovqat, yengil, to'qimachilik kabi tarmoqlari bilan ham mustahkam aloqa mavjud.

Sanoat va qishloq xo'jaligi tarmoqlari o'rtasida bunday aloqadorlik ular bazasida, organik jihatdan aloqador bo'lgan va yagona pirovard maqsadga qaratilgan agrosanoat majmui shakllanishini vujudga keltiradi.

Shunday qilib, agrosanoat majmui qishloq xo'jaligini rivojlantirish bilan, uning ishlab chiqarishga xizmat qiluvchi va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini iste'molchiga yetkazib berish bilan bog'langan iqtisodiyot tarmoqlarining to'plamidan iboratdir. Uning faoliyati minimal xarajatlar hisobiga mamlakat aholisini oziq-ovqat mahsulotlari va sanoatni xom-ashyo bilan to'laroq qondirishga qaratilgan.

Agrosanoat majmuining asosiy ijtimoiy – iqtisodiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- Mamlakatning oziq-ovqat muammosini hal qilish va unga bo'lgan iste'molni ilmiy asoslangan me'yorlarga yaqinlashtirish;
- Aholini qishloq xo'jaligi xom–ashyosidan tayyorlanadigan oziq-ovqat bo'lmagan tovarlarga bo'lgan talabini qondirish;
- Agrosanoat majmui korxonalarini rivojlantirishning intensiv shakliga o'tkazish va shu asosda pirovard mahsulot ishlab chiqarishni o'stirishni ta'minlash;
- Barcha tarmoq va korxonalarda mavjud resurslar salohiyati(potensiali)dan foydalanishni yaxshilash va shu asosda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish;

- Tashqi savdo oboroti strukturasi, oziq-ovqat mahsulotlarini ko'proq chetga chiqarish hisobiga o'zgartirish.

Agrosanoat majmui o'z ichiga uchta sohani qamrab oladi:

Birinchi sohaga, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarni ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlaydigan sanoat tarmoqlari, shuningdek, yengil, oziq-ovqat sanoati va ishlab chiqarish vositalarini tayyorlash tizimi kiradi. Sanoatning bu tarmoqlari ishlab chiqarish jarayonini resurslar bilan ta'minlaydi, qishloq xo'jaligini sanoatlashtirish uchun va tayyorlovchi tizim va qayta ishlovchi sanoatda texnika taraqqiyoti uchun baza yaratadi. Bundan tashqari sanoat tarmoqlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning davriyligini ta'minlagani holda, qishloq xo'jaligiga xizmat qilishning ko'p vazifalarini o'z zimmasiga oladi. Shu asosda mamlakat ishlab chiqaruvchi kuchlarini sifat jihatdan qayta qurish ro'y beradi va ishlab chiqarish munosabatlarini takomillashtirish amalga oshadi.

Dehqonchilik, chorvachilik va boshqa yordamchi ishlab chiqarishlarni o'z ichiga oluvchi bevosita qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi agrosanoat majmui **ikkinchi sohasining** asosiy, bosh qismi hisoblanadi. Bundan tashqari, bu sohaga go'sht, sut va oziq-ovqat sanoati, qishloq xo'jaligi xom-ashyosini birlamchi qayta ishlaydigan, qishloq xo'jaligi korxonasi va tashkilotlari, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini texnika bilan ta'minlaydigan korxonasi va tashkilotlar kiradi.

Agrosanoat majmuining **uchinchi sohasiga** paxta mahsulotlari, don mahsulotlari, meliorasiya va suv xo'jaligi korxonasi va tashkilotlari, baliq xo'jaligi, o'rmon xo'jaligi va matlubot jamiyatlari kiradi.

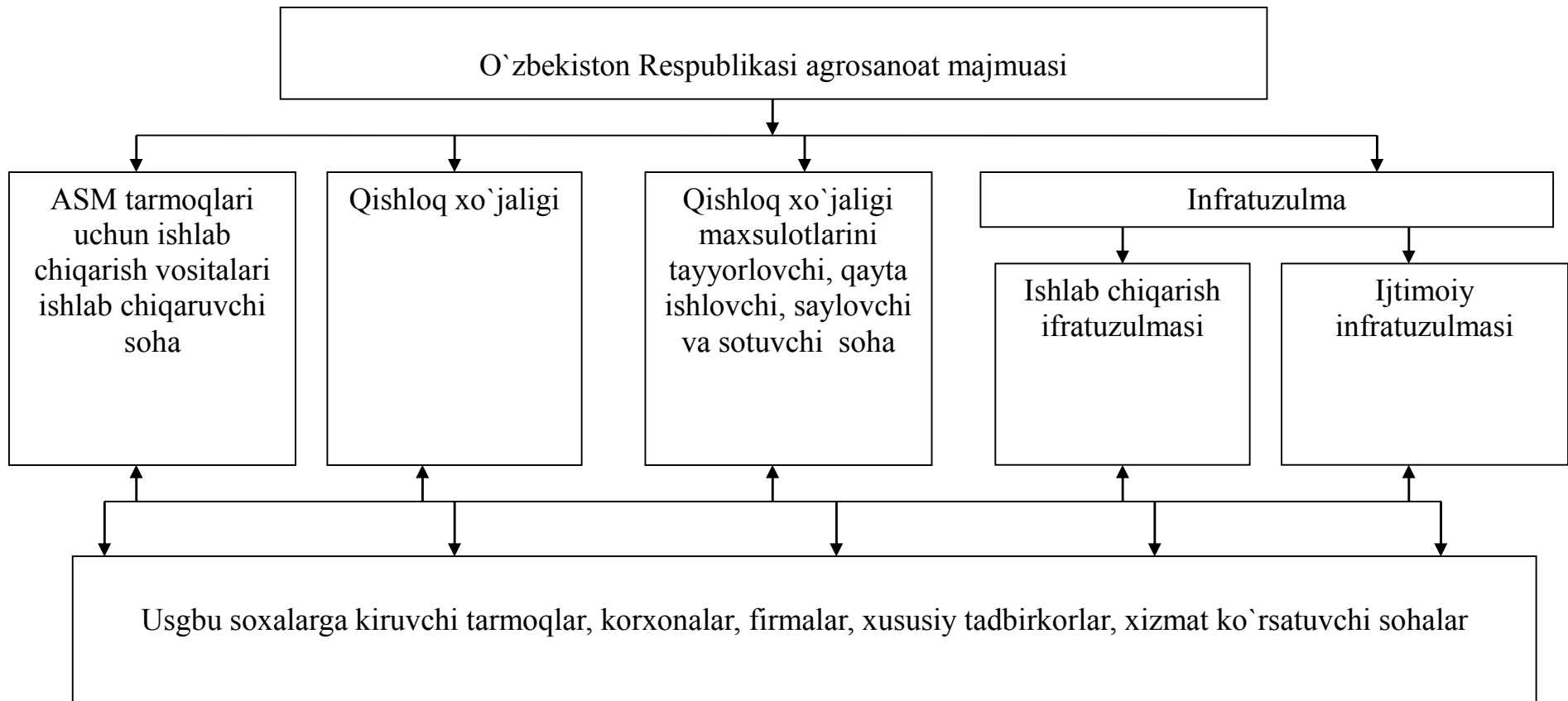
Mamlakat agrosanoat majmuiga tarmoq belgisi bo'yicha quyidagi bir qancha kichik majmualarni kiritish mumkin: don mahsulotlari, paxta mahsulotlari, go'sht, sut, meva-sabzavot, uzum sanoatlari, baliq konserva va boshqalar.

Qishloq xo'jaligi nafaqat agrosanoat majmuida, balki butun iqtisodiyotda alohida o'rinni egallaydi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari aholi ehtiyojini qondirishning bosh manbai hisoblanadi. U boshqa sohada ishlab chiqarilmaydi yoki boshqa mahsulot bilan almashtirilmaydi.

Qishloq xo'jaligida yer, o'simlik, hayvonlar, mikroorganizmlar kabi o'ziga xos bo'lgan ishlab chiqarish vositalaridan foydalaniladi. Bu yerda takror ishlab chiqarishning iqtisodiy jarayonlari tabiiy jarayonlar bilan qo'shilib ketadi.

Shuning uchun agrosanoat majmuining birinchi sohasi ishlab chiqarish tarmoqlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi jarayonini harakati va uni intensivlashtirishni tezlashtirish uchun qulay sharoitni ta'minlashlari kerak. O'z navbatida agrosanoat majmuining bu sohasi tarmoqlari ishlab chiqarishining rivojlanish darajasi va sur'ati qishloq xo'jaligining moddiy resurslarga bo'lgan ehtiyojiga bog'liq. Qishloq xo'jaligining maxsus texnikalarga, paxta terish mashinalariga, avtomatlashtirish vositalariga, omuxta yem va mikrobiologiya sanoati mahsulotlariga, kimyolashtirish vositalariga, hayvonlarni, mahsulotlarni saqlash uchun obyektlar qurilishiga va boshqalarga ehtiyoji o'sib bormoqda.

O'z navbatida, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmining ko'payishi mos ravishda pirovard mahsulotni tayyorlash, saqlash, tashish, qayta ishlash va sotish bo'yicha tarmoqlarni rivojlantirishni talab qiladi.

1-rasm.O'zbekiston Respublikasi agrosanoat majmuining tashkiliy tuzilmasi.

3.2. Agrosanoat majmui tarmoqlari o'rtasida ishlab chiqarish va iqtisodiy aloqalar

Agrosanoat ishlab chiqarishida beshta o'zaro aloqador bo'lgan bosqich belgilanadi:

- Agrosanoat majmuining barcha tizimi uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqarish;
- Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi;
- Qishloq xo'jaligi xom-ashyosidan tayyorlanadigan iste'mol buyumlarini ishlab chiqarish;
- Tezkor ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida ishlab chiqarish–texnikaviy va texnologik xizmat ko'rsatish;
- Pirovard mahsulotni sotish.

U yoki bu tarmoqni agrosanoat majmuiga tegishli deyish ancha murakkab masala bo'lib, sanoatning ayrim tarmoqlari qishloq xo'jaligi yo'nalishida faoliyat ko'rsatadi. Ko'pchiliklari esa qishloq xo'jaligi uchun qisman mahsulot ishlab chiqaradi. Agrosanoat majmuini yagona bir tizim shaklida xarakterlab shuni ta'kidlash lozimki, qishloq xo'jaligi sanoat, qurilish, transport, savdo va xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlari bilan doimo mustahkam aloqada bo'lib kelgan.

Lekin, agrosanoat majmuining tashkil topishi qishloq xo'jaligining yagona takror ishlab chiqarish jarayonida birlashgan aralash tarmoqlar bilan aloqasining sifat jihatdan yangi darajadagi ko'rinishidir.

Agrosanoat majmui shakllanishining asosi bo'lib agrosanoat integrasiyasi hisoblanadi. U qishloq xo'jaligi, unga xizmat qiluvchi va uning mahsulotini iste'molchiga yetkazib berish bilan shug'ullanadigan boshqa tarmoqlar bilan organik va ishlab chiqarish aloqalarini kuchaytirish jarayonini ifodalaydi. Agrosanoat integrasiyasi ijtimoiy mehnat taqsimotining chuqurlashuvi, ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishining natijasi hisoblanadi. Qishloq xo'jaligining tarmoqlararo mustahkam aloqasi ham shu asosda o'rnatiladi. Ana shundan, ishlab chiqarish – texnikaviy, agrokimyo xizmati, meliorativ ishlar, veterinariya xizmati kabi faoliyatlar bilan shug'ullanuvchi tarmoq va korxonalarining vazifasi kelib chiqadi. Qishloq xo'jaligining agrosanoat majmuining boshqa tarmoqlari bilan mahsulotni sotish va qayta ishlash sohasidagi aloqalari yanada kuchayadi.

Ko'p tarmoqli ishlab chiqarish tizimining samarali faoliyati asosan quyidagi ikki omilga bog'liq:

1. Resurslar bo'yicha, rivojlanish sur'ati bo'yicha, mahsulot ishlab chiqarish hajmi bo'yicha tarmoqlarning muvofiqlashuviga (moslashuviga);

2. Pirovard natijani maqsad qilib qo'ygan har bir zvenoning faoliyatiga.

Har bir oraliq mahsulotni ishlab chiqarish hajmi, shu mahsulotni iste'mol qiluvchi zvenoning talabi bilan aniqlanadi. Bu bosqichda butun bir kompleksni rivojlantirishning zaruriy proporsionalligi va bir tekisligi ta'minlanishi lozim.

Asosiy fondlarni ishlab chiqaruvchi tarmoqlar, o'z mahsulotlarini qishloq xo'jaligiga va qayta ishlovchi korxonalariga yetkazib beradilar. Ularning e'tibori nafaqat majmuaning har bir zvenosining talabini qondirishga, balki ularning agrosanoat ishlab chiqarishining bosqichlari bo'yicha nisbatlarining optimalligini ta'minlashga ham qaratilgandir. Aks holda, agrosanoat majmui rivojlanishida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tashish, saqlash va iste'molchiga yetkazib berish jarayonida katta yo'qotishlarga olib keluvchi nomutanosiblikni (disproporsiyani) keltirib chiqaradi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlashni, saqlashni va qayta ishlashni amalga oshiruvchi agrosanoat majmuining uchinchi sohasi tarmoqlari moddiy- texnika bazasini takomillashtirish zarurdir. Bu soha, fond yetkazuvchi tarmoqlar bilan, shuningdek o'simlikchilik va chorvachilik tarmoqlari bilan tarmoqlararo aloqalarida optimal nisbatga rioya qilishi zarur.

Agrosanoat majmui tarmoqlari o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar mahsulot va xizmatlarga obyektiv o'rnatiladigan baholarning optimal darajasi yordamida amalga oshiriladi. Ko'pincha sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholari o'rtasidagi farq me'yoriy iqtisodiy aloqani qiyinlashtiradi va ishlab chiqarish hajmini o'stirishga va pirovard mahsulotni sotishga imkon bermaydi. Ma'lumki qishloq xo'jaligi korxonalarini yil davomida ma'lum darajada ayrim aylanma vositalarga bo'lgan talabini qondirish uchun mineral o'g'itlarga, neft mahsulotlariga, MTP xizmatlariga, elektr energiyasi ta'minotiga ehtiyoj sezadilar va mos ravishda "O'zbekimiyosanoat", "O'zneftmahsulot", "O'zagromashservis" va "O'zbekenergo" kompaniyalari tizimidagi tashkilotlar bilan ishlab chiqarish-iqtisodiy aloqani amalga oshiradilar. Natijada ularning qishloq xo'jaligi korxonalarini bilan debitor va kreditor qarzlari vujudga keladi. Quyidagi jadvallarda agrosanoat majmui tarmoqlari o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar, mahsulot va xizmatlar bo'yicha ular o'rtasidagi debitor va kreditor qarzlari to'g'risidagi ma'lumotlar tahlili keltirilgan (1- va 2-jadvallar).

Respublika bo'yicha 2010 yil boshiga paxta va g'alla yetishtiruvchi qishloq xo'jalik korxonalarining 297553 mln.so'm mineral o'g'itlardan, 237529 mln.so'm neft mahsulotlaridan, 52227 mln.so'm MTP xizmatidan va 38605 mln.so'm elektr energiyasidan debitor qarzlari va 31770 mln.so'm mineral o'g'itlardan, 20796 mln.so'm neft mahsulotlaridan, 10700 mln.so'm MTP xizmatidan va 605 mln.so'm elektr energiyasidan kreditor qarzlari mavjud bo'lgan.

1-jadval

Paxta va g'alla yetishtiruvchi qishloq xo'jalik korxonalaridan "O'zagromashservis", "O'zneftmahsulot", "O'zkimyosanoat" va "O'zbekenergo" kompaniyalari tizimidagi tashkilotlarning debitorlik qarzlari to'g'risida ma'lumot(mln.so'm)

t/r	Hududlar	Jami debitorlik qarzlari			shu jumladan											
					mineral o'g'itga			neft mahsulotiga			MTP xizmatiga			Elektr energiyaga		
		01.01.2009	01.01.2010	farqi (+,-)	01.01.2009	01.01.2010	farqi (+,-)	01.01.2009	01.01.2010	farqi (+,-)	01.01.2009	01.01.2010	farqi (+,-)	01.01.2009	01.01.2010	farqi (+,-)
1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	67259	55842	-1417	25191	21583	-3608	27618	26223	-1395	6480	3831	-2649	7971	4204	-3767
2	Andijon	35400	36618	1218	17004	19489	2485	15043	13986	-1057	2988	2868	-120	365	276	-89
3	Buxoro	37461	16489	-0972	20513	9398	-1115	14005	5158	-8847	2567	2685	118	376	249	-127
4	Jizzax	81801	108329	26528	25577	35484	9907	48536	61430	12894	5257	8732	3475	2431	2683	252
5	Qashqadaryo	56171	45753	-10418	33116	28920	-4196	15400	11784	3616	5955	3409	-2546	1701	1640	-61
6	Navoiy	12081	9021	-3060	5144	2734	-2410	813	777	-36	1246	759	-487	4878	4751	-127
7	Namangan	51076	54152	3076	28678	28011	-667	12005	12283	278	3656	3820	164	6738	8	3300
8	Samarqand	47286	46132	-1154	17748	16244	-1504	20173	24374	4201	5570	2776	-2794	3795	2738	-1057
9	Surxondaryo	43709	27687	-1602	26721	15915	10806	10152	6000	4152	4166	3175	-991	2669	2598	-71
10	Sirdaryo	111751	113881	2130	49161	47620	-1541	51002	52352	1350	10031	12363	2332	1557	1546	-11
11	Toshkent	36092	38657	2565	21739	24571	2832	9404	8475	-929	3436	4330	894	1513	1280	-233
12	Farg'ona	47499	46307	-1192	33428	33035	-393	5669	8275	2606	5920	2756	-3164	2482	2242	-240
13	Xorazm	29607	27047	-2560	15929	14551	-1378	8814	6414	2400	1617	1721	104	3247	4361	1114
	Respublika bo'yicha	657193	625914	-31279	319949	297553	22396	238633	237529	-1104	58889	52227	-6662	39722	38605	-1117

2-jadval

Paxta va g'alla yetishtiruvchi qishloq xo'jalik korxonalaridan "O'zagromashservis", "O'zneftmahsulot", "O'zkimyosanoat" va "O'zbekenergo" kompaniyalari tizimidagi tashkilotlarning kreditorlik qarzlari to'g'risida ma'lumot(mln.so'm)

№	Hududlar	Jami kreditorlik qarzlari			shu jumladan											
					mineral o'g'itga			neft mahsulotiga			MTP xizmatiga			Elektr energiyaga		
		01.01 .2009	01.01 .2010	farqi (+,-)	01.01 .2009	01.01 .2010	farqi (+,-)	01.01 .2009	01.01 .2010	farqi (+,-)	01.01 .2009	01.01 .2010	farqi (+,-)	01.01 .2009	01.01 .2010	farqi (+,-)
1.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	1423	4985	3562	662	2602	1940	92	2008	1916	660	329	-331	9	47	38
2	Andijon	2962	4703	1741	1277	2581	1304	215	909	694	1443	1170	-273	26	44	18
3	Buxoro	2078	9521	7443	1166	5345	4179	263	2964	2701	600	1133	533	50	80	30
4	Jizzax	2030	2521	491	654	955	301	139	555	416	1229	996	-233	8	15	7
5	Qashqadaryo	5761	10524	4763	2622	5626	3004	1327	3462	2135	1755	1351	-404	57	85	28
6	Navoiy	598	3146	2548	316	2225	1909	111	518	407	157	317	160	14	86	72
7	Namangan	1501	3182	1681	708	2015	1307	81	742	661	682	397	-285	30	27	-3
8	Samarqand	3181	4003	822	1601	1325	-276	425	1795	1370	1156	884	-272	0	0	0
9	Surxondaryo	2195	8648	6453	841	4220	3379	503	3256	2753	827	1142	315	25	31	6
10	Sirdaryo	1173	1687	514	394	519	125	158	243	85	610	907	297	12	18	6
11	Toshkent	2686	3225	539	1423	1438	15	397	1044	647	827	663	-164	38	80	42
12	Farg'ona	2533	2160	-373	1131	542	-589	412	811	399	915	752	-163	75	55	-20
13	Xorazm	1428	5566	4138	757	2378	1621	230	2789	2559	374	661	287	67	38	-29
	Respublika bo'yicha	29549	63872	34323	13551	31770	18219	4352	20796	16444	11236	10700	-536	410	605	195

3.3. Agrosanoat majmuining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi

Agrosanoat majmuiga kiruvchi barcha tarmoqlarning eng asosiy vazifasi-pirovard mahsulotga ketgan jami harajat sarfini pasaytirish. **Qishloq xo'jaligida pirovard mahsulot** deganda, tarmoqdan tashqari bevosita iste'molchiga yoki sanoatda qayta ishlash uchun sotiladigan mahsulot tushuniladi.

Mahsulotning tarmoq ichidagi oboroti (aylanishi) pirovard natijada ifodalanmaydi. U bu yerda oraliq mahsulot bo'lib namoyon bo'ladi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining sanoatda qayta ishlanmasdan turib aholi iste'moliga tushadigan qismi (g'alla, sabzavot, kartoshka, sut, go'sht va boshqalar) agrosanoat majmui pirovard mahsulotiga qo'shiladi.

Qishloq xo'jaligi, eng avvalo, qayta ishlovchi sanoat uchun xom-ashyo, material ishlab chiqarishga asoslanadi, uning faoliyatining iqtisodiy natijalari esa tarmoqlararo balans shartlari bilan aniqlanadi. Shuning uchun qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining pirovard natijasi agrosanoat majmui nuqtai nazaridan qaraganda oraliq natija hisoblanadi.

Butun agrosanoat majmuining sifatli harakat qilishi faqat qishloq xo'jaligi tarmog'ining faoliyatigagina bog'liq bo'lmay, pirovard mahsulotni iste'molchiga yetkazib berishda ishtirok etadigan barcha zvenolarning sifatli faoliyat yuritishiga bog'liq.

Agrosanoat majmuining pirovard mahsuloti ma'lum bir vaqt davomida yaratilgan va shaxsiy yoki ishlab chiqarish iste'moliga tushadigan jami mahsulotlar to'plamidir. Natura shaklda pirovard mahsulot quyidagilardan tashkil topadi:

- Bevosita aholiga tushadigan qishloq xo'jaligi mahsuloti;
- Qishloq xo'jaligi xom-ashyosidan tayyorlanadigan iste'mol buyumlari;
- Qishloq xo'jaligi mahsulotlari va uni qayta ishlash predmetlari;
- Agrosanoat majmui birinchi sohasi tarmoqlari mahsulotlari.

Agrosanoat majmui pirovard mahsulotning tarkibiy tuzilishi alohida tarmoqlar mahsuloti qiymatini jami ishlab chiqarilgan mahsulot qiymatiga bo'lib foizlarda aniqlanadi. Pirovard mahsulot qiymati tarkibining o'zgarishi agrosanoat majmuidagi aniq tarmoqlar mahsulotlari, tovar va xizmatlarining oshishi yoki pasayishiga bog'liq.

Agrosanoat majmuidagi korxonalar va tashkilotlar pirovard mahsuloti tarkibiga barcha tovar mahsulotlar va ko'rsatilgan xizmatlar hajmi, shuningdek, xodimlarga berilgan yoki sotilgan va umumiy ovqatlanishga va xo'jalikdagi boshqa zaruriyatlarga foydalanilgan mahsulotlar kiradi.

Pirovard mahsulot (PM) yalpi mahsulot (YaM) (tovar va xizmatlar) hajmi bilan aniq tarmoqda bevosita iste'mol (I) uchun foydalanilgan uning ma'lum bir qismi o'rtasidagi farq sifatida hisoblaniladi:

$$PM = YAM - I$$

Agrosanoat majmui pirovard mahsulotning qiymati (PMQ) – qishloq xo'jaligida yaratilgan sof mahsulot qiymatidan ($SMQ_{Q/X}$), oziq-ovqat, yengil sanoat tarmoqlari sof mahsuloti qiymatining ($SMQ_{O/O.Ye}$) bir qismidan, shuningdek, transport, aloqa va muomila sohalari sof mahsuloti qiymatining ($SMQ_{T.A.M.}$) bir qismidan tashkil topadi.

$$PMQ = SMQ_{qx} + SMQ_{o/o.e} + SMQ_{t.a.m.}$$

Agrosanoat majmuining samarali faoliyat ko'rsatishi uchun tarmoqlar moddiy texnika bazasining me'yorda bo'lishigina emas, balki shu majmuaga kiruvchi barcha sohalarining proporsional rivojlanishi katta ahamiyatga ega. Agrosanoat majmuidagi barcha faoliyatlarning natijasi qishloq xo'jaligi bilan majmuaning boshqa tarmoq va ishlab chiqarishlari o'rtasidagi muvofiqlik va rivojlanish bilan aniqlanadi.

Agrosanoat majmui muvaffaqiyatli rivojlanishining muhim sharti barcha qatnashuvchilarning pirovard mahsulot olishdagi moddiy manfaatdorligi hisoblanadi. Bu shart ayniqsa bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida agrosanoat majmui tarmoqlari faoliyatidagi yuqori faollikka aylanadi, chunki qishloq xo'jaligi va sanoat mahsulotlari baholari o'rtasidagi nomuvofiqlik bunga asosiy sabab bo'ladi. Agrosanoat majmui ishlab chiqarishi va tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligi alohida sohalar faoliyatlari darajasi va pirovard mahsulotlarini aks ettiruvchi iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi orqali ifodalanadi. Agrosanoat majmui samaradorligining asosiy ko'rsatkichi, aholi jon boshiga to'g'ri kelgan qishloq xo'jaligi xom ashyosidan olinadigan oziq-ovqat va nooziq-ovqat tovarlari miqdori hisoblanadi. Bu boshqacha qilib aytganda, mamlakat aholisini ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlari va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash mahsuloti hisoblangan, ya'ni yengil va to'qimachilik sanoati mahsulotlari bilan ta'minlash darajasidir.

Agrosanoat majmui samaradorligini xarakterlash uchun o'rtacha bir xodimga to'g'ri kelgan pirovard mahsulot qiymati, bir so'mlik ishlab chiqarish xarajatlariga to'g'ri kelgan pirovard mahsulot qiymati va bir so'mlik asosiy ishlab chiqarish fondlariga to'g'ri kelgan pirovard mahsulot qiymati ko'rsatkichi hisoblaniladi. Bu ko'rsatkichlarni hisoblash quyidagi formula shaklida ifodalanadi:

$$MU_{asm} = \frac{PM}{XS}$$

$$S_{asm} = \frac{PM}{Ish.ch.X}$$

$$FQ = \frac{PM}{AIsh.ch.X}$$

Buyerda:

MU_{ASM} –Mehnatunumdorligi, so'm

S_{ASM} - Samaradorlik, so'm

FQ - Fond qaytimi, so'm

PM - Pirovard mahsulot, ming so'm

XS - o'rtacha yillik xodimlar soni, kishi

I/Ch X –Ishlab chiqarishg xarajatlari, ming so'm

AI/Ch X- Asosiy ishlab chiqarish fondlari, ming so'm

Agrosanoat majmui faoliyatining samaradorligini oshirish maqsadida oraliq va pirovard natija o'rtasida uzilishga yo'l qo'ymaslik lozim. Buning uchun agrosanoat majmui barcha

tarmoqlari va ishlab chiqarishlarini proporsional va muvofiq holatda rivojlantirishni ta'minlash, ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, pirovard mahsulotni olishda xodimlarning moddiy manfaatdorligini oshirish va mehnat sharoitlarini yaxshilash zarur.

Agrosanoat majmuini samarali rivojlantirish har bir soha, tarmoq va ishlab chiqarish xodimlariga me'yoriy sharoitlarni ta'minlash uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratadi. Bu ishlab chiqarishdagi shikastlanishlarni kamaytirish, xodimlar kasallanishini kamaytirish, mehnat resurslaridan foydalanishni yaxshilash bilan xarakterlanadi. Agrosanoat majmuiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlarda ijtimoiy-madaniy obyektlarni qurish, ishlash va dam olishga ijtimoiy sharoitni yaxshilash, kadrlarni takror ishlab chiqarish uchun imkoniyat mavjud.

3.4. Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi

Iqtisodiy va oziq-ovqat xavfsizligi tushunchasi. Iqtisodiy xavfsizlik deganda, mamlakatdagi ishlab chiqarishning shunday holatini tushunish kerakki, qaysiki, unda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi va iqtisodiyotning mustaxkam rivojlanishi tashqi omillarning mavjudligi va harakatiga bog'liq bo'lmagan holda, ta'minlanadi.

Oziq-ovqat xavfsizligi mamlakatni mavjud salohiyatlar, resurslar bilan ta'minlash va aholini ichki va tashqi sharoitlarga bog'liq bo'lmagan holda, ilmiy jihatdan asoslangan tibbiy me'yorlar darajasida oziq-ovqat mahsulotlariga kafolatlash demakdir. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash potensial xavfning aniq va istiqboldagi holati, shuningdek aholini oziq-ovqat tovarlari bilan ta'minlashning samarali sistemasini yaratish to'g'risidagi bilimlarni yuzaga keltiradi.

Oziq-ovqat bilan o'zini-o'zi ta'minlash – bu davlatning ichki ehtiyojini oziq-ovqatning barcha turlari hamda alohida maxsulot turlari bilan ham ta'minlash, qoplash qobiliyatidir.

Oziq-ovqat xavfidan keladigan iqtisodiy zarar bevosita va bilvosita yo'qotishlar bo'lib, u quyidagilar bilan bog'liq:

- Ta'minlovchi tarmoqlar va agrosanoat majmui tizimlari va elementlarining buzilishi;
- Oziq-ovqat maxsulotlariga oshirilgan baholar bo'yicha import to'lovlari;
- Mehnatga yaroqli aholining kamayishi hisobiga mehnatning iqtisodiy samaradorligining pasayishi.

Oziq-ovqat qaramliligi va oziq-ovqat mustaqilligi. Mamlakatda oziq-ovqat qaramliligi shunday holatda vujudga keladiki, unda jamiyat o'z oziq-ovqat xavfsizligini o'zi mustaqil hal qilish qobiliyatiga ega bo'lmaydi. U qishloq xo'jaligi, sanoat va transport kabi tarmoqlar majmuining buzilishiga, shuningdek zaruriy oziq-ovqat maxsulotlari importiga mamlakat iqtisodiyotining to'lovqobiliyatli emasligiga asosiy sabab bo'ladi. Oziq-ovqat qaramliligining paydo bo'lishi uchun asosiy sharoit davlatning xususiy ishlab chikaruvchilarni qo'llab quvvatlamasligi va oziq-ovqat maxsulotlari importining haddan tashqari ko'payib ketishi bo'lib hisoblanadi.

Oziq-ovqat mustaqilligi bu aholini o'rnatilgan oziq-ovqatlanish me'yorlari bo'yicha oziq-ovqatlar bilan ta'minlash uchun energiya, yer resurslari, qishloq xo'jaligi mashinalari, moddiy resurslarning strategik zaxiralari mavjudligini taqozo qiladi. Uni amalga oshirish uchun agrosanoat majmui aholining asosiy oziq-ovqat maxsulotlari turlariga bo'lgan talabini zaruriy miqdorda va assortimentda mustaqil ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va ta'minlashga qodir bo'lishi kerak.

Oziq-ovqat xavfsizligi strategiyasi. Oziq-ovqat xavfsizligi strategiyasi quyidagilarni taqozo qiladi:

- Agrosanoat majmuyi mehnat resurslariga nisbatan proteksionistik tadbirlarni o'tkazish va aholining turli qatlamlari uchun davlat ta'minotiga erishish;
- Ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va oziq-ovqat mahsulotlarini taqsimlash tizimida mehnat resurslarining optimal balansini qo'llab quvvatlash;
- Agrosanoat majmui tizimini energiya va resurslarni tejaydigan texnologiyalarga yo'naltirish;
- Agrosanoat majmui faoliyati ta'minoti va davlat rejalashtirish tizimlarining harakat qilishi.

Nazorat uchun savollar:

1. Agrosanoat majmui deb nimaga aytiladi.
2. Agrosanoat majmuining tarkibiy tuzilishi qanday
3. Agrosanoat majmuining sohalari deganda nimani tushunasiz?
4. Agrosanoat majmuining pirovard mahsuloti o'z ichiga nimalarni oladi?

4-MAVZU. BOZOR IQTISODIGA O'TISHDA QISHLOQ XO'JALIGIGA DAVLAT RAHBARLIGI VA AMALGA OSHIRILAYOTGAN AGRAR-IQTISODIY ISLOHOTLAR Reja:

- 4.1. O'tish davrida qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi
- 4.2. Yer islohoti, uning amalga oshirilishi
- 4.3. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish
- 4.4. Moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti

Kalit so'zlar: Tadbirkorlik, iqtisodiy nyegizi, shakllari, jamoa xo'jaliklari, jamoa mulki, shirkatlar, fyermiyer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari, qo'shma korxonalar, qo'shma mulklar, xususiy korxonalar, xususiy mulk, soliq, moliya kryedit islohotlari, mulkni xususiylashtirish, davlat tassarufidan chiqarish.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular.T. 2001y.
2. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
3. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
4. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.Toshkent, Istiqlol, 2004 y.
5. Axmedov U. Effektivnost funkcionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
6. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelnyy fond Uzbekistana i perspektivy yego polzovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
7. Dobrynin V.A. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g,
8. Yemelyanov A.M. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
9. Jo'rayev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
10. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
11. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.

12. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
13. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
14. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
15. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
16. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
17. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
18. Kayumov F., Abdullayev R. Арендный подряд в селском хозяйстве Узбекистана. T.: «Mexnat» 1983 yil.
19. Kayumov F. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку М.: ИНО «Poligran» 1992 yil.
20. Nosirov N., Abdullayev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
21. Xolmo'minov Sh.R. Рынок труда. Проблемы формирования и регулирования. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezoni bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizasiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
7. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
9. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
10. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
11. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
12. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiylashtirish, xususiylashtirishni himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.

15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxoatlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
16. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
17. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

18. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
19. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
20. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
21. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

O'quv soati: 2 soat	Talabalar soni: 60-80 ta
O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza	Mavzu- Bozor iqtisodiga o'tishda qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi va amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlar– ko'rgazmali ma'ruza
Mavzu rejasi	4.1.O'tish davrida qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi 4.2.Yer islohoti, uning amalga oshirilishi 4.3.Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish 4.4.Moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti
Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:	
<p>Ta'limiy: O'tish davrida qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi, yer islohoti, uning amalga oshirilishi, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti haqida bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.</p> <p>Tarbiyaviy: Talabalarda yer islohotini qanday amalga oshirish, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida, moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti haqida tasavvurlar shakllanadi.</p> <p>Rivojlantiruvchi: Talabalar Yer islohotini qanday amalga oshirish, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirishga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.</p>	
Pedagogik vazifalar:	O'quv faoliyatining natijalari
<ul style="list-style-type: none"> • O'tish davrida qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi haqida tushunchalar berish; • Yer islohoti, uning amalga oshirilishi bilan tanishtirish; 	<p>Talaba:</p> <p>4.1. O'tish davrida qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi</p> <p>4.2. Yer islohoti, uning amalga oshirilishi</p> <p>4.3. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish</p> <p>4.4. Moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti</p>
Ta'lim metodlari	Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.
Ta'lim vositalari	Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.
Ta'lim shakllari	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
O'qitish shart-sharoiti	Texnik vositalardan foydalanish va

	guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daqiqa)	1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2.Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (60 daqiqa)	2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida yer islohoti, uning amalga oshirilishi, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish oldida turgan muammolar va vazifalar nimadan iborat ekanligini tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rta tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1. Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.1. O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2. Savol beradilar, javob beradilar. 3.3. Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini bajaradilar. 3.4. Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.

4.1. O'tish davrida qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi

Qishloq xo'jaligi respublika xalq xo'jaligining eng muhim va yirik tarmog'idir. Shuning uchun ham bu tarmoqda o'tish davrida bozor iqtisodi talablariga javob beradigan munosabatlar tizimini barpo etish ob'yektiv zaruriyat hisoblanadi. Chunki ma'muriy-buyruqbozlik asosida markazdan ryejali boshqarilgan iqtisodiyot sharoitidagi qishloq xo'jaligidagi davlat yakka hokimligi (qancha maydonga qanday ekinlar ekilishi, qanday mahsulotlarni, qancha miqdorda ishlab chiqarish zarurligi, ularni qat'iy byelgilangan baholarda sotib olish, ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlash, daromadni taqsimlash, mulkiy munosabatlarda va boshqalarda) tarmoqda bozor iqtisodi munosabatlarini talab darajasida shakllantirish imkoniyatini byermaydi. Darhaqiqat, bozor iqtisodi

avvalgi iqtisoddan tubdan, shaklan va mazmunan farq qiladi. Bozor iqtisodiga o'tishda, shuningdek, bozor iqtisodi sharoitida qishloq xo'jaligida ma'lum munosabatlarni qonunlar doirasida hal etishda davlatning rahbarligi bo'lishi lozim. Lyekin u qishloq xo'jaligidagi korxonalarining to'liq erkinligi bilan bog'liq holda amalga oshirilishi zarur. Qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligini asosan davlat bosh islohotchi sifatida muttasil amalga oshirishi maqsadga muvofiqdir.

«Agrar syektorni tubdan isloh qilish va jadal rivojlantirish muammolari islohotlarning dastlabki bosqichida hamda O'zbyekistonning bozorga o'tish stratyegiyasida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Biz qishloqning ustun darajada rivojlanishini ta'minlashni, qishloq xo'jaligini sifat jihatidan yangi asoslarda qayta tiklashni o'z oldimizga vazifa qilib qo'ydik.»³ dyeb ta'kidlagan O'zbyekiston Ryespublikasining birinchi Pryezidyenti I.A.Karimov. Shunga asoslangan holda davlat qishloq xo'jaligida bozor iqtisodi munosabatlarini barpo etish maqsadida islohotlar majmuasini ishlab chiqdi va ularning huquqiy asoslarini ham yaratmoqda. Bunga ryespublika Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan quyidagi qonunlar, Pryezidyentning farmonlari hamda Vazirlar Mahkamasining qarorlari yaqqol misol bo'ladi:

O'zbyekiston Ryespublikasining:

- «Korxonalar to'g'risida» gi;
- «Mulk to'g'risida» gi;
- «Ijara to'g'risida» gi;
- «Tadbirkorlik to'g'risida» gi;
- «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida» gi;
- «Invyestitsiyalar to'g'risida» gi;
- «Chyet el invyestitsiyalari to'g'risida» gi;
- «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida» gi;
- «Yer kodyeksi»;
- «Suv va suvdan foydalanish to'g'risida» gi;
- «Myehnat kodyeksi»;
- «Qishloq xo'jalik korxonalarini sanatsiya qilish to'g'risida» gi;
- «Qishloq xo'jalik koopyerativlari (shirkatlar) to'g'risida» gi;
- «Fyermyer xo'jaligi to'g'risida» gi;
- «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida» gi;

qonunlari, Vazirlar Mahkamasining «Qishloq xo'jalik mahsulotlari kontraktatsiya shartnomalarini tuzish va bajarish to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash to'g'risida» gi qarori, Ryespublika Pryezidyentining «Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi va boshqa farmonlari shular jumlasidandir. Mamlakatimizda davlat rahbarligida qishloq xo'jaligini moliyalashtirish, kryeditlash hamda soliqlar tizimlari ishlab chiqilib, ular hayotga bosqichma-bosqich tatbiq qilinmoqda. Davlat, shuningdek, fan, tyexnika, ilg'or va samarali tyexnologiyalar tizimlarini tarmoq miqyosida ishlab chiqishga ham, qishloq aholisini ijtimoiy-iqtisodiy himoya qilishga ham rahbarlikni amalga oshirmoqda.

Qishloq xo'jaligida davlatning byevosita rahbarligida agrar islohotlarning nyegizi hisoblangan yer va mulk islohotlari amalga oshirilmoqda, davlat va jamoa xo'jaliklari nyegizida shakllangan va mazmunan yangi jamoa, shirkat, fyermyer, dyehqon xo'jaliklari, qo'shma korxonalar tashkil etilmoqda. Qishloq xo'jaligidagi davlat korxonalariga davlatning rahbarlik ko'lami nodavlat xo'jaliklarga nisbatan ko'proq. Shuning bilan birgalikda o'tish davrida davlat talabini e'tiborga olgan holda jamoa va shirkat, fyermyer xo'jaliklariga asosan paxta, g'alla va sholi mahsulotlari yetishtirish davlat buyurtmasi shaklida byelgilab byerilmoqda. Bu hol kyeyinchalik kamayib, uni erkin bozor qonunlari asosida shartnomalar bo'yicha amalga oshirish ta'minlanadi. Dyemak, kyelajakda qishloq xo'jaligiga davlatning rahbarligi yanada takomillashtiriladi. Buning uchun davlatning uzoq muddatga mo'ljallangan dasturlari ishlab chiqiladi. Ularda tomonlarning manfaatlariga alohida e'tibor byerish

³ Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. T.:O'zbekiston, 1995, 59-60 betlar.

maqsadga muvofiqdir. Darhaqiqat, ishlab chiqarishning ravnaqini faqat manfaat ta'minlaydi. U moddiy, ma'naviy va boshqa shakllarda amalga oshiriladi.

Davlat bu tarmoq bilan bog'liq bo'lgan tarmoqlarni ham (xizmat ko'rsatuvchi, qayta ishlovchi, sotuvchi) isloh qilishga alohida e'tibor berdi. Natijada bu tarmoqlardagi davlat korxonalari davlat aksiyadorlik korxonalariga, tashkilotlariga aylantirildi. Masalan, paxta zavodlari, un, non, yog'moy, go'sht kombinatlari, konsyerva zavodlari.

Natijada shu tarmoqlarda bozor munosabatlarini erkin amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lgan turli shakldagi mustaqil korxonalar, birlashmalar, uyushmalar tashkil etildi. Ularning syerqirrali faoliyatlarini samarali boshqarishni ta'minlash qobiliyatiga ega bo'lgan tarmoq tashkilotlari ham davlatning byevosita rahbarligida tashkil etilib, takomillashtirilmogda. Chunonchi, Qishloq xo'jaligi vazirligi Myelioratsiya va suv xo'jaligi vazirligi bilan uyg'unlashtirilib, yagona Qishloq va suv xo'jaligi vazirligiga aylantirildi. Unga 2001 yilda O'rmon xo'jaligi davlat qo'mitasi ham qo'shildi. 2003 yilda shu vazirlik tarkibiga «O'zgo'shtsutsanoati», «O'zparrandasanoat» aksionyerlik tarmoqlari ham qo'shib yuborildi. Natijada bu yirik vazirlikning maqsadi va vazifasi tubdan o'zgartirildi. U hozirgi davrda qishloq, suv hamda o'rmon xo'jaliklarida iqtisodiy islohotlarning samarali tizimlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish bilan shug'ullanmogda.

Shu bilan birgalikda «O'zpaxtasanoatsotish» uyushmasi, «O'zdonmahsulot» davlat-aksiyadorlik korporatsiyasi, «O'zqishloqxo'jalikta'minottuzatish» davlat koopyerativ qo'mitasi, «O'zmyevasabzavotuzumsanoat» xolding kompaniyasi, «O'zqishloqxo'jalikkimyo» davlat aksiyadorlik jamiyati, Yer ryesurslari qo'mitasi, «O'zagromashsyervis» uyushmasi, «O'zagrosug`urta» davlat aksiyadorlik kompaniyasi, «O'zqishloqxo'jaliklizing» aksionyerlik kompaniyasi, O'zbyekiston dyehqon va fyemyer xo'jaliklari uyushmasi tashkil etildi. Islohotlar faqat tarmoqlarda yangi vazirliklar, kontsyernlar, kompaniyalar tashkil etishgagina emas, balki qishloq xo'jaligi va u bilan bog'liq bo'lgan xo'jaliklar va tarmoqlarning boshqaruv tizimini bozor iqtisodi talablariga moslashtirishga qaratilmogda. Davlat rahbarligida amalga oshirilayotgan islohotlar tarmoqqa ichki hamda chyet el invyestitsiyalarini jalb etish uchun qulay sharoitlar yaratmogda. Bular pirovard natijada qishloq xo'jaligining yanada rivojlanishini, samaradorligi oshishini ta'minlaydi.

Ular qishloq xo'jaligiga oid bo'lgan islohotlarni davlat rahbarligida bosqichma-bosqich amalga oshirmogdalar.

4.2. Yer islohoti, uning amalga oshirilishi

Ryespublikamiz qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirishda yyer-suv ryesurslarining ahamiyati byeqiyos. Chunki ular yordamida mamlakatimiz ichki yalpi mahsulotining to'rt dan uch qismi, xalqimiz istye'mol qilayotgan mahsulotlarning 95 foizi yetishtirilmogda. Shunday ekan, ulardan kyelajakda yanada to'liqroq, samaraliroq foydalanish dolzarb muammo hisoblanadi. Uni hal etish maqsadida ryespublika hukumati tomonidan siyosiy, huquqiy, tashkiliy, iqtisodiy hamda ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan chora-tadbirlar amalga oshirilmogda. Chunonchi, yyer, suv, mulk to'g'risidagi qonunlar, kodyekslar qabul qilindi. Ularda ryespublikamizda yerlarga, suvlarga egalik qilish, ulardan maqsadga muvofiq hamda samarali foydalanish borasidagi munosabatlar tizimi va ularni amalga oshirish tartibi ko'rsatilgan. yer-suv ryesurslariga egalik qilishning huquqiy asosi O'zbyekiston Konstitutsiyasining 55-moddasida «Yer suv umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir»⁴ dyeb alohida ta'kidlangan.

Ryespublikamiz jami yer maydoniga umummilliy boylik, davlat mulki sifatida egalik qilish huquqi O'zbyekiston Oliy Kyengashi zimmasiga yuklatilgan. Oliy Kyengash o'z vakolatidagi yer munosabatlarining ayrim masalalarini xalq dyeputatlari qishloq, shahar, posyolka, tuman hamda viloyat kyengashlari va ularning ijroiya qo'mitalari zimmasiga yuklagan. Ular yuqorida kyeltirilgan

⁴ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, T.: O'zbekiston, 1992.

qonun talablaridan kyelib chiqqan holda yerlarni ulardan oqilona, samarali foydalanish maqsadida foydalanuvchilarga ma'lum muddatga haq to'lash evaziga foydalanish uchun byermoqdalar. Dyemak, ular yer islohotini amalga oshirishga ma'suldirlar. Chunki ular yerlarni samarali foydalanish uchun haqiqiy egasiga byerish bilan bog'liq bo'lgan masalalarni hal etadilar.

So'nggi yillarda yerlar qonunda byelgilangan tartibda qishloq xo'jalik korxonalariga turli muddatlarga foydalanish uchun haq to'lash evaziga (yer solig'i) ijaraga byerilmoqda. Masalan, 2006 yilning boshiga ryepublikamiz jami yer fondining 50,3 foizi yoki 22,3 mln. gyektari shirkat xo'jaliklariga, 3662,4 ming gyektari esa mustaqil fyermiyer va dyehqon xo'jaliklariga uzoq muddatga foydalanishga byerilgan.

Shu bilan birgalikda ryepublika fuqarolariga shaxsiy yordamchi xo'jaliklarini, jamoa bog'dorchiligini, uzumchiligini yaratish hamda yakka tartibdagi uy-joy qurilishi va uni obodonlashtirish uchun myeros qilib qoldirish sharti va umrbod egalik qilish huquqi bilan byelgilangan miqdorda yer byerilmoqda. Dyemak, shu qoidaga muvofiq yerni avloddan-avlodga myeros qilib qoldirish ta'minlangan. Ya'ni shu yerlarga egalik qilish hamda ulardan foydalanish huquqi fuqarolarga umrbod byerilgan. Bu ryepublikamiz yyer islohotidagi eng muhim yutuq hisoblanadi. Lyekin fuqarolar qonunlarda ko'rsatilgan shartlarni buzsalar, ularning yyerga myerosxo'r sifatida egalik qilish huquqi yuqoridagi tashkilotlar tomonidan byekor etilishi ham ko'rsatilgan. Islohot natijasida ryepublika qishloq hududlarida yashayotgan fuqarolarga umrbod foydalanish uchun 1990-2005 yillar davomida 650 ming gyektarga yaqin qishloq xo'jalik yerlari byerildi. Bu maydon Andijon viloyatining qishloq xo'jalik yerlariga nisbatan 2,2 marta, Farg'ona viloyatinikiga nisbatan 1,8 barobar ko'pdir. Yerlarni byerish natijasida 3,2 mln. dan ortiq oilaning yer bilan ta'minlanganlik darajasi hozirgi davrda qondirilgan. 2005 yilning boshiga kyelib mamlakat aholisi ixtiyorida 685,8 ming gyektar tomorqa yerlari bor edi. Aholi byerilgan yerga qonun doirasida egalik qilish hamda undan samarali foydalanish natijasida yurtdoshlarimizni qishloq xo'jalik mahsulotlari bilan ta'minlashga ulkan hissa qo'shmoqda. 2004 yilda aholi ixtiyoridagi yerlardan ryepublikada yetishtirilgan jami don mahsulotlarining 21,3 foizi, kartoshkaning-89,7 foizi, sabzavotning-77,3 foizi, poliz mahsulotlarining-67 foizi, uzumning-35 foizi olingan. Shuningdyek, tomorqa xo'jaliklarida jami go'sht mahsulotlarining-94,1 foizi, sutning-96,4 foizi yetishtirilgan. Ta'kidlash kyerakki, yerlarni yuridik shaxslarga uzoq muddat foydalanish uchun ijaraga byerish jarayonida ma'lum qiyinchiliklar kyelib chiqmoqda. Masalan, mustaqil faoliyat ko'rsatish huquqiga ega bo'lgan fyermiyer xo'jaliklari foydalanish uchun yyer so'rab, o'zi joylashgan hududdagi tuman hokimligiga hamda xo'jalikning rahbariga yozma ravishda murojaat etmoqdalar. Lyekin bu masala ayrim hollarda byelgilangan 1 oy muddatda hal etilmayotir. Buning bir qancha sabablari mavjud. Darhol yer byerish uchun tuman xalq dyeputatlari ijroiya qo'mitalarining ixtiyorida bo'sh yerlar yo'q. Dyemak, ular so'zsiz xo'jalik rahbarlariga murojaat etadilar. Xo'jalik rahbarlari esa o'z ixtiyorlaridagi yerlarni osonlikcha byerishmaydi. Chunki ularning zimmasida davlat buyurtmalari bor, qolavyersa, shu yyerlardan ma'lum miqdorda foyda oladilar. Shunday ekan, xo'jaliklar ixtiyoridagi yerlarni mustaqil fyermiyer, dyehqon xo'jaliklariga olib byerishda yuqorida ko'rsatilgan masalalarning hal etilishiga alohida e'tibor byerish zarur. Shu bilan birgalikda mustaqil fyermiyer va dyehqon xo'jaliklariga yerlarni qishloq xo'jalik yili boshlanmasdan hamda kuzgi don ekinlari hosili yig'ishtirib olingandan so'ng byerilishini ta'minlash maqsadga muvofiqdir.

Yer islohotini rivojlantirish maqsadida O'zbyekiston Ryepublikasining «yer Kodyeksi» ga Oliy majlisning 2004 yilning 28-29 avgustida bo'lib o'tgan syessiyasida talaygina o'zgartirishlar kiritildi. Jumladan, qishloq xo'jalik koopyerativlariga (shirkatlariga) hamda boshqa korxonalar tashkilotlariga qishloq xo'jalik ishlab chiqarish maqsadida yyerlardan to'liq va samarali foydalanish uchun ijaraga yoki doimiy foydalanishga byerishda qo'shimcha imkoniyati byerilgan. Qishloq xo'jalik yerlarini qishloq xo'jalik shirkatlariga ma'lum muddatga ijaraga byerish boshqa tashkilotlarga doimiy foydalanishga byerish huquqiga tuman hokimligi qarorini viloyat hokimligi tasdiqlaydi. Bunday holatni shakllantirilishi bizningcha, yyer islohotini soddalashtirishga emas, balki murakkablashtirishga, noaniqlikka olib kyelishi mumkin. Chunki endilikda shirkat xo'jaliklarining

rahbarlari tuman hokimidan tashqari yana viloyat hokimining ham roziligini olishi zarur. Bu vaqt hamda mablag` sarfini oshishiga olib kiyeladi. Shuning bilan birgalikda tuman hokimlarining rolini ham pasayishiga olib kiyeladi. Bunday holni oldini olish uchun avvalgi tartibni saqlagan holda intizomiy javobgarlikni hamda ma'suliyatni kuchaytirish lozim.

2004 yilning syentyabr oyidan boshlab fyermyer xo`jaliklariga foydalanish uchun yerni ijruga byerish 30 yildan 50 yilgacha bo`lgan muddat byelgilanadi. Shu davrgacha esa eng kami 10 yil dyeb byelgilangan edi. Endilikda shu davrgacha cho`zilgan ijara muddatlari avtomatik ravishda 30 yilga o`zgartirildi. Masalan, fyermyer yerni 10, 15, 25 yilga ijaraga olgan bo`lsa, 2004 yilning syentyabr oyidan boshlab, ularning muddati 30 yil dyeb tan olinadi. Agarda 30, 40, 50 yilga ijaraga olingan bo`lsa, bu muddatlar saqlanib qolinadi.

Qishloq xo`jalik koopyerativlarida (shirkatlarida) qishloq xo`jaligi mahsulotlarini yetishtirish uchun umumiy yig`ilishning qaroriga binoan oilaga 5 yil muddatgacha pudratga byeriladi. Shu muddat tugagach, pudratchi byelgilangan shartlarni buzmagani bo`lsa, shu yerlarni unga pudratga byerish yangi muddatga uzaytiriladi.

O`zbyekistonda yer munosabatlarini rivojlantirish maqsadida Pryezidyent I.A. Karimov tomonidan 1994 yil may oyida «Yerlardan foydalanishni yaxshilash to`g`risida» maxsus farmon imzolangan. Shu farmonga ko`ra, ma'lum miqdordagi yyer maydonlarini xususiy mulk sifatida «kim oshdi» savdolarida sotishga ruxsat etilgan. Ulkan siyosiy ahamiyatga molik tadbirdir. Shunday ekan, sotilishi byelgilangan yer maydonining dastlabki bahosini byelgilash bilan bog`liq bo`lgan ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish lozim. Unda qanday yyerlar sotilayotganligi, ularning qanday joyda joylashganligi, kommunikatsiyalar tizimining rivojlanganligi, olinayotgan foyda miqdori, inflyatsiya koeffitsiyenti va boshqa masalalar e'tiborga olinishi lozim.

yerlardan foydalanganlik uchun yagona yer solig`ining 1999 yil 1 yanvardan joriy etilishi munosabati bilan yangi muammo shakllanmoqda. Chunki avval yyer solig`i to`liq mahalliy byudjyetga o`tkazilar edi. Endilikda esa bu masala to`liq hal etilmagan. Chunki hozirgi yagona yer solig`i tarkibi bir nychta soliqlardan tashkil topgan. Lyekin ularning qanday taqsimlanishi to`liq ko`rsatilmagan. Oqibatda mahalliy byudjyet evaziga yerlarning sifatini yaxshilash bilan bog`liq bo`lgan mablag`lar miqdori qisqarishi yerlarning iqtisodiy unumdorligiga salbiy ta'sir ko`rsatishi mumkin.

Ta'kidlangan masalalarning ijobiy hal etilishi yyer munosabatlari takomillashishini ta'minlaydi.

4.3. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish

Markazdan ryejali boshqarilgan iqtisodiyot yillarida qishloq xo`jaligida: a) davlat mulki; b) kolxoz-koopyerativ mulki; v) shaxsiy mulk shakllari mavjud edi. 1992 yilgacha ryepublikamiz qishloq xo`jaligida mavjud bo`lgan mulkning 99,9 foizini davlat va kolxoz-koopyerativ mulki tashkil etardi. Qishloq aholisining shaxsiy mulki esa juda ham kam edi. Bunday hol bozor iqtisodi talablariga javob byermaydi. Bozor iqtisodi sharoitida mulkchilikning turli shakllari va erkin mulk munosabatlari mavjud bo`lishi, bunda xususiy mulkchilikni rivojlantirishga alohida e'tibor byerilishi lozim. Bu masalani hal etish uchun huquqiy asoslar yaratildi: «Mulk to`g`risida», «Ijara to`g`risida», «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to`g`risida»gi qonunlar va qarorlar, farmonlar qabul qilindi. Shularga asoslangan holda tarmoqda bosqichma-bosqich mulkchilikning quyidagi turlari tashkil etilmoqda: a) chyeklangan miqdorda davlat mulki saqlanmoqda; b) jamoa mulki, uning turlari kyeng miqyosda tashkil etilmoqda; v) xususiy, shaxsiy mulk ham rivojlantirilmoqda; g) aralash (qo`shma) mulkning tashkil etilishiga imkoniyat yaratilmoqda.

Yuqorida qayd etilgan mulkchilik shakllarining hajmi qishloq xo`jaligida ham bosqichma-bosqich o`zgarib bormoqda. Davlat mulkining hajmi, salmog`i qisqarishi hisobiga jamoa, shaxsiy, qo`shma va xususiy mulk shakllarining miqdori hamda salmog`i oshmoqda. Masalan, Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq 1992 yili 224 ta davlat xo`jaligi (sovxozlar) iqtisodiy ahvoli nochor

bo'lganligi uchun jamoa xo'jaliklariga, ularning mulki esa jamoa mulkiga aylantirildi. 1993 yildan boshlab jamoa hamda davlat mulkiga asoslangan xo'jaliklarning mulki shirkat mulkiga (paychilikka asoslangan) aylantirildi. 1998 yildan boshlab zararga (uch yil davomida) ishlayotgan jamoa va shirkat xo'jaliklari mustaqil fyermiyer xo'jaliklariga tanlov asosida aylantirilmoqda. 2003 yilning boshiga kyelib, barcha jamoa xo'jaliklari nyegizida 1866 ta shirkat xo'jaligi tashkil etildi. O'zbekiston Ryepublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yilning 24 dyekabridagi 607-sonli, "2005-2007 yillarda fyermiyer xo'jaliklarini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida uch yil mobaynida ryentabyellik darajasi past bo'lgan 1100 ta shirkat xo'jaliklari nyegizida fyermiyer xo'jaliklarini tashkil etish ko'zda tutilgan.

Dyemak, kyelajakda qishloq xo'jaligida asosiy tovar qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirib byeruvchi sub'yektlari bo'lib fyermiyer xo'jaliklari hisoblanadi. Lyekin, shuning bilan birgalikda erkin raqobat asosida boshqa mulkchilikka asoslangan korxonalar ham faoliyat ko'rsatish imkoniyatiga egadir.

Endilikda tumanlar miqyosida fyermiyer xo'jaliklari uyushmalari tuzilmoqda. 2003 yildan boshlab Farg'ona viloyatidagi Yozyovon tumanida, Buxoro viloyatidagi Romitan tumanida, Sirdaryo viloyatidagi Myehnatobod va Muzrobod tumanlarida fyermiyerlar uyushmasi tashkil etiladi. Tugatilayotgan, sanatsiya qilinayotgan korxonalarining mulki fyermiyer xo'jaliklari o'rtasida byelgilangan tartibda taqsimlanmoqda. Shuning natijasida shaxsiy mulk barpo etilmoqda. Davlat mulki kyeyinchalik sotish sharti bilan ijara ga byerilishi natijasida ijara mulkiga aylantirilmoqda; ishchi-xizmatchilarning xo'jaliklardan olayotgan daromadlari, o'z mablag'lari hisobiga davlat mulkining ma'lum qismini (aktsiyalarini) sotib olishlari natijasida hissadorlik jamiyatlari tashkil etilmoqda. Qishloq xo'jaligi korxonalari ixtiyoridagi mulkni aholiga sotib, ulardan o'zlari, shuningdyek, yollangan myehnatdan foydalanish natijasida xususiy, shaxsiy mulk tashkil etilib, rivojlantirilmoqda. Xususiy mulkchilikni rivojlantirishda davlat iqtisodiy yordam byermoqda.

Qishloq xo'jaligi korxonalari ixtiyoridagi chorvachilik fyermalarini sotib olishda davlat sotib oluvchilarga imtiyozli (foizsiz) kryeditlar ham byerdi. Natijada qishloqda mulkdorlar sinfi vujudga kyelib, ularni davlat o'z himoyasiga olgan. Mulknii davlat tasarrufdan chiqarish va xususiylashtirish jarayoni kyelajakda ham rivojlantirilishi, takomillashtirilishi zarur.

Qishloq xo'jaligida mavjud bo'lgan mulkdorlarning uyg'unlashishlari (mulk tarmog'idagi salmog'i bo'yicha) natijasida qo'shma mulk barpo etilmoqda. Qo'shma mulkchilikni rivojlantirishda chyet el yuridik hamda jismoniy shaxslari ham qatnashishlari mumkin. Qishloq xo'jaligida mulkni davlat tasarrufidan chiqarish, xususiylashtirish natijasida nodavlat mulkning salmog'i ortib bormoqda. 2005 yilning boshiga kyelib, qishloq xo'jaligida nodavlat mulkning salmog'i 99,1 foizni tashkil etgan. Nodavlat mulkchilikka asoslangan xo'jaliklarning faoliyati yuksalmoqda. Ularda ekilayotgan ekinlarning hosildorligi, chorva hayvonlarining mahsuldorligi oshishi hisobiga foyda ko'payib, ryentabyellik darajasi yuksalmoqda. Bu, albatta, mulk islohotining natijasidir. Yuqoridagilarni e'tiborga olgan holda kyelajakda qishloqlarda xususiy va shaxsiy mulkchilikni rivojlantirishga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir. Chunki haqiqiy mulk egasiga aylangan qishloq ahli undan oqilona hamda samarali foydalanishi tabiiy.

4.4. Moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti

Qishloq xo'jaligida erkin bozor munosabatlarini shakllantirish maqsadida moliya, soliq, kryedit hamda baholar tizimini isloh etish ob'yektiv zaruriyat hisoblanadi. Chunki davlat mulkchiligiga asoslangan korxonalarining faoliyatini moliyalashtirish, ularga vaqtincha foydalanish uchun bo'sh bo'lgan mablag'larni kryedit shaklida byerish, yetishtirilayotgan mahsulotlarning xarid qilish baholari davlat tomonidan markazdan ryejali tarzda amalga oshiriladi edi. Erkin bozor iqtisodiyoti sharoitida esa korxonalar ishlab chiqarishi uchun zarur bo'lgan mablag'larni eng avvalo o'zlari ishlab topishlari kyarak. Mablag` yetishmagan hollarda uni chyetdan o'zaro manfaatli tarzda olishga, ishlab chiqargan mahsulotlarini esa bozor talablari asosida sotishga harakat qilishlari lozim. Shunday ekan,

bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich davlat rahbarligida o'tilayotgan davrda ryepublikamiz qishloq xo'jaligida moliya, kryedit, soliq hamda baholar islohoti qay tarzda amalga oshirilmoqda.

Bu o'rinda ta'kidlash kyerakki, qishloq xo'jalik yerlariga, yirik irrigatsiya-myelioratsiya inshootlariga nisbatan davlat mulkchiligi saqlanib qolganligi tufayli yangi yerlarni komplyeks o'zlashtirish, foydalanilayotgan yerlarning unumdorligini oshirish maqsadida amalga oshirilayotgan irrigatsiya va myelioratsiya tadbirlari, yirik irrigatsiya-myelioratsiya inshootlarini qurish, ta'mirlash va ulardan foydalanish uchun davlat byudjyetidan mablag` ajratilmoqda. Qishloq hududlarida ekologik muhitni sog'lomlashtirish bilan bog'liq bo'lgan tadbirlarga ham, qishloq xo'jaligidagi urug`chilik, syelyektsiya, naslchilik, vyetyerinariya sohalariga ham mablag`lar byudjyetdan byerilmoqda. Bundan tashqari tarmoqdagi davlat tashkilotlarining faoliyatlari ham byudjyetdan ajratilayotgan mablag`lar evaziga moliyalashtirmoqda. Shirkat, fyermyer, mustaqil dyehqon xo'jaliklari esa ishlab chiqarishi uchun talab etilgan mablag`larning asosiy qismini o'z hisoblaridan sarflamoqdalar.

Ular ishlab chiqarish vositalarini o'z foydalari, amortizatsiya fondi hamda asosiy vositalarni tugatishdan olayotgan mablag`lari hisobidan xarid qilmoqdalar. Bunday mablag`lar yetishmagan hollarda chyetdan vaqtincha bo'sh bo'lgan mablag`larni manfaatli ravishda jalb etishga harakat qilmoqdalar.

Shuningdyek, bu jarayonda homiylarning ajratmalari, turli xildagi kryedit institutlarining vaqtincha bo'sh bo'lgan mablag`lari, barcha invyestorlarning sarmoyalari jalb etilmoqda. Bunda o'zaro manfaatlar e'tiborga olinmoqda. Qishloq xo'jalik korxonalari aksionyerlik-tijorat banklaridan asosiy vositalar uchun uzoq, aylanma vositalar uchun esa qisqa muddatli kryeditlar oladilar. Ularni olishda kryedit stavkalarining foiz darajasiga hamda qaytarib byerish vaqtining boshlanishiga alohida e'tibor byerishlari lozim. Lyekin hozirgi davrda qishloq xo'jalik korxonalari kam foyda olayotganligi, ryentabyelligi pastligi uchun kryedit institutlari ularga juda ham oz miqdorda kryedit mablag`lari byermoqdalar. Bu ularning talablarini mutlaqo qondira olmayapti. Shuning uchun qishloq xo'jalik korxonalari banklardan kryedit olish uchun yetishtirayotgan mahsulotlarini va oladigan daromadlarini ham garovga qo'yishlari kyerak.

O'tish davrining hozirgi bosqichida davlat ehtiyojlari uchun talab etilmagan miqdordagi paxta, g`alla, sholi mahsulotlari yetishtirishni davlat byudjyetidan maxsus fondlar orqali moliyalashtirish amalga oshirilmoqda. Lyekin bu mablag` qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi uchun zarur bo'lgan yoqilg`i, yonilg`i, minyeral o`g`itlar, ehtiyot qismlar sotib olish uchun sarflanmoqda. Qishloq xo'jalik korxonalari bunday mablag`larning atigi 7 foizinigina ish haqi sifatida sarflashi mumkin. 93 foizi yuqoridagi yo`nalishlar uchun sarflanadi. Bu borada xo'jaliklar uchun erkinlik byerilmagan. 2004 yilda qishloq xo'jaligida iqtisodiy munosabatlarni chuqurlashtirish maqsadida shirkat hamda fyermyer xo'jaliklaridan yetishtirilayotgan mahsulotlarni davlat buyurtmalariga binoan sotib olishda avval o`rnatilgan transhlar o`rniga ekspyerimyent tariqasida byevosita imtiyozli bank kryeditlarining summasi sotib olinadigan mahsulotni yetishtirish uchun tyexnologik kartalarga binoan qilinadigan xarajatar summasidan kam bo'lmasligi kyerak. Lyekin byevosita bank kryeditlari bo'yicha byeriladigan mablag` yana avvalgi transhdagidyek minyeral o`g`itlarni, yoqilg`i va yog`lash matyeriallarini hamda ehtiyot qismlar sotib olish maqsad qilib qo'yilgan. Bunday tartib qishloq xo'jalik korxonalariga olayotgan kryedit mablag`larini o`zlarini hohishlari bo'yicha erkin, mustaqil sarflash imkoniyatini byermaydi. Shuning oqibatida olinayotgan kryedit mablag`lari doim ham samara kyeltirmaydi. Chunki ko`pchilik hollarda qishloq xo'jalik korxonalari ishlab chiqarish yilning dastlabki oylarida ko`proq mablag`ni yerni haydashga, uni ekishga tayyorlashga, ariiq - zovurlarning tyexnik holatini yaxshilashga sarflashi lozim. Lyekin byevosita kryeditdagi mablag` ularni ta'minlash qobiliyatiga ega emas. Ya'ni xarajatlar kryedit mablag`lari bilan ta'minlanmagan. Shunday holat minyeral o`g`itlarni sarflash jarayonida ham sodir bo'lmoqda. Shuning uchun byevosita byerilayotgan kryedit mablag`larini sarflash erkinligi korxonalarga byerilishi maqsadga muvofiqdir. 2004 yilda ham davlat buyurtmalari bo'yicha sotib olingan paxta xom-ashyosining narxi bilan uning chigit urug`i qishloq xo'jalik tyexnikalarining erkin narxlari o`rtasida nomutanosiblik saqlanib

qolgan. Masalan, paxta xom-ashyosining davlat xarid narxi 2004 yilda 15,4 foizga oshgan bo'lsa, paxta ekilgan maydonga ishlov byeradigan kultivatorning narxi 33,7 foizga, yer haydaydigan TTZ – 60.11 va TTZ – 100.11 rusumli traktorlarning erkin narxi 22.1 – 26,3 foizga oshgan. Bunday hol qishloq xo'jaligi korxonalarining iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Kyelajakda bu jarayonni qisman bo'lsa ham takomillashtirish, ya'ni korxonalariga bunday mablag'larni sarflashda erkinlik byerish maqsadga muvofiqdir. Qishloq xo'jaligiga ichki va tashqi investitsiyalarni jalb etishga alohida e'tibor byerish lozim. Uning huquqiy asoslari yaratilgan. Chunonchi, «Investitsion faoliyat to'g'risida», «Chyet el investitsiyalari to'g'risida»gi qonunlar qabul qilingan. Dyemak, endilikda korxonalar hamkorlar qidirib topishga harakat qilishlari kyerak. Shuningdyek, davlat kanallari orqali kyelayotgan investitsiyalarning bir qismini qishloq xo'jaligiga yo'naltirish ham foydadan xoli emas.

O'tish davrida qishloq xo'jalik korxonalaridan olinayotgan soliqlar tizimi ham takomillashtirilmoqda. 1999 yilgacha ular daromad, yer, suv, mulk, aktsiz va boshqa turdagi soliqlarni, to'lovlarni to'lar edilar. 1999 yilning 1 yanvaridan boshlab korxonalaridan yagona yer solig'i olinmoqda. Uning miqdori yer unumdorligiga (yerning klasslar bo'yicha ball bonityetiga) qarab byelgilanadi. Lyekin yagona yer solig'i miqdorini (stavkasini) aniqlash tartibini xo'jaliklar bilmaydilar. Ular tuman soliq inspyektsiyalari tomonidan byerilgan stavkalar bo'yicha soliq summasini aniqlab, byelgilangan muddatlarda mahalliy byudjyetga o'tkazadilar.

Yagona yer solig'ining joriy etilishi xo'jaliklar uchun ancha qulaylik tug'dirdi. Chunki 10 ta soliq turi bo'yicha hisob-kitob qilgandan ko'ra, yagona soliqni hisoblash ancha yengil. Yagona yer solig'ining joriy etilishi bilan xo'jaliklar tomonidan byudjyetga to'lanayotgan summa qisqargani yo'q, balki anchaga oshdi. Bu hol xo'jaliklarni ancha o'ylantirmoqda. Ularda mablag' yetishmasligi syezilmoqda. Shuning uchun uning stavkalarini ko'rib chiqish hozirgi vaqtda xo'jaliklar uchun eng muhim masala hisoblanadi. Chunki so'nggi yillarda tuproq unumdorligining pasayish tyendyentsiyasi kuzatilmqda. Ryepublika miqyosida tuproqning ball bonityeti 1995-2004 yillar mobaynida 8 ballga psaygan. 1992 yildan qishloq xo'jalik korxonalari yetishtirayotgan barcha mahsulotlarini erkin sotish imkoniyatlariga ega bo'la boshladilar. Bu tarmoqda baholar islohoti amalga oshirilayotganligidan dalolat byeradi.

Hozirgi davrda xo'jaliklar yetishtirayotgan mahsulotlarini bir qancha turdagi narxlarda sotmoqdalar. Jumladan:

- shirkatlar davlat ehtiyojiga kyerak bo'lgan paxta, bug'doy, sholining ryejalahtirilgan hosilga nisbatan 30 foizini, fyemyerlar esa 50 foizini davlat xarid narxlarida;
- yetishtirilgan hoslining davlat buyurmalaridan ortig'ini mahsulotlarni oluvchilar bilan tuzilgan shartnomalarda ko'rsatilgan kyelishilgan baholarda (ularni shartnoma baholari ham dyeb atashadi);
- erkin sotiladigan mahsulotlarni erkin baholarda birja narxlarida sotmoqdalar;
- xo'jalik ichida istye'mol qilinadigan yoki foydalaniladigan mahsulotlarni esa ularning tannarxlarida yoki erkin narxlarda o'tkazmoqdalar.

Bular bozor iqtisodiyoti talablariga to'liq javob byermaydi. Shuning uchun uni kyelajakda yanada takomillashtirish talab etiladi.

Qisqacha xulosalar

Ryepublikada erkin bozor iqtisodiyotini barpo etish va rivojlantirish uchun qishloq xo'jaligining barcha sohalarida bozor munosabatlarini shakllantirish ob'yektiv zaruriyat hisoblanadi. Bu masalani yagona tizim shaklida davlat rahbarligida bosqichma-bosqich amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Amalga oshirilishi zarur bo'lgan agroiqtisodiy islohotlarning huquqiy asoslari yaratilmoqda. Buni Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan qonunlar, Pryezidyent farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari isbotlaydi.

Huquqiy hamda mye'yoriy hujjatlarga asoslangan holda qishloq xo'jaligida:

➤ yer islohoti amalga oshirilmoqda. Bunda yerga nisbatan umummilliy boylik dyeb qaralmoqda, ya'ni davlat mulkchiligi saqlangan holda yuridik va jismoniy shaxslarga yerdan foydalanishga egalik qilish huquqi byerilmoqda;

➤ mulk islohotini amalga oshirishga katta e'tibor byerilmoqda. Natijada tarmoqda nodavlat mulkchilik shakllaridan jamoa, xususiy, shaxsiy hamda aralash mulkchilik turlari bosqichma-bosqich barpo etilib, rivojlantirilmoqda;

➤ shaklan va mazmunan afzal tub moliya, kryedit, soliq va baho hamda tashkiliy-tarkibiy islohotlar amalga oshirilmoqda.

Amalga oshirilayotgan agrar-iqtisodiy islohotlar natijasida mamlakat qishloq xo'jaligining ma'lum darajada rivojlanishi ta'minlanmoqda. Lyekin bu jarayon ham bozor iqtisodiyoti talablariga to'liq javob byera olmaydi. Shuning uchun ham kyelajakda barcha yo'nalishlar bo'yicha iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish zarur. Asosiy e'tibor qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining rivojlanishini ta'minlaydigan shaxsiy va xususiy hamda aralash mulkchilik turlarini rivojlantirishga, soliq, moliya-kryedit va baho islohotlarini takomillashtirishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Nazorat uchun savollar

1. Qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi qanday amalga oshirilmoqda?
2. Agrar-iqtisodiy islohotlar yo'nalishlari qanday amalga oshirilmoqda?
3. Yer islohoti qanday tartibda amalga oshirilmoqda?
4. Mulknı davlat tasarrufidan chiqarish dyeganda nimani tushunasiz?
5. Mulknı xususiylashtirish dyeganda nimani tushunasiz?
6. Moliya-kryedit islohotlari qanday amalga oshirilmoqda?
7. Soliq va to'lovlar tizimining o'zgarishini tushuntirib byering.

5-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGIDA MULK VA XO'JALIK YURITISH SHAKLLARINING SAMARADORLIGI

Reja:

5.1. Mulk tushunchasi va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi roli. Mulk shakllari va ularning iqtisodiy mazmuni

5.2. Xo'jalik yuritish shakllari tizimi. Qishloq xo'jaligining ijtimoiy - iqtisodiy tuzilmasi

5.3. Xususiy mulkchilikka asoslangan fermer xo'jaliklarini shakllantirishning nazariy asoslari

5.4. Fermer xo'jaliklarini rivojlantirish va samaradorligini oshirishdaerishilgan yutuqlar. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda fermer xo'jaliklari tajribasi

5.5. Dehqon xo'jaliklari xo'jalik yuritishning ancha oqilona shaklidir

5.6. Dehqon xo'jaligini tashkil etish tamoyillari va sharoitlari, uning mulki, ishlab chiqarish faoliyati va samaradorligi

Kalit so'zlar: Ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash, iste'mol, mulk, xususiylashtirish, davlat tasarrufi, mehnat kollektivi, kooperativ, yollanma xodim, yordamchi xo'jalik, ijara, dividend, konsern, agrokonsorsium, aksiya, fermer xo'jaliklarini, dehqon xo'jaliklari,

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Абдуғаниев А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти фани бўйича мавзулар. Т. 2001 й.
2. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Дарслик. Тошкент, Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004 й.
3. Исмоилов А.Қ., Муртазаев О. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Дарслик. Тошкент, Молия, 2005 й.
4. Жўраев Ф. Қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш. Дарслик. Тошкент, Истиклол, 2004 й.
5. Ахмедов У. Эффективность функционирования хлопководства Узбекистана. Т.: ГФНТП 1993 г. 270 стр.
6. Гречихин В.Н., Кочубей М.И. Земельный фонд Узбекистана и перспективы его пользования. Т. Мехнат 1987 г. 152 стр.
7. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: Колос 1990 г,
8. Емельянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: Экономика, 1994 г.
9. Жўраев А. Қишлоқ ва ижтимоий ҳаёт. Т.: Мехнат 1992 йил.
10. Каримов И.А. Тадбиркорлик- иқтисодиёт келажаги. Т.; «Ўзбекистон» 1995 йил 128 бет.
11. Каримов И.А. Фаолиятимиз давр руҳига мос бўлсин. Т.: «Ўзбекистон» 1995 йил 133 бет.
12. Каримов И.А. Давлатимиз мулкни хусусийлаштириш ва кўп укладли иқтисодиёт асосларини шакллантириш. Т.: «Ўзбекистон» 1995 йил
13. Каримов И.А. Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш. Аграр муносабатларнинг янги турини шакллантириш. Т.: «Ўзбекистон» 1995 йил 58 бет.
14. Каримов И.А. Хусусийлаштириш жараёнларини чуқурлаштириш ва рақобатчилик муҳитини шакллантириш иқтисодий ислохотлар иккинчи босқични асосий вазифаси. Т.: «Ўзбекистон» 1995 йил 179 бет.
15. Каримов И.А. Деҳқончилик тараққиёти – фаровонлик манбаи. Т.: «Ўзбекистон» 1996 йил 58 бет.
16. Каримов И. А. Қишлоқ истикболи - юрт истикболи. Т.: 1996 йил 115 бет.
17. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари- Т.: Ўзбекистон, 1999 йил.
18. Каюмов Ф., Абдуллаев Р. Арендный подряд в сельском хозяйстве Узбекистана. Т.: «Мехнат» 1983 йил.
19. Каюмов Ф. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку М.: ИНО «Полигран» 1992 йил.
20. Носиров Н., Абдуллаев М. Бозор иқтисоди асоси. Т.: 1991 йил
21. Холмўминов Ш.Р. Рынок труда. Проблемы формирования и регулирования. Т.: «Фан» 1994 йил.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. И.А.Каримов Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари-Т.: Ўзбекистон, 2009.
2. Каримов И.А. Мамлакатимиз тараққиётининг қонуний асосларини мустаҳкамлаш фаолиятимиз мезони бўлиши даркор. Халқ сўзи, 2006 йил 25 феврал.
3. Каримов И.А. Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим. Халқ сўзи, 2006 йил 11 феврал.
4. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. -Т.: Ўзбекистон, 2005, - 92 б.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Корхоналар тўғрисида»ги қонуни. «Ўзбекистон янги

- қонунлари» № 2 Т.: «Адолат» 1991 й.
6. Ўзбекистон Республикасининг «Мулкчилик тўғрисида»ги қонуни. «Ўзбекистон Республикаси қонун ва фармонлар» 1992 йил 29 бет.
 7. Ўзбекистон Республикасининг «Ижара тўғрисида»ги қонуни. «Ўзбекистон-нинг янги қонунлари» № ; Т.; «Адолат» 1993 йил.
 9. Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик тўғрисида»ги қонуни. «Ўзбекистон янги қонунлари» № 2 Т.: «Адолат» 1991 й.
 10. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни. «Ўзбекистон янги қонунлари» № 6. Т.: «Адолат» 1998 йил 229 бет
 11. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги қонуни. «Ўзбекистон янги қонунлари» Т.: «Адорлат» 1993 йил 6-сон.
 12. Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни. Совет Ўзбекистони 19-сон, 26 январ 1991 йил.
 13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони «Иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк манфаатларини ҳимоя қилиш ва тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 1994 йил 21 январ № 3 745. Ўзбекистон Республикаси «Фармонлар ва қарорлар» Т.: «Ўзбекистон» 1994 йил 7-бет.
 14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори «Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 1994 йил 23 феврал. Ўзбекистон Республикаси «Фармонлар ва қарорлар» Т.: «Ўзбекистон» 1994 йил.
 15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори «Чорвачиликда ислохотларни такомиллаштириш ҳамда деҳқон (фермер) хўжалиklarини ва хусусийлаштирилган фермалар манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисида» 1994 йил 23 феврал. Ўзбекистон Республикаси «Фармонлар ва қарорлар» Т.: «Ўзбекистон» 1994 йил 79 бет.
 16. Ўзбекистон Республикаси «Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги қонуни. «Ўзбекистоннинг янги қонунлари» Т.: «Адолат» 1992 й.
 17. Ўзбекистон Республикаси Олий кенгашининг XI сессия материаллари 1998 йил.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

<i>O'quv soati: 2 soat</i>	<i>Talabalar soni: 60-80 ta</i>
<i>O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza</i>	<i>Mavzu-</i> Qishloq xo'jaligida mulk va xo'jalik yuritish shakllarining samaradorligi – ko'rgazmali ma'ruza
<i>Mavzu rejasi</i>	5.1.Mulk tushunchasi va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi roli. MulK shakllari va ularning iqtisodiy mazmuni 5.2.Xo'jalik yuritish shakllari tizimi. Qishloq xo'jaligining ijtimoiy - iqtisodiy tuzilmasi 5.3.Xususiy mulkchilikka asoslangan fermer xo'jaliklarini shakllantirishning nazariy asoslari

	<p>5.4.Fermer xo'jaliklarini rivojlantirish va samaradorligini oshirishda erishilgan yutuqlar. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda fermer xo'jaliklari tajribasi</p> <p>5.5.Dehqon xo'jaliklari xo'jalik yuritishning ancha oqilona shaklidir</p> <p>5.6.Dehqon xo'jaligini tashkil etish tamoyillari va sharoitlari, uning mulki, ishlab chiqarish faoliyati va samaradorligi</p>
<p>Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:</p> <p>Ta'limiy: Mulk tushunchasi va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi roli, mulk shakllari va ularning iqtisodiy mazmuni, fermer xo'jaliklarini rivojlantirish va samaradorligini oshirishda erishilgan yutuqlar, dehqon xo'jaligini tashkil etish tamoyillari va sharoitlari, uning mulki, ishlab chiqarish faoliyati va samaradorligi to'g'risida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.</p> <p>Tarbiyaviy: Talabalarda mulk tushunchasi va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi roli, fermer xo'jaliklarini rivojlantirish, dehqon xo'jaligini tashkil etish tamoyillari va sharoitlari, uning mulki, ishlab chiqarish faoliyati va samaradorligi to'g'risida tasavvurlar shakllanadi.</p> <p>Rivojlantiruvchi: Talabalar mulk tushunchasi va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi roli, fermer xo'jaliklarini rivojlantirish va samaradorligini oshirish, dehqon xo'jaligini tashkil etishga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.</p>	
<p>Pedagogik vazifalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mulk tushunchasi va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi roli. Mulk shakllari va ularning iqtisodiy mazmuni haqida tushunchalar berish; • Fermer xo'jaliklarini rivojlantirish va samaradorligini oshirishdaerishilgan yutuqlar. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda fermer xo'jaliklari tajribasi bilan tanishtirish; • Dehqon xo'jaligini tashkil etish tamoyillari va sharoitlari, uning mulki, ishlab chiqarish faoliyati va samaradorligi haqida tushuncha berish. 	<p>O'quv faoliyatining natijalari</p> <p>Talaba:</p> <p>5.1.Mulk tushunchasi va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi roli. Mulk shakllari va ularning iqtisodiy mazmuni</p> <p>5.2.Xo'jalik yuritish shakllari tizimi. Qishloq xo'jaligining ijtimoiy - iqtisodiy tuzilmasi</p> <p>5.3.Xususiyl mulkchilikka asoslangan fermer xo'jaliklarini shakllantirishning nazariy asoslari</p> <p>5.4.Fermer xo'jaliklarini rivojlantirish va samaradorligini oshirishdaerishilgan yutuqlar. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda fermer xo'jaliklari tajribasi</p> <p>5.5.Dehqon xo'jaliklari xo'jalik yuritishning ancha oqilona shaklidir</p> <p>5.6.Dehqon xo'jaligini tashkil etish tamoyillari va sharoitlari, uning mulki, ishlab chiqarish faoliyati va samaradorligi</p>
<p>Ta'lim metodlari</p>	<p>Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.</p>
<p>Ta'lim vositalari</p>	<p>Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.</p>
<p>Ta'lim shakllari</p>	<p>Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.</p>
<p>O'qitish shart-sharoiti</p>	<p>Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya</p>

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daqiqa)	1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2.Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1.Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (60 daqiqa)	2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida mulk tushunchasi, fermer xo'jaliklari va dehqon xo'jaliklari faoliyatini aks etdiruvchi va kelagakdagi muammolar va vazifalar nimadan iborat ekanligini tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rtaga tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1.Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2.Savol beradilar, javob beradilar. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini bajaradilar. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.

5.1. Mulk tushunchasi va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi roli. Mulk shakllari va ularning iqtisodiy mazmuni

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish jarayoni bir tomondan moddiy omillarning, ya'ni ishlab chiqarish vositalari - yer, asosiy va moddiy oborot mablag'lari va pirovard natijalarining, boshqa tomondan, shu ishlab chiqarish vositalariga mulk nuqtai nazaridan kishilarning munosabatlarining mavjudligiga bog'liq. Mulk dastavval kishilar tomonidan ishlab chiqarish vositalarini o'zlashtirish shakli hisoblanadi. O'tmish iqtisodchilar shunday deb yozishgan edi: "Mulk-bu kishilarning bir-biri bilan bo'ladigan munosabati, ularning materiallarga, qurollarga va mehnat natijalariga bo'lgan munosabati".

Iqtisodiy munosabatlar kompleksida ishlab chiqarish vositalariga mulk munosabatlari eng muhimi hisoblanadi. Ishlab chiqarish vositalari kimga tegishli bo'lsa, taqsimot va ayrboshlash

shunga bog'liq bo'ladi. Ko'p yillik tajriba shuni ko'rsatadiki, mamlakatimizda mustaqillikkacha bir necha o'n yillab davom etgan agrar inqirozning asosiy sababi mulk munosabatlarning kuchli deformatsiyalanishi hisoblanadi.

Mulkning deformatsiyalanishi asosan qishloq xo'jaligini yirik masshtabli umumlashtirish yillaridan boshlandi. Yerni va boshqa ishlab chiqarish vositalarini majburiy davlatlashtirish ishlari ostida majburiy jamoa xo'jaliklari – (kollektiv kolxozlar), (sovetlar xo'jaligi) sovxozlar – tashkil etilib, shu xo'jaliklarga berkitilgan yer, boshqa ishlab chiqarish vositalari va o'z mehnatlari asosida yaratilgan mahsulotning «davlat» tomonidan noekvivalent darajada buyruq bilan o'rnatiladigan va hatto sarf qilingan harajatlarni ham qoplamaydigan nisbatan past baholar bilan majburiy olib quyish mexanizmi asosida faoliyat yuritildi.

Ishlab chiqarish vositalariga mulkchilikdan mahrum bo'lgan kishilar xo'jalikni yaxshi va samarali yo'llar bilan olib borishga bo'lgan qiziqishni (motivasiyani) yo'qotdilar. Mulkdan uzoqlashish, eng avvalo yerdan uzoqlashish, dehqonni o'zi yaratgan ne'matlarni o'zlashtirishdan mahrum qildi. Pirovard natijada dehqon xo'jayin va mehnatkash degan yagona xususiyatdan uzoqlashtirildi. Xo'jayin mehnatkash pirovard natijadan ko'ra mehnat haqini afzal qo'yuvchiga besamar ishlab chiqarish jarayoniga qatnashuvchi yollanma ishchiga aylandi.

Qishloq xo'jaligini inqirozdan chiqarish, aholini oziq-ovqat bilan ta'minlash va oziq-ovqat xavfsizligi muammosini faqat qishloq mehnatkashlarining ijodiy faolligini oshirish uchun qulay imkoniyatini ta'minlaydigan, ularning tashabbuskor xo'jayin va mehnatkash sifatida qobiliyatini maksimal ochadigan, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar mexanizmini yaratish orqali hal qilish mumkin.

Respublikada mulk munosabatlarini tubdan isloh qilish hal qiluvchi masala bo'lib, bozor munosabatlarining to'la qonli shakllanishida bir qator sharoitlar bo'lishi talab qilinib, ular ichida eng muhimi mulk xilma-xil shakllarining faoliyati ko'rsatishga teng huquqligidir. Bu holat O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasida o'z aksini topgan bo'lib, uning 53-moddasida «Bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakldagi mulk tashkil etadi», - deb huquqiy jihatdan mustahkamlab quyilgan.

Mulk munosabatlari muammosining mazmuni iqtisodiyot fanining muhim uslubiyat masalalaridan bir bo'lib hisoblanadi.

Mulk munosabatlarining mohiyati nimadan iborat? Mavjud iqtisodiy yo'nalish muammolarining e'lon qilingan ishlari tahlili shuni ko'rsatdiki mulk tushunchasi birinchi navbatda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar mazmunini tashkil etadi. Binobarin, uning iqtisodiy kategoriya sifatida namoyon bo'lishi ko'rsatib o'tilgan. Obyektiv holatda vujudga keladigan va amal qiladigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar qonunlarda mustahkamlanadi, huquqiy munosabatlar shakliga ega bo'ladi.

Mulk-bu ishlab chiqarish vositalarining odamlar tomonidan o'zlashtirib olinishidir. Ishlab chiqarish vositalariga bo'lgan munosabat mulk munosabatlari kompleksining asosini tashkil etdi. Mulk kim tomonida bo'lsa, mahsulotlarni taqsimlash, almashtirish huquqi ham shu tomondan amalga oshiriladi. Yuqorida ta'kidlanganidek, agrar bankrotlikning mamlakatimizdagi asosiy sababi mulk munosabatlari tizimining buzilishidir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkning har xil shakllari mavjud, chunki bozor bu mulkning iqtisodiy munosabatlaridir. Mulk munosabatlarini o'rganish asosida uning obyektiv va subyektiv xususiyatlari aniqlanadi.

Qishloq xo'jaligi mehnatkashlarining mehnat salohiyatlarini amalga oshirishning hal qiluvchi sharoitlaridan biri mulk munosabatlarini o'zgartirish, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish asosida turli tuman shakllaridan foydalanishga imkoniyat yaratishdan iboratdir.

Shuning uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov respublikamizda mulkdorlar qatlami shakllantirish vazifasini dolzarb qilib qo'ydi. Mamlakatimizda mulkdorlar qatlamini vujudga keltirishni tezlashtirish uchun «Mulk to'g'risida»gi, «Tadbirkorlik to'g'risida»gi, «Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi, «Ijara to'g'risida»gi, «Mehnat qodeksi», «Yer Kodeksi» va boshqa qonunlar qabul qilindi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi jarayoni bir tomondan moddiy omillar, ya'ni ishlab chiqarish vositalariga, ikkinchi tomondan, bu vositalarga mulkyuzasidan odamlarning munosabatlari asosida amalga oshiriladi. Mulk statusi ko'p jihatdan dehqonning tabiatiga mos keladi. Modomiki, bozor mulk munosabatlarini iqtisodiy amalga oshirishning vositasi va sharoiti hisoblanar ekan, bozor iqtisodiyoti sharoitida mulk va uning turli tuman shakllarining roli keskin oshadi. Yerni, boshqa ishlab chiqarish vositalarini davlat tasarrufidan chiqarmasdan va xususiylashtirmasdan turib, erkin qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarini shakllantirish, to'laqonli bozor munosabatlarini yo'lga qo'yish mumkin emas. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish davlat mulkning salmog'iga bog'liq emas. Muhimi uning sonida emas, balki uning mazmunining o'zgarishida, ya'ni byurokratik boshqariladigan mulkdan demokratik boshqariladigan mulkka aylantirishdadir.

Gap mulkning shunday sistemasi haqida boradiki, bunda har bir dehqon va mehnat jamoasi faqat ishlab chiqarish vositalarining emas, balki yaratilgan mahsulotning ham real xo'jayinlariga aylanishi kerak. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda qatnashishi lozim.

Mulk munosabatlarini har tomonlama o'rganish mulkning obyektlari va subyektlarini aniqlashga imkon beradi. Mulkning obyekti bo'lib, mulk bo'lgan predmetlar hisoblanadi. Qishloq xo'jaligida yer, ishchi va mahsuldor hayvonlar, ishlab chiqarish binolari va inshootlari, uy-joy, mashina va uskunalar, qishloq xo'jaligi mashinalari, transport vositalari va boshqalar mulk obyektlariga kiradi. Mulkdan xo'jalikda foydalanish natijasi - mahsulot va daromad - shu ishlab chiqarish vositalarining mulkdoriga tegishli bo'ladi. Mulkning subyekti bo'lib fermerlar, alohida ijarachilar, hissador, shirkat, kooperativ jamoalari va boshqalar hisoblanadi.

Mulk subyektlari uchta asosiy qonuniy huquqdan foydalanadilar:

Birinchisi - egalik qilish huquqi, ya'ni real, haqiqatda mulkga egalik qilish, subyektning o'zi uni o'z hukmiga buysundiradi.

Ikkinchisi - foydalanish huquqi, ya'ni "birov"ning mulkini o'z manfaatlarini yo'lida foydalanishdir.

Uchinchisi - idora, tasarruf qilish, ya'ni mulkni o'z xohishiga qarab ishlatish imkoniyati, mulkning taqdirini aniqlash.

Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish vositalariga mulk formalari to'rt xil bo'ladi: **davlat, jamoa, xususiy va aralash**. Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi mulk munosabatlari tizimida xususiy mulk alohida, muhim o'rinni egallaydi. Xususiy mulk keng ma'noda jamiyatning alohida a'zolarining (dehqon) mulki yoki uning konkret qismi a'zolarining (kooperativ kollektivlar) mulkini ifodalaydi.

Xususiy mulk - barcha turdagi davlat mulki bo'lmagan mulklardir. Xususiy mulk har doim yollanma mehnatni eksploatatsiya qilish bilan bog'langan va bu unga nisbatan salbiy oqibatga olib keladigan, aqida mavjud edi. Tarixiy tajribada bu hozirgacha har tomonlama asoslanmaganligi ma'lum bo'ldi. Eksploatatsiya xususiy mulksiz ham davlat mulki hukmronligida ham bo'lishi mumkin ekan. Bundan tashqari xususiy mulkning hammasida ham eksploatatsiya bo'lavermaydi. Masalan: o'z mehnatiga asoslangan xususiy mulkda bo'lmaydi. Eksploatatsiya mulkdan kelib chiqmaydi, balki yollanma xodimini ishlatuvchi bilan noteng sharoitga qo'yuvchi, ular ishtirokida yaratilgan mahsulotni o'zlashtirishda va taqsimlashning teng huquqli bo'lmagan usullarida namoyon bo'luvchi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarining ma'lum sistemasidan kelib chiqadi.

Xususiy mulkning ko'p shakllari yuksak ijtimoiy foydalilikka ega. Dehqon xo'jaligi xususiy mulki uning a'zolariga o'z individual tadbirkorligini amalga oshirishga, mustaqilligini namoyon qilishga imkon beradi. Busiz taraqqiyot barqaror samara bermaydi. Xususiy mulk kishilarda ijodiy faollikni, qobiliyatni namoyon qiladi va javobgarlikni kuchaytiradi. U iqtisodiy hayotni tezlashtiradi, kishilarni hisob-kitob qilishga, ertangi kun mas'uliyatiga o'ylashga majbur qiladi. Xususiy mulk ko'pgina ijtimoiy masalalarni hal qiladi, kishining davlatdan va ijtimoiy tashkilotlardan mustaqilligini kengaytiradi. Faqat xususiy mulk shaxsiy iqtisodiy mustaqillikning asosi hisoblanadi. Xususiy mulk - inson shaxsiy erkinligining yagona moddiy kafili hisoblanadi. Dehqon xususiy mulki avlodlar to'g'risida g'amxo'rlik qilish, bolalarni ota-onaga hurmat ruhida tarbiyalaydi.

Xususiy mulkning shakllanishi, uning xususiyatlari, tasarruf etilishi, xususan o'z mehnati bilan topilgan mulkka egalik qilish to'g'risida, o'zbekistonlik taniqli iqtisodchi olimlar bilan birgalikda millatimiz, vatanimiz mustaqilligi, ozodligining fidoiy, otashin kurashchilaridan biri bo'lgan Alixonto'ra Sog'uniy o'zining «Turkiston qayg'usi» nomli asarida «Insonning eng sevgan, qadrlig, qimmatlik to'rt narsa bordur. Bu to'rt narsaga ega bo'lmagan kishilar insonlik sharafidan mahrum bo'ladilar. Alarning eng birinchisi shuldurkim, har odam o'z erk va ixtiyoriga ega bo'lmoqdur. O'zida erki yo'q, qo'lida ixtiyori yo'q odamlarning hayvondan nima farqlari bor? Ikkinchisi - sha'riy yoki qonuniy kasblari orqali topgan molu dunyosi, qilgan mehnatining mevasi shul topguvchining o'z xaqqi bo'lgan xos mulkidur...»⁵—deb yozib qodirganlarida qanchalik haq ekanliklarining isboti bugungi kunda yaqqol ko'rinib turibdi.

Qishloq xo'jaligida xususiy mulkning boshqa mulk shakllaridan tubdan afzalligini quyidagicha uchga bo'lish mumkin;

a).Xodimning ishlab chiqarish vositalari bilan bevosita aloqasini ta'minlash va shu vositalardan foydalanish masalalarini mustaqil hal qilish huquqida namoyon bo'ladi;

b).Ishlab chiqarish faoliyatiga, shuningdek yetishtirilgan mahsulot va olingan daromadda mustaqillikni ta'minlash;

v).Qat'iy iqtisodiy javobgarlik va mas'uliyatning mavjudligi.

Dehqon va shaxsiy yordamchi xo'jaligi xususiy mulkida xo'jalikni yuritish uchun qayta ishlash va sotish uchun zarur bo'lgan ishlab chiqarish vositalari, yer, traktorlar, kombaynlar, boshqa mashina va uskunalar, ishchi va mahsuldor hayvonlar, ishlab chiqarishga mo'ljallangan bino va inshootlar, transport vositalari va boshqalar, shuningdek ishlab chiqarishga mo'ljallanmagan vositalar-uy-joy, xo'jalik qurilishlari va boshqalar mavjud bo'ladi.

Ijara korxonalarini mulkning vujudga keltirishi va rivojlantirishi, kollektiv mulk formasi sifatida, dastlabida davlat korxonalarini mulkini ijara berishni ifodalaydi. Bu yerda ketma-ket ijara amalga oshirish mumkin. Masalan: xo'jalik davlatdan asosiy va obrot vositalarini ijara oladi. o'z navbatida ichki xo'jalik bo'linmalari ishlab chiqarish vositalarini xo'jalikdan ikkilamchi ijara oladilar. Keyin esa brigada, zvenolar yoki xodimlar ishlab chiqarish vositalarini bo'linmadan uchlamchi ijara oladilar. Bunda darajali yoki ketma-ket ijara mulk har safar o'z xo'jayinini topaveradi. Ijara ishlab chiqarish vositalariga bo'lgan mulkning xarakterini o'zgartmaydi. O'tmish iqtisodchilar, ijarachi mulkdor emasligini, ijara esa muddatli shartnoma ekanligini aytib o'tishgan. Lekin ijara mulkni iqtisodiy ro'yobga chiqartirishning shaklini o'zgartiradi. Ijara korxonasining kollektivi davlatdan shu ishlab chiqarish vositalarini asta-sekin sotib olishi mumkin. Bu holatda kollektiv korxona mulki vujudga keladi. Bundan tashqari qishloq xo'jaligida kooperativ mulk ancha salmoqni egallaydi. Kooperativ mulki, uning a'zolarining pul va vnoslari, ishlab chiqarilgan mahsulot, olingan daromad va boshqa faoliyatlar hisobiga tashkil etiladi.

Qishloq xo'jalikda mulkning rivojlanayotgan yangi shakli aksiyador, aksionerlik jamiyati va korxonalarini mulki hisoblanadi. Aksiyador jamiyati mulki, aksiyalarni sotishdan, shuningdek xo'jalik faoliyati natijasida olinadigan daromadlar hisobiga yaratilgan ishlab chiqarish vositalari hisoblanadi. Davlat qishloq xo'jalik korxonasi kollektivining qaroriga binoan bu korxonaga aksioner jamiyatiga, uning mulki esa aksiyador jamiyati mulkiga aylantiriladi. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda mulkning aksiyadorlik shaklining ahamiyati yanada oshadi:

-ishlab chiqarish resurslarini real umumlashtirishga yetaklovchi, mulkni davlat tasarrufidan chiqaruvchi vosita. Aksiyador mulkida mulkning turli bazaviy shakllari birlashadi. Bu yerda aksiyani sotib oluvchilar alohida fuqarolar, jamoalar va davlat bo'lishi mumkin;

-xodimlarning moliyaviy resurslarini korxonaga ehtiyojlari uchun talab qilish vositasi;

-ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanishda va ishlab chiqarish rentabelligini oshirishda xodimlar manfaatdorligini oshirish vositasi;

⁵ Алихонтўра Сојуний. Туркистон Ҳайлуси."Шарп" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таъририяти. Т: 2003 й. 20 - бет.

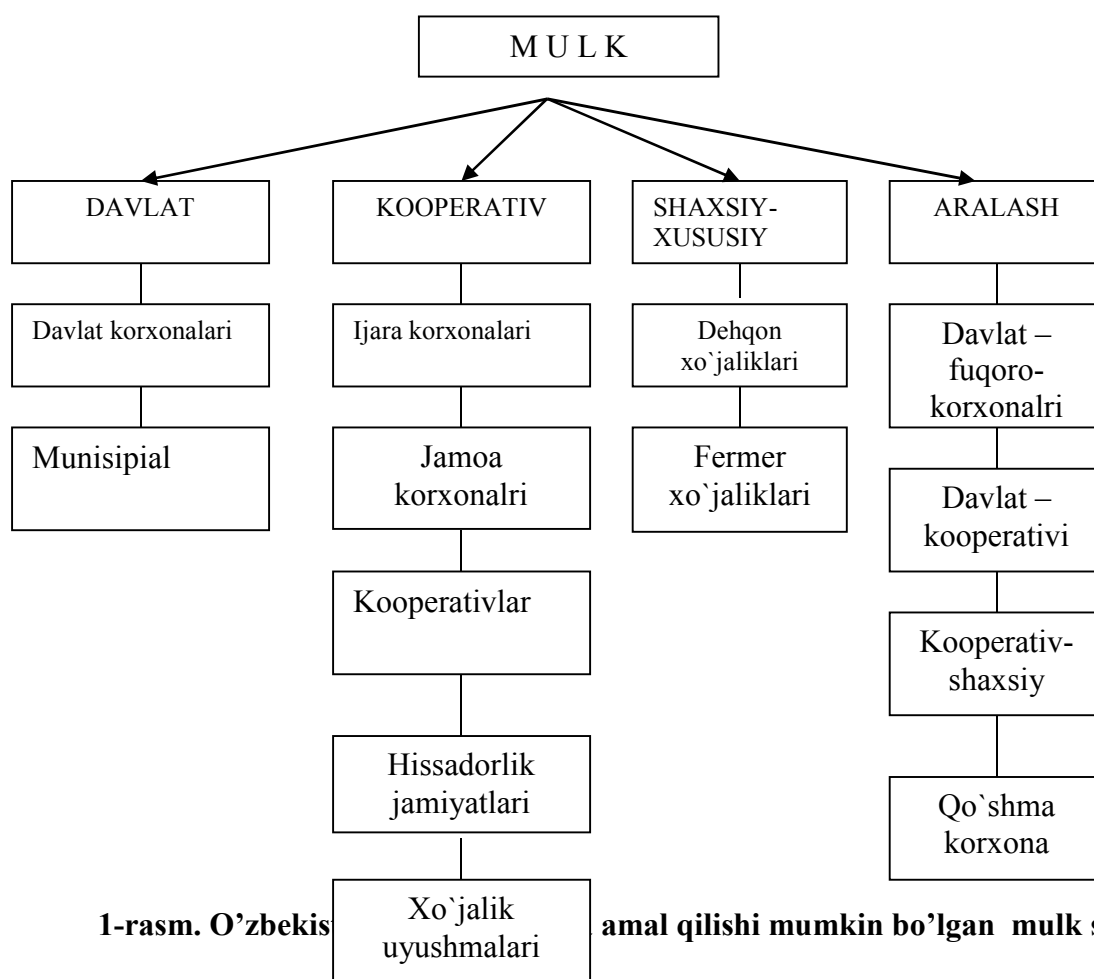
-dividend olish yo'li bilan xodimlar daromadini ko'paytirish usuli.

Xo'jalik uyushmalari (birlashmalari) mulki - bu konsern, agrokonsorsium va boshqalar mulkidir. Bunga korxonalar va tashkilotlar tomonidan o'tkazilgan, xo'jalik faoliyati natijasida olingan mulk va ishlab chiqarish vositalari kiradi. Davlat mulkiga davlat tomonidan qishloq xo'jaligi korxonalariga berkitib qo'yilgan mulklar kiradi.

Keyingi paytlarda mulkning aralash shakli ham rivojlanmoqda. Bunga fuqarolarning, kooperativlarning, aksiyador jamiyati va davlatning, shu jumladan chet el fuqarolari, korxonalari, birlashmalarining birlashgan mulki kiradi.

Mulkning turli tuman shakllaridan samarali foydalanish ularga teng huquq berilganda amalga oshadi. Ulardan birortasini yetakchi qilib qo'yish yana monopol tendensiyani keltirib chiqaradi. Har bir mulk shaklining o'z vazifasi bor. Masalan, xususiy mulkning bir xil, jamoa mulkning ikkinchi xil va davlat mulkning uchinchi xil vazifasi bor.

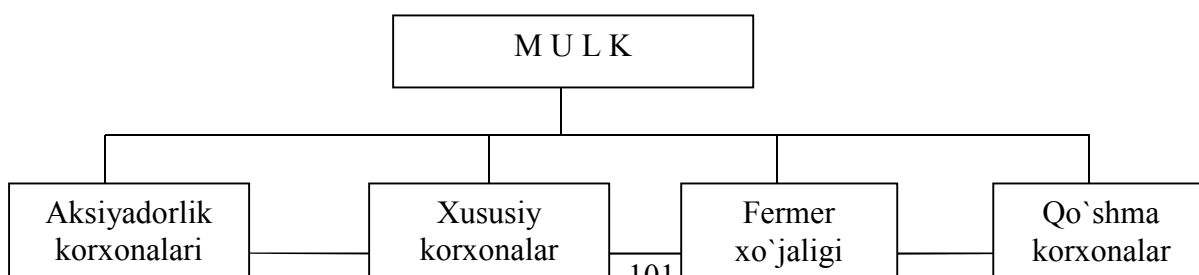
Quyida bozor iqtisodiyoti sharoitida O'zbekiston Respublikasida amal qilishi mumkin bo'lgan turli-tuman mulk shakllari keltirilgan.

1-rasm. O'zbekis **amal qilishi mumkin bo'lgan mulk shakllari.**

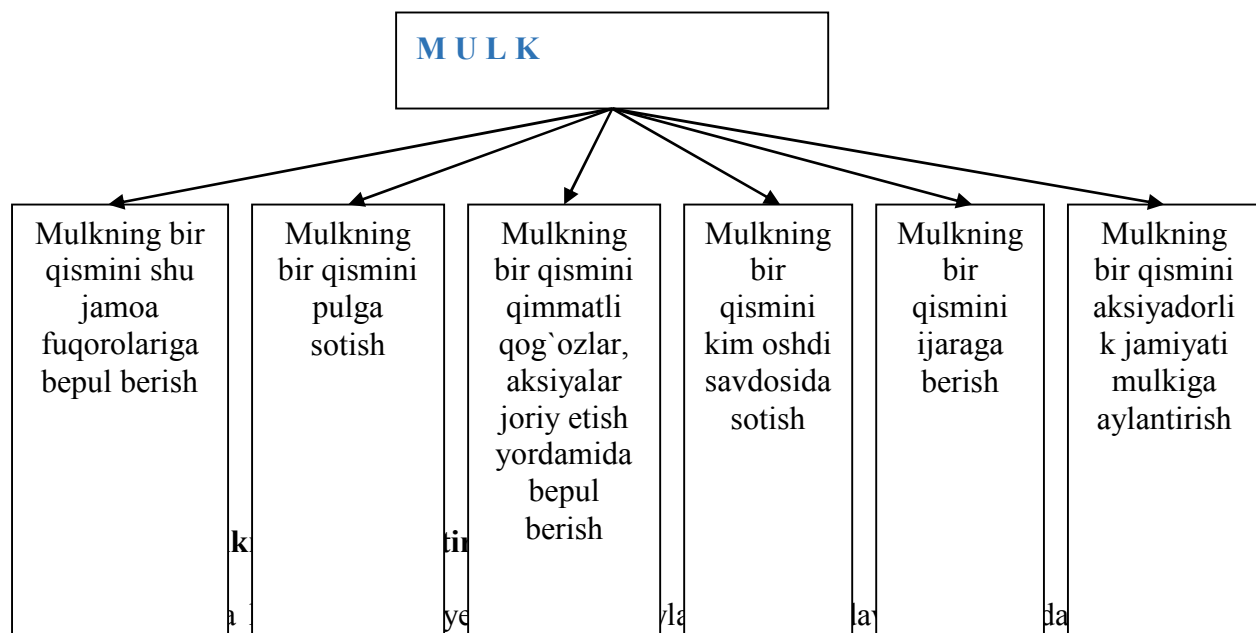
Agrosanoat uyushmasiga qarashli davlat mulkini davlat tasarrufidan chiqarish yo'llari va xususiyashtirish tartiblari quyidagilardan iborat:

1) Mulkni davlat tassarrufidan chiqarish yo'llari

2-rasm. Mulknı davlat tasarrufidan chiqarish yo'llari.

2) Mulknı xususiylashtirish tartıblari

yillar bo'yicha dinamik holatini quyidagi jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkin (1-jadval)

1-jadval

Respublikada korxon va obyektlarnı xususiylashtirish va davlat tasarrufidan chiqarishning borishi (2003-2012 yy.)*

No	Ko'rsatkichlar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1.	Xususiylashtirilgan korxon va obyektlar soni	1519	1228	980	673	631	392	135	96	95	83
2.	Xususiylashtirishdan tushgan pul mablag'lari, mlrd. so'm	56,1	78,5	80,5	70,4	111,1	130,6	35,7	23,0	39,2	32,1

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plammateriallari. Toshkent 2013 yil

Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2003-2012 yillar mobaynida respublikada xususiylashtirilgan korxon va obyektlar soni 1519 tadan 83 tagacha kamayib borgan. Bu albatta yildan yilga bu jarayonning tugallanib borayotganligidan dalolat beradi. Ayni paytda 2003 yildan to 2008 yilgacha bunday obyektlarnı xususiylashtirishdan tushgan pul mablag'lari mos ravishda 56,1 mlrd so'mdan 130,6 mlrd. so'mgacha oshib borgan. 2009 yildan boshlab esa kamayib borish tendensiyasi mavjud bo'lib, bu mos ravishda 35,7 dan 32,1 mlrd. so'mgachani tashkil etadi. Bu yildan yilga nafaqat ular sonining kamayishi balki qiymati past korxon va obyektlarning davlat tasarrufidan chiqarilayotganligini bildiradi.

5.2. Xo'jalik yuritish shakllari tizimi. Qishloq xo'jaligining ijtimoiy - iqtisodiy tuzilmasi

Ishlab chiqarish vositalariga mulkchilikning turli tuman shakllari, iqtisodiy manfaatlari va ularni amalga oshirish sharoitlarida xo'jalik yuritishning turli tuman shakllari asos qilib olinadi.

Har bir mulk shakliga mos ravishda xo'jalik yuritish shakli yoki qishloq xo'jaligi korxonasi to'g'ri keladi. Hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligida korxonalarining quyidagi turlari rivojlantiriladi:

-Ishlab chiqarish vositalariga xususiy mulkchilikka asoslangan dehqon xo'jaligi. Yer resurslari bu yerda xususiy mulkda yoki ijara sharoitida bo'lishi mumkin.

Mamlakatda uzoq vaqtlar mehnatni tashkil qilishning va xo'jalik yuritishning dehqon, oila xo'jalik shakllariga unchalik e'tibor berilmas edi.

-Jamo'a mulkning turli shakllaridan foydalanishga asoslangan, ijara korxonalari, kollektiv korxonalar, qishloq xo'jalik korxonalari, aksiyador jamiyati ko'rinishidagi korxonalar, xo'jalik uyushmasi (birlashmasi)ga tegishli korxonalar;

-Davlat mulkiga asoslangan turli xil davlat korxonalari.

Qishloq xo'jaligida mustaqil korxonalardan tashqari, shuningdek tarmoq hududiy yoki boshqa tamoyillarga asoslangan ixtiyoriy birlashmalar, xalqaro tashkilotlar mavjud bo'ladi. Yuqorida sanab o'tilgan xo'jalik yuritish shakllari, korxonalar va birlashmalar turlari, shuningdek, dehqon xo'jaligi, mamlakat qishloq xo'jaligining ijtimoiy-iqtisodiy strukturasi tashkil qiladi. Har bir mamlakatda, hududda o'ziga xos sharoitdan kelib chiqib, ijtimoiy-iqtisodiy struktura har xil bo'ladi, ya'ni xo'jalik yuritish shakllari, korxonalar va birlashmalar turlari har xil bo'ladi.

Agrar iqtisodiyotning ko'p ukladlilikini tan olish, nazariy jihatdan xo'jalik yuritishining har qanday shakli harakat qilishining teng huquqligini tan olish demakdir. Bu masalaning amaliy tomoni hozirgi vaqtdagi qishloq xo'jaligining real holatini hisobga olishdir. Mavjud xo'jaliklar bilan bir qatorda agrar iqtisodiyotdagi ko'p ukladli zvenolarni tan olish xo'jalik yuritishning turli ijtimoiy-iqtisodiy shakllari o'rni va chegarasini asoslab beradi. Iqtisodiy jihatdan baquvvat xo'jaliklar faoliyatini to'xtatib, ularni tugatish va boshqa korxonalariga aylantirish noto'g'ri bo'lur edi. Bunday xo'jaliklarda ijara va kooperativ xo'jalik shakllarini takomillashtirish uchun rezervlar bo'lsa ham ularga chetdan ta'sir o'tkazmaslik kerak. Ancha ilgaridan buyon zarar ko'rib ishlayotgan korxonalarini esa, obyektiv sabablari bo'lgani uchun kelajakda mustaqil rivojlanishini, ularda qanday xo'jalik shakllarini joriy qilishni dehqonlar o'zlari hal qilishlari kerak. Qishloq xo'jaligida ko'p ukladlilikning rivojlanishi, dehqon xo'jaligining mustahkamlanishi o'z navbatida qishloq xo'jalik korxonalarini qayta tashkil qilish, ularning vazifalarini va strukturalarini o'zgartirishni, ularni kooperativlarga (uyushma, ittifoq va boshqalar) aylantirishni taqozo qiladi. Yer va chorva mollari mahsuldorligini oshirish uchun, mahsulot sifatini yaxshilash va uni ishlab chiqarish xarajatini pasaytirish uchun olib borilgan raqobat kurashida samaradorlik to'g'risidagi masala va xo'jalik yuritishining u yoki bu shaklining afzalligi aniqlanadi. Qishloq xo'jaligida turli mulk shakllari va korxonalar turlari o'rtasidagi raqobat kurashida davlat aktiv rol o'ynaydi. Bu davlat ehtiyoji uchun zarur bo'lgan buyurtmalarini tanlov asosida bajarishda, soliq va kreditlarni amalga oshirishda, yangiliklardan foydalanishda, davlat byudjetidan kapital mablag'larni moliyalashtirishda namoyon bo'ladi.

2012 yilga kelib qishloq xo'jaligidagi barcha toifadagi xo'jaliklar yetishtirgan mahsulotlarning 34,4% fermer xo'jaliklariga, 63,5 % dehqon xo'jaliklariga va 2,1 % boshqa qishloq xo'jaligi korxonalari hissasiga to'g'ri kelgan.

5.3. Xususiy mulkchilikka asoslangan fermer xo'jaliklarini shakllantirishning nazariy asoslari

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan paytdan boshlab, yurtimizda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining yaqin kelgusidagi strategik ahamiyatga ega bo'lgan ustuvor yo'nalishlarini, jumladan agrar sohada tub iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, qishloqda o'rta va kichik biznesni rivojlantirishning ilmiy va nazariy asoslarini yaratishda ulkan say-harakatlar amalga oshirildi.

Ko'p ukladli iqtisodiyotni yaratish, insonning mulkdan mahrum bo'lishiga barham berish, tashabbuskorlik va uddaburonlik butun choralar bilan rivojlantirish negizi bo'lgan xususiy mulkning

davlat tomonidan himoya qilinishini ta'minlash asosiy strategik maqsadlardan ekanligi alohida ta'kidlandi. Islohotlar esa mamlakat ijtimoiy hayotida izchillik bilan joriy qilinmoqda.

Respublika xalq xo'jaligida mulkning turli xil shakllari faoliyat ko'rsatayotgan davrda bozor subyektlari, jumladan qishloq xo'jalik korxonalari va ular tarkibidagi mehnat jamoalarining ham moddiy manfaatdorliklarini oshishi va xo'jalik yuritishdagi iqtisodiy erkinlik natijasida ularda nafaqat ishlab chiqarish, balki tadbirkorlik faoliyati ham shakllanib, tezkor rivojlanib bormoqda. Bu esa o'z navbatida qishloqda bozor munosabatlarining tezroq shakllanishi va barqarorligini ta'minlaydi.

Mulk munosabatlari har qanday jamiyatda ishlab chiqarish munosabatlarining asosini tashkil etadi. U o'z mohiyati jihatidan moddiy ne'matlarni o'zlashtirish yuzasidan insonlar o'rtasida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlardan tashkil topadi. Bu yerda mulk munosabatlari negizini egalik qilish, foydalanish va o'zlashtirish huquqlari tashkil qiladi. Ya'ni dehqon ushbu huquqlarga ega bo'lsagina o'zini to'liq mulkdor sifatida his etishi mumkin. Bozor iqtisodiyoti esa mustaqil tovar ishlab chiqaruvchi mulkdor faoliyati asosida shakllanadi va faoliyat ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan respublikamiz hukumati tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar eng avvalo qishloqlarda mulkdorlar sinfini shakllantirish, dehqonni mulkning haqiqiy egasiga aylantirishni eng asosiy masalalardan biri sifatida qo'yimoqda.

Qishloq xo'jaligida islohotlarni amalga oshirishning dastlabki davrida, faoliyat ko'rsatib kelayotgan davlat va jamoa xo'jaliklari bosqichma-bosqich tugatilib, bu xo'jaliklar o'rnida ijara xo'jaliklari, ochiq va yopiq turdagi hissadorlik jamiyatlari, dehqon xo'jaliklari, agrofimlar va shirkatlar uyushmalari tashkil etildi. Dastlabki to'plangan tajribalar natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, bu xo'jalik yuritish shakllari faoliyati kutilgan yuqori iqtisodiy-ijtimoiy samaralarni bermadi. O'tkazilgan aniq tadqiqotlardan ma'lum bo'ldiki, ko'p hollarda xo'jalik nomi o'zgargani holda ichki iqtisodiy mexanizm o'zgarmasdan, eskicha ish yuritish tizimida faoliyat ko'rsatib, qishloq xo'jaligi korxonalaridagi xodimlarning yerga, mulkka va yetishtirilgan mahsulotga bo'lgan egalik hissini shakllantirish uchun yetarli sharoit yaratilmadi.

Bu hol qishloq xo'jaligini tubdan isloh qilishni, tarmoqda mulk munosabatlarini takomillashtirish zaruriyatini paydo qildi.

Rivojlangan davlatlarning ko'p yillik tajribalarini umumlashtirish asosida hamda mamlakatimizning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, islohotlarni bosqichma-bosqich o'tkazishning huquqiy asosi yaratildi.

Qishloq xo'jaligida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichida eng samarali xo'jalik yuritish shakllaridan, ya'ni hoh u fermer xo'jaligi, hoh shirkat xo'jaligi yoki dehqon xo'jaligi bo'lsin, ulardan eng samarali shaklini aniqlashni taqozo etadi. Xo'jalik yuritishning tanlab olingan shaklini takomillashtirish, qishloqda mulkdorlar qatlamini barpo qilish va barqaror rivojlantirish, ular mulkiy huquqlarining davlat tomonidan kafolatlanishi, qishloqqa sanoatni olib kirish natijasida qishloq xo'jaligidagi ortiqcha ishchi kuchlarini band qilish, ayniqsa qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlaydigan, tayyor mahsulot ishlab chiqaradigan hamda qishloq infratuzilmasida xizmat ko'rsatadigan korxonalarini tashkil qilish sohasidagi chora-tadbirlar majmuasini amalga oshirishni talab qiladi.

Agrar sohada ham xususiylashtirishni keng joriy etish, mulkni ko'paytiradigan, bozor raqobatiga bardoshli mahsulotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'ya oladigan mulkdorlar qatlamini vujudga keltirish zaruriyati tug'ildi. O'zbekiston Respublikasining 2004 yil 26 avgustda qabul qilingan "Fermer xo'jaliklari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartirishlar, qo'shimchalar kiritgan Yangi tartibdagi qonuni respublikamizda fermer xo'jaliklarini tashkil etish, uning boshqarish va ularning huquqlarini himoya qilish borasidagi katta ahamiyatga ega bo'lgan me'yoriy hujjat hisoblanadi. Bu esa hozirgi bozor munosabatlariga o'tish sharoitida respublikamiz agrar sohasida mulkdorlar qatlamining shakllanishida muhim va hal qiluvchi ahamiyatni kasb etadi.

Yuqorida zikr etilgan qonuning I bulim 3-moddasida Fermer xo'jaligi ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi, mustaqil xo'jalik yurituvchi subyekt ekanligi qayd qilingan.

Fermer xo'jaligining boshlig'i shu xo'jalikning muassisi – fermerdir. U o'n sakkiz yoshga to'lgan, qishloq xo'jaligida tegishli malaka yoki ish tajribasiga ega bo'lgan, fermer xo'jaligiga tegishlicha alohida mol-mulk ajratib beradigan va ustavini ishlab chiqadigan shaxsdir.

Chorvachilik mahsulotlari ishlab chikarishga ixtisoslashgan fermer xo'jaligi kamida 30 bosh shartli bosh chorva moli bo'lgan taqdirda tashkil etiladi. Fermer xo'jaligiga ijaraga beriladigan yer uchastkalarining eng kam o'lchami bir shartli bosh chorva molga hisoblaganda Andijon, Namangan, Samarqand, Toshkent, Farg'ona va Xorazm viloyatlaridagi sug'oriladigan yerlarda kamida 0,3 gektarni, boshqa viloyatlar va Qoraqalpog'iston Respublikasidagi sug'oriladigan yerlarda kamida 0,45 gektarni, sug'orilmaydigan (lalmikor) yerlarda esa kamida 2 gektarni tashkil etadi.

Dehqonchilik mahsuloti yetishtirishga ixtisoslashtirilgan fermer xo'jaliklarida ijaraga beriladigan yer uchastkalarining eng kam o'lchami paxtachilik va g'allachilik uchun kamida 10 gektarni, bog'dorchilik uzumchilik, sabzavotchilik va boshqa ekanlarni yetishtirish uchun kamida 1 gektarni tashkil etishi shart ekanligi belgilab qo'yilgan.

Fermer xo'jaligi belgilangan tartibda davlat ro'yxatiga olingan paytdan e'tiboran tashkil etilgan deb hisoblanadi va yuridik shaxs maqomini olib, bank massasida hisob-kitob varag'i va boshqa xil hisob varaqlar ochishga o'z nomi yozilgan muhrga ega bo'ladi. Fermer xo'jaligi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan namunali ustav asosida tuzilgan shu fermer ustavi asosida faoliyat yuritadi.

Fermer xo'jaliklari yuritish uchun beriladigan yer uchastkalari, zahira yerlardan, yuridik va jismoniy shaxslarga berilmagan, qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlardan, qayta tashkil etilayotgan va tugatilayotgan qishloq xo'jalik kooperativlarining (shirkat xo'jaliklarining) hamda boshqa qishloq xo'jalik korxonalari, muassasalari va tashkilotlarining yer uchastkalaridan beriladi.

Ilmiy tadqiqot muassasalari, oliy o'quv yurtlari, akademik liseylar, kasb-hunar kollejlari va umumta'lim maktablarining yerlari, shuningdek suv fondi yerlari fermer xo'jaligiga berilishi mumkin emas.

Fermer xo'jaliklarini yuritish uchun uchastkalari tanlov asosida ijaraga ellik yilgacha bo'lgan, lekin o'ttiz yildan kam bo'lmagan muddatga beriladi. Qayta tashkil etilayotgan va tugatilayotgan qishloq xo'jaligi kooperativlarining (shirkat xo'jaliklarining) hamda boshqa qishloq xo'jaligi korxonalari muassasalari va tashkilotlarning yer uchastkalari maxsus tashkil etilgan komissiya o'tkazgan tanlov yakunlariga ko'ra tuman hokimining qaroriga asosan beriladi.

Qishloq xo'jaligi kooperativlarining (shirkat xo'jaliklarining) hamda boshqa qishloq xo'jaligi korxonalari, muassasalari va tashkilotlarining yer uchastkalari mazkur kooperativning (shirkat xo'jaligining) yoki korxonasi, muassasa tashkilotining a'zolariga fermer xo'jaligini yuritish uchun qishloq xo'jaligi kooperativining (shirkat xo'jaligining) umumiy yig'ilishi tomonidan o'tkazilgan tanlov yakunlariga ko'ra tuman hokimining qaroriga asosan berilishi mumkin.

Tanlov «Qayta tashkil etilayotgan qishloq xo'jaligi korxonasi negizida fermer xo'jaligi tashkil etishda tanlov g'oliblarini aniqlash to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qishloq va suv xo'jaligi vazirligining 2005 yil 4 yanvardagi 1439-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan Nizom asosida o'tkaziladi.

Tuman hokimining fermer xo'jaligi yuritish uchun yer uchastkasi berish to'g'risidagi qarori viloyat hokimi boshchilik qiladigan yer uchastkalari berish (realizatsiya qilish) masalalarini ko'rib chiquvchi viloyat komissiyasi tomonidan tasdiqlangandan keyin kuchga kiradi.

Yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasi fermer xo'jaligining boshlig'i va tuman hokimi tomonidan imzolanaadi. Fermer xo'jaligiga berilgan yer uchastkasidan kat'iy belgilangan maqsadda foydalaniladi. Ular xususiylashtirilishi, shuningdek oldi-sotdi, garov, hadya, ayirboshlash obyekti bulishi va ikkilamchi ijaraga berilishi mumkin emas.

Yer uchastkasini ijaraga olish huquqi kreditlar olishda fermer xo'jaligi tomonidan garovga quyilishi mumkin. Fermer xo'jaligi berilgan yer uchastkasidan foydalanganlik uchun haq mahalliy byudjetga to'lanadigan har yilgi ijara haqi tariqasida yer uchastkasining sifatiga, joylashgan yeri va suv bilan ta'minlanganlik darajasiga qarab, yerning kadastr bahosini inobatga olgan holda belgilanadigan yagona yer solig'i stavkasi miqdorida undiriladi.

Davlat ro'yxatidan o'tgan paytdan e'tiboran ikki yil mobaynida fermer xo'jaligi yer uchastkasidan foydalanganligi uchun haq to'lashdan ozod etilishi qonunda belgilab qo'yilgan.

Fermer xo'jaligi yuridik shaxsning barcha huquqlariga ega bo'ladi. Fermer xo'jaligi tadbirkorlik shakllaridan biri bo'lib, tashkil etilishidan ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun shu maqsadlarga monand tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishga haqlidir.

Fermer xo'jaligi boshqa shakllarda xo'jalik yurituvchi korxonalar bilan teng huquqlarga ega.

Fermer xo'jaligi:

-o'ziga qarashli uy-joylar, xo'jalik imoratlari, qishloq xo'jaligi ekinzorlari va ko'chatzorlari, dov-daraxtlar, mahsuldor chorva mollar, parrandalar, qishloq xo'jaligi texnikasi, asbob-uskuna va ashyo-anjomlari, transport vositalari, pul mablag'lari, intellektual mulk obyektlari, shuningdek boshqa mol-mulklarga;

-ishlab chiqarish faoliyati natijasida yetishtirilgan mahsulotga;

-olingan daromadlarga (foydalarga);

-qonunda ta'qiqlanmagan asoslarda ega bo'ladigan boshqa mol-mulkka daxldordir.

Fermer xo'jaligining faoliyati ko'proq xo'jalik a'zolarining shaxsiy mehnatiga asoslanadi.

Fermer xo'jaligidagi ishlarni bajarishga boshqa shaxslar m yehnat shartnomasi asosida jalb etilishi mumkin.

Fermer xo'jaligi o'zi yetishtirayotgan mahsulotni sotishi, shu jumladan davlat xaridi tartibida sotish uchun huquqiy va jismoniy shaxslar bilan ixtiyoriylik asosida xo'jalik shartnomalari tuzish huquqiga ega. Taraflar shartnoma majburiyatlari buzilgan taqdirda, qonun hujjatlarida yoki shartnomada belgilangan tartibda javobgar bo'ladilar.

Fermer xo'jaligi o'zi yetishtirayotgan mahsulotga bozordagi talab va taklif nisbatidan kelib chiqib mustaqil ravishda narx belgilaydilar.

Fermer xo'jaligini ishlab chiqarish ahamiyatiga molik obyektlar qurilishi, asosiy ishlab chiqarish vositalarini xarid etish uchun uzoq muddatli kreditlash va joriy ishlab chiqarish faoliyati uchun o'rta va qisqa muddatli kreditlash shartnomasi asosida amalga oshiriladi. Fermer xo'jaliklari bank muassasalari tomonidan ularga xizmat ko'rsatish uchun tashkil etiladigan maxsus kredit fondidan imtiyozli shartlarda foydalanadilar. Fermer xo'jaligi qonun hujjatlariga muvofiq byudjetga soliqlar, yig'imlar hamda boshqa to'lovlar to'laydi. Fermer xo'jaligi o'z faoliyatining natijalarini hisobga olib boradi hamda mahalliy statistika va soliq organlariga belgilangan tartibda hisobot taqdim etadi.

Prezidentimizning "O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida" asarida ta'kidlanishicha, "Bu yerda gap o'ziga tekkan mulkni shamolga sovrmasdan yoki shaxsiy boyluk orttirish yo'lida sovrmasdan, balki ana shu mulkni ko'paytira biladigan, texnika bilan qayta jihozlaydigan va zamon talablariga muvofiq takomillashtira oladigan, uning negizida raqobatga bardoshli mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'ya oladigan mulkdorlar haqida borayotir. Shuningdek, ish bilan band bo'lmagan aholini ish o'rinlari bilan ta'minlaydigan, o'ziga ham, ishlovchiga ham, davlatga ham daromad keltiradigan, ishlab chiqarishni tashkil qila oladigan mulkdorlar haqida fikr yuritilyapti!».

Haqiqiy mulkdor bo'lish haqiqiy xo'jayinlik tuyg'usini his etish demakdir. Bu o'z navbatida insonning yashirin kuch-g'ayratini, tashkilotchilik qobiliyatini namoyon etadi, uni tashabbuskor va omilkor qiladi, o'z korxonasining rivojlanish istiqboli haqida qayg'urib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirib boradi, oladigan foydasi ham, xodimlarning daromadi ham ko'payadi. Demak, iqtisodiy jihatdan erkin fuqaro, haqiqiy mulkdorgina o'z mol-mulkini samarali tasarruf

etishdan, o'z boyligini ko'paytirishdan moddiy manfaatdor bo'libgina qolmay, balki mamlakatni boyitishga ham o'zini sezilarli hissasini qo'shishga imkoniyat yaratadi.

Fermer xo'jaliklarini tashkil etish resurslardan, ayniqsa yerdan samarali foydalanish, mehnatkashlarda mulkka, mehnatga bo'lgan munosabatlarni tubdan o'zgartirish, yuqori ko'rsatkichlarga intilish istagini ko'chaytirishga olib keladi. Shu xo'jalikdagi a'zolarga haq to'lash mexanizmi mehnat unumdorligini oshirishda, o'z mulkiy huquqlaridan to'la foydalanish o'z mulki asosida, yetishtirilgan mahsulotga mustaqil egalik qilish hissini uyg'otish orqali erishish mumkinligini ko'rsatadi. Fermer xo'jaliklarida mulkdorlar o'z mulklari asosida kichik va qo'shma korxonalar tashkil etib, mulkni va sifatli mahsulotlarni ko'paytirish, ishlab chiqarishni rivojlantirish, mehnat unumdorligini oshirish, mehnatni ilg'orlar tajriba va texnologiyalar asosida tashkil etish, boshqaruvga malakali mutaxassis va menendjrlarni jalb etish, mahsulot sifatini yaxshilash va tannarxni pasaytirishdan mafaatdordirlar.

Qishloq xo'jaligida fermer xo'jaliklarini tashkil etishdan maqsad mehnatkashlarni boqimandalik kayfiyatidan xolos etib, ma'lum bir miqdorda mulk egasi etib, shu mulkdan imkoniyat darajasida samarali foydalanib, uni ko'paytirishning moddiy manfaatdorlik mexanizmini ta'minlashdan iboratdir. Mulkdor mahsulot ishlab chiqarishdagi sarf-harajetni tejamkorlik bilan amalga oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash, uni raqobatbardoshli qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqadi. Fermer xo'jaliklarini tashkil etish qishloq mehnatkashlarining farovonligini oshirish, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish, mulkni ko'paytirish, undan samarali foydalanish, texnologik bir-biriga uzviy bog'liq xo'jalik subyektlari maqsadlarini uyg'unligini ta'minlovchi mexanizmlarni yaratishda bosh omil bo'lib hisoblanadi.

Kishloq xo'jaligida ham fermerchilik usul va tamoyillariga asoslangan xo'jalik yuritish shakllari bozor iqtisodiyoti talablariga javob berishi nuqtai nazaridan katta ahamiyatga ega. Mulikka va pirovard natijalarga egalik qilish huquqlarini mustahkamlash bilan bir qatorda fuqarolarda yangi iqtisodiy tafakkur va tushunchalarning rivojlanishida katta ahamiyatga egadir.

Yuqorida keltirilgan fikr va mulohazalardan kelib chiqib, turli xil mulkchilikka asoslanib, faoliyat ko'rsatayotgan qishloq xo'jaligi korxonalari orasida xususiy mulkchilikka asoslanib, o'z manfaati va o'z mas'uliyati negizida xo'jalik yuritayotgan fermer xo'jaliklarida mavjud bo'lgan ishlab chiqarish resurslaridan samaraliroq foydalanishga sharoit yaratadi. Shu bilan birgalikda u mulkka, o'z mehnatining natijasida ishlab chiqarilgan mahsulotga ega bo'lishi bilan birgalikda mamlakatimizni kuchli huquqiy davlatdan kuchli xuquqiy fuqarolik davlat tizimiga o'tishda Respublika aholisini yangi ijtimoiy tafakkur va tushunchalarning shakllanishida asos bo'lib xizmat qiladi.

5.4. Fermer xo'jaliklarini rivojlantirish va samaradorligini oshirishda erishilgan yutuqlar. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda fermer xo'jaliklari tajribasi

Mustaqillikka erishilgandan keyin respublikada mustabid tuzumdan meros bo'lib qolgan iqtisodiyotni boshqaruvining ma'muriy buyruqbozlik uslubidan voz kechilib, xalqimizning milliy, tarixiy merosi, turmush tarzi, urf-odatlarini, an'analari hamda mentalitetiga tayangan holda ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish modeli—ya'ni «O'zbek modeli» yaratildi va hayotga tadbir etilmoqda.

Siyosiy-ijtimoiy islohotlar natijasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy larzalarsiz, bosqichma-bosqich o'tilayotgan bozor munosabatlarining tub mohiyati va maqsadini respublika aholisining barcha qatlamlari to'lasincha, ongli ravishda tushunib olib, bozor islohotlarini samarali usullar vositasida amalga oshirishi mumkin va zarur ekanligini, ya'ni islohotlar odamlar uchun va shu odamlar orqali amalga oshirilishini chuqur anglab yetishlari zarur. Bugungi davr kishisi tovar sifatidagi ish kuchini o'zida mujassam etgan bozor munosabatlari subyektlari, yangi iqtisodiy sharoitda ishlay oladigan bo'lishlari ham talab qilinadi.

Respublika agrosanoat majmuida ro'y berayotgan o'ziga xos holat, bu sohadagi mavjud vaziyatni chuqurroq tahlil qilishni, qo'yilgan vazifalarni imkon boricha ertaroq va kamroq yo'qotishlar bilan bajarish chora-tadbirlarini belgilashni taqozo etadi. Bu chora-tadbirlarni ishlab chiqarishda va asoslab berishda jaxondagi bozorli iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlangan, mamlakatlarda to'plangan boy tajribalarni xar tomonlama o'rganish, umumlashtirish va ulardan samarali foydalanish respublika fermer xo'jaliklarini oqilona tashkil etish, ularning iqtisodiy samaradorligini barqaror oshirish bo'yicha aniq takliflar, tavsiyalar ishlab chiqish va uni xo'jalik yuritish faoliyatlariga tatbiq etish sohaning iqtisodiy ko'rsatkichlarini o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi muqarrardir.

Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Gollandiya, Belgiya kabi taraqqiy etgan davlatlar, "Osiyo yo'lbarzlari" deya e'tirof etilgan va keyingi o'n yilliklar mobaynida yuksak yutuqlarga erishgan Janubiy Quriya, Singapur, Tayvan, Malayziya, Xitoy Xalq Respublikasi singari mamlakatlarda to'plangan tajriba shundan dalolat beradiki, respublikamizdagi jamiyat xayotining barcha sohasini erkinlashtirish shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va barqarorlikning asosiy omili bo'lgan mulkdorlar sinfini shakllantirish orqali erkin bozor munosabatlarini to'la qonli vujudga keltirish istiqbolda erkin, farovon, ma'rifatli, huquqiy fuqarolik jamiyatini barpo etishdagi dadil qadam bo'lib xizmat qiladi.

Yuqorida qayd etilgan mamlakatlarda fermerchilik harakatlari, ularning samaradorlik darajalari, o'lchamlari katta-kichikligi, egallagan yer maydonlari, rivojlanish sur'atlari bir xil emasligini ko'rsatadi.

Fermerlik harakati, ularda xo'jalik yuritish samaradorlik darajasi bo'yicha to'plangan ijobiy tajribalar bizning mamlakatimizda fermerlik harakatini jadallashtirish, uning tez sur'atlar bilan barqaror rivojlanishi va samaradorligini oshirishda ma'lum darajada foydali ekanligini e'tiborga olib, Amerika Qo'shma Shtatlari qishloq xo'jaligida fermerlik harakati tajribasini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Amerika Qo'shma Shtatlarida fermerlar davlat tomonidan doimiy ravishda qo'llab-quvvatlanib kelinishi natijasida ularning moddiy texnika hamda, axborot informasion bazalari yuksak darajada rivojlangan.

Mamlakatda fermer xo'jaliklarining turli xil shakllari: oilaviy fermerlar, yirik fermer xo'jaliklari, fermerlarga xizmat ko'rsatuvchi turli xil servis korxonalari va muassasalari, ularning ixtiyoriy uyushmalari keng faoliyat ko'rsatadi.

Bu mamlakatda fermerlar o'zaro ixtiyoriy ravishda kooperasiyalar-uyushmalariga a'zo bo'lib kiradilar.

Fermerlarning kooperasiyalarda ixtiyoriy hamkorligidan maqsad shuki, mavjud resurslardan samarali yo'llar bilan foydalanish orqali har bir fermer va bu fermerlarga turli xil xizmat ko'rsatuvchi servis firmalari oladigan foyda va daromad miqdorini oshishida teng manfaatdorlikdir.

Kooperativga birorta fermerning a'zo bo'lib kirishi yoki a'zolikdan chiqishi, biron bir subyekt tomonidan chegaralanmaydi; farmoyish, ko'rsatma, buyruq berilmaydi; uning faoliyati haqida qaror qabul qilinmaydi. Bu fermerlarning mutloq mustaqil ishi va faqat o'zi hal qiladi.

Kooperativlarni boshqarish demokratiya asosida, uning a'zolari tomonidan boshqarilib boriladi. Kooperativ a'zolarining umumiy yig'ilishi yuqori boshqaruv organi bo'lib, kooperativ faoliyatini muntazamlashtirib, muvofiqlashtirib, boshqarib boradi.

Amerika fermerlarining eng ishonchli va eng mas'uliyatli yordamchilari fermerlarga xizmat ko'rsatuvchi servis kooperativlardir. Bunday fermerlar kooperasiyasi faoliyati haqiqatdan ham ko'p qamrovli bo'lib, ular quyidagi vazifalarni amalga oshiradilar: urug'lik, ozuqa, xashak, o'g'itlar, yoqilg'i va moylash materiallari, jihozlar, inventarlar, ehtiyot qismlar, o'simlik va hayvonlarni tabiiy rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi parazitlarga qarshi kurashni tashkil etish uchun zarur kimyoviy moddalar, moliya-kredit va sug'urta ta'minotlari; shartnoma bilan ishlaydigan ishchilar, veterinariya xizmati, yerga meliorasiya ishlov berish va ekishga tayyorlash, hasharotga qarshi kurash, texnik xizmat ko'rsatish; zarur axborot-informasiyalarni to'plash, uzatish, qayta ishlash, ma'lumot to'plash;

kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash, malaka oshirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash xizmatlari, elektroenergiya va boshqa xizmat turlari kabilar.

Fermerga, xo'jalik yuritishi uchun zaruriy bo'lgan barcha moddiy-texnik jihozlar, asbob-uskuna va anjomlar to'lasicha ta'minlangan. U qishloq xo'jaligi texnikasi va ularga kerakli ehtiyot qismlar, o'g'it, yoqilg'i moylash materiallarini o'zi a'zo bo'lgan kooperativ orqali yilning, o'ying, sutkaning qaysi vaqtida kerak bo'lsa, shu zahotiyuq, hych bir hujjat, talabnoma, ruxsatnoma yoki farmoyishsiz olish huquqiga ega.

Xozirgi paytda Amerika Qo'shma Shtatlarida 2,1 mln. fermerlar mavjud bo'lib, shulardan 85 foizi oilaviy fermerlar, ya'ni mayda fermerlardir. Ularning umumiy soni 1 mln 1780 ta bo'lib, qishloq xo'jaligida ishlab chiqariladigan yalpi mahsulotning faqatgina 20 foiziga yaqinini yetkazib beradi. Fermerlarning 10 foizi, ya'ni 215 mingtasi sherikchilik asosida ish yuritib, umumiy fermerlarning 20 foiz mahsulotini yetkazib bersa, 111 ming yoki umumiy fermerlarning 5 foizi mamlakatda ishlab chiqarilayotgan qishloq xo'jalik mahsulotlarining 60 foizini yetkazib beruvchi fermerlarning yirik korporasiyalaridan tashkil topgan. Bunday fermer xo'jaliklarida mahsulot ishlab chiqarish iqtisodiy samara bilan olib borilayotganligi yirik korxonalarda ishlab chiqarishning yuqori darajadagi konsentriyalashganligining ijobiy natijasidir.

Respublika qishloq xo'jaligi korxonalaridagi dastlabki erishilgan tajribalarni umumlashtirish va ilg'or mamlakatlar faoliyatining tahlili shuni ko'rsatadiki, davlat tasarrufidan chiqarilgan mulk va shu mulkka tayanilib ishlab chiqarilgan mahsulot, bajarilgan ish yoki ko'rsatilgan xizmat evaziga olinadigan daromadning taqsimoti adolatli bo'lib, daromadni mulk va mehnat egasining o'zi to'liq tasarruf etishga imkon yaratib beriladi. Bu xo'jalik yuritish shakli moddiy manfaatdorlik bilan moddiy javobgarlik uyg'unligi asosida ishlab chiqarish jarayonida qatnashayotgan, umumiy mulkdan o'z ulushiga ega bo'lgan har bir kishiga, har bir shaxsga eng naflilik va eng manfaatdorlik darajasini ta'minlaydi.

2-jadvalda respublika fermer xo'jaliklarining ekin maydonlari, yalpi hosili, yalpi mahsuloti o'zgarishining dinamikasi berilgan.

2-jadval

Respublika fermer xo'jaliklari faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari (2005-2012 yy.)*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Fermer xo'jaliklari soni (yil oxiriga),ming	87,6	103,9	125,7	189,2	217,1	218,6	103,1	66,1	69,2	70,8
Biriktirilgan yer maydoni, ming ga	2148,1	2935,4	3775,3	4953,2	5787,8	5896,6	5828,5	5826,8	5841,0	5854,3
Bir fermer xo'jaligiga to'g'ri keladi,ga	24.5	28.2	30.0	26.2	26.7	27.0	56.5	80.1	84.4	82.7
Qishloq xo'jalik mahsuloti,mlrd.s um	615.1	857.7	1453.5	2367.5	3111.0	3686.0	4822.6	5962.8	7505.1	8377.2
Ekin maydoni, ming ga	1401.9	1762.6	2140.7	2710.6	2996.8	3045.2	3053.3	3143.0	3063.4	3082.6
Shu jumladan:										
Donli ekinlar	680.3	805.3	932.0	1181.5	1274.0	1300.3	1353.9	1422.4	1362.4	1381.6
Texnika ekinlari	590.0	816.6	1034.9	1280.1	1442.3	1466.3	1396.0	1381.1	1364.7	1352.6

Ulardan paxta	573.0	793.2	1015.4	1268.4	1427.1	1403.2	1331.2	1320.8	1318.0	1297.2
Kartoshka va sabzavot – poliz ekinlari	36.8	36.8	39.5	69.6	83.0	89.1	91.5	101.2	100.0	108.1
Kartoshka	2.2	3.3	2.9	5.2	7.9	9.9	10.5	15.7	15.8	15.0
Sabzavot	17.5	19.0	21.7	45.0	53.6	56.5	58.1	59.1	58.9	63.5
Poliz ekinlari	17.0	14.4	14.8	19.4	21.4	22.7	22.9	26,4	25,3	29,6
Oziqa ekinlari	94,9	104,0	134,3	179,4	197,4	189,5	211,9	238,3	236,3	240,3
Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish, ming tonna										
Paxta	1061,5	1825,1	2460,5	3110,3	3645,3	3371,0	3375,9	3384,5	3483,5	3439,4
Don (ishlovdan keyingi vaznda)	2201,4	2717,7	3550,5	4662,5	5284,1	5226,2	5922,8	6032,7	5670,8	6064,5
Kartoshka	33,5	44,5	45,9	108,3	178,6	226,5	277,0	337,2	397,7	487,3
Sabzavot	353,5	389,7	480,3	1305,4	1567,8	1718,5	1997,3	2215,8	2474,4	2732,9
Poliz ekinlari	177,8	174,1	205,7	325,7	415,6	461,9	536,5	595,9	653,6	730,9
Go'sht (tirik vaznda)	18,7	22,6	22,7	24,3	29,8	32,4	35,4	37,8	41,0	45,1
Sut	83,5	88,8	94,7	111,2	125,4	151,6	190,9	205,0	230,1	256,8
Tuxum, mln. dona	60.2	77.4	71.6	76.7	88.8	157.3	228.1	288.1	374.5	464.6
Jun (fizik vaznda), tonna	325	395	601	895	1152	1285	1439	1715	1938	2105

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plammateriallari. Toshkent 2013.

Tahlil etilayotgan davrda, fermer xo'jaliklari soni 2003 yildagi 87,6 mingdan 2012 yilda 70,8 minggacha o'zgartirildi, biriktirilgan yer maydonlari shu davrda 2148,1 ming ga.dan 5854,3 ming ga.gacha ko'paygan. Bu 2,7 marta ko'p demakdir. Fermer xo'jaliklari maydonlari optimal holatga keltirilib, o'rtacha 1 fermer xo'jaligiga to'g'ri kelgan yer 24,5 ga.dan 82,7 ga ga oshgan.

Bu o'zgarish tendensiyasi barcha qishloq xo'jaligi ekinlarining maydonlarida ham ro'y bergan va ularning yalpi hosillari ham oshib borgan. Bu holat fermer xo'jaliklarining tobora rivojlanib borayotganliklaridan dalolat beradi.

Keyingi yillarda fermer xo'jaliklari nafaqat qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi va uning samaradorligini oshiruvchi subyekt sifatida, balki yangi ish o'rinlarini yaratuvchi va mehnat resurslarini ish bilan ta'minlovchi subyekt sifatida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Aynan keyingi yillarda amalga oshirilgan maqbullashtirish jarayonining asosiy maqsadi ana shu muhim va dolzarb masalaga qaratilgan. Umuman, **fermer xo'jaligining yer maydonini maqbullashtirish** — yer-suv resurslaridan yanada oqilona foydalanish va fermer xo'jaligining moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida uning yer maydoni hajmini o'zgartirish demakdir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013 yil 31 yanvardagi "Fermer xo'jaligi yer maydonini maqbullashtirish va uni tugatish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 22-sonli qarori qabul qilingan. Bu qaror, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekistonda fermerlik faoliyatini tashkil qilishni yanada takomillashtirish va uni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2012 yil 22 oktyabrdagi PF-4478-son Farmonini bajarish yuzasidan hamda fermer

xo'jaliklarining yer maydonlarini maqbullashtirish jarayonida ularning huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlash, fermer xo'jaliklarini tugatishda qonunchilik normalariga rioya etish kafolatlarining ishonchli tizimini yaratish maqsadida qabul qilingan. Ixtiyoriylik asosida amalga oshirilgan maqbullashtirishdan so'ng fermer xo'jaligida qolgan yer maydoni «Fermer xo'jaligi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunida nazarda tutilgan minimal miqdordan kam bo'lmasligi kerakligi, dehqonchilik mahsuloti yetishtirishga ixtisoslashtirilgan fermer xo'jaligi uchun ijaraga beriladigan yer maydonining eng kam o'lchami paxtachilik va g'allachilik uchun — kamida 30 gektar, bog'dorchilik, uzumchilik, sabzavotchilik va boshqa ekinlar yetishtirish uchun — kamida 5 gektar bo'lishi va fermer xo'jaligi yer maydonini maqbullashtirishda yer maydoni konturlarining yaxlitligi buzilishiga yo'l qo'yilmasligi qat'iy belgilab qo'yildi.

2015 yilgi fermer xo'jaliklari yerlarini qaytadan maqbullashtirish jarayoni asosan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 2 martdagi 40-sonli qaroridagi talablari asosida surunkasiga zarar bilan ishlayotgan fermer xo'jaliklarini tugatish va ularni ekin maydonlari tarkibi bo'yicha ko'rib chiqish maqsadida amalga oshirildi. Fermer xo'jaligini ixtiyoriylik asosida tugatish O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tadbirkorlik subyektlarini ixtiyoriy tugatish va ularning faoliyatini to'xtatish tartibini takomillashtirish to'g'risida» 2007 yil 27 apreldagi PQ-630-son qaroriga muvofiq amalga oshirildi. Ularning qarzlari to'lash tugatuvchi tomonidan xuddi shu qarori bilan tasdiqlangan Tadbirkorlik subyektlarini ixtiyoriy tugatish va ularning faoliyatini to'xtatish tartibi to'g'risidagi Nizomga muvofiq amalga oshirildi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 15 dekabrda 362-sonli «Fermer xo'jaliklarini yuritish uchun berilgan yer uchastkalari maydonlarini maqbullashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» qaroriga asosan amalga oshirilgan ishlar natijasida, respublikada fermer xo'jaliklari soni 17556 taga ko'payib yoki 101070taga yetdi, ularning o'rtacha yer maydoni 36,1 gektarni tashkil qildi. Quyidagi jadvalda ana maqbullashtirish natijasining yakuniy ko'rsatkichlari tahlili keltirilgan (3-jadval).

Demak, maqbullashtirish natijasida o'rtacha 1 fermer xo'jaligiga to'g'ri kelgan yer uchastkasi: paxtachilik va g'allachilikka ixtisoslashgan xo'jaliklarida – 36,1 ga., sabzavotchilik va polizchilik xo'jaliklarida - 8,1 ga., bog'dorchilik va uzumchilik xo'jaliklarida - 6,8 ga., chorvachilik xo'jaliklarida – 31,2 ga va qishloq xo'jaligining boshqa yo'nalishlariga ixtisoslashgan xo'jaliklarda 8,3 ga.bo'lishi belgilab quyilgan.

3-jadval

Fermer xo'jaliklarini yuritish uchun taqdim etiladigan yer uchastkalarining maqbullashtirilgan hajmi (2015 yil 1 dekabr, maqbullashtirish natijasi bo'yicha)

Respublika bo'yicha	2015 yil 1 oktyabr, maqbullashtirishgacha		2015 yil 1 dekabr, maqbullashtirish natijasi bo'yicha		Farqi			
	Jami fermer xo'jaliklari soni, ta	1 f/x-ga to'g'ri kelgan o'rtacha yer uchastkasi, ga	Jami fermer xo'jaliklari soni, ta	1 f/x-ga to'g'ri kelgan o'rtacha yer uchastkasi, ga	Fermer xo'jaliklari soni, ta		1 f/x-ga to'g'ri kelgan o'rtacha yer uchastkasi, ga	
					(+,-)	%	(+,-)	%
Jami								
Jami	83514	43,9	101070	36,1	17556	21,0	-7,8	-17,8
Shu jumladan, paxtachilik va g'allachilikka								
Jami	48264	65,1	60695	52,7	12431	25,8	-12,4	-19,0
Sabzavotchilik va polizchilikka								
Jami	2982	12,5	3655	8,1	673	22,6	-4,4	-35,1
Bog'dorchilik va uzumchilikka								

Jami	19575	9,5	24730	6,8	5155	26,3	-2,7	-28,2
Chorvachilikka								
Jami	6770	34,6	6572	31,2	-198	-2,9	-3,4	-9,9
Qishloq xo'jaligining boshqa yo'nalishlariga								
Jami	5923	11,5	5418	8,3	-505	-8,5	-3,2	-28,1

Maqbullashtirish jarayoni yuqorida ta'kidlanganidek, bir tomondan, yer-suv resurslaridan yanada oqilona foydalanish va fermer xo'jaligining moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida uning yer maydoni hajmini o'zgartirish bo'lsa boshqa tomondan, qishloq xo'jaligining tarmoq strukturasi kelib chiqib, hozirgi kunda mavjud faoliyat ko'rsatayotgan fermer xo'jaliklarini ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklariga aylantirish imkoniyati yaratiladi.

Demak, butun iqtisodiyot tarmoqlarida, jumladan qishloq xo'jaligida fermerlik harakatining yangi va samarali shakli bo'lgan ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini barpo etish ayni obyektiv zaruriyat hisoblanadi.

Tom ma'noda **“Ko'p tarmoqli fermer xo'jaligi”** – fermer xo'jaligi tashkil etilishi paytida yer uchastkalarini uzoq muddatli ijaraga olish shartnomasida belgilangan asosiy ixtisoslashuv yo'nalishidan boshqa sohalarda ishlab chiqarishni tashkil etib, mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'ygan fermer xo'jaliklari hisoblanadi.

Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklari quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin:

1. Ishlab chiqarishning qo'shimcha tarmog'i asosiy tarmoq bilan bog'liq holda yoki bog'liq bo'lmagansohalarda tashkil etiladi.

2. Qo'shimcha tarmoqni fermer xo'jaligi o'zi alohida yoki boshqa fermerlar bilan tashkil etishi mumkin (kooperasiya).

3. Qo'shimcha tarmoq alohida yuridik shaxs sifatida tashkil etilishi mumkin.

4. Ko'p tarmoqli ishlab chiqarishni tashkil qilishdagi muhim shartlardan biri bu – har qanday fermer xo'jaligi o'z daromadini (sof foyda) oshirish maqsadlarida o'z xoxishiga ko'ra, ixtiyoriy ravishda qo'shimcha tarmoqlarni tashkil etgan holda ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklariga aylanishi mumkinligidir. Bu boradagi fermerlik faoliyati to'liq ixtiyoriy va fermer xo'jaligining xususiy manfaatlariga bo'ysunishi lozim.

Fermer xo'jaligining qo'shimcha tarmoqlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Tijorat, savdo-sotiq.

2. Madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish:– suratxonalar;cho'milish havzalari;go'zallik saloni;dam olish uylari;marosimlar uyi;umumovqatlanish shoxobchalari;xalq hunarmandchiligi;ekoturizm;turli xildagi to'garaklar va boshqa xizmat turlari.

3. Xizmat ko'rsatish:– avtomobillarga texnik yordam ko'rsatish;poyabzal ta'mirlash va tikish;yog'ochni qayta ishlash va quritish;qurilish materiallari ishlab chiqarish;mebel yasash va ta'mirlash;kiyim-bosh va trikotaj mahsulotlarini tikish-to'qish;teleradio, video, audio apparatlarini tuzatish;telekommunikasiya aloqalari (telefon, faks, internet);

4. Yarim tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish (oziq-ovqat mahsulotlari, ip, kalava va boshqalar)

Hozirgi vaqtda hududlarda fermer xo'jaliklarida qo'shimcha tarmoqni rivojlantirishga to'siq bo'layotgan muammolarga quyidagilarni kiritish mumkin:

I.Iqtisodiy jihatdan:

1. Sotilgan mahsulotlar uchun pul mablag'lari o'z vaqtida tushirilmasligi;

2. Soliq, boj, sug'urtalash va kredit tizimida imtiyozlar ko'lamini kengayirish zarurati;

3. Qishloq xo'jaligi va sanoat mahsulotlari baholarining nomutanosibligi;

4. Qishloq joylarida infratuzilma shoxobchalarining samarasiz faoliyat ko'rsatishi;

5. Moliyaviy muassasalarda kredit mablag'lari yetishmasligi;

6. Marketing tizimidan kam foydalanish.

II.Ma'muriy-tashkiliy jihatdan:

1. Qo'shimcha tarmoqni qo'llab quvvatlashdagi huquqiy asoslar yetishmasligi;

2. Qo'shimcha tarmoqni rivojlantirish uchun moddiy-texnik resurslar yetkazib berish tizimidagi tashkiliy muammolar;
3. Qo'shimcha tarmoq faoliyati bilan bog'liq masalalarni hal qiluvchi nazorat idoralari bilan bog'liq qiyinchiliklar.

III. Ijtimoiy jihatdan:

1. Fermer xo'jaliklari rahbarlarida qo'shimcha tarmoqni rivojlantirishda bilim va malaka yetishmasligi;
2. Fermer xo'jaliklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda qo'shimcha tarmoq ahamiyatini to'liq angalimaslik;
3. Fermer xo'jaliklarida shakllanib qolgan ruhiy vaziyat, ya'ni, paxta g'alla rejalarini bajarish asosiy vazifa sifatida qaralishi.

Umuman olganda, mamlakatda ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini barpo etish, rivojlantirish va samaradorligini oshirish hisobiga, shuningdek oziq-ovqat dasturi doirasida belgilangan loyihalarni amalga oshirish natijasida yangi ish o'rinlarining barpo etilishi hududda nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy masalalarning ham hal qilinishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ya'ni har yili oliy o'quv yurtlarini va kasb-hunar kollejlarini bitirib chiqayotgan yosh yigit-qizlarning mehnat birja va yarmarkalar orqali ish bilan ta'minlanish imkoniyatini vujudga keltiradi.

Amalga oshirilayotgan loyihalarning moliyalashtirish jarayoni va chora-tadbirlar dasturi ijrosi tahlilishuni ko'rsatadiki, joylarda tijorat banklarining taqdim etadigan kredit mablag'laridan foydalanish darajasi past bo'lib, asosiy moliyalashtirish manbai ishlab chiqaruvchilarning o'z mablag'lari hisobiga amalga oshirilgan. Bu o'z navbatida hududlar iqtisodiyotida bozor iqtisodiyoti sharoitida o'z-o'zini mablag' bilan ta'minlash tamoyili asosida rivojlanish imkoniyatlarining mavjudligidan dalolat beradi. Shuningdek, kelajakda mavjud yer-suv, mehnat va moliyaviy salohiyatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hisobiga ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini yanada rivojlantirish istiqbolli ekanligini amalda ko'rsatadi.

5.5. Dehqon xo'jaliklari xo'jalik yuritishning ancha oqilona shaklidir

Dehqon xo'jaligi deganda, o'z mulki yoki ijaraga olingan yer, suv, boshqa vosita va mol mulklardan foydalanish asosida mahsulot ishlab chiqarishni, qayta ishlashni, saqlashni va sotishni amalga oshiruvchi, oilaviy, oilaviy-mehnat yoki bir qancha shaxslarning birgalashgan mehnatiga asoslangan, yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan mustaqil xo'jalik subyekti tushuniladi. Bu haqda 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan o'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonunining 1-bob 2-moddasida shunday deyilgan: «Dehqon xo'jaligi oilaviy mayda tovar xo'jaligi bo'lib, oila a'zolarining shaxsiy mehnati asosida, meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish uchun oila boshlig'iga berilgan tomorqa yer uchastkasida qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtiradi va realizatsiya qiladi». Dehqon xo'jaligi - xo'jalik yuritishning ancha oqilona shaklidir. Haqiqatda dehqonning va uning oilasining shaxsiy mehnatiga asoslangan, tovar xarakterini oluvchi, ishlab chiqarishni hamkorlikda amalga oshiruvchi shaxslarning ixtiyoriy oilaviy-mehnatiga asoslangan birlashmasi –bu dehqon xo'jaligidir. Ular ishlab chiqarish vositalariga hamkorlikda egalik qiladilar, yetishtirilgan mahsulotga va olinadigan daromadga birgalikda egalik qiladilar. 100 yillar davomida shakllangan dehqon xo'jaligi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, tarixiy davrlarda dehqon xo'jaligining quyidagi ijtimoiy tiplarini o'rganilgan:

-Sinfy quloq xo'jaligi. Bunda asosiy daromadlar savdo oborotidan keladi. Qishloqda ularning soni kam bo'lgani bilan, lekin iqtisodiy ta'siri kuchli bo'lgan.

-Yollanma mehnatga asoslangan quloq xo'jaligi bo'lib, sohibkorlik daromadini olishga manfaatdor.

-Shaxsiy mehnatga asoslangan iqtisodiy kuchlari turli darajada bo'lgan o'rta hol dehqon xo'jaliklari.

-O'z ish kuchini sotuvchi proletar xo'jalik va boshqalar.

5.6. Dehqon xo'jaligini tashkil etish tamoyillari va sharoitlari, uning mulki, ishlab chiqarish faoliyati va samaradorligi

Dehqon xo'jaligining a'zolariga xo'jalik ishlab chiqarish faoliyatida qatnashuvchi er-xotinlar, bolalar, ota-onalar, qarindoshlar va boshqa shaxslar kirishi mumkin. Dehqon xo'jaligining boshlig'i, uning davlat, kooperativ va boshqa korxonalar, tashkilotlar, shuningdek alohida fuqarolar oldidagi manfaatlarini himoya qiluvchi, asosiy ish joyi shu yer bo'lgan, xo'jalikda sistemali ravishda band bo'lgan va zaruriy professional tayyorgarlikka ega bo'lgan mehnatga yaroqli a'zolardan biri bo'lishi mumkin. Yuqorida qayd etilgan qonunning 4-moddasida (Dehqon xo'jaligi boshlig'i) «Dehqon xo'jaligining boshlig'i vaqtincha mehnat qobiliyatini yo'qotgan taqdirda yoki uzoq vaqt bo'lmaganda u o'z majburiyatlarini bajarish vakolatini shu xo'jalik a'zolaridan biriga, dehqon xo'jaligining a'zosi bir kishidan iborat bo'lganda esa, shartnoma asosida—ushbu moddaning ikkinchi qismi talablariga javob beradigan har qanday shaxsga berishga haqlidir» deyilgan.

Dehqon xo'jaligi davlat kooperativ va boshqa xo'jalik yuritish shakllari qatorida agrosanot sferasiga kiruvchi teng huquqli va mustaqil xo'jalik yuritish shakli hisoblanadi. U o'z faoliyati yo'nalishini, ishlab chiqarish strukturasi va hajmini, mahsulot sotish kanallarini o'zi mustaqil aniqlaydi, qo'shma faoliyatda, shu jumladan xorijda sheriklarni o'zi tanlaydi, ishlab chiqarish jarayonini tashkil qiladi. Dehqon xo'jaligi davlat bilan, kooperativ va boshqa korxonalar hamda tashkilotlar bilan, alohida fuqarolar bilan iqtisodiy munosabatlarni shartnoma asosida amalga oshiradi, savdo operatsiyalarini pullik va naqd pulsiz hisob-kitob qiladi, soliqlarni to'laydi, byudjetga to'lovlarni amalga oshiradi. Ijtimoiy sug'urta fondi va boshqalarni amalga oshiradi. Dehqon xo'jaligi birlashmalar, ittifoqlar, konsorsiumlar qo'shma va boshqa korxonalar va tashkilotlar ta'sisчилari va qatnashчилari bo'lish, shuningdek, qimmatbaho qog'ozlarni sotib olish va sotish huquqiga ham egadir. Dehqon xo'jaligining ishlab chiqarish, tijorat va boshqa faoliyatlariga davlatning va boshqa organlarning aralashuvi qonun bilan ta'qiqlanadi. Ba'zi holatlar bundan mustasno.

Dehqon xo'jaligini tashkil qilish huquqiga mamlakatning har qanday fuqarosi ega. Faqat undan hohish va maxsus qishloq xo'jalik bilimi va malakasi, qishloq xo'jalikda amaliy ish tajribasiga ega bo'lishi yoki maxsus tayyorgarlikni o'tashi talab etiladi. Dehqon xo'jalik tashkil etish to'g'risidagi fuqarolarning arizasi, jamoa boshqaruvi raisi, jamoa xodimlari va a'zolari umumiy yig'ilishida va tuman hokimiyati tomonidan ko'rib chiqiladi. Dehqon xo'jaligining egasi yerga egalik qilish, undan foydalanish to'g'risidagi davlat akti berilgandan keyingina yoki yerni ijaraga berish to'g'risidagi shartnoma tuzilgandan keyingina tashkil etilgan hisoblanadi. Dehqon xo'jaligi xususiy mulk qilib ham, umrbod meros qilib ham yoki yerni ijaraga berish yo'li bilan ham tashkil etilishi mumkin. Yerdan foydalanish turlarini (egalik qilish yoki ijara) tanlash huquqi dehqon xo'jaligiga beriladi. Dehqon xo'jaligiga yer uchastkasi davlat yer zahirasidan, davlat o'rmon fondidan, davlat kooperativ va boshqa korxonalar va tashkilotlar yerlaridan berilishi mumkin. Ularga beriladigan yerlarning miqdori jamoa xo'jaligi yoki tuman hokimiyati tomonidan, mahalliy sharoitni hisobga olgan holda, qishloq xo'jalik faoliyatining turiga va berilgan yerni eng muhimi, dehqon xo'jaligining shaxsiy mehnati asosida ishlov berishiga qarab aniqlanadi. Dehqon xo'jaligiga yerdan foydalanish huquqi bilan bir qatorda u yerdagi boshqa tabiiy, suv va boshqa resurslardan, shu xo'jalikning shaxsiy ehtiyojlariga foydalanish huquqi beriladi. Dehqon xo'jaligiga berilgan yerning miqdori va uning chegarasi, faqat yerdan foydalanish huquqi davlat akti berilgan dehqonning ixtiyori bilangina o'zgarishi mumkin. Dehqon xo'jaligi zaruriyat tug'ilganda yer egasidan qo'shimcha yerni ijaraga olishi mumkin. Boshqa tomondan uzrli sabablar bo'lganda, o'ziga ajratilgan uchastkasidan ma'lum bir qismini, malum bir muddatga ijaraga berishi mumkin. Shuningdek yer uchastkasi jamoa yoki hokimiyat roziligi bilan almashtirilishi mumkin. Yerga egalik qilish va yerdan foydalanish pullidir. Dehqon xo'jaligidan yer solig'i, yer uchastkalarining joylashishi va sifatiga qarab aniqlanadi hamda yer solig'i yoki ijara haqi shaklida olinadi. Soliqlar to'lash tartibi va stavkasi mamlakatda harakatdagi

tartib asosida o'rnatiladi. Ular tomonidan yer uchun to'lovlarga quyidagi imtiyozlar berilishi mumkin: ma'lum bir muddatga butunlay yoki qisman ozod qilish, to'lovlarni kechiktirish, yer solig'ining stavkasini pasaytirish. Dehqon xo'jaligi yer bilan birga o'zining xususiy mulkida, uy-joy, xo'jalik va boshqa qurilishlar, mahsuldor va ishchi hayvonlar, parrandalar, asalarilar, boshqa hayvonlar, ekinlar va daraxtlar, qishloq xo'jalik texnikasi va inventarlar, transport vositalari, boshqa asosiy va moddiy oborot vositalari, shuningdek qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining mustaqil yurgizish, qayta ishlash va mahsulot sotish uchun kerakli resurslarga ega bo'lishi mumkin.

Yuqorida ko'rsatilgan mulklardan qanday foydalanish dehqon xo'jaligining o'ziga bog'liq. Faqat ba'zi hollardagina davlat mulki qonun bo'yicha o'rnatilgan sud qarori bilangina olib qo'yilishi mumkin. Dehqon xo'jaligi a'zolaridan biri chiqib ketmoqchi bo'lsa, ishlab chiqarish vositalari tarkibidan natura (agar uning shaxsiy mulki bo'lmasa shu vosita) shaklida bo'lib olib ketishi mumkin emas, faqat pul shaklida, unga tegishli bo'lgan qismi kompensasiya qilinadi. O'zlashtirilmagan hududda, qaysiki ishlab chiqarish va noishlab chiqarishga taalluqli obyektlar bo'lmasa, dehqon xo'jaligini tashkil qilishda uning birlamchi qurilishini to'lig'icha yoki qisman davlat o'ziga olishi mumkin. Bunday holatda mablag' va qurilgan obyektlar dehqon xo'jaligining mulkiga aylanadi.

Dehqon xo'jaligi o'z manfaatlaridan kelib chiqib, ishlab chiqarish dasturini o'zi mustaqil ishlab chiqadi. U barcha yetakchi tur faoliyatlarini saqlab qolgan holda (qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotish) harakatdagi hujjatlarda ta'qiqlanmagan barcha faoliyat turlari bilan shug'ullanishi, shuningdek ixtiyoriy ravishda davlat buyurtmasini bajarishni o'z zimmasiga olishi mumkin. Dehqon xo'jaligi ixtiyoriy ravishda kooperativlarga, jamiyatlarga, ittifoqlarga, uyushmalarga birlashishi, kooperativ, aksionerlik (hissadorlik) va boshqa tashkilotlar faoliyatida ishtirok etishi va tegishli daromadini olishi mumkin.

Ular shuningdek, o'z xohishlariga ko'ra har qanday tashkilot tarkibidan chiqishlari mumkin. Bunday holatda ular tegishli mulkning bir qismini, natura yoki pul shaklida olish huquqiga ega bo'ladilar. Dehqon xo'jaligining faoliyati asosan, xo'jalik a'zolarining shaxsiy mehnatiga asoslanadi. Shuningdek ishlarni bajarishda zaruriyat tug'ilganda mehnat shartnomasi asosida boshqa shaxslarni jalb qilishi mumkin. Ijtimoiy sug'urta va ijtimoiy ta'minot sohasida dehqon xo'jaligi a'zosiga ham, chetdan jalb qilingan shaxsga ham bir xil huquq beriladi. Dehqon xo'jaligida ishlangan vaqt umumiy va uzluksiz ish stajiga qo'shiladi. Dehqon xo'jaligi o'z mahsulotini sotish va foydalanishni ichki va tashki bozorda shartnomali baholarda mustaqil amalga oshiradi: u o'zi ishlab chiqargan va yetishtirgan qishloq xo'jalik va boshqa mahsulotlarni tayyorlov, qayta ishlovchi va boshqa har qanday korxonalar va tashkilotlarga, do'kon yoki bozorda sotish huquqiga ega. Mahsulot sifati, sanitariya holati va boshqa parametrlar bo'yicha dehqon xo'jaligi barcha me'yorlariga rioya qilishi kerak.

Dehqon xo'jaligi traktor, yuk avtomobillari, boshqa qishloq xo'jalik texnikalari, qurilish materiallari, uskunalari, xom-ashyo, o'g'it va boshqa asosiy va moddiy oborot vositalarini davlat, kooperativ korxonalar va tashkilotlardan ulgurji savdo va boshqa muassasalardan sotib olish (sotib olish, almashtirish, yollash, ijaraga olish, prokatga olish) huquqiga ega. Dehqon xo'jaligiga sotiladigan mahsulotlar, tovarlar, har qanday ishlab chiqarish vositalari bahosi, davlat va qishloq xo'jalik kooperativ korxonalar uchun o'rnatilgan analogik baholardan oshib ketmasligi kerak.

Dehqon xo'jaligi bank muassasalaridan uzoq, o'rta va qisqa muddatli ssudalar olish huquqiga ega. Bunda bank foizlari stavkasi davlat korxonalar uchun o'rnatilgan miqdordan oshib ketmasligi kerak. Davlat va kooperativ tashkilotlar davlat xo'jaligiga ular bilan tuzilgan shartnomaga asosan kredit berishi ham mumkin. Dehqon xo'jaligining pul vositalari, mahsulot (ishlar, xizmatlar) sotishdan olingan pul tushumi, kreditlar, byudjet assignovaniyalari, ehsonlar va boshqa moliyaviy vositalar hisobiga vujudga keladi. Dehqon xo'jaligi faoliyatidan olinadigan pul tushumi, shuningdek dehqon xo'jaligining boshqa pul daromadlari joriy material xarajatlarini (mehnat haqidan tashqari) qoplashga, kengaytirilgan takror ishlab chiqarishga, moliyaviy rezervini vujudga keltirishga, ijtimoiy dasturlarni amalga oshirishda qatnashishga, soliq va to'lovlarni to'lashga, shaxsiy iste'mol

(mehnat haqi) maqsadlariga foydalaniladi. Dehqon xo'jaligi soliq to'laydi. Dehqon xo'jaligi solig'ining 3 xil varianti bo'lishi mumkin:

1. Shaxsiy iste'mol maqsadlariga foydalaniladigan dehqon xo'jaligi daromadlarining bir qismi olinadigan soliq vositasi hisoblanadi.

2. Dehqon xo'jaligi qishloq joylarda yer uchastkalari bo'lgan jamoa xo'jaligi a'zolari va boshqa shaxslar uchun o'rnatilgan tartibda va miqdorda yagona yer solig'i to'laydilar.

3. Dehqon xo'jaligi va uning a'zolari, shuningdek mehnat shartnomasi bilan ishlayotganlar, jamoa xo'jaliklari uchun o'rnatilgan tartibda soliq to'laydilar. Dehqon xo'jaligi ijaraga olgan va xususiy ishlab chiqarish vositalarini, shuningdek qishloq xo'jalik ekinlari maydonlarini, ko'p yillik daraxtlarni, ishlab chiqargan mahsulotini, xom-ashyoni, materiallarni va boshqalarni halokatga uchraganda yoki zarar ko'rganda zararni qoplash uchun va qishloq xo'jaligi korxonalarini va ijarachilar mol-mulklarini sug'urta qildirish uchun harakatdagi qonunchilik tomonidan o'rnatilgan sharoitlardagi tartibda sug'urta qoplamasini olish uchun, ixtiyoriy ravishda sug'urta qiladilar.

Davlatga dehqon xo'jaligining yer tuzilishi, mehnatni muhofaza qilish, yong'indan saqlash, hayvonlar kasalliklariga qarshi, o'simliklar kasalliklari va zararkunandalariga qarshi kurash, tabiatni muhofaza qilish haqidagi va soliq to'lash haqidagi qonunchilikka rioya qilish sohalaridagi faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish huquqi berilgan. Dehqon xo'jaligi davlat statistika organlariga hisobot beradi va uning to'g'riligi uchun javobgardir. Dehqon xo'jaligidan belgilangandan tashqari hisobotlarni talab qilish ta'qiqlanadi. Umumlashtirilgan holda dehqon xo'jaligi shakllanishining asosiy tamoyillari quyidagilardir:

1. Yerga xususiy mulk, yerga merosli umrbod egalik qilish yoki ijaraga olish sharti bilan yerdan vaqtincha foydalanish.

2. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini yurgizish, mahsulotni qayta ishlash va sotish uchun zarur ishlab chiqarish vositalarini ijaraga olish yoki xususiy mulk qilib sotib olish.

3. Ishlab chiqarish zaruriyati tufayli boshqa shaxslarni mehnat shartnomasi bilan ishga jalb qilish (harakatdagi cheklanishlarni hisobga olgan holda).

4. Xo'jalik faoliyati turlarini va ishlab chiqarish strukturasi ixtiyoriy tanlash.

5. Ishlab chiqargan mahsulotdan va olingan daromaddan o'z xohishi bo'yicha foydalanish.

6. Boshqa dehqon xo'jaliklari, kooperativlar va davlat korxonalarini bilan kooperasiyalarga kirish.

Shuni qayd qilish lozimki, dehqon xo'jaligining barpo etilishi va shunga mo'ljallab hozirgi bosqichda qishloq xo'jaligini rivojlantirish ancha qiyinchiliklar bilan bo'lmoqda. Dehqon xo'jaligining real mustaqilligini chegaralaydigan va ishlab chiqarish faoliyati samaradorligini pasaytiradigan omillarga quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Ishlab chiqarish vositalari ulgurji savdosining rivojlanmaganligi va umuman yo'qligi (traktorlar, qishloq xo'jalik mashinalari, uskuna va mexanizmlar, yem, mineral o'g'itlar, yoqilg'i - moylash materiallari va boshqalar.)

2. Qishloqda dehqon xo'jaligi mahsulotlarini sotishda, ularga shartnoma asosida yordam qilishga qaratilgan, savdo-xarid kooperativlarining rivojlangan sistemasining yo'qligi.

3. Dehqon xo'jaligi ishlab chiqarish faoliyatining boshqa korxonalar va tashkilotlar bilan munosabatlarini tartibga soluvchi huquqiy asoslarning takomillashmaganligi.

Mana shu sabablar tufayli dehqon xo'jaligi ishlab chiqarish vositalarini sotib olish masalasida, mahsulotlarini sotish masalasida o'zlari tashkil topgan qishloq xo'jaligi korxonalarining rahbarlariga murojaat qilishga majbur bo'ladilar. Bu esa ularga bevosita bo'ysunishga olib keladi. Bunday sharoitda dehqon xo'jaligining mustaqilligi qishloq xo'jaligi korxonalarini rahbarlari xohishiga qarab ancha cheklanib, rivojlandi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, respublikada 3,7 mln.ga yaqin dehqon xo'jaliklari mavjud. Dehqon xo'jaliklari 2012 yilda respublika qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining 91,7 % ini bergan. O'rtacha bir dehqon xo'jaligining daromadi 60 ming so'mni tashkil etib, ayrimlariniki 400-500 ming

so'mga yetgan. Hozirda 150 ming gektar yerlar imorat uchun band qilingan. Dehqon xo'jaligida hozir paxta ekilmaydi. Dehqon xo'jaliklari g'allaning 18,1% ini, kartoshkaning 75,5% ini sabzavotning 64,1% ini, poliz ekinlarining 46,8% ini, mevaning 41% ini, uzumning 32% ini, go'shtning 94,6% ini, sutning 95,9% ini, tuxumning 54,6 % ini, junning 1,2 % ini, qorako'l terining 40% ini bermoqda. Dehqon xo'jaliklari tomonidan yetishtirilgan mahsulotlarning tovarlilik darajasi ham boshqa turdagi qishloq xo'jaligi korxonalarini yetishtirgan mahsulotlardan ancha yuqori ko'rsatkichlarga ega. Jadvalda yillar davomida dehqon xo'jaligining rivojlanish tendensiyalari ko'rsatilgan(4-jadval).

4-jadval

Dehqon xo'jaliklari faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari(2003-2012 yy.)*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Qishloq xo'jalik mahsuloti,mlr d so'm	2559,5	2867,8	3689,4	4698,7	5959,7	7367,3	8504,6	10468,9	13453,2	15474,2
Ekin maydoni,min g ga	421,2	433,3	441,9	454,8	458,0	466,7	472,8	471,5	462,4	467,7
Shu jumladan: Donli ekinlar	198,5	200,0	208,2	216,8	217,4	222,3	222,3	217,6	213,7	214,9
Texnika ekinlari	7,8	10,4	10,1	9,7	8,9	7,8	8,0	8,0	5,4	5,7
Kartoka va sabzavot – poliz ekinlari	153,5	157,9	160,4	165,7	168,7	173,4	177,6	187,3	191,5	201,6
Ulardan:										
Kartoshka	43,6	45,1	45,0	46,7	47,4	49,6	51,4	54,3	57,0	60,5
Sabzavot	94,0	97,4	99,4	102,9	104,6	105,0	105,9	112,6	114,8	118,1
Poliz ekinlari	15,8	15,3	15,8	16,1	16,6	18,8	20,3	20,4	19,7	23,0
Ozuqa ekinlari	61,4	64,9	63,2	63,6	63,1	63,2	65,0	58,6	51,8	45,5
Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish,min g tonna										
Don(ishlovda n keyingi vaznda)	973,8	1020,8	1118,5	1175,6	1242,3	1308,4	1277,4	1278,8	1306,5	1361,5
Kartoshka	751,2	803,5	850,8	898,1	1004,4	1166,8	1241,2	1346,4	1449,4	1552,8
Sabzavot	2321,9	2577,9	2716,0	2818,0	3081,4	3470,0	3669,2	4086,2	4465,7	4977,1
Poliz ekinlari	331,7	351,3	376,5	392,7	411,3	506,0	517,5	566,6	619,3	664,2
Go'sht (tirik vaznda)	878,0	937,9	1002,4	1078,3	1147,4	1223,2	1300,1	1389,2	1481,6	1583,9
Sut	3865,7	4127,6	4409,2	4709,1	4949,7	5250,2	5582,2	5927,8	6494,6	7008,5

Tuxum, mln.d ona	873,1	1000, 6	1165, 8	1278, 1	1383, 3	1500, 8	1657, 0	1775, 5	1875, 5	2113, 7
Jun(fizik vaznda), ming tonna	13,5	14,7	16,0	17,3	18,5	19,7	20,7	22,0	24,2	26,8

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plammateriallari. Toshkent 2013 yil

Unda dehqon xo'jaligidagi ekin maydonlari va ular tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarning ham natira, ham qiymat shaklida ko'payib borayotganligini ko'rish mumkin.

Nazorat uchun savollar:

1. Mulk nima ?
2. Mulk qanday kategoriya?
3. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkning qanday shakllari mavjud?
4. Mulkni xususiyashtirish tartiblari qanday?
5. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish qanday amalga oshiriladi?
6. Xo'jalik yuritish shakllari nima?
7. Ijtimoiy-iqtisodiy tarkib deganda nimani tushunasiz?
8. Fermer xo'jaliklari qanday tartibda tuziladi?
9. Fermer xo'jaligini shirkat, dehqon va boshqa qishloq xo'jalik korxonalaridan farqi nimada?
10. Fermer xo'jaligi namunaviy ustavini mazmunini ayting.
11. Fermer xo'jaligi qanday yerlarda tashkil etiladi?
12. Fermer xo'jaliklarini eng minimum o'lchamlarini ayting.
13. Qanday yerlarda fermer xujaliklari tashkil etilmaydi?
14. Fermer xo'jaligi qanday tartibda soliqqa tortiladi?
15. Fermer xo'jaligininger maydonini maqbullashtirish deganda nima tushuniladi?
16. Dehqon xo'jaligi nima?
17. Dehqon xo'jaligini tashkil etish zaruriyati nimadan iborat?
18. Dehqon xo'jaligini tashkil etish tamoyillari qaysilar?
19. Dehqon xo'jaligi mulkini kim tasarruf etadi?
20. Dehqon xo'jaligi zarur ishlab chiqarish vositalarini kimdan va qaysi mablag' hisobiga oladi?
21. Dehqon xo'jaligining iqtisodiyotdagi roli qanday?

6-MAVZU.RESURLAR CHEKLANGANLIGI VA IQTISODIYOTNING BOSH MUAMMOSI

Reja:

- 6.1. Resurslarning cheklanganligi. Cheklangan resurslarni taqsimlash.
- 6.2. Resurslarni taqsimlashda narxning ahamiyati. Muvozanat narxning shakllanishi.
- 6.3. Ishlab chiqarish omillari va ularning turlari.
- 6.4. Bir o'zgaruvchan omil (mehnat) asosida ishlab chiqarishni tashkil etish. O'zgaruvchi omilning yalpi o'rtacha, chekli mahsulotlari va ular o'rtasidagi bog'liqlik. Ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish.
- 6.5. Ishlab chiqarish omillari chekli mahsuldorligining kamayish qonuni. Ishlab chiqarish funksiyasi tushunchasi. Ishlab chiqarish funksiyalari.

Kalit so'zlar: Resurslarning cheklanganligi, resurslarni taqsimlash, muvozanatnarxni, ishlab chiqarish omillari, chekli mahsuldorligining kamayish qonuni, ishlab chiqarish funksiyalari.

**Foydalangan adabiyotlar.
Asosiy adabiyotlar.**

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremumpress, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya" 2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. T., Istiqbol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. T.: 2009 yil.
14. Hakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Hakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.NSunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimchaadabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
10. Karimov I.A. «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so'zi. 2010. 28-yanvar.
11. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
12. Murtaqayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

1. <http://www.gov.uz>
2. <http://www.ziyonet.uz>
3. http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
4. <http://www.ref.uz>
5. <http://www.stat.uz>
6. <http://www.mf.uz>
7. <http://www.agro.uz>
8. <http://www.mintrud.uz>
9. <http://www.mfer.uz>
10. <http://www.mineconomy.uz>

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

<i>O'quv soati: 4 soat</i>	<i>Talabalar soni: 60-80 ta</i>
<i>O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza</i>	<i>Mavzu-Resurslar cheklanganligi va iqtisodiyotning bosh muammosi– ko'rgazmali ma'ruza</i>
<i>Mavzu rejasi</i>	6.1.Resurslarning cheklanganligi. Cheklangan resurslarni taqsimlash. 6.2.Resurslarni taqsimlashda narxning ahamiyati. Muvozanat narxning shakllanishi. 6.3.Ishlab chiqarish omillari va ularning turlari. 6.4.Bir o'zgaruvchan omil (mehnat) asosida ishlab chiqarishni tashkil etish. O'zgaruvchi omilning yalpi o'rtacha, chekli

	<p>mahsulotlari va ular o'rtasidagi bog'liqlik. Ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish.</p> <p>6.5. Ishlab chiqarish omillari chekli mahsuldorligining kamayish qonuni. Ishlab chiqarish funksiyasi tushunchasi. Ishlab chiqarish funksiyalari.</p>
<p>Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:</p> <p>Ta'limiy: Resurslarning cheklanganligi. Cheklangan resurslarni taqsimlash, resurslarni taqsimlashda narxning ahamiyati, muvozanat narxning shakllanishi. Ishlab chiqarish omillari va ularning turlarihaqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.</p> <p>Tarbiyaviy: Talabalardacheklangan resurslarni taqsimlash, resurslarni taqsimlashda narxning ahamiyati, muvozanat narxning shakllanishi. Ishlab chiqarish omillari va ularning turlarihaqidasavvurlar shakllanadi.</p> <p>Rivojlantiruvchi: Talabalar cheklangan resurslarni taqsimlash, resurslarni taqsimlashda narxning ahamiyati, muvozanat narxning shakllanishi. Ishlab chiqarish omillari va ularning turlariganiga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.</p>	
<p>Pedagogikvazifalar:</p> <p>Resurslarni taqsimlashda narxning ahamiyati. Muvozanat narxning shakllanishi.</p> <p>Ishlab chiqarish omillari va ularning turlari. Bir o'zgaruvchan omil (mehnat) asosida ishlab chiqarishni tashkil etish. O'zgaruvchi omilning yalpi o'rtacha, chekli mahsulotlari va ular o'rtasidagi bog'liqlik. Ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish;</p> <p>Ishlab chiqarish omillari chekli mahsuldorligining kamayish qonuni. Ishlab chiqarish funksiyasi tushunchasi. Ishlab chiqarish funksiyalari bilan tanishtirish;</p>	<p>O'quv faoliyatining natijalari</p> <p>Talaba:</p> <p>6.1. Resurslarning cheklanganligi. Cheklangan resurslarni taqsimlash.</p> <p>6.2. Resurslarni taqsimlashda narxning ahamiyati. Muvozanat narxning shakllanishi.</p> <p>6.3. Ishlab chiqarish omillari va ularning turlari.</p> <p>6.4. Bir o'zgaruvchan omil (mehnat) asosida ishlab chiqarishni tashkil etish. O'zgaruvchi omilning yalpi o'rtacha, chekli mahsulotlari va ular o'rtasidagi bog'liqlik. Ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish.</p> <p>6.5. Ishlab chiqarish omillari chekli mahsuldorligining kamayish qonuni. Ishlab chiqarish funksiyasi tushunchasi. Ishlab chiqarish funksiyalari.</p>
Ta'lim metodlari	Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.
Ta'lim vositalari	Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.
Ta'lim shakllari	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
O'qitish shart-sharoiti	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi

va vaqti		
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (30 daqiqa)	1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalar darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2.Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1.Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (180 daqiqa)	2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. Omillar maxsuldorligini kamayish qonuni va uni o'zgartirishga doir vazifalar nimadan iborat ekanligini tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rta tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1.Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (30 daqiqa)	3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2.Savol beradilar, javob beradilar. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini bajaradilar. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.

6.1.Resurslarning cheklanganligi. Cheklangan resurslarni taqsimlash.

Noyob ne'matlarni ikki turga bo'lish mumkin:

1. Ishlab chiqarish resurslari

2. Iste'mol ne'matlar.

Agar ne'mat noyob bo'ladigan bo'lsa, u holda cheklangan ne'matlarni qanday qilib iqtisodiy subyektlar o'rtasida ratsional taqsimlashni amalga oshirish muammosi - bu markaziy iqtisodiy muammo hisoblanadi.

Bu muammoni yechish uchun har qanday jamiyat quyidagi uchta iqtisodiy savolga javob berishi kerak:

Nima ishlab chiqarish kerak?

Qanday ishlab chiqarish kerak?

Kimga ishlab chiqarish kerak?

Iqtisodiy ehtiyoj - shaxsni, korxonani yoki jamiyatni faoliyat ko'rsatishini va rivojlanishini ta'minlab turish uchun zarur bo'lgan moddiy resurslar. Iqtisodiy ehtiyojni iqtisodiy faoliyatga undaydigan ichki kuch sifatida qarash mumkin.

Iqtisodiy ehtiyojni ikki turga bo'lish mumkin: birlamchi ehtiyoj (oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy); ikkilamchi ehtiyoj (dam olish, sayohat qilish, sport bilan shug'ullanish, o'qish va hokazo). Umuman olganda, ehtiyoj real va noreal bo'lishi mumkin.

Real ehtiyoj deganda, ushbu ehtiyojni qondirish uchun shaxsning daromadi yetarli bo'lishi taqozo qilinadi.

Noreal ehtiyoj bo'lganda, ehtiyojni qondirish uchun daromad yetarli bo'lmaydi.

Iqtisodiy ne'mat - bu ehtiyojni qondirish vositasi.

Ne'matlar cheklangan va cheklanmagan bo'lishi mumkin.

Cheklangan ne'matlarga tovarlar, xizmatlar va resurslar kiradi (avtomobil, kiyim-kechak, non, paxta tolasi va boshqalar). Cheklangan ne'matlar iqtisodiy ne'matlarni tashkil qiladi.

Cheklanmagan ne'matlarga misol tariqasida havo va suv kirishi mumkin.

Bir-birini o'rnini bosuvchi ne'matlar - bu bir xil ehtiyojni qondiruvchi ne'matlardir. Masalan, shaxsning go'shti mahsulotiga bo'lgan ehtiyojini mol go'shti, qo'y go'shti yoki parranda go'shti bilan qondirish mumkin. Odatda, bir-birini bosuvchi tovarlardan biri narxining oshishi, boshqasiga bo'lgan talabni oshishiga olib keladi.

O'zaro bir - birini to'ldiruvchi ne'matlar - bu shaxsni yoki ishlab chiqarish ehtiyojini komplekslarda qondiradigan ne'matlar. To'ldiruvchi ne'matlardan biriga talab oshsa, qolganlariga ham talab oshadi.

Iqtisodiy resurslar (ishlab chiqarish omillari) - bu iqtisodiy ne'matlarni ishlab chiqarishda qatnashadigan elementlar (yer, mehnat, kapital, tadbirkorlik qobiliyati va axborotlar).

Tadbirkorlik qobiliyati deganda, o'ziga xos bo'lgan shunday inson resursi tushuniladiki, u o'zidan boshqa ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalana olish qobiliyatini mujassamlashtiradi.

Ishlab chiqarish imkoniyati - berilgan texnologik rivojlanishda barcha mavjud resurslardan to'liq va samarali foydalangan holda jamiyatning iqtisodiy ne'matlar ishlab chiqarish qobiliyatidir.

Cheklanganlik, taqchillik bilan bog'liq konsepsiyalar

Muvofiqlashtirishning bozor mexanizmi

Мувофиқлаштиришнинг бозор механизми

Transparency 1-9

6.1. Resurslarni taqsimlashda narxning ahamiyati. Muvozanat narxning shakllanishi.

Talab va taklifning bozordagi ahamiyati

Taklif va talabning iqtisodiy nuqtai nazardan tahlil qilish, juda ko‘p va keng muammolarni hal qilishda universal vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bunday muammolarga quyidagilar kirishi mumkin: jahondagi iqtisodiy sharoitlar o‘zgarishining mahsuloti shlab chiqarishga va uning samaradorligiga ta’siri; narxlarni nazorat qilish bo‘yicha davlat tomonidan ko‘riladigan chora-tadbirlarni baholash; iqtisodiy rag‘batlantirish va minimal ish haqini belgilash; soliqlarning, subsidiyalarning, importga qo‘yiladigan poshlinaning, ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar faoliyatining chegaralashlarning umumiy iqtisodiyotga ta’siri va hokazo.

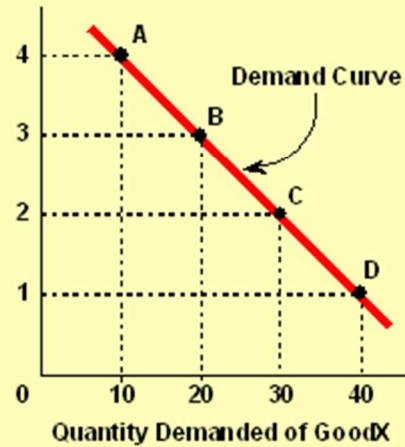
Талаб жадвали ва талаб эгри чизиғи

1 мисол

DEMAND SCHEDULE FOR GOOD X

PRICE (dollars)	QUANTITY DEMANDED	POINT IN PANEL (b)
4	10	A
3	20	B
2	30	C
1	40	D

Price (dollars)

(a)

(b)

Transparency 1-12

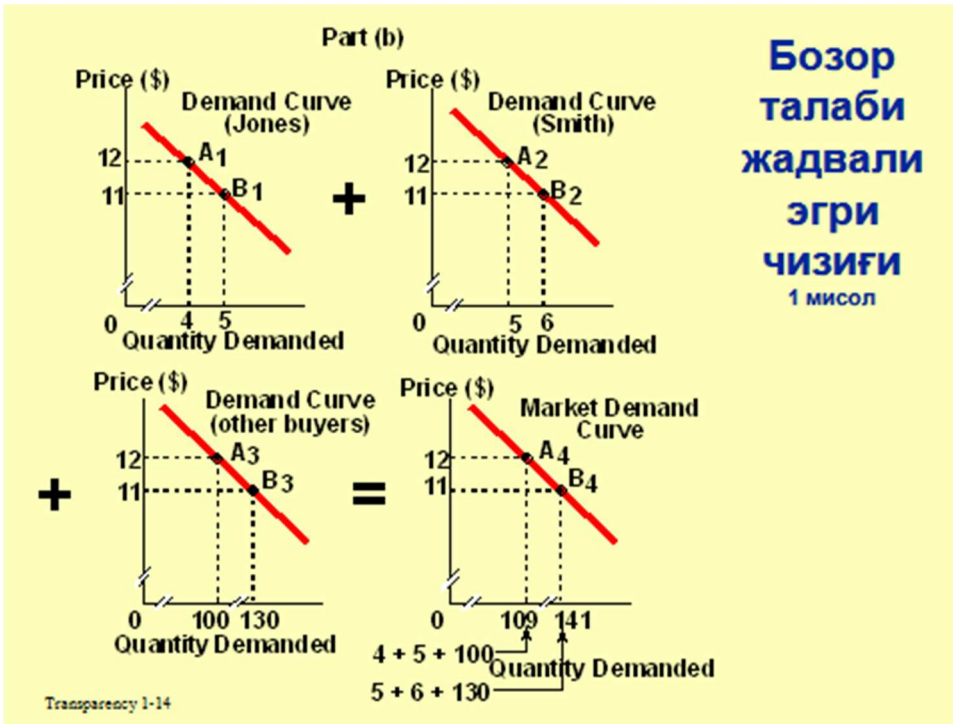
Талаб жадвали ва талаб эгри чизиғи

2 мисол

Part (a)

PRICE	QUANTITY DEMANDED			
	JONES	SMITH	OTHER BUYERS	ALL BUYERS
\$15	1	2	20	23
14	2	3	45	50
13	3	4	70	77
12	4	5	100	109
11	5	6	130	141
10	6	7	160	173

Transparency 1-13

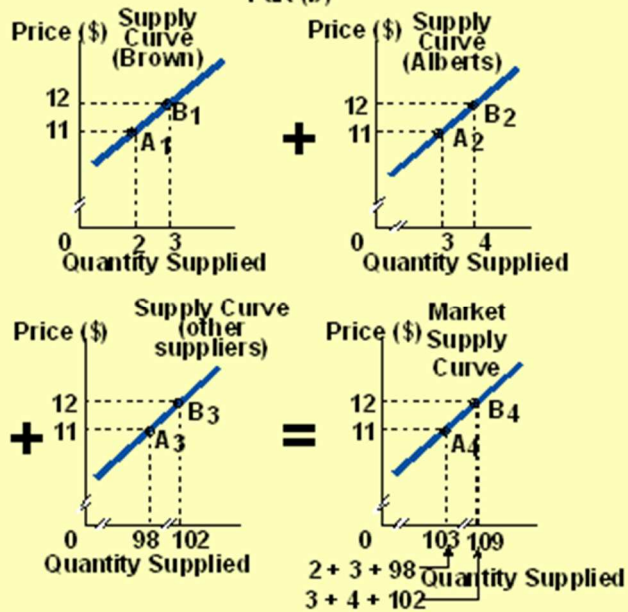
Бозор таклифи жадвали ва эгри чизиғи

Part (a)

PRICE	QUANTITY SUPPLIED			
	BROWN	ALBERTS	OTHER SUPPLIERS	ALL SUPPLIERS
\$10	1	2	96	99
11	2	3	98	103
12	3	4	102	109
13	4	5	106	115
14	5	6	108	119
15	6	7	110	123

Transparency 1-16

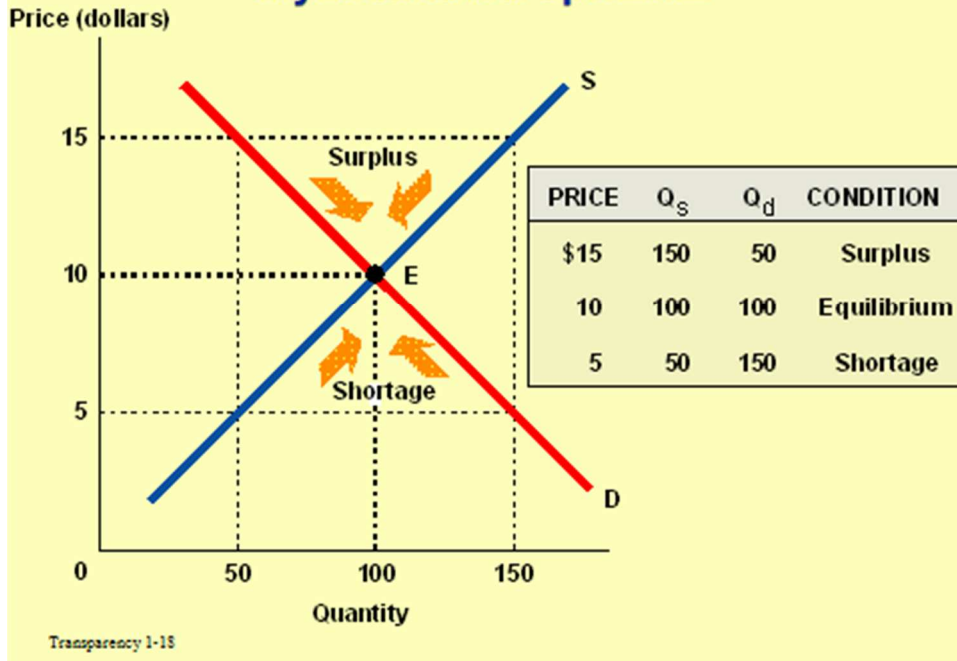
Part (b)

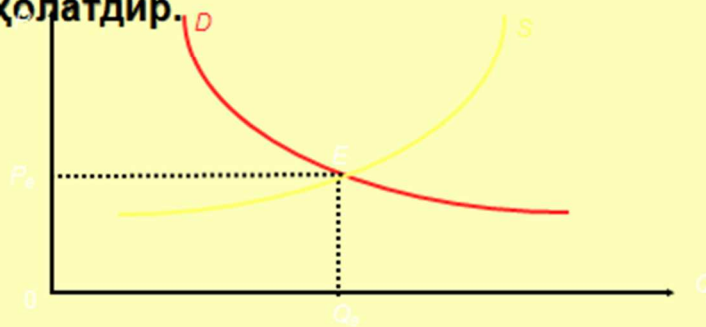
Transparency 1-17

**Бозор
таклифи
жадвали
ва эгри
чизиғи**

Мувозанатга эришиш

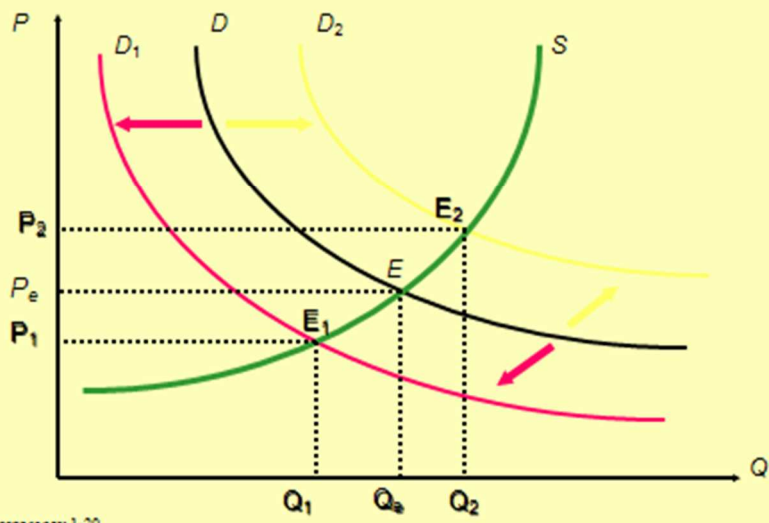
Бозор мувозанати- бу қайд этилган нархларда неъматга бўлган бозор талаби миқдори шу неъматнинг бозор таклифи миқдорига тенглигини кўрсатувчи ҳолатдир.

Мувозанат нарх P_e ва мувозанат ҳажм Q_e

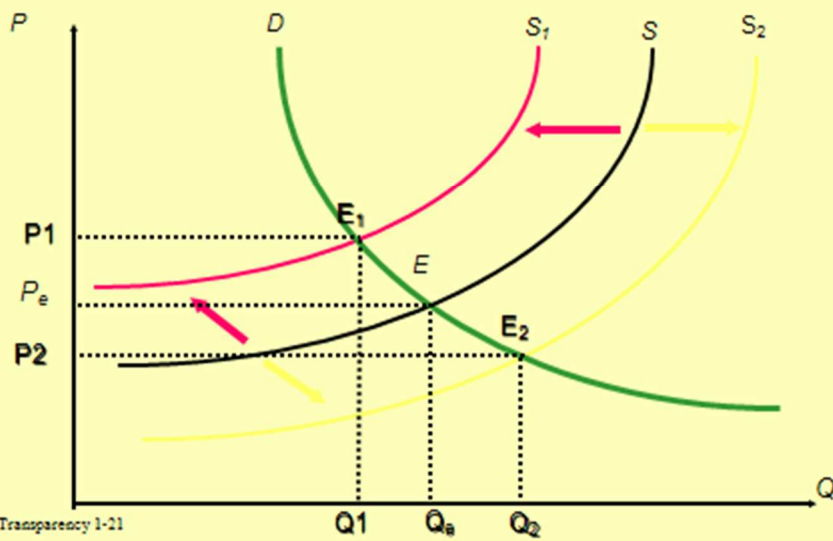
Transparency 1-19

Талаб чизиғининг силжиши

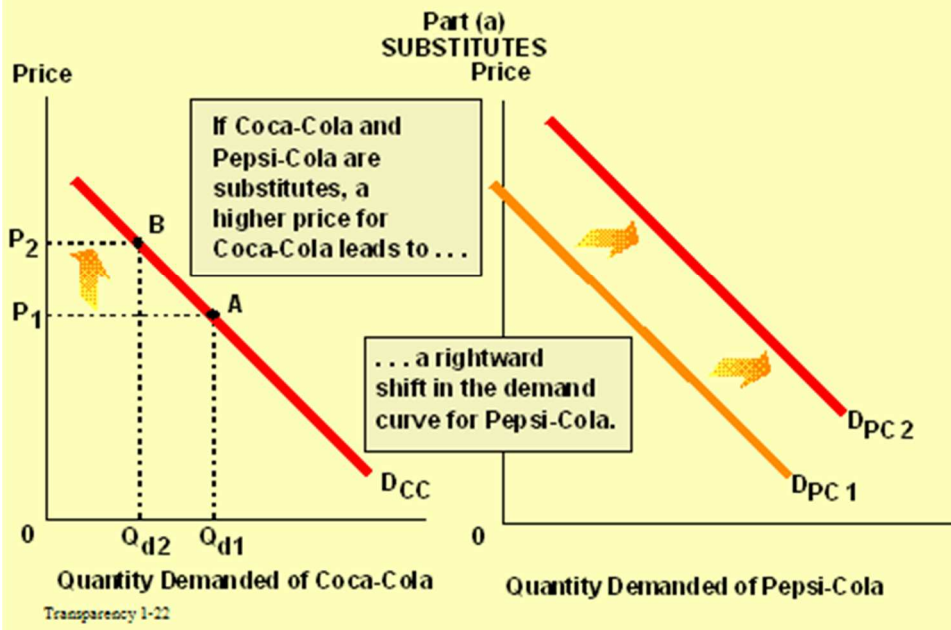
Transparency 1-20

Таклиф чизиғининг силжиши

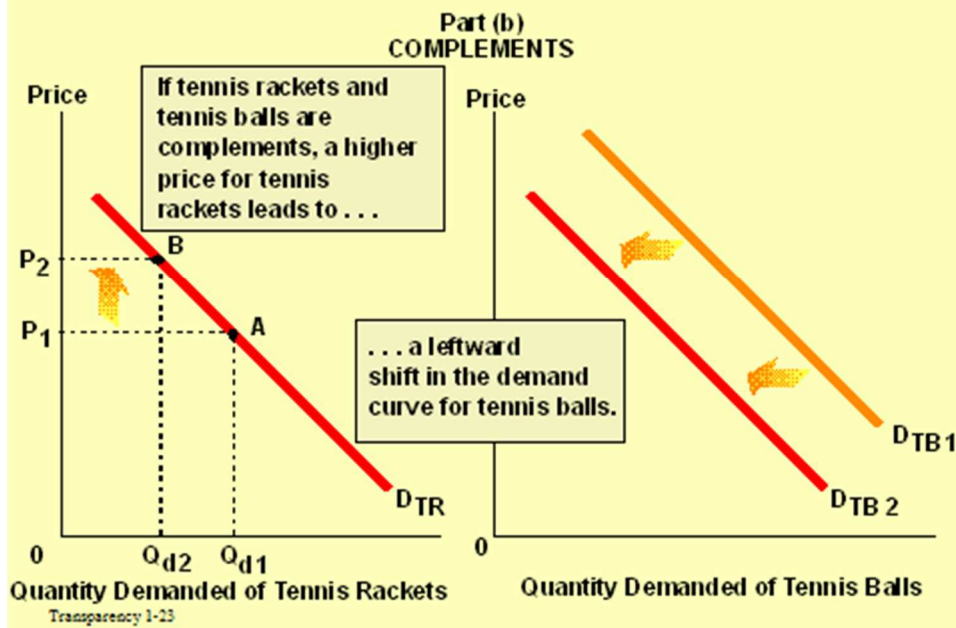

Transparency 1-21

Ўринбосар ва тулдирувчи товарлар

Ўринбосар ва тулдирувчи товарлар

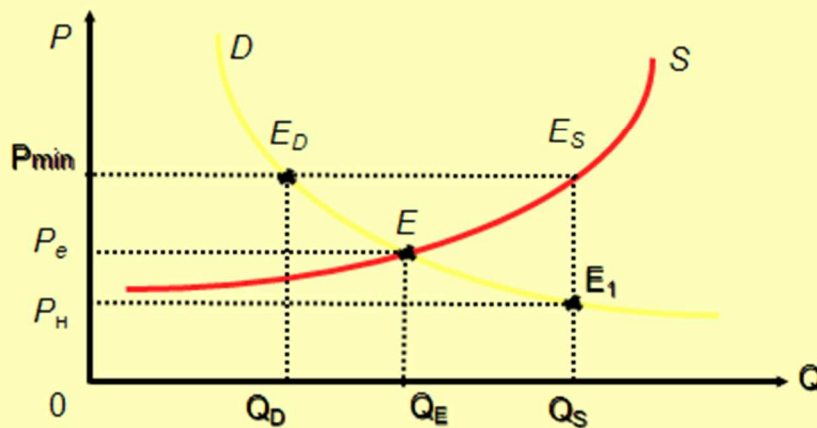

Товар танқислигини давлат ўз захирасидан маҳсулотни бозорга чиқариш йўли билан ечади, яъни ўз захирасидаги $Q_d - Q_s$ миқдорда маҳсулот чиқариб талаб ва таклифни тенглаштиради. Агар сотувчиларга товарни максимал нарх P_{max} дан юқори нархда сотишга рухсат бўлмаса, таклиф Q_s миқдор билан чегаралангани учун, норасмий бозор (хуфийна бозор) вужудга келади (расмда бу E_D нуқта орқали ифодаланган ва бу бозорда товар норасмий бозор нархи P_H да сўтилади; P_H мувозанат нархдан анча юқори бўлиши мумкин).

Transparency 1-24

Маҳсулотнинг нархи P_{min} минимал нарх дейилади, агар минимал нарх мувозанат нархдан катта бўлса, $P_{min} > P_e$ (P_e -мувозанат нарх) ва нарх P_{min} ни пасайтириш мумкин бўлмаса.

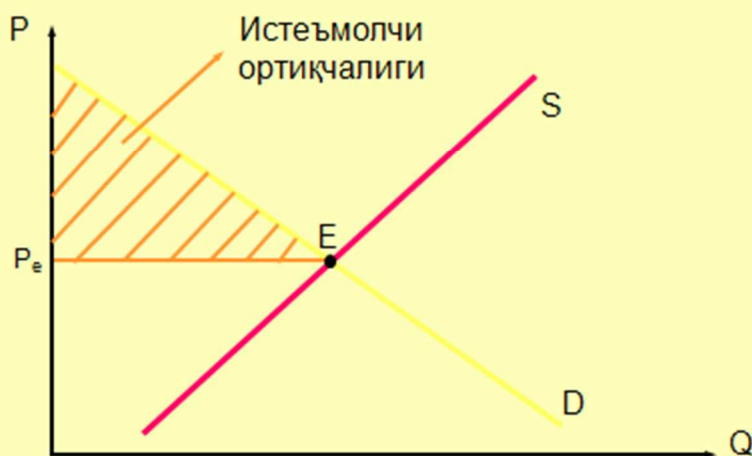
Transparency 1-25

Истеъмолчи ортиқчалиги (ютуғи) - истеъмолчи томонидан товарга тўлаши мумкин бўлган максимал нарх билан товарнинг ҳақиқий нархи ўртасидаги фарқни билдиради. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, истеъмолчининг товар учун бериши мумкин бўлган максимал нархдан товарни сотиб олишда тўланадиган ҳақиқий нархнинг айирмасига тенг. Истеъмолчи ортиқчалиги (қўшимча наф) алоҳида инсоннинг қанчалик ўртача яхши яшаётганлигини кўрсатади.

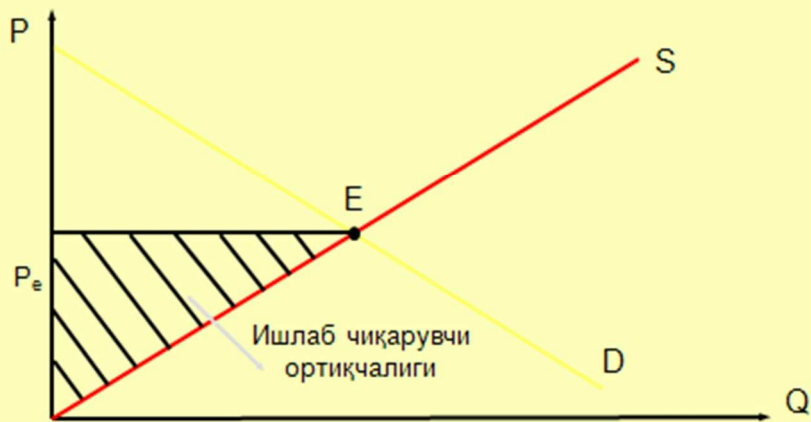
Transparency 1-26

Истеъмолчининг умумий ортиқчалиги- бу талаб чизиғи билан бозор нархи чизиғи ўртасида жойлашган соҳага тенг

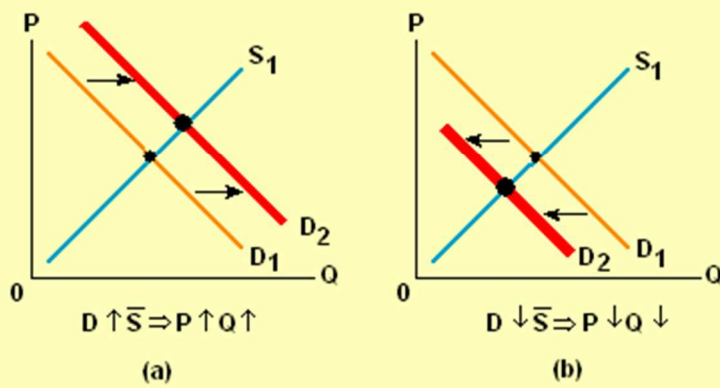
Transparency 1-27

Бозор учун умумий ишлаб чиқарувчи ортиқчалиги таклиф чизиғидан тортиб то бозор нархи чизиғигача бўлган оралиқдаги юзага тенг

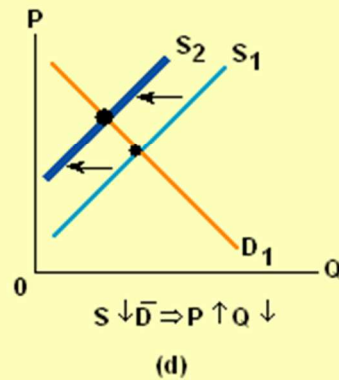
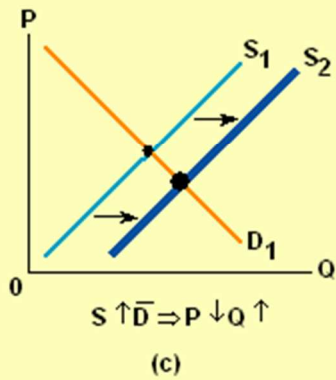
Transparency 1-28

Мувозанат баҳо ва Талаб чизиғи ҳамда Таклиф чизиғига миқдор ўзгаришининг таъсири

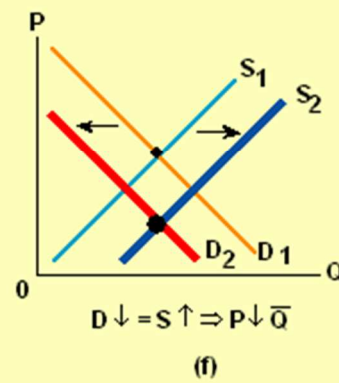
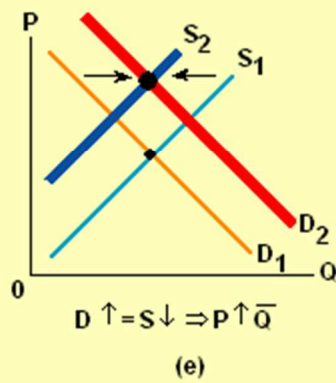
Transparency 1-29

Мувозанат баҳо ва Талаб чизиғи ҳамда Таклиф чизиғига миқдор ўзгаришининг таъсири

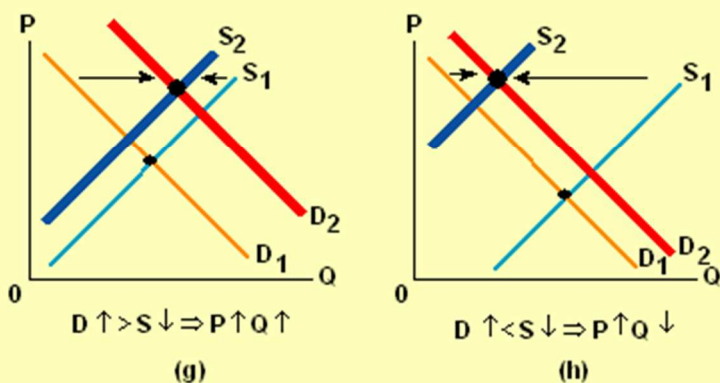
Transparency 1-30

Мувозанат баҳо ва Талаб чизиғи ҳамда Таклиф чизиғига миқдор ўзгаришининг таъсири

Transparency 1-31

Мувозанат баҳо ва Талаб чизиғи ҳамда Таклиф чизиғига миқдор ўзгаришининг таъсири

Transparency 1-32

6.3. Ishlab chiqarish omillari va ularning turlari

3. Ишлаб чиқариш омиллари ва уларнинг турлари.

Transparency 1-33

Mehnat

- Mehnat ishlab chiqarish omili sifatida malakali mehnatni va korxonalar rahbarlarining tadbirkorlik harakatini o'z ichiga oladi.
- Mehnat turlarini umumlashtiruvchi ko'rsatkichlar mehnat sig'imi va mehnat unumdorligidir.

Materiallar

- Ishlab chiqarish jarayonida tayyor mahsulotga aylanadigan har qanday moddiy narsa: butlovchi qismlar, yarim fabrikatlar, temir, po‘lat, shisha, yoqilg‘i, yog‘och, paxta va boshqa xom ashyolar tushuniladi.

Texnologiya

- Texnologiya - bu tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish to‘g‘risidagi amaliy bilimlardir.
- Ishlab chiqarish munosabatlari birinchi navbatda mahsulot ishlab chiqarishdagi texnologik munosabatlardir.

6.4. Bir o‘zgaruvchan omil (mehnat) asosida ishlab chiqarishni tashkil etish. O‘zgaruvchi omilning yalpi o‘rtacha, chekli mahsulotlari va ular o‘rtasidagi bog‘liqlik. Ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish.

Ishlab chiqarish

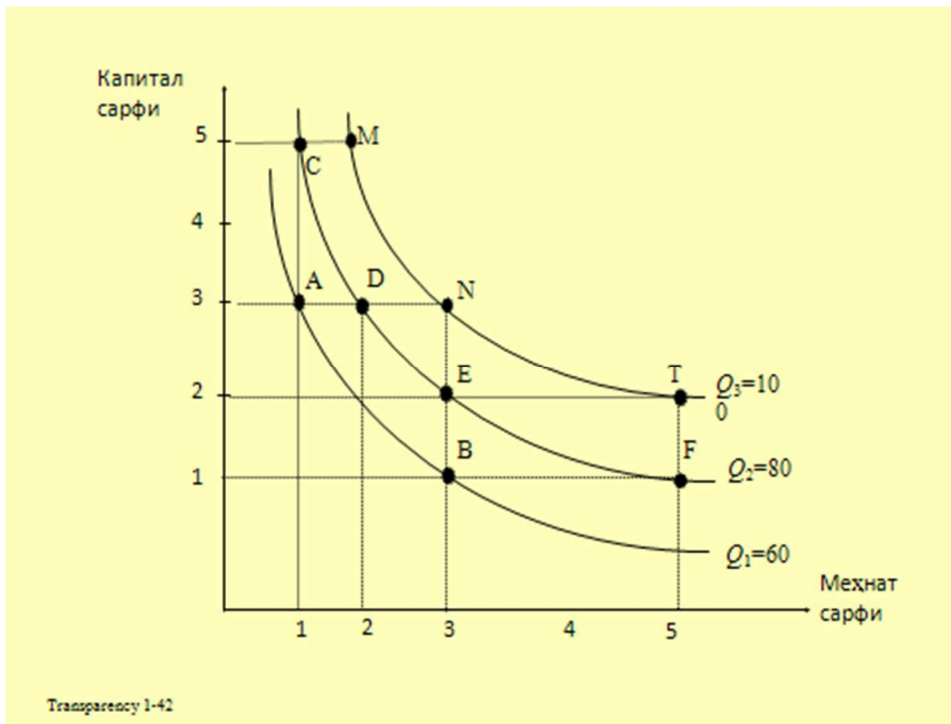
Korxonalarining asosiy faoliyat turi bo‘lib, bu jarayon cheklangan resurslardan foydalangan holda amalga oshiriladi. Ishlab chiqariladigan mahsulot miqdori, ushbu tovarlarni ishlab chiqarish uchun sarflanadigan resurslar hajmidan va ishlab chiqarishda foydalanilayotgan texnologiyaning holati va darajasiga bog‘liqdir.

Izokvanta–bu bir xil hajmdagi mahsulotni ishlab chiqarishni ta’minlaydigan ishlab chiqarish omillari sarflari kombinatsiyalarini ifodalovchi egri chiziqdir.

Изокванталар

Капитал сарфи	Меҳнат сарфи, (соатларда)				
	1	2	3	4	5
1	30	50	60	70	<u>80</u>
2	40	65	<u>80</u>	85	100
3	60	<u>80</u>	100	110	115
4	65	85	110	115	120
5	<u>80</u>	100	120	125	130

Transparency 1-41

Transparency 1-42

- Ma'lum vaqt oralig'ida jami ishlab chiqarilgan mahsulot – umumiy mahsulot
- O'rtacha mahsulot – umumiy mahsulotni ushbu mahsulotni ishlab chiqarish uchun sarflangan o'zgaruvchan ishlab chiqarish omillari sarfiga nisbati bilan aniqlanadi.

$$AP = \frac{Q}{L}$$

Chekli mahsulot- bu o'zgaruvchan resurslar kombinatsiyasini kichik miqdorda qo'shimcha sarfi hisobidan umumiy mahsulotning o'sgan qismiga aytiladi.

$$MP_L = \frac{\Delta Q}{\Delta L}$$

Бир ўзгарувчи омил қатнашгандаги ишлаб чиқариш.

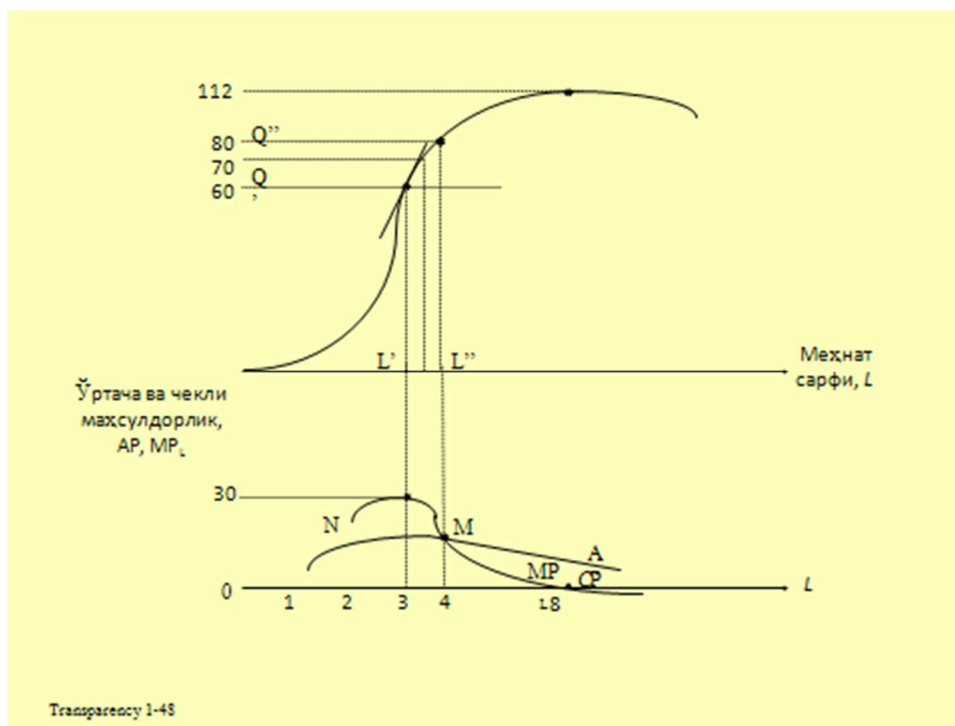
Капитал сарфи, K	Мехнат сарфи, L	Махсулот ишлаб чиқариш ҳажми, Q	Ўртача махсулот,	Чекли махсулот,
15	0	0	-	-
15	1	12	12	12
15	2	32	16	20
15	3	60	20	28
15	4	80	20	20
15	5	95	19	15
15	6	108	18	13
15	7	112	16	4
15	8	112	14	0
15	9	108	12	-4
15	10	100	10	-8

Transparency 1-45

6.5. Ишлаб чиқариш омилари чекли mahsuldorligining kamayish qonuni. Ишлаб чиқариш funksiyasi tushunchasi. Ишлаб чиқариш funksiyalari.

Omillar mahsuldorligining kamayish qonuni

Omillar mahsuldorligini kamayish qonuni shuni ko'rsatadiki, biror bir ishlab chiqarish omilidan foydalanish oshib borganda (boshqa omillardan foydalanish o'zgarmaganda), shunday bir nuqtaga erishiladiki, ushbu nuqtadan boshlab qo'shimcha ishlatilgan omil ishlab chiqarish hajmini kamaytiradi.

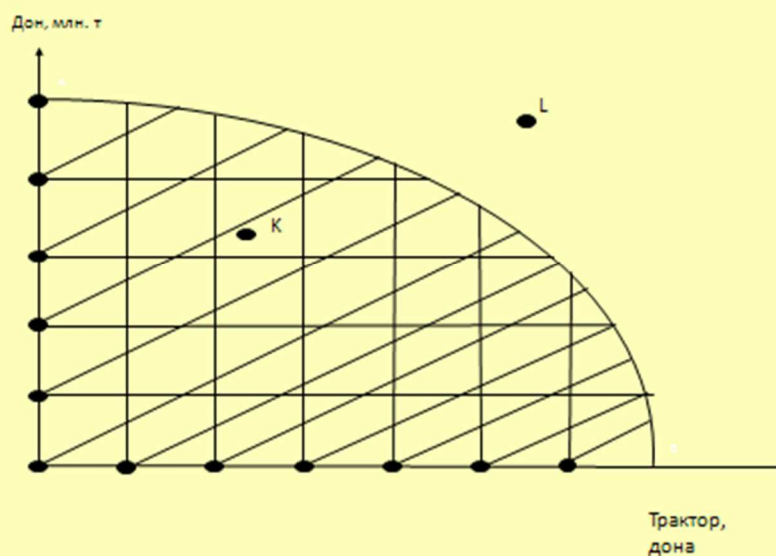

Ишлаб чиқариш имкониятлари

Ишлаб чиқариш имкониятлари	Дон, млн. тонна	Трактор, дона
1	5,0	0
2	4,7	1
3	4,3	2
4	3,8	3
5	3,0	4
6	2,0	5
7	0,9	6
8	0,0	7

Transparency 1-49

Ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи

Transparency 1-50

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ФУНКСИЯСИ. Sarflanadigan ishlab chiqarish omillari miqdori bilan, ushbu omillardan foydalangan holda maksimal ishlab chiqariladigan mahsulot miqdori oʻrtasidagi bogʻliqlikni ishlab chiqarish funksiyasi orqali ifodalash mumkin. Agar omillar majmuasi sarfi kapital, mehnat va materiallardan iborat boʻlsa, ishlab chiqarish funksiyasi quyidagi koʻrinishda ifodalanadi:

$$Q = f(K, L, M),$$

Bu yerda Q- berilgan texnologiyada maksimal ishlab chiqariladigan mahsulot miqdori; K - kapital; L - mexnat; M - materiallar.

Nazorat uchun savollar:

1. Resurslar nima?
2. Resurslar ning cheklanganligi deganda nimani tushunasiz?
3. Cheklangan resurslar qanday taqsimlanadi?
4. Resurslarni taqsimlashdan narxning ahamiyati qanday?
5. Muvozanat narxni nima?
6. Bozor va uning vazifasi.
7. Naflilik nazariyasi.
8. Ishlab chiqarish omillari va ularning turlari.
9. O'zgaruvchi omilning yalpi o'rtacha, chekli mahsulotlari va ular o'rtasidagi bog'liqlik.
10. Ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish.
11. Ishlab chiqarish omillari chekli mahsulodrligining kamayish qonuni.
12. Ishlab chiqarish funksiyasi tushunchasi. Ishlab chiqarish funksiyalari.

7-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGINING RESURSLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Reja:

- 7.1. Yer resurslari qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi. Mamlakat yer resurslarining tarkibi
- 7.2. Mulk munosabatlari sistemasida yer resurslari. Yer mulkini ro'yobga chiqarishning iqtisodiy mexanizmi
- 7.3. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligi
- 7.4. Yer resurslaridan samarali foydalanishning omillari va ko'rsatkichlari. Yer monitoringi

Kalit so'zlar: Tabiiy unumdorlik, sun'iy unumdorlik, iqtisodiy unumdorlik, absolyut unumdorlik, nisbiy unumdorlik, tuproq boniteti, yer rentasi, differensial renta, yerni iqtisodiy baholash, yer kadastri, differensial sof daromad.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
2. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
4. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
5. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.

7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
8. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
9. Abdug'aniev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
10. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
11. Ismoilov A.Q., Murtazaev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
12. Jo'raev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. Toshkent, Istiqlol, 2004 y.
13. Axmedov U. Effektivnost funktsionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
14. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelniy fond Uzbekistana i perspektivi yego pol'zovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
15. Dobrinin V.A. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g,
16. Yemelyanov A.M. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
17. Jo'raev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
18. Kayumov F., Abdullaev R. Arendniy podryad v sel'skom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mehnat» 1983 yil.
19. Kayumov F. Effektivnost' APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
20. Nosirov N., Abdullaev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
21. Xolmo'minov SH.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezonini bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
7. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» ? ; T.; «Adolat» 1993 yil.
8. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
9. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
10. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
11. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiylashtirish, xususiylashtirishni himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish

chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar ? 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.

14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
16. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
17. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

O'quv soati: 6 soat	Talabalar soni: 60-80 ta
O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza	Mavzu- Qishloq xo'jaligining suv resurslari va ulardan samarali foydalanish – ko'rgazmali ma'ruza
Mavzu rejası	7.1.Yer resurslari qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi. Mamlakat yer resurslarining tarkibi 7.2.Mulk munosabatlari sistemasida yer resurslari. Yer mulkini ro'yobga chiqarishning iqtisodiy mexanizmi 7.3.Suv resurslaridan foydalanish samaradorligi 7.4.Yer resurslaridan samarali foydalanishning omillari va ko'rsatkichlari. Yer monitoringi
Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:	
Ta'limiy: Yer resurslari qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi ekanligi, mamlakat yer resurslarining tarkibi, suv resurslari, yer resurslaridan samarali foydalanish haqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.	
Tarbiyaviy: Talabalarda yer resurslari qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi ekanligi, mamlakat yer resurslarining tarkibi, suv resurslari, yer resurslaridan samarali foydalanish haqida tasavvurlar shakllanadi.	
Rivojlantiruvchi: Talabalar yer resurslari qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi ekanligi, mamlakat yer resurslarining tarkibi, suv resurslari, yer resurslaridan samarali foydalanishga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.	
Pedagogik vazifalar:	O'quv faoliyatining natijalari
<ul style="list-style-type: none"> • Yer resurslari qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi. Mamlakat yer resurslarining tarkibi haqida tushunchalar berish; • Mulk munosabatlari sistemasida yer resurslari. Yer mulkini ro'yobga 	Talaba: 7.1.Yer resurslari qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi. Mamlakat yer resurslarining tarkibi 7.2.Mulk munosabatlari sistemasida yer resurslari. Yer mulkini ro'yobga chiqarishning iqtisodiy mexanizmi 7.3.Suv resurslaridan foydalanish samaradorligi

chiqarishning iqtisodiy mexanizmi bilan tanishtirish;	7.4.Yer resurslaridan samarali foydalanishning omillari va ko'rsatkichlari. Yer monitoringi
<i>Ta'lim metodlari</i>	Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.
<i>Ta'lim vositalari</i>	Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.
<i>Ta'lim shakllari</i>	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
<i>O'qitish shart-sharoiti</i>	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
<i>Monitoring va baholash</i>	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (30 daqiqa)	1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2.Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1.Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (180 daqiqa)	2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. Yer resurslari qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi ekanligi, mamlakat yer resurslarining tarkibi, suv resurslari, yer resurslaridan samarali foydalanish haqida tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rtaga tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1.Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (30 daqiqa)	3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi.	3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2.Savol beradilar, javob beradilar.

	3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqla-rini bajaradilar. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.
--	---	---

7.1. Yer resurslari qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi. Mamlakat yer resurslarining tarkibi

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning moddiy elementlari orasida yer resurslari muhim o'rinni egallaydi. U moddiy boylik yaratishning dastlabki shart-sharoiti va tabiiy asosi hisoblanadi. Fanda, yerni mehnat vositalari, mehnat predmetlari va manzilgoh joylarni yaratuvchi buyuk laboratoriya, xazina ekanligi ta'kidlangan. Yer resurslari - buyuk va hych narsa bilan almashtirib bo'lmaydigan milliy boylik. Yer resurslari, boshqa ishlab chiqarish vositalaridan tubdan farq qilgani holda, asosiy ishlab chiqarish vositasi hisoblanib, bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi iqtisodiyotiga katta tasir ko'rsatadi.

1. Yer tabiat mahsuli. Inson mehnati tuproq xususiyatini o'zgartiradi, bu uning mehnat predmeti ekanligi. O'simliklarning rivojlanishi va o'sishiga ta'sir ko'rsatishi uning mehnat vositasi ekanligi. Ikkalasi birgalikda uning ishlab chiqarish vositasi ekanligini bildiradi.

2. Yerning hududiy chegaralanganligi va uning takror yaratilmasligi. Yer boshqa ishlab chiqarish vositalari kabi insonning xohishi bilan ko'payib qolavermaydi.

3. Yerni almashtirish mumkin emasligi. Yerni boshqa ishlab chiqarish vositalari kabi almashtirib bo'lmaydi, undan boshqa ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishiga qarab takomillashganlari bilan almashtiriladi.

4. Yerni siljitib bo'lmasligi. Yer qayerda joylashgan bo'lsa, o'sha yerda undan foydalanish mumkin, uni bir joydan boshqa joyga ko'chirish mumkin emas.

5. Yer uchastkalarining sifati bo'yicha turli tumanligi. Yer uchastkalariga bir xil miqdorda mablag' va mehnat sarflansa ham olinadigan mahsulotlar miqdori turlicha bo'lishi mumkin.

6. Boshqa ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqarish jarayonida foydalanilganda eskiradi, o'zining foydalilik xususiyatini kamaytiradi va butunlay ishdan chiqadi.

Yer umrbodlik ishlab chiqarish vositasi hisoblanadi, eskirmaydi, aksincha u yaxshilab parvarish qilinsa, ko'p hosil beradi. Yerning bu xususiyatlari uning umrbodligiga, ya'ni parvarish qilinayotgan o'simlikni zarur oziqa moddalari bilan qondirish va hosil yetishtirish xususiyatiga ega ekanligiga bog'liq. Iqtisodchilar tuproq unumdorligini uch turga ajratganlar:

1. Tabiiy 2. Sun'iy 3. Iqtisodiy

Tuproqning unumdorligi - quyosh, shamol, suv kabi tabiiy kuchlarning ta'sirida uzoq davom etgan tuproq hosil bo'lishi jarayonining natijasidir. Tuproqning tabiiy unumdorligi, uning fizik, kimyoviy va biologik xususiyatlarini xarakterlaydi, u dehqonchilik uchun hal qiluvchi ahamyatga ega, iqtisodiy unumdorlikning asosi hisoblanadi. U insonning mehnat faoliyatiga bog'liq bo'lmagan holda harakat qiladi. Lekin tabiiy unumdorlik yerning potensial sifatinigina xarakterlaydi. Tuproq oziqa moddalariga boy bo'lganligi bilan, unga ishlov berilmasa, ya'ni inson mehnati ta'sir etmasa, u kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Insonning ishlab chiqarish faoliyati natijasida yaratilgan unumdorlik sun'iy unumdorlik deb ataladi, u ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanish darajasiga bog'liq bo'ladi va shuning uchun jamiyat rivojlanishining turli bosqichlarida bir xil emas.

Tabiiy va sun'iy unumdorlik birlikda iqtisodiy unumdorlikni tashkil qiladi. Tuproq unumdorligi - doimiy miqdor emas, u oshib borishi ham mumkin, pasayishi ham mumkin. Tuproq unumdorligi absolyut va nisbiy shakllarda ham o'rganiladi. Absolyut unumdorlik qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligini xarakterlaydi. Nisbiy unumdorlik esa ishlab chiqarish xarajatlari birligi hisobiga olingan mahsulot miqdorida aks etadi. Jahon fani va amaliyoti tuproq unumdorligining pasayib borishi haqidagi g'ayri ilmiy qonunning to'liq asossiz ekanligini isbot qildi. Bu qonunga

binoan yerga sarflangan qo'shimcha mehnat va kapital, qo'shimcha olinadigan mahsulotning miqdorini kamaytiradi. Bunga qarama-qarshi o'zbek iqtisodchisi, professor A.A.Abdug'aniyev o'z ilmiy ishlarida tuproq unumdorligining oshib borish jarayonini qonun darajasiga ko'tarish haqida fikr yuritgan. Chunki yerga kancha ko'p unumli mehnat qilinsa va to'g'ri, ilmiy asoslangan xarajatlar qilinsa unumdorligini pasaytirmasdan aksincha bir xil darajada ancha vaqt saqlab turishi va ba'zi-ba'zida oshirib turishi ham mumkin. Shunday qilib yer o'z unumdorligini takror yaratadi. Yerdan foydalanish xarakteri ko'pgina tabiiy, tarixiy, texnik, iqtisodiy va boshqa omillarga bog'liq bo'ladi. Bunda hal qiluvchi rolni ijtimoiy-iqtisodiy omil o'ynaydi. Jamiyatda hukmronlik qiluvchi ishlab chiqarish usuli, shuningdek iqtisodiy munosabatlarning holati yer munosabatlarining xarakterini aniqlaydi.

O'zbekiston Respublikasining barcha yer resurslari yagona yer fondini tashkil etadi. Ular maqsadli foydalanishiga qarab, O'zbekiston Respublikasi yer kodeksining 2-bobida ko'rsatilganidek quyidagi kategoriyalarga bo'linadi:

1. Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar;
2. Aholi punktlarining yerlari;
3. Sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlar;
4. Tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreasiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar;
5. Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar;
6. O'rmon fondi yerlari;
7. Suv fondi yerlari;
8. Davlat zahira yerlari.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasida Yer fondining toifalar bo'yicha taqsimlanishi (2011 yilgi holat)

T/r	Yer fondining toifalari	Jami maydon		Shundan sug'oriladigan	
		Ming ga.	Jami yerga nisbatan, foiz	Ming ga.	Jami yerga nisbatan, foiz
1.	Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar	22264,6	50,13	4213,8	9,49
2.	Aholi punktlarining yerlari	235,4	0,53	49,7	0,11
3.	Sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlar	1968,0	4,43	11,7	0,03
4.	Tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreasiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar	75,5	0,17	0,6	0,001
5.	Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar	0,4	0,001	0	0
6.	O'rmon fondi yerlari	8661,2	19,50	29,4	0,07
7.	Suv fondi yerlari	815,8	1,84	4,5	0,01
8.	Davlat zahira yerlari	10389,4	23,40	1,9	0,004
	Jami yerlar	44410,3	100,0	4311,6	9,71

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plammateriallari. Toshkent 2013 yil.

Demak, Respublika yer fondining 50,0 % dan ortiqrog'i qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar bo'lib, u 22,3 mln.gektarni tashkil qilgan. Umumiy yer fondining atigi 9,5 % i yoki 4,2 mln. gektari sug'oriladigan yerlardan iborat.

Yer fondining deyarli barcha sug'oriladigan qismi qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar tarkibiga kiradi. Sug'oriladigan yerlarning juda kam foizi boshqa toifa yerlar hissasiga to'g'ri keladi. Bundan, sug'oriladigan yerlarning har bir gektaridan unumli foydalanish, olinadigan mahsulotni miqdor jihatdan ko'paytirish va uning samaradorligini oshirishning maqsadga muvofiq ekanligi ko'rinadi.

Yuqorida keltirilgan yer fondi toifalarining tarkibi quyidagicha:

1.Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarga: davlat jamoa xo'jaligi, ilmiy-tekshirish, o'quv va boshqa qishloq xo'jaligi korxonalari, muassasalari, shuningdek alohida fuqarolar, dehqon xo'jaliklari va kooperativlarning yerlari kiradi. Bundan tashqari boshqa qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanmaydigan korxonalar, tashkilotlar va muassasalar, ijtimoiy va diniy tashkilotlarga yordamchi qishloq xo'jaligini yuritish uchun berilgan yerlar ham kiradi.

2.Aholi punkti yerlariga shahar, posyolka va boshqalarning yer maydonlari kiradi. Uy-joy fondi, parklar va boshqa madaniy-maishiy obyektlarni joylashtirish uchun foydalaniladi.

3.Sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa qishloq xo'jaligiga taaluqli bo'lmagan tarmoqlar yerlari. Ular zavodlar, fabrikalar, temir yo'l va avtomobil transporti, aloqa, mudofaa obyektlari va boshqalarni joylashtirish uchun foydalaniladi.

4.Tabiatni muhofaza qilish, rekreasiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar-alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar egallagan, tabiiy davolash omillariga ega bo'lgan yerlar, shuningdek ommaviy dam olish va turizm uchun foydalaniladigan yerlar.

5.Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar, tarixiy madaniy yodgorliklar joylashgan yerlar.

6.O'rmon fondi yerlari. o'rmon bilan band yerlar, shuningdek, o'rmon xo'jaligi zaruriyati uchun mo'ljallangan yerlar.

7.Suv fondi yerlari. Suv havzalari, gidrotexnik, suv xo'jalik inshootlari, shuningdek, suv havzalari qirg'oqlari kiradi.

8.Davlat zahira yerlari. Bu yerlar hozircha hiech kimga egalik qilishga va uzoq muddatli foydalanishga berilmagan. Ular asosan mamlakatning kam aholi yashaydigan tumanlarida joylashgan va yangi korxonalar tashkil qilish uchun foydalaniladi, vaqtincha foydalanishga ajratiladi.

Qishloq xo'jaligiga taaluqli yerlarga qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilariga taqdim etilgan va qishloq xo'jaligini yuritish uchun mo'ljallangan barcha maydonlar kiradi; ularning asosini qishloq xo'jaligigayaroqli yerlar tashkil qiladi.

Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar – bu, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini olish uchun sistemali ravishda foydalaniladigan yerlardir; ular o'z ichiga ekinzorlar, bo'z yerlar, ko'p yillik daraxtzorlar, pichanzorlar va yaylovlarni oladi.

Ekinzorlar – bu qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar bo'lib, qishloq xo'jaligi ekinlarini ekishda foydalaniladi va sistemali ravishda ishlov berib boriladi. Tabiiy-tarixiy va boshqa xossalari bo'yicha ekinzorlar bir qancha xillarga bo'linadi: sug'oriladigan, lalmi, zaxkash, toshloq va boshqalar.

Bo'z yerlarga oldin ekinzor bo'lgan, lekin turli sabablarga ko'ra qishloq xo'jaligi ekinlari (bir yildan ko'p) ekilmayotgan yer uchastkalari kiradi.

Ko'p yillik daraxtzorlar o'z ichiga bog'larni, mevalarni, uzumzorlarni, sitrus, xurmo va boshqalarni oladi.

Pichanzorlar – bu sistemali ravishda pichan o'rish uchun foydalaniladigan qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlardir. Ularning bir qancha turlari bo'lib, ular tabiiy, sug'oriladigan, suvsiz vodiydagi o'tloq, botqoqli, qamish va butalar orasidagi, tosh va do'ngliklardagi, sof, tubdan yaxshilangan.

Yaylovlar – sistemali ravishda hayvonlarni boqish amalga oshiriladigan yerlar bo'lib, ularning ham bir qancha turlari mavjud: suvsiz vodiydagi o'tloq va botqoqli, sof, qamish va butalar orasidagi, toshloq, yozgi, baxorgi-kuzgi, qishki, tubdan yaxshilangan.

Respublikamizning umumiy yer fondi 44,4 mln. ga ni tashkil etadi, shundan 25,3 mln. ga yoki 56,9% qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlardir. Shu yerlarning 4 mln. 62 ming ga yoki 9,1% haydaladigan yerlardir. Yer fondining 5-6 mln. gektari dehqonchilikda foydalaniladi Ulardan 4,2 mln gektari sug'oriladigan yer bo'lib, shundan 1,6 mln ga cho'l zonasida, qolgan qismi suvli mintaqada joylashgan. Shu sug'oriladigan yerlarning 3 mln. gektari ekinzorlardir. 2008-2012 yillar davomida 1,8 mln. gektar yerlarning meliorativ holati yaxshilangan.

Lalmikor yerlarning asosiy qismi Toshkent, Jizzax, Samarqand va Qashqadaryo viloyatlarida joylashgan bo'lib, 770 mln. ga yaqin maydonni tashkil etadi. Yer fondining 22,8 mln. gektarini cho'l yaylovlari tashkil etadi, shundan 10 mln. ga sur qo'ng'ir tuproqli, 13 mln. ga yaqini qum yerlardir. Qolgan qismi esa taqir, o'tloq va sho'rxok yerlardan iborat. Cho'l yaylov joylardagi sug'orishga yaroqli yalpi maydon 12 mln. gektarga yaqin.

2013 yilda Respublikada jami yer maydonlarining 5886,6 ming gektari yoki 28,7 % fermer xo'jaliklariga va 616,1 ming gektari yoki 3,0% dehqon xo'jaliklariga tegishli bo'lgan. Haydaladigan yerlarning esa 3546,0 ming gektari yoki 87,7% fermer xo'jaliklariga va 420,1 ming gektari yoki 10,4 % i dehqon xo'jaliklariga to'g'ri kelgan.

2-jadval

Umumiy yer maydoni va qishloq xo'jaligi yerlarining yerdan foydalanuvchilar bo'yicha taqsimlanishi(2004 va 2013 yillar taqqoslama tahlili) (1 yanvarga; ming ga.)*

№	Yillar	Jami yer	Qishloq xo'jalik korxonalarini va xo'jaliklarning yerlari	Shu jumladan:	
				Fermer xo'jaliklari ning yerlari	Dehqon xo'jaliklari ning yerlari
Umumiy yer maydoni					
1.	2004	44410,3	22570,4	2354,0	607,5
2.	2013	44410,3	20481,1	5886,6	616,1
Qishloq xo'jaligining barcha yerlari					
1.	2004	25681,3	17391,0	2146,7	493,3
2.	2013	25251,5	15600,9	5222,5	499,8
Haydaladigan yerlar					
1.	2004	4042,7	4021,2	1623,1	418,8
2.	2013	4062,5	4043,4	3546,0	420,1
Bog'lar va uzumzorlar					
1.	2004	337,0	323,4	46,6	74,5
2.	2013	358,3	344,6	281,8	79,7
Pichanzor va yaylovlar					
1.	2004	21217,1	12963,2	455,2	-
2.	2013	20750,3	11134,5	1361,2	-

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam materiallari. Toshkent 2013 yil

Keyingi o'n yilliklar davomida qishloq xo'jaligining barcha yerlarida haydaladigan yerlarning, bog'lar va uzumzorlarning hamda pichanzor va yaylovlar egallagan maydonlarning salmog'i o'sib borish tendensiyasiga ega.

7.2. Mulk munosabatlari sistemasida yer resurslari. Yer mulkini ro'yobga chiqarishning iqtisodiy mexanizmi

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi mulk munosabatlari sistemasida yer resurslari alohida o'rinni egallaydi. Yerga mulk munosabatining mohiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi.

Birinchidan, yerga mulkchilik, uning biror bir kishiga yoki guruhga tegishligini bildiradi.

Ikkinchidan, bozor xo'jaligi sharoitida yerga bo'lgan mulkchilik undan foydalanuvchilar va egalik qiluvchilar iqtisodiy manfaatining manbai bo'lib qoladi, ya'ni pirovard natijada unga sarflanadigan yuqori unumli mehnatga manfaat uyg'otadi.

Uchinchidan, yerga bo'lgan mulkchilik o'z navbatida, faqat undan samarali foydalanishni emas, balki yer uchastkalarining holati uchun javobgarligini ham keltirib chiqaradi.

Yer mulkini ro'yobga chiqarishda yer munosabatlarini bilish muhimdir.

Demak, *Yer munosabatlari* o'z ichiga yerga bo'lgan mulkchilik, shuningdek, yerni ishlatish davrida va uni ijarga olish, taqsimlash va undan foydalanganlik uchun to'lovlarni amalga oshirish jarayonida paydo bo'ladigan munosabatlarni oladi.

Yer oboroti yer uchastkasi mulkdorlari, egalik qiluvchilari va foydalanuvchilari o'rtasida yerni turli maqsadlarda qayta taqsimlash tizimini bildiradi. Bu tizim, yer bilan bog'liq – ijara, oldi-sotdi, meros qoldirish, sovg'a qilish, garovga berish va boshqalar kabi turli operatsiyalarni o'z ichiga oladi.

Ya'ni, qishloq xo'jaligini rivojlantirishning hozirgi etapida yer resurslarini xalq boyligi sifatida ro'yobga chiqarishning shakllari quyidagilar:

1. Yerga xususiy mulk;
2. Yerga umrbod merosli egalik qilish;
3. Yerdan doimiy yoki vaqtincha foydalanish;
4. Yerni ijaraga berish.

1. Yerga xususiy mulk yer uchastkalaridan to'liq foydalanish huquqini, ya'ni uni sotish va meros qoldirish huquqini beradi.

2. Yerga umrbod merosli egalik qilish mamlakat fuqarolariga dehqon xo'jaligini yuritish, bog'dorchilik, chorvachilik va boshqa maqsadlarda foydalanish uchun beriladi. Yerdan doimiy foydalanish huquqi davlat xo'jaliklariga, jamoa xo'jaliklariga, kooperativ korxonalariga, muassasalar va tashkilotlarga qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini yurgizish uchun beriladi.

3. Yer uchastkalaridan doimiy (ko'rsatilmagan muddatda) yoki vaqtincha (qisqa muddatli - 3 yilgacha, uzoq muddatli-10 yilgacha va undan yuqori) foydalanish masalasi tuman hokimiyati tomonidan hisobga olinadi. Bundan tashqari, yerdan doimiy yoki vaqtincha foydalanish uchun sanoat, transport va boshqa noqishloq xo'jaligi davlat, kooperativ, jamoat korxonalariga, muassasa va tashkilotlarga, mamlakat mudofaasi uchun, diniy tashkilotlarga, turli qo'shma korxonalar va tashkilotlarga beriladi.

4. Yerni ijaraga berish.

Ijara munosabatlari O'zbekiston respublikasining "Ijara to'g'risida" gi qonunining 1-moddasiga asosan quyidagicha ta'riflanadi: "Ijara shartnoma asosida yerga, boshqa tabiiy resurslarga, shuningdek xo'jalik faoliyatini va o'zga faoliyatni mustaqil ravishda amalga oshirish uchun ijarachiga zarur bo'lgan mol-mulkka haq evaziga muddatli egalik qilish va undan foydalanishdan iboratdir". Shuningdek, qishloq xo'jaligida ijara munosabatlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2003-yil 5-noyabrda gi «Qishloq xo'jaligida ijara munosabatlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi 486-sonli qarori asosida tartibga solinib turiladi.

Respublikada yer davlat mulki hisoblanib, uning oldi-sotdisi, ya'ni yer bozori shakllanmagan. Shuningdek, yerni sovg'a qilish, garovga berish operatsiyalari ham unchalik rivojlanmagan. Faqat 2004 yil 26 avgustda qabul qilingan "Fermer xo'jaligi to'g'risida" gi qonunning yangi tahririga asosan uni ishlab chiqarish vositasi sifatida keyingi foydalanuvchilarga meros qoldirish mumkinligi belgilab qo'yilgan.

Demak, yer oborotining normal amal qilishiga to'sqinlik qiluvchi bir qancha sabablar bo'lib, ular quyidagilardir:

-yer munosabatlarini boshqarishning, tartibga solishning hozirgi konsepsiyasidagi qarama-qarshiliklar;

-mamlakat miqyosida ham, alohida hududlarda ham yer oborotini rivojlantirish uchun samarali huquqiy asosning yo'qligi;

-yer bozori infratuzilmasining kuchsiz rivojlanganligi, qaysiki, mamlakatning ko'pgina hududlarida unga bo'lgan extiyojga mos kelmaydi;

-yerga mulkchilik huquqini ro'yobga chiqarishda paydo bo'ladigan, eng avvalo, natura shaklida yer uchastkasini ajratish bilan bog'liq bo'lgan, bitimlarni huquqiy, tashkiliy va texnik rasmiylashtirish tartiblarining qiyinligi kabi; ayniqsa yer egalari hissalarining mulk huquqini ro'yobga chiqarishga tegishli ko'p sonli to'siqlar.

O'zbekiston Respublikasida yerga egalik qilish va yerdan foydalanish pullik hisoblanadi. Yer uchun to'lovlarni kiritishdan asosiy maqsad yerdan oqilona foydalanishni rag'batlantirish, yerlarni o'zlashtirish va muhofaza qilish, tuproq unumdorligini oshirish, turli sifatli yerlarda xo'jalik yuritishning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarini tenglashtirish hisoblanadi.

Yer uchun to'lovlar uch xil shaklda mavjud: yer solig'i, ijara haqi, yerning me'yoriy qiymati

O'zbekistonda amalga oshirilgan moliya-kredit islohoti natijasida fermer xo'jaliklarini soliqqa tortish tizimini takomillashtirish quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi: 1991-1994 yillarda - yer uchun soliq, 1995-1998 yillarda - yer solig'i; 1999 yildan - qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilarining byudjetga to'lovlarni ixchamlashtirish maqsadida - yagona yer solig'i shaklida amalga oshirilmogda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 10 oktyabrdagi farmoni va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 26 dekabrdagi 539-sonli qaroriga muvofiq 9 xil soliq birlashtirilib, yagona yer solig'i joriy qilindi. Ya'ni, aniqroq qilib aytilganda, qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'i quyidagi soliq va yig'imlar o'rniga joriy etildi:

- Daromad (foyda) solig'i;
- Qo'shilgan qiymat solig'i;
- Ekologiya solig'i;
- Suv resurslaridan foydalanganlik to'g'risida soliq;
- Yer solig'i;
- Yer ostidan foydalanganlik uchun soliq;
- Mol-mulk solig'i;
- Ijtimoiy infrastrukturani rivojlantirish solig'i;
- Boshqa maxalliy soliq va yig'imlar.

Yagona yer solig'ini to'lovchilariga O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 362-moddasiga muvofiq:

- qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar (shu jumladan fermer xo'jaliklari, qishloq xo'jaligi kooperativlari, agrofirkalar);
- qishloq xo'jaligi yo'nalishidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlarining tajriba-eksperimental xo'jaliklari va ta'lim muassasalarining o'quv-tajriba xo'jaliklari kiradi.

Ushbu yuridik shaxslar boshqa xo'jalik faoliyati bilan shug'ullanishidan qat'iy nazar, yagona yer solig'i to'lovchilari hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligi tovar mahsuloti ishlab chiqaruvchi kichik korxonalar o'z ixtiyoriga ko'ra byudjetga kichik korxonalar uchun belgilangan yagona soliqni yoki yagona yer solig'ini to'laydi.

Qishloq xo'jaligini yuritish uchun egalik qilish, foydalanishga yoki ijaraga berilgan yer maydoni yagona yer solig'iga tortish obyekti hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi yer maydonlari, ularning sifati va joylashgan joyi bo'yicha yer balansi, yer xaritalari, tekshiruv materiallari va boshqa yer kadastr hujjatlari bo'yicha qabul qilinadi.

Yagona yer solig'i to'lashga o'tmagan xo'jaliklar uchun soliqqa tortishning amaldagi tartibi saqlanib qoladi, ya'ni ular oldingidek barcha turdagi soliqlarni to'laydi.

Yagona yer solig'ining baza stavkalari va baza stavkalariga tuzatish koeffitsiyentlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Yagona yer solig'ining tuzatish koeffitsiyentlari lalmikor (sug'orilmaydigan) yerlar, pichanzorlar va yaylovlar va boshqa yerlar uchun alohida belgilanadi.

Yagona yer solig'i to'lashdan ozod etilgan yuridik shaxslar:

1. Yangidan tashkil etilgan qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilar, shu jumladan fermer xo'jaliklari davlat ro'yxatidan o'tgandan boshlab ikki yil davomida;

2. Daromad (foyda) solig'i va yer solig'i to'lashdan ozod etilgan boshqa qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilari.

Quyidagi yer uchastkalari yagona yer solig'idan ozod qilinadi:

- Qishloq aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi yerlari;
- Iyota daraxtlari ekilgan maydonlar;
- Sport inshootlari maydonlari;
- Yangi o'zlashtirilayotgan yerlar, ishlar boshlangandan e'tiboran loyihada nazarda tutilgan muddatga, lekin 5 yildan ko'p emas;
- Yangi tashkil etilayotgan bog'lar va tokzorlar meva beradigan muddatgacha;
- Yangi ekilgan tut maydonlari 3 yil muddatga;
- Amaldagi qonunlarga muvofiq soliq solinmaydigan yerlar.

Yagona yer solig'ini to'lovchilarga quyidagi talablar qo'yilgan:

- yer uchastkalaridan foydalangan holda qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va o'zi yetishtirgan mazkur mahsulotni qayta ishlash yoxud yer uchastkalaridan foydalangan holda faqat qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish asosiy faoliyat turi bo'lgan yuridik shaxslar;

- qishloq xo'jaligini yuritish uchun mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan o'zlariga belgilangan tartibda berilgan yer uchastkalariga ega bo'lgan yuridik shaxslar;

- o'zi yetishtirgan va qayta ishlangan mahsulot jami realizasiya qilingan mahsulot ulushida kamida 50 foizni tashkil qilgan yuridik shaxslar.

Yagona yer solig'ini to'lash tartibini qo'llash uchun fermer xo'jaligi har yili joriy soliq davrining 1 fevraliga qadar soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga o'tgan soliq davrida qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va qayta ishlashning umumiy hajmida qishloq xo'jaligi mahsulotining o'zi yetishtirgan va qayta ishlagan ulushi ko'rsatilgan ma'lumotnomani taqdim etadi.

Shundan keyin "Yergeodezkadastr" hududiy bo'limi tomonidan yerning me'yoriy qiymati aniqlanib, bir vaqtning o'zida soliq organlariga va fermer xo'jaliklariga taqdim etiladi. Yagona yer solig'i fermer xo'jaliklari tomonidan soliq organlari orqali undirilib davlat byudjetiga tushadi.

Yagona yer solig'i stavkasi har yili qabul qilinadigan makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida qabul qilinadigan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorida belgilab beriladi. Fermer xo'jaliklarini qo'llab quvvatlash maqsadida ilgari, ya'ni 1999 yildan 3 foiz miqdorida keyinchalik esa 2011 – yildan yagona yer solig'ining stavkasi yerning normativ qiymatga nisbatan 6 foiz miqdorida belgilanib hozirgacha o'zgarmasdan kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 369-moddasiga asosan, yagona yer solig'i to'g'risidagi hisob-kitobi yer uchastkasi joylashgan hududdagi davlat soliq xizmati organiga joriy soliq davrining 1 mayiga qadar fermer xo'jaliklari tomonidan topshiriladi. Yil davomida berilgan yer uchastkalari uchun yagona yer solig'i yer uchastkasi berilganidan keyingi oydan boshlab to'lanadi. Yer uchastkasi olib qo'yilgan (kamaytirilgan) taqdirda, yagona yer solig'ini to'lash yer uchastkasi olib qo'yilgan (kamaytirilgan) oydan boshlab to'xtatiladi (kamaytiriladi).

Soliq kodeksining yuqoridagi moddasida yagona yer solig'i kalendar yilida uch muddatda bo'lib, ya'ni, hisobot yilining 1 iyuligacha - yillik soliq summasining 20 foizi miqdorida; 1 sentyabrigacha - 30 foizi miqdorida; va 1 dekabrigacha - soliqning qolgan summasi to'lanishi belgilab qo'yilgan.

Fermer xo'jaliklarining davlat bilan bo'ladigan iqtisodiy munosabatlarini takomillashtirish va ularning holatini yaxshilash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 2 oktyabrdagi «Mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ayrim toifadagi yuridik shaxslarga mol-mulk solig'i, yer solig'i, yagona yer solig'i hamda obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i bo'yicha imtiyozlar berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi 281-sonli qarori va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 22 oktyabrdagi «O'zbekistonda

fermerlik faoliyatini tashkil qilishni yanada takomillashtirish va uni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-4478-sonli Farmoni qabul qilindi. Ushbu farmonga asosan: fermerlar kengashlariga fermer xo'jaliklari manfaatlarini ko'zlab da'vo arizalarini sudga davlat boji to'lamasdan shikoyat qilish; paxta terimi ishlarga jalb qilingan ishchilarni jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i to'lashdan ozod qilish; tomchilatib sug'orish tizimini joriy qilgan yuridik shaxslarning tomchilatib sug'orishdan foydalanilayotgan yer uchastkalariga yagona yer solig'i to'lashdan besh yil muddatga ozod qilinishi belgilab qo'yildi.

Yerning me'yoriy bahosini aniqlash tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining normativ qiymatini aniqlash tizimini takomillashtirish to'g'risida" gi 2014 yil 18 avgust 235-son qaroriga muvofiq ishlab chiqilgan "Qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining normativ qiymatini aniqlash tartibi to'g'risidagi Nizom" ga asosan o'rnatiladi. (mavzuning bundan keyingi matnlarida uchraydigan ilovalar va formulalar yuqorida qayd etilgan Nizomdan olingan.)

Bungacha bo'lgan davrda, ya'ni yuqoridagi qaror chiqqunga qadar bu tartib, O'zbekiston Hukumati tomonidan ya'ni, O'zbekiston Respublikasi yer resurslari Davlat qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarni sifatiy, iqtisodiy va qiymat bahosini aniqlashning muvaqqat uslubi" ga asosan o'rnatilar edi. Bu uslub O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 1998 yil 19 maydagi 120-sonli "1998-2000 yillardagi davrda qishloq xo'jaligidagi iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq ishlab chiqilgan edi. Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarning me'yoriy baholari, banklardan ipoteka qarzlari berishda, xususiy turar joylar qurish uchun yer ajratib berish va dehqon xo'jaliklariga me'yordan ortiqcha yer ajratib berishda, yer solig'i stavkalari miqdorini aniqlash, auksion orqali yer uchastkalarini sotish va qonunchilikda ko'zda tutilgan boshqa hollarda shu yerning dastlabki bahosini belgilash uchun qo'llanilar edi.

Yangi Nizomda uslubiy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham bir qancha o'zgartirishlar kiritilgan bo'lib, uni biz quyida ko'rib chiqamiz.

Nizomda ko'rsatilishicha, har bir qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchisining qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining normativ qiymati yagona yer solig'ini hisoblab chiqish uchun va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa maqsadlarda aniqlanadi. Shuningdek ushbu Nizomning amal qilishi dehqon xo'jaliklari, bog'dorchilik-uzumchilik va polizchilik shirkatlarining qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining normativ qiymatini aniqlashga joriy etilmasligi ko'rsatilgan. Shuningdek, Nizomda quyidagi asosiy tushunchalardan foydalanish tavsiya qilingan: ya'ni, tuproq bonitirovkasi, qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining sifati, ozuqa birligi, qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining normativ qiymati, sug'oriladigan mintaqa, asosiy qishloq xo'jaligi ekinlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining asosiy turlari, kapitallashuv foizi, qishloq xo'jaligi ekin maydonlari, qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchisi, o'rtacha bonitet bali va normativ qiymatni aniqlash davrikabi.

Shuningdek, Nizomda, qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining normativ qiymatiga (keyingi o'rinlarda normativ qiymat deb ataladi) yer bilan bevosita bog'liq bo'lgan obyektlar (sug'orish va kollektor-drenaj tarmog'i, yo'llar) qiymati kiritilmasligi, normativ qiymatni aniqlash normativ ko'rsatkichlarni, yer kadastrini va statistik hisobga olish ma'lumotlarini hisobga olgan holda foydani kapitallashtirish asosidagi daromadli yondashuvdan foydalanib bajarilishi va normativ qiymatni aniqlash natijalari davlat yer kadastriga kiritilishi alohida ta'kidlab o'tilgan.

Normativ qiymatni aniqlash obyekti bo'lib esa, qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarining qishloq xo'jaligi ekin maydonlari hisoblanadi.

Normativ qiymat miqdorini aniqlash ushbu Nizom bilan tartibga solinadigan ishlarning predmeti hisoblanadi.

Normativ qiymatni aniqlash davri har yili o'tkaziladi. Normativ qiymatni aniqlash davrlari oralig'ida normativ qiymatni aniqlash bo'yicha hujjatlarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritib boriladi.

Normativ qiymatni aniqlash O'zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastr davlat qo'mitasining O'zbek davlat yer tuzish ilmiy-loyihalash instituti «O'zdaverloyiha» tomonidan amalga oshiriladi.

Normativ qiymat ishlab chiqarish resursi sifatida qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining sifatini hisobga olgan holda aniqlanadi.

1 ga qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining normativ qiymatini aniqlashda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

tuproqning sifatini va tabiiy yem-xashak ekin maydonlari (pichanzorlar va yaylovlar)ni baholash ko'rsatkichlari;

asosiy qishloq xo'jaligi ekinlari va ko'p yillik daraxtlar tuzilmasi;

qishloq xo'jaligi ekinlari, ko'p yillik daraxtlar va yem-xashakbop ekin maydonlarining normativ hosildorligi;

qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining normativ unumdorligi;

qishloq xo'jaligi ekinlarining asosiy turlari bo'yicha qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining hisoblab chiqilgan foyda olishi;

dehqon bozorlarida sotiladigan qishloq xo'jaligi mahsulotlari asosiy turlarining o'rtacha yillik narxlari hamda paxta xom ashyosi va boshoqli don ekinlarining o'rtacha xarid narxlari;

foydaning kapitallashuvi foizi.

Normativ qiymatni aniqlashda qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining individual renta hosil qiluvchi omillari — qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining intensivligi, tuproqning sifati, ekin maydonlari tuzilmasi va sug'orish uchun suv chiqarish usuli hisobga olinadi.

Asosiy qishloq xo'jaligi ekinlarining normativ hosildorligi tuproqlar o'rtacha bonitet bali bilan qishloq xo'jaligi ekinlari, bog'lar va tokzorlarning tuproq bonitetining bir bonitet baliga mos normativ hosildorlikning yig'indisi sifatida ushbu 3-jadvalga muvofiq hisoblab chiqiladi:

3-jadval

Asosiy qishloq xo'jaligi ekinlari, bog'lar va tokzorlarning tuproqlarining bir bonitet baliga nisbatan hisoblangan normativ hosildorligi

Qishloq xo'jaligi ekinlari va ko'p yillik daraxtlar	Tuproqning bir bonitet baliga nisbatan normativ hosildorligi, s/ga
Sug'oriladigan yerlarda	
G'o'za	0,4
Boshoqli don ekinlari	0,6
Tamaki	0,45
Sholi	0,7
Bir yillik o'tlar (yashil yem-xashak)	3,0
Sabzavotlar	3,0
Poliz mahsulotlari	2,7
O'tgan yillardagi beda	2,0
Don uchun makkajo'xori	0,75
Yem-xashakbop ildizmevali o'simliklar	9,0
Kartoshka	2,0
Bog'lar (o'rta hisobda)	0,6
Tokzorlar (o'rta hisobda)	0,8
Lalmi yerlarda	
Kuzgi bug'doy	0,25
Kuzgi ARPA	0,20
Bahorgi no'xat	0,12

1 ga maydondagi asosiy qishloq xo'jaligi ekinlarining normativ unumdorligi tegishli ma'muriy mintaqadagi normativ qiymatni aniqlash davridan oldin yuzaga kelgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini realizasiya qilishning o'rtacha yillik narxlariga bog'liq ravishda qiymat ifodasida quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$MUqx = MH * YNo$$

bunda: $MUqx$ — 1 ga qishloq xo'jaligi ekinlarining normativ unumdorligi, ming so'm;

MH — qishloq xo'jaligi ekinlarining normativ hosildorligi (Tuproqning bir bonitet baliganisbatan normativ hosildorligi uning bonitet balliga ko'paytiriladi), s/ga;

YNo' — dehqon bozorlarida sotiladigan qishloq xo'jaligi mahsulotlari tegishli turiga o'rtacha yillik narx, ming so'm/s, paxta xom ashyosi va boshqoli don ekinlarining xarid narxi ming so'm/s;

Ozuqa ekinlarining normativ unumdorligi ushbu 4-jadvalga muvofiq ularning hosildorligini bug'doy ekvivalent hosildorligiga aylantirish yordamida hisoblab chiqiladi.

4-jadval

Ozuqa ekinlarining ozuqa birligida ifodalangan normativ unumdorligi

Qishloq xo'jaligi ozuqa ekinlari	Qishloq xo'jaligi ekinlarining bir kilogrammi mahsulotidagi ozuqa birliklari tarkibi (kg)
Boshqoli don ekinlari	1,2
Bir yillik o'tlar (yashil yem-xashak)	0,17
O'tgan yillardagi beda (yashil yem uchun)	0,21
Xashaki beda	0,49
Don uchun makkajo'xori	1,34
Yem-xashakbop ildizmevali o'simliklar	0,12

Sug'oriladigan 1 ga haydov yerdan olinadigan hisoblab chiqilgan foydani aniqlashda har bir qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchisi bo'yicha qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining normativ qiymatini aniqlashning shu yildan oldingi yilda shakllangan ekin maydonlari tuzilmasi qo'llaniladi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining asosiy turlari bo'yicha foydaning hisoblab chiqilgan miqdori qishloq xo'jaligi ekin maydonlari sifatidan kelib chiqib foizlarda mahsulot qiymatiga va tuman bo'yicha o'rtacha tuproqlarning har bir klassi bo'yicha mahsulotlarni yetishtirishga o'rtacha xarajatlarga bog'liq ravishda O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Moliya vazirligi tomonidan hisoblab chiqiladi.

Tuproqlarning alohida past unumdorli klasslari bo'yicha salbiy qiymatlarda foizlarda foydaning hisoblab chiqilgan miqdori olingan taqdirda salbiy qiymatli yerning qiymatini istisno qilish uchun 0,01 foyda foizi qo'llaniladi.

Mahsulot qiymati to'g'risidagi o'rtacha ma'lumotlar va biror-bir o'simlik bo'yicha qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirishda o'rtacha xarajatlar mavjud bo'lmagan taqdirda boshqoli don ekinlari bo'yicha hisoblab chiqilgan ma'lumotlar qo'llaniladi.

Sifati turlicha bo'lgan yerlar bo'yicha 1 ga sug'oriladigan haydov yerdan olinadigan foydaning hisoblab chiqilgan miqdori quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$HChF = \frac{\frac{MUqx_1 * EM_1 * FM_1}{100} + \dots + \frac{MUqx_n * EM_n * FM_n}{100}}{EM_1 + \dots + EM_n}$$

Bu yerda: HChF — 1 ga sug'oriladigan haydov yerdan olinadigan hisoblab chiqiladigan foyda, ming so'm;

MU_{qx1}-MU_{qx_n} — qishloq xo'jaligi ekinlarining me'yoriy unumdorligi, ming so'm/ga;

EM₁-EM_n — ekin maydonlari, ga

FM₁-FM_n — tuproq sifati turlicha bo'lgan yerlarda turli xil ekinlardan olinadigan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi foydasining hisoblab chiqilgan miqdori, foizlarda.

1 ga sug'oriladigan haydov yerning normativ qiymati quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$NQ = \frac{HChF * K_1 * K_2 * K_3}{F} * 100$$

Bu yerda: NQ — sug'oriladigan haydov yerning normativ qiymati, ming so'm/ga;

HChF — sug'oriladigan haydov yerdan olinadigan hisoblab chiqilgan foyda, ming so'm/ga;

F — hisoblab chiqiladigan foydaning kapitallashuvi foizi;

K₁ — xo'jalik yuritish va qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi intensivligi darajasi hisobga olinadigan mintaqaviy koeffitsiyent;

K₂ — sug'orish uchun suv chiqarish usuli hisobga olinadigan koeffitsiyent;

K₃ — hosilning nobud bo'lish foizi hisobga olinadigan koeffitsiyent;

Hisoblab chiqilgan foydaning kapitallashuvi foizi 5% miqdorida qabul qilinadi.

Xo'jalik yuritish darajasi va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi intensivligini hisobga oladigan mintaqaviy koeffitsiyent quyidagi 5-jadvalda keltirilgan:

5-jadval

Xo'jalik yuritish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi intensivligi darajasi hisobga olingan MINTAQAVIY KOEFFISIYENTLAR

Ma'muriy-hududiy tuzilmalar va mintaqalar	Mintaqaviy koeffitsiyentlar (K ₁)
Qoraqalpog'iston Respublikasi	0,7
Janubiy mintaqa (Amudaryo, Beruniy, Ellikqal'a va To'rtko'l tumanlari)	0,7
Markaziy mintaqa (Nukus, Xo'jayli, Shumanay, Kegeyli, Chimboy, Qonliqo'l tumanlari)	0,6
Shimoliy mintaqa (Taxtakopir, Qorao'zak, Qo'ng'irot, Mo'ynoq tumanlari)	0,5
Andijon viloyati	1,2
Viloyatning Bo'z va Ulug'nor tumanlarini istisno etgan holda butun hududi	1,2
Markaziy Farg'ona mintaqasi (Bo'z va Ulug'nor tumanlari)	1,0
Buxoro viloyati	1,0
Sug'oriladigan mintaqasi (sug'oriladigan mintaqaning barcha tumanlari xo'jaliklari)	1,0
Yaylov mintaqasi (barcha tumanlarning qo'ychilik xo'jaliklari)	0,8
Jizzax viloyati	0,8
Jizzax tumani, Jizzax shahri	0,9
Cho'l mintaqasi (Arnasoy, Do'stlik, Zarbdor, Zafarobod, Mirzacho'l, Paxtakor tumanlari)	0,8

Ma'muriy-hududiy tuzilmalar va mintaqalar	Mintaqaviy koeffitsiyentlar (K₁)
<u>Tog'oldi-yaylov mintaqasi</u> (Baxmal, G'allaorol, Forish, Zomin, Yangiobod tumanlari)	0,6
Qashqadaryo viloyati	0,8
<u>Tog'oldi mintaqasi</u> (Kitob, Shahrisabz, Yakkabog', G'uzor, Qamashi, Chiroqchi tumanlari)	0,8
<u>Cho'l mintaqasi</u> (Qarshi, Nishon, Mirishkor, Kasbi, Koson, Muborak tumanlari)	0,7
<u>Dehqonobod tumani</u>	0,6
Navoiy viloyati	0,8
<u>Sug'oriladigan mintaqa</u> (Qiziltepa, Navbahor, Xatirchi, Karmana tumanlari va Konimex tumanining sug'oriladigan mintaqasi)	0,8
<u>Lalmi-yaylov mintaqasi</u> (Nurota, Tomdi, Uchquduq tumanlari va sug'oriladigan mintaqasiz Konimex tumani)	0,6
Namangan viloyati	1,1
<u>Viloyatning barcha tumanlari</u>	1,1
Samarqand viloyati	1,2
<u>Sug'oriladigan mintaqa</u> (Bulung'ur, Jomboy, Ishtixon, Kattaqo'rg'on, Narpay, Oqdaryo, Payariq, Pastdarg'om, Paxtachi, Samarqand, Toyloq, Urgut tumanlari)	1,2
<u>Lalmi-yaylov mintaqasi</u> (Nurobod, Qo'shrabot tumanlari)	0,9
Surxondaryo viloyati	1,3
<u>Surxondaryo vohasi</u> (Sariosiyo, Uzun, Denov, Sho'rchi, Qumqo'rg'on, Jarqo'rg'on, Angor, Termiz, Oltinsoy tumanlari)	1,3
<u>Cho'l mintaqasi</u> (Qiziriq, Muzrabot, Sherobod tumanlari)	1,1
<u>Boysun tumani</u>	0,8
Sirdaryo viloyati	0,8
<u>Shimoliy cho'l mintaqasi</u> (Boyovut, Xovos, Guliston, Sayxunobod, Sirdaryo tumanlari, Guliston shahri va Yangiyer shahri)	0,8
<u>Markaziy cho'l mintaqasi</u> (Oqoltin, Mirzaobod, Sardoba tumanlari)	0,6
Toshkent viloyati	1,2
<u>Viloyatning butun hududi</u> , Bo'stonliq, Parkent va Ohangaron tumanlari bundan mustasno	1,2
<u>Chimyon-Ohangaron mintaqasi</u> (Bo'stonliq, Parkent va Ohangaron tumanlari)	0,9
Farg'ona viloyati	1,1
<u>Birinci mintaqa</u> (viloyatning butun hududi, Yozyovon va So'x tumanlari bundan istisno)	1,1
<u>Ikkinchi mintaqa</u> (Yozyovon va So'x tumanlari)	1,0
Xorazm viloyati	1,0
<u>Viloyatning butun hududi</u> , Xazorasp tumanidagi Sarimoy va Tuproqqal'a qishloq fuqarolar yig'inlari hududisiz (Kizilqum-Tuproqqal'a massivi)	1,0
Xazorasp tumanidagi Sarimoy va Tuproqqal'a qishloq fuqarolar yig'inlari (Kizilqum-Tuproqqal'a massivi)	0,8

Ma'muriy-hududiy tuzilmalar va mintaqalar	Mintaqaviy koefitsiyentlar (K ₁)
Toshkent shahri	1,2
Toshkent shahrining butun hududi	1,2

Tovar ishlab chiqaruvchining mablag'lari hisobidan sug'orish uchun xo'jalik ichki sug'orish tizimiga suv chiqarish usuli (oqar suv yoki mashina usuli) hisobga olingan koefitsiyent respublika bo'yicha yagona ifodada barcha sug'orish maydonlari bo'yicha oqar suv bilan sug'orish ulushiga bog'liq tarzda quyidagi 6-jadvalda keltirilgan:

6-jadval

Sug'orish uchun suv chiqarish usuli hisobga olinadigan koefitsiyentlar

KOEFFISIYENTLAR

Oqar suv ulushi, %	Koefitsiyent (K ₂)
0 — 9	0,883
10 — 19	0,893
20 — 29	0,904
30 — 39	0,915
40 — 49	0,926
50 — 59	0,938
60 — 69	0,950
70 — 79	0,962
80 — 89	0,974
90 — 99	0,987
100	1

Kimyoviy moddalarni qo'llash taqiqlangan muhofaza mintaqalarida qishloq xo'jaligi ekin maydonlari joylashtirilgan taqdirda hosil nobud bo'lishi va tegishli ravishda qimmatlilik yo'qotilishini hisobga oladigan koefitsiyent quyidagi 7-jadvaldagi kabi belgilangan tartibda majburiyatlar bilan cheklangan yer uchastkasidagi qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining bonitet bali va ulushiga qarab respublika bo'yicha yagona ifodada qabul qilinadi.

7-jadval

Hosil nobud bo'lishini hisobga olish

KOEFFISIYENTLARI (K₃)

Bonitet bali	Zaharli kimyoviy dorilarni qo'llash cheklangan hududlar ulushi, %									
	1 — 10	11 — 20	21 — 30	31 — 40	41 — 50	51 — 60	61 — 70	71 — 80	81 — 90	91 — 100
31 — 40	0,948	0,895	0,843	0,790	0,738	0,685	0,633	0,580	0,528	0,475
41 — 50	0,959	0,918	0,878	0,837	0,796	0,755	0,714	0,674	0,633	0,592
51 — 60	0,967	0,933	0,900	0,866	0,833	0,800	0,766	0,733	0,699	0,666
61 — 70	0,972	0,943	0,915	0,887	0,859	0,830	0,802	0,774	0,745	0,717
71 — 80	0,976	0,951	0,927	0,902	0,878	0,853	0,829	0,804	0,780	0,755

81 — 90	0,978	0,957	0,935	0,914	0,892	0,870	0,849	0,827	0,806	0,784
91 — 100	0,981	0,961	0,949	0,923	0,904	0,884	0,865	0,846	0,826	0,807

1 ga bog'lar va tokzorlarning normativ qiymati ham sug'oriladigan haydov yerlarning normativ qiymatiga o'xshash tartibda aniqlanadi.

1 ga sug'oriladigan bo'z yerlarning normativ qiymati 0,1 koeffitsiyenti qo'llanilgan holda sug'oriladigan haydov yerlarning qiymati bo'yicha aniqlanadi.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchisida sug'oriladigan haydov yeri bo'lmagan taqdirda, sug'oriladigan bo'z yerlarning normativ qiymati tuman (shahar) sug'oriladigan haydov yerlari o'rtacha asosiy ekin maydonlari tuzilmasidan foydalanilgan holda hisoblab chiqiladi.

Mevazorlar, tutzorlar va boshqa sug'oriladigan ko'p yillik daraxtlar ekilgan yerlarning normativ qiymati ushbu xo'jalikning sug'oriladigan haydov yerlari normativ qiymati bo'yicha, 0,4 koeffitsiyentini qo'llash bilan qabul qilinadi.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchisida sug'oriladigan haydov yeri bo'lmagan hollarda bunday yerlarning normativ qiymati tuman (shahar) sug'oriladigan haydov yerlari bo'yicha asosiy ekin maydonlari tuzilmasidan foydalangan holda shartli ravishda hisoblab chiqiladi.

Issiqxonalar bo'yicha 1 ga yerning normativ qiymati sug'oriladigan haydov yerlar qiymatiga o'xshash tartibda tuman, shahar bo'yicha o'rtacha ko'rsatkich asosida 2,2 koeffitsiyentini qo'llash bilan aniqlanadi.

1 ga lalmi haydov yerning normativ hosildorligi, normativ unumdorligi, hisoblab chiqilgan miqdori va normativ qiymati ham sug'oriladigan haydov yerlarning normativ qiymatiga o'xshash tartibda aniqlanadi.

Bunda xo'jalik ichki sug'orish tizimiga suv chiqarish usulini hisobga olingan holda koeffitsiyent normativ qiymatni aniqlashda qo'llanilmaydi.

Ko'p yillik lalmi daraxtlar lalmi haydov yer sifatida, lalmi bo'z yerlar esa lalmi haydov yerlari sifatida 0,1 koeffitsiyentini qo'llagan holda baholanadi.

Qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchisida lalmi haydov yerlar bo'lmagan hollarda, uning normativ qiymati shartli ravishda tuman, shahar lalmi haydov yerlari bo'yicha o'rtacha ekin maydonlari tuzilmasidan foydalangan holda hisoblab chiqiladi.

Tabiiy yem-xashakbop ekin maydonlari (pichanzorlar va yaylovlar)ning normativ qiymati yaylovlarning tiplaridan va ozuqa birligida ifodalangan hosildorlikdan kelib chiqib, ushbu 8-jadvalga muvofiq ularni bug'doyning ekvivalent hosildorligiga tegishli ravishda qayta hisoblab chiqqan holda hisoblab chiqiladi:

8-jadval

O'zbekistonning tabiiy ozuqa ekin maydonlarini sifat jihatidan BAHOLASH (yaylovlarning turlari bo'yicha)

Yaylovlarning turlari	Ozuqa birliklarida hosildorligi, kg/ga	Bug'doyning ekvivalent hosildorligi, s/ga
<i>Yaxshi yaylovlar</i>		
Bug'doyli yaylov	230	1,92
Yirik o'tli-shashirli yaylov	300	2,50
Archalar orasidagi har xil bug'doyli yaylov	260	2,17
<i>O'rtacha yaylovlar</i>		
Betagali-bug'doyli yaylov	210	1,75

Yaylovlarning turlari	Ozuqa birliklarida hosildorligi, kg/ga	Bug'doyning ekvivalent hosildorligi, s/ga
Har xil o'tlar o'sadigan pistazor	200	1,67
Har xil o'tli-betagali yaylov	320	2,67
Qamishzor	200	1,67
<i>Qashshoqlashgan yaylovlar</i>		
Har xil o'tli-toifalashgan yaylov	150	1,25
Har xil o'tli-efemer bodomchali yaylov	120	1,00
Har xil o'tli-adirdagi shuvoqli yaylov	170	1,42
Har xil o'tli, butazorlar orasidagi yaylov	180	1,50
Ko'ng'irbosh-toifalashgan yaylov	140	1,17
Arpazor	180	1,42
Juzg'unzor	140	1,17
Jo'san-toifalashgan yaylov	140	1,17
Har xil o'tli-chayirli yaylov	160	1,33
Oq saksovulzor	100	0,83
Singrenli yaylov	110	0,92
Dag'al-efemerli yaylov	150	1,25
Sho'rali-efemer shag'alakli yaylov	140	1,17
Tereskenli yaylov	100	0,83
Yantoqzor	180	1,50
Shuvoq-betagali yaylov	170	1,42
Jo'sanzor	110	0,92
Sho'rali-toifalashgan yaylov	130	1,08
Har xil o'tli-boshqoli o'simliklar o'sadigan yaylov	240	2,00
<i>Qashshoq yaylovlar</i>		
Bir yillik sho'razor yaylov	130	1,08
Har xil o'tli-kakrali yaylov	140	1,17
Pastak har xil o'tli-boshqodoshli o'simliklar o'sadigan yaylov	120	1,00
Boyalishzor	90	0,75
Keyreukzor	80	0,67
Har xil o'tli to'qayzor	90	0,75
Qizilmiya o'sadigan yaylov	100	0,83
Partekzor	80	0,67
Ajriqli yaylov	170	1,42
<i>O'ta qashshoq yaylovlar</i>		
Norboyalishzor yaylov	60	0,50
Yulg'unzor	70	0,58
Qora saksovulzor	70	0,58
Biyurg'unzor	40	0,33
Adraspanzor	20	0,17
Donasho'razor	10	0,08

Ma'muriy tumanda ozuqa ekin maydonlarining o'rtacha hosildorligi tegishli balandlik mintaqasidagi yaylovlarning hosildorligi va har bir tipining maydoni hisobga olingan holda aniqlanadi.

1 ga ozuqa ekin maydonlarining normativ mahsuldorligi bug'doy hajmiga qayta hisoblab chiqilgan ozuqa birliklaridagi o'rtacha hosildorligi va normativ qiymatini aniqlash davridan oldingi yildagi o'rtacha xarid narxining hosilasi sifatida aniqlanadi.

1 ga ozuqa ekin maydonlarining normativ qiymati ham sug'oriladigan haydov yerga o'xshash tarzda aniqlanadi, bunda ozuqa ekin maydonlarining unumdorligi ular bilan bog'liq bo'lgan balandlik mintaqalarida joylashganligiga qarab foydaning hisoblab chiqilgan miqdori quyidagi miqdorlarda qabul qilinadi:

- cho'l mintaqasida — 3,2 foiz;
- tog'oldi mintaqasida — 4,1 foiz;
- tog' mintaqasida — 7,0 foiz.

Yaylovlarning sug'oriladigan mintaqalarga tutashgan uchastkalari sug'oriladigan haydov yerga mos tarzda 0,01 koeffitsiyentini qo'llangan holda baholanadi. Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchisida sug'oriladigan haydov yerlar bo'lmagan taqdirda, bunday yerlarning normativ qiymati shartli ravishda tumanning sug'oriladigan mintaqasi bo'yicha asosiy ekin maydonlarining tuzilmasi qo'llanilgan holda hisoblab chiqiladi.

Baliqchilik hovuzlari, imoratlar, inshootlar va xonadonlar bilan band bo'lgan yerlarning normativ qiymati faqat belgilangan mezonlarga muvofiq yagona yer solig'ining to'lovchilari hisoblangan qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari bo'yicha aniqlanadi. Bunda imoratlar, inshootlar va xonadonlar deganda ularning faoliyat ko'rsatishi va xizmat ko'rsatish uchun mo'ljallangan imoratlar, inshootlar, omborlar, dala shiypolari, bostirmalar, xonadonlar va maydonlar tushuniladi.

Baliqchilik hovuzlari bilan band bo'lgan yerlarning normativ qiymati tuman bo'yicha sug'oriladigan haydov yerlarning o'rtacha normativ qiymati bo'yicha aniqlanadi.

Imoratlar, inshootlar va xonadonlar bilan band bo'lgan yerlarning normativ qiymati joylashgan mintaqasi va ixtisoslashuviga qarab asosiy qishloq xo'jaligi ekin maydonlarining normativ qiymati bo'yicha 2 koeffitsiyentini qo'llagan holda aniqlanadi.

Xo'jaliklarning ixtisoslashuvi hisobga olingan holda asosiy qishloq xo'jaligi ekin maydonlari deganda:

sug'oriladigan yerlardagi paxtachilik-g'allachilik, g'allachilik, sabzavotchilik, sholichilik, tamakichilik va chorvachilik xo'jaliklari uchun — sug'oriladigan haydov yerlar (sug'oriladigan mintaq);

sug'oriladigan yerlardagi bog'dorchilik-uzumchilik xo'jaliklari uchun — sug'oriladigan bog'lar, bog'lar bo'lmasa — tokzorlar yoki boshqa ko'p yillik daraxtlar bilan band bo'lgan yerlar (sug'oriladigan mintaq);

lalmi yerlardagi bog'dorchilik-uzumchilik xo'jaliklari uchun — lalmi bog'lar, bog'lar bo'lmasa — tokzorlar yoki boshqa ko'p yillik daraxtlar bilan band bo'lgan yerlar (lalmi-yaylov mintaq);

yaylovlardagi qorako'lchilik va chorvachilik xo'jaliklari uchun — yaylovlar (lalmi-yaylov mintaq);

lalmi yerlardagi g'allachilik va chorvachilik xo'jaliklari uchun — lalmi haydov yerlar (lalmi-yaylov mintaq) tushuniladi.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchisida qishloq xo'jaligi ekin maydonlari bo'lmagan taqdirda, imoratlar, inshootlar va xonadonlar bilan band bo'lgan yerlarning normativ qiymati (sug'oriladigan yoki lalmikor-haydov) asosiy qishloq xo'jaligi ekin maydonlari joylashgan mintaqada o'rtacha tuman normativ qiymati bo'yicha 2 koeffitsiyenti qo'llangan holda aniqlanadi.

Yuqoridagi uslubiyotdan foydalangan holda Samarqand viloyati Ishtixon tumanidagi paxtachilik bilan shug'ullanuvchi "Eshniyoz o'g'li Zohid" fermer xo'jaligi misolida 1 ga. paxta bilan

band maydonning me'yoriy qiymatini aniqlaymiz. Paxta maydoni 50 gektar, yer uchastkasining bonnitet balli 60 ga teng, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi foydasining hisoblab chiqilgan miqdori 18% ga teng, hisoblab chiqilgan foydaning kapitallashuv foyizi 5 ga teng.

Demak, 1 ga. paxta ekinining me'yoriy unumdorligi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$MUp = MHP * XBp = 0,4 \text{ s/ga} * 60 \text{ ball} * 88 \text{ ming so'm} = 2112 \text{ ming so'm.}$$

1 ga. paxta maydonidan olinadigan hisoblab chiqilgan foydani aniqlaymiz:

$$HChFp = \frac{\frac{M * Up * PM}{100} * HSchMD}{PM} = \frac{\frac{2112 * 50}{100} * 18}{50} = \frac{1,056 * 18}{50} = \frac{19008}{50} = 38016$$

Shundan keyin 1 ga. paxta maydonining me'yoriy qiymatini aniqlaymiz:

$$MQp = \frac{HChFp * K1 * K2 * K3}{F} * 100 = \frac{38016 * 1,2 * 0,950 * 0,967}{5} * 100 = \frac{41908,1}{5} * 100 = 838162 \text{ so'm}$$

Demak 1 ga. paxta maydonining me'yoriy qiymati 838162 so'mga teng ekan.

Jami paxta maydonining me'yoriy qiymati (50 * 838162) 41908100 so'm bo'lar ekan.

Fermer xo'jaligi 50 ga. yer uchun bir yilda {(41908100*6)/100} 2514486 so'm yagona yer solig'i to'lar ekan.

Yerning bozor bahosi yer uchastkalarining talab va taklifi miqdoriga bog'liq holda, ya'ni oldi-sotdi jarayonida vujudga keladi. Yer uchastkasining egasi normal sharoitda yerini sotadi, qaysiki, agar yerni sotishdan olinadigan mablag' bankka qo'yilganda foiz shaklida keltiradigan daromad, shu yerni ijaraga berganda olinadigan rentadan kam bo'lmagan holda.

Yerning bahosi boshqacha qilib aytganda – kapitallashgan yillik yer rentasidir.

$$YerB = \frac{YerRen}{SsF} * 100$$

Bu yerda, YerB - yerning bahosi, so'm;

YerRen - yer rentasi, so'm;

SsF - ssuda foizi, %.

Qishloq xo'jaligida yerning bahosi, yer solig'i va ijara haqining iqtisodiy asosi va yerga bo'lgan mulk huquqini ro'yobga chiqarishning iqtisodiy shakli, yer egalari o'zlashtiradigan daromad sifatida yuzaga chiqadigan yer rentasi hisoblanadi. Renta munosabatlari yerlarni qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun, shuningdek noqishloq xo'jalik zaruriyati uchun ham ijaraga berilganda paydo bo'ladi. Yer rentasining: differensial va absolyut shakli mavjud. O'z navbatida differensial renta ham ikki shaklda differensial renta I va differensial renta II ga bo'linadi.

Differensial renta I ning tashkil topishi yer resurslarining chegaralanganligi, ularning sifati jihatidan turli-tumanligi, shuningdek qishloq xo'jalik oborotiga nafaqat yaxshi yerlarni, shuningdek o'rtacha va yomon yer uchastkalarini ham jalb qilish zaruriyati bilan bog'langan, yer uchastkalarining joylashgan o'rinlaridagi farqlarga ham bog'liq. Yer egalari sifat jihatidan turlicha bo'lgan yer uchastkalariga bir xil miqdorda mehnat va mablag' sarflab, ulardan har xil natija oladilar. Yaxshi yerlardan foydalanuvchi yer egalari, yomon yerda ishlaydiganlarga nisbatan, har bir gektaridan qo'shimcha mahsulot oladilar. Ular mahsulot birligi hisobiga oz miqdorda jonli va buyumlashgan mehnat sarflaydilar. Ularga mahsulot birligini ishlab chiqarish ancha arzoniga tushadi, ularda mahsulotning individual qiymati past bo'ladi, natijada mahsuldorlik bo'yicha differensial renta I ga aylanadigan qo'shimcha daromad vujudga keladi. Masalan, unumdorligi

bo'yicha har xil yer uchastkalariga bir xil miqdorda mablag' sarflangan bo'lib, ulardan olingan ishlab chiqarish samarasi turlicha. Natijada 1 s mahsulotni ishlab chiqarishning individual bahosi (ishlab chiqarish xarajatlari plus o'rtacha foyda) birinchi (yomon) uchastkada ancha yuqori bo'lib, ikkinchisida (o'rtacha) va uchinchisida (yaxshi) - eng past bo'ladi, har bir uchastkadagi jami mahsulot bahosi esa bir xil bo'ladi. Lekin bozorda uchala uchastkadan keltirilgan mahsulotlar bir xil bahoda, ya'ni yomon yer uchastkasining ishlab chiqarish sharoitlari bilan aniqlanadigan bozor bahosida sotiladi. Unda o'rtacha va yaxshi yer uchastkasidagi ijarachilar, 1s mahsulotni ishlab chiqarish individual xarajatlari ijtimoiy xarajatlaridan past bo'lganligi uchun mos ravishda har bir sentnerga qo'shimcha foyda oladilar va uni differensial renta I sifatida butun mahsulot hajmi uchun yer egalari mos ravishda to'laydilar.

Differensial renta I, shuningdek yer uchastkalarining bozorga yaqin yoki uzoq joylashishiga qarab transport yo'llari va boshqalar oqibatida ham hosil bo'ladi. Bu farqlar mahsulot birligiga to'g'ri keladigan transport va boshqa xarajatlarning notekisligini keltirib chiqaradi, bu esa joylashgan joyiga qarab differensial renta I tashkil topishi uchun sharoit yaratadi.

Differensial renta II ishlab chiqarishni intensivlashtirish jarayonida yer uchastkalariga qo'shimcha mablag' sarflash hisobiga olinadi. Yer uchastkasiga sarflangan bir xil miqdordagi xarajatlari turli xil qaytinga (samaradorlikka) ega bo'lishi mumkin. Ma'lumki, qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishning ijtimoiy bahosi, ancha kam unumli xarajatlardan olinadigan mahsulot ishlab chiqarish bahosi bilan aniqlanadi, ancha unumli xarajatlari odatdagi o'rtacha foyda normasini va yana ortiqcha foyda - differensial renta II ni keltiradi.

Differensial renta II, qo'shimcha mablag' hisobiga tashkil topadigan, ishlab chiqarishning individual va ijtimoiy bahosi o'rtasidagi farqqa teng. Differensial rentaning ikkala turining ham tashkil topish xarakteri taqsimot munosabatlarining xarakteriga bog'liq emas. Rentani kim o'zlashtirishi o'zgarmay qoladi. Rentaning tashkil topish sharoitidan uni taqsimlash masalasi ham hal qilinadi. Differensial renta I yerdan foydalanuvchilardan olinadi va butun jamiyat manfaatlari uchun foydalaniladi va qandaydir bir qismgina yerdan foydalanuvchilarning ixtiyorida, ishlab chiqarishni rag'batlantirish maqsadida, qoldiriladi. Differensial renta II, taqsimlanishida, tuproq unumdorligini o'sishining qanchasi yerdan foydalanuvchiga bog'liq bo'lsa, u rentaning shu qismini o'zlashtirish huquqiga ega. Differensial renta II ning yer unumdorligini yaxshilashda qatnashishiga mos keladigan qismi jamiyatga kelib tushadi.

Jamiyat va yerdan foydalanuvchilar o'rtasida rentalar taqsimlanishining real sharoiti bayon qilingan prinsiplarni hisobga olgan holda konkret sharoitlardan kelib chiqib hal qilinadi. Lekin yer rentasi bilan ijara haqini bir narsa deyish noto'g'ri bo'ladi. Ijara haqi renta bilan birga, boshqa elementlarni yerdan qurilgan bino va inshootlarning amortizatsiyasini va boshqalarni o'z ichiga oladi. Agar yer ijaraga berilganda mayda yer egasiga beriladigan ijara haqiga faqat qo'shimcha mahsulotning hammasi emas, balki dehqon ijarachining zaruriy mahsulotining bir qismi ham kiradi. Ijara haqi - bu yer egasining u yoki bu yer uchastkalaridan oladigan barcha daromadidir. Yer rentasi - bu yer uchastkasidan foydalanish huquqi uchun to'lanadigan daromad.

Yerga xususiy mulkning qonun yo'li bilan mustahkamlanishi, shuningdek, yerning ijaraga berilishi **absolyut rentaning** paydo bo'lishiga olib keladi. Differensial rentadan farq qilib absolyut renta alohida yer uchastkalarining unumdorligidagi farqlarga va qo'shimcha sarf qilingan xarajatlarning unumdorligiga bog'liq bo'lmaydi. Ijarachilar yer uchun ijara haqini qishloq xo'jalik mahsulotlari bahosi unga o'rtacha foydadan ortiqcha daromad keltirish sharti bajarilgandagina, o'rtacha foyda uchun zararsiz qilib to'laydilar. Bundan ko'rinadiki, yerga xususiy mulkchilik oqibatida qishloq xo'jalik mahsulotlari bahosi, yomon yerning ishlab chiqarish sharoiti bilan aniqlanadigan ishlab chiqarish bahosidan yuqori bo'ladi. Yomon yer uchastkasini ijaraga olgan ijarachilar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish bahosidan oshadigan bahoda sotib, yer egalari absolyut renta shaklida o'zlashtiradigan, o'rtacha foydadan yuqori daromad keltiradilar. Shunday qilib, barcha ijarachiga berilgan yer uchastkalari yer egalari absolyut renta keltiradi.

Yer egalari ijara haqi shaklidagi absolyut rentani faqat qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun foydalaniladigan yer uchun emas, balki bino va inshootlarni qurish uchun mo'ljallangan yer uchastkalari uchun, shuningdek, foydali qazilmalarni qazib olish maqsadida ijaraga berilgan yer uchun ham oladilar.

Qurilish uchastkalari uchun to'lanadigan absolyut rentaning xususiyati shundan iboratki, uning miqdoriga joylashgan o'rniga qarab to'lanadigan differensial renta katta tasir ko'rsatadi.

Demak, qanday turi bo'lishidan qat'iy nazar, boshqa barcha ma'lumotlar bilan bir qatorda, renta – yerning bahosini o'rnatishda muhim rol o'ynaydi.

Yerning aniq bozor bahosini o'rnatish uchun yer kadastr ma'lumotlari zarur; faqat shu asosda yer resurslarining sifati va boshqa xossalari hisobga olgan holda obyektiv baholash mumkin.

Yer kadastr – bu davlat tomonidan yer to'g'risida obyektiv ma'lumotlarni olish maqsadida o'tkaziladigan yerning ucheti, ro'yxatga olish va baholash bo'yicha harakati tizimi; kadastr shunday qilib, davlat tomonidan maxsus amalga oshiriladigan hisob-kitob-baholash tadbirini ifodalaydi. U yerning holati, miqdori, sifati va baholash huquqlari to'g'risida ishonchli ma'lumotlar va hujjatlardan iborat bo'ladi.

Davlat kadastr yerdan oqilona foydalanish va uni muxofaza qilishni ta'minlash, yer egalari, yerdan foydalanuvchilar va ijarachilar huquqlarini himoya qilish, yerning bahosini, yer solig'ini, ijara haqini o'rnatish uchun obyektiv asos yaratish maqsadida amalga oshiriladi.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarning kadastr quyidagi operatsiyalarni o'z ichiga oladi:

-yerdan foydalanuvchilarni davlat ro'yxatidan o'tkazish;

-yerning miqdor va sifat jixatidan ucheti;

-yerni baholash (tuproq bonitirovkasi va iqtisodiy bahosini hisobga olib)

Ro'yxatga olish, ya'ni yerlarni naturada chegaralari aniqlangandan keyin mulk qilib, egalik qilish uchun, foydalanishga va ijaraga berishni rasmiylashtirish va hujjatlarini berish maxsus organlar qarorlari asosida o'tkaziladi. Yer uchastkalarining huquqiy holatlari haqidagi ma'lumotlar yerning davlat kadastr kitobida aks etdiriladi va yer mulki, yerdan foydalanish va yerni ijaraga berish, yer maydonidan maqsadli foydalanishning obyektlari va subyektlari to'g'risidagi ma'lumotlardan tashkil topadi.

Yerning miqdor jixatdan ucheti yerning mavjudligini, uning mulkdori va yerdan foydalanuvchilar obyektlari bo'yicha va ekin turlari bo'yicha (ekinzorlar, kshp yillik daraxtlar, pichanzorlar, yaylovlar) taqsimlanishini o'z ichiga oladi.

Yerning sifat jixatdan ucheti yer-kadastr rayonlashtirishni, yerlarning klassifikatsiyasini, ekologik va texnologik xossalari bo'yicha ularning xarakteristikasini, tuproq guruxlanishlari (gruppirovkalari) ini ifodalaydi.

Yerning uchetini olib borishda unumdor yerlarning qiymatlilik darajasi o'rnatiladi, nooqilona foydalanilayotganlari, kam unumli va xatoliklarga yo'l qo'yilgan yerlar, qishloq xo'jaligi ekinlaridan degredatsiya qilingan yerlar ajratib olinadi.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar ularning ishlab chiqarish qobiliyatini, joylashishini va boshqa xossalari hisobga olgan holda baholanadi.

Tuproq bonitirovkasi– bu, taqqoslama agrotexnika darajasi va dehqonchilik intensivligida o'tkaziladigan tuproqning unumdorligi bo'yicha taqqoslama bahosi. Bonitirovkalashda qo'llaniladigan ko'satkichlar tizimiga qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi, shuningdek, tuproqning unga o'zaro bog'langan ancha barqaror xususiyatlari: tuproqning, gumusning fizik tarkibi, pastga singish miqdori, tuproqning kislota bilan ta'minlanishi, yuvilganligi va boshqalar kiradi. Bu ko'satkichlar bilan tuproq baholash guruxlari bo'yicha jami tuproq balli hisoblaniladi.

Qishloq xo'jaligida renta munosabatlarini tartibga solishning zaruriy sharti yerni iqtisodiy baholashning mavjudligidir. Bu bir tomondan, xo'jalik yuritish obyektiv sharoitlarida differensial rentani taqsimlashga ta'sirini ancha asosli chegaralash, boshqa tomondan yerdan foydalanuvchilar ishlarining sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Yerlarning iqtisodiy bahosi uning qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish vositasi sifatida qiymatini xarakterlaydi. Tuproq bonitirovkasidan farqli o'laroq, bu yerda yer tabiat mahsuli emas balki, xo'jalik yuritish iqtisodiy sharoiti bilan to'xtovsiz bog'langan ishlab chiqarish vositasi sifatida baxolanadi. Uning asosida tabiiy va ishlab chiqarishning iqtisodiy sharoitlaridan kelib chiqadigan yerning sifati (iqtisodiy unumdorligi)dagi farqlar yotadi.

Iqtisodiy baholashda nafaqat tuproqning sifat xarakteristikasi (boniteti), balki, 100 ga.ga to'g'ri kelgan xodimlar soni, 1 ga.ga to'g'ri kelgan kuch beruvchi va ishchi mashinalar, o'g'itlarni qo'llash, vegetasiya davrida namlik miqdori (kolichestvo osadkov) va boshqalar kabi ko'rsatkichlar hisobga olinadi. Baholash qishloq xo'jalik ekinlarining haqiqiy hosildorligi va ularni ishlab chiqarish xarajatlari haqida uzoq muddatli (5 yildan kam bo'lmagan) yalpi ma'lumotlar asosida o'tkaziladi va tuproq boniteti singari ballarda ifodalanadi.

Yerni iqtisodiy baholash ikki aspektida amalga oshiriladi.

1. Ishlab chiqarish vositasi sifatida yerni umumiy iqtisodiy baholash.

2. Alohida qishloq xo'jalik ekinlarini yetishtirish samaradorligi bo'yicha qisman baholash.

Haydaladigan yerlarni, ko'p yillik daraxtlarni, pichanzorlarni, yaylovlarni va butun qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarni umumiy iqtisodiy baholash, shuningdek alohida ekinlar ishlab chiqarish samaradorligi bo'yicha haydaladigan yerlarni baholash (qisman baholash), ularning boniti rovkasi asosida ajratilgan, tuproqning agro ishlab chiqarish guruhlari bo'yicha o'tkaziladi.

Yerni iqtisodiy baholash uchun asosiy ko'rsatkichlar qilib quyidagilar olinadi:

1. Asosiy qishloq xo'jalik ekinlarining 1 ga dan olingan hosildorlik s/ga;

2. Kadastr baholarida 1 gektarga to'g'ri kelgan o'simlikchilik yalpi mahsuloti bo'yicha hisoblangan ekin turlari bo'yicha yerning unumdorligi, so'm;

3. Xarajatlarning qoplanishi (kadastr baholarida yalpi mahsulot qiymatini uni ishlab chiqarish xarajatlariga nisbati), so'm;

4. 1 ga dan olingan differensial sof daromad (DSD) (nisbatan yaxshi yerlardan olingan ortiqcha qo'shimcha mahsulotning qiymatini aks ettiradigan; sof daromadning bir qismi), so'm.

Differensial renta I va II larni o'z ichiga oluvchi DSD, bir vaqtning o'zida yerning sifati va dehqonchilikni intensivlashtirish daromadni hisobga olgan holda yerdan foydalanish iqtisodiy samarasining umumiy miqdorini aks ettiradi. DSD yalpi mahsulot qiymatini baholash ko'rsatkichlari va xarajatlarning qoplanishi asosida quyidagicha aniqlanadi:

$$D = \frac{XK}{XK - 1,35} \quad DSD = YaMK * D$$

D-yalpi mahsulot qiymatida DSD ning hissasi; XQ - qishloq xo'jaligi xarajatlarning qoplanishi darajasi, so'm; 1,35 - xarajatlarning qoplanishining dastlabki darajasi;

Xarajatlarni qoplash darajasi 1,35 dan yuqori bo'lganda DSD ham mos ravishda ijobiy miqdor bo'ladi. U xarajatlarni qoplash bo'yicha va yalpi mahsulotlar qiymati bo'yicha yerni baholashning qo'shimcha o'sishiga nisbatan proporsional o'sadi. Xarajatlarni qoplash 1,35dan kam bo'lganda DSD salbiy miqdorga aylanadi. Yerdan oqilona foydalanish va uning unumdorligini to'xtovsiz oshirish yerlarni, yuqorida ta'kidlangan, yagona davlat yer kadastrasi asosida har tomonlama miqdor va sifat jihatdan hisobga olishni tashkil qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Davlat yer kadastrini olib borish barcha darajalarda yer islohotlari va yer resurslari bo'yicha mos komitetlarga yuklatiladi.

7.3. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligi

Yer resurslaridan samarali foydalanish o'z navbatida suv resurslaridan ham oqilona foydalanish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Chunki o'simlik dunyosini suvsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Buni issiq o'lka hisoblangan bizning respublikamizda yaqqol ko'rish mumkin. Shuning uchun suvni tejash, undan oqilona foydalanish qonun bilan belgilab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 6

mayda qabul qilingan «Suv va suvdan foydalanish to'g'risida»gi qonunida suvning davlat mulki ekanligi, umumiy boylik hisoblanilishi, suvdan oqilona foydalanish lozimligi va u davlat tomonidan qo'riqlanishi ta'kidlab o'tilgan. Yana shu qonunda respublikaning yagona davlat suv fondi: daryolar, ko'llar, suv omborlari, boshqa yer usti suv havzalari va suv manbalari, kanal va hovuzlarning suvlaridan, yer osti suvlari va muzliklardan iboratligi ko'rsatib o'tilgan. Mamlakatimizga qardosh Qirg'iziston va Tojikiston respublikalaridan Sirdaryo, Amudaryo va Zarafshon kabi daryolar oqib keladi. Ulardan, Orol dengizi va Haydarko'l kabi ko'l suvlaridan foydalanish huquqi davlatlararo bitimlarda belgilab beriladi.

Shunday qilib, suvning ahamiyatini va uni tejash kerakligini quyidagi ma'lumotlar bilan tasdiqlash mumkin. Agarda tuproq tarkibidagi namlik 65-80 foiz bo'lsa, yerdan hosil olish mumkinligi ilmiy tadqiqotlar natijasidan ma'lum. Masalan, 1 s g'alla (bug'doy, roj, arpa, tariq)ni olish uchun 30-40 tonna, kartoshka uchun – 18-20 tonna, sholi uchun – 135-140 tonna va paxta uchun – 800-1000 tonna suv zarurdir. Suv o'simlik uchun fotosintez vazifasini o'taydi.

Ushbu jadvalda qishloq xo'jalik ekinlarining o'rtacha sug'orish soni va normalari ko'rsatilgan. Belgilangan suv resurslarini nobud etgan korxonalar jarima to'laydilar.

Yuqorida qayd etilgan qonunning 47- «qishloq xo'jaligida suvdan foydalanish» moddasida quyidagilar ko'zda tutilgan:

9-jadval

Qishloq xo'jaligi ekinlarining sug'orish soni va normalari

№	Ekin turi	Sug'orish soni	Sug'orish normasi, m ³ /ga	Mavsumiy sug'orish normasi, m ³ /ga
1.	G'o'za	5-7	800-1200	5000-8000
2.	Kuzgi bug'doy	4-5	700-800	3000-4000
3.	Makkajo'xori	7-8	700-800	5000-6500
4.	Beda	10-12	1000-1200	10000-12000
5.	Qand lavlagi	6-8	500-600	3000-4000
6.	Tamaki	7-8	750-850	5000-6500
7.	Kartoshka (ertagi)	7-8	400-500	3000-4000
8.	Pomidor	15-16	600-700	9000-10000
9.	Piyoz	18-20	500-600	9000-12000
10.	Sabzi (kechki)	8-12	500-550	5000-6000
11.	Chuchuk qalampir	14-15	600-700	9000-10000
12.	Boyimjon	15-16	600-700	9000-10000
13.	Oqbosh karam	14-15	600-700	9000-10500
14.	Bodring	12-14	500-550	6000-7500
15.	Sarimsoq	7-10	500-600	4000-60000
16.	Qovun	5-6	600-700	3000-4000
17.	Tarvuz	5-6	600-650	3000-3900
18.	Qovoq	6-7	650-750	4550-6000
19.	Kungaboqar	3	600-800	1800-2400
20.	Sholi	-	-	3000 gacha

«Qishloq xo'jaligida suvdan foydalanish ishlari jamoat xo'jaliklari, boshqa qishloq xo'jalik korxonalari, tashkilotlari, muassasalari hamda dehqon xo'jaliklarining sug'oriladigan yerlarida qulay suv rejimi vujudga keltirish maqsadida amalga oshiriladi.

Suv obyektlaridan qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun foydalanish suvdan me'yorlar bo'yicha foydalanishning belgilangan yo'siniga rioya etgan holda suvdan umumiy foydalanish tartibida ham, maxsus foydalanish tartibida ham amalga oshiriladi.

Suvdan maxsus foydalanish ruxsatnomasini sug'orish, suv chiqarish, zax qochirish tarmoqlaridan foydalanuvchi organlar belgilangan tartibda rasmiylashtiradilar».

Qishloq xo'jaligida suvdan foydalanishni rejalashtirish moddasida, sug'orish, suv chiqarish va sug'orish - suv chiqarish tarmoqlaridagi, magistral kanallardagi, suv omborlaridagi va boshqa suv xo'jaligi obyektlaridagi suvlardan foydalanish ishlari suvdan foydalanishning ichki xo'jalik va umumiy tizimi rejalariga asosan yillik amaldagi suv bilan ta'minlanganlik hisobga olingan holda amalga oshirilishi, ikki tomonlama ishlovchi zax qochirish tarmoqlarida suvdan foydalanish meliorasiya qilingan yerlardagi suv rejimini tartibga solish ichki xo'jalik va umumiy tizimi rejaları asosida amalga oshirilishi, suvdan foydalanuvchi jamoa xo'jaliklari, boshqa korxonalar, tashkilotlar hamda muassasalar tomonidan tuzilgan xo'jalik ichki suvdan foydalanish rejaları o'zbekiston Respublikasi qishloq va suv xo'jaligi vazirligi suv obyektlaridan foydalanish boshqarmalari bilan muvofiqlashtirilib, tumanlarning hokimiyat organlari tomonidan tasdiqlanishi lozimligi ta'kidlangan. Yana, suvdan foydalanish umumiy tizimi rejalarini:

tuman ahamiyatidagi tizimlar bo'yicha — tumanlarning hokimiyat organlari;

viloyat, respublika ahamiyatiga ega tizimlar bo'yicha — tegishli ravishda viloyat, respublika qishloq va suv xo'jaligi organlari tasdiqlashlari bayon etilgan.

Ma'lumki, qishloq xo'jaligi sug'oriladigan va lalmikor dehqonchilikka bo'linadi. Sug'oriladigan zonalarda yuqorida aytilganidek, suv manbalaridan keladigan suvlardan foydalanilgan holatda dehqonchilik amalga oshiriladi.

Sug'oriladigan yerlarda suvdan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, ular qonunda quyidagicha belgilab qo'yilgan:

«Sug'orilgan yerlarda kanallar, murakkab muhandislik inshootlari, meliorasiya shahobchalari barpo etilganligi ana shunday yerlarning o'ziga xos xususiyatidir. Yerdan foydalanish mulkchilikning qaysi shakliga asoslanganligidan qat'iy nazar, suv fondi yerlaridan, sug'oriladigan yerlar doirasidagi xo'jaliklararo kanallar va inshootlardan, yer osti suvi chiqargichlari yagona suv xo'jaligi tizimi sifatida foydalaniladi va ular davlat mulki hisoblanib, ularni xususiylashtirish mumkin emas. Daryolar, magistral kanallar, kollektorlar, suv omborlari va boshqa suv havzalarining sohilbo'yi mintaqalari, yer osti suvi chiqargichlari sanitariya muhofaza tegralarining I va II poyaslari tabiatni muxofaza qilish ehtiyojlari uchun yer egalari va yerdan foydalanuvchilardan olib qo'yilishi mumkin.

Sug'oriladigan dehqonchilik ehtiyojlari uchun suv obyektlaridan foydalanish suvlaridan limit bo'yicha foydalanishning belgilangan tartibiga rioya etgan holda amalga oshiriladi.

Suv olish va uning hisob-kitobini qilish ro'yxatdan o'tkazilgan suv manbalaridan (xo'jalik kanallarining bosh inshootlaridan, quduqlardan, nasos stansiyalari va boshqa suv olish inshootlaridan) suv ajratish joylarida tuman suv xo'jaligi organi bilan tuzilgan shartnomaga binoan amalga oshiriladi.

Suv manbalari, kanallar, kollektorlar va boshqa suv obyektlaridan foydalanuvchi qishloq va suv xo'jaligi korxonalari, muassasalari hamda tashkilotlari yer solig'idan ozod qilinadilar».

Lalmikor dehqonchilikda esa ekinlar uchun kerak bo'lgan namlik yil davomida yog'adigan yog'in miqdoriga bog'liq. Ba'zi mualliflarning hisoblashlaricha, yil davomida yog'adigan yog'inlar miqdori o'rtacha 500 mm. (zonalar bo'yicha 300-720 mm.)ni tashkil etib, ularning 2/3 ga yaqini (300 mm.) bug'lanib ketadi. Qolgan 1/3 ga yaqini esa tuproq orqali o'simlikka o'tadi.

Yuqorida qayd etilganidek, mamlakatimizda suv zahirasi juda kam. Andijon qishloq xo'jaligi institutining olimlarining yozishicha, bir davrlarda Amudaryoning suv o'tkazish qobiliyati 41 kub qilometr ga, Sirdaryoniki esa 27,5 kub qilometr ga teng edi. Hozirgi paytda har ikkala daryoning suvi keskin kamaygan va mamlakatda 58 kub qilometr miqdorida suv zahirasi bo'lib, bu mavjud oborotdagi qishloq xo'jalik yerlarinin 16-17 foizini sug'orishga yetishi hisoblab chiqilgan. Yer osti suvlaridan foydalanish evaziga suv miqdori 60 kub km ni tashkil etishi hisoblangan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi tomonidan qilingan hisob-kitoblarga ko'ra, 1 kub km chuchuk suvdan 113 ming tonna paxta, 116 ming tonna poliz va sabzavot, 41 ming tonna meva va uzum, 7 ming tonna sut, 400 tonna pilla olishda foydalanish mumkin.

Suvdan foydalanishda, eng avvalo, suvga bo'lgan talabni aniqlash muhimdir. Buning uchun har bir ekin turi bo'yicha yil mobaynida 1 gektar yer uchun qancha suv zarurligi aniqlanib, uni umumiy ekin maydoniga ko'paytirish yo'li bilan topiladi.

Suvdan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi quyidagi ko'rsatkichlar yordamida aniqlanadi: 1 so'mlik xarajatlar hisobiga olingan qishloq xo'jalik mahsulotlarining, mehnat unumdorligining, sof daromad (foyda) ning o'sishi va shuningdek, 1 kub metr foydalanilgan suv hisobiga olingan qishloq xo'jalik mahsulotlarining, mehnat unumdorligining va sof daromad (foyda) ning o'sishi hisoblanadi. Suvdan o'simlikning talabidan kelib chiqqan holda rejali va me'yorda foydalanish yer resurslaridan foydalanishning va bir butun qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligini oshirishga olib keladi.

Shuning uchun mamlakatimizda suvdan tejab va unumli foydalanish uchun undan foydalanuvchilar oldiga katta vazifalar qo'yilgan. Bu o'z navbatida yuqorida qayd etilgan qonunning 50 – moddasida, ya'ni «Suv obyektlaridan qishloq xo'jalik ehtiyojlari uchun foydalanuvchilarning vazifalari» moddasida o'z aksini topgan:

«Suvdan qishloq xo'jalik ehtiyojlari uchun foydalanuvchilar:

Suvdan foydalanishning belgilangan limitlari, rejalari, qoidalari, me'yorlari va rejimlariga rioya etishlari, tik drenajni inobatga olgan holda foydalanishning barcha turlari uchun ishlatilayotgan suvni hisobga olib borishlari;

Ichki xo'jalik sug'orish, suv chiqarish va kollektor-drenaj tarmog'i hamda undagi inshootlarni va suv chiqarish quduqlarini texnika jihatidan ishga yaroqli holda saqlashlari;

Meliorasiya qilingan yerlarni kompleks rekonstruksiya qilishlari va qishloq xo'jalik ekinlari hamda o'simliklarni sug'orish, shuningdek yaylovlarga suv chiqarishning maqbul rejimini saqlashlari;

Suvni tejaydigan texnologiyalar va ilg'or texnikani joriy etish orqali sug'orishning uslub hamda usullarini takomillashtirishlari;

Qishloq, xo'jalik ehtiyojlari uchun foydalanadigan suv monitoringa asosida salbiy jarayonlarning sabablari va oqibatlarini bartaraf etishlari;

Belgilab olingan aniq maqsadlarga muvofiq, foydalanilayotgan suvlarning samaradorligini oshirishlari shart.

Xo'jaliklararo meliorasiya tarmoqlarini ishga yaroqli holda saqlab turish uchun suvdan foydalanuvchilar qonunlarda belgilangan tartibda irrigasiya-meliorasiya ishlarini bajarishga jalb etiladilar».

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 19 apreldagi «2013—2017 yillar davrida sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yanada yaxshilash va suv resurslaridan oqilona foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida» gi PQ-1958-sonli qaroridasug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yanada yaxshilash, meliorasiya va irrigasiya obyektlari tarmog'ini rivojlantirish, suv resurslaridan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish, buning asosida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining barqaror ishlashini ta'minlash, yerlarning unumdorligini oshirish hamda qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligini ko'paytirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Iqtisodiyot vazirligi, Moliya vazirligi, «Yergeodezkadastr» davlat qo'mitasi tomonidan Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi va viloyatlar hokimliklari bilan birgalikda ishlab chiqilgan quyidagilarni o'z ichiga olgan 2013 — 2017 yillar davrida sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va suv resurslaridan oqilona foydalanish Davlat dasturi ma'qullangan va hozirda bu Dastur bo'yicha birmuncha ishlar amalga oshirildi.

Qarorda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasi mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan 2013 — 2017 yillar davrida sug'oriladigan yerlarni meliorativ yaxshilash bo'yicha ishlarning prognoz parametrlarida 3852 km. masofada zovurlar qurish va rekonstruksiya qilish, 1257 km. yopiq gorizontal drenaj shoxobchalarini 75507 km. ochiq zovur-drenaj tizimida ta'mirlash-tiklash ishlarini olib borish, lizing hisobidan 836 dona meliorativ texnika, mashina va mexanizmlarni yetkazib berish

belgilab berilgan. O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetidan markazlashtirilgan investisiyalar hisobiga moliyalashtiriladigan 2013 — 2017 yillar davrida irrigasiya obyektlarini qurish va rekonstruksiya qilish esa prognoz parametrlarida 2103 km. masofada kanallar qurish va rekonstruksiya qilish, 96 dona suv inshootlarini qurish va rekonstruksiya qilish, 97 kub.m/sek. nasos stansiyalarini qurish va rekonstruksiya qilish va boshqa qurilish va rekonstruksiya ishlari ko'rsatilgan. Suv iste'molchilari va fermer xo'jaliklari uyushmalarining mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan 2013 — 2017 yillar davrida sug'orish tarmoqlarini ta'mirlash va tiklash prognoz parametrlarida esa 558571 km. sug'orish tarmoqlarini ta'mirlash va tiklash, 174110 dona suv inshootlarini ta'mirlash va tiklash va boshqalar belgilangan.

Ana shu amalga oshirilgan keng masshtabli tadbirlar natijasida keyingi yillarda respublikada yerlarning meliorativ holati yaxshilanib bormoqdi.

7.4. Yer resurslaridan samarali foydalanishning omillari va ko'rsatkichlari. Yer monitoringi

Qishloq xo'jaligida yer resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi xo'jaliklarga berkitilgan yer resurslardan foydalanish samaradorligi sifatida ham, qishloq xo'jaligiga yaroqli yer va uning alohida turlari bo'yicha foydalanishning samaradorligi sifatida ham xarakterlaydigan ko'rsatkichlar tizimi orqali ifodalanishi mumkin. Ko'rsatkichlarning bir qismi turli xil yer resurslari maydonlari hajmining miqdoriy o'zgarishlarini xarakterlaydi va ma'lum darajada ulardan foydalanishning ekstensiv xarakterini aks ettiradi, boshqa qismi yerdan foydalanishning intensiv darajasini xarakterlaydi, ya'ni 1 gektar maydon hisobiga to'g'ri kelgan u yoki bu ishlab chiqarish samarasini aks ettiradi.

Birinchi guruh ko'rsatkichlarga, yer resurslarini qishloq xo'jaligi oborotiga jalb qilish darajasini aks ettiruvchi, yer resurslaridan, qishloq xo'jaligiga yaroqli yerdan va haydaladigan yerdan foydalanish koeffitsiyentlari kiradi.

Yer resurslaridan foydalanish koeffitsiyenti (YeRfK) qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarni xo'jalikka berkitilgan jami yer maydoniga nisbati bilan ifodalanadi.

$$YeRfK = \frac{Q/XYaYe}{JEM}$$

Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlardan foydalanish koeffitsiyenti (Q/XYaYeFK). Haydaladigan yerlarni(HYe) qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarga(Q/XYaYe) nisbati bilan ifodalanadi.

$$Q/XYaYeFK = \frac{XE}{Q/XYaYe}$$

Haydaladigan yerlardan foydalanish koeffitsiyenti (HYeFK) jami ekin maydonlarini(JEM) haydaladigan yerlarga(HYe) nisbati bilan ifodalanadi.

$$HYeFK = \frac{JEM}{HYe}$$

Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlardan intensiv foydalanishsamaradorligining asosiy ko'rsatkichlari yer qaytimi va yer sig'imidir. Yer qaytimi 1 ga qishloq xo'jaligiga yaroqli yerga to'g'ri kelgan sof mahsulotni(SM) ifodalasa, yer sig'imi, 1 so'mlik sof mahsulot qancha gektar yerdan olinganligini ifodalaydi.

$$YeK = \frac{SM}{Q/XYaYe}; \quad YeS = \frac{Q/XYaYe}{SM};$$

Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlardan intensiv foydalanishsamaradorligining qo'shimcha ko'rsatkichlari ana shu yerlardan olingan natura va qiymat shaklidagi yalpi va tovar mahsulotlari hisoblanadi. Yer qaytimi va yer sig'imining natural ko'rsatkichlari alohida olingan xo'jaliklarda yoki bir xil tabiiy va iqtisodiy sharoitlarda joylashgan va bir xil ixtisoslashgan xo'jaliklarda alohida mahsulot turlarini ishlab chiqarish nuqtai nazaridan qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlardan foydalanish samaradorligini baholashda foydalaniladi. Yer qaytimi va yer sig'imining natural ko'rsatkichlari 1 ga qishloq xo'jaligiga yaroqli yer hisobiga to'g'ri kelgan qishloq xo'jaligi yalpi va tovar mahsulotini xarakterlaydi va aksincha:

$$YeQ = \frac{YaM, TM}{Q/XYaYe}; \quad YeS = \frac{Q/XYaYe}{YaM, TM};$$

Bunda har bir tur qishloq xo'jaligi mahsuloti uni ishlab chiqarish uchun kerak bo'lgan qishloq xo'jaligiga yaroqli yerga mos keladi. Yer qaytimining natural ko'rsatkichlariga quyidagilar kiradi:

1 ga yerdan olingan qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligi; 100ga haydaladigan yer hisobiga to'g'ri kelgan, sentner: g'alla, paxta, kartoshka, sabzavot va boshqalar .

100 ga qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarga yoki ozuqa ekinlari maydoni hisobiga ozuqa ishlab chiqarish, ozuqa birligi.

100 ga qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar hisobiga ishlab chiqarish, sentner sut, go'sht (turli xil), jun, tuxum, g'alla, paxta va boshqalar.

Dehqonchilik, chorvachilik yoki butun qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish nuqtai nazaridan, shuningdek boshqa turli ixtisoslashgan xo'jaliklarni taqqoslashda, yer resurslaridan foydalanishning samaradorligini baholash uchun yalpi va tovar mahsuloti qiymatini, shuningdek foydani qishloq xo'jaligiga yaroqli yerga bo'lib hisoblaydigan, yer qaytimi va yer sig'imining qo'shimcha qiymat ko'rsatkichlaridan foydalaniladi.

$$YeQ = \frac{YaMK, TMK, F}{Q/XYaYe}; \quad YeS = \frac{Q/XYaYe}{YaMK, TMK, F};$$

Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlardan foydalanish samaradorligini xarakterlaydigan ko'rsatkichlarga, shuningdek dehqonchilik, chorvachilik alohida mahsulotlarini ishlab chiqarishning, shuningdek tarmoqlar va butun qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining rentabelligi ham kiradi.

Taqqoslanadigan xo'jaliklarda yer resurslaridan foydalanishning samaradorligini baholashda qishloq xo'jaligiga yaroqli yer turlari (haydaladigan yer, pichanzor, yaylov) o'rtasidagi, ya'ni tuproq unumdorligi o'rtasidagi farqni hisobga olish zarur. Buning uchun yerni iqtisodiy baholash ballaridan foydalaniladi. Taqqoslama (kadastr) yer maydonidan olingan u yoki bu mahsulotni yoki hosildorlikni aniqlash uchun haqiqiy ko'rsatkichni 100 ga ko'paytirib va yer bahosi balliga bo'lish kerak. Masalan: 1 ga yerdan olingan paxta hosildorligi 25 sentner bo'lib, shu yerning iqtisodiy bahosining balli 90 ga teng bo'lsa, u holda 1 gektar kadastr maydonidan olingan hosildorlik $27,7(25 \times 100:90=27,7)$ sentnerni tashkil etadi.

Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishni ko'paytirishning zaruriy sharti, hozirgi vaqtda ayni dolzarb masala bo'lgan, yer resurslaridan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirish hisoblanadi. Chunki hozirgi vaqtda respublikada ham, viloyatda ham asossiz ravishda qishloq xo'jaligidagi unumlm yerlar oborotdan chiqarilib, sanoat va grajdan qurilishiga, aholiga uy-joy qurish

uchun berib yuborilmokda. Tuproq erroziyasi, yerdan xo'jasizlarcha foydalanish va boshqa omillar ham yerdan foydalanishga salbiy ta'sir ko'rsatmokda.

Bozor munosabatlariga o'tish, yerga nisbatan davlat mulki monopoliyasini va markazlashtirishni bekor qilish, yer munosabatlarining bozor iqtisodiyoti tizimiga faol kirib borishini taqozo etadi.

Yer resurslaridan yuqori, samarali foydalanish—qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligini ko'paytirish va tuproq unumdorligini oshirish ta'siri ostida bo'ladi. Bu omillar yerga bo'lgan mulkchilik va zonalararo ilmiy asoslangan dehqonchilik sistemasidir.

Birinchi guruh omillar, bu yerga bo'lgan mulkchilik bo'lib, uning shakllari yuqorida 2 bobda ta'kidlanganidek quyidagilardan kelib chiqadi:

- 1.Yerga bo'lgan xususiy mulk;
- 2.Yerga umrbod merosli egalik qilish;
- 3.Yerdan foydalanish;
- 4.Yerni ijaraga berish;
- 5.Yer uchun to'lov.

Bu shakllardan foydalanishning samaradorligini oshirish o'simlikchilik tarmoqlari iqtisodi mavzularida kengroq yoritiladi.

Yer resurslaridan samarali foydalanishning umumlash-tiruvchi ikkinchi guruh omillari ilmiy asoslangan dehqonchilik sistemi bo'lib, u tuproq unumdorligini tiklaydigan, saqlaydigan va oshiradigan, dehqonchilik mahsulotlari ishlab chiqarishning qulay sharoit yaratishga yo'naltirilgan, kompleks o'zaro aloqador agrotexnik, meliorativ va tashkiliy-iqtisodiy tadbirlarni ifodalaydi.

Respublikamizda ishlab chiqilgan ilmiy asoslangan dehqonchilik sistemi ekin maydonlaridan intensiv foydalanishga yo'naltirilgan quyidagi katta kompleks tadbirlarini o'z ichiga oladi;

- 1.Tuproqning iqtisodiy unumdorligini oshirish bo'yicha amalga oshiriladigan meliorativ tadbirlar sistemi (sug'orish, zaxni qochirish, ximiyaviy meliorasiya va boshqalar).
- 2.Tuproqni ishlashining ilmiy asoslangan sistemi (Akad. Muhammadjonov tavsiyasi).
- 3.Almashlab ekish sistemi.
- 4.O'g'itlash sistemi.
- 5.Urug'chilik.
- 6.Begona o'tlar bilan, qishloq xo'jalik ekinlari kasalliklari bilan kurashuvchi tadbirlar sistemi.
- 7.Suv va shamol erroziyasiga qarshi kurash tadbirlari sistemi.
- 8.Dalalarni himoya qiluvchi o'rmonzorlar barpo qilish.

Yer resurslarini muhofaza qilish va foydalanishni nazorat qilishni amalga oshirish ishida muhim rolni monitoring o'ynaydi. Yer monitoringi, yerdan foydalanishda salbiy (negativ) jarayon oqibatlarini bartaraf etish va ogohlantirish, yer resurslaridan o'zgarishlarni aniqlash, ularni baholash uchun yer resurslari holatini kuzatish sistemasini ifodalaydi. Monitoringning vazifasi, shuningdek davlat tomonidan yerlarni muhofaza qilish va undan foydalanishni nazorat qilishni, hamma davlat, kooperativ va boshqa korxonalar va tashkilotlar, shuningdek fuqarolarni yer resurslarini muhofaza qilish va samarali foydalanish maqsadida yer qonunchiligi talablariga qat'iy rioya qilishni ta'minlashni amalga oshirishdan iborat.

Nazorat uchun savollar:

- 1.Qishloq xo'jaligida yerning asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida xususiyatlari qanday?
- 2.Respublika yer fondi, uning tarkibiy qismlari qanday?
- 3.Yerlarning iqtisodiy bahosi nima?
- 4.Tuproq unumdorligining turlari va uni oshirish yo'llari qanday?
- 5.Davlat yer kadastrining zaruriyati va tuzilishi?
- 6.Yerdan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?

8-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIK MODDIY-TEXNIKA RESURSLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Reja:

- 8.1. Asosiy vositalar: mulk shakllari, klassifikatsiyasi, bahosi va takror ishlab chiqarish
- 8.2. Asosiy ishlab chiqarish vositalari bilant ta'minlanish ko'rsatkichlari, ularning harakati, sifat holati va foydalanish samaradorligining omillari
- 8.3. Aylanma vositalar: doiraviy aylanishi, klassifikatsiyasi va me'yorlashtirish
- 8.4. Moddiy aylanma vositalardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari va uni oshirish omillari

Kalit so'zlar: Asosiy vositalar, aylanmavositalar, doiraviy aylanish, me'yorlashtirish, muomala fondlari, pul vositalari, tayyor mahsulotlar, tugallanmagan ishlab chiqarish, ishlab chiqarish zaxiralari, material qaytimi, material sig'imi, fond qaytimi, fond sig'imi.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
2. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiyashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
4. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
5. Karimov I.A. Xususiyashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
8. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
9. Abdug'aniev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
10. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
11. Ismoilov A.Q., Murtazaev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
12. Jo'raev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. Toshkent, Istiqlol, 2004 y.
13. Axmedov U. Effektivnost funktsionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
14. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelniy fond Uzbekistana i perspektivi yego pol'zovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
15. Dobrinin V.A. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g.
16. Yemelyanov A.M. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
17. Jo'raev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.

18. Kayumov F., Abdullaev R. Arendniy podryad v sel'skom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mexnat» 1983 yil.
19. Kayumov F. Effektivnost' APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
20. Nosirov N., Abdullaev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
21. Xolmo'minov SH.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezonini bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston
7. Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
8. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» ? ; T.: «Adolat» 1993 yil.
9. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
10. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
11. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
12. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar ? 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
16. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
17. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.

MA‘RUZADA TA‘LIM TEXNOLOGIYASI

O‘quv soati: 6 soat	Talabalar soni: 60-80 ta
O‘quv mashg‘ulotining shakli - ma‘ruza	Mavzu- Qishloq xo‘jalik moddiy-texnika resurslari va ulardan samarali foydalanish – ko‘rgazmali ma‘ruza
Mavzu rejasi	<p>8.1.Asosiy vositalar: mulk shakllari, klassifikatsiyasi, bahosi va takror ishlab chiqarish</p> <p>8.2.Asosiy ishlab chiqarish vositalari bilant ta‘minlanish ko‘rsatkichlari, ularning harakati, sifat holati va foydalanish samaradorligining omillari</p> <p>8.3.Aylanma vositalar:doiraviy aylanishi, klassifikatsiyasi va me‘yorlashtirish</p> <p>8.4.Moddiy aylanma vositalardan foydalanish samaradorligi ko‘rsatkichlari va uni oshirish omillari</p>
<p>Ma‘ruza mashg‘ulotining maqsadi:</p> <p>Ta‘limiy: Asosiy vositalar: mulk shakllari, klassifikatsiyasi, bahosi va takror ishlab chiqarish, aylanma vositalar:doiraviy aylanishi, klassifikatsiyasi va me‘yorlashtirish haqida ma‘lumotlarga, bilimlarga hamda ko‘nikmalarga ega bo‘ladi.</p> <p>Tarbiyaviy: Talabalarda asosiy vositalar: mulk shakllari, klassifikatsiyasi, bahosi va takror ishlab chiqarish, aylanma vositalar:doiraviy aylanishi, klassifikatsiyasi va me‘yorlashtirish haqida haqida tasavvurlar shakllanadi.</p> <p>Rivojlantiruvchi: Talabalar asosiy vositalar: mulk shakllari, klassifikatsiyasi, bahosi va takror ishlab chiqarish, aylanma vositalar:doiraviy aylanishi, klassifikatsiyasi va me‘yorlashtirishga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.</p>	
<p>Pedagogik vazifalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> Asosiy ishlab chiqarish vositalari bilant ta‘minlanish ko‘rsatkichlari, ularning harakati, sifat holati va foydalanish samaradorligining omillari haqida tushunchalar berish; Moddiy aylanma vositalardan foydalanish samaradorligi ko‘rsatkichlari va uni oshirish omillari bilan tanishtirish; 	<p>O‘quv faoliyatining natijalari</p> <p>Talaba:</p> <p>8.1.Asosiy vositalar: mulk shakllari, klassifikatsiyasi, bahosi va takror ishlab chiqarish</p> <p>8.2.Asosiy ishlab chiqarish vositalari bilant ta‘minlanish ko‘rsatkichlari, ularning harakati, sifat holati va foydalanish samaradorligining omillari</p> <p>8.3.Aylanma vositalar:doiraviy aylanishi, klassifikatsiyasi va me‘yorlashtirish</p> <p>8.4.Moddiy aylanma vositalardan foydalanish samaradorligi ko‘rsatkichlari va uni oshirish omillari</p>
Ta‘lim metodlari	Ma‘ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so‘rov, o‘zaro o‘qitish metodi, “Muammoli vaziyat” metodi.
Ta‘lim vositalari	Ma‘ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma‘lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma‘ruza bo‘yicha tarqatma material.

<i>Ta'lim shakllari</i>	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
<i>O'qitish shart-sharoiti</i>	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
<i>Monitoring va baholash</i>	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (30 daqiqa)	1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2.Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1.Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (180 daqiqa)	2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. Talabalarda asosiy vositalar: mulk shakllari, klassifikatsiyasi, bahosi va takror ishlab chiqarish, aylanma vositalar:doiraviy aylanishi, klassifikatsiyasi va me'yorlashtirish haqida tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rta tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1.Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (30 daqiqa)	3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2.Savol beradilar, javob beradilar. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini bajaradilar. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.

8.1. Asosiy vositalar: mulk shakllari, klassifikatsiyasi, bahosi va takror ishlab chiqarish

Qishloq xo'jaligini intensiv rivojlantirish hozirgi bosqichida mavjud ishlab chiqarish salohiyatning samaradorligini oshirishda, moddiy-texnika bazasini kengaytirish, qayta tashkil qilish va rekonstruksiya qilish birlamchi ahamiyatga egadir.

Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika bazasi deganda, qishloq xo'jaligida mavjud bo'lgan barcha mehnat vositalari va mehnat buyumlari yig'indisi tushuniladi. Uning tarkibiga yer resurslari, ishlab chiqarish imoratlari, inshootlari, qishloq xo'jaligi mashinalari va jihozlari, transport vositalari, mahsuldor va ishchi hayvonlari, ko'p yillik daraxtlar, suv resurslari, urug'lik, chorva ozuqalari, neft mahsulotlari, o'g'it, kimyo vositalari va boshqalar kiradi.

Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika bazasi iqtisodiyotniig boshqa tarmoqlaridan bir qator xususiyatlari bilan farq qiladi:

Birinchidan, qishloq xo'jaligi moddiy-texnika bazasida yer asosiy rol o'ynaydi. Qishloq xo'jaligi asosiy ishlab chiqarish vositalarining rivojlanishi bevosita yerdan qay darajada foydalanishga bog'liq. Yerning unumdorligi hap xil bo'lib, mahsulot birligi ychyn har xil miqdorda xarajat sarflanadi. Bu esa har xil unumdorlikka ega bo'lgan yerlarda bir xil miqdorda asosiy va aylanma vositalarga ega bo'lish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Ikkinchidan, qishloq xo'jaligining moddiy-texnika bazasi har doim tabiiy sharoitlar ta'sirida bo'ladi. Qishloq xo'jaligi hududiy xarakterga ega bo'lib, har bir hududda tuproq - iqlim sharoitlari har xil bo'lishi tufayli har xil tizimdagi mashinalardan foydalanishga to'g'ri keladi. Shuning uchun hududlarda va hududlar ichidagi xo'jaliklarda moddiy-texnika bazasining tarkibi ham har xil bo'ladi.

Uchinchidan, qishloq xo'jaligida ish davri bilan ishlab chiqarish vaqti bir biriga mos kelmasligi tufayli, ishlab chiqarish mavsumiy xususiyatga ega bo'lib, bu moddiy-texnika vositalaridan unumli foydalanishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ishlab chiqarish mavsumiy bo'lishi zahira urug'lik, ozuqa, yoqilg'i moylash materiallari va boshqalarga ega bo'lish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

To'rtinchidan, qishloq xo'jaligi moddiy-texnika bazasining bir qismi jonli organizm (ishchi hayvonlar, mahsuldor mollar, parrandalar, ko'p yillik daraxtlar va hokazo)lardan iborat bo'lib, ulardan samarali foydalanish uchun ma'lum ishlab chiqarish vositalariga ega bo'lmoqlik kerak.

Beshinchidan, qishloq xo'jaligi taraqqiy etgan transport xizmati, sifatli yo'l qurilishini amalga oshirish, qishloq xo'jaligi texnikalarini ta'mirlash va saqlash ko'p miqdorda sarf-xarajatlar qilishni taqozo etadi,

Shuningdek, har qanday ishlab chiqarish kabi kishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun ham ishlab chiqarish vositalarining me'yoriy hajmda mavjud bo'lishi taqozo etiladi.

Iqtisodiy nazariya fanidan ma'lumki, mehnat predmeti bilan mehnat qurollari birgalikda ishlab chiqarish vositalarini tashkil qiladi.

Mehnat predmetlariga ta'sir ko'rsatib, mahsulot ishlab chiqarishda odamlar tomonidan foydalaniladigan hamma buyumlar mehnat vositalari (qurollari) deyiladi. Odam mehnati ishlab chiqarishning qaysi moddiy elementlariga qaratilgan bo'lsa, o'sha moddiy element mehnat predmeti deb ataladi. Jamoa, fermer va dehqon xo'jaliklari ixtiyorida bo'lgan mana shu ishlab chiqarish vositalari, ishlab chiqarish fondlari shaklida namoyon bo'ladi, bularning tarkibiga pulda baholanmagan, ya'ni korxonaning balansi aktivida ko'rsatilmagan tabiiy ishlab chiqarish vositalari kirmaydi. M: yer va suv to'liq baholanmaydi, quyosh issiqligi, shamol va boshqalar mutloq baholanmaydi.

Ishlab chiqarish fondlari qishloq xo'jaligida alohida iqtisodiy kategoriya shaklida foydalaniladi.

Ishlab chiqarish fondlari respublikamiz milliy daromadining asosiy qismini tashkil qiladi. Hozirgi paytda ASMDa foydalanilayotgan ishlab chiqarish fondlari jami xalq xo'jaligi fondlarining 35-40% tashkil etadi. Ishlab chiqarish jarayonida ishlab chiqarish fondlari jamoa mehnatining jamg'arilishi bir yo'la to'la aylanish — ya'ni ularni pul shaklidan moddiylashgan buyum shakliga, moddiylashgan buyum shaklidan tovar shakliga, tovar shaklidan pul shakliga aylanish - davrida

namoyon bo'ladi. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish fondlari ishlab chiqarish jarayonida iqtisodiy ahamiyatiga, qo'llanish usullariga va xizmat qilish muddatiga qarab asosiy va aylanma fondlarga bo'linadi.

Asosiy ishlab chiqarish fondlari deb, ishlab chiqarish jarayonida bir necha bor ishtirok etib, o'zining tashqi ko'rinishini o'zgartirmaydigan, qiymatini mahsulot tannarxiga asta-sekinlik bilan o'tkazib boruvchi vositalarga aytiladi. Bularga ishlab chiqarish binolari, inshootlar, mashina va asboblari, transport vositalari, xo'jalik va ishlab chiqarish inventarlari, ishchi va mahsuldor hayvonlar, ko'p yillik daraxtlar va boshqa, ya'ni bir yildan ortiq ishlatiladigan vositalar kiradi.

Asosiy fondlar eng avvalo:

1. Ishlab chiqarish asosiy fondlari;

2. Noishlab chiqarish asosiy fondlariga bo'linadi.

1. Ishlab chiqarish asosiy fondlari o'z navbatida yana ikki guruhga bo'linadi:

a) qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan asosiy ishlab chiqarish fondlari;

b) qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan asosiy ishlab chiqarish fondlari.

2014 yil hisoboti bo'yicha Samarqand viloyati qishloq va suv xo'jaligi boshqarmasiga qarashli fermer xo'jaliklarida ishlab chiqarish asosiy fondlari (a- va b- bandalarda) yil boshiga 53887324,2 ming so'mni, yil oxiriga 80945228,5 ming so'mni tashkil etgan yoki 50,2% ga ko'paygan.

Ishlab chiqarish jarayonida qatnashishiga qarab qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan asosiy ishlab chiqarish fondlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- binolar - mahsulot, texnika va chorva mollarini saqlashga mo'ljallangan imoratlar (omborxonalar, mashina-traktorlarni saqlashga mo'ljallangan imorat va bostirmalar, molxonalar va sh.k.);

- inshootlar - suv taqsimlovchi va oqizuvchi inshootlar, quritish, navlarga ajratish jihozlari, issiqxonalar, yem-xashak saqlash handaqlari quduqlar, ichki xo'jalik yo'llari, suv saqlash minoralari va h.k;

- kuch uzatish qurilmalari - suv, elektr energiya, gaz kabilarni bir joydan ikkinchi joyga uzatib beruvchi qurilmalar (suv, gaz quvurlari, elektr tarmoqlari va boshqalar);

- mashina va uskunalar –a) kuch beruvchi mashinalari, b) ishchi mashinalar, v) turli xil uskunalar. Kuch uzatish mashinalariga asosan g'ildirakli va o'rmalovchi traktorlar kiritiladi. Ishchi mashinalar asosan qishloq xo'jaligi mashinalari, ya'ni plug, chizel, mola, borona, seyalka va h.k. lardan iboratdir. Uskunalar tarkibida turli xil o'lchov va rostlovchi laboratoriya asboblari hisobga olinadi;

- transport vositalari - yuk avtomobillari, ot aravalardan iborat;

- ishchi hayvonlar – tirik, jonli tortuvchi kuchlar ot, ho'kiz, tuya va boshqalardan iboratdir;

- mahsuldor mollar - asosan katta yoshdagi yirik shoxli mollar, ya'ni mahsulot beradigan mollardir;

- ko'p yillik mevali daraxtlar - bular hosil yoshidagi madaniy mevali daraxtlar va ihota daraxtlaridan iborat;

- yerlarni meliorativ holatini yaxshilashga qaratilgan kapital sarflar, yerlarni tekislash, to'qayzorlarni o'zlashtirish va boshqa yerlarning meliorativ holatini yaxshilashga qaratilgan mablag'lardir.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan ishlab chiqarish fondlariga sanoat ishlab chiqarish vositalari, qurilish vositalari, savdo va umum ovqatlanish vositalari va boshqalar kiradi.

2. Noishlab chiqarish asosiy fondlariga uy joylar, klub, bolalar bog'chalari, maktablar va ularning uskuna va inventarlari kiradi.

2014 yil hisoboti bo'yicha Samarqand viloyati qishloq va suv xo'jaligi boshqarmasiga qarashli fermer xo'jaliklarida noishlab chiqarish asosiy fondlari: yil boshiga 736920,7 ming so'mni, yil oxiriga 782260,6 ming so'mni tashkil etgan yoki 6,2% ga ko'paygan.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish fondlarining strukturasi anchagina salmog'i imorat, inshootlar 60%dan ko'proq, kuch va ish mashinalari, transport vositalari va moslamalari 17%

atrofida, ish va mahsuldor hayvonlar 10% tashkil etadi. Samarqand viloyati qishloq va suv xo'jaligi boqarmasiga qarashli fermer xo'jaliklarida 2014 yilda asosiy ishlab chiqarish fondlari (dastlabki qiymat yil boshiga) 54624244,9 ming so'mni va yil oxiriga 81727489,1 ming so'mni tashkil etdi. Qoldiq qiymat esa yil boshiga 42854107,1 ming so'mni va yil oxiriga 65630877,9 ming so'mni tashkil etgan. Ularning harakati mos ravishda 1,5 martaga o'zgarganligini ta'kidlash mumkin.

Qishloq xo'jalik korxonalarida asosiy fondlar natura va pul holida hisobga olinadi va rejalashtiriladi.

Natura ko'rsatkichlari asosiy fondlarning miqdori va sifati, shuningdek, xo'jalikning ishlab chiqarish quvvati to'g'risida fikr yuritish imkonini beradi. Asosiy ishlab chiqarish fondlarini pul bilan baholashda uning dastlabki qiymatiga xo'jalikka yetkazib berish xarajatlarini qo'shib hisoblanadi. Sotib olish qiymati va xo'jalikka olib kelish qiymati birgalikda asosiy ishlab chiqarish fondlarining dastlabki balans qiymatini tashkil etadi. Yosh mollarni katta yoshdagi mahsuldor yoki ish hayvonlariga o'tkazishda ularning parvarish qilishdagi tannarxi bilan baholanadi.

Asosiy fondlarning quyidagi pul shakllari mavjud:

1. *Boshlang'ich qiymat* - asosiy fondlarni tashkil etishdagi haqiqiy sarflangan xarajatlar.

$$DQ = B * K + X$$

DQ – asosiy vositalarning dastlabki qiymati, so'm

B – ulgurji baho, so'm

K – ta'minot tashkilotining savdo ustamasini hisobga olish koeffitsiyenti.

X – asosiy vositalarni xo'jalikka yetkazib berish, uni o'rnatish, foydalanishga topshirish xarajatlari, so'm

2. *Tiklanish qiymati* – asosiy fondlarni sotib olish uchun sarflangan xarajatlar.

$$TQ_e = \frac{TQ_{ya} * YoQ_{ya} * M_{hya}}{YoQ_e * M_{he}}$$

TQ_e va Tq_{ya} – eski va yangi traktorning tiklash qiymati, so'm

Yoq_e va Yoq_{ya} – eski va yangi texnika uchun teng baholi yoqilg'i xarajati salmog'ining qiymati, so'm

M_{he} va M_{hya} – eski va yangi traktor uchun 1 sh.e.gektar hisobiga mexanizatorlar mehnat haqi, so'm.

3. *Qoldiq qiymat* – asosiy fondlar qiymatidan eskirgan fondlar qismini chiqarib tashlashdan qolgan qismidir.

$$QQ_{av} = Dq - \frac{Dq * Am * M}{100}$$

QQ_{av} – asosiy vositalarning qoldiq qiymati, so'm

Dq – dastlabki qiymat, so'm

Am – yillik amortizatsiya me'yori, foiz

M – asosiy vositalarning xizmat muddati (yil yoki bajarilgan ish hajmi)

Asosiy fondlar qiymati ma'lum bir davrlarda qayta baholanib boriladi. O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan 2001 yil 6 yanvarda tasdiqlangan «2001 yil 1 yanvar holatiga asosiy fondlarni qayta baholashni o'tkazish tartibi» ning 1.7 bandida «Turli yillarda balansga olingan chorva, asosiy fondlar tarkibiga 1999 yil 1 yanvarigacha kiritilgan ishchi va mahsuldor mollar 5,9-koeffitsiyent bilan, 1999 yilda kiritilganlari – 3,3, 2000 yilda kiritilganlari – 1,8-koeffitsiyenti bilan qayta baholanishi kerak. Shaxsiy mulk – ishchi va mahsuldor mollar qayta

baholanmaydilar. Yosh chorva mollari, parranda, quyon, tajriba o'tkaziladigan hayvonlar, ko'chat materiallar sifatida ko'chatzorlarda yetishtiriladigan ko'p yillik daraxtlar asosiy fondlarga kirmaydi, ular aylanma vositalar tarkibida hisobga olinadi» deb ko'rsatilgan.

Boshqa asosiy fondlar uchun ham qayta baholash koeffitsiyentlari ishlab chiqiladi. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tomonidan 1 yanvar holati bo'yicha asosiy fondlarni har yili qayta baholashni o'tkazish tartibi to'g'risidagi Nizomning (MISV, MV va DSQ ning AV tomonidan 4.12.2002 yilda 1192-son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan qarori bilan tasdiqlangan) 7-bandini ijro etish maqsadida 2015 yil 1 yanvar holati bo'yicha asosiy fondlar qiymatini qayta baholash indeklari ishlab chiqilgan.

Bu indekslar asosiy fondlarni navbatdagi qayta baholashda qo'llash mumkin bo'lgan usullardan biri sifatida korxonalar va tashkilotlarga tavsiya etiladi.

Asosiy ishlab chiqarish fondlari ishlab chiqarish jarayonida eskirib boradi, ya'ni dastlabki sifatini yo'qotib boradi, ma'lum muddat o'tgandan keyin ular ishga yaroqsiz bo'lib qoladi va ularni yangisi bilan almashtirish zaruriyati tug'iladi.

Asosiy ishlab chiqarish fondlari jismoniy va ma'naviy eskiradi. Asosiy fondlarning foydalanish jarayonida eskirishi uning jismoniy eskirishidir. Jismoniy eskirish 2 xil bo'ladi:

1. Asosiy vositalarning ishlab chiqarish jarayonida, foydalanish natijasida asta-sekin o'z holatini (parametrini) o'zgartirishi;

2. Asosiy vositalarning bekor turishi va ochiq maydonlarda qarovsiz qoldirilishi natijasida detallarining ishdan chiqishi va korroziyaga uchrashi.

Bu xildagi eskirishlar ularning foydalanish darajasiga bog'liq. Bundan tashqari fondlar ma'naviy ham eskiradi.

1-jadval

2015 yil 1 yanvar holati bo'yicha asosiy fondlar, o'rnatiladigan uskunalar va qurilishi tugallanmagan obyektlar qiymatini (ularni xarid qilish, tayyorlash, qurish davrlari bo'yicha) QAYTA BAHOLASH INDEKSLARI*

Asosiy fondlarning guruhlari va kodlari	1995 yilgacha (1995 yil xam kiradi)	1996-2005 y.y.	2006-2012 y.y.	2013 y.	2014 y.			
					I chorak	II chorak	III chorak	IV chorak
1. Ishlab chiqarish va noishlab chiqarish binolari (10000-10018)								
R-1 guruhi	1.000	1.007	1.038	1.060	1.055	1.039	1.021	1.007
R-2 guruhi	1.000	1.000	1.028	1.049	1.044	1.029	1.011	1.000
R-3 guruhi	1.000	1.000	1.018	1.038	1.034	1.018	1.001	1.000
R-4 guruhi	1.000	1.000	1.007	1.028	1.023	1.008	1.000	1.000
R-5 guruhi	1.000	1.000	1.000	1.018	1.013	1.000	1.000	1.000
2. Inshoatlar (20000-20382)								
R-1 guruhi	1.000	1.007	1.038	1.060	1.055	1.039	1.021	1.007
R-2 guruhi	1.000	1.000	1.028	1.049	1.044	1.029	1.011	1.000
R-3 guruhi	1.000	1.000	1.018	1.038	1.034	1.018	1.001	1.000
R-4 guruhi	1.000	1.000	1.007	1.028	1.023	1.008	1.000	1.000
R-5 guruhi	1.000	1.000	1.000	1.018	1.013	1.000	1.000	1.000
3. Uzatish qurilmalari (30000-30124)	1.000	1.003	1.035	1.056	1.031	1.000	1.000	1.000

4.Mashinalar va uskunalar								
4.1.Kuch mashinalari va uskunolari (40000-40719)	1.000	1.050	1.083	1.105	1.098	1.077	1.054	1.023
4.2.Ishchi mashinalar va uskunalar (41000-46119)	1.000	1.021	1.053	1.074	1.069	1.053	1.033	1.011
4.3.O'Ichov va boshqaruv asbob va qurilmalari, laboratoriya jihozlari (47000-47066)	1.000	1.021	1.053	1.074	1.069	1.053	1.033	1.011
4.4.Hisoblash texnikasi (48000-48010)	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
4.5.Boshqa mashina va uskunalar(49000-49303)	1.000	1.021	1.053	1.074	1.069	1.053	1.033	1.011
5.Transport vositalari (50000-50709)								
Yengil avtomobillar	1.000	1.000	1.027	1.048	1.045	1.035	1.022	1.008
Boshqa transport vositalari	1.000	1.021	1.053	1.074	1.069	1.053	1.033	1.011
6.Asboblar (60000-60002)								
1.000	1.016	1.048	1.070	1.064	1.046	1.032	1.014	
7.Ishlab chiqarish va xo'jalik anjomlari, mebelsiz (70000-70002, 70005-70012)								
1.000	1.016	1.048	1.070	1.064	1.046	1.032	1.014	
8.Mebel (70003-70004)								
1.000	1.015	1.047	1.069	1.064	1.050	1.035	1.017	
9.Ishchi va mahsuldor mollar (80000)								
1.000	1.000	1.095	1.118	1.095	1.072	1.046	1.012	
10.Ko'p yillik ko'chatlar (90000-90021)								
1.000	1.008	1.040	1.061	1.051	1.075	1.056	1.028	
11.Kutubxona fondlari								
1.000	1.009	1.041	1.062	1.059	1.049	1.033	1.009	
12.Boshqa asosiy fondlar								
1.000	1.040	1.073	1.095	1.085	1.082	1.059	1.030	
13.Qurilishi tugallanmagan obektlar								
1.000	1.003	1.035	1.056	1.037	1.000	1.000	1.000	
14.O'rnatilgan uskunalar								
1.000	1.021	1.053	1.074	1.069	1.053	1.033	1.011	

*Soliq va bojxona xabarlari. 2015 yil. 6-yanvar, №1 (1065). 7-bet

Asosiy fondlarning ma'naviy eskirishi ham 2 xil bo'ladi:

1. Yangi, ancha unumli va tejimli mashinalar ixtiro etilishi va ularning ishlab chiqarishga joriy qilinishi natijasida eskirgan mashinalarning jismoniy yeyilish muddati tugamasdanoq, qadrsizlanib ma'naviy eskirib qoladi.

2. Texnika taraqqiyoti va mehnat unumdorligining oshishi ham o'z navbatida ishlab turgan mashinalar qiymatini kamayishiga olib keladi va ma'naviy eskiradi.

Asosiy vositalar jismoniy eskirgan qismining yangidan yaratilgan mahsulot qiymatiga asta-sekin o'tishi orqali qoplanishi va iste'mol qilingan mehnat vositalarini takror ishlab chiqarish uchun pul vositalarining to'planishi amortizasiya deyiladi. Asosiy vositalar to'liq eskirganda ularning qiymati to'lig'icha tayyor mahsulotga o'tgan bo'ladi. Mehnat vositalarining o'tgan qiymati mahsulotni sotish va undan ishlab chiqarishda foydalanish orqali qoplanadi. Bu jarayon to'xtovsiz davom etadi.

Amortizasiya quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

1. Asosiy vositalarni rejalashtirish uchun zarur bo'lgan, asosiy vositalar eskirish darajasining umumlashgan shaklini xarakterlaydi.

2. Eskirgan mehnat vositalarini almashtirish uchun pul fondini shakllantiradi.

3. Mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarini aniqlashga imkon beradi.

Hozirda amortizasiya ajratmalari yangi qoida bilan joriy qilindi. Bu qoidaga muvofiq asosiy fondlardan qay darajada foydalanilganligidan qat'iy nazar amortizasiya ajratmalari ajratila boshlanadi. Natijada xo'jaliklar asosiy fondlardan yil mobaynida yanada to'la va unumli foydalanish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Asosiy fondlarning har xil turlari uchun belgilangan bu me'yorlar ularning real xizmat qilish muddatlariga va foydalanish sharoitiga qarab tabaqalashtiriladi.

Modomiki, amortizasiya summasi asosiy vositalarning dastlabki qiymatiga, ularning xizmat muddatiga, shuningdek mehnat vositalarining tugatilish qiymatiga bog'liq ekan, u holda yillik amortizasiya normasi quyidagi formula orqali hisoblaniladi:

$$Am = \frac{DQ - TQ}{DQ * M} * 100$$

Am – amortizasiya me'yori, foiz;

TQ – asosiy vositalarning tugatilish paytidagi qiymati, so'm.

Amortizasiya me'yorining miqdori mehnat vositalarining xizmat muddati, ulardan ishlab chiqarish jarayonida foydalanish sharoitlari bilan aniqlanadi. Foydalanish muddati qancha oz bo'lsa, amortizasiya me'yori shuncha yuqori bo'ladi va aksincha.

Asosiy vositalar qiymatidan ajratiladigan, mahsulot tannarxiga qo'shiladigan, amortizasiya summasi (As), ularning dastlabki qiymati va amortizasiya me'yori asosida aniqlanadi:

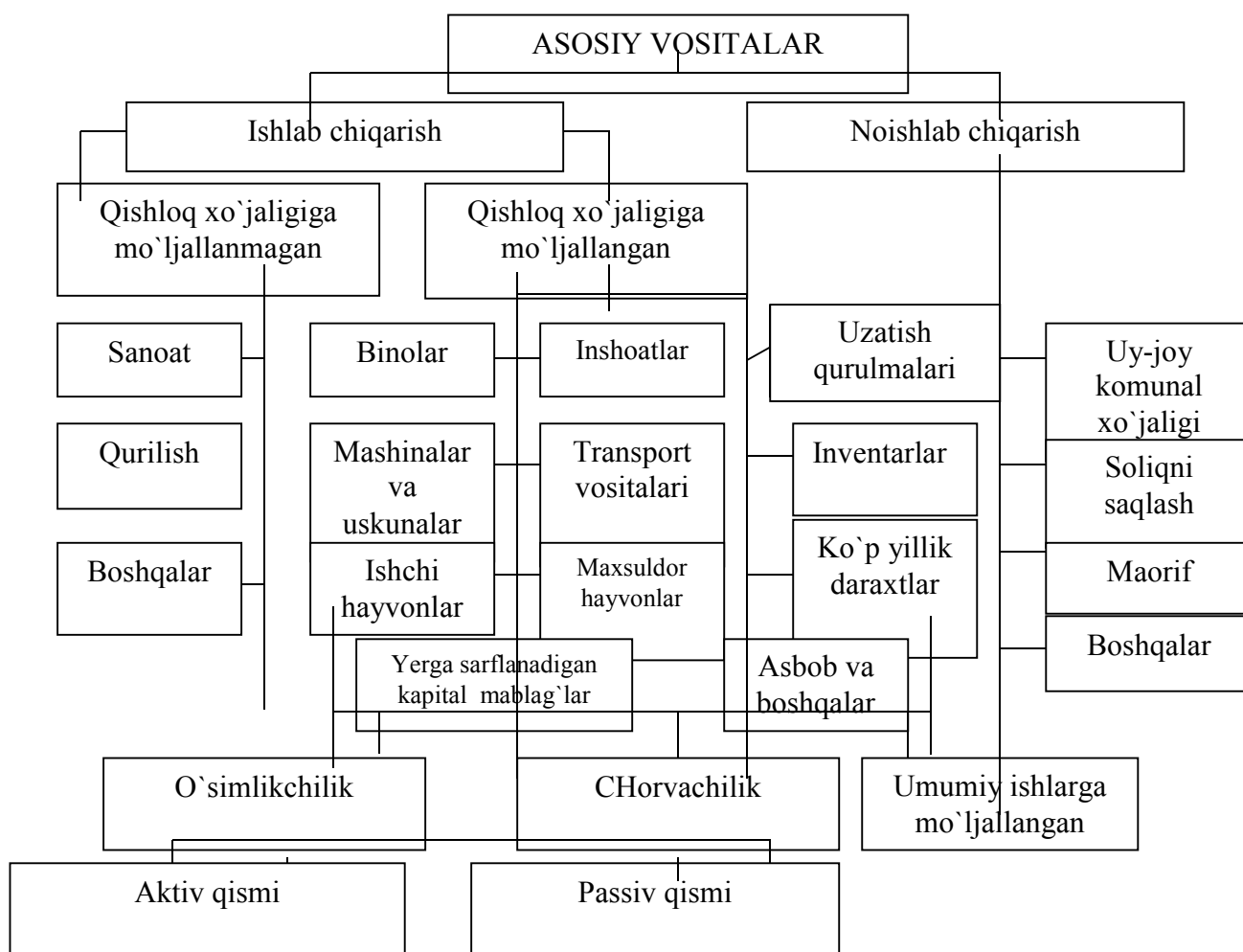
$$As = \frac{DQ * AmTQ}{100}$$

Asosiy vositalar renovasiyasiga amortizasiya summasini hisoblash quyidagi formula asosida hisoblaniladi:

$$Ar = \frac{DQ - TQ}{DQ * M}$$

Amortizasiya ajratmalari me'yori har bir asosiy vosita turiga alohida o'rnatiladi va ularning normal foydalanish sharoitida xizmatining o'rtacha muddatini aniqlaydi.

Quyidagi chizmada asosiy vositalar klassifikatsiyasi ko'rsatilgan.

1-rasm. Asosiy ishlab chiqarish vositalari klassifikatsiyasi

8.2. Asosiy ishlab chiqarish vositalari bilant ta'minlanish ko'rsatkichlari, ularning harakati, sifat holati va foydalanish samaradorligining omillari

Qishloq xo'jaligining asosiy rivojlanish qonuniyati — bu ishlab chiqarish fondlarining doimo o'sib borishini, uning strukturasi yaxshilanishini va samaradorligini oshirishni taqozo etadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligi ko'p jihatdan ularning asosiy ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlanganligiga bog'liq. Asosiy vositalar bilan yetarli darajada ta'minlanmaslik mahsulot miqdori va mehnat unumdorligining sekin o'sishiga hamda mahsulot tannarxining oshishiga, takror ishlab chiqarish manbalarinig kamayishiga olib keladi. Shu bilan bir qatorda asosiy vositalarning «ortiqchaligi» va to'g'ri foydalanmaslik ularning o'lik holatda turishiga, pirovard natijada ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorligining pasayishiga olib keladi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy ishlab chiqarish vositalar bilan ta'minlanganligining absolyut ko'rsatkichi sifatida fondlar bilan ta'minlanish koeffitsiyentidan foydalanish mumkin. Bu ko'rsatkich mavjud mehnat vositalarini ularning me'yoriyextiyojiga nisbatiorqali topiladi.

1. Fondlar bilan ta'minlanish koeffitsiyenti:

$$FTK = \frac{AVx}{AVm}$$

AVx - haqiqatda mavjud asosiy vositalar;

AVm - asosiy vositalarga bo'lgan me'yoriy ehtiyoj.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini asosiy vositalar bilan ta'minlanishining salmoqli ko'rsatkichlari bo'lib ishlab chiqarishning fondlar bilan to'yinish va mehnatning fondlar bilan qurollanish darajalari hisoblanadi:

2. Ishlab chiqarishning fondlar bilan to'yinishi ko'rsatkichi:

$$F. \text{ to'yinishi} = \frac{AV}{100 \text{ ga. qishloq xo'jaligiga yaroqli yer}}; \quad \frac{AV}{100 \text{ bosh qoramol}}$$

3. Fondlar bilan qurollanish ko'rsatkichi:

$$F. \text{ qurol.} = \frac{AV}{XS}$$

XS – xodimlar soni.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy vositalar bilan ta'minlanishining salmoqli ko'rsatkichlariga yana ishlab chiqarishning energiya bilan to'yinishi va mehnatning energiya bilan qurollanishi kiradi.

4. Energiya bilan to'yinish ko'rsatkichi, ot kuchi:

$$En. \text{ to'yinish.} = \frac{En.Q}{100 \text{ ga. haydaladigan yer}}$$

$En.Q$ – energetik ustanovkalarining quvvati.

5. Energiya bilan qurollanish darajasi, ot kuchi:

$$En. \text{ qurollan.} = \frac{En.Q}{XS}$$

XS – xodimlar soni

6. Elektr bilan to'yinish ko'rsatkichi, kvk/soat:

$$\text{El.to'yinish.} = \frac{\text{El.En.}}{100 \text{ ga. qishloq xo'jaligiga yaroqli yer}}$$

El.En. – elektr energiyasi, kvk.

7. Elektr bilan qurollanish ko'rsatkichi, kvk/soat:

$$\text{El.qurollan.} = \frac{\text{El.En.}}{XS}$$

Qishloq xo'jaligi korxonalarining, jumladan fermer xo'jaliklarining umumiy energetika quvvati korxonalar - ehtiyojlari uchun foydalanadigan barcha mexanik dvigatellar quvvatining hamda elektr dvigatellar quvvatlarining yig'indisiga tengdir. Bular traktorlar, g'alla o'rish kombaynlarining dvigatellari, avtomobillar, elektr qurilmalari, stasionar dvigatellar va boshqa mexanik dvigatellarning asosiy turlaridir. Mexanik dvigatellarning quvvatini ot kuchida (o.k.) bilan o'lchanadi. Bir ot kuchi - 75 kg.m./sek.ga (75 kg yukni bir sekunda bir metr balandlikka ko'tarish uchun talab qilinadigan energiyaga) barobardir. Elektr dvigatellarining kilovatt(kvk)da ifodalangan quvvati 1,136 ko'effitsiyenti yordamida ot kuchiga aylantiriladi yoki aksincha ot kuchida ifodalangan dvigatellar quvvati 0,735 ko'effitsiyent yordamida qilovatga(kvk) aylantiriladi.

Mexanizatsiya yordamida bajarilgan ishlar odatda shartli etalon gektarga aylantirib hisob-kitob qilinadi. Uning tartibini quyidagi misolda ko'rish mumkin: masalan, fermer xo'jaligining 500 gektar yeri boronalangan (zagon uzunligi 600m., relyef 5 gradus, etalon gektarga aylantirish ko'effitsiyenti 0,085) bo'lsa. Demak, uning yeri 42,5 shartli etalon gektarga (500 x 0,085) teng bo'ladi.

8. Asosiy vositalarining o'sish ko'effitsiyenti:

$$AVo'K = \frac{AVDQ}{AVYBQ}$$

AVo'K - asosiy vositalarning o'sish ko'effitsiyenti;

AVDQ - asosiy vositalarning dastlabki qiymati;

AVYBQ - asosiy vositalarning yil boshidagi qiymati.

9. Asosiy vositalarning safdan chiqish ko'effitsiyenti:

$$AVSChK = \frac{SChAVDQ}{AVYBQ}$$

SChAVDQ – safdan chiqqan asosiy vositalarning dastlabki qiymati

10. Asosiy vositalarning yangilanish ko'effitsiyenti:

$$AVYaK = \frac{YDQQA V}{YOAVDQ}$$

YDQQA V- yil davomida qabul qilingan asosiy vositalar

YOAVDQ- yil oxirida asosiy vositalarning dastlabki qiymati

11. Fond qaytimi:

$$FQ = \frac{SM}{Fqiy.}$$

12. Fond sig'imi:

$$FS = \frac{Fqiy.}{SM}$$

SM – sof mahsulot, so'm

Fqiy. – fond qiymati, so'm

13. Ishlab chiqarish fondlarining aylanishi:

$$FAY = \frac{AI / ChF.}{A}$$

AI/ChF – asosiy ishlab chiqarish fondlari, so'm;

A-qayta tiklashga ajratilgan amortizasiya ajratmasi, so'm.

14. Ishlab chiqarish fondlarining iqtisodiy samaradorligi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$IS = \frac{SD(F)}{AI / ChF + AVo'QQ} * 100$$

SD(F) – sof daromad yoki foyda, so'm;

AVo'QQ – asosiy vositalarning o'rtacha qoldiq qiymati, so'm.

Ishlab chiqarish asosiy fondlaridan foydalanishning samaradorligi omillari quyidagilar:

1. Asosiy vositalar bilan ta'minlanish.
2. Asosiy vositalar tarkibi.
3. Asosiy va moddiy aylanma vositalari o'rtasidagi nisbat.
4. Mehnatni tashkil qilish va haq to'lash.
5. Ilg'or texnologiyadan foydalanish.

8.3. Aylanma vositalar: doiraviy aylanishi, klassifikatsiyasi va me'yorlashtirish

Bir ishlab chiqarish jarayonida qatnashib o'zining tashqi shaklini, ko'rinishini to'la o'zgartiradigan, qiymatini mahsulot tannarxiga to'la o'tkazadigan vositalarga aylanma vositalar deyiladi. Bularga yosh mollar, parrandalar, yem-xashak, yoqilg'i moylash materiallari, asbob-uskunalar va bir yilda o'zining xizmat muddatini tugatadigan inventarlar kiradi.

Muomaladagi fondlarga esa sotish uchun tayyorlangan mahsulotlar va pul mablag'lari kiradi.

Qishloq xo'jaligida aylanma vositalar sanoatdagi va xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlaridagi aylanma vositalardan farq qilib, o'ziga xos xususiyatlarga ega:

-Ishlab chiqarish siklining uzoq davom etishi munosabati bilan aylanma vositalar aylanishining ko'pga cho'zilishi. Shuning uchun aylanma vositalarini avanslashtirish me'yoriy miqdorda va uzoq vaqtga mo'ljallab sarflanishga to'g'ri keladi.

-Mehnat predmeti xarajatlarining notekisligi va ularning oborotdan chiqib ketishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining mavsumiyligi sababli yilning turli davrlarida ular tarkibining keskin o'zgarishiga sabab bo'ladi. Qishda aylanma vositalar urug', yem shaklida zahirada turadi, yozda esa ularning katta qismi tugallanmagan ishlab chiqarishga sarflanadi.

-Aylanma vositalarning bir qismi ichki xo'jalik oborotida foydalaniladi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining anchagina qismi sotilmaydi, balki natural shaklda (urug', yem-xashak) qaytadan ishlab chiqarish jarayoniga kelib tushadi.

-Xo'jalik yuritishning turli tuman shakllari sharoitida aylanma vositalar nafaqat davlat, balkim dehqon xo'jaligi va jamoa mulki bo'lishi mumkin. Shu boisdan ular moliyalashtirish manbalari va me'yoralashtirish usullaridan farq qilishi mumkin.

Qishloq xo'jaligida aylanma vositalar shakllanish manbalari bo'yicha ikkiga bo'linadi:

1. Xususiy.
2. Qarzga olingan.

1.Xususiy vositalar-bu davlat korxonalarida, kooperativlarda, aksiyador jamiyatlarida, ijara kollektivlarida, dehqon xo'jaliklarida doimiy foydalanilayotgan aylanma vositalarning bir qismidir. Barcha xo'jalik yuritish shakllarida aylanma vositalarni to'ldirish manbai sof daromad va foyda hisoblanadi. Aylanma vositalar bir-biridan, ularni baholash usullari bo'yicha ham farq qiladi:

-Qishloq xo'jaligining o'zida chiqadigan o'tgan yilgi va joriy yilgi mehnat predmetlari haqiqiy tannarxi bilan baholanadi.

-Sanoatdan olinadigan mehnat predmetlari haqiqiy xarajatlari (sotib olish va yetkazish xarajatlari) bo'yicha baholanadi.

-Ijara jamoalaridagi mehnat predmetlari yagona ichki xo'jalik baholari bo'yicha baholanadi.

2.Qarz hisobiga shakllanadigan aylanma vositalartovar-moddiy boyliklarning me'yordan ortiqcha qoldiqlari va mavsumiy xarajatlari uchun olingan kreditlarni bildiradi.

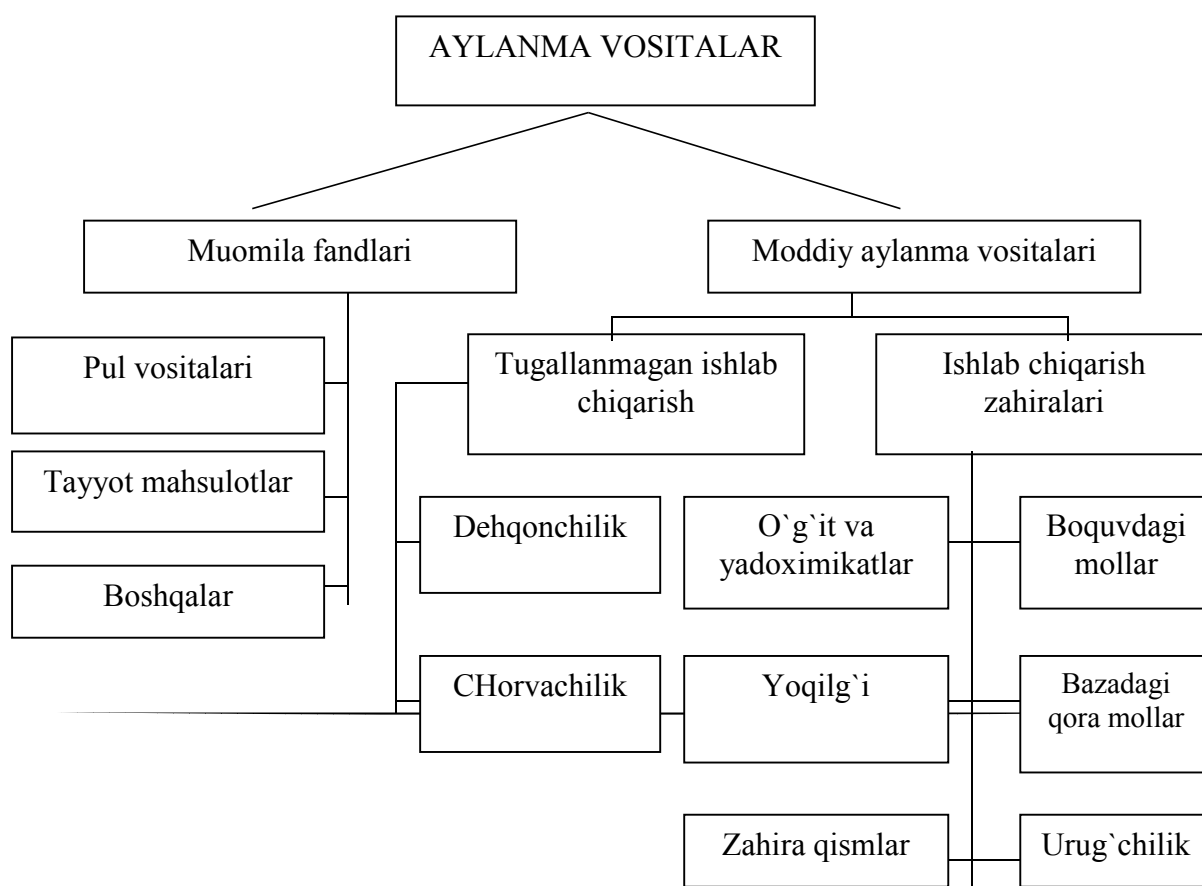
Qishloq xo'jaligi korxonalarida aylanma mablag'lar ulardagi aylanma fondlar va muomala fondlaridan tashkil topadi.

Aylanma fondlarni o'zlarining ichidagi o'rniga qarab 2 guruhga bo'linadi:

1.Ishlab chiqarish jarayonidagi aylanma fondlarga - yosh mollar va boquvga ajratilgan hayvonlar, parrandalar, kelgusi yil uchun qilingan xarajatlar kiradi.

2.Ishlab chiqarish zahiralari, yem-xashak, urug'lik, ko'chatlar, ehtiyot qismlar, tez eskiradigan vositalar va boshqa buyumlar kiradi.

Aylanma mablag'larning manbalari 2 ga bo'linadi: o'ziniki va sotib olingan aylanma mablag'lar.

2-rasm. Moddiy aylanma vositalarning klassifikatsiyasi.

Xo'jalikda mahsulot ishlab chiqarishni oqilona tashkil qilish aylanma fondlarni tayyor mahsulotlarni elementlari bo'yicha me'yorlashtirish ehtiyojini keltirib chiqaradi.

Aylanma mablag'larning aylanishini tezlashtirish xo'jalikning moliyaviy holatini yaxshilashda katta rol o'ynaydi. Qishloq xo'jaligida aylanma vositalardan samarali foydalanish uchun ular me'yorlashtiriladi.

1. Urug'lik va ko'chat materiallari bo'yicha:

$$Mu = (Um * Tm) * Sz$$

Um - 1 ga sarflanadigan urug' me'yor, s;

Tm - 1 s urug'ning reja tannarxi, so'm;

Sz - yillik ehtiyojga urug'ning sug'urta zahira miqdori;
(tex.ekin. uchun - 10 -15% daraxtlar uchun -25-30%).

2. Yem-xashak bo'yicha:

$$Me = (Ye * Tn) * Sz$$

Ye - Yem-xashakga bo'lgan yillik ehtiyoj, s;

Tn - 1 s yem-xashak ozuqa birilgining tannarxi;

Sz - yillik ehtiyojga yem-xashakning zahira miqdori.

3. Yoqilg'ini me'yorlashtirish.

$$M_{neft} = \frac{YoMK}{KX} * (Kr : 360)$$

YoMK - YoMM ning minimal qoldig'i, s;

KX - YoMM ning o'tgan yil uchun 1 kunlik xarajati, s;

Kr - rejalashtirilgan yilda keltirilgan, YoMM qiymati, so'm.

4. Mineral o'g'itlarni me'yorlashtirish.

$$Mo'g'it = \frac{YKo'Q}{12}$$

YKo'Q - yillik keltirilgan o'g'itlar qiymati, so'm;

12 - yildagi oylar soni.

8.4. Moddiy aylanma vositalardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari va uni oshirish omillari

Ishlab chiqarish vaqti qancha tez tugasa, aylanma mablag'lar shuncha tez aylanadi.

1. Aylanma mablag'larni iqtisodiy samaradorligini quyidagi ko'rsatkichlar orqali aniqlash mumkin:

$$F = \frac{\text{Ay. mab. qiy}}{100 \text{ ga. qishloq xo'jaligiga yaroqli yer}}$$

Ay. mab. qiy. – Aylanma mablag' qiymati, so'm.

2. Ishlab chiqarish fondlarining nisbati:

$$I / ch \text{ fond. nis} = \frac{AI/ChF}{AYF}$$

I/ch fond. nis. - ishlab chiqarish fondlari nisbati, so'm;

AYF – aylanma fondlar, so'm.

3. Aylanma mablag'larni qiymati:

$$I / ch \text{ fond. nis} = \frac{AI/ChF}{AYF}$$

YaM – yalpi mahsulot, so'm.

Bu ko'rsatkichlar aylanma fondlar ishlatilishining iqtisodiy samaradorligini ko'rsatadi.

4. Aylanma mablag'larning aylanish koeffitsiyenti:

$$\text{Ay. mab. ayl. koef} = \frac{AYF}{\text{Ay. mab. o'rt. Qol}}$$

Ay. mab. o'rt. Qol. – aylanma mablag'larning o'rtacha qoldig'i, so'm.

Bu ko'rsatkich yil davomida aylanma mablag'larning o'rtacha yillik aylanishini ko'rsatadi.

5. Aylanma mablag'larning aylanish tezligi :

$$\text{Ay. mab. ayl. tez.} = \frac{360}{\text{Ay. mab. ayl. koef}}$$

6. Foyda me'yori:

$$FM = \frac{SD}{AI/ChF + Ay.mab.o'rt.qol.} * 100$$

Qishloq xo'jaligida moddiy aylanma vositalardan foydalanish samaradorligi quyidagi ko'rsatkichlar tizimi orqali ifodalanadi:

1. Material qaytimi:

$$MQ = \frac{Sof Mah.}{MAy.V}$$

MAy.V – moddiy aylanma vositalar, so'm.

2. Material sig'imi:

$$MS = \frac{MAy.V}{Sof.Max.}$$

3. Moddiy aylanma vositalarning aylanish koeffitsiyenti:

$$MAVAK = \frac{TMQ + YoMQ - SM}{MAVo'YQ}$$

TMQ – tovar mahsulot qiymati, so'm;

YoMQ – yosh mollar qiymati, so'm;

SM – sotilgan mahsulot, so'm;

MAVo'YQ – moddiy aylanma vositalarning o'rtacha yillik qiymati, so'm.

4. Moddiy aylanma vositalar 1 aylanishining davomiyligi:

$$V = \frac{365}{AyK}$$

AyK-aylanish koeffitsiyenti.

5. Moddiy aylanma vositalarning rentabelligi:

$$R = \frac{Foyda}{MAYV} * 100$$

Moddiy aylanma vositalardan foydalanish samaradorligini oshirishning asosiy omillari quyidagilar:

1. Mahsulot tannarxini pasaytirish va sifatini yaxshilash;
2. Moddiy aylanma vositalarni optimal me'yorlashtirish;
3. Moddiy aylanma vositalarning tejamkorligi;
4. Moddiy aylanma vositalar aylanishining davomiyligini qisqartirish;
5. Moddiy aylanma vositalarining tarkibiy tuzilishi;
6. Ilg'or shakllarda mehnatni tashkil etish va unga haq to'lash;

7. Ilg'or texnologiyadan foydalanish;

Nazorat uchun savollar:

1. Qishloq xo'jaligining moddiy texnika bazasi va uning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Asosiy vositalar deb nimaga aytiladi va ularning klassifikatsiyasi?
3. Aylanma vositalar va ularning klassifikatsiyasi qanday?
4. Asosiy va aylanma vositalardan foydalanishning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari?
5. Asosiy va aylanma vositalardan foydalanishning samaradorligini oshirish omillari?

9-mavzu. QISHLOQ XO'JALIGIDA RESURSLAR POTENSIALINING SHAKLLANISHI. MEHNAT RESURSLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Reja:

- 9.1. Resurslar potensialining iqtisodiy mohiyati va uning tarkibi
- 9.2. Resurslar potensialini hisoblash uslublari, vazifalari, ko'rsatkichlari va ulardan samarali foydalanish omillari
- 9.3. Mehnat tushunchasi va uning roli. Yollanma xodim va mulk egasi mehnati
- 9.4. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari shakllanishi va foydalanishining o'ziga xos xususiyatlari va tarkibi. Ish kuchi bilan ta'minlanish, ish kuchining mavjudligi va harakati ko'rsatkichlari
- 9.5. Ish kuchidan foydalanishning mavsumiyliigi, uning ko'rsatkichlari va omillari
- 9.6. Qishloq xo'jaligida mehnat bozori
- 9.7. Qishloq xo'jaligida bandlik va ishsizlik
- 9.8. Mehnat resurslarini iqtisodiy baholash uslubiyoti
- 9.9. Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 9.10. Mehnat unumdorligi tushunchasi, ko'rsatkichlari, ularni hisoblash uslublari va oshirish imkoniyatlari

Kalit so'zlar: Resurslar, resurslar saloxiyati, yer-suv resurslari, mehnat resurslari, moddiy resurslar, moliyaviy resurslar, intensivlik, yer qaytimi, mehnat qaytimi, fond kaytimi, xarajatlar qaytimi. Mehnat, yollanma xodim, ish kuchi, mehnat resurslari, mavsumiylik, moddiy ne'mat, ro'yxatdagi xodimlar, qo'nimsizlik, mavsumiy yuklama, mehnat xarajati, notekislik koeffitsiyenti. mehnat unumdorligi, iqtisodiy kategoriya, joriy baho, xarid baho, taqqoslama baho, mehnat sig'imi, mehnat qaytimi, funksional bog'lanish, bevosita xarajat, bilvosita xarajat, mehnat sifati, qo'shimcha ko'rsatkichlar

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
2. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
4. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.

5. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
8. Karimov I.A.O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
9. Abdug'aniev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular.T. 2001y.
10. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
11. Ismoilov A.Q., Murtazaev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
12. Jo'raev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.Toshkent, Istiqlol, 2004 y.
13. Axmedov U. Effektivnost funktsionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
14. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelniy fond Uzbekistana i perspektivi yego pol'zovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
15. Dobrinin V.A. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g,
16. Yemelyanov A.M. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
17. Jo'raev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
18. Kayumov F., Abdullaev R. Arendniy podryad v sel'skom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mexnat» 1983 yil.
19. Kayumov F. Effektivnost` APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
20. Nosirov N., Abdullaev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
21. Xolmo'minov SH.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezonini bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
7. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» ? ; T.; «Adolat» 1993 yil.
8. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
9. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
10. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish

- to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
12. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
 13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar ? 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
 14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
 15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
 16. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
 17. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

<i>O'quv soati: 4 soat</i>	<i>Talabalar soni: 60-80 ta</i>
<i>O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza</i>	<i>Mavzu- Qishloq xo'jaligida resurslar potensialining shakllanishi, mehnat resurslari va ulardan samarali foydalanish – ko'rgazmali ma'ruza</i>
<i>Mavzu rejasi</i>	<p>9.1. Resurslar potensialining iqtisodiy mohiyati va uning tarkibi</p> <p>9.2. Resurslar potensialini hisoblash uslublari, vazifalari, ko'rsatkichlari va ulardan samarali foydalanish omillari</p> <p>9.3. Mehnat tushunchasi va uning roli. Yollanma xodim va mulk egasi mehnati</p> <p>9.4. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari shakllanishi va foydalanishining o'ziga xos xususiyatlari va tarkibi. Ish kuchi bilan ta'minlanish, ish kuchining mavjudligi va harakati ko'rsatkichlari</p> <p>9.5. Ish kuchidan foydalanishning mavsumiyligi, uning ko'rsatkichlari va omillari</p> <p>9.6. Qishloq xo'jaligida mehnat bozori</p> <p>9.7. Qishloq xo'jaligida bandlik va ishsizlik</p> <p>9.8. Mehnat resurslarini iqtisodiy baholash uslubiyoti</p> <p>9.9. Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>9.10. Mehnat unumdorligi tushunchasi, ko'rsatkichlari, ularni hisoblash uslublari va oshirish imkoniyatlari</p>

<p>Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi: Ta'limiy: Resurslar potensialining iqtisodiy mohiyati va uning tarkibi, resurslar potensialini hisoblash uslublari, vazifalari, ko'rsatkichlari va ulardan samarali foydalanish omillari, mehnat tushunchasi va uning roli haqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.</p> <p>Tarbiyaviy: Talabalarda Resurslar potensialining iqtisodiy mohiyati va uning tarkibi, resurslar potensialini hisoblash uslublari, vazifalari, ko'rsatkichlari va ulardan samarali foydalanish omillari, mehnat tushunchasi va uning roli haqida tasavvurlar shakllanadi.</p> <p>Rivojlantiruvchi: Talabalar resurslar potensialining iqtisodiy mohiyati va uning tarkibi, resurslar potensialini hisoblash uslublari, vazifalari, ko'rsatkichlari va ulardan samarali foydalanish omillari, mehnat tushunchasiga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.</p>	
<p>Pedagogik vazifalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Resurslar potensialini hisoblash uslublari, vazifalari, ko'rsatkichlari va ulardan samarali foydalanish omillari haqida tushunchalar berish; • Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari shakllanishi va foydalanishining o'ziga xos xususiyatlari va tarkibi. Ish kuchi bilan ta'minlanish, ish kuchining mavjudligi va harakati ko'rsatkichlari bilan tanishtirish; 	<p>O'quv faoliyatining natijalari</p> <p>Talaba:</p> <p>9.1. Resurslar potensialining iqtisodiy mohiyati va uning tarkibi</p> <p>9.2. Resurslar potensialini hisoblash uslublari, vazifalari, ko'rsatkichlari va ulardan samarali foydalanish omillari</p> <p>9.3. Mehnat tushunchasi va uning roli. Yollanma xodim va mulk egasi mehnati</p> <p>9.4.</p> <p>9.5. Ish kuchidan foydalanishning mavsumiyliigi, uning ko'rsatkichlari va omillari</p> <p>9.6. Qishloq xo'jaligida mehnat bozori</p> <p>9.7. Qishloq xo'jaligida bandlik va ishsizlik</p> <p>9.8. Mehnat resurslarini iqtisodiy baholash uslubiyoti</p> <p>9.9. Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>9.10. Mehnat unumdorligi tushunchasi, ko'rsatkichlari, ularni hisoblash uslublari va oshirish imkoniyatlari</p>
<p>Ta'lim metodlari</p>	<p>Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.</p>
<p>Ta'lim vositalari</p>	<p>Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.</p>
<p>Ta'lim shakllari</p>	<p>Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.</p>
<p>O'qitish shart-sharoiti</p>	<p>Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya</p>
	<p>Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting</p>

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (20 daqiqa)	1.1. Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2. Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3. O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (120 daqiqa)	2.1. Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2. Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. Resurslar potensialining iqtisodiy mohiyati va uning tarkibi, resurslar potensialini hisoblash uslublari, vazifalari, ko'rsatkichlari va ulardan samarali foydalanish omillariga doir tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rtaga tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3. Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1. Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2. Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3. Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (20 daqiqa)	3.1. Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2. Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3. Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4. Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.1. O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2. Savol beradilar, javob beradilar. 3.3. Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini bajaradilar. 3.4. Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.

9.1. Resurslar potensialining iqtisodiy mohiyati va uning tarkibi

Qishloq xo'jaligi boshqa moddiy ishlab chiqarish tarmoqlari qatori insonning har tomonlama ehtiyojini qondiradigan iste'mol qiymatlar yaratish maqsadida resurslarga bo'lgan ta'sirini ifodalaydi. Bu jarayonni amalga oshirish kompleks obyektiv va subyektiv ishlab chiqarish omillaridan foydalanishni talab qiladi. Ular inson mehnati, mehnat vositalari va mehnat predmetlaridan tashkil topadi.

Fanda ma'lumki, ishlab chiqarishning ijtimoiy shakllari qanday bo'lishidan qat'iy nazar, ishchi va ishlab chiqarish vositalari uning doimiy omillari bo'lib qoladi.

Mehnat vositalariga, inson mahsulot olish maqsadida mehnat predmetlariga ta'sir etuvchi, ishlab chiqarishning moddiy elementlari kiradi.

Mehnat predmetlariga, ishlab chiqarish jarayonida, inson mehnati qaratilgan va inson tomonidan kerakli yo'nalishda o'zgartiriladigan, ishlab chiqarishning moddiy elementlari kiradi.

Shu bilan birga, inson, mehnat vositalari va mehnat predmetlari faqat imkoniyat jihatdan ishlab chiqarish omillari hisoblanadi. Umuman ishlab chiqarish uchun ular birlashishlari kerak. Ishlab chiqarish jarayoniga mehnat vositalarini jalb qilib va ular yordamida mehnat predmetlariga ta'sir etib, inson ishlab chiqarish yoki shaxsiy iste'mol uchun foydalaniladigan mahsulot yaratadi.

Moddiy ishlab chiqarish jarayoni uning omillarining mexanik birligini emas, balki organik birligi va bog'liqligini, pirovard natijada, ma'lum bir mahsulotning tarkibi, hajmi va sifati bo'yicha ishlab chiqarish omillari transformasiyasini ifodalaydi.

Qishloq xo'jaligida inson, mehnat vositalari va predmetlari bilan bir qatorda mahsulot ishlab chiqarish jarayonida yer va suv faol ishtiroq etadi. Qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi yerning sifatiga, uning unumdorligiga va suv bilan ta'minlanganligiga bog'liq. Bu esa o'z navbatida qishloq xo'jaligi tarmoqlarining samaradorligini oshirishga sharoit yaratadi.

Inson mehnati, yer, suv, mehnat vositasi va mehnat predmeti qishloq xo'jaligida mahsulotlarni ishlab chiqarish jarayonini amalga oshiruvchi zaruriy sharoit va omillardir, binobarin uning resurslaridir. Demak, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish resurslari–mehnat, yer, suv va moddiy resurslar-qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish va sotish jarayonida foydalaniladi va uning salohiyatini (potensialini) tashkil etadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish resurslari, sifat jihatdan bir-biridan farq qilsa ham, ularning bir qator umumiy tomonlari mavjud:

-ishlab chiqarish jarayonida qatnashishning potensial imkoniyatlariga va ularni iste'mol qilishning unumli xarakteriga ega. Mos ravishda, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish resurslari ishlab chiqarish jarayoniga kirmaguncha alohida-alohida bo'ladi. Jarayon boshlangandan keyin birlashadi;

-jamiyat iqtisodiy rivojlanishining har bir etapida hajm va tarkib jihatdan chegaralanish xarakterlidir; Demak, xulosa shuki, mahsulot yaratishda qatnashadigan elementlarning hammasi ham, ishlab chiqarish resurslari bo'lavermaydi. Misol uchun, havo ishlab chiqarish jarayonida bevosita va faol qatnashadi, lekin u iqtisodiy ma'noda ishlab chiqarish resursi hisoblanmaydi, chunki u nazariy hamda amaliy jihatdan olganda chegaralanmagan. Shu bilan birga, har bir ma'lum davrda ishlab chiqarish resurslarining chegaralanganligi, jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanishi darajasini, absolyut emas balki nisbiy jihatdan xarakterlaydi. Ishlab chiqarish resurslarning nisbiy chegaralanganligi, ba'zi hollarda kamyobligi, bir tomondan, ulardan ancha intensiv va samarali foydalanishni, boshqa tomondan bir resursni boshqa resurs bilan almashtirish, ularning bir-birini o'rnini qoplash imkoniyati zaruriyatini keltirib chiqaradi. Yerlarning unumdorligini oshirish, ishlab chiqarishga kompleks mexnizasiya va avtomatlashtirishni qo'llash mehnat resurslari va boshqalar kamyobligini to'ldirishga yordam beradi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish jarayoni ishlab chiqarish resurslarini iste'mol qilish bilan xarakterlanadi. Bu esa ularni takror ishlab chiqarish lozimligini bildiradi. Har bir resurs turiga mos ravishda ma'lum takror ishlab chiqarish manbai mos keladi. Masalan, mehnat resurslarining manbai mehnatga yaroqli aholi, asosiy vositalarining manbai - kapital mablag'lar, moddiy oborot vositalarining manbai - mahsulot sotishdan tushadigan pul va boshqalar.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida muhim omil mehnat resurslaridir. Shuning uchun jami ishlab chiqarish qurollari ichida, eng qudratli ishlab chiqaruvchi kuch ishchilarning o'zi. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishda ishtirok etish qobiliyatiga ega bo'lgan kishilar to'plamini ifodalaydi. Mehnat resurslariga qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishda band bo'lgan kishilardan tashqari, ma'lum bir sharoitda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida qatnashish imkoniyatiga ega bo'lgan kishilar, ya'ni mehnat zahiralari ham kiradi. Mehnat resurslarining eng

harakatchan va bir vaqtning o'zida sosial faol qismi ish kuchidir. U kishining jismoniy va ma'naviy qobiliyatlarining yig'indisidir. Bundan ko'rinadiki, mehnat resurslari shunday holatda ish kuchiga aylanadiki, qachonki kishining jismoniy va ma'naviy qobiliyatlari mehnat jarayonida ro'yobga chiqsa. Shuning uchun "mehnat resurslari" tushunchasi "ish kuchiga" nisbatan keng va ko'p qirralidir. Fan-texnikaning rivojlanish jarayonida, ishlab chiqarishda mehnat resurslarining, ish kuchining roli o'sib boradi. Mashina ishchining ayrim vazifalarinigina o'rniga almashadi, lekin insonni to'liq almashtira olmaydi, chunki inson ishlab chiqarish vositalarini o'zlashtirib, o'zining qobiliyatini rivojlantira borib, tabiat va jamiyat qonunlaridan o'z ehtiyojlarini qondirish uchun foydalanish jarayonida mashinani yaratgan.

Lekin qishloq xo'jaligida mehnat resurslarining, inson mehnatining roli qanchalik buyuk bo'lmasin uni tabiat kuchlari bilan almashtirib bo'lmasligi, jumladan yer resurslarisiz ro'yobga chiqmasligini bildiradi. Qishloq xo'jaligi yer resurslari deganda, qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun xususiy mulk sifatida, egalik qiluvchi va foydalanuvchi yer maydonlari tushuniladi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining moddiy asosi sifatida yer resurslari ishlab chiqarishning umumiy omili bo'lib, tarmoqdagi boshqa ishlab chiqarish resurslarini birlashtirish uchun moddiy baza hisoblanadi. Chunki yer qishloq xo'jaligida bosh ishlab chiqarish vositasi hamda mehnat predmeti hisoblanadi.

Yer resurslari bilan bir qatorda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida muhim omil bo'lib suv resurslari hisoblanadi. Suv uglekisliy gaz bilan organik moddalar hosil bo'lish fotosintez jarayonida qatnashib, o'simlik organizmi uchun material hisoblanadi. Bundan tashqari, suv ozuqa moddalarni eritadi va ularni o'simlik tomonidan o'zlashtirishni amalga oshiradi, qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi shakllanishiga imkoniyat yaratib beradi.

Yer resurslaridan keyin ishlab chiqarishning moddiy elementlaridan hisoblangan moddiy resurslar turadi. Moddiy resurslar inson tomonidan yaratilgan bo'lib ikkiga bo'linadi:

1. Asosiy vositalar
2. Moddiy aylanma vositalar

Asosiy vositalar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi jarayonida uzoq vaqt ishtiroq etib (bir qancha yillar, bir qancha ishlab chiqarish jarayoni davomida) o'zining natura buyum shaklini saqlab qoladi. Uning qiymati amortizasiya shaklida yangidan yaratilgan mahsulot qiymatiga asta-sekin o'tib, shu mahsulotning ishlab chiqarish xarajatlariga, ya'ni tannarxiga qo'shiladi. Misol uchun traktorlar, kombaynlar, qishloq xo'jaligi mashinalarining eskirish qismi shular jumlasiga kiradi.

Moddiy aylanma vositalar, asosiy vositalardan farqli o'laroq, ishlab chiqarish jarayonida bir marta ishtiroq etib, o'zlarining shakllarini o'zgartiradi va bir vaqtning o'zida o'z qiymatlarini yangidan yaratilgan mahsulot qiymatiga to'liq o'tkazadi. Misol uchun, urug'lik, yem, yoqilg'i moylash materiallari, o'g'it va boshqalar shular jumlasiga kiradi.

Shu bilan birga qishloq xo'jaligida moddiy resurslarni asosiy va aylanma vositalarga bo'lishda noaniq joylari bo'lib, buni mahalliy va mineral o'g'itlarda yaqqol ko'rish mumkin. Bular shu yil sotib olinib, yerga shu yil solinadi va xarajatga to'liq qo'shiladi. Mavjud tannarxni oshirib yuboradi. Lekin ularning o'simlikka ta'siri bir necha siklda davom etadi. Xuddi shunga o'xshash yosh ko'p yillik daraxtlar ham.

Ishlab chiqarishga moliyaviy resurslar ham aktiv ta'sir ko'rsatadi. Ular uchga bo'linadi.

1. Davlat pul vositalari;
2. Qishloq xo'jaligi korxonalar pul vositalari;
3. Tovar ishlab chiqaruvchilar pul vositalari.

Ular ishlab chiqarishning to'xtovsiz harakatini ta'minlash uchun, shuningdek ijtimoiy-madaniy tadbirlar uchun foydalaniladi. Ularning tarkibiga muomila fondlari, amortizasiya fondi, kapital mablag'lar, foyda va boshqalar kiradi.

I. Bundan tashqari kelib chiqishiga qarab ishlab chiqarish resurslari ikkiga bo'linadi:

1. Tabiiy (yer-suv, o'rmon, hayvonot dunyosi, quyosh energiyasi)
2. Iqtisodiy (asosiy vositalar, moddiy oborot vositalari)

II. Takror ishlab chiqarish imkoniyatiga qarab ishlab chiqarish resurslari ikkiga bo'linadi.

1. Yangilanadigan (mehnat, moddiy);

2. Yangilanmaydigan (yer, suv).

III. Foydalanish xarakteriga qarab ishlab chiqarish resurslari ikkiga bo'linadi;

1. Potensial resurslar (korxonaga berkitilgan mavjud ishlab chiqarish resurslari);

2. Harakatdagi resurslar (potensial resursning bir qismi bo'lib, ular asta-sekin korxonaning ishlab chiqaruvchi kuchlariga aylanadi).

IV. Foydalanish shakli va hajmiga qarab harakatdagi resurslar ikkiga bo'linadi:

1. Qo'llanilgan resurslar (resurs potentsiali);

2. Iste'mol qilingan resurslar (tannarx).

Hozirgi kunda qishloq xo'jaligida mahsulot tannarxi tarkibiga: bevosita mehnat haqi (ajratmalar bilan) xarajatlari, o'g'itlar, amortizasiya, urug'lik, yoqilg'i moylash materiallariga sarflangan xarajatlar, ish va xizmat to'lovlari, yagona yer solig'i va boshqa ayrim soliqlar, sug'urta to'lovlari, umumishlab chiqarish xarajatlari, va boshqa bevosita xarajatlar kabi moddalar kiradi.

9.2. Resurslar potentsialini hisoblash uslublari, vazifalari, ko'rsatkichlari va ulardan samarali foydalanish omillari

Bozor munosabatlarigacha foydalanib kelingan, ishlab chiqarish samaradorligining xarajatli konsepsiyasi va shu asosda tuzilgan ko'rsatkichlari, resurslarning istemol qilingan qismidan foydalanish samaradorligini, ya'ni haqiqiy joriy xarajatlarni baholashga imkon berar edi. Xarajatli ko'rsatkichlar ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oqilona baholashga imkon bermas edi. Chunki bir qism ishlab chiqarish resurslari qandaydir sabablarga ko'ra mahsulot ishlab chiqarishda faol qatnashaolmas edi. Bunday sharoitda jamiyatning bir qism resurslardan foydalanish darajasi pasayib ketar edi.

Resurslarni tejashga qaratilgan bozor iqtisodiyoti sharoitida, muhim vazifa bo'lib, joriy xarajatlarning iqtisodiy samaradorligini aniqlash emas, balki qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligini aniqlash, ya'ni jami iste'mol qilingan resurs potentsialidan foydalanishning samaradorligini aniqlash hisoblanadi (ishlab chiqarish samaradorligini resurs konsensiyasi). Bu muammoni hal qilishning qiyin tomoni shundaki, turli xil ishlab chiqarish resurslari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish samaradorligiga turli xil tasir ko'rsatadi va turli xil o'lchov birliklarida hisoblanadi. Bundan tashqari respublikaning turli viloyat va xo'jaliklarida ishlab chiqarish resurslari turli xil nisbatda joylashgan. Bu esa albatta xo'jalik yuritishning pirovard natijasida o'z aksini topadi. Mustaqillikkacha va undan keyingi yillarda ham agrar iqtisodchilar qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan resurs potentsialining umumiy miqdorini aniqlashning uslubiy asoslarini ishlab chiqishga harakat qildilar.

Shulardan, resurs potentsialini hisoblashning quyidagi uchta uslubini amaliyotda qo'llash mumkin deb topilgan edi:

1. Umumiy o'lchovli qishloq xo'jaligiga yaroqli maydon bo'yicha

2. Korrelyasiya-regressiya tahlilidan foydalanish asosida;

3. Ishlab chiqarish resurslarining puldagi bahosi bo'yicha.

Qo'llaniladigan resurs potentsiali miqdorini aniqlashning birinchi uslubini osonroq bo'lib, uni umumiy o'lchovli qishloq xo'jaligiga yaroqli maydon bo'yicha aniqlanadi. Qishloq xo'jaligiga yaroqli yer umumiy o'lchovga aylantirish yo'li bilan mehnat, yer-suv va moddiy resurslarni iqtisodiy baholash orqali amalga oshiriladi. Xo'jalik yerlari sifatining indeksi, shuningdek fond va mehnat resurslari bilan ta'minlanishi shu ko'rsatkichlarni o'rtacha viloyat yoki o'rtacha tuman ko'rsatkichlariga nisbati bilan topilar edi. Resurs bilan ta'minlanishning jami indeksi (qo'llanilgan resurs potentsiali) xususiy indeksning yig'indisini to'rtga (ishlab chiqarish resurslari soniga) bo'lib hisoblanilar edi. Resurs potentsialiga shartli baho beradigan ushbu usulni qo'llash, chegaralangan xarakterga ega edi.

Ikkinchi uslubning mohiyati - resurs potensialining miqdorini korrelyasiya - regressiya tahlilidan foydalanish asosida hisoblash, har bir resurs turining tovar mahsulot ishlab chiqarishga miqdoriy ta'sirini aniqlashdan iborat. Bu uslub bo'yicha hisob-kitoblar qishloq xo'jaligi hisoblash markazlariga ega bo'lgan standart dasturlar bo'yicha bajarilishi mumkin.

Uchinchi uslub ishlab chiqarish resurslarini pulda baholashga asoslangan. Mehnat resurslarini baholash qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishda band bo'lgan yillik o'rtacha xodimlar sonini qo'shimcha mablag' bilan bitta xodimning chiqib ketish kompensasiya sharoiti normativiga qo'paytirish yo'li bilan aniqlangan. O'rtacha statistik ma'lumotlar asosida, sanoat va qishloq xo'jaligida mehnatning fondlar bilan qurolanishini hisobga olgan holda sanoatda bitta xodimning ishdan ozod bo'lish xarajatlaridan kelib chiqib hisoblanilgan.

Shuningdek, moddiy resurslarning pulda bahosi qishloq xo'jaligiga taaluqli asosiy ishlab chiqarish vositalari va moddiy oborot vositalari qiymatining o'rtacha yillik summasi sifatida aniqlangan. Takroriy hisoblashlardan qutulish uchun asosiy vositalar summasidan ko'p yillik daraxtlar qiymati chiqarib tashlangan. Chunki u yer resurslarini pulda baholashda bir marta hisobga olingan. Keyin esa qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida qo'llanilgan resurslar potensialining jami pulda bahosi ko'rsatkichini hisoblash mumkin bo'lgan.

Lekin, resurslarni (mehnat resurslari va yer resursini) bunday uslublarda baholashlar ham ularning haqqoniy qiymatiga uncha yaqin kelaolmas edi. Shuning uchun ishlab chiqarish resurslarini baholashning boshqacharoq usublari to'g'risida biz keyingi alohida maxsus boblarda (shu bobning "Mehnat resurslarini iqtisodiy baholash uslubiyoti" deb nomlangan 8-paragrafida va 6-"Qishloq xo'jaligining yer-suv resurslari va ulardan samarali foydalanish" bobining "Mulk munosabatlari sistemasida yer resurslari, yer mulkini ro'yobga chiqarishning iqtisodiy mexanizmi" deb nomlangan 2 -paragrafida) fikr yuritimiz.

Umuman resurs potentsiali ko'rsatkichi ishlab chiqarishni boshqarishning turli xil vazifalarini amalga oshirish uchun foydalaniladi.

- 1.O'lchash;
- 2.Tartibga solish;
- 3.Rag'batlantirish.

Birinchidan: o'lchash funksiyasi, resurs potensialini tashkil qiluvchi elementlarini turli tezlikda va turli yo'nalishiga (qishloq xo'jaligida mehnat resurslari kamayish tendensiyasiga ega, yer resurslari o'zgarmaydi, moddiy resurslar esa tez ko'payib turadi) qarab vujudga keladigan, shuningdek qishloq xo'jaligini ishlab chiqarish resurslari bilan taminlashni aniqlashda namoyon bo'ladi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining resurslar bilan ta'minlanishi mutloq va nisbiy salmoqni aniqlash ko'rsatkichida xarakterlanishi mumkin. Absolyut ko'rsatkich bu resurs bilan ta'minlanish koeffitsiyentidir.

$$RTK = \frac{RPhaqiqiy}{RPMeyor}$$

Salmog'ini aniqlash ko'rsatkichlari

- 1.Resurslar bilan ta'minlanish

$$RT = \frac{RP}{QXyar .er}$$

- 2.Mehnatning resurslar bilan qurollanishi

$$PQ = \frac{RP}{XS}$$

Ikkinchidan, o'lchov funksiyasi, resurs potensialidan foydalanish samaradorligini baholash imkoniyatini ifodalaydi.

Uning ko'rsatkichlari quyidagilar.

1. Resurs qaytimi

$$RQ_{aytimi} = \frac{SM}{RP}$$

2. Resurs sig'imi

$$RS = \frac{RP}{SM}$$

Qo'shimcha ko'rsatkichlar esa quyidagilar:

$$RQ_{aytimi} = \frac{YM \cdot TM \cdot F}{RP} \quad RS = \frac{RP}{YM \cdot TM \cdot F}$$

Iste'mol qilingan resurslar potensialidan foydalanish samaradorligining asosiy ko'rsatkichi yuqorida aytib o'tilganidek, mahsulot tannarxidir.

Uchinchidan, o'lchov vazifasi, qishloq xo'jaligi iqtisodiy samaradorligi va intensivlik darajasini aniqlash imkoniyati bilan ifodalanadi.

2. Tartibga solish funksiyasi. Resurs potentsiali miqdorini hisobga olish yo'li bilan kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni ta'minlashda teng imkoniyatlar yaratish va xo'jalik yuritishning iqtisodiy sharoitlarini tenglashtirish imkoniyatlarida aks etadi.

3. Rag'batlantirish funksiyasi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish resurslaridan ancha samaraliroq foydalanishda ichki imkoniyatlarni izlab topishda namoyon bo'ladi.

Ulardan baholarning tashkil topishida, ixtisoslashtirishni chuqurlashtirishda foydalanilishi mumkin.

Resurslarning yuqorida keltirilgan baholash usullari ularning samaradorligini shartli o'rganishga imkon beradi, holos.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida barcha resurslarning qiymati talab va taklif hamda qiymat qonunlarining aniq talablari asosida aniqlanishi zarur.

9.3. Mehnat tushunchasi va uning roli. Yollanma xodim va mulk egasi mehnati

Jamiyatning moddiy va ma'naviy boyliklarining manbalari inson mehnati hisoblanadi. Kishilik jamiyatining turli bosqichlarida mehnat boylik yaratuvchi, uni ko'paytiruvchi muhim ishlab chiqarish omili bo'lib kelgan. Shuning uchun asrlar davomida mehnat boylikning otasi deya, qadrlangan va ulug'langan. Respublikamizda mustaqillik yillarida mehnat munosabatlariga oid ko'pgina me'yoriy hujjatlar qabul qilingan bo'lib, shulardan, 1995 yil 21 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi «Mehnat Kodeksi»ning 1-bob 8-moddasida mehnatning ulug'vorligi to'g'risida

shunday deyilgan: «Har bir shaxsning mehnat huquqlarini himoya qilish kafolatlanadi, bu himoya mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya qilinishini tekshiruvchi va nazorat qiluvchi organlar, shuningdek mehnat nizolarini ko'ruvchi organlar tomonidan amalga oshiriladi». Demak, mehnat va uni amalga oshiruvchi shaxs doimo jamiyatning diqqat e'tiborida bo'lar ekan. Bu borada, haqiqatda, mehnatni kishilik hayotining asosiy sharti ekanligini va insonning o'zining ham kamolotga yetishuvi mehnat orqali amalga oshganligini ta'kidlash joizdir.

Mehnat – bu insoning maqsadli faoliyati bo'lib, bu jarayonda u tabiat predmetlarini o'zining ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtiradi va o'zgartiradi. O'z kuchini qo'shgani holda inson, mehnat qurollaridan foydalanib, tabiat bergan materiallarni, kishilarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondiradigan moddiy ne'matlarga, boyliklarga aylantiradi. Mehnat jarayoni, insoning ish joyida, uning mehnat faoliyatining ma'lum natijalariga erishishga yo'naltirilgan harakatlarining to'plamini bildiradi. Bu ma'noda "mehnat jarayoni" tushunchasi, "ishlab chiqarish jarayoni" tushunchasiga nisbatan ancha tor tushunchadir. Ishlab chiqarish jarayoni har biri ma'lum bir bosqichni va tayyor mahsulot olishni aks ettiruvchi, bir butun mehnat jarayonlari kompleksi bazasida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ko'p hollarda ishlab chiqarish jarayoni, inson mehnati ishtirokisiz ham, tabiiy omillar ta'siri ostida sodir bo'ladi. Mehnat jarayoni, ma'lumki o'z ichiga uch elementni: mehnat vositasi, mehnat predmetlari va bevosita inson mehnatining o'zini oladi. Ishlab chiqarish vositalarisiz mehnat jarayoni ma'nosiz bo'ladi, o'z navbatida inson mehnatisiz ishlab chiqarish vositalari ham o'likdir va hech narsa yarata olmaydi. Kishilar mehnati ishlab chiqarish vositalarini harakat qilishga va insonning maqsadini amalga oshirishda birga harakat qilishga majbur qiladi. Mehnat vositalari va mehnat predmetlarini yarata borib va tabiatga ta'sir etib, inson, o'zini ham o'zgartiradi, uning malakasi, bilimi va ishlab chiqarish tajribasi oshadi. Jamiyat rivojlanishi bilan mehnat vositalari takomillasha boradi, ishlab chiqarish jarayoniga yangi-yangi iqtisodiy resurslar jalb qilinadi. Fan va texnika o'z rivojlanishida qanchalik ilgarilab ketmasin, mehnat jarayonida mehnat o'zining yetakchilik, hal qiluvchi rolini yo'qotmaydi. Mehnat iqtisodiy kategoriya hisoblanadi va uning xarakteri ishlab chiqarish munosabatlari bilan aniqlanadi. Qishloq xo'jaligida amalga oshiriladigan ishlab chiqarish munosabatlarini takomillashtirish shunga yo'naltirilganki, bunda har bir xodimdan, mehnatga xuddi yollanma kunbaychidek befarq va ma'suliyatsiz emas, balki pirovord natijaga javobgarligini sezgan holda yondoshish, munosabatda bo'lishni talab etiladi. Oxir oqibat bu mehnatdan uzoqlashish degan g'ovni olib tashlaydi. Xo'jayin va yollanma xodim o'rtasidagi asosiy farqlar quyidagilardan iborat: birinchidan, xo'jayin ishlab chiqarish vositalariga va mos ravishda ishlab chiqarilgan mahsulotga ham mulkdor va xo'jayindir. Yollanma xodimda esa bu mulk yo'q; ikkinchidan, xo'jayinning daromadlari (mehnat haqi) pirovord natijalarga bog'liq holda va qoldiq prinsipi bo'yicha shakllanadi, boshqacha so'z bilan aytganda, sotilgan mahsulot qiymatidan moddiy va boshqa sarf-to'lovlar, soliqlar va boshqalar ajratib tashlangandan keyingi daromadlardan shakllanadi. Daromadlarning qolgan qismiga xo'jayin mustaqil egalik qiladi. Yollanma xodim ishda bo'lgan vaqtiga yoki bajargan ishining hajmiga qarab ish haqi oladi, u pirovard natijaga bog'liq emasdir.

9.4. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari shakllanishi va foydalanishining o'ziga xos xususiyatlari va tarkibi. Ish kuchi bilan ta'minlanish, ish kuchining mavjudligi va harakati ko'rsatkichlari

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish samaradorligi mehnat resurslarining miqdoriga, tarkibiga, malakasiga va ulardan foydalanish samaradorligiga bog'liq. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslariga mehnatga yaroqli erkaklar -16 dan 60 yoshgacha, ayollar -16 dan 55 yoshgacha, shuningdek qishloq joyda yashovchi o'smirlar va nafaqaxo'rlar kiradi. Bu haqda O'zbekiston respublikasi "Mehnat kodeksi" ning 77 -"Ishga qabul qilishga yo'l qo'yiladigan yosh" moddasida: "Ishga qabul qilishga o'n olti yoshdan yo'l qo'yiladi" deb yozib qo'yilgan

Qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat resurslari tarkibiga

1. Doimiy;
2. Mavsumiy;
3. Vaqtinchalik ishchilar, shuningdek, shtatda turuvchi;
4. O'smirlar;
5. Nafaqaxo'rlar kiradilar.

Shu jumladan:

1. Doimiy ishchilarga-muddatsiz ishga qabul qilinganlar;
2. Mavsumiy ishchilar-6 oygacha muddatga qabul qilinganlar;
3. Vaqtinchalik ishchilarga-2 oygacha muddatga qabul qilinganlarkiritiladi.

2012 yilda respublikada o'smirlar soni 9040,8 ming kishini, mehnat resurslari soni 18517,6 ming kishini va nafaqaxo'rlar soni 2435,1 ming kishini tashkil etgan. Bu 2003 yilga nisbatan mos ravishda o'smirlar sonining 1404,2 ming kishiga yoki 4,3 % ga kamayganligini, mehnat resurslari va nafaqaxo'rlarning 4084 kishiga yoki 28,3% ga va 606 ming kishiga yoki 33, 1% ga o'sganligini bildiradi. Qishloqda esa shu davrda o'smirlar va mehnat resurslarining soni mos ravishda 1,727 ming kishiga yoki 26,5 % ga va 18,5 ming kishiga yoki 0,2 % ga kamayganligini ko'rsatib, faqat nafaqaxo'rlar sonining 33,6 ming kishiga yoki 3,4 % ga oshganligidan dalolat beradi.

Demak, respublika bo'yicha o'smirlar sonining kamayishi tug'ilishning kamayishi hisobiga, mehnat resurslarining o'sishi esa asosan shaharliklar hisobiga to'g'ri kelgan.

Shuningdek, 2012 yilda respublikaga kelganlar soni 4,5 ming kishini va chiqib ketganlar soni 45,4 ming kishini tashkil etgan bo'lib, aholi migrasiyasi saldosini – 40,9 ming kishiga teng bo'lgan. 2003 yilda esa bu ko'rsatkich -88,1 ming kishini tashkil qilgan.

Quyidagi 1-jadvalda mehnat resurslari va aholining bandligi to'g'risidagi 2003-2012 yillar tahlili berilgan.

2012 yilda 2003 yilga nisbatan iqtisodiy faol aholi 3228,9 ming kishiga yoki 33,6 % ga ko'paygan. Shu jumladan ayollar 37,7 % ga va erkaklar 30,3 % ga oshgan. Shu davrda jami iqtisodiy faol aholining 95,1 % i yoki 12223,8 ming kishi iqtisodiyot tarmoqlarida band bo'lgan. Bu yerda ayollar soni 31,8 % ga va erkaklar soni 24,1 % ga oshgan. Umuman iqtisodiyot tarmoqlarida band bo'lganlar shu davrda 27,5 % ga ko'paygan.

Demak, keyingi 10 yilda mehnat resurslari tarkibida ayollarning salmog'i oshib borgan. Bu iqtisodiyotning turli sohalarida tadbirkorlikning rivojlanishi va bunda erkaklar bilan bir qatorda ayollar mehnatining o'rnini oshib borayotganligining yaqqol isbotidir.

Korxonalarining mehnat resurslaridan tashqari ba'zi hollarda qishloq xo'jaligida (mavsumiy ishlarda) mehnat shartnomasi asosida chetdan jalb qilinganlar mehnatidan ham foydalaniladi, shu jumladan yollanma ishchilar ham. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslarining shakllanishi va ulardan foydalanishning asosiy xususiyatlari quyidagilar:

1. Biologik ishlab chiqarish vositalari, tirik organizmlar-tuproq, o'simlik, hayvonlarni rivojlantirishga qulay sharoitlar yaratish uchun xodimlar mehnati mazmunining yo'naltirilganligi. Bu qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish tirik organizmlarning rivojlanishi, o'zgarishiga, ularning tabiatini noorganik elementidan organik moddalarga sintezlashuviga bog'liqdir;

O'zbekiston Respublikasida mehnat resurslari va aholining bandligi (2003-2012 yy.)*

№	Ko'rsatkichlar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1.	Iqtisodiy faol aholi, ming kishi	9621,2	9945,5	10224,0	10492,5	11299,2	11603,1	11929,5	12286,6	12541,5	12850,1
2.	Shu jum.: ayollar	4233,1	4790,1	4887,7	5019,4	5332,6	5362,2	5523,5	5648,5	5691,3	5829,5
3.	Erkaklar	5388,1	5155,4	5336,3	5473,1	5966,6	6240,9	6406,0	6638,1	6850,2	7020,6
4.	Iqtisodiyotda band bo'lganlar	9589,0	9910,6	10196,3	10467,0	10735,4	11035,4	11328,1	11628,4	11919,1	12223,8
5.	Shu jum.: ayollar	4214,9	4768,7	4871,5	5003,6	5017,1	5057,1	5200,3	5295,1	5416,6	5554,1
6.	Erkaklar	5374,1	5141,9	5324,8	5463,4	5718,3	5978,3	6127,8	6333,3	6502,5	6669,7

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam to'plam materiallari. Toshkent 2013 yil

2.Mehnat resurslaridan foydalanishning samaradorligi tabiiy, xususan, yerning umumdorligi va ob-havo iqlim sharoitlariga bog'liq. Chunki iqlim tez o'zgarib turganligi uchun o'simlik va hayvonotga qulay sharoit yaratish lozimdir;

3.Ko'p xodimlarning bir qancha mehnat vazifalarini bajarishi. Bunday aralashishning zarurligi ish turining ko'pligi va bajarish muddatining mavsumiyligidan kelib chiqadi. Qishloq xo'jaligi xodimi alohida texnologik operatsiyalarni bajarishga ixtisoslashgan tor malakali bo'lmasligi kerak. Qishloq xo'jaligi xodimi ma'lum turdagi pirovard mahsulot yetishtirishga keng ixtisoslashgan bo'lishi kerak;

4.Ishlab chiqarish jarayonida yer, mollar va boshqa resurslarning mustaqil emasligi. Pirovard mahsulot natijasiga iqtisodiy javobgarligini ta'minlash uchun xodimlarga umumiy yerlarni emas, balki aniq dalalarni, butun hayvonlarni emas, balki aniq mollar bosh sonini berkitib qo'yish lozimdir;

5.Mehnat jarayonlarining o'z-o'zini boshqarishi. Biologik ishlab chiqarish vositalaridan foydalanish, qishloq xo'jaligida, ayniqsa o'simlikchilikda biologik jarayonda sharoitlar tez-tez o'zgarib turadi, shuning uchun bu yerda chetdan turib boshqarish imkoniyati ancha chegaralangan;

6.Xodimlar daromadining o'simlikchilikda va chorvachilikda pirovard iqtisodiy natijalarga bog'liqligi. Bu bog'liqlik mehnat operatsiyalarini bajarish paytida xodimdan texnologik talablarga rioya qilishda o'zini qattiq nazorat qilishning bevosita sharti bo'lib hisoblanadi;

7.Xodimlar daromadining faqat ijtimoiy xo'jalikda emas, balkiy dehqon xo'jaligida ham yaratilishi. Samarali qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uning mehnat resurslari bilan me'yori bo'yicha ta'minlanishiga bog'liq. Ish kuchi bilan yetarlicha ta'minlanmasligi ishlab chiqarish texnologiyasiga rioya qilinmaslikka, pirovard natijada mahsulotni yetarlicha olinmasligiga olib keladi. Mehnat resurslari bilan me'yordan yuqori darajada ta'minlanganlik esa ish kuchidan kamunum foydalanishga va mehnat unumdorligining pasayishiga olib keladi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning ish kuchi bilan ta'minlanishi, mehnat bilan ta'minlanish koeffisienti va mehnat bilan ta'minlanish salmog'i ko'rsatkichlari bilan xarakterlanishi mumkin. Mehnat bilan ta'minlanish koeffisienti (MBTK) mavjud mehnat resurslari miqdorini (xodim, kishi/soat) unga bo'lgan me'yoriy talabga (MMR) bo'lib topiladi.

$$MBTK = \frac{MMRMk .s}{MMR}$$

MMRM – mavjud mehnat resurslari miqdori, kishi/soati;

MMR - mehnat resurslariga bo'lgan me'yoriy talab, kishi/soati.

Mehnat bilan ta'minlanishning salmog'i ko'rsatkichlari quyidagilar:

a).1 - xodimga to'g'ri kelgan yillik ishlab chiqarish yuklamasining hajmi (k/s)

$$\frac{YYU}{XS} = \frac{YillikYU}{Xo dim larSoni}$$

b).100 ga.qishloq xo'jaligiga yaroqli yerga to'g'ri kelgan xodimlar soni:

$$\frac{XS}{Q.XYE} * 100 = \frac{Xo dim larSoni}{Q.XYaroqliEr} * 100$$

v).1 xodimga to'g'ri kelgan qishloq xo'jaligiga yaroqli yer, haydaladigan yer va qishloq xo'jaligi ekinlari maydoni:

$$\frac{Q.XYE; HE; EM}{XS} = \frac{Q.XYaroqliEr ; Haydal.Er; Ekin mayd.}{Xo dim larSoni}$$

g).Bir xodimga to'g'ri kelgan qoramollar va parrandalar (shartli boshga aylantirilganda) miqdori.

$$\frac{SHB}{XS} = \frac{Shartli Bosh}{Xo dim lar Soni}$$

Qishloq xo'jaligida ish kuchining miqdori va harakatini hisoblash uchun quyidagi ko'rsatkichlar tizimi qo'llaniladi – o'rtacha ro'yxatdagi va o'rtacha yillik xodimlar soni, ish kuchining aylanishi va qo'nimsizligi koeffitsiyenti. Yildagi o'rtacha ro'yxatdan o'tgan xodimlar soni yoki ularning umumiy sonini, 1 yildagi ish kunlar (285) soniga bo'lib topiladi.

$$O'rxs = \frac{Xodimlar Soni(XS)}{285}$$

O'rtacha yillik xodimlar soni quyidagicha topiladi:

$$O'yxs = \frac{\text{xodimlarning har oyidagi o'rtacha ro'yxatdagi soni yig'indisi yoki sarflangan jami k/slari}}{12 - oy yoki 1 xodimga haqiqatda sarflangan k/s.lar miqdori (285 * 7 = 1995 kishi/soati)}$$

Ish kuchini qabul qilishning aylanish koeffitsiyenti quyidagicha topiladi:

$$IKQQAK = \frac{\text{yil davomida qabul qilinganlar soni}}{\text{o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soni}}$$

Ishdan ketganlarning aylanish koeffitsiyenti quyidagicha topiladi:

$$IKAYl.K = \frac{\text{ishdan ketgan xodimlar soni}}{\text{o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soni}}$$

Ish kuchining qo'nimsizlik koeffitsiyenti quyidagicha topiladi:

$$IKQon.K = \frac{\text{o'z xohishiga ko'ra va mehnat intizomini buzganligi uchun ishdan bo'shatilgan xodimlar soni}}{\text{o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soni}}$$

9.5. Ish kuchidan foydalanishning mavsumiyligi, uning ko'rsatkichlari va omillari

Qishloq xo'jaligida ish kuchidan foydalanish bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu ishlab chiqarish sharoitidan, foydalaniladigan texnologiyadan, texnika bilan ta'minlanish darajasidan, qishloq mehnatkashlari uchun dehqon xo'jaligining mavjudligidan kelib chiqadi. Shunday xususiyatlardan biri ish davri va ishlab chiqarish davrining mos kelmasligidan kelib chiqadigan ish kunidan foydalanishning mavsumiyligidir. Mavsumiylik ish muddatining qisqaligidan, ayniqsa dehqonchilikda, ekish, hosilni yig'ish va boshqa jarayonlarning ob-havoga bog'liqligidan kelib chiqadi. Eng ko'p vaqt bizda hosilni yig'ib oladigan oylarga to'g'ri keladi (sentyabr-oktyabr), eng oz vaqt esa qish oylari (yanvar-fevral)ga to'g'ri keladi. Qishloq xo'jaligida ish kuchidan foydalanishning mavsumiyligi darajasini bildiradigan bir qancha ko'rsatkichlar mavjud:

1. Mehnat xarajatlarining oylik va o'rtacha oylik taqsimlanishi. Xodimlar sonini yoki oylar bo'yicha ishlangan kishi/soatlarini 12 oyga bo'lib topiladi:

$$\frac{\text{Xodimlar soni}}{12}, \frac{\text{kishi soatlari}}{12}$$

2. Mehnatdan foydalanishning mavsumiylik koeffitsiyenti. Tekshirilayotgan oydagi mehnat xarajatini o'rtacha oylik mehnat xarajatiga bo'lib topiladi:

$$\frac{\text{Tekshiriladigan oydagi mehnat xarajati}}{\text{O'rtacha oylik mehnat xarajati}}$$

3. Mavsumiy yuklamaning notekislik koeffitsiyenti. Maksimal yoki minimal oydagi mehnat xarajatini o'rtacha oylik mehnat xarajatiga bo'lib topiladi:

$$\frac{\text{Maksimal yoki minimal oydagi mehnat xarajati}}{\text{O'rtacha oylik mehnat xarajati}}$$

4. Mavsumiy tebranishi. Maksimal oydagi mehnat xarajatini minimal oydagi mehnat xarajatiga bo'lib topiladi:

$$\frac{\text{Maksimal oylik mehnat xarajati}}{\text{Minimal oylik mehnat xarajati}}$$

M: Xo'jalikda yil davomida 399 ming kishi/soati ishlangan, maksimal mehnat xarajatlari iyul oyida 34,4 ming kishi/soatini, minimal mehnat xarajatlari yanvar oyida – 20,3 ming kishi/soatini tashkil etgan u holda o'rtacha oylik mehnat xarajati bir yilda 33,2 (399000:12) ming kishi/soati, mavsumiylik koeffitsiyenti oktyabr oyida - 1,03 ni (34400:33250), yanvarda esa 0,61 ni (20300:33250), mavsumiylik tebranishi esa 1,69 (34400:20300) ni tashkil etgan.

Ish kuchidan foydalanish samaradorligini oshirishning muhim ahamiyati, yil davomida ish kuchidan bir tekis foydalanishni ta'minlaydigan, qishloq xo'jaligi mehnatining mavsumiyligini pasaytirish imkoniyatlarini izlab topishdadir. Qishloq xo'jaligida ish kuchidan foydalanish mavsumiyligini kamaytirishning asosiy omillari quyidagilar:

1. Ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashtirish va intesivlik darajasini oshirish. Uning oshishi qishloq xo'jaligi ishlarining eng tig'iz davrida mehnat xarajatlariga bo'lgan iste'molni kamaytirish va shu bilan qish va yoz oylaridagi xodimlarga bo'lgan ehtiyoj o'rtasidagi farqni qisqartirish.

2. Ishlab chiqarishning tarmoq strukturasi. Tarmoq strukturasi takomillashtirish yil davomida ish kuchiga bir tekisda ehtiyoj bo'lgan tarmoq va mahsulot turi salmog'ini ko'paytirish demakdir. Dehqonchilikda bunga ekish muddati, ishlov berish, pishib yetilishi va hosilni yig'ib terib olish bo'yicha ekin va navlarni tanlash yo'li bilan erishiladi. Chorvachilikda esa dehqonchilikka nisbatan yil davomida xodimlar bandligi ancha yuqoridir. Shuning uchun qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining umumiy hajmida chorvachilik salmog'ini oshirish ham xodimlar bandligining ancha tekis bo'lishini ta'minlaydi.

3. Yordamchi korxonalar va hunarmandchilik. Fermer xo'jaligidagi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlaydigan sanoat korxonalaridagi va sexlaridagi ishlar mavsumiy xarakterga ega va dala ishlari ancha tig'iz bo'lgan paytlarda hеч zararsiz to'xtatib qo'yilishi mumkin. Bu qishloq xo'jaligi mehnati mavsumiyligiga barham berishi va ish kuchining qish oylaridagi bandligini oshirishga imkon beradi. Bundan tashqari yordamchi korxonalar va hunarmandchilik o'z joyida o'z xom ashyosidan foydalanib, xo'jalikka qo'shimcha pul daromadlari, xodimlar uchun qo'shimcha ish haqi manbai bo'lib xizmat qiladi. Qishloq xo'jaligida ish kuchidan yaxshiroq foydalanishning katta imkoniyati ijtimoiy va individual qurilishni rivojlantirish, kapital ta'mirlash, yo'l qurilishi, umumiy ovqatlanish, maishiy xizmatni tashkil qilish, qishloq xo'jaligida sanoat ishlab chiqarishi kooperasiyasidan foydalanishga ham bog'liq.

4. Kadrlar malakasi. Qishloq xo'jaligi xodimlarining malakasini oshirish, ularning aralash ixtisos va mutaxassisliklarni egallashi, fermer xo'jaliklarida ishlovchilarni qurilish, meliorativ va boshqa ishlarga, ya'ni qish oylari qilinadigan ishlarga jalb qilish ham ish kuchidan foydalanishning mavsumiyligini ancha yumshatadi.

5. Xo'jalik operatsiyalarining bajarilish muddatlari. Ish kuchidan ancha oqilona foydalanish alohida xo'jalik operatsiya (mineral va mahalliy o'g'itlarni tashish, urug'ni tayyorlash va boshqalar)larni nisbatan ancha bo'shroq vaqtlarga ko'chirishga imkon beradi.

6. Mehnatni oqilona tashkil qilish. Mehnat jarayonlarini oqilona tashkil etish, texnika va xodimlarni yagona ishlab chiqarish siklida birlashtirish, ishni oz sonli kishilar bilan bajarish, ish kuchiga bo'lgan ehtiyojni pasaytiradi.

9.6. Qishloq xo'jaligida mehnat bozori

Ish kuchi bozori. Bozor iqtisodiyotida ish kuchi ikkita sharoit ta'sirida tovarga aylanadi. Birinchidan, kishi ozod bo'lishi kerak va o'z ish kuchiga mustaqil egalik qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Ikkinchidan, u ishlab chiqarish vositalaridan mahrum bo'lishi kerak, aks holda unda ish kuchini sotish zaruriyati bo'lmaydi. Qishloq xo'jaligida bundaylar yollanma xodimlar hisoblanadi. Bozorda u o'z ish kuchining egasi, sotuvchi sifatida xaridor bilan qarama - qarshi turadi.

Ish kuchi, boshqa tovarlar singari, iste'mol qiymat va qiymatga ega. Ish kuchining iste'mol qiymati, uning o'z mehnat qobiliyati bilan iste'mol qiymat va qiymatga ega bo'lgan yangi tovar yaratishidir. Boshqa tovarlardan farq qilib ish kuchi iste'mol jarayonida o'z qiymatidan ko'p bo'lgan daromad yaratadi. Bu ortiqcha daromad qo'shilgan qiymatning tarkibidir. Ish kuchining qo'shilgan qiymat yaratish qobiliyati pirovard natijada tovar bo'lgan ish kuchining iste'mol qiymatidir.

Tovar sifatida ish kuchining qiymati, uni takror ishlab chiqarish uchun kerak bo'ladigan ijtimoiy zaruriy mehnatning miqdori bilan o'lchanadi. Shuning uchun ish kuchining qiymati tirikchilik vositalari fondini tashkil qiladi. Tirikchilik vositalari fondi xodimlar shaxsiy iste'molining moddiy asosi sifatida namoyon bo'ladi va shaxsiy iste'molga kiradigan moddiy ne'mat va xizmatlarning yig'indisini ifodalaydi. Tirikchilik vositalari fondining manbai va asosiy iqtisodiy shakli mehnat haqi hisoblanadi.

Xodimlar tirikchilik vositalari fondining bir qismi, shaxsni rivojlantiradigan va maorif, meditsina xizmati, turli xil nafaqa va boshqalarga sarflanadigan shaxsiy va ijtimoiy iste'mol fondlaridir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ish kuchiga bo'lgan taklifning talabdan oshib ketishi ish kuchi (mehnat) bozorini bo'lishini muqarrar qilib qo'yadi.

Qishloq xo'jaligida ish kuchi bozori ilgari ham mavjud edi, lekin u chegaralangan, o'zgartirilgan ko'rinishda edi. U tarmoqqa rahbarlikning ma'muriy - qo'mondonlik usuli tufayli o'ziga xos bo'lgan vazifani bajara olmas edi va xodimlarni taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonini tashkil qilish va tartibga solishning qo'llanadigan shakllari takomillashmaganligi tufayli qishloq mehnatkashlarining ish joyi va mashg'ulot turini tanlash erkinligi chegaralangan edi. Qishloq mehnatkashlarining davlat mulkiga ham xo'jayni sifatidagi huquqi to'la emas, ishga joylashishda, mehnatiga yarasha haq olishda mehnatga bo'lgan qobiliyatdan uzoqlashish sodir bo'lar edi.

O'rta Osiyo Respublikalari qishloq xo'jaligida tub aholining hayotiy, mehnat va iste'mol bilan bog'liq, manfaatlar va milliy xususiyatlarni hisobga olmasdan, monokulturada, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini joylashtirishda yaxshi o'ylamasdan, investisiya va struktura siyosatini amalga oshirish natijasi bandlikni ta'minlashda paydo bo'ladigan salbiy hodisalarga olib keldi.

Jamoa va davlat xo'jaliklarining ko'p qismini yiriklashtirishga olib kelgan va dastlabida kichik shakldagi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini chegaralagan va keyinchalik butunlay ta'qiqlab qo'ygan yirik ishlab chiqarish va davlat mulk shakllarini yoppasiga rivojlantirish siyosati oqibatida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va mehnat resurslarini joylashtirishdagi nomuvofiqlik yuzaga keldi.

Qishloq xo'jaligining hozirgi rivojlanish etapida ish kuchi bozorini tan olishning to'g'riligi quyidagi bir qancha omillarga bog'liq:

Birinchidan, qishloq mehnatkashlarining ishlab chiqarish vositalaridan va o'z mehnatlarining natijalaridan, ularni sotishdan keladigan foydadan uzoqlashuvi. Bu esa ish kuchining ishlab chiqarish vositalari bilan qo'shilishi munosabatini xodim bilan davlat o'rtasidagi tovar aloqasi shaklida ko'rsatadi.

Bozor munosabatlariga o'tish bilan tovar ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy alohidaligi darajasi keskin o'sadi; xo'jalik faoliyati va ish o'rnini tanlashdagi muqobillikning kengayishi, xo'jalik yuritish shakllari va mehnat haqi, shuningdek regionlar o'rtasidagi farq qiluvchi qishloq xo'jaligi korxonalari o'rtasida ish kuchi aralashib ketishining kuchayishisiz sodir bo'lmaydi.

Ikkinchidan, ish kuchini takror ishlab chiqarishda qiymat qonunining tan olinmasligi, xodimlar malakasi va ular bajarayotgan ishning murakkabligini hisobga olmaslik, ish haqi miqdori bilan ish kuchining qiymatini qoplash uchun talab qilingan xarajatlar o'rtasidagi uzilishga olib keldi. Bozor sharoitida malakali ish kuchini jalb qilish uchun raqobat rivojlanishi bilan qishloqda mehnat munosabatlari sohasida qiymat qonunining, talab va taklif qonunining roli oshib boradi.

Uchinchidan, mehnatning bozor orqali jamiyat tomonidan tan olinish mexanizmi xodimlar o'rtasida yaxshi mehnat sharoiti va yaxshi haq to'laydigan joyga bellashuvni amalga oshirishga imkoniyat beradi.

Ish kuchi bozori - bu mazmuniga ko'ra ish kuchining harakat formasidir. Mehnat bozorining rivojlanishi ish kuchiga to'laqonli haq to'lashni ta'minlaydi; ish kuchi sifatini oshirishni, tashabbuskorlikni, tadbirkorlikni rag'batlantiradi; uning yuqori harakatchanligini ta'minlaydi. Bular hammasi o'z o'zidan iqtisodiyotni va fan-texnika taraqqiyotini tezlashtirishga xizmat qiladi. Mulkning va xo'jalik yuritishning turli tuman shakllariga o'tish sharoitida, nafaqat aniq ish o'rnini tanlash erkinligini kengaytiradi, balki har bir kishiga o'z ish kuchini qo'llashga: dehqon xo'jaligida ishlash, yollanma mehnat, davlat yoki kooperativ korxonalarda ishlashiga erkinlikni kengaytiradi. Yashash joyini tanlashdagi erkinlik ham kengayadi. Shu bilan birga bozor munosabatlari sharoitida aniq ish joyi hyech kimga kafolat qilinmaydi.

Ish kuchi bozori ko'p hollarda qishloq xo'jaligining davlat sektori bo'lmagan bo'g'inlarida - dehqon xo'jaligida, shirkat xo'jaliklarida aksiyador korxonalar va jamiyatlarda, aralash korxonalarda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga ish kuchi bozori davlatning faol tartibga solishiga tayanadi, ya'ni vaqtincha band bo'lmaganlarga moddiy yordam, kadrlarni qayta tayyorlash tizimlarini tashkil qilish, aholini bir joydan boshqa joyga ko'chirish va boshqalar orqali amalga oshiriladi.

9.7. Qishloq xo'jaligida bandlik va ishsizlik

Bandlik iqtisodiy kategoriya sifatida mehnatga yaroqli aholining ijtimoiy mahsulotni yaratish bo'yicha qiladigan faoliyatini ifodalaydi. Bandlikning to'liqligi aholigining iqtisodiy faolligiga munosabati bo'yicha hisobga olinadi. Bunga mahsulot, tovar ishlab chiqarishda va xizmatlarni amalga oshirishda qatnashuvchi shaxslar tegishlidir. Iqtisodiy faol kishining mehnat statusi miqdor jihatdan ma'lum bir vaqt davomida ishlangan kunlar soni bo'yicha hisoblanadi:

Kategoriya buyicha iqtisodiy aktiv aholiga quyidagilar kiradi:

- yollanma mehnatchilar (ishchi va xizmatchilar);
- doimiy xodimlar, haq to'lanmaydigan oila a'zolari;
- mavsumiy xodimlar, haq to'lanmaydigan oila a'zolari;
- obyektiv sabablar bo'yicha vaqtincha ishlamaydigan shaxslar, mavsumiy va tasodifiy xodimlar;
- to'liq bo'lmagan ish kuni rejimida ish bilan o'qishni qushib olib boradigan va stipendiya yoki ish haqi oluvchi shaxslar va o'qituvchilar.

Qishloq xo'jaligida bandlik o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ular tarmoqqa mehnatni jalb qilishning iqtisodiy sharoitlari bilan bog'langan. Qishloq xo'jaligida mehnat organik jihatdan yer bilan bog'langan. Bunda, yer mehnat munosabatlarining moddiy jihatdan quvvatlovchisi, yuzaga chiqaruvchisi hisoblanadi. Mehnat natijalariga tabiiy biologik jarayonlar bevosita ta'sir ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish va mehnatning mavsumiyligi tufayli ish kuchiga ijtimoiy ishlab chiqarish tomonidan notekis talab mavjud. Bu yerda doimiy va mavsumiy ish kuchi bo'ladi. Doimiy xodimlar asosan doimiy ish hajmini bajarishga yo'naltiriladi, mavsumiy ish kuchi esa mavsumiy ishlarni bajarish uchun jalb qilinadi.

Qishloq xo'jaligida bandlik ikki xil shaklda ko'rinadi: to'liq va to'liq bo'lmagan. To'liq bandlik butun yil davomida xodimlarga ishni kafolatlaydi. Bu asosan chorvadorlar, mexanizatorlar, ishlab chiqarish raxbarlari va mutaxassislardir. To'liq bo'lmagan bandlik to'liq bo'lmagan ish kuni, to'liq bo'lmagan ish haftasi, to'liq bo'lmagan ish yili bilan xarakterlanadi. Bunday kategoriyaga qo'l mehnati bilan band bo'lgan xodimlar, mexanizatorlarning aloxida guruxlari, mavsumiy ish turiga jalb qilingan nafaqaxo'rlar, o'quvchilar kiradi.

Band bo'lgan xodimlarga quyidagilar kiradi:

- yollanib ishlaydigan, shu jumladan, mavsumiy va vaqtincha ishlarni ham qo'shganda, to'liq yoki to'liq bo'lmagan sharoitda rag'batlanish uchun ish bajaradigan xodimlar;
- tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchilar;
- o'zini ish bilan mustaqil ta'minlovchilar;
- yordamchi hunarmandchilikda va mahsulotni shartnoma bo'yicha sotishda band bo'lganlar;
- fuqarolik-huquqiy shartnoma bo'yicha ish bajaruvchilar, shuningdek ishlab chiqarish kooperativlari a'zolari.

Mehnat bozorining bevosita subyektlari bo'lib, band bo'lmagan aholi hisoblanadi. Ular quyidagi guruxlarga bo'linadi:

- o'z ixtiyori bilan band bo'lmagan shaxslar, korxonadan ishdan bo'shaganlar yoki hiech qachon mehnat qilishda ishtirok etmaganlar va ishlashni xoxlamaganlar va yashash uchun mablag'ning qonuniy manbaiga ega bo'lmaganlar;
- turmush o'rtog'idan birining, yoki ota – onasining mablag'i hisobiga yoki ularning qaramog'ida yashovchi, ixtiyoriy band bo'lmagan aholi;
- turli sabablarga ko'ra ishlab chiqarishdan ozod bo'lgan, bir ish joyidan bo'shagan, lekin mehnat birjasida ro'yxatdan o'tishga ulgurmagan, zaruriyatdan band bo'lmagan aholi;
- zaruriy bandsizlik – ishsizlik, ya'ni ishlash va ish haqi olishni xoxlovchi va mehnat birjasida ro'yxatdan o'tgan kishilar.

Agrar mehnat bozorida bandlikka yordamlashish bo'yicha tadbirlarni moliyalashtirish manba'lari quyidagilar hisoblanadi:

I. Davlat byudjeti:

1. O'z bandligiga yordamlashish (tadbirkorlik faoliyati, dehqon xo'jaligi, fermer xo'jaligi)
2. Yangi ish joylari barpo qilishni rag'batlantirish.

II. Maxalliy byudjet:

1. Ish joylarini saqlab qolishni rag'batlantirish
2. Ijtimoiy ishlarni tashkil etish

III. Fuqarolarning bandlik fondi:

1. Ish joyini saqlash
2. Ishsizlarni yangi kasbga qayta tayyorlash
3. Ishsizlarga nafaqa

IV. Aholi bandligi xizmatining tijorat faoliyatidan keladigan daromadlar:

1. Ijtimoiy ishlarni tashkil etish
2. Ishsizlarni qayta tayyorlash

Ishsizlar – bu, ish va ish haqiga ega bo'lmagan, o'ziga to'g'ri keladigan ishni izlash maqsadida bandlik xizmatida ro'yxatdan o'tgan, ish izlovchi va topsa darrov joylashadigan mehnatga yaroqli fuqarolardir. Bu haqda O'zbekiston respublikasi “Mehnat kodeksi” ning 60 “Ishsiz deb e'tirof etish” moddasida shunday yozilgan:

“Ishsizlar—o'n olti yoshdan to pensiya bilan ta'minlanish huquqini olishgacha bo'lgan yoshdagi, haq to'lanadigan ishga yoki daromad keltiradigan mashg'ulotga ega bo'lmagan, ish qidirayotgan va ish taklif etilsa, unga kirishishga tayyor bo'lgan yoxud kasbga tayyorlashdan, qayta tayyorlashdan o'tishga yoki malakasini oshirishga tayyor bo'lgan mehnatga layoqatli shaxslar (bundan ta'lim muassasalarida ta'lim olayotganlar mustasno)”.

Qishloq xo'jaligida ishsizlik turli sabablarga asosan bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra, ishsizlikning bir qancha turlari bo'ladi: friksion, strukturali va siklik (davriy).

Friksion – bu ishsizlikda, ishsizlar ish izlashadi, yoki yaqin kelajakda uni topishdan umidvor bo'ladi. Friksion ishsizlik muqarrar hisoblanadi va qaysidir jixatdan maqsadga muvofiqdir. Ko'pgina ishchilar o'z ixtiyorlari bilan past unumli, kam haq to'laydigan ishlardan ancha yuqori unumli va ancha yuqori haq to'laydigan ishlarga o'tib ketishadi. Shunday qilib, mehnat bozori tashkil etiladi va harakat qiladi, ya'ni ishchilar soni bilan ish joylari soni mos kelmaydi.

Friksion ishsizlik o'z navbatida strukturali ishsizlikka o'tadi. Strukturali ishsizlik ish kuchiga talabning umumiy strukturasi o'zgarishini bildiradi. Bozor munosabatlari sharoitida ayrim kasblarga talab pasayadi yoki butunlay to'xtaydi, boshqa kasblarga esa, jumladan, yangi, oldin mavjud bo'lmagan kasblarga talab o'sadi.

Strukturali ishsizlikda ishsizlar ma'lum darajada qayta tayyorgarliksiz, qo'shimcha bilim olmasdan, ba'zi hollarda yashash joyini o'zgartmasdan ish topa olmaydilar. Agar friksion ishsizlik qisqa muddatli xarakterga ega bo'lsa, strukturali ishsizlik uzoq muddatli xarakterga ega.

Siklik (davriy) ishsizlik, bu ishlab chiqarishning pasayishi bilan yuzaga keladigan ishsizlik. Bunda tovar va xizmatlarga talab kamayadi, bandlik qisqaradi va ishsizlar soni o'sadi. Ishsizlikning bu turi talabning taqchilligi bilan bog'liq. Iqtisodiyot inqirozdan chiqqandan keyin, ishlab chiqarish hajmi o'sadi va tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar uchun ish kuchiga bo'lgan talab oshadi.

Ishsizlik darajasi, ishsizlar sonini umumiy ish kuchi soniga bo'lib topiladi va quyidagi formulada ifodalanadi:

$$ID = \frac{IS}{UIK} * 100;$$

Bu yerda ID – ishsizlik darajasi, %;

IS – ishsizlar soni, kishi;

UIK – umumiy ish kuchi soni, kishi.

Ishsizlar darajasidagi farq mamlakatning iqtisodiy siyosati xarakteriga, iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishiga va boshqa omillarga bog'liq. Agar odam hеч qayerda ishlamasa va ish qidirish bilan band bo'lsa, u holda u ishsiz hisoblanadi. Inson ishsiz bo'lishi uchun nafaqat ishi yo'qligi, balki uni astoydil izlayotgan bo'lishi kerak. Lekin aksariyat hollarda odamlar hеч joyda ishlamaydi va shunday bo'lsa ham ishsiz hisoblanmaydi. Bular shunday katego-riyadagi odamlarki, ular nafaqaxo'rlar, yosh bola bilan uyda o'tiruvchilar, uzoq muddatga ta'til oluvchilar, va yangi ishga joylashish maqsadida qayta tayyorgarlikdan o'tuvchilardir.

Hozirgi vaqtda ishsizlikning uch turi mavjud:

1. Tarkibiy o'zgarishlar bo'layotgan davrdagi ishsizlar;
2. Iqtisodiyotning me'yorda harakat qilishi davridagi ishsizlar;
3. Qisqa muddatli iqtisodiy inqirozlar bilan bog'liq ishsizlar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar bandlik darajasini qisqartirib ish haqini oshiradi va aksincha ish haqini pasaytirib bandlilik darajasini oshiradi. Boshqacha qilib aytganda, korxonalar mahsulot bahosini oshirib, bandlikni oshiradi. Korxonalar uchun eng muximi ish haqi darajasining mahsulot bahosiga nisbati hisoblanadi. Bunday holatda, ish haqi mahsulot bahosiga nisbatan tezroq o'ssa, korxonalar ozroq xodimlarni yollaydi.

To'liq bandlik amalga oshirilgan taqdirda ham ishsizlar bo'ladi.

Barcha mamlakatlar qatori O'zbekistonda ham mehnat bozoriga uchta asosiy omil ta'sir ko'rsatadi:

1. Tabiiy-resurs,
2. Demografik,
3. Ijtimoiy-iqtisodiy

Qishloq xo'jaligida mehnat bilan bandlik quyidagi omillarga bog'liq:

Qishloq xo'jaligida mehnat bilan bandlikka to'sqinlik qiluvchi omillar:

1. Og'ir mehnat sharoitlari;

1. Agrar sektorda ijtimoiy sferaning kuchsiz rivojlanishi;

2. Mamlakat hududlari bo'ylab qishloq xo'jaligida mehnat resurslarining notekis taqsimlanishi;

3. Ishchi kadrlarning yetarlicha tayyorlanmasligi: mexanizatorlarning, quruvchilarning chorvadorlarning va boshqalarning;

4. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligining pastligi;

5. Qishloq joylarda ishsizlar sonining o'sishi;

6. Yoshlarning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi sferasidan chiqib ketishi.

Mehnatga yaroqli aholi sonining o'sish sur'ati va mehnatga bo'lgan talabning miqdori o'rtasidagi nisbatni ifodalovchi demografik omil mehnat bozori orqali keskin barkarorlashtiriladi. Bu omilning ta'siri bizning respublikada o'z ta'sirini hali ham yo'qotgan emas.

Shuningdek, ishsizlik darajasiga quyidagi ijtimoiy-iqtisodiy omillar ham keskin ta'sir qiladi:

- Ishlab chiqarishning inqirozga uchrashi;
- Maxsulot ishlab chiqarishdagi tarkibiy o'zgarishlar;
- Mulkchilik shakllaridagi o'zgarishlar(xususiy lashtirish);
- Moliya-kredit, investisiya, tashqi iqtisodiy sfera va daromadlar sferasidagi vaziyatlar.

9.8. Mehnat resurslarini iqtisodiy baholash uslubiyoti

Yuqorida qayd etilganidek, qishloq xo'jaligi korxonalarining, jumladan fermer xo'jaliklarining ixtiyoridagi barcha resurslarning qiymatini aniqlash va uni asosiy vosita sifatida buxgalteriya balansiga kiritish masalasi muxim masala hisoblanib, u eng avvalo resurslar egalarining qanchalik iqtisodiy quvvatga ega ekanliklarini bildirsa, boshqa tomondan har bir resursning ishlab chiqarilayotgan tovar yoki mahsulotdagi ulushini aniqlash imkonini beradi.

Shunday qilib, gap qiymatini yoki bahosini aniqlash ancha murakkab bo'lgan 2 ta resurs: mehnat resurslari va yer resurslari haqida boradi. Ushbu bobda mehnat resurslarining qiymatini aniqlashning ayrim jihatlarini ko'rib chiqamiz.

Ma'lumki, qishloq xo'jaligida, erkaklar 16 yoshdan 60 yoshgacha va ayollar 16 yoshdan 55 yoshgacha mehnat resurslari tarkibiga kiradi. Demak, bola dunyoga kelguncha va undan keyin to 16 yoshgacha, ya'ni mehnat resursi bo'lib shakllanguncha ham davlat tomonidan, ham oilaning o'zida oziq-ovqat va kiyim kechak bilan ta'minlashga sarf-xarajatlar qilinadi.

Shunday ekan, mehnat resurslari shakllanishi bilan bog'liq xarajatlar ham albatta, uning qiymatida hisobga olinishi kerak. Shundan kelib chiqib, mehnat resurslari qiymatiga bizning fikrimizcha quyidagi xarajatlar kirishi kerak:

1. Homilador ayolning bola tug'ilgunga qadar davlatdan oladigan mablag'lari; O'zbekiston Respublikasi "Mehnat Kodeksining" 233- "Homiladorlik va tug'ish ta'tillari" moddasiga asosan, ayollarga tuqqunga qadar yetmish kalendar kun va tuqqanidan keyin ellik olti kalendar kun (tug'ish qiyin kechgan yoki ikki va undan ortiq bola tug'ilgan hollarda — yetmish kalendar kun) muddati bilan homiladorlik va tug'ish ta'tillari berilib, davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqa to'lanishi va 234 - "Bola ikki va uch yoshga to'lgunga qadar parvarishlash uchun beriladigan ta'tillar" moddasida Homiladorlik va tug'ish ta'tili tugaganidan keyin ayolning xohishiga ko'ra, unga bolasi ikki yoshga to'lgunga qadar bolani parvarishlash uchun ta'til berilib, bu davrda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda nafaqa to'lanishi belgilab qo'yilgan. Bunda yuqoridagi Kodeksning 286- "Homiladorlik va tug'ish nafaqasi" moddasiga asosan, homiladorlik va tug'ish nafaqasi homiladorlik va tug'ish ta'tilining butun davrida to'liq ish haqi miqdorida to'lanadi va 287- "Bola tug'ilganda beriladigan nafaqa" moddasiga asosan, bola tug'ilganda bir yo'la beriladigan nafaqa to'lanadi. Har bir tug'ilgan bola uchun beriladigan nafaqaning miqdori va uni to'lash tartibi qonun hujjatlari bilan belgilab qo'yiladi. Bu miqdor "Davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqalar tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida Nizomning 6- "Bola tug'ilganda beriladigan nafaqa" paragrafi 79-bandi bo'yicha, bola tug'ilganda beriladigan bir martalik nafaqa O'zbekiston Respublikasi hududida belgilangan eng kam oylik ish haqining ikki baravari miqdorida beriladi.

2. Tug'ilgandan keyin bola 16 yoshgacha bo'lgan davrda davlat tomonidan qilinadigan xarajatlar;

Demak, bola tug'ilishi bilan bog'liq barcha xarajatlar yuqoridagi 1 band bo'yicha hisobga olinar ekan. Bu yerda esa undan keyingi, ya'ni kamida bola 1 yoshga to'lgandan boshlab to 16 yoshga kirgunga qadar bo'ladigan xarajatlar hisobga olinadi. Bu xarajatlar ham 2 ga bo'linib, biri davlat tomonidan va ikkinchisi oilada sarflanadigan xarajatlardir. Bu bandda davlat tomonidan qilinadigan xarajatlar hisoblanadi. Aholining hayoti davomida salomatligini saqlash va faoliyatini ta'minlash uchun tibbiy me'yorlar darajasida ovqatlanishi va kiyim-kechakka bo'lgan extiyojini qondirishi zarur. Bu esa 5 yilda bir marta uslubiy tavsiyalar asosida aniqlashtiriladigan iste'mol savati deb nomlanadigan oziq-ovqat mahsulotlari, boshqa nooziq-ovqat tovarlari, shuningdek aholiga ko'rsatiladigan xizmatlarning to'plamida o'z ifodasini topadi. U ta'kidlanganidek oziq-ovqat, nooziq-ovqat va xizmat savatchalaridan iborat bo'ladi. Bir vaqtning o'zida uchchala savat ham insonning faoliyati uchun zarur hisoblanadi. Shulardan oziq-ovqat savati bir kishining bir oyda ovqatlanishi uchun ketadigan mahsulotlar miqdorini bildirib, bu yerda mahsulotlar iste'mol qilishning minimal me'yori asos qilib hisoblaniladi. Demak, kishilar iste'mol qiladigan barcha oziq-ovqat mahsulotlarining tibbiy me'yorlar darajasidagi miqdorini, 16 yoshgacha bo'lgan yosh kategoriyalari bo'yicha hisoblab, shuningdek ularga kiyim-kechak borasidagi xarajatlarni ham qo'shib hisoblab taxminiy holatdagi sarf xarajatlarni hisoblab chiqarish mumkin bo'ladi.

3. Oilada bola 16 yoshga to'lguncha, sarf qilinadigan o'rtacha xarajatlar; Xuddi yuqoridagidek, oilada ham bolalarni to balog'at yoshigacha, ya'ni 16 yoshgacha bo'lgan davrda ularga kerak bo'ladigan oziq-ovqat, kiyim-kechak va boshqa zarur xarajatlarni me'yor darajasida hisoblab chiqib, aniqlash mumkin.

Hisob-kitoblarga qaraganda eng ko'p energiya talab qilinadigan yoshlar – bu 13-18; 18-59 va 10-13 yoshlar oralig'i bo'lib, ularda bir sutkada mos ravishda – 2914; 2834 va 2738 k/kal. energiya talab qilinar ekan⁶.

Demak, 16 yoshgacha bo'lgan o'smirga ham davlat tomonidan va ham oilada sarflanadigan xarajatlarni birgalikda qo'shib, hisoblab chiqib ana shu yoshgacha bo'lgan o'smirni voyaga yetkazish bilan bog'liq jami xarajatlarni aniqlash mumkin bo'ladi.

Ushbu bandlarning yig'indisi bizningcha, 16 yoshli o'smirning, ya'ni shakllangan mehnat resursining o'rtacha qiymatini tashkil qiladi.

Mehnat resurslarining nafaqa yoshigacha bo'lgan davrgacha ishlaydigan vaqtlarini hisoblasak: u erkaklar uchun 44(60-16) yil va ayollar uchun 39(55-16) yilga teng. O'rtacha esa 41,5(44+39=83:2) yilni tashkil qiladi. O'rganilayotgan davrga qarab, ana shu 41,5 yil(mehnat resursining yoshiga qarab o'zgaradi), hukumat tomonidan turli davrda o'zgartirib turiladigan minimal ish haqi miqdoriga ko'paytiriladi. Shuningdek, mehnat resurslarining qiymatiga, minimal ish hakidan ortiqcha va barcha to'lovlardan kolgan nominal ish haqi ham kiritiladi. Xorijiy va MDH davlatlari olimlarining tadqiqotlarini tahlil qilgan holda, o'zimizning amaldagi qabul qilingan hujjatlar asosida va mahalliy shart-sharoitlardan kelib chiqib, mehnat resurslarining qiymatini quyidagi formulada hisoblash mumkin deb, uni tavsiya qilamiz:

$$\hat{I}DE = \bar{I} + \bar{AI} + \bar{IO} + \hat{I}E\tilde{O} * 41,5 + (\hat{I}E\tilde{O} - \hat{I}E\tilde{O})$$

Bunda:

MRQ - 1 ta mehnat resursining qiymati, so'm hisobida;

\bar{M} - bola tug'ilgunga qadar davlat tomonidan beriladigan o'rtacha mablag'lar, so'm hisobida;

\overline{DM} - bola tug'ilgandan keyingi 16 yoshga to'lgunga qadar davlat tomonidan beriladigan o'rtacha mablag'lar, so'm hisobida;

\overline{OX} - bola tug'ilgandan keyingi 16 yoshga to'lgunga qadar oila tomonidan unga sarflangan o'rtacha xarajatlar, so'm hisobida;

MIH - o'zgarib turuvchi minimal ish haqi miqdori, so'm hisobida;

41,5 - mehnatga qobiliyatli davr(yoshga qarab o'zgarib turuvchi raqam), yil;

(*NIH-MIH*)- barcha to'lovlardan va minimal ish hakidan keyingi nominal ish haki, so'm hisobida.

Mazkur usul bilan aniqlangan 1 ta mehnat resursining qiymatini jami mehnat resurslari soniga ko'paytirib, jami paxtachilik majmuasi korxonalaridagi mehnat resurslari qiymatini hisoblash mumkin. Paxtachilik majmuasi samaradorligini aniqlashda bir yillik mehnat resurslarining qiymati qo'shiladi, xolos. Uni aniqlashda quyidagi formuladan foydalanishni tavsiya qilamiz:

$$\hat{I}RO \cdot YQ = \frac{\hat{I}DE}{P}$$

bunda

MRO·*YQ* - mehnat resurslarining o'rtacha yillik qiymati, so'm;

P - mehnat resurslarining ishlab chiqarish jarayonida o'rtacha ishtirok etish davri, yil.

9.9. Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini baholash uchun ko'rsatkichlar sistemasidan foydalaniladi. Bu ko'rsatkichlar 3 guruhga bo'linadi:

1. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga mehnat resurslarini jalb qilish darajasi;

⁶ Ражабов Р.Қ. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида агроресурслар бозори мувозанати ва ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги. Иқт.фан.доктори диссертация автореферати. 2006 йил.Т.: 16 бет.

2. Ish kuchidan ish vaqtida to'liq foydalanish;

3. Ish kuchidan foydalanish samaradorligi;

1- va 2-guruh ko'rsatkichlar mehnat resurslaridan ekstensiv foydalanish darajasini xarakterlaydi. 3-guruh ko'rsatkichlar esa mehnat resurslaridan intensiv foydalanishni xarakterlaydi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga mehnat resurslarini jalb qilish darajasini xarakterlaydigan ko'rsatkich mehnat resurslaridan foydalanish koeffitsiyenti(MRFK)dir.

U o'rtacha yillik xodimlar sonini mavjud mehnat resurslari miqdoriga bo'lib hisoblanadi.

$$\text{MRFK} = \frac{\text{O'rYXS}}{\text{MRM}}$$

Ish kuchidan ish vaqtida to'la foydalanishni aks ettiradigan ko'rsatkichlar quyidagilar:

a) haqiqatda 1 xodim tomonidan ishlangan kishi/kunlari miqdori – HIKK (o'rtacha me'yorda 285 kun).

$$\text{HIKK} = \frac{\text{Jami k/k}}{\text{O'rYXS}}$$

b) Ish kuchidan foydalanish koeffitsiyenti (IKFoy.K).

Haqiqatda yil davomida bajarilgan kishi-kunlari miqdorini me'yordagi mumkin bo'lgan ish vaqti fondiga nisbati bilan topiladi:

$$\text{IKFoy.K} = \frac{\text{Xk/k}}{\text{Mk/k}}$$

v) Ish kuchidan foydalanishning to'liq koeffitsiyenti (IKFoyTK). Haqiqatdagi sof ish vaqtini (k/s) mumkin bo'lgan ish vaqti fondiga nisbati bilan topiladi (7-soatlik ish kunida):

$$\text{IKFoyTK} = \frac{\text{SIV(k/s)}}{\text{MBIV}}$$

g) Ish kuchidan foydalanishning umumiy koeffitsiyenti (IKFoyUK).

IKFoyK ni IKFoyTK ga ko'paytirib topiladi.

$$\text{IKFoyUK} = \text{IKFoyK} * \text{IKFoyTK}$$

Ish kuchidan foydalanishning samaradorligini umumlashtiruvchi ko'rsatkich mehnat unumdorligi hisoblanadi.

9.10. Mehnat unumdorligi tushunchasi, ko'rsatkichlari, ularni hisoblash uslublari va oshirish imkoniyatlari

Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligi, xodimlarning bir birlik vaqtda ma'lum bir miqdordagi mahsulot ishlab chiqarish uchun sarf qilgan aniq mehnat qobiliyatini aks ettiruvchi, iqtisodiy kategoriyadir. Alohida turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishda mehnat unumdorligini hisoblash uchun, natural birlikda, ya'ni sentnerda hisoblaniladi. Alohida (dehkonchilik, chorvachilik) tarmoqlarida yoki butun qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini hisoblash uchun, ular turli mahsulot bo'lganligi uchun, qiymat shaklida pulda hisoblaniladi. Bu

maqsad uchun joriy yoki xarid, shuningdek taqqoslama baholardan foydalaniladi. Turli shakldagi xo'jaliklarda, qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti qiymatini hisoblashda joriy baholardan foydalaniladi. Bir necha yillik mahsulot qiymatini dinamikada o'rganishda taqqoslama baholar qo'llaniladi.

Ta'kidlash kerakki, qishloq xo'jaligida pulda baholangan yalpi mahsulot ko'rsatkichini mehnat unumdorligini hisoblash uchun foydalanish mehnat xarajatlari samaradorligi haqida yetarli darajada to'liq va obyektiv tasavvur bermaydi. Chunki yalpi mahsulotda takroriy hisob-kitoblar, mahsulotning tovar bo'lmagan qismi qiymatining pasaytirilishi, material sig'imining ta'siri va boshqalar kabi kamchiliklar borki, ular mehnat unumdorligi darajasini va dinamikasini buzib ko'rsatadi. Bu esa mahsulotning mehnat sig'imini pasaytirishga va sifatini oshirishga undamaydi. Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini ancha aniq hisoblash uchun yalpi mahsulot (YaM) dan emas, balki sof mahsulot (SM) dan foydalanish tavsiya etiladi. Chunki yangidan yaratilgan qiymatda takroriy hisob-kitoblar va moddiy xarajatlarning ta'siri kamayadi. Sof mahsulot ko'rsatkichidan foydalanib, mehnat unumdorligini hisoblash alohida bir xo'jalikda mehnat xarajatlari samaradorligining aniq darajasini aks ettiradi. Hozirgi sharoitda bu ko'rsatkich ish kuchidan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari tizimida birinchi darajali ahamiyat kasb etadi.

Mehnat unumdorligini hisoblashda mehnat xarajatlarini o'lchash uchun ish vaqtining davomiyligidan foydalaniladi. Qishloq xo'jaligida ish vaqti birligi sifatida, sof ish vaqti xarajatlarini aks ettiruvchi, kishi/soatlari, bir xodimning ish kuni (kishi/kunlari) va yil davomida ish vaqtini yig'indisini aks ettiruvchi, xodimlarning o'rtacha yillik sonidan foydalaniladi.

Mehnat unumdorligi (MU) darajasi natura yoki qiymat shaklidagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari turlarining miqdorini (MM) yoki bajarilgan ishlar hajmini (IX) yohud mahsulot qiymatini (MQ) shu mahsulotni ishlab chiqarish uchun sarflangan ish vaqti miqdoriga (IVM) bo'lib topiladi.

Shunday qilib, mehnat unumdorligining asosiy ko'rsatkichi quyidagicha aniqlanadi:

$$MU = \frac{MM(IX) \text{ yoki } MQ}{IVM \text{ yoki } XS} = \frac{27164,2 \text{ mlrd.}}{3,3 \text{ mln.}} = 8231,6 \text{ mln. so'm}$$

Yuqorida keltirilgan nisbatning teskari ko'rsatkichi mahsulotning mehnat sig'imi deyiladi va quyidagicha aniqlanadi:

$$MS = \frac{IVM \text{ yoki } XS}{MM(IX) \text{ yoki } MQ} = \frac{3,3 \text{ mln.}}{27164,2 \text{ mlrd.}} = 0,000000 \text{ mln. so'm}$$

Respublika qishloq xo'jaligida 2012 yilda 27 trln. 164 mlrd. 200 mln. so'mlik qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqarilgan bo'lib, qishloq xo'jaligida band bo'lganlarning o'rtacha yillik soni – 3 mln. 300 ming kishini, yillik o'rtacha 1 xodimga to'g'ri kelgan yalpi mahsulot esa 8231,6 mln. so'mni tashkil etgan.

Mehnat unumdorligi qancha yuqori bo'lsa, mehnat sig'imi shuncha past bo'ladi va aksincha, ammo mehnat unumdorligining oshish sur'ati mehnat sig'imining pasayish sur'atiga teng bo'lmaydi.

Mehnat unumdorligi va mehnat sig'imi o'rtasida funksional bog'lanish mavjud bo'lib, u quyidagicha ifodalanadi:

$$MU = \frac{\Delta MS * 100}{100 - MS}; \quad MS = \frac{\Delta MU * 100}{100 + MU};$$

ΔMU - joriy yilda baza yiliga nisbatan mehnat unumdorligining o'sishi, %;

ΔMS - joriy yilda baza yiliga nisbatan mehnat sig'imining pasayishi, %;

Agar MS 15%ga pasaysa, unda mehnat unumdorligi
 $15 \cdot 100$
 $(\frac{\quad}{100-15})$ 18% ga oshadi,

agar mehnat unumdorligi 15%ga oshsa, unda MS $(\frac{15 \cdot 100}{100+15})$ 13% ga pasayadi.

Mehnat xarajatlarining qo'shilish tarkibiga qarab, mehnat sig'imi bir qancha turlarga bo'linadi:

1. Texnologik mehnat sig'imi;
2. Xizmat ko'rsatishdagi mehnat sig'imi;
3. Ishlab chiqarishdagi mehnat sig'imi;
4. Ishlab chiqarishni boshqarishdagi mehnat sig'imi;
5. Mahsulotning to'liq mehnat sig'imi.

1).Texnologik mehnat sig'imi (MSt) - o'z ichiga xodimlarining aniq mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha alohida texnologik operatsiyalaridagi mehnat xarajatlarini oladi;

2).Xizmat ko'rsatishdagi mehnat sig'imi(MSxk) o'z ichiga ishlab chiqarishga xizmat qiluvchi va yordamchi tarmoq xodimlarining mehnat xarajatlarini oladi (mashina-traktor ustaxonasi, avtotransport va boshqalarni);

3).Ishlab chiqarishdagi mehnat sig'imi(MSi/ch) o'z ichiga texnologik va xizmat ko'rsatish mehnat sig'imlarini oladi:

$$MS_{i/ch} = MSt + MSxk$$

4).Boshqarishdagi mehnat sig'imi (MSbosh) o'z ichiga mahsulotga o'tkazilgan umum ishlab chiqarish va umumxo'jalik xarakteridagi boshqarish xodimlarining mehnat xarajatlarini oladi. Bunga xo'jalik rahbarlari va mutaxassislari, funksional bo'lim xodimlarining mehnat xarajatlari kiradi:

$$MC_{bosh} = MX_{ui/ch} + MX_{ux}$$

5).Mahsulotning to'liq mehnat sig'imi (MSto'l) barcha yuqoridagi turdagi mehnat sig'imlarini ifodalaydi:

$$MSto'l = \frac{MSt + MSxk}{MSi/ch} + MSbosh$$

Mahsulot ishlab chiqarishga sarf qilingan mehnat xarajatlarini 2 guruhga bo'lish qabul qilingan:

1.Jonli mehnat xarajatlari. Bevosita qishloq xo'jaligida ishtiroq etayotgan xodimlarning ish vaqti;

2.Buyumlashgan mehnat xarajatlari. U o'z ichiga mashina, mineral o'g'itlar va boshqalarda buyumlashgan sanoat xodimlarining mehnatini hamda ishlab chiqarishning oldingi bosqichlarida va urug', yem-xashakda va qishloq xo'jaligidan chiqadigan mehnat predmetlarida buyumlashgan mehnat xarajatlarini oladi.

Ishlab chiqarish jarayonida yetakchi rolni jonli mehnat o'ynaydi, chunki u buyumlashgan mehnat yaratgan ishlab chiqarish vositalarini harakatga keltiradi. Buyumlashgan qishloq xo'jaligi mehnati buyumlashgan sanoat mehnatiga nisbatan kam samarali, chunki keyingisi qishloq xo'jaligini texnika bilan ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi vaqtda jonli mehnatning unumdorlik darajasini faqat mahsulot ishlab chiqarishning yakunlovchi bosqichida hisoblash qabul qilingan.

Buyumlashgan mehnat xarajatlari qishloq xo'jaliginiki va sanoatniki bo'lishidan qat'iy nazar, ishlab chiqarishning oldingi bosqichidagi mehnat xarajatlari hisoblanadi, bevosita ish vaqtida hisoblanilmaydi, ularning hisobi mahsulot tannarxini pul shaklida hisoblashda amalga oshiriladi. Shu bilan birga faqat jonli mehnat xarajatlarini baholash ijtimoiy mehnatning haqiqiy tejamini oshirib yuboradi, buyumlashgan mehnat xarajatining samaradorligi esa noma'lum bo'lib qolaveradi. Buning ustiga hozirgi sharoitda qishloq xo'jaligida har yili mahsulot ishlab chiqarishda buyumlashgan mehnat sarfi oshib bormoqda. Shuning uchun jonli mehnat xarajatlari samaradorligini baholash bilan bir qatorda, sanoat ishchilari va buyumlashgan qishloq xo'jaligi mehnati xarajatlaridan foydalanish samaradorligi qanday ekanligini bilish muhimdir.

Ijtimoiy mehnat unumdorligi to'g'risida ancha to'liq va aniq ma'lumotga ega bo'lish uchun jami mehnat xarajatlari, ya'ni mahsulot birligiga hisoblangan jonli va buyumlashgan mehnat xarajatlarini birgalikda tahlil qilish muhim, ammo o'ta murakkabdir.

Yuqoridagi tushunchalarni hisobga olib mehnat unumdorligi tor va keng ma'noda ko'rib chiqiladi. Tor ma'noda mehnat unumdorligi, faqat jonli mehnat xarajatlarini (JMX) hisobga oladi va quyidagicha aniqlanadi:

$$MU = \frac{MM(IX)yokiMQ}{JMX}$$

Keng ma'noda mehnat unumdorligini ko'rib chiqishda ham jonli, ham buyumlashgan mehnat xarajatlari (BMX) hisobga olinadi va quyidagicha aniqlanadi:

$$T = JMX + BMX$$

Shuni hisobga olib, keng ma'nodagi mehnat unumdorligi quyidagicha hisoblanadi:

$$MU = \frac{MM(IX)yokiMQ}{JMX + BMX}; \quad \text{yoki} \quad MU = \frac{MM(IX)yokiMQ}{Tannarx};$$

Qishloq xo'jaligida jonli mehnat xarajatlari 2 ga bo'linadi:

1. Bevosita;
2. Bilvosita.

1). Bevosita xarajatlar - ma'lum bir ekin yoki chorva turlariga xizmat qiluvchi, dehqonchilik va chorvachilik xodimlarining mehnat xarajatlari. Mahsulot ishlab chiqarishda qatnashish darajasi nuqtai nazaridan bevosita mehnat xarajatlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida harakat qiladigan ijtimoiy mehnatning tarkibidagi faol va katta hajmi tashkil qiladigan mehnat massasini ifodalaydi;

2). Bilvosita xarajatlar - bevosita ishlab chiqarishda qatnashmaydigan, balki ishlab chiqarishni tashkil qilishda, boshqarishda va alohida tarmoqqa xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning mehnat xarajatlari.

Hozirgi vaqtda, qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligi darajasini aniqlash uchun faqat bevosita mehnat xarajatlari (texnologik mehnat sig'imi)ni olish qabul qilingan. Bu boshqaruv va xizmat ko'rsatish personallari mehnat xarajatlarini mahsulot turlari bo'yicha taqsimlashning ba'zi bir qiyinchiliklaridan kelib chiqadi. Qishloq xo'jaligida texnika taraqqiyotining rivojlanishi va qishloq xo'jaligida mutaxassislar sonining o'sishi natijasida bilvosita mehnat xarajatlari salmog'i o'sishi kerak. Lekin hozirgi bizning iqtisodiyotimizda bunga erishilganicha yo'q. Shunday bo'lishiga qaramasdan, jonli mehnat unumdorligi darajasini ancha aniqroq hisoblash uchun, shuningdek bilvosita mehnat xarajatlarini ham hisobga olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki bu xarajatlarni ham tarmoq bo'yicha, ekin va chorva turlari bo'yicha va bevosita mehnat xarajatlariga proporsional mahsulot bo'yicha ham taqsimlash mumkin. Shularni hisobga olib, jonli mehnatning jami

xarajatlarini topamiz. U o'z ichiga bevosita va bilvosita mehnat xarajatlarini oladi va quyidagicha aniqlanadi:

$$JMX = Bev.X + Bil.X$$

Demak, jami mehnat xarajatlari esa - jonli mehnat xarajatlari (JMX), shuningdek buyumlashgan (sanoat) mehnat xarajatlari (BMXs) va qishloq xo'jalik mehnat xarajatlari (MX qishloq xo'jalik) ni o'z ichiga oladi va quyidagicha hisoblanadi:

$$JamiMX = \frac{Bev.X + Bil.X}{JMX} + \frac{BMXs + MXk/ch}{BMX}$$

Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligi darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimidan foydalaniladi. Ish kuchidan foydalanish samaradorligini baholash uchun ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish zaruriyati: birinchidan, mehnat unumdorligini uning barcha darajalarida, ya'ni bir butun qishloq xo'jaligida, uning alohida tarmoqlarida va alohida mahsulot turlari ishlab chiqarish bo'yicha, har tomonlama tavsifini ta'minlash zaruriyati. Ikkinchidan, qishloq xo'jaligida iqtisodiy jarayonlar biologik jarayonlar bilan qo'shib ketgan, ish davri esa ishlab chiqarish davri bilan mos kelmaydi. Bu yerda mehnat sarfi vaqti bilan uning pirovard natijasi – mahsulot olish vaqti o'rtasida tafovut kuzatiladi. Mehnat unumdorligining ko'rsatkichlar tizimi uni ishlab chiqarishning pirovard natijasi sifatida ham, uning alohida bosqich va operatsiyalarida ham aks ettiradi.

Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini xarakterlaydigan ko'rsatkichlar klassifikatsiyasi quyidagicha:

I. Asosiy ko'rsatkichlar:

1). Natural:

- a). 1 xodimga to'g'ri kelgan mahsulot miqdori;
- b). 1 kishi/soatiga to'g'ri kelgan mahsulot miqdori;
- v). 1 s - mahsulotning mehnat sig'imi;

2). Qiymat:

- a). 1 xodimga to'g'ri kelgan yalpi yoki sof mahsulot qiymati.
- b). 1 kishi/soatiga to'g'ri kelgan yalpi va sof mahsulot qiymati.
- v). 100 so'mlik yalpi va sof mahsulotning mehnat sig'imi.

II. Qo'shimcha ko'rsatkichlar:

1). Xususiy ko'rsatkichlar:

- a). Ish kunida bajarilgan ishlar hajmi, soat;

b). Alohida ish turlari bo'yicha 1 xodimning bajargan ishi yoki ishlab chiqargan mahsuloti;

- v). 1 birlik ish hajmini bajarishga ketgan mehnat xarajatlari.

2). Umumiy ko'rsatkichlari:

- a). 1 xodimga to'g'ri kelgan ekin va hayvonlar;
- b). 1 ga ekin maydoniga va 1 bosh hayvonga sarflangan mehnat xarajati;
- v). Qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi va hayvonlar mahsuldorligi.

Mehnat unumdorligining asosiy ko'rsatkichlari olingan mahsulot miqdori va sarflangan ish vaqti o'rtasidagi nisbatni aks ettiradi, jonli mehnat xarajatlari samaradorligini yetarlicha to'liq xarakterlaydi. Mahsulotni hisobga olish va baholash uslubi bo'yicha ular natura va qiymat, tarmoq va mahsulot to'rini qamrash darajasi bo'yicha xususiy va umumlashtiruvchi ko'rsatkichlarga bo'linadi. Xususiy ko'rsatkichlar alohida yoki bir xil turdagi mahsulot ishlab chiqarish mehnat unumdorligini xarakterlaydi, umumlashtiruvchi ko'rsatkich esa bir butun qishloq xo'jaligi yoki uning alohida tarmoq(dehqonchilik, chorvachilik)larida mehnat unumdorligini xarakterlaydi. Xususiy ko'rsatkichlar natural ko'rsatkichlar bilan, umumlashtiruvchi ko'rsatkichlar qiymat ko'rsatkichlar

bilan mos tushadi. 1 xodim hisobiga to'g'ri kelgan mahsulotni ifodalovchi ko'rsatkich yillik mehnat unumdorligini, ish vaktining yillik sarflanishi samaradorligini aks etdiradi, 1 kishi/soatiga to'g'ri kelgan mahsulot esa, soatlik mehnat unumdorligini, ya'ni sarflangan sof ish vaqti samaradorligini aks ettiradi.

Mehnat unumdorligining natural ko'rsatkichlari qiymat ko'rsatkichlariga nisbatan bir qator qulayliklarga ega. Ular mahsulot assortimentidagi tarkibiy o'zgarishlarga ta'sir etmaydi, ulardan alohida texnologik operatsiyalardagi mehnat xarajatlarini baholash uchun foydalanish imkoniyatini beradi va jonli mehnatning real sarflarini aks ettiradi. Chunki ularning uchyoti shartli qiymat o'lchovi orqali emas, balki bevosita ish vaqti birligida amalga oshiriladi. Ammo natural ko'rsatkichlarda mahsulot sifati to'liq o'z aksini topmaydi.

Mehnat unumdorligi asosiy ko'rsatkichlarining, xoh natural, xoh qiymat shaklda bo'lmasin, kamchiligi shundaki, ularni faqat to'liq yil uchun hisoblash mumkin. Chunki qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining mavsumiyliги tufayli mehnatning pirovard natijasi faqat xo'jalik yili tugagandan keyin ma'lum bo'ladi. Haqiqatda, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning oraliq operatsiyalarida mehnat xarajatlari samaradorligi ustidan operativ nazorat uchun har qanday bir vaqt davomida erishilgan hajmini ham bilish zarur. Bu maqsadlar uchun qo'shimcha ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Ular mehnat xarajatlari samaradorligini to'liq xarakterlamasalar ham, texnologik jarayonlarning oraliq operatsiyalarida individual mehnat unumdorligini: 1 ish kunida yoki 1 kishi/soatida bajarilgan ish hajmi, yoki 1 birlik ish hajmini bajarish uchun ketgan mehnat xarajatini ifodalaydi.

Qo'shimcha ko'rsatkichlarni xususiy va umumiy ko'rsatkichlarga bo'lish mumkin. Xususiy ko'rsatkichlar aniq ish turi hajmi va uni bajarish uchun ketgan mehnat xarajatlari o'rtasidagi nisbatni ifodalaydi. Xususiy ko'rsatkichlardan umumiy ko'rsatkichlar tashkil topadi – ma'lum bir ekin turi gektariga va ma'lum bir hayvon boshiga to'g'ri kelgan mehnat xarajatlari. Qishloq xo'jaligida jonli mehnat xarajatlaridan foydalanish samaradorligini yana mahsulot chiqish ko'rsatkichlari ham bilvosita xarakterlaydi, ya'ni qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi va hayvonlar mahsuldorligi, chunki ular qancha yuqori bo'lsa, mahsulotning mehnat sig'imi shuncha past bo'ladi va aksincha.

Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligining ko'pgina ko'rsatkichlari, yuqorida ko'rsatilganidek, yalpi yoki sof mahsulot miqdori (qiymati)ni mehnat xarajatlari miqdoriga yoki aksincha bo'lish yo'li bilan hisoblaniladi. Soatlik mehnat unumdorligi va alohida mahsulot turlari mehnat sig'imi ko'rsatkichlari bir muncha boshqacharoq hisoblaniladi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'ziga xos xususiyati, ma'lumki, qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirishda va mollarni o'stirishda bir nechta mahsulot turlari ishlab chiqariladi, shuning uchun qishloq xo'jaligi ekinlari va hayvonlaridan olingan mahsulotlarga sarflangan jami mehnat xarajatlari barcha ishlab chiqariladigan mahsulot turlari o'rtasida taqsimlanadi.

G'allachilikda mehnat xarajatlari somonning xarajatlari, uni tayyorlashga o'rnatilgan mehnat xarajatlarning me'yori bo'yicha aniqlanadi va g'allani ishlab chiqarish uchun sarf qilingan mehnat xarajatlardan ajratib tashlanadi. G'alla chiqitlari to'liq g'alladagi ularning salmog'iga qarab g'allaga aylantiriladi. Demak, soatlik mehnat unumdorligini aniqlash uchun g'alla chiqitlari hisobga olingan jami g'allani, somonga qilingan mehnat sarfi ajratib tashlangandan qolgan mehnat sarfiga bo'linadi, ya'ni quyidagicha hisoblanadi:

$$MUg' = \frac{TG'M + (GChM * S)}{MX}$$

Bu yerda – Mug' - g'allachilikda mehnat unumdorligi, kishi/soatiga/sentner;

$TG'M$ - toza g'alla miqdori, s;

$FChM$ - g'alla chiqitlari miqdori, s;

C - to'liq g'allaning g'alla chiqitidagi salmog'i, %;

MH - g'allani yetishtirish uchun qilingan mehnat xarajati somon xarajatlari chiqarilgandan keyingi, kishi/soat.

Misol: Xo'jalikda yig'ib olingan toza g'alla 20000 sentnerni, g'alla chiqiti esa 6000 sentnerni tashkil etadi. G'alla chiqitidagi toza g'allaning hissasi 20%ga teng, sarflangan mehnat harajatlari (somonga sarflangan mehnat harajatlarini chiqarib tashlab) 10000 kishi/soat bo'lsa, 1 kishi soatiga ishlab chiqarilgan g'alla quyidagicha xisoblanadi:

$$MUg' = \frac{20000 + (6000 * 0,2)}{10000} = \frac{20000 + 1200}{10000} = \frac{21200}{10000} = 2,12s.$$

1 s g'allaning mehnat sig'imi (MSG') jami mehnat harajatlari miqdorini (somon harajatlari chiqarilgan) g'alla chiqimlari bilan birgalikda jami g'alla miqdoriga bo'lib aniqlanadi:

$$MSG' = \frac{MX}{TG'M + (FChM * S)}$$

Yuqoridagi misoldan foydalanib, 1 s g'allaning mehnat xarajatlarini hisoblaymiz.

$$MSG' = \frac{10000}{20000 + (6000 * 0,2)} = \frac{21200}{10000} = 0,47k/s.$$

Mahsulotning mehnat sig'imi va soatlik mehnat unumdorligi o'zaro teskari aloqada ekan, agar mehnat sig'imi ma'lum bo'lsa, u holda soatlik mehnat unumdorligi quyidagi usulda aniqlanadi:

$$MU = \frac{1}{MS} = \frac{1}{0,47} = 2,12s$$

Sut qoramolchiligida jami mehnat xarajatlarining 90% (go'ng xarajati chiqarilgandan keyin) sigirlardan sog'ib olingan sutga, 10% esa buzoqqa ajratiladi. Shuning uchun sut ishlab chiqarish bo'yicha soatlik mehnat unumdorligi va 1 s mahsulotning mehnat sig'imi quyidagicha aniqlanadi:

$$MUs = \frac{SM}{MX * 0,9}; \quad MSs = \frac{MX * 0,9}{SM};$$

Bu yerda: MUs–sutchilikda 1 soatlik mehnat unumdorligi (1k/s ga), s

MSs–1 s sutga sarflangan mehnat xarajatlari, k/s;

MX–Sigirlarni saqlash uchun sarflangan mehnat xarajatlari (go'ngga sarflangan mehnat harajatlari chiqarib tashlab,), k/s

SM - sut miqdori, s

0,9 - sutga ajratilgan mehnat sarfining salmog'i

Misol. Xo'jalikda 8000 s sut sog'ib olingan, sigirlar saqlash uchun (go'ngga sarflangan mehnat harajatlari chiqarib tashlab) qilingan mehnat harajatlari 102000 kishi/soatni tashkil qilgan bo'lsa, u holda mehnat unumdorligi va mehnat sig'imi mos ravishda quyidagicha xisoblanadi:

$$MU_s = \frac{8000}{102000 * 0,9} = \frac{8000}{91800} = 0,09s;$$

$$MS_s = \frac{102000 * 0,9}{8000} = \frac{91800}{8000} = 11,5k/s;$$

Qo'ychilikda mehnat unumdorligi va mehnat sarfini hisoblash uchun jami qilingan mehnat sarfidan go'ng xarajati va qo'zi uchun ajratilgan 10% chiqarib tashlanib, qolgan qismi go'sht va junga, ularni sotish bahosi bo'yicha qiymatiga proporsional ravishda taqsimlanadi. Masalan: qo'y go'shti ishlab chiqarishda soatlik mehnat unumdorligi va 1 s mahsulot mehnat sig'imi quyidagicha aniqlanadi:

$$MU_g = \frac{GM}{MXq * S_1}; \quad MU_j = \frac{JM}{MXq * S_2};$$

$$MS_g = \frac{MXq * S_1}{GM}; \quad MS_j = \frac{MXq * S_2}{JM};$$

Bu yerda:

MU_g – go'sht yetishtirishda 1 soatlik mehnat unumdorligi (1 kishi/soatiga), s;

MU_j – jun olishda 1 soatlik mehnat unumdorligi (1 kishi/soatiga), s;

MS_g – 1 sentner go'shtga sarflangan mehnat xarajatlari, k/s;

MS_j – 1 s. junga sarflangan mehnat xarajatlari, k/s;

MXq – qo'ylarni saqlash uchun sarflangan mehnat harajatlari (go'ng uchun va qo'zi tug'ilganda sarflangan mehnat xarajatlari chiqarib tashlab), k/s;

GM - go'sht miqdori, s.;

JM – jun miqdori, s;

S_1 – go'shtning salmog'i, % (0,368);

S_2 – junning salmog'i, % (0,632);

Misol. Xo'jalikda qo'ylardan 174 s. go'sht yetishtirilgan, 180 s. jun olingan. Qo'ylarni saqlash uchun mehnat harajatlari (go'ng uchun va qo'zi tug'ilganda sarflangan mehnat xarajatlarini chiqarib tashlab) 44200 k/s ni tashkil qilgan bo'lsa, u holda go'sht yetishtirish va jun olishning mehnat unumdorligi va mehnat sig'imi mos ravishda quyidagicha hisoblanadi.

a) go'sht yetishtirish uchun:

$$MU_g = \frac{17400}{44200 * 0,368} = \frac{17400}{16266} = 1,07kg;$$

$$MS_g = \frac{44200 * 0,368}{17400} = \frac{16266}{17400} = 0,93k/s;$$

a) jun olish uchun:

$$MU_j = \frac{18000}{44200 * 0,632} = \frac{18000}{27934} = 0,64kg;$$

$$MS_j = \frac{44200 * 0,632}{18000} = \frac{27934}{18000} = 1,55k/s;$$

Mehnat unumdorligi darajasining oshib borishi yuqori samarali qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining zaruriy sharti hisoblanadi

Mehnat unumdorligini oshirishning iqtisodiy mohiyati mahsulot birligini ishlab chiqarishga ketgan mehnatni kamaytirish yoki mehnat o'zgarmagani holda mahsulotni ko'paytirishdir. Hozirgi paytda qishloq xo'jaligida bevosita ishlarning 80-90 foizi qo'lda bajariladi va uning unumdorligiga salbiy ta'sir etadi. Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini o'stirishning xalq xo'jalik ahamiyati quyidagicha:

1.U dehqonchilik va chorvachilik yalpi mahsulotini ko'paytirishning yagona manbai hisoblanadi va aholini ilmiy asoslangan me'yorlar bo'yicha oziq-ovqatga bo'lgan talabini va sanoatning xom-ashyoga bo'lgan talabini to'laroq qondirishni ta'minlaydi;

2.Mehnat unumdorligining o'sishi mahsulot ishlab chiqarishga sarflanadigan jonli mehnat xarajatlarini qisqartiradi, ish vaqtini tejaydi. Mehnat unumdorligi qancha yuqori bo'lsa, mahsulot birligi olish uchun shuncha kam ish vaqti ketadi va qishloq xo'jaligida band bo'lgan xodimlar soni kamayadi. Bo'shagan ish kuchi boshqa sferalarga yo'naltiriladi;

3.Mehnat unumdorligining o'sishi ish kunini, ish haftasini, yildagi ish soatlari miqdorini qisqartirishga sharoit yaratadi va bo'sh vaqtni ko'paytiradi. Qishloq mehnatchilariga shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini aqliyva jismoniy rivojlantirish, ilmiy-texnikaviy va badiiy ijodiyot-qondirish uchun bo'sh vaqt vujudga keladi;

4.Mehnat unumdorligining o'sishi mahsulot birligi hisobiga mehnat haqi xarajatlarini kamaytiradi. Mehnat unumdorligining o'sish sur'ati mehnat haqining o'sish sur'atidan ilgarilab ketsa, mahsulot birligiga to'g'ri kelgan mehnat haqining absolyut miqdori va hissasi pasayadi;

5.Mehnat unumdorligining o'sishi moddiy resurslarda buyumlashgan mehnat xarajatlarini tejashga va foydalanish samaradorligini oshirishga imkon beradi;

6.Mehnat unumdorligining o'sishi, jonli va buyumlashgan mehnat xarajatlaridan samarali foydalanib, mehnat haqi xarajatlarini qisqartirib va bir butun ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirib, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish xarajatlarining rentabellik darajasini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi amaliyotida mehnat unumdorligini o'stirishning bir qancha variantlari bo'lishi mumkin.

- 1.Mahsulot ishlab chiqarishning o'sishi mehnat xarajatlarining o'sishidan oldinga ketadi;
 - 2.Mahsulot ishlab chiqarish ko'payadi, mehnat xarajatlari o'zgarmasdan qoladi;
 - 3.Mahsulot ishlab chiqarish ko'payadi, mehnat xarajatlari pasayadi;
 - 4.Mahsulot ishlab chiqarish o'zgarmaydi, mehnat xarajatlari pasayadi;
 - 5.Mahsulot ishlab chiqarish kamayadi, mehnat xarajatlari undan ham ko'proq kamayadi.
- Mehnat unumdorligini oshirish uchun quyidagi omillardan oqilona foydalanish zarur:

- 1.Sermehnat jarayonlarni kompleks mexanizasiyalash;
- 2.Mashinalar tizimidan foydalanish;
- 3.Ishlab chiqarish texnologiyasini qisqa muddatlarda va sifatli o'tkazish;
- 4.Ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va yiriklashtirish;
- 5.Mehnat malakasini oshirish;
- 6.Mehnat tashkil etishda uning progressiv shakllaridan foydalanish;
- 7.Xodimlarning dam olish, maishiy va mehnat sharoitlarini yaxshilash;
- 8.Iqlim, tuproq unumdorligini yaxshilash va h.k.

Nazorat uchun savollar:

1. Resurslar potentsiali nima?
2. Ishlab chiqarish omillarining mohiyati nima?
3. Iqtisodiyotni rivojlantirishda resurslarning roli qanday?
4. Resurslar qiymatini hisoblashda yoki baholashda qanday usul ma'qul?
5. Resurslar potentsialining samaradorligi qanday aniqlanadi?
 1. Mehnat resurslari deb nimaga aytiladi?
 2. Ish kuchi nima?
 3. Mehnat va uning xususiyatlari?
4. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslarining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
5. Mavsumiylik nima va u qanday bartaraf etiladi?
6. Ish kuchining qo'nimsizligi nima?
 7. Mehnat unumdorligi nima?
 8. Mehnat unumdorligining asosiy ko'rsatkichlari ?
 9. Qishloq xo'jalik mahsulotlarida mehnat sig'imini aniqlash usullari?
 10. Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini oshirish yo'llari?

10-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGIDA INVESTITSIYA VA KAPITAL QO'YILMALAR, ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Reja:

- 10.1. Investisiyalar haqida tushuncha, ularning zarurligi, ahamiyati va samaradorligi
- 10.2. Kapital qo'yilmalar tushunchasi, foydalanishning asosiy yo'nalishlari, tarkibi va moliyalashtirish manbalari
- 10.3. Kapital qo'yilmalardan foydalanish samaradorlik ko'rsatkichlarini hisoblash usullari
- 10.4. Yangi mashinalarni iqtisodiy baholash va ko'rsatkichlarini hisoblash usullari
- 10.5. Kapital qo'yilmalardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Kalit so'zlar: Kapital qo'yilmalar, investisiya, moliyalashtirish, kapital qurilish, kapital sig'imi, qoplash muddati, iqtisodiy samaradorlik, absolyut samaradorlik, nisbiy samaradorlik, xarajatlarning pasayishi, tannarxning pasayishi, keltirilgan xarajat.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
2. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
4. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
5. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.

8. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
9. Abdug'aniev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
10. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
11. Ismoilov A.Q., Murtazaev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
12. Jo'raev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. Toshkent, Istiqol, 2004 y.
13. Axmedov U. Effektivnost funktsionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
14. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelniy fond Uzbekistana i perspektivi yego pol'zovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
15. Dobrinin V.A. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g.
16. Yemelyanov A.M. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
17. Jo'raev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
18. Kayumov F., Abdullaev R. Arendniy podryad v sel'skom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mehnat» 1983 yil.
19. Kayumov F. Effektivnost` APK v usloviyax perexoda k rinku. M.: INO «Poligran» 1992 yil.
20. Nosirov N., Abdullaev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
21. Xolmo'minov SH.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezoni bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
7. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» ? ; T.; «Adolat» 1993 yil.
8. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
9. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
10. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
11. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiyl mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar ? 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.

14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
16. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
17. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

O'quv soati: 4 soat	Talabalar soni: 60-80 ta
O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza	Mavzu- Qishloq xo'jaligida investitsiya va kapital qo'yilmalar, ularning samaradorligini oshirish– ko'rgazmali ma'ruza
Mavzu rejasi	<p>10.1. Investitsiyalar haqida tushuncha, ularning zarurligi, ahamiyati va samaradorligi</p> <p>10.2. Kapital qo'yilmalar tushunchasi, foydalanishning asosiy yo'nalishlari, tarkibi va moliyalashtirish manbalari</p> <p>10.3. Kapital qo'yimlardan foydalanish samaradorlik ko'rsatkichlarini hisoblash usullari</p> <p>10.4. Yangi mashinalarni iqtisodiy baholash va ko'rsatkichlarini hisoblash usullari</p> <p>10.5. Kapital qo'yimlardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p>
<p>Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:</p> <p>Ta'limiy: Investitsiyalar haqida tushuncha, ularning zarurligi, ahamiyati va samaradorligi, kapital qo'yilmalar tushunchasi, foydalanishning asosiy yo'nalishlari, tarkibi va moliyalashtirish manbalari haqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.</p> <p>Tarbiyaviy: Talabalarda Investitsiyalar haqida tushuncha, ularning zarurligi, ahamiyati va samaradorligi, kapital qo'yilmalar tushunchasi, foydalanishning asosiy yo'nalishlari, tarkibi va moliyalashtirish manbalari haqida tasavvurlar shakllanadi.</p> <p>Rivojlantiruvchi: Talabalar Investitsiyalar haqida tushuncha, ularning zarurligi, ahamiyati va samaradorligi, kapital qo'yilmalar tushunchasi, foydalanishning asosiy yo'nalishlari, tarkibi va moliyalashtirish manbalariga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.</p>	
Pedagogik vazifalar:	O'quv faoliyatining natijalari
<ul style="list-style-type: none"> • Investitsiyalar haqida tushuncha, ularning zarurligi, ahamiyati va samaradorligi, Kapital qo'yilmalar tushunchasi, foydalanishning asosiy yo'nalishlari, tarkibi va moliyalashtirish manbalari haqida tushunchalar berish; 	<p>Talaba:</p> <p>10.1. Investitsiyalar haqida tushuncha, ularning zarurligi, ahamiyati va samaradorligi</p> <p>10.2. Kapital qo'yilmalar tushunchasi, foydalanishning asosiy yo'nalishlari, tarkibi va moliyalashtirish manbalari</p>

Yangi mashinalarni iqtisodiy baholash va ko'rsatkichlarini hisoblash usullari bilan tanishtirish;	10.3. Kapital qo'yilmalardan foydalanish samaradorlik ko'rsatkichlarini hisoblash usullari 10.4. Yangi mashinalarni iqtisodiy baholash va ko'rsatkichlarini hisoblash usullari 10.5. Kapital qo'yilmalardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari
<i>Ta'lim metodlari</i>	Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.
<i>Ta'lim vositalari</i>	Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.
<i>Ta'lim shakllari</i>	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
<i>O'qitish shart-sharoiti</i>	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
<i>Monitoring va baholash</i>	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (20 daqiqa)	1.1. Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2. Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3. O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (120 daqiqa)	2.1. Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2. Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. Investisiyalar haqida tushuncha, ularning zarurligi, ahamiyati va samaradorligi, kapital qo'yilmalar tushunchasi, foydalanishning asosiy yo'nalishlari, tarkibi va moliyalashtirish manbalari haqida tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rtaga tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3. Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1. Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2. Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3. Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy	3.1. Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim	3.1. O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi.

(20 daqiqa)	ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2. Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3. Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4. Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.2. Savol beradilar, javob beradilar. 3.3. Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini bajaradilar. 3.4. Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.
-------------	--	--

10.1. Investisiyalar haqida tushuncha, ularning zarurligi, ahamiyati va samaradorligi

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining oshishi mos ravishda tarmoq moddiy-texnik bazasini rivojlantirishni talab qiladi. Ishlab chiqarish fondlari hajmining ko'payishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish potensialini kengaytirishga yo'naltirilgan moddiy va pul vositalariga qo'shimcha qo'yilma hisobiga amalga oshiriladi. Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida agrosanoat majmui tarmoqlarining barqaror rivojlanishi korxonalariga zarur moddiy va pul resurlari berishda investision faollikka ehtiyoj tug'diradi.

Investisiya deganda xo'jalik faoliyati jarayonida asosiy fondlarni va aylanma vositalarni sotib olishga ajratilgan uzoq muddatli mablag'lar tushuniladi. Demak investisiya bu nafaqat asosiy fondlarni kengaytirishga mablag'lar, balki korxonaning aylanma vositalarini shakllantirishga va ularni to'ldirishga ajratilgan xarajatlar hamdir. Xo'jalik faoliyati obyektlariga ajratilgan uzoq muddatli kapitalning qo'yilishi shunda o'zini oqlaydiki, agar ular foyda olishga va samaradorlikka erishishga imkoniyat yaratsa. Investisiya bozori kapital va moliyaviy qo'yilmalar yo'li bilan asosiy va aylanma vositalarga xarajatlarni shakllantirishni bildiradi.

Moliyaviy va real investisiya turlari mavjud. Birinchisi, qimmatbaho qog'ozlarni sotib olishni, shuningdek ishlab chiqarishga maqsadli pul qo'yishni ko'zda tutadi. Real investisiya-bu kapitalni asosiy fondlarni takror ishlab chiqarishga, moddiy ishlab chiqarish zahiralarni qo'shimcha o'stirish maqsadida qo'yishdir. Real investisiya kapital qo'yilmalar deyiladi. Milliy hisoblar tizimida real investisiya deganda asosiy kapitalga va moddiy ishlab chiqarish vositalarini qo'shimcha o'stirishga ajratilgan qo'yilmalar tushuniladi.

Bozor sharoitida qimmatbaho qog'ozlarning bir necha turlari mavjud.

- Egalariga aksionerlik jamiyati vositalaridagi hissasiga va uning faoliyatidagi daromad olishga guvoh huquqini beruvchi, aksionerlik jamiyati aksiyalari;
- Hujjatlarni chiqaruvchi, egalari va shaxslar o'rtasida qarz munosabatlariga guvohlik beruvchi obligasiyalar;
- Davlatning qarz majburiyatlaridagi qimmatbaho qog'ozlar, bunda qarzdor davlat hisoblanadi.
- Egasining sotish yoki sotib olish huquqiga guvohlik beruvchi yasama qimmatbaho qog'ozlar (masalan, veksel, xususiylashtirish cheki)

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida investisiya quyidagi yo'nalishlarga bo'linadi:

- Eskirgan va ishdan chiqqan investisiyalarni almashtirish;
- Yangi texnologiyalarni joriy qilish va zamonaviy texnika asbob uskunalarini qo'llash;
- Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni ko'paytirish;
- Ishlab chiqarishning yangi turlarini rivojlantirish.

Qishloq xo'jaligida investisiyaning shakllanishi qo'yilgan mablag'larning qaytish tezligini hisobga olgandagi iqtisodiy asosda amalga oshiriladi. Bunga yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarishning ko'payishi va uning tannarxining pasayishi sharoitidagina erishiladi

Investisiya qo'shimcha sof daromad olish bilan va mablag'larning qaytish muddatini qisqarishi bilan bevosita aloqadordir. Qoplash muddati qancha oz bo'lsa, investisiyaga rag'bat shuncha ko'p bo'ladi, chunki investisiya jarayoni oqibatida mablag'larning qaytishi uzoq muddatga cho'zilsa sarflangan resurslarning qadsizlanishi ro'y beradi. Bundan tashqari, mahsulot ishlab chiqarishdan olingan sof daromad yangi ishlab chiqarishga qo'yilishi mumkin.

Mamlakat agrosanoat majmui barcha tarmoqlarini qamrab olgan iqtisodiy inqiroz investisiya siyosatida ancha jiddiyroq namoyon bo'ldi. Ishlab chiqarish va moddiy texnika resurlari taqsimoti

o'rtasidagi aloqaning uzilishi, bozor infratuzilmasining yo'qligi va muvofiqlikning buzilishi, shuningdek, qishloq xo'jaligi mahsulotlari baholari va sanoat tovarlari va xizmatlari baholari o'rtasidagi tengsizlikning kuchayishi, qishloq xo'jaligini samarali rivojlantirish tarmoqqa qo'shimcha mablag'lar ajratmasdan turib amalda mumkin emasligini ko'rsatdi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida investisiya siyosatining zaruriy elementlari quyidagilar hisoblanadi:

- Raqobatbardosh loyihalarni konkurs asosida tanlash;
- Xarajatlarning tez qoplanishi mo'ljalini olish;
- Investisiyani mahsulotni sotish bozori va uning sifatini hisobga olgan holda iqtisodiy asoslash;
- Raqobatchilarning ishlab chiqarish imkoniyatlarini hisobga olish.

Qishloq xo'jaligida investisiya faoliyatini jonlantirmasdan turib ishlab chiqarish tanazzulidan chiqish, moliyaviy barqarorlikka erishish va tarmoq iqtisodiyotini ko'tarish mumkin emas.

Investisiya umumiy va sof investisiyalarga bo'linadi. Sof investisiya kapital qo'yilmalar va amortizasiya ajratmalari miqdori ayirmasidan tashkil topadi. U xususiy resurlardan samarali foydalangan taqdirda qancha qo'shimcha mablag' qo'yish talab etilishini ko'rsatadi. Sof investisiya (Is) quyidagi formula bilan hisoblanadi.

$$Is = KQ - A$$

Bu yerda KQ - tarmoqdagi kapital qo'yilmalar hajmi, so'm;

A – asosiy fondlar eskirishidagi amortizasiya miqdori, so'm.

Investisiyadan foydalanishni tahlil qilish mablag'larni birinchi navbatda eng muhimroq obyekt va ishlab chiqarishlarga yo'naltirish zarurligini aniqlashga imkon beradi.

U quyidagi tartibda olib boriladi:

- Dastavval eng zarur bo'lgan investisiya aniqlanadi. Masalan, tovar ishlab chiqaruvchiga traktor, avtomobil sotib olish va sigir saqlash uchun kompleks qurish zarur. Shu obyektlardan hozirda eng muhimrog'i investisiyalash uchun tanlab olinadi;

- Mavjud vositalar uchun, tovar ishlab chiqaruvchi bank kreditidan foydalanadimi yoki yo'qmi bundan qat'iy nazar dastlabki to'lovlar miqdori o'rnatiladi. Bu tovar ishlab chiqaruvchining to'lov qobiliyatligini o'rnatish va uning ishlab chiqarishni investisiyalash bo'yicha maqsadining jiddiyligini aniqlash uchun talab etiladi;

- Shu investisiya turidan yillar davomida mablag' tushishi baholanadi. Masalan, traktor, avtomobil yoki sut kompleksidan foydalanishdan;

- Tovar ishlab chiqaruvchi investisiyadan foydalanishga rozi bo'lgan, bank krediti bo'yicha foiz stavkasi tanlanadi;

- Yillar davomida qo'yilgan mablag'ni sof daromadga taqqoslash yo'li bilan pul mablag'larining joriy miqdori hisoblanadi.

- Investisiya variantini tanlash haqida qaror qabul qilinadi. Bunday holda, agar shu mablag'dan kelgan sof daromad investisiya kapitali miqdoridan ko'p bo'lsa, unda shu variant optimal deb tan olinadi.

Investisiyalash variantini tanlashni kelajakdagi daromadni diskontlash yordamida o'tkazish mumkin. Tovar ishlab chiqaruvchi kapital tovarni sotib olish va sotib olish xarajatlarini taqqoslashdan kelib chiqqan holda amalga oshiradi. Kutilayotgan daromad, kapital tovarni uning xizmat muddati davomida foydalanishdan tushadigan har yilgi tushumidan yig'iladi, bunda investisiyalash bir vaqtda amalga oshiriladi. Shu munosabat bilan shu kapital tovarga investisiya miqdorini aniqlash talb etiladi. Bu shu shart bilanki, ma'lum bir muddat foydalanganda kerakli daromad olinadigan bo'lsin. Bunday hisob-kitoblarni kelajakdagi daromadlarni diskontlash deb, shu paytdagi kapital tovar uchun to'lanadigan kerakli mablag'ni esa – diskontlangan qiymat deb qabul qilingan. Diskontlangan

qiymat(Dq) foiz stavkasiga bog'liq. Har yili bir xil miqdordagi daromadda diskontlangan qiymat quyidagi formulada topiladi:

$$Dq = \frac{A}{(1+F)^Y}$$

Bu yerda: A – bankning yillik foiz stavkasida kutilishi mumkin bo'lgan pul;

F – foiz stavkasi, %;

Y- yillik daromadlar kutilayotgan davr, yil.

Masalan, agar tovar ishlab chiqaruvchi 5%li stavkada, ikki yildan keyin 22000 so'm pul olishini hohlasa, unda diskontlangan qiymat quyidagiga teng bo'ladi:

$$Dq = \frac{22000}{(1+0,05)^2} = 19954$$

Agar qo'yilgan mablag'dan keladigan har yillik daromad turlicha unda diskontlangan qiymatning miqdori (Dqm) quyidagi formulada aniqlanadi:

$$Dqm = \frac{P_1}{(1+F)} + \frac{P_2}{(1+F)^2} + \dots + \frac{P_n}{(1+F)^n}$$

Bu yerda: P₁, P₂,P_n – har yillik daromadning kutilayotgan miqdori, so'm;

N – yillik daromadlar kutilayotgan davr, yillar soni.

Masalan, birinchi yili daromad 33000 so'mni, ikkinchi 66000 so'mni va uchinchi yil 44000ming so'mni tashkil etgan. Har yillik 8%li stavkada diskontlangan qiymat quyidagiga teng bo'ladi.

$$Dqm = \frac{33000}{(1+0,08)} + \frac{66000}{(1+0,08)^2} + \frac{44000}{(1+0,08)^3} = 30555 + 56584 + 34929 = 122068 \text{so'm}$$

Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi investisiyasiga bir qator omillar ta'sir qiladi. Shulardan ba'zilarga tovar ishlab chiqaruvchilar ta'sirini o'tkazishi mumkin, boshqalari esa tashqi sharoitlarga bog'langan va tovar ishlab chiqaruvchilarga bog'liq emas. Tovar ishlab chiqaruvchilarga bog'liq omillarga quyidagilar kiradi:

- Qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi va mollar mahsuldorligi;
- Birinchi navbatdagi investisiya obyektlarini tanlash;
- Ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va konsentriyalash;
- Asosiy turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish texnologiyasi;
- Investisiya xarakteri: uzoq muddatli, qisqa muddatli;
- Mehnat unumdorligi darajasi va mahsulot ishlab chiqarish tannarxi.

Tovar ishlab chiqaruvchilarga bog'liq bo'lmagan omillarga quyidagilar kiradi:

- Qishloq xo'jaligi va sanoat mahsulotlari baholari;
- Kredit uchun foiz stavkasi;
- Inflyasiya jarayoni ;
- Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning mavsumiyligi;
- Baholar nisbatini hisobga olgan holda mahsulotga bo'lgan talab;

- Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib berishning muqarrarligi;
- Mahsulotga qo'yiladigan jahon baholari

Xo'jalik faoliyati obyektlariga uzoq muddatli kapitalning qo'yilishi, ular foyda olishga va ijtimoiy samaradorlikka erishgandagina o'zini qoplaydi. Investisiya samaradorligining ko'rsatkichlarini hisoblash ma'lum bir davr davomida makroiqtisodiy ko'rsatkichlar qo'shimcha o'sishi nisbatlariga asoslanadi. Umumiy samaradorlik ko'rsatkichi sof mahsulot qo'shimcha o'sishining shu davrdagi investisiya hajmiga nisbati sifatida aniqlanadi. Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida, yuqori darajadagi inflyasiyada bu ko'rsatkich investisiya samaradorligi to'g'risida aniq tushuncha bermaydi. Shuning uchun qishloq xo'jaligidagi investisiyani va yillar bo'yicha yalpi daromad dinamikasini taqqoslash maqsadga muvofiqdir.

Investisiya samardorligi darajasi bevosita ularni moliyalashtirish manbalariga bog'liq. Eng past darajadagi samaradorlik imtiyozli investisiya kreditlarida kuzatiladi. Nisbatan yaxshiroq iqtisodiy natijalarga davlat byudjeti mablag'lari hisobiga moliyalashtiriladigan investisiyalarda erishiladi. Ba'zida kredit mexanizmi orqali yoki byudjetdan bevosita moliyalashtirish vositasi sifatida davlat tomonidan investisiyaga ajratilgan mablag'lar maqsadli foydalanilmasdan, balki ish haqi uchun to'lovlarga, ilgari olingan kreditlarni qoplashga va moliyaviy aktivlar bilan bo'ladigan operatsiyalarga ham ishlatilish hollari uchraydi.

Investisiyaning qaytarilishi olingan foydani investisiyaning umumiy hajmiga bo'lib topiladi va foizlarda ifodalanadi.

$$Iqd = \frac{F}{Iuh} * 100$$

Bu yerda: Iqd – investisiyaning qaytarilish darajasi, % ;

F - foyda, so'm;

Iuh – investisiyaning umumiy hajmi, so'm.

Investisiyaning qaytarilish darajasi kredit uchun foiz stavkalari bilan taqqoslanadi. Bu holda, agar investisiyaning qaytarilish darajasi kredit uchun foiz stavkasidan yuqori bo'lsa unda tovar ishlab chiqaruvchining kapital qo'yilmalar miqdorini ko'paytirishi maqsadga muvofiqdir.

Kapitalning me'yoriy samaradorligi va investisiyaning me'yoriy samardorligi bir-biridan farq qiladi. Kapitalning me'yoriy samaradorligi - bu qo'shimcha mablag'ning bir so'midan keladigan qaytim. Investisiyaning me'yoriy samardorligi – bu, kapital tovarning taklifi baholari va talabi baholari o'rtasidagi muvozanat o'rnatilganda, kredit uchun foiz stavkasidir. Foiz stavkasi qancha yuqori bo'lsa, kreditga talab shuncha past bo'ladi. Boshqa tomondan, foiz stavkasi qancha past bo'lsa, kreditning taklifi shuncha yuqori bo'ladi.

1-jadval

Qishloq va o'rmon xo'jaligida asosiy kapitalga kiritilgan investisiyalarning hajmi va salmog'i dinamikasining tahlili (2005-2014 yy.)(mlrd. so'm)*

Yillar	Jami investisiya hajmi	Shu jumladan, qishloq va o'rmon xo'jaligida	
		Hajmi	Salmog'i, %
2005	3165,2	138,2	4,4
2006	4041,0	164,4	4,1
2007	5903,5	200,9	3,4
2008	9555,9	261,2	2,7
2009	12531,9	385,9	3,1
2010	15338,7	531,0	3,5
2011	17953,4	942,5	5,2
2012	22797,3	1089,2	4,8

2013	28694,6	1334,0	4,6
2014	35233,3	1445,5	4,1

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

2014 yilga kelib jami investisiyalarning umumiy hajmi keskin oshgan. Ya'ni, bu davrga kelib. Ularning hajmi 11,1 martaga oshgan, jumladan shu davrda qishloq xo'jaligida ham asosiy kapitalga kiritilgan investisiyalar hajmi 138,2 mlrd. so'mdan 1445,5 mlrd. so'mga yoki 10 martadan ziyod oshgan. Qishloq va o'rmon xo'jaligining jami investisiya hajmidagi salmog'i esa deyarli o'zgarmasdan kolgan.

10.2. Kapital qo'yilmalar tushunchasi, foydalanishning asosiy yo'nalishlari, tarkibi va moliyalashtirish manbalari

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi jarayonida harakatdagi asosiy vositalarning asta-sekin eskirishi, so'ngra esa hisobdan chiqarilish ro'y beradi, bu esa ularni – oddiy yoki kengaytirilgan takror ishlab chiqarish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Asosiy vositalarni takror ishlab chiqarishni moliyalashtirish kapital qo'yilmalar manbalari hisobiga amalga oshiriladi.

Qishloq xo'jaligida kapital qo'yilmalar deb harakatdagi asosiy vositalarni tiklashga va kengaytirishga yo'naltirilgan pul vositalariga aytiladi.

Kapital qo'yilmalar ishlab chiqarish va noishlab chiqarishga bo'linadi.

1. Ishlab chiqarish kapital qo'yilmalarga mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar kiradi. Bu xarajatlar traktor, qishloq xo'jalik mashinalari, ishchi va mahsuldor mollar, binolar va inshootlar, yo'l qurilishi va boshqalarga sarflanadi. Ishlab chiqarish kapital qo'yilmalariga, iqtisodiy mohiyati bo'yicha, shuningdek asosiy podani vujudga keltirish xarajatlari ham kiradi. Lekin mavjud uchyot sistemasida kapital qo'yilmalar sistemasiga bu xarajatlar kirmaydi va alohida hisobga olinadi. Asosiy poda uchun kapital qo'yilmalar asosan brak qilingan, ishchi va mahsuldor hayvonlarni sotishdan tushgan mablag'lar hisobiga amalga oshiriladi;

2. Noishlab chiqarish kapital qo'yilmalariga uy-joy qurilishi madaniy-maishiy binolar va sog'liqni saqlashga sarflanadigan xarajatlar kiradi.

Kapital qo'yilmalar - bu potensial asosiy vositalar bo'lib, ular ma'lum obyektlarni foydalanishga topshirilgandan keyin asosiy vositalarga aylanadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishda kapital qo'yilmalardan foydalanishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardir:

1. O'simlikchilik va chorvachilik ishlab chiqarish binolari, ustaxonalar, uy-joy, madaniy-maishiy obyektlar va boshqalarining kapital qurilishi va rekonstruksiyasiga;

2. Ishlab chiqarish qurollari(mashina, uskunalar) ishchi hayvonlar sotib olinadi, shuningdek mahsuldor hayvonlar podasi shakllantiriladi.

3. Yerni melioratsiyalash, ko'p yillik daraxtlarni o'tkazish, hosilga kirgancha o'stirish va boshqalar.

Bevosita qishloq xo'jaligini rivojlantirishga ajratilgan pul vositalaridan tashqari, butun kompleks ishlar bo'yicha qishloq xo'jaligini rivojlantirishga sarflanadigan kapital qo'yilmalar o'ziga quyidagi bir qator xarajatlarni oladi:

1. Davlat va jamoa xo'jaliklarini texnika bilan ta'minlaydigan korxonalar va tashkilotlar qurilishi uchun vositalar;

2. Qishloq xo'jaligi ilmiy tadqiqot muassasalari qurilishiga;

3. Qurilish materiallari ishlab chiqarish bo'yicha korxonalar barpo qilishga;

4. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va boshqa maqsadlarga.

Ma'lum bir davrga mo'ljallangan kapital qo'yilmalarning jami summasi kapital qo'yilmalarning to'plamini tashkil qiladi(KQ). Kapital qo'yilmalarning sig'imi (KQS) deganda 1 ga yer maydoniga (qishloq xo'jalik yaroqli yeriga, haydaladigan yerga) to'g'ri keladigan kapital

qo'yilmalar summasi - (Yer) yoki 1 mol o'rni - (MO')ga to'g'ri kelgan kapital qo'yilmalar summasi tushiniladi va quyidagi formula bilan hisoblanadi.

$$KQS = \frac{KQ}{YeR}; \quad KQS = \frac{KQ}{MO'}$$

Kapital qo'yilmalarning miqdor va sifat xarakteristikasi ularning tarkibini, ya'ni u yoki bu elementning umumiy hajmdagi nisbatini aks ettiradi.

Kapital qo'yilmalarning tarmoq, takror ishlab chiqarish va texnologik tuzilishi mavjud. Kapital qo'yilmalarning tarmoq tuzilishi qishloq xo'jaligida turli tarmoqlar yoki ishlab chiqarish turlari bo'yicha investisiyalar nisbatini ifodalaydi. Takror ishlab chiqarish nuqtai nazardan tuzilishi kapital qo'yilmalarning turli yo'nalishlari bo'yicha foydalanish salmog'ini ifodalaydi. Texnologik tuzilish esa, uskunalar, qurilish-montaj ishlariga va loyiha-qidiruv ishlariga foydalaniladigan kapital qo'yilmalarning salmog'ini ifodalaydi.

Kapital qo'yilmalarning tarkibiy tuzilishi:

I - Tarmoq tuzilishi:

1. Chorvachilik binolari qurilishi va jihozlash;
2. Suv xo'jalik qurilishi;
3. Elektrlashtirish;
4. Bog'lar va boqqa ko'p yillik daraxtlar barpo qilish;
5. Traktorlar, mashina va uskunalar sotib olish;
6. Uy-joy va madaniy-maishiy qurilish;

II-Takror ishlab chiqarish tuzilishi:

1. Ishlab chiqarishni rekonstruksiyalash;
2. Mavjud ishlab chiqarishni kengaytirish;
3. Yangi qurilish.

III-Texnologik tuzilishi:

1. Uskunalar;
2. Qurilish-montaj ishlari;
3. Loyiha-qidiruv ishlari;
4. Boshqa qo'yilmalar.

Xo'jalik yuritishning barcha shakllari va qishloq xo'jalik korxonalarining barcha turlari uchun umumiy ishlab chiqarishda mustaqillik va o'zini-o'zi moliyalashtirishni taqozo qiladigan, bozor iqtisodiyoti sharoitida kapital qo'yilmalarni moliyalashtirishni bosh manbai sifatida xususiy manbalar - asosiy vositalar amortizatsiyasi, foyda va boshqalar hisoblanadi. Bunda amortizatsiya ajratmalari oddiy takror ishlab chiqarish manbai sifatida, foyda esa ishlab chiqarish va noishlab chiqarish asosiy vositalarini kengaytirilgan takror ishlab chiqarish manbai sifatida tashkil topadi. Agar shu maqsadlarga xususiy vositalar yetmay qolsa, bank kreditlari jalb qilinadi. Davlat qishloq xo'jaligi korxonalarida katta miqdordagi pul vositalarini asosiy podani tashkil qilishga sarflaydi. Mahsuldor va ish hayvonlari asosiy podasini tashkil qilish xarajatlari va moliyalashtirish manbai umumiy holda kapital qo'yilmalarga qo'shilmaydi. Davlat korxonalarining podani tashkil qilish xarajatlari xususiy vositalari hisobiga moliyalashtiriladi: brak qilingan mollarni sotishdan kelgan tushum, ishchi hayvonlar amortizatsiyasi va boshqa manbalar. Agar bu mablag'lar korxonada yetishmasa, u holda moliyalashtirish bank kreditlari hisobiga amalga oshiriladi. Davlat qishloq xo'jaligi korxonalariga byudjet vositalari faqat muhim maqsadlarni (yirik ishlab chiqarish va noishlab chiqarish obyektlariga, melioratsiyaga va boshqalarga) moliyalashtirishga ajratadi.

Jamoa xo'jaliklarida kapital qo'yilmalarni moliyalashtirishning bosh manbai xususiy vositalardir. Unga amortizatsiya ajratmalari, voyaga yetgan mahsuldor va ishchi hayvonlarni sotishdan kelgan pul tushumi, xo'jalik o'rmonidan daraxt sotish, sof daromaddan ajratmalar, asosiy vositalar sug'urtasi qaytimi va boshqa manbalardir. Davlat xo'jaliklaridan farq qilgan holda jamoa

xo'jaliklari xususiy mablag'lari yetmay qolganda kapital qo'yimlarni moliyalashtirish bankning faqat uzoq muddatli kreditlari orqali qoplanadi. Uzoq muddatli kredit miqdori kapital qo'yimlar xarajatining rejadagi hajmi va jamoa xo'jaligining moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqib aniqlanadi. Xo'jaliklararo korxonalar va birlashmalarda kapital qo'yimlarni moliyalashtirish paychilar ajratgan vositalar hisobiga, amortizasiya ajratmalari va birlashma hamda ularning kengashi ustavi aniqlagan miqdorda foydadan ajratmalar hisobiga amalga oshiriladi. Davlat korxonalarida, qishloq xo'jaligi kooperativlarida va aksionerlik korxonalarida va birlashmalarida kapital qo'yimlarni moliyalashtirish manbai – ta'sischilarning pul va material vnoslari, qimmatbaho qog'ozlar (aksiya, obligasiya)dan keladigan daromadlar, xayriya vnoslari, korxonalar tashkilot va fuqarolarning ehsonlari hisoblanadi. Dehqon xo'jaligi asosiy vositalarni oddiy va kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni o'z mablag'lari hisobiga amalga oshiradilar. Ular zarur bo'lib qolganda, bankdan uzoq va qisqa muddatli ssudalarni davlat korxonalarida amal qiladigan qoidalar asosida olish huquqiga egadirlar. Bundan tashqari shaxsiy mol-mulklarini garovga qo'yib, ipoteka banklar kreditlaridan foydalanadilar.

10.3. Kapital qo'yimlardan foydalanish samaradorlik ko'rsatkichlarini hisoblash usullari

Qishloq xo'jaligida kapital qo'yimlarning iqtisodiy samaradorligi deganda, rejadagi yoki haqiqatdagi erishilgan samarani, shu samaraga erishishga olib kelgan kapital qo'yimlarga nisbati tushuniladi. Qishloq xo'jaligida kapital qo'yimlar iqtisodiy samaradorligini hisobga olish va tahlil qilish uchun ko'rsatkichlar sistemasidan foydalaniladi. Qaysi maqsadda aniqlanishiga qarab kapital qo'yimlarning umumiy(absolyut) yoki taqqoslama iqtisodiy samaradorligi aniqlanadi. Kapital qo'yimlarning umumiy(absolyut) iqtisodiy samaradorligi kapital qo'yimlarning natijasini baholashda, shuningdek rejalashtirishda va loyihalashtirishda, qaysiki sof mahsulot, sof daromad yoki foydani aniqlash imkoniyati bo'lganda hisoblaniladi. Kapital qo'yimlar iqtisodiy samaradorligi umumiy(absolyut) koeffitsiyenti, shuningdek kapital qaytishi ko'rsatkichi (Kqay), sof mahsulot, sof daromad yoki foydaning qo'shimcha o'sishini shu o'sishni ta'minlagan kapital qo'yimlarga nisbati bilan o'lchanadi:

$$K_{qay} = \frac{SM : SD : F}{KQo'yl};$$

Kapital qo'yimlar, agarda olingan umumiy(absolyut) samaradorlik koeffitsiyenti normatividan kam bo'lmasa, shuningdek oldingi haqiqatdagidan kam bo'lmasa samarali hisoblanadi. Kapital qo'yimlarning umumiy(absolyut) samaradorligining teskari ko'rsatkichi ularning qoplash muddati hisoblanadi (KM) va kapital sig'imi ko'rsatkichi deyiladi.

$$QM = \frac{KQo'yl}{SM : SD : F};$$

Qoplash muddati, samaradorlikning teskari ko'rsatkichi bo'lganligi uchun u quyidagicha ham hisoblanadi:

$$QM = \frac{1}{KQayt.};$$

Kapital qo'yilmalar, boshqa barcha teng sharoitlarda qisqa muddatlarda qoplasa, u ancha samarali hisoblanadi. Masalan: 0,07 koeffitsiyenti kapital qo'yilmalarning 14 yilda qoplanishini bildiradi.

Qishloq xo'jaligida kapital qo'yilmalarning iqtisodiy samaradorligi, shuningdek yerdan - bosh ishlab chiqarish vositalaridan foydalanishni yaxshilash bilan ham ifodalanishi mumkin. Shuning uchun kapital qo'yilmalarning umumiy(absolyut) samaradorligini bilvosita ko'rsatkichi 1 ga qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerga yoki 1 ga haydaladigan yerga to'g'ri keladigan qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining(qiymat shaklida) qo'shimcha o'sishi hisoblanadi.

$$KQay. = \frac{SM.YaM}{Q/X YaYe \text{ yoki } HYe};$$

Qishloq xo'jaligida kapital qo'yilmalar umumiy(absolyut) iqtisodiy samaradorligini, shuningdek, kapital qo'yilmalar hisobiga mehnat unumdorligining oshishi va mahsulot yoki bajarilgan ish tannarxining pasayishi bilan ham xarakterlanadi.

Mehnat xarajatlarini pasayishi quyidagicha aniqlanadi:

$$\text{Absolyut } X = Xa - Xb$$

$$\text{Nisbiy } X = \frac{Xa - Xb}{Xa} * 100$$

bu yerda: X-mehnat xarajatlarini pasayishi, k/s, %;

Xa-kapital qo'yilmagacha mehnat xarajati, k/s;

Xb-kapital qo'yilmadan keyingi mehnat xarajati, k/s.

Mahsulot va bajarilgan ishning tannarxini pasayishi quyidagicha aniqlanadi:

$$\text{Absolyut } T = Ta - Tb$$

$$\text{Nisbiy } T = \frac{Ta - Tb}{Ta} * 100$$

bu yerda: T-tannarxning pasayishi so'm, %;

Ta-kapital qo'yilmagacha tannarx, so'm;

Tb-kapital qo'yilmadan keyingi tannarx, so'm.

Kapital qo'yilmalarning taqqoslama iqtisodiy samaradorligi xo'jalik bir qancha variantlarini, yangi texnikani joriy qilishni, harakatdagi korxonaga yoki alohida inshootlarni rekonstruksiya qilish yoki yangisini qurishni taqqoslashda ishlatiladi. Kapital qo'yilmaning taqqoslama iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichi eng qulay variantda keltirilgan xarajat miqdori ko'rinishida hisoblanadi. (KX)

$$KX = X + KQ * MK$$

bu yerda: X-joriy ishlab chiqarish xarajatlari(tannarx), so'm

MK-kapital qo'yilmalar samaradorligining me'yoriy koeffitsiyenti.

Keltirilgan xarajatlar o'z ichiga joriy ishlab chiqarish xarajatlarini va kapital qo'yilmalar taqqoslama iqtisodiy samaradorligi bir xil miqdorda yagona me'yoriy koeffitsiyent orqali keltirilgan

kapital qo'yilmalarni oladi. Qishloq xo'jaligi uchun kapital qo'yilmalarning taqqoslama iqtisodiy samaradorligi me'yoriy koeffitsiyenti 0,12 ga teng deb tavsiya qilingan, o'simlikchilik uchun – 0,20, chorvachilik uchun – 0,08. Bu shuni bildiradiki, mahsulot tannarxi pasayishidan qilingan tejam 1 so'mlik qo'shimcha kapital qo'yilmaga mos ravishda- 12; 20 va 8 tiyindan kam bo'lmasligi kerak.

Taqqoslanayotgan variantlarda keltirilgan xarajatlar summasi qancha oz bo'lsa, boshqa barcha teng sharoitlarda kapital qo'yilma shuncha samarali bo'ladi.

Quyidagi misolda bu yaqqol ko'zga tashlanadi:

	I-variant	II-variant
T	8800 m.s	10560 m.s
KK	26400 m.s	17600 m.s
MK	0,12	0,12

I-variant: $KX=8.800+26.400*0,12=8.800+3.168=11.968$ ming so'm

II-variant: $KX=10.560+17.600*0,12=10.560+2.112=12.672$ ming so'm

Misoldan shu narsa ko'rinib turibdiki, boshqa teng sharoitlarda I variant garchi u 1,5 baravar ko'p kapital qo'yilma talab qilsa ham ancha samarali. Keltirilgan xarajat I variantda 11698 ming so'm, II variantda esa 12672 ming so'm bo'lar ekan.

10.4. Yangi mashinalarni iqtisodiy baholash va ko'rsatkichlarini hisoblash usullari

O'z vaqtida qishloq xo'jaligi texnikasini takror ishlab chiqarish, ancha yuqori texnik-iqtisodiy ko'rsatkichga ega bo'lgan yangi mashinadan foydalanishni kengaytirish - qishloq xo'jaligida texnika siyosatini amalga oshirishning asosiy masalalaridan biri. Yangi texnika yaratishdagi ishda bosh yo'nalish har bir tabiiy-iqtisodiy zonada ish sharoitini hisobga olgan holda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini kompleks mexanizasiyalashtirish uchun yuqori unumli, iqtisodiy va ishonchli mashinalar ishlab chiqarishdir. Qishloq xo'jaligida yangi texnikani joriy qilishning ma'lum tartibi o'rnatilgan va harakat qilmoqda. Mashinalarning yangi konstruksiyasi va tajriba namunalari asosan maxsus konstruktorlik byurolarida, ilmiy-tadqiqot institutlarida, tajriba stansiyalarida va boshqa korxonalarda ishlab chiqiladi. Yangi texnikani ishlab chiqarishga joriy qilishdan oldin u davlat, ma'muriy va xo'jaliklarda sinaladi. Sinovdan yaxshi o'tgan mashinalar, ishlab chiqarishga joriy qilinadi. Ancha takomillashgan mashinani almashtirishning iqtisodiy samaradorligi mehnat unumdorligining o'sishida, mahsulot(ish, xizmat) tannarxining pasayishida, ishlarni qulay muddatda amalga oshirish asosida mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirishda o'z ifodasini topadi. Bu hamma omillar qishloq xo'jaligi texnikasini baholashda hisobga olinadi. Yangi texnikadan foydalanishdan olingan yillik iqtisodiy samara (taklif etilayotgan, kutilayotgan, rejalashtirilgan, haqiqatdagi) keltirilgan xarajat tejami bo'yicha va quyidagicha aniqlanadi:

$$YS = (T_b + NK * KKS_b) - (T_{ya} + NK * KKS_{ya}) * K_{xyat}$$

bu yerda: YS – yillik iqtisodiy samara, so'm;

T_b, T_{ya} - mahsulot(ish, xizmatlar) birligi tannarxi, baza va yangi variantda, so'm;

KKS_b, KKS_{ya} - kapital qo'yilmalarning baza va yangi variantdagi (mahsulot birligi hisobida) salmog'i, so'm;

MK - kapital qo'yilmalar samaradorligining me'yoriy koeffitsiyenti 0,15 ga teng;

K_{xyat} - hisoblangan yilda yangi texnikani joriy qilish hajmi.

Agar yangi texnika natijalarini foydalanishda ishlab chiqariladigan mahsulot sifati o'zgarsa(ancha yuqori xarid narxi sharoitida), unda yillik iqtisodiy samara mahsulotning, yalpi foydaning qo'shimcha o'sishini hisobga olib aniqlanadi:

$$YS = (T_b + NK * KKS_b) - (T_{ya} + NK * KKS_{ya}) + (N_{ya} - N_b) * K_{xyat}$$

bu yerda: N_{ya} va N_b - yangi va baza variantida mahsulot birligining xarid narxi, so'm.
Yuqori sifatli mahsulot sotishning yillik iqtisodiy samarasi quyidagi formula bilan aniqlanadi.

$$YS = (FQO' - NK * KKS_{ya}) * K_{xyat}$$

bu yerda: FQO' - yuqori sifatli va ilgari mahsulotni sotishdan kelgan foydaning qo'shimcha o'sishi, so'm.

10.5. Kapital qo'yilmalardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qishloq xo'jaligida kapital qo'yilmalar samaradorligini oshirishning foydalanilmagan anchagina imkoniyatlari mavjud. Ular quyidagilar iborat:

1. Kapital qo'yilmaning kompleksligini va proporsionalligini ta'minlash. o'simlikchilikda qishloq xo'jaligi texnikasiga, yerlarni meliorasiyalashga, dehqonchilikni kimyolastirishga mablag'ni uyg'unlashtirish zarur. Chorvachilikda bino va inshootlarni qurish xarajatlarini asosiy sermahsul podani yaratish, shuningdek kompleks mexanizasiyani joriy qilish xarajatlari bilan qo'shib olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari meliorativ tadbirlar hisobiga ozuqa bazasini yaxshilash, ozuqa sexlari va omuxta yem zavodlari va sexlari qurilishi bilan bog'lash zarur;

2. Vositalarni sarflash va iqtisodiy samara olish o'rtasidagi vaqtni, farqni qisqartirish, ayniqsa kapital qurilishda. Qishloq xo'jaligida qurilishda kapital qo'yilmalar hajmi yildan-yilga o'sib boradi va bir vaqtning o'zida tugallanmagan qurilish hajmi ko'payadi. Buning asosiy sabablaridan biri qurilishlar muddatining cho'zilib ketishi. Hozir qishloq xo'jalik obyektlari qurilishining o'rtacha me'yoriy muddati 3,5 yilni tashkil etadi;

3. Mahalliy qurilish materiallaridan foydalanish, tejamkorlik rejimiga qattiq rioya qilish, shuningdek qurilish-montaj ishlarini yuritishning ilg'or metodlaridan foydalanish hisobiga ishlab chiqarish va noishlab chiqarish kapital qurilishining tejamkorligini oshirish.

4. Ishlab chiqarish binolari va inshootlari xususiyatlariga qarab, harakatdagi asosiy vositalarning rekonstruksiyasiga investisiyani ko'paytirish. Rekonstruksiyaga ketgan xarajatlar yangi qurilishga tashlangan mablag'larga qaraganda 2-2,5 marta tezroq qoplanadi, bunda asosiy vositalarning ma'naviy eskirishi muddati 10-15 yilga suriladi;

5. Qurilishdagi kapital qo'yilmalarni kerakli mehnat va moddiy resurslar bilan, ayniqsa qurilish materiallari bilan to'la ta'minlash;

6. Xo'jalik hisobi munosabatlaridan foydalanish asosida kapital qurilish muddatlarining qisqarishi va qurilish-montaj ishlaridagi tejamkorlik va sifatni oshirish uchun xodimlar moddiy manfaatdorligi;

7. Qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligini va chorva mollari mahsuldorligini oshirish imkoniyatlaridan to'laroq foydalanish va h.k.

Nazorat uchun savollar:

1. Kapital qo'yilmalar deb nimaga aytiladi?
2. Kapital qo'yilmalarning manbalari nimalar?
3. Kapital qo'yilmalarning kengaytirilgan takror ishlab chiqarishdagi roli?
4. Kapital qo'yilmalarning samaradorlik ko'rsatkichlari?

5. Kapital qo'yilmalarning samaradorligini oshirish omillari va imkoniyatlari?

11-Mavzu. QISHLOQ XO'JALIGI INFRATUZILMASI

Reja:

- 11.1. Qishloq xo'jaligida infratuzilmaning mohiyati va ahamiyati
11.2. Ishlab chiqarish infratuzilmasining iqtisodiy ahamiyati
11.3. Ijtimoiy infratuzilma va uning qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi roli

Kalit so'zlar: Infratuzilma, ishlab chiqarish infratuzilmasi, ijtimoiy infratuzilma, xalq xo'jaligi, hududiy, lokal, funksional.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
2. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
4. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
5. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
8. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
9. Abdug'aniev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
10. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
11. Ismoilov A.Q., Murtazaev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
12. Jo'raev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. Toshkent, Istiqlol, 2004 y.
13. Axmedov U. Effektivnost funktsionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
14. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelnii fond Uzbekistana i perspektivi yego pol'zovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
15. Dobrinin V.A. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g.
16. Yemelyanov A.M. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
17. Jo'raev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
18. Kayumov F., Abdullaev R. Arendniy podryad v sel'skom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mehnat» 1983 yil.
19. Kayumov F. Effektivnost` APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
20. Nosirov N., Abdullaev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
21. Xolmo'minov SH.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezonini bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston
7. Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
8. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» ? ; T.: «Adolat» 1993 yil.
9. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
10. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
11. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
12. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar ? 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
16. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
17. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

O'quv soati: 2 soat

Talabalar soni: 60-80 ta

O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza	Mavzu- Qishloq xo'jaligi infratuzilmasi – ko'rgazmali ma'ruza
Mavzu rejasi	11.1.Qishloq xo'jaligida infratuzilmaning mohiyati va ahamiyati 11.2.Ishlab chiqarish infratuzilmasining iqtisodiy ahamiyati 11.3.Ijtimoiy infratuzilma va uning qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi roli
<p>Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi: Ta'limiy: Qishloq xo'jaligida infratuzilmaning mohiyati va ahamiyati, ishlab chiqarish infratuzilmasining iqtisodiy ahamiyati, ijtimoiy infratuzilma va uning qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi roli haqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi. Tarbiyaviy: Talabalarda qishloq xo'jaligida infratuzilmaning mohiyati va ahamiyati, ishlab chiqarish infratuzilmasining iqtisodiy ahamiyati, ijtimoiy infratuzilma va uning qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi roli haqida tasavvurlar shakllanadi. Rivojlantiruvchi: Talabalar qishloq xo'jaligida infratuzilmaning mohiyati va ahamiyati, ishlab chiqarish infratuzilmasining iqtisodiy ahamiyati, ijtimoiy infratuzilma va uning qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi roliga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.</p>	
<p>Pedagogik vazifalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> Qishloq xo'jaligida infratuzilmaning mohiyati va ahamiyati haqida tushunchalar berish; Ijtimoiy infratuzilma va uning qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi roli bilan tanishtirish; 	<p>O'quv faoliyatining natijalari</p> <p>Talaba:</p> <p>11.1.Qishloq xo'jaligida infratuzilmaning mohiyati va ahamiyati 11.2.Ishlab chiqarish infratuzilmasining iqtisodiy ahamiyati 11.3.Ijtimoiy infratuzilma va uning qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi roli</p>
Ta'lim metodlari	Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.
Ta'lim vositalari	Ma'ruza matni, videoproyektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.
Ta'lim shakllari	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
O'qitish shart-sharoiti	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish	1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2.Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati.	1.1. Eshitadi, yozib oladi.

(10 daqiqa)	1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	
2 - bosqich. Asosiy qism (60 daqiqa)	2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. qishloq xo'jaligida infratuzilmaning mohiyati va ahamiyati, ishlab chiqarish infratuzilmasining iqtisodiy ahamiyati, ijtimoiy infratuzilma va uning qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi roli haqida tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rta tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1.Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2.Savol beradilar, javob beradilar. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini bajaradilar. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.

11.1. Qishloq xo'jaligida infratuzilmaning mohiyati va ahamiyati

Agrosanoatda ishlab chiqarishning pirovard natijasi nafaqat bevosita qishloq xo'jaligining rivojlanishi darajasigagina emas, balki unga xizmat qiluvchi tarmoqlarning ham rivojlanishi darajasiga bog'liq. Qishloq xo'jaligida mahsulot hajmining ko'payishi bilan birga moddiy –texnika resurslaridan, zarur xom–ashyolardan, yordamchi materiallardan va boshqalardan foydalanish miqdori o'sib boradi. Xo'jaliklarning elektr–energiyasiga, transportga, aloqa vositalariga, mahsulotni saqlash uchun omborlar va boshqalarga bo'lgan ehtiyoji ortib boradi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning texnika – ta'mirlash xizmatiga, moddiy–texnika ta'minoti tashkilotiga, injenerlik, zooveterinariya, agrokimyo xizmati va boshqa xizmatlarga bog'liqligi ortadi. Bunda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining zarur miqdorini olishga moslashgan tarmoq va ishlab chiqarishlarni rivojlantirish bilan bir qatorda mahsulotdan samarali foydalanishni ta'minlovchi va uni iste'molchiga yetkazib beruvchi tashkilotlarni rivojlantirish ham muhimdir. Iqtisodiyotda bunday tarmoqlar va xizmatlarning to'plamini infratuzilma deb atash qabul qilingan.

Infratuzilma deganda, iqtisodiy va ijtimoiy takror ishlab chiqarishning me'yoriy sharoitlarini ta'minlashga qaratilgan kompleks tarmoq va ishlab chiqarishlar tushuniladi. U ishlab chiqarish jarayonida paydo bo'ladigan texnologik, ishlab chiqarish, iqtisodiy va tashkiliy aloqalarni amalga oshirish yo'li bilan agrosanoat majmuining samarali harakat qilishga imkon beradi.

Infratuzilma jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarning ajralmas qismi hisoblanadi. U korxonalar va tashkilotlarning samarali faoliyatini ta'minlaydi va agrosanoat majmuining ko'proq va sifatliroq pirovard mahsulot olishiga yo'naltirilgan.

Yalpi qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqarish pirovard natijada bir tomondan asosiy ishlab chiqarish fondi va aylanma vositalar bilan, texnika bilan, jihozlar bilan, malakali mehnat resurslar

bilan ta'minlash darajasiga va ikkinchi tomondan xizmat ko'rsatadigan ishlab chiqarish va xizmatlarning darajasiga bog'liq. Bular ichida agrokimyoviy, zooveterinariya, konsultativ, axborot va boshqa xizmatlar muhim rol o'ynaydi.

Infratuzilma qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirishning va uning samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir. Xom–ashyo, materiallar, tayyor mahsulotlarning o'z vaqtida yetkazib berilishi ko'p jihatdan xo'jalik oborotida bo'lgan resurslar hajmini aniqlab beradi. Infratuzilma tarmoqlarini vujudga keltirishning bosh shart–sharoiti mamlakat iqtisodiy potensialining umumiy o'sishi hisoblanadi. Agrosanoat majmui infratuzilmasini ancha tez rivojlantirishning zaruriyati uning tarkibiga kiruvchi tarmoqlar va ishlab chiqarishlarni o'stirish omillarining o'zgarishi bilan bog'liq.

Industriallashtirish, kimyolashtirish, meliorasiya va ishlab chiqarishning boshqa omillarini jadallik bilan rivojlantirish, faqat qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish vositalarini miqdor jihatdan ko'paytirishgagina emas, balki moddiy–pul resurslaridan ancha samaraliroq foydalanishni ta'minlaydigan xizmatlar tizimini tashkil qilishga ta'sir ko'rsatadi.

Bozor munosabatlarining rivojlanishi sharoitida infratuzilma tarmoqlari va ishlab chiqarishning vazifalari deyarli o'zgaradi. Qishloq xo'jaligini moddiy resurslar, texnika, uskunalar bilan ta'minlash tizimi tashkil topadi.

Agrosanoat majmui korxonalariga moddiy resurslarni sotish bo'yicha harakatdagi ishlab chiqarish va xizmatlar bazasida turli xil hissadorlik (aksiyadorlik) jamiyatlari, shirkatlar va boshqalar rivojlantiriladi.

Moddiy ishlab chiqarish infratuzilmasining muhim vazifasi qishloq xo'jaligi korxonalarini asta–sekin ishlab chiqarishga xizmat qilish bo'yicha vazifalarni bajarishdan ozod qilish va asosiy ishlab chiqarish faoliyatini kuchaytirish hisoblanadi. Infratuzilma ishlab chiqarish hajmini ko'paytirib borish va asosiy turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining sifatini yaxshilash uchun me'yoriy sharoitni yaratishga qaratilgan.

Infratuzilmaga kiruvchi tarmoqlar, ishlab chiqarish jarayoniga bir xil ta'sir ko'rsatmaydi va ijtimoiy takror ishlab chiqarish tizimida o'ziga xos o'rnini egalaydi. Shu boisdan infratuzilma tarmoqlarini, ularning asosiy belgilari bo'yicha guruhlash amaliy ahamiyatga ega. Infratuzilmalarni turlash alohida element sifatida ham va ijtimoiy takror ishlab chiqarish tizimida bir butun tarmoq sifatida ularning o'rnini aniqlash imkonini beradi. U tarmoqlararo aloqalarni o'rganishga va asosiy ishlab chiqarish tarmoqlari va xizmat qiluvchi tarmoqlar o'rtasida optimal nisbatni aniqlashga yordam beradi.

Infratuzilma elementlarining ko'p tomonlama harakatlarini hisobga olgan holda uni aniq bir belgi bo'yicha turlash qiyin muammo. Agrosanoat majmui infratuzilmasining barcha elementlarini to'rtta belgi bo'yicha quyidagicha guruhlash tavsiya etiladi:

1. Ishlab chiqarish jarayoniga ta'siri darajasi bo'yicha:

- a) Ishlab chiqarish
- b) Ijtimoiy

2. Hududiy belgi bo'yicha:

- a) Xalq xo'jaligi
- b) Region (hududiy)
- c) Lokal

3. Tarmoq belgisi bo'yicha:

- a) Tarmoqlararo
- b) Tarmoq ichida

4. Funksional belgisi bo'yicha:

- a) Sferalar(sohalar)
- b) Qishloq xo'jaligiga xizmat qilish bo'yicha
- c) Mahsulotni iste'molchiga yetkazib berish bo'yicha

Izoh: Ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmaning samaradorligi keyingi boblarda kengroq o'rganiladi.

Xalq xo'jaligi infratuzilmasi deganda, xalq xo'jaligining samarali faoliyat ko'rsatishi uchun xizmat qiladigan tarmoq va xizmatlarning tizimi tushuniladi.

Bular, yirik infratuzilma kompleksi bo'lib, mamlakat yagona energetika tizimi, yagona transport tizimi, yagona aloqa tizimi va boshqalar hisoblanadi. Ular xalq xo'jaligining elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyojini qondirishga, pochta, telegraf va transport aloqalarini me'yorida ta'minlashga xizmat qiladi.

Hududiy (region) infratuzilma alohida iqtisodiy tumanlarni rivojlantirish, hududiy ishlab chiqarish komplekslarini vujudga keltirish bilan bog'langan.

Lokal yoki ishlab chiqarish infratuzilmasi alohida korxonalar faoliyatini ta'minlovchi ishlab chiqarish va elementlardan tashkil topadi. Bunga misol qilib, mashina-uskunalariga texnik xizmat ko'rsatuvchi va ta'mirlovchi, energetikaga, omborxonalar va sovetkichlarga xizmat ko'rsatuvchi va ta'mirlovchi, xo'jaliklararo va xo'jalik ichidagi qurulishlar bo'yicha tashkilotlar va boshqalarni olish mumkin.

Tarmoqlararo infratuzilma iqtisodiyotning ko'pchilik tarmoqlariga birinchi navbatda, transport, elektr ta'minoti, aloqaga xizmat qilishga qaratilgan. Tarmoq ichidagi infratuzilma aniq tarmoqning faoliyatiga moslashgan. Masalan, qishloq xo'jaligining tarmog'i sabzavotchilikni jadal rivojlantirishni urug'chiliksiz, mahsulotni saqlash uchun zaruriy sharoitlarni yaratmasdan, texnika va uskunalarni ta'mirlash va ularga xizmat qilishni yo'lga qo'ymasdan amalga oshirish mumkin emas.

Chorvachilikda tarmoq ichidagi ishlab chiqarish infratuzilmasida muhim o'rinni veterinariya xizmati egallaydi. Bunday xizmatning zaruriyati asosan tarmoqda ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va konsentriyalashni rivojlantirish sharoitida yuzaga chiqadi. Chorvachilikda tarmoq ichidagi infratuzilmaning vazifasi tarmoqni uskunalalar, preparatlar, priborlar va asboblar bilan ta'minlash va shu asosda ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini keskin oshirish hisoblanadi.

Bevosita qishloq xo'jaligiga xizmat qiluvchi sohaga mashina uskunalarga texnik xizmat ko'rsatuvchi va ta'mirlovchi tarmoq va korxonalar, shuningdek transport, meliorasiya tashkilotlari, agroximiya, veterinariya, axborot xizmati, moddiy texnika ta'minoti va elektrlashtirish tizimi kiradi.

Mahsulotni iste'molga yetkazib beruvchi sohaga mahsulotni tayyorlash, transportirovka qilish, saqlash bo'yicha tashkilotlar kiradi. Agrosanoat majmuining normal faoliyat ko'rsatishi yetarli miqdorda saqlash xonalarisiz katta hajmli va mayda idishlar bilan hamda boshqa qadoqlash materiallari bilan ta'minlamasdan turib ro'yobga chiqmaydi.

11.2. Ishlab chiqarish infratuzilmasining iqtisodiy ahamiyati

Ishlab chiqarish infratuzilmasi ishlab chiqarish vositalarining me'yoriy harakatini ta'minlovchi va ularning uzoq vaqt davomida ishga yaroqliligini saqlashga yordam beruvchi tarmoqlarni o'z ichiga oladi. Ishlab chiqarish infratuzilmasi tarkibiga bevosita qishloq xo'jaligiga xizmat qiluvchi quyidagi tarmoqlar kiradi:

1. Ishlab chiqarishga mo'ljallangan transport;
2. Ta'mirlash ustaxonalari;
3. Ombor va sovuqxonalar;
4. Kommunikasiya, pochta va telegraf aloqasi tizimi;
5. Elektr uzatish liniyalari;
6. Texnik xizmat ko'rsatish stansiyalari;
7. Ilmiy ishlab chiqarish laboratoriyalari;
8. Hisoblash markazlari;
9. Tayyorlash, savdo korxonalar;
10. Moddiy texnika ta'minoti;
11. Meliorasiya va irrigasiya inshootlari.

Bundan tashqari unga yana maxsus xizmat ko'rsatuvchi xizmat va bo'limlar ham kiradi:

1. O'simliklarni himoya qilish;
2. Agrotexnika;

3. Veterinariya;
4. Sun'iy qochirish;
5. Texnika ta'mirlash;
6. Huquqiy.

Ishlab chiqarish infratuzilmasining shakllanishiga ko'p omillar ta'sir qiladi. Bular ichida muhimlari tuproq iqlim sharoiti, joyning relyefi, yer hududining konfiguratsiyasi bilan ta'minlanganligi, yopiq joylar va yo'llar, korxonalarining, ishlab chiqarish obyektlarining joylashishi, qo'llaniladigan texnologiyalar, ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va konsentratsiyalash darajasi. Bu omillar ko'p jihatdan butun ishlab chiqarish infratuzilmasining tarkibiga va ichki xo'jalik bo'linmalarining katta kichikligiga va korxonalar funksional faoliyatining o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq. Qishloq xo'jaligining ishlab chiqarish infratuzilmalari obyektlari bilan ta'minlanishi uzoq yillardan beri ancha past yoki o'zgarmasdan qolmokda edi.

Ishlab chiqarish infratuzilmalarining muhim yo'nalishi bo'lgan, qishloq xo'jaligini qishloq xo'jaligi texnikalarini ta'mirlash bo'yicha optimal quvvatni tashkil etish va unga xizmat ko'rsatish, avtogarajlar, texnikalarni saqlash, hayvonlar va maydonchalar qurish, neft omborlari va yoqilg'i moylash materiallari uchun saqlash joylari qurish kabilarga e'tibor talabga javob bermaydigan darajada edi.

Qishloq xo'jaligida hozir ham ishlab chiqarish obyektlarini elektrlashtirish uchun va elektr uzatish liniyalarini ko'rish uchun yetarlicha mablag' ajratilmayapti. Bu dehqonchilik va chorvachilikda ishlab chiqarish jarayonlariga kompleks mexanizatsiyani qo'llashni qiyinlashtiradi. Ishlab chiqarish infratuzilmasidan tejamli foydalanish pirovard mahsulot sifatini yaxshilash va yo'qotishlarni qisqartirishda, mahsulot birligiga sarflanadigan moddiy-pul va mehnat xarajatlarini pasaytirishda namoyon bo'ladi.

Ishlab chiqarish infratuzilmasi iktisodiy samaradorligining asosiy kursatkichi bulib, infratuzilma bo'linmalari, xizmatlari va obyektlarini qurishga sarflangan xarajatlarning qoplanishi hisoblanadi. Uni hisoblashda quyidagi formuladan foydalaniladi:

$$XK = \frac{PMQ}{MX}$$

Bu yerda XK –ishlab chiqarish infratuzilmasi xarajatlarining qoplanishi, so'm;

PMQ- qishloq xo'jaligi pirovard mahsulotining qiymati, so'm;

MX- ishlab chiqarish infratuzilmasini yaratishga qilingan moddiy xarajatlar, so'm

Hisob-kitoblarning ko'rsatishicha, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish infratuzilmalari qurishga sarflangan xarajatlar 4-6 yilda qoplanadi.

11.3. Ijtimoiy infratuzilma va uning qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi roli

Korxonalarining sifatli ishlab chiqarish faoliyatini ta'minlash xodimlarga mehnat jarayonida ham va ish kuchini takror ishlab chiqarish jarayonida ham me'yordagi sharoit yaratishni talab qiladi. Bu vazifani bajarish ijtimoiy infratuzilma xizmati va bo'linmalari zimmasiga yuklatiladi.

Ijtimoiy infratuzilma deganda, ishlab chiqarish jarayonida xodimlarning samarali harakat qilish uchun zaruriy sharoitlarni yaratishga yo'naltirilgan jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining bir qismiga aytiladi. Ijtimoiy infratuzilmaning bosh vazifasi qishloq aholisining ijtimoiy-maishiy sharoitlarini yanada yaxshilashdir. Ijtimoiy infratuzilma tarmoqlari bevosita pirovard mahsulot yaratishda katnashmaydi, lekin ishlab chiqarish jarayonini me'yor darajasida rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Ijtimoiy infratuzilmaning roli shundan iboratki, ular ishlab chiqarishning malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojini ta'minlash imkoniyatini beradi, ularni takror ishlab chiqarish va qishloq joylarida samarali ishlashlariga yordam beradi, mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligini

ta'minlaydi. Bo'linmalar ham korxonalar xodimlari, ham ularning oila a'zolarining kommunal-maishiy ehtiyojlarini kondirish uchun sharoit yaratishda qatnashadi.

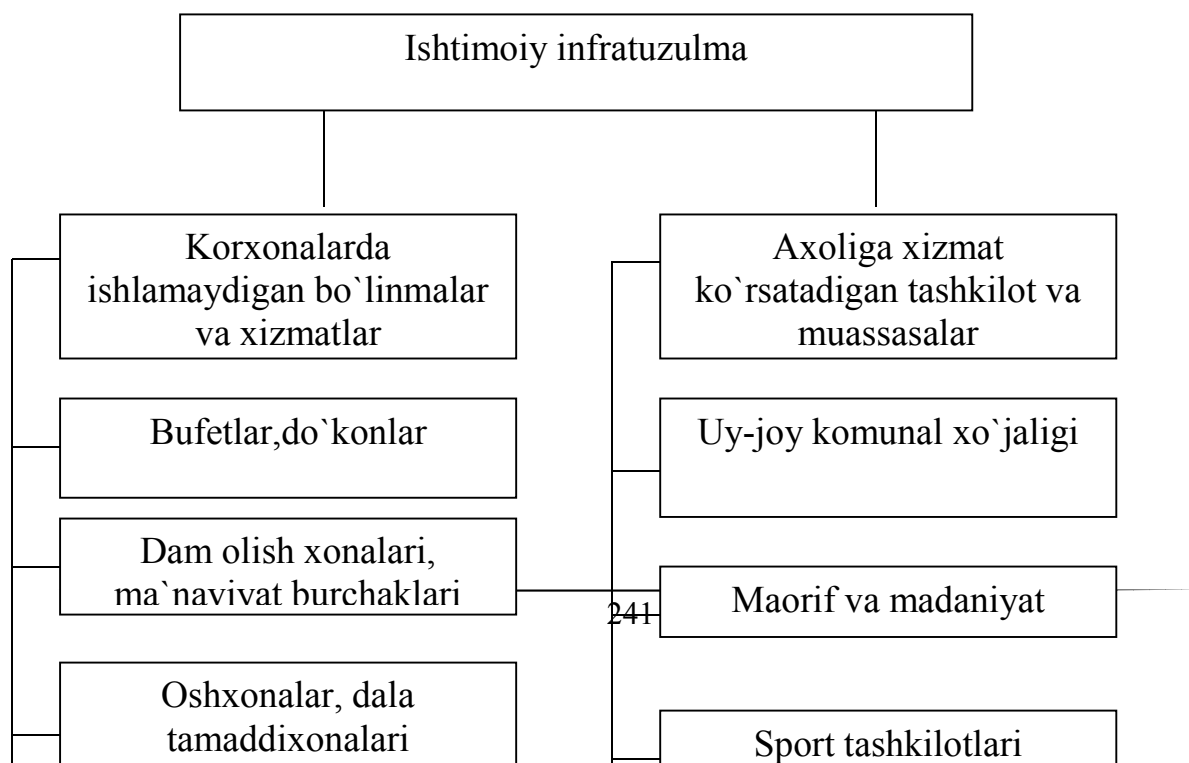
Ijtimoiy infratuzilmada qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'ziga xos xususiyatlari aks ettiriladi. Ijtimoiy infratuzilma obyektlari, qishloq xo'jaligi korxonalari resurslari va aholining pul mablag'lari hisobiga, hamda uy-joy, maktabgacha bolalar muassasalari, maktablar, madaniyat uylari, poliklinikalar, aloqa tarmoqlari va boshqalarni rivojlantirish davlat investisiyasidan samarali foydalanish yo'li bilan yaratiladi. Qishloq joylardagi ijtimoiy bo'linmalar nafaqat qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida band bo'lgan xodimlarga, balki korxonalar hududida yashovchi aholining boshqa qatlamlariga ham xizmat ko'rsatadi. Qishloqdagi ijtimoiy infratuzilma xo'jalik hududi bo'yicha bo'lib-bo'lib joylashtirilsa, ulardan samarali foydalanishni qiyinlashtiradi. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning mavsumiy xarakteri ijtimoiy infratuzilma xizmati va bo'linmalari ishida ham o'z izini qoldiradi. Uning yaratilishi va rasional harakat qilish, shu obyektlar joylashgan qishloq xo'jaligi korxonalari iqtisodiyotining rivojlanish darajasiga bog'liq. Ijtimoiy infratuzilma bo'linmalarining vujudga kelishiga xo'jaliklar zarur bo'lgan moddiy-pul va mehnat resurslarini ajratadilar.

Qishloq xo'jaligida ijtimoiy infratuzilma obyektlariga uy-joy kommunal xo'jaligi bo'linmalari tibbiyot va maktabgacha bolalar muassasalari, umumiy ovqatlanish tashkilotlari, o'quv ishlab chiqarish kombinatlari, mehnat muhofazasi bo'yicha xizmatlar, sport-sog'lomlashtirish tashkilotlari, ishchi va xizmatchilarga xizmat qiluvchi transport, aloqa va axborot xizmatlari kiradi. Barcha xizmatlarni maqsadli yo'naltirilganligiga, shakllanish manbalariga, hududiy joylashishiga va ishlab chiqarish jarayonida qatnashishi bo'yicha ikki guruhga bo'lish mumkin.

Birinchi guruhga xo'jalik bo'linmalariga joylashgan, korxonalar mablag'lari hisobiga qurilgan va ishlab chiqarish jarayonida xodimlarning dam olish va texnika xavfsizligi, mehnat sharoitlarini yaxshilashga yo'naltirilgan obyektlar tegishli. Bu guruhga dehqonchilik bo'linmalari va chorvachilik fermalaridagi maishiy xonalar, bo'linmalar umumiy ovqatlanish (bufetlar, tamaddixonalar, oshxonalar) punktlari, sog'liqni saqlash, madaniyat va dam olish (profilaktoriyalar, tibbiyot punktlari, ma'naviyat burchaklari), yong'inga qarshi xavfsizlik punktlari kiradi. Ular chorvachilik komplekslarida, fermalarda, ustaxonalarda va dala shiyponlarida joylashtiriladi.

Ikkinchi guruhni davlat resurslari va agrosanoat birlashmalari va yirik korxonalarining maxsus vositalari hisobiga barpo etilgan va aholining kommunal-maishiy ehtiyojlarini qondirish uchun mo'ljallangan, qishloq xo'jaligi korxonalari aholi punktlari hududida joylashgan obyektlar tashkil qiladi. Bularga uy-joy kommunal xo'jaligi obyektlari, maishiy xizmat korxonalari, sog'liqni saqlash (poliklinikalar, kasalxonalar, ambulatoriyalar), sport muassasalari, maktablar va maktabgacha muassasalar, madaniyat uylari va klublar, savdo tashkilotlari tegishlidir. Ijtimoiy infratuzilmaning bu obyektlari ijtimoiy kelib chiqishidan va mehnatning kaysi sohaga yo'naltirilganligidan qat'iy nazar qishloq joylarda yashovchi barcha aholiga xizmat qilishga qaratilgan.

Quyida ijtimoiy infratuzilmaning tarkibi keltirilgan:

Aholining ijtimoiy infratuzilma xizmatlari bilan ta'minlanishi ijtimoiy ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, chunki xodimlar yashash va dam olish sharoitlarining yaxshilanishi, ular malakasining oshishi mehnat unumdorligining o'sishiga imkon beradi. Lekin, bozor munosabatlariga o'tish sharoitida bu muhim yo'nalishga yetarlicha e'tibor berilmagan edi.

Hozirda Respublikada qishloqning ijtimoiy infratuzilma obyektlari bilan ta'minlanish darajasi, daromadlar miqdori qishloq xo'jaligining malakali kadrlar bilan mustahkamlanishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Bunday sharoitda dehqonchilikda fan-texnika taraqqiyotining yutuqlaridan foydalanishga katta imkoniyat yuzaga keladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yaxshi rivojlangan xizmat ko'rsatish shahobchalari qishloq xo'jaligi xodimlariga ish vaktidan unumli foydalanishga, o'z shaxsini rivojlantirishga katta e'tibor berishga va ijtimoiy hayotga faol ishtirok etishga imkon beradi.

Nazorat uchun savollar

1. Qishloqda infratuzilma tizimlarini rivojlantirish zaruriyati nimalarga asoslanadi?
2. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish infratuzilmasi tarkibiy qismlari?
3. Ijtimoiy infratuzilma tizimlari va ularni rivojlantirishning iqtisodiy ahamiyati?

12-mavzu. QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI (ISH, XIZMATLAR) TANNARXI VA UNI PASAYTIRISH IMKONIYATLARI

Reja:

- 12.1. Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi va mahsulot tannarxi. Tannarxining turlari
- 12.2. Mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tashkil topishi va guruhlanishi
- 12.3. Mahsulot tannarxini hisoblashning uslubiy asoslari va xususiyatlari
- 12.4. Mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatlari

Kalit so'zlar: Ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulot tannarxi, korxonalar xarajatlari, qo'shimcha mahsulot, texnologik tannarx, to'la tannarx, reja tannarx, taxminiy tannarx, haqiqiy tannarx, shartli-o'zgaruvchan xarajatlar, shartli-o'zgarmas xarajatlar.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
2. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
4. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
5. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.

8. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
9. Abdug'aniev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
10. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
11. Ismoilov A.Q., Murtazaev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
12. Jo'raev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. Toshkent, Istiqol, 2004 y.
13. Axmedov U. Effektivnost funktsionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
14. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelniy fond Uzbekistana i perspektivi yego pol'zovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
15. Dobrinin V.A. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g.
16. Yemelyanov A.M. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
17. Jo'raev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
18. Kayumov F., Abdullaev R. Arendniy podryad v sel'skom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mexnat» 1983 yil.
19. Kayumov F. Effektivnost` APK v usloviyax perexoda k rinku. M.: INO «Poligran» 1992 yil.
20. Nosirov N., Abdullaev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
21. Xolmo'minov SH.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezoni bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
7. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» ? ; T.; «Adolat» 1993 yil.
9. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
10. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
11. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
12. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiyl mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar ? 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.

14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
16. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
17. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

O'quv soati: 4 soat	Talabalar soni: 60-80 ta
O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza	Mavzu- Qishloq xo'jaligi mahsulotlari(ish, xizmatlar) tannarxi va uni pasaytirish imkoniyatlari – ko'rgazmali ma'ruza
Mavzu rejasi	<p>12.1.Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi va mahsulot tannarxi. Tannarxining turlari</p> <p>12.2.Mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tashkil topishi va guruhlanishi</p> <p>12.3.Mahsulot tannarxini hisoblashning uslubiy asoslari va xususiyatlari</p> <p>12.4.Mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatlari</p>
<p>Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:</p> <p>Ta'limiy: Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi va mahsulot tannarxi, tannarxining turlari, mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tashkil topishi va guruhlanishi haqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.</p> <p>Tarbiyaviy: Talabalarda Mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tashkil topishi va guruhlanishi, mahsulot tannarxini hisoblashning uslubiy asoslari va xususiyatlari haqida tasavvurlar shakllanadi.</p> <p>Rivojlantiruvchi: Talabalar mahsulot tannarxini hisoblashning uslubiy asoslari va xususiyatlari va mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatlariga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.</p>	
<p style="text-align: center;">Pedagogik vazifalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi va mahsulot tannarxi. Tannarxining turlari haqida tushunchalar berish; • Mahsulot tannarxini hisoblashning uslubiy asoslari va xususiyatlari bilan tanishtirish; 	<p style="text-align: center;">O'quv faoliyatining natijalari</p> <p>Talaba:</p> <p>12.1.Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi va mahsulot tannarxi. Tannarxining turlari</p> <p>12.2.Mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tashkil topishi va guruhlanishi</p>

	12.3.Mahsulot tannarxini hisoblashning uslubiy asoslari va xususiyatlari 12.4.Mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatlari
<i>Ta'lim metodlari</i>	Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.
<i>Ta'lim vositalari</i>	Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.
<i>Ta'lim shakllari</i>	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
<i>O'qitish shart-sharoiti</i>	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
<i>Monitoring va baholash</i>	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (20 daqiqa)	1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2. Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (120 daqiqa)	2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. Talabalar mahsulot tannarxini hisoblashning uslubiy asoslari va xususiyatlari va mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatlariga oid tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rtaga tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1.Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (20 daqiqa)	3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi.	3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2.Savol beradilar, javob beradilar.

	3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqla-rini bajaradilar. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.
--	---	---

12.1. Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi va mahsulot tannarxi. Tannarxining turlari

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish tarmoqda ishlab chiqarish resurslari (mehnat, yer, suv va moddiy va boshqa)ni ishlatish bilan chambarchas bog'langan, qaysiki ishlab chiqarish jarayonida qisman yoki butunlay iste'mol qilinadi, ularning qiymati esa tayyor mahsulotga o'tadi. Iste'mol qilingan va mahsulotga o'tkazilgan ishlab chiqarish resurslarining jami yig'indisi mahsulotni ishlab chiqarish xarajatlari deyiladi. Ishlab chiqarish xarajatlari ikki xil bo'ladi: ijtimoiy xarajatlar va korxonalar xarajatlari. Ijtimoiy xarajatlar bu jamiyatning u yoki bu mahsulot ishlab chiqarish uchun qilingan xarajatlarning jamidir. Ular mahsulot qiymatidan tashkil topadi va o'z ichiga quyidagilarni oladi:

1. Bevosita va bilvosita mehnat haqi xarajatlari (ajratmalari bilan);
2. Yagona yer solig'i;
3. Iste'mol qilingan moddiy resurslar qiymati;
4. Qo'shimcha mahsulot qiymati.

Qo'shimcha qiymat boshqarish, maorif sog'liqni saqlash, mudofaa, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish va boshqalarga qilingan xarajatlarni qoplashga sarflanadi. Mahsulotlar qiymatining asosiy qismi korxonalar xarajatlari tashkil etadi va uning tarkibiga mehnat haqi, ishlab chiqarishda qatnashgan asosiy vositalarning yillik eskirishi, mashina uskunalari, aylanma vositalarning qiymati, ayrim soliqlar, to'lovlar va boshqalar kiradi. Ma'lumki, mahsulot ishlab chiqarish xarajatlari xo'jalik yuritishning barcha shakllarida mahsulot qiymatining ajralmas qismi hisoblanadi. Xarajatlarning qiymatdan farqi takror ishlab chiqarish jarayonining barcha fazalarida namoyon bo'ladi. Ishlab chiqarish sferasida xarajatlarning shakllanishi qiymat tashkil topishining birinchi etapidir. Bunda ishlab chiqarishning o'zi mehnat jarayoni va qiymat yaratish jarayonining birligi bo'lib harakat qiladi. Bu yerda jonli mehnat jarayoni va qiymat yaratish jarayonining birligi bo'lib harakat qiladi. Bu yerda jonli va buyumlashgan xarajatlar hamda tadbirkorlik yalpi mahsulot, shu jumladan qo'shilgan qiymatni yaratadi. Ishlab chiqarish sferasida qiymat va korxonalar xarajatlari o'rtasidagi bog'liklik amaliy ahamiyatga ega. Nooqilona xo'jalik yuritish, ishlab chiqarish resurslaridan yetarli darajada samarali foydalanmaslik tufayli sarflangan barcha turdagi bevosita va bilvosita xarajatlarning samaradorligi pasayadi.

Ijtimoiy xarajatlarning, binobaring qiymatning ma'lum bir qismi sifatida ishlab chiqarish xarajatlari pulda ifodalanadi. Shuning uchun ishlab chiqarish xarajatlari ishlab chiqarish resurslarining qo'llanilgani emas, balki iste'mol qilingan qiymati kiradi. Ishlab chiqarish xarajatlari tarkibiga mehnat yaratgan jami qiymat emas, balki to'langan bevosita va bilvosita mehnat haqi qo'shiladi. Ishlab chiqarish xarajatlari yer resurslari qiymati emas, undan foydalanish bilan bog'liq xarajatlar (yer uchun to'lov, ijara haqi va boshqa), asosiy vositalarning qiymati emas, faqat amortizatsiya summasi, moddiy oborot vositalaridan foydalanilgan miqdor kiradi. Korxonaning mahsulot ishlab chiqarish va sotish xarajatlari to'liq tannarxning asosini tashkil etadi.

Demak, mahsulot tannarxi korxonada mahsulot ishlab chiqarish va sotish uchun sarflangan joriy, ya'ni har yillik pulda ifodalangan xarajatlarning jami yig'indisidir.

Korxonaning mahsulot olish uchun sarflangan hamma ishlab chiqarish xarajatlari yig'indisi yalpi mahsulot tannarxini ifodalaydi va quyidagicha hisoblanadi:

$$Ya_{MT} = I \setminus Ch.X \text{ yoki } Ya_{MT} = MX + YeT + A + Mat.Har$$

Asosiy va qo'shimcha mahsulot birilgining tannarxi jami ishlab chiqarish xarajatlarini yalpi mahsulot miqdoriga nisbati bilan topiladi:

$$T = \frac{I/chX}{YaM} \quad \text{yoki} \quad T = \frac{MX + Yet + A + Mat Har}{YaM}$$

Tahlil etilayotgan davrda poliz, uzum, sabzavot va mevaning tannarxi 3,9; 4,0 va 5,4 martaga, go'sht va pillaniki – 3,2 martaga, g'alla, paxta, tamaki kartoshkaniki 2,0 dan 2,5 martaga, tuxum va sutniki esa 1,8 dan 1,9 martagacha oshib borgan. Albatta, bu yerda taqqoslash joriy baholarda olib borilgani uchun ham tafovut katta chiqadi. Chunki bu davrda tannarx tarkibiga kiruvchi barcha elementlar va moddalarning qiymatlaridagi keskin o'sishlarning va inflyasiya darajasining salbiy ta'siri seziladi.

Mahsulot birligi tannarxidan tashqari ayrim ishlarning (traktor, avtotransport, ishchi hayvon va boshqalar), shuningdek qishloq xo'jaligiga yaroqli yerga ishlov berish, bir bosh hayvondan mahsulot olish xarajatlari ham aniqlanadi.

Xarajatlarning shakllanish etaplariga qarab, tannarx-ning quyidagi turlari mavjud bo'ladi:

1. Texnologik
2. Ishlab chiqarish
3. Kommersiya yoki to'la tannarx

1- jadval

Samarqand viloyatidagi barcha toifadagi xo'jaliklarda 1 s. mahsulotlarning tannarxi (2008-2014 yy.)*

№	Mahsulotlar	Yillar							2014 yil 2008 yilga nisbatan o'zgarish	
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	+,-	%
1.	G'alla	19800	18900	19700	26200	32200	34500	41600	21800	2,1 m
2.	Paxta	38800	48000	52200	58900	78600	85900	94600	55800	2,4 m
3.	Tamaki	12650 0	15600 0	25460 0	24870 0	25030 0	32000 0	26000 0	133500	2,0 m
4.	Sabzavot	9000	12400	12900	16850	19440	25460	36490	27490	4,0 m
5.	Kartoshka	29900	27000	26900	30100	47700	54200	74000	44100	2,5 m
6.	Poliz	9800	11700	12500	18100	19700	26700	38400	28600	3,9 m
7.	Meva	13300	21200	21100	25800	39800	59500	71800	58500	5,4 m
8.	Uzum	18200	26900	26500	30100	44100	79500	72400	54200	4,0 m
9.	Go'sht	23500 0	32050 0	47510 0	56530 0	57300 0	76440 0	72130 0	486300	3,1 m
10.	Sut	42700	47900	67600	81000	78900	94800	80700	38000	1,9 m
11.	Tuxum	15600	14400	17700	22200	22200	27800	27500	11900	1,8 m
12.	Pilla	13430 0	12860 0	15800 0	27980 0	36860 0	43550 0	44300 0	308700	3,3 m

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

1. Texnologik tannarxiga, mahsulotni ishlab chiqarish texnologiyasi bilan bog'liq bo'lgan, shuningdek, bo'limlarda brigada, ferma va sexlarda ishlab chiqarishni boshqarish va tashkil qilish bilan bog'liq xarajatlari kiradi.

2. Ishlab chiqarish tannarxi texnologik tannarxlarning yig'indisini, korxonani va ishlab chiqarishni butunlay boshqarish bilan bog'liq xarajatlarning (umumxo'jalik xarajatlari) yig'indisini ifodalaydi.

3. Kommersiya yoki to'la tannarx ishlab chiqarish xarajatlarining jamisi va mahsulotni sotish bilan bog'liq bo'lgan, muomala xarajatlarining yig'indisini ifodalaydi. U faqat tovar mahsulot uchun hisoblanadi.

Bundan tashqari, hisoblash xarakteriga qarab quyidagicha tannarx turlari aniqlanadi:

1. Reja tannarxi.

2. Dastlabki, vaqtinchalik va taxminiy tannarx

3. Haqiqiy tannarx

1. Reja tannarxi, bu korxonada rejalashtirayotgan davrdagi mahsulot birligiga sarflanishi lozim bo'lgan xarajatlarning yig'indisini ifodalaydi.

2. Vaqtinchalik yoki taxminiy tannarx esa 9 oylik haqiqiy xarajatlarni va 4-kvartaldagi reja xarajatlarini o'z ichiga oladi.

3. Haqiqiy tannarx esa yil oxirida korxonada xo'jalik faoliyatini yakun qilishda yillik hisobotlar asosida hisoblanadi. U olingan yalpi mahsulot uchun sarflangan haqiqiy xarajatlarning asosida hisoblanadi. Mahsulot tannarxi shakllanish joyiga qarab, individual (konkret korxonada, uyushma va boshqa), zona (ma'lum bir zonaning o'rtachasi) va tarmoq tannarxlariga bo'linadi (mamlakat bo'yicha o'rtacha).

12.2. Mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tashkil topishi va guruhlanishi

Mahsulotlar (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish vositalarini tashkil topishini hisoblash va ularni guruhlariga bo'lish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54-son qarori bilan tasdiqlangan Nizom talablari asosida amalga oshiriladi. Ushbu Nizom bo'yicha harajatlarni hisoblash 1995 yilda boshlab tajriba shaklida ishlab chiqarishga joriy etilgan edi, 1999 yildan esa amaliyotga keng doirada foydalanishga kiritilgan.

Nizomning «Umumiy qoidalar» bo'limida ko'rsatilishicha ushbu hujjat «...yuridik shaxslarning, shuningdek yuridik shaxs bo'lmasdan turib tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslarning mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish harajatlarni yanqlashning yagona uslubiyati asoslarini belgilaydi».

Mazkur Nizom buxgalteriya hisobini yurgizishda va soliqqa tortiladigan bazani aniqlashda xarajatlarni hisoblab chiqishda paydo bo'ladigan tafovutlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan bo'lib, xo'jalik yurituvchi subyekt faoliyatining rentabelligini va bozor raqobatbardoshligini aniqlash maqsadida xo'jalik faoliyatining barcha harajatlarni hisoblab chiqish, moliyaviy natijalarni aniqlash va ular to'g'risida to'liq va aniq axborotni shakllantirishning asosini yaratadi.

Ushbu Nizomga asosan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxiga kiritiladigan va kiritilmaydigan harajatlarning bo'ladi:

I. Mahsulotning ishlab chiqarish tannarxiga kiritiladigan xarajatlarning:

a). bevosita va bilvosita moddiy harajatlarning;

b). bevosita va bilvosita mehnat harajatlari;

v). boshqa bevosita va bilvosita harajatlarning, shu jumladan ishlab chiqarish xususiyatiga ega bo'lgan ustama harajatlarning ;

II. Ishlab chiqarish tannarxiga kiritilmaydigan, biroq asosiy faoliyatdan olingan foydada hisobga olinadigan hamda davr harajatlarga kiritiladigan harajatlarning:

a). sotish xarajatlari;

b). boshqarish xarajatlari (ma'muriy sarf xarajatlari);

v).boshqa operasion xarajatlar va zararlar.

III.Xo'jalik yurituvchi subyektning umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda yoki zararlarini hisoblab chiqishda hisobga olinadigan xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy faoliyati bo'yicha harajatlari:

- a).foizlar bo'yicha harajatlari;
- b).xorijiy valyuta bilan operasiya bo'yicha salbiy kurs tafovutlari;
- v).qimmatli qog'ozlarga qo'yilgan mablag'larni qayta baholash;
- g).moliyaviy faoliyat bo'yicha boshqa harajatlari.

IV.Favqulodda zararlar, u daromad(foйда)dan olinadigan soliq to'langunga qadar foyda yoki zararlarini hisoblab chiqishda hisobga olinadi.

Endi yuqorida sanab o'tilganlarni turlarga bo'linishini (klassifikatsiyani) kengroq ko'rib chiqamiz:

I.1.Ishlab chiqarish bilan bog'liq moddiy xarajatlar;

I.2.Ishlab chiqarish xususiyatga ega bo'lgan mehnatga haq to'lash xarajatlari;

I.3.Ishlab chiqarishga tegishli bo'lgan ijtimoiy sug'urtaga ajratmalar;

I.4.Asosiy vositalar va ishlab chiqarish ahamiyatiga ega bo'lgan nomoddiy aktivlar amortizatsiyasi;

I.5.Ishlab chiqarish tusidagi boshqa xarajatlar.

II.Davr xarajatlari deganda bevosita ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lmagan xarajatlar va sarflar tushuniladi: boshqaruv xarajatlari, mahsulotni sotish xarajatlari va umumxo'jalik ahamiyatiga ega bo'lgan boshqa xarajatlar.

Davr xarajatlari quyidagi moddalar kiradi:

II.1.Sotish xarajatlari;

II.2.Ma'muriy xarajatlar;

II.3.Boshqa operasiya xarajatlari;

II.4.Hisobot davrining kelgusida soliq solinadigan bazadan chiqariladigan xarajatlari.

III.Moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlarga quyidagilar kiradi:

III.1.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan belgilangan hisob stavkalari doirasida va ulardan yuqori doirada qisqa muddatli hamda uzoq muddatli kreditlar bo'yicha, shu jumladan to'lov muddati o'tgan va uzaytirilgan ssudalar bo'yicha to'lovlar;

III.2.Mol-mulkni uzoq muddatli ijaraga olish(lizing) bo'yicha foizlarni to'lash xarajatlari;

III.3.Chet el valyutasi bilan operasiyalar bo'yicha salbiy kurs tafovutlari va zararlar;

III.4.Sarflangan (qimmatli qog'ozlarga, shu'ba korxonalariga va hokazolarga) mablag'larni qayta baholashdan ko'rilgan zararlar;

III.5.O'z qimmatli qog'ozlarini chiqarish va tarqatish bilan bog'liq xarajatlar;

III.6.Moliyaviy faoliyat bo'yicha boshqa xarajatlar, shu jumladan salbiy diskont.

IV.Favqulodda zararlar – bu xo'jalik yurituvchi subyektlarning odatdagi faoliyatidan chetga chiquvchi hodisalar yoki operasiyalar natijasida vujudga keladigan va ro'y berishi kutilmagan odatdan tashqari xarajatlar moddalaridir. Bunga favqulodda moddalar va davr xarajatlari tarkibida aks ettirilishi kerak bo'lgan o'tgan davr moddalari kirmaydi.

U yoki bu moddaning favqulodda zararlar moddasi sifatida aks ettirilishi uchun u quyidagi mezonlarga javob berishi kerak:

- Korxonaning odatdagi xo'jalik faoliyatiga xos emaslik;
- Bir necha yil mobaynida takrorlanmasligi kerak;
- Boshqaruv xodimi tomonidan qabul qilinadigan qarorlarga bog'liq emaslik.

Tegishli moddalarni favqulodda xarajatlarga kiritish yoki kiritmaslik to'g'risida qarorlar qabul qilishda ishlar amalga oshiriladigan sharoitlarni ham hisobga olish lozim. Masalan, agar xo'jalik yurituvchi subyekt alohida iqlim sharoitlarda joylashgan bo'lsa, u holda iqlim sharoitlariga bog'liq holdagi ishlamay turib qolishlar favqulodda deb baholanishi mumkin emas, chunki ushbu modda «bir necha yil mobaynida takrorlanmasligi kerak» mezoniga javob bermaydi.

I. Mehnat haqi (ajratmalari bilan) xarajatlari. Ularning tarkibiga quyidagi moddalar kiradi:

1. Qabul qilingan mehnatga hak to'lash shakllari va tizimlariga muvofiq belgilangan tarif stavkalar va lavozim maoshlaridan kelib chiqib hisoblangan, amalda bajarilgan ish uchun yoki sarflangan vaqt uchun hisoblangan mehnat haqi;

2. Kasb mahorati va murakkablik uchun tarif stavkalariga va okladlariga ustamalar;

3. Ish rejimi va sharoiti bo'yicha turli xil ustamalar, qo'shimcha haq, kompensasiyalar va boshqalar kiradi.

II. Moddiy xarajatlar. Moddiy xarajatlar tarkibiga ishlab chiqarish xarakteridagi ish va xizmatlar haqi, ishlab chiqarishda foydalaniladigan, mehnat predmetlari xarajatlari kiradi: o'zi ishlab chiqargan va sotib olingan urug' va ko'chatlar, unga urug'ni ekishga tayyorlash va ortishtirish, ekish joyiga olib borish xarajatlari kirmaydi; mollar va parrandalarni boqish uchun o'zi ishlab chiqargan va sotib olingan yem-xashak; qishloq xo'jaligining boshqa mahsulotlari – go'ng va boshqalar; mineral o'g'itlar, bakterial va boshqa preparatlar; neft mahsulotlari; yoqilg'i; chetdan va o'z elektr stansiyasidan olingan elektroenergiya; boshqa moddiy sraflar, shu jumladan, ta'mirlash uchun materiallar va zahira qismlar, o'simliklarni himoya qilish vositalari, medikamentlar va preparatlar, maxsus kiyimlar va boshqa kam baholi va tez to'ziydigan predmetlarning eskirishi; yordamchi sanoat.

12.3. Mahsulot tannarxini hisoblashning uslubiy asoslari va xususiyatlari

Qishloq xo'jaligida mahsulot tannarxini hisoblash tarmoq xususiyatlaridan kelib chiqadigan bir qancha xususiyatlarga ega:

1. Dehqonchilikda mahsulot ishlab chiqarishning yillik sikli, shuningdek ish vaqti va ishlab chiqarish vaqtining mos kelmasligi mahsulot tannarxini hisoblashni faqat xo'jalik yili tugagandan keyin amalga oshirish kerakligini ko'rsatadi.

2. Ko'pgina dehqonchilik ekinlari va turli-tuman chorvachilik mahsulotlarini olish bir-biri bilan bog'liq.

3. Tugallanmagan ishlab chiqarish summasini aniqlash faqat yil oxirida 1 yanvar holatida aniqlanadi. Bu xarajatlarga kelgusi yil hosili uchun qilingan xarajatlar kiradi.

4. Haqiqiy tannarxi faqat yil oxirida aniqlanadi, yil davrida esa reja xarajatlari bilan hisoblanadi, bu esa haqiqiy xarajatlarni yil oxirigacha aniqlash imkonini bermaydi.

5. Turli xil mahsulotlarning turli joylarga yetkazish xarajatlarning turli tumanligi

Qishloq xo'jaligida o'simlikchilik va chorvachilik mahsulotlarining barcha asosiy turlari bo'yicha, shuningdek ishlab chiqarishga xizmat qiluvchilar bo'yicha ham tannarxi hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxini hisoblashda ma'lum bir ketma-ketlikni saqlash tavsiya etiladi:

1. Asosiy vositalarni saqlashga mo'ljallangan xarajatlarni rejalashtirish va xarajatlar uch-yoti obyektlarga qarab taqsimlanadi;

2. Asosiy ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatadigan qo'shimcha va yordamchi sanoat ishlab chiqarishining mahsuloti (ish va xizmat) tannarxi hisoblaniladi;

3. Yerlarni sug'orish va zaxini qochirish bo'yicha xarajatlar taqsimlanadi, ekinlarni changlatishda asalarichilik xizmati hisobdan chiqariladi;

4. Brigada, ferma, sex va umumxo'jalik xarajatlari taqsimlanadi;

5. Rejalashtirish va uch-yot obyektlari bo'yicha ishlab chiqarish xarajatlarining umumiy qiymati aniqlanadi;

6. O'simlikchilik mahsulotlari tannarxi hisoblaniladi;

7. Ozuqa sexlarini saqlash bo'yicha xarajatlar taqsimlanadi;

8. Chorvachilik mahsulotlari tannarxi hisoblaniladi;

9. Mollarning tirik vazni tannarxi hisoblaniladi;

10. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan, yordamchi (sanoat) ishlab chiqarish mahsulotlari tannarxi hisoblaniladi;

11. O'simlikchilik, chorvachilik va sanoat ishlab chiqarish tovar mahsulotlarining kommersiya (to'liq) tannarxi ishlab chiqarish tannarxiga sotish xarajatlarini qo'shish yo'li bilan hisoblaniladi

Alohida mahsulot turlari bo'yicha tannarxni hisoblashda avvalo asosiy, tutash yoki qo'shimcha va yordamchi mahsulotlarning turlari bo'yicha miqdori aniqlanadi. Ammo har bir mahsulot turi bo'yicha ishlab chiqarish xarajatlarining uch-yotini alohida tashkil qilib bo'lmaydi. Shuning uchun barcha turdagi mahsulotlar o'rtasida ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash quyidagi usullar yordamida amalga oshiriladi:

1. Xarajatlarni bevosita mahsulot turlariga olib borish

2. Alohida qishloq xo'jaligi ekinlari turlari mahsulotlari bo'yicha, hayvonlar mahsulotlari turlari uchun umumiy bo'lgan belgilari bo'yicha xarajatlar olinadigan mahsulot turlari uchun umumiy bo'lgan belgilardan birining miqdori ahamiyatiga proporsional ravishda taqsimlanadi.

3. Alohida turdagi mahsulotlarni olishga ketgan xarajatlarni ekspert yo'li bilan baholash va ularni ma'lum bir ko'rsatkichlarda aks ettirish ;

4. Ma'lum bir ekindan (mollar guruhi, turi) olinadigan mahsulot turi bo'yicha xarajatlarni, markazlashgan tartibda o'rnatiladigan iqtisodiy jihatdan asoslangan koeffitsiyentlarni qo'llash yordamida, sentner – koeffitsiyent va boshqa shartli birliklarning miqdoriga proporsional taqsimlanadi. Ularni aniqlashda mahsulot turlaridan birining birligiga to'g'ri kelgan xarajat bir deb qabul qilinadi, boshqa mahsulotlar birligiga qilingan xarajatlar shu birlikka nisbatan olinib koeffitsiyent ko'rinishida ifodalanadi;

5. Xarajatlar mahsulotni sotish bahosi bo'yicha bahola-gandagi mahsulot qiymatiga proporsional taqsimlanadi.

Misol uchun Samarqand viloyatidagi barcha toifadagi xo'jaliklarining 2014 yil ma'lumotlari olingan.

Masalan: g'alla ekinlarini yetishtirish va yig'ib-terib olishdagi ishlab chiqarish xarajatlari: g'alla, g'alla chiqiti va poxol tannarxidan tashkil topadi va quyidagicha hisoblanadi:

$$FT = \frac{FEI/ChX - BMX (poxol)}{FM + (FChM * FC)}$$

Bu yerda:

FT – 1 sentner g'alla tannarxi, so'm;

FEI/ChX - g'alla ekinlarini yetishtirish uchun ishlab chiqarish xarajatlari, so'm;

BMX - boshqa mahsulot (poxol) xarajatlari, so'm;
 FM - g'alla miqdori, sentner;
 FChM - g'alla chiqtlari miqdori, sentner.
 FC - g'alla chiqtlaridagi, g'allaning salmog'i, %

$$FT = \frac{34040,5 - 20,0}{817,0 + (1,562 * 0.5)} = \frac{34020,5}{817,8} = 41,6 \text{ ming so'm}$$

Sutchilik podasi bo'yicha xarajatlar quyidagicha taqsimlanadi:
 sutga - 90% buzoqqa - 10%

$$ST = \frac{(SSI/chX - BMX) * 0,9}{SM} = \frac{(756048,4 - 15,0) * 0,9}{8431.6} = 80,7 \text{ ming so'm}$$

$$BT = \frac{(SSI/chX - BMX) * 0,1}{BS} = \frac{(756048,4 - 15,0) * 0,1}{2548.2} = 29,7 \text{ ming so'm}$$

ming so'm

Bu yerda:

ST - 1 sentner sutning tannarxi, so'm;

BT - 1 bosh buzoqning tannarxi, so'm;

SSI/chX - sigirni saqlashga va oziqlantirishga ketgan ishlab chiqarish xarajatlari, so'm;

BMX - boshqa mahsulot (go'ng)xarajatlari, so'm;

SM - sut miqdori, sentner;

BS - buzoq soni, bosh.

0,9 va 0,1 - mahsulot turlari bo'yicha taqsimlanganda sigirni saqlashga va oziqlantirishga ketgan xarajatlar salmog'i, %

Qo'ychilik podasi bo'yicha xarajatlar quyidagicha taqsimlanadi:

Olingan qo'ziga tegishli xarajatlar - 15%

$$QT = \frac{(QPSI/ChX - BMX - QX) * S}{QS}$$

Bu yerda:

QT - qo'zi tannarxi, so'm;

QPSI/ChX - qo'ylar podasini saqlash va ishlab chiqarish xarajatlari,so'm;

BMX - boshqa mahsulot xarajatlari, so'm;

QX - qo'ziga ajratilgan xarajatlar, so'm;

S - shu mahsulotning salmog'i, %;

QS - qo'zi soni, bosh.

$$QT = \frac{(1605,7 - 15,0) * 0,15}{12,9} = \frac{238,6}{12,9} = 18,5 \text{ ming so'm}$$

$$JT = \frac{(1605,7 - 15,0 - 134) * 0,363}{34,4} = \frac{528,8}{34,49} = 15,4 \text{ ming so'm}$$

$$\text{TMT} = \frac{(1605,7 - 15,0 - 134) * 0,637}{2820} = \frac{927,9}{2820} = 3,3 \text{ming so'm}$$

JT- jun tannarxi, so'm;

TMT - tirik vaznda go'sht mahsuloti tannarxi, so'm.

12.4. Mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatlari

Mahsulot tannarxi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi iqtisodiy samaradorligining muhim omili va bir vaqtning o'zida ko'rsatkichi bo'lib hisoblanadi. Har qanday mahsulot birligining tannarxi ikki miqdor nisbatiga: ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot sifatiga bog'liq bo'ladi. Tannarx quyidagi hollarda pasayishi mumkin:

1. Agar mahsulot o'zgarmagani holda, xarajat miqdori kamaysa.
 2. Agar yalpi mahsulot miqdori ko'payib, xarajatlar o'zgarmasa.
 3. Agar yalpi mahsulotining o'sish sur'ati xarajatlar o'sish sur'atidan ilgari ketsa.
- Mahsulot tannarxi omillari qishloq xo'jaligida turli tumandir. Ularni 3 guruhga bo'lish mumkin:
1. Tannarxning 2 tarkibiy qismiga, ya'ni ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot miqdori.
 2. Faqat xarajat miqdori.
 3. Faqat mahsulot miqdori.
 - 1 – guruhga:
 - a). xodimlarning moddiy manfaatdorligi.
 - b). ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va konsentrasiyalash.
 - v). ishlab chiqarish texnologiyasini qisqa vaqtda va sifatli bajarish.
 - 2 – guruhga:
 - a). ishlab chiqarishning mehnat sig'imi.
 - b). ishlab chiqarishning yer sig'imi.
 - v). ishlab chiqarishning fond sig'imi.
 - g). ishlab chiqarishning material sig'imi.
 - 3 – guruhga:
 - a). qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi va hayvonlar mahsuldorligi.
 - b). ekin maydonlari va poda strukturasi.
 - v). mahsulotni saqlash usullari.

Nazorat uchun savollar

1. Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi nima?
2. Mahsulot tannarxi tushunchasi va turlari?
3. Mahsulot tannarxini hisoblash usullari qanday?
4. Mahsulot tannarxini pasaytirish qanday yo'llar bilan amalga oshiriladi?

13-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGIDA BAHOLARNING SHAKLLANISHI VA BAHOLAR TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Reja:

- 13.1. Bahoning iqtisodiy mohiyati va vazifalari
- 13.2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga baholar tizimi
- 13.3. Bozor sharoitida baholar shakllanishini takomillashtirish

Kalit so'zlar: Baho, bahoning vazifalari, o'lchov, rejalashtirish, tartibga solish, taqsimot, nazorat, rag'batlantirish, ijtimoiy, baholar tizimi, erkin, boshqariladigan, ulgurji, chakana, taqqoslama, xarid.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
2. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish.T.: «O'zbekiston» 1995 yil
4. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
5. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
8. Karimov I.A.O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
9. Abdug'aniev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular.T. 2001y.
10. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
11. Ismoilov A.Q., Murtazaev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
12. Jo'raev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish.
13. Darslik.Toshkent, Istiqlol, 2004 y.
14. Axmedov U. Effektivnost funktsionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
15. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelniy fond Uzbekistana i perspektivi yego pol'zovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
16. Dobrinin V.A. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g,
17. Yemelyanov A.M. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
18. Jo'raev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
19. Kayumov F., Abdullaev R. Arendniy podryad v sel'skom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mehnat» 1983 yil.
20. Kayumov F. Effektivnost` APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
21. Nosirov N., Abdullaev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
22. Xolmo'minov SH.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezoni bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.

5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
7. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» ? ; T.; «Adolat» 1993 yil.
8. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
9. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
10. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
11. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar ? 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
15. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
16. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

<i>O'quv soati:</i> 2 soat	<i>Talabalar soni:</i> 60-80 ta
<i>O'quv mashg'ulotining shakli</i> - ma'ruza	<i>Mavzu-</i> Qishloq xo'jaligida baholarning shakllanishi va baholar tizimini takomillashtirish– ko'rgazmali ma'ruza
<i>Mavzu rejas</i>	13.1.Bahoning iqtisodiy mohiyati va vazifalari 13.2.Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga baholar tizimi 13.3.Bozor sharoitida baholar shakllanishini takomillashtirish
<i>Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:</i>	
Ta'limiy: Bahoning iqtisodiy mohiyati va vazifalari, qishloq xo'jaligi mahsulotlariga baholar tizimi, bozor sharoitida baholar shakllanishini takomillashtirish haqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.	

Tarbiyaviy: Talabalarda bahoning iqtisodiy mohiyati va vazifalari, qishloq xo'jaligi mahsulotlariga baholar tizimi, bozor sharoitida baholar shakllanishini takomillashtirish haqida tasavvurlar shakllanadi.

Rivojlantiruvchi: Talabalar bahoning iqtisodiy mohiyati va vazifalari, qishloq xo'jaligi mahsulotlariga baholar tizimi, bozor sharoitida baholar shakllanishini takomillashtirishga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.

<p>Pedagogik vazifalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga baholar tizimi haqida tushunchalar berish; • Bozor sharoitida baholar shakllanishini takomillashtirish bilan tanishtirish; 	<p>O'quv faoliyatining natijalari</p> <p>Talaba:</p> <p>13.1. Bahoning iqtisodiy mohiyati va vazifalari</p> <p>13.2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga baholar tizimi</p> <p>13.3. Bozor sharoitida baholar shakllanishini takomillashtirish</p>
Ta'lim metodlari	Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.
Ta'lim vositalari	Ma'ruza matni, videoproyektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.
Ta'lim shakllari	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
O'qitish shart-sharoiti	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (10 daqiqa)	1.1. Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarining darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2. Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3. O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (60 daqiqa)	2.1. Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2. Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. Talabalar bahoning iqtisodiy mohiyati va vazifalari, qishloq xo'jaligi mahsulotlariga baholar tizimi, bozor sharoitida baholar shakllanishini takomillashtirishga oid tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola	2.1. Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2. Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi.

	etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rtaga tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2.Savol beradilar, javob beradilar. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqla-rini bajaradilar. 3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.

13.1. Bahoning iqtisodiy mohiyati va vazifalari

Bozor sharoitida baho alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki baho orqali tovar, ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga o'tadi. Shuningdek xo'jalik ishlab chiqarish harajatlarining qoplanishiva foyda olish baho orqali amalga oshadi. Baho – tovar qiymatining puldagi ifodasi bo'lib, uning dinamikasi, nisbati va o'zgarishlari asosida qiymat qonuni yotadi. Qiymat qonuni bahoning tovar qiymati atrofidagi harakati qonuniyatini aniqlaydi. Raqobat sharoitida, talab va taklif asosida baho va qiymat o'zgarib turadi. Goho baho qiymatdan yuqori bo'ladi va aksincha. Ikkovining teng kelishi esa muvozanat bahosini yuzaga keltiradi. Mahsulotga qo'yilgan past baho, odatda uni ishlab chiqarish harajatlarining pastligidan kelib chiqadi.

Erkin raqobat sharoitida baho me'yoriy harajatlarga teng bo'ladi. O'tmish iqtisodchilarning ta'kidlashicha, baho o'rtacha ishlab chiqarish harajatlari bilan aniqlanadi. Bunday ta'rifda baho mahsulotga bo'lgan talabdan ancha uzoqlashadi va o'rtadagi bog'liqlik yo'qoladi. Haqiqatda esa mahsulotga bo'lgan talabning ortishi yoki pasayishi mos ravishda bahoni oshiradi yoki pasaytiradi. Demak, baho va talab o'rtasida to'g'ri proporsional bog'lanish mavjud.

Shuningdek, talab o'z navbatida mahsulot taklifi bilan ham bog'langan. Bu bog'liqlik bahoni muvozanatlashtiradi va ishlab chiqarish tarmoqlari o'rtasida resurslarni oqilona taqsimlashga olib keladi. Muvozanat bahosi, xuddi talab va taklif singari bir qancha omillarga bog'liq bo'ladi. Bozor bir xil tovar va xizmatlarga turli xil baho darajalarini o'rnatishni tavsiya etadi. Turli xaridorlar tomonidan sotib olinadigan bir xil tovarlarga turli baholarning o'rnatilishi bahoning diskriminasiyasi deyiladi. Demak, bahoning miqdori tovar qiymatiga to'g'ri proporsional. Qiymat qonuni baho harakati qonuni bo'lgani bilan har doim ham va har qanday tovar uchun ham bir xil bo'lavermaydi. Bahoda faqat tovar qiymati emas, balki ayirboshlash sharoitlari, talab va taklif, bahoning davlat tomonidan tartibga solinishi (boshqarilishi) ishlab chiqaruvchi va iste'mol o'rtasida qiymatning taqsimlanishi ham aks etadi. Shuning uchun baho qiymatning ko'rinish shakli sifatida namoyon bo'ladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligida baho quyidagi muhim vazifalarni bajaradi:

- Bahoning hisoblash yoki o'lchash vazifasi. Iqtisodiyotda bahoning turli tizimlari yordamida yalpi va tovar mahsulot ishlab chiqarish uchun sarflangan moddiy-pul xarajatlari, sof daromad, foyda kabi barcha qiymat ko'rsatkichlari rejalashtiriladi va hisobga olinadi;
- Bahoning rag'batlantirish vazifasi. Har bir xo'jalikning mahsulot sotishdan oladigan daromadi, eng avvalo, tovarning ishlab chiqarish xarajatlariga va bahosiga bog'liq bo'ladi. Tabiiyki, mahsulot bahosining ko'tarilishi shu mahsulotni ishlab chiqarish hajmini ko'paytirishga undaydi;
- Bahoning taqsimot vazifasi. Tovarlar bahosining o'zgarishi moddiy tovarlarni qayta taqsimlash imkonini beradi. Bundan tashqari baho yordamida qo'shilgan qiymatni, sof daromadni va

h.k.larni taqsimlash va qayta taqsimlash amalga oshiriladi, shuningdek kengaytirilgan takror ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sferasini moliyalashtirish amalga oshiriladi;

- Bahoning tartibga solish (boshqarish) vazifasi. Baho orqali ishlab chiqarish va iste'mol, talab va takliflar o'rtasida aloqa o'rnatiladi. Mehnat va ishlab chiqarish vositalarining tarmoqlar o'rtasida taqsimlanishi ham baho orqali amalga oshadi.

13.2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga baholar tizimi

Qishloq xo'jaligida bozor iqtisodiyoti sharoitida bahoning ko'pgina turlari qo'llaniladi. Bu baholar tizimi orqali tovar ishlab chiqaruvchilar bilan iste'molchilar o'rtasida iqtisodiy munosabatlar o'rnatiladi.

Ushbu baholar tizimiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- erkin yoki shartnomali;
- tartibga solinadigan yoki boshqariladigan;
- ulgurji;
- chakana;
- taqqoslama;
- xarid.

Erkin baholar – bu bozorda, tovarni sotishda hosil bo'ladigan baho. Erkin bahoni shartnomali baho ham deyish mumkin. Chunki ikkovi ham o'rtada, ya'ni sotuvchi bilan xaridor manfaatlarini ko'zlagan holda shakllanadi. Bozorda erkin bahoning darajasi talab va taklif qonunlari talabiga asosan aniqlanadi. Lekin hozirgi kunda bizda bu jarayon juda qiyinchilik bilan kechmoqda.

Tartibga solinadigan yoki boshqariladigan baholar – bu baho darajasi, tartibi davlat tomonidan tartibga solinadigan yoki boshqariladigan bahodir. Bu bahoda davlat asosan asosiy oziq-ovqat tovarlarini va qishloq xo'jalik xom-ashyolarini tartibga soladi. Baholarni tartibga solishning asosiy usuli oziq-ovqat tovarlariga savdo qo'shimchalarining aniq miqdorini o'rnatish yoki ayrim mahsulotlarning cheklangan rentabellik darajasini aniqlash hisoblanadi. Shuningdek, bahoni tartibga solish alohida tarmoq va ishlab chiqarishga dotasiya berish orqali ham amalga oshiriladi.

Ulgurji baholar–bu mahsulot tayyorlovchi korxonalarining mahsulotlarini buyurtmachi korxonalariga, shuningdek, tovarlarni ulgurji sotadigan tashkilotlarga sotishda amalga oshiriladigan baho. Bundan tashqari, ulgurji firmalarning yirik partiyadagi tovarlarni chakana savdo korxonasi va tashkilotlariga sotadigan bahodir.

Ulgurji bahoning shakllanishi ishlab chiqarish harajatlari va mahsulot birligiga to'g'ri kelgan kommersiya harajatlari miqdorini o'rnatadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ulgurji baholarni o'rnatishda to'sqinlik qiluvchi omil bu raqobatdir. Raqobat bo'lmagan sharoitda ulgurji baholarning shakllanishi bo'yicha vazifani ma'lum bir paytda davlat bajarishi kerak. Bu eng avvalo, energiya resurslariga, transport xizmatiga va aloqaga taaluqlidir.

Chakana baholar – bu baho tovarlar chakana savdoda sotilganda shakllanadigan baho. Bu bahoning asosida ulgurji baholar, shuningdek, korxonasi va tashkilotlarning tovarlarni chakana savdoda sotib olgandagi baholari yotadi. Korxonalar chakana savdoda ulgurji baholarga, muomala harajatlarini qoplashni va ma'lum bir miqdorda foyda olishni ta'minlaydigan savdo ustamalarini qo'shadilar. Savdo ustamasi tarkibiga qo'shilgan kiymat solig'i va maxsus soliqlar kiritiladi.

Taqqoslama baholar – bu baho mahsulot hajmi, tovarooborot, mehnat unumdorligi va boshqa ko'rsatkichlar dinamikasini o'lchash uchun foydalaniladi. Taqqoslama baholar taqqoslanayotgan qiymat ko'rsatkichlarning dinamikasiga baholar o'zgarishining ta'sirini kamaytiradi. Taqqoslama baholarni qo'llash, inflyasiya va baholarning o'sishi sharoitida ijtimoiy ishlab chiqarishni, savdoni rivojlantirish, real ish haqi, tovarlar iste'moli to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lish uchun imkon beradi.

Xarid baholar–bu bahoda davlat qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotib oladi. Bu davlat buyurtmasi shaklida amalga oshiriladi, masalan, paxta, g'alla, pilla va hokazolarga. Bu baholar

iqtisodiy jihatdan asoslangan bo'lishi kerak. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga iqtisodiy asoslangan xarid baholari deganda, davlat va tovar ishlab chiqaruvchilar manfaatlarini uyg'unlashtiradigan va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi iqtisodiy samaradorligini oshirishga imkon beradigan baholar tushuniladi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga baholarning shakllanish jarayoni, tarmoqning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, o'z xususiyatlariga ega bo'lib, u ko'p jihatdan tabiiy iqlim sharoiti ta'sirini boshidan o'tkazadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligida mulk va xo'jalik yuritish shakllarining rivojlanish etapida yer unumdorligi va hayvonlar mahsuldorligida, ishlab chiqarish harajatlarida tafovutlar saqlanib qoladi. Bu tafovutlar bir tomondan tabiiy sharoitlardan va ikkinchi tomondan, iqtisodiy sharoitlardan kelib chiqadi. Shuning uchun qishloq xo'jaligida baholarning shakllanishida albatta yuqoridagi ikkita: tabiiy va iqtisodiy sharoitlarni hisobga olish zaruriyati kelib chiqadi.

Xarid baholarning iqtisodiy asoslangan asosiy tamoyillari (prinsiplari)qilib quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1.Mahsulot ishlab chiqarish harajatlarini qoplashni ta'minlash zaruriyati. Davlat buyurtmasi hisobiga sotiladigan barcha mahsulot turlari bahosi barcha zonalarda me'yordagi sharoitda xo'jalik yuritadigan barcha qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarining mahsulot ishlab chiqarish harajtlarini qoplashi zarur. Xarid baholar eng avvalo mehnatga haq to'lash xarajatlarini va iste'mol qilingan ishlab chiqarish resurslari qiymatini qoplash imkoniyatini ta'minlashi kerak.

2.Kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni va iqtisodiy rag'batlantirishni ta'minlash uchun jamg'arma yaratish zaruriyati. Faqat ishlab chiqarish harajatlarining qoplanishi har qanday tovar ishlab chiqaruvchi uchun oddiy takror ishlab chiqarishni ta'minlaydi. Shuning uchun xarid baholari faqat ishlab chiqarish harajatlarini qoplash bilan cheklanmasdan, balki kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni yetarli foyda bilan ta'minlashlari va qishloq xo'jaligida yaratilgan sof daromadning bir qismini davlatning markazlashgan fondiga o'tkazishda vosita bo'lib xizmat qilishi kerak. Uning uchun baholar mahsulot tannarxidan yuqori va bir vaqtning o'zida mahsulot qiymatidan oshmasligi kerak. Agar baho mahsulot tannarxiga teng bo'lsa, u holda tovar ishlab chiqaruvchi foyda olmaydi, zarar ham ko'rmaydi. Yaratilgan sof daromadning hammasi markazlashgan davlat fondiga o'tadi. Unday holatda moddiy rag'batlantirish qoidasi buziladi. Baho qiymatga teng bo'lsa, unda sof daromad fondga yuborilmasdan, tovar ishlab chiqaruvchida qoladi. Bahoning asosida qiymat yotadi, lekin uni aniqlash o'ta murakkab shuning uchun xarid baholarini hisoblash paytida asos qilib me'yoriy (normativ) tannarx va moddiy rag'batlantirish va kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni ta'minlaydigan foydaning bir qismi qabul qilinadi.

3.Baholarning zonalar bo'yicha tabaqalanishi. Respublikamizda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun turli tabiiy iqlim sharoitlari mavjud. Bu esa mahsulotni ishlab chiqarish harajatlarining notekisligini keltirib chiqaradi. Buni paxta, g'alla va boshqa qishloq xo'jaligi ekinlari misolida ko'rish mumkin. Shuning uchun yomon tabiiy iqlim sharoitidagi zonalarda ancha yuqori baho, yaxshi sharoitdagilarda esa past baho bo'lishi kerak. Baholarning zonalar bo'yicha tabaqalanishi tovar ishlab chiqaruvchilar o'rtasida daromadlarni ancha teng, iqtisodiy asoslangan holda taqsimlanishini ta'minlaydi, ularning mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirishdagi moddiy qiziqishini kuchaytiradi. Amaliyotda undan foydalanish talabga javob bermaydi.

4.Mahsulot sifatiga qarab baholarning tabaqalanishi. Sifat tovarning bahosida albatta o'z aksini topadi. Shuning uchun sifati yaxshi bo'lgan tovarlar tez xarid qilinadi. Davlat baho vositasida tovar ishlab chiqaruvchilarni mahsulot sifatini yaxshilashga qiziqtiradi.

5.Mahsulotni sotish muddatlariga qarab baholarning tabaqalanishi. Ertagi sabzavot ekinlari va issiqxonalaridagi sabzavotlar va ko'katlar, kech yetishtiriladiganlariga nisbatan ancha yuqori baholarda sotiladi. Bu ancha qiyin sharoitda mahsulot yetishtiruvchilarning qo'shimcha harajatlarini qoplash imkoniyatini beradi.

6.Qishloq xo'jaligi va sanoat o'rtasida doimiy ravishda ayirboshlash amalga oshadi. Ma'lumki, qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari mahsulotlarining ko'pgina qismini davlat buyurtmasi hisobiga davlatga sotadilar, davlat (sanoat) ham o'z navbatida qishloq xo'jaligiga mashinalar,

uskunalar, jihozlar, yoqilg'i, elektr energiyasi, qurilish va ta'mirlash materiallari, mineral o'g'itlar sotadi. Bularning qiymati qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxiga qisman yoki to'liq qo'shiladi. Bu esa, ya'ni qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan sanoat tovarlarining qiymati qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish uchun qilinadigan harajatlarni qisqartiradi yoki oshiradi degani.

Agar sanoat tovarlarining bahosi ularning qiymatidan yuqori bo'lib, qishloq xo'jaligida xarid baholari haqiqiy ishlab chiqarish harajatlaridan past bo'lsa yoki teng bo'lsa, unda noekvivalent ayirboshlash sodir bo'ladi, ya'ni qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari o'zlari yaratgan qiymatning bir qismini sanoatga berib yuboradilar.

Agar aksincha, xarid baholari qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning haqiqiy harajatlaridan ancha yuqori bo'lib, sanoat tovarlari bahosi ularning ishlab chiqarish harajatlarini qoplamasa yoki teng bo'lsa, unda yana noekvivalent ayirboshlash sodir bo'ladi.

Faqat qat'iy tartib qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sanoat tovarlariga ekvivalent ayirboshlashgina, ya'ni sanoatdagi mehnat miqdoriga qishloq xo'jaligi mahsulotlariga sarflanadigan mehnat miqdori teng bo'lgandagina, sanoat va qishloq xo'jaligini mutanosib (proporsional) rivojlantirishni ta'minlash imkoniyati bo'ladi.

7. Xarid baholarning barqarorligi va harakatchanligi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining xarid baholari nisbatan barqaror bo'lishi kerak, ya'ni ma'lum bir davr mobaynida o'zgarmaydigan bo'lishi kerak.

Barqaror baholar tovar ishlab chiqaruvchilarda sotilgan mahsulot uchun ma'lum bir miqdorda pul daromadini olishga ishonch paydo qiladi. Xarid baholarining uzoq muddatda barqaror bo'lib turishi ham ba'zi ob-havo noqulay kelgan yillarda ijobiy hisoblanmaydi, chunki mahsulot sotish hajmining kamayishi barqaror baholarda daromadning kamayishiga va tovar ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy holatining barqarorlikdan chiqishiga olib keladi.

Xarid baholarning harakatchanligi ularning mahsulotni ishlab chiqarish uchun sarflanadigan ijtimoiy zaruriy harajatlari o'zgarishini bildiradi.

8. Mamlakat ichida bozor kon'yukturasini va jahon bahosi darajasini hisobga olish. Iqtisodiy asoslangan harid baholari qishloq xo'jaligi mahsulotlari taklifini, unga bo'lgan talab holatini, mos ravishda ichki bozordagi shakllanadigan baholar darajasini hisobga olishi kerak.

Boshqa tomondan, xarid baholarining miqdori jahon baholari darajasiga mos kelishi yoki unga yaqinlashishi kerak. Aynan qishloq xo'jaligi mahsulotlariga jahon bahosi darajasi hozirgi davrda harajatlar va samaradorlikning, mahsulot sifatining ijtimoiy zaruriy darajasiga haqqoniy o'lchov bo'lishi mumkin

1- jadval

Samarqand viloyatidagi barcha toifadagi xo'jaliklarda 1 s. mahsulotlarning sotish bahosi (2008-2014 yy.)*

№	Mahsulot Lar	Yillar							2014 yil 2008 yilga nisbatan o'zgarish	
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	+,-	%
1.	G'alla	23300	22200	24200	34600	36400	41100	48400	25100	2,1 m
2.	Paxta	44900	51600	63500	73800	83700	96300	103300	58400	2,3 m
3.	Tamaki	16220 0	19000 0	31790 0	31850 0	31850 0	34780 0	32500 0	16280 0	2,0 m
4.	Sabzavot	13360	12680	16900	22400	26400	34800	48400	35040	3,6 m
5.	Kartoshk a	40000	35700	36600	41900	64200	73500	98200	58200	2,5 m
6.	Poliz	13000	15200	17000	25000	26000	35900	50000	37000	3,8 m
7.	Meva	18000	27600	27300	35900	53300	80800	94900	76900	5,3 m

8.	Uzum	25000	35000	35000	42200	60400	11030 0	96900	71900	3,9 m
9.	Go'sht	26500 0	34770 0	52840 0	62860 0	63820 0	85120 0	79880 0	53380 0	3,0 m
10.	Sut	50000	51800	73000	88800	86600	10500 0	88000	38000	1,8 m
11.	Tuxum	19000	18000	22000	28000	28000	35000	34100	15100	1,8 m
12.	Pilla	13910 0	13370 0	16570 0	29900 0	40000 0	47340 0	48150 0	34240 0	3,5 m

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

Tahlil etilayotgan davrda, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining baholari turli darajada o'zgarib borgan. Bunda eng yuqori o'sish sur'ati meva, uzum va polizda bo'lib, ular mos ravishda 5,3; 3,9 va 3,8 martani tashkil etgan. Shuningdek, bu ko'rsatkich - go'sht va pillada - 3,0-3,5 martani, g'alla, paxta, tamaki, sabzavot, kartoshkada - 2,0 dan 3,6 gacha oshgan bo'lsa, sut sog'ish va tuxum yetishtirishda - 1,8 martani tashkil etgan.

Demak, 2014 yilda 2008 yilga nisbatan mahsulotlarning o'rtacha sotish baholari keskin ko'tarilgan. Ammo qishloq xo'jaligi korxonalarida mahsulotlarining o'rtacha sotish baholari erkin, ichki va jahon bozori baholariga nisbatan anchagina pastdir. Bu holat ayniqsa, davlat buyurtmasi asosida sotiladigan paxta xom-ashyosi va g'alla mahsulotlariga taalluqlidir.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga garantiyalangan baholar mahsulotlarni davlat fondiga sotib olganda qo'llaniladi.

Bulardan tashqari bozor iqtisodiyotida quyidagi baholar ham keng qo'llaniladi:

- Jahon
- Bazis
- Ma'lumot
- Transfert
- Garov

Jahonbaholari -tovarlarni import yoki eksport sharoitida sotish uchun foydalaniladi. Ular jahonda yetakchi tovar ishlab chiqaruvchilar va mahsulot yetkazib beruvchilar bahosiga qarab aniqlanadi.

Bazis - oldindan tuzilgan bitimlarda boshlang'ich baho sifatida qo'llaniladi va qo'shimcha hamda olib tashlashlar yordamida tuzatishlar kiritilishi mumkin.

Ma'lumot - o'tgan davr uchun haqiqatda tuzilgan bitimlar bo'yicha yoki shu mahsulotni boshqa yetkazib beruvchilar bo'yicha baho darajasini aks ettiradi.

Transfert - bu turli xil baholar bo'lib, u xalqaro birlashmalar, firmalar, kompaniyalar va transmilliy kompaniyalar doirasida tovar va xizmatlarni yetkazib berish uchun hisob-kitoblarda qo'llaniladi.

Garov - mahsulotlar garovga sotib olinganda qo'yiladigan baholar.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining xususiyatlaridan kelib chiqib shuni ta'kidlash lozimki, ayrim dehqonchilik mahsulotlari turli davrlarda ma'lum bir talab va taklif asosida sotilib, uning bahosida keskin tafovutlar paydo bo'ladi. Bu esa bahoning mavsumiy xarakteridir. Ayrim mahsulotlar ham ishlab chiqarilgan paytda ham ma'lum bir davr saqlanib, keyin sotiladi. Shunga qarab, ularning bahosi ko'tarilib yoki pasayib turadi.

Qishloq xo'jaligida baholarining tebranib turishi bozor kon'yukturasidan kelib chiqadi. Bu esa tabiiy sharoitga bog'liq.

13.3. Bozor sharoitida baholar shakllanishini takomillashtirish

Davlatning agrosanoat majmuini rivojlantirishga qaratilgan baho va moliya-kredit siyosati eng avvalo quyidagi muhim masalalarni hal qilishga qaratilgan bo'lishi kerak:

- mamlakat oziq-ovqat mahsulotlari bilan o'z-o'zini ta'minlashni rag'batlantirish va oziq-ovqat xavfsizligiga erishish;
- sanoat va qishloq xo'jaligi o'rtasida ekvivalent munosabatlarga erishish;
- qishloq xo'jaligiga agrosanoat majmuasi birligi va uning sferalari monopoliyasining salbiy ta'sirini pasaytirish;
- qishloq tovar ishlab chiqaruvchilarini kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni ta'minlaydigan darajada daromadga ega bo'lishini qo'llab quvvatlash;
- ishlab chiqarish samaradorligini o'stirishda, mehnat unumdorligini oshirishda, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan foydalanishga ko'maklashish;
- mamlakat ichida yagona iqtisodiy makonni vujudga keltirish, yaqin va uzoq xorij bozorlariga chiqish.

Baho va moliya-kredit mexanizmlari o'rtasida mustahkam aloqadorlik zarur bo'lib, ularning qo'shilib ketishi qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarini me'yordagi joriy faoliyat va kengaytirilgan takror ishlab chiqarish uchun zarur daromadlar bilan ta'minlashi mumkin.

Bozor iqtisodiyotida baho munosabatlari quyidagi tamoyillarga asoslanishi mumkin:

- erkin baholarning davlat boshqaradigan baholar bilan qo'shilib ketishi;
- talab va taklif ta'siri ostida muvozanat bahosining vujudga kelishi;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari bahosining va qishloq xo'jaligiga yetkazib beriladigan sanoat mahsulotlari bahosi bilan ekvivalentligini ta'minlash;
- taklif bahosini hisoblashda me'yoriy usullardan foydalanish;
- tovar ishlab chiqaruvchilarni kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni amalga oshirish uchun yetarli darajada daromad bilan ta'minlash;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish va uning samaradorligini oshirish;
- mahsulot sifatiga va uni sotish muddatlariga qarab baholarni tabaqalantirish;
- qishloq xo'jaligida fan-texnika taraqqiyotini rag'batlantirish;
- moliya-kredit munosabatlari va baholarning aloqadorligini optimallashtirish.

Bozor iqtisodiyotining asosiy tamoyillaridan biri muvozanat bahosining vujudga kelishidir. Uning darajasi har bir tovar uchun talab va taklif teng kelganda, mos kelganda aniqlanadi. Ana shu mos kelgan paytda baho bir vaqtning o'zida mahsulot ishlab chiqarishning ijtimoiy zaruriy xarajatlarini aks ettiradi. Lekin amaliyotda har doim ham bunday bo'lavermaydi. Bu o'zaro aloqador bir qancha omillarga bog'liq: monopoliyaning mavjudligi va sof raqobatning yo'qligi, inflyasiyaning ta'siri va boshqalar. Qishloq xo'jaligida, shuningdek, renta omillarining va asosiy turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlariga nisbatan past elastik talabning harakat qilishi muvozanat baholarining harakat doirasini qisib qo'yadi. Qishloq xo'jaligida baholarning erkin vujudga kelishi boshqa tarmoqlarga qaraganda chegaralangan, shuning uchun ularga nisbatan bu yerda davlatning boshqaruvchi(tartibga soluvchi)lik roli ancha kattaroq bo'lishi kerak. Stixiyali bozor asosida tarmoqlar qo'shimcha mahsulotlarning baho orqali qayta taqsimlanishi ba'zi tarmoqlarda turg'unlik holatlarini va boshqalarni keltirib chiqarib, me'yoriy takror ishlab chiqarish asosini buzadi. Baho munosabatlarini butun takror ishlab chiqarish jarayonida, mahsulot ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan moddiy-texnikaviy resurslarni sotib olishdan boshlab to uni pirovard sotishgacha bo'lgan jarayonida qarab chiqish kerak bo'ladi. Butun jarayon davomida daromadlarni qayta taqsimlash sodir bo'ladi. Pirovard mahsulotni yaratishda qatnashuvchilar o'rtasida baho tarkibidagi xarajatlar va foydaning salmog'i o'rtasida teskari bog'liqlik kuchayadi. Bu asosan qishloq xo'jaligiga tegishli bo'lib, bu tarmoqda xarajatlar yuqori salmoqqa ega, jami foyda esa nisbatan oz salmoqni tashkil etadi.

Amaliyotda bozor sharoitida tovar va xizmatlarga baho shakllanishining bir qancha usullari mavjud.

1.O'rtacha xarajatlar darajasi qo'shilgan foyda bo'yicha baholarni o'rnatish. Bu usul mahsulot tannarxiga bir xil qo'shimcha hisoblashdan iborat

2.Zararsizlikni ta'minlash va maqsadli foyda olish. Bu usul umumiy xarajatlarni va turli darajadagi sotish hajmidan kutilayotgan tushumni taqqoslashga asoslanadi.

3.Mahsulotning real qiymatidan kelib chiqib baholarni o'rnatish. Bu usul mahsulotga qo'yilgan bahoning aniq miqdoriga xaridorlarning ta'sirlanishiga tayanadi.

4.O'rtacha joriy baholar darajasi asosida baholarni o'rnatish. Tovar ishlab chiqaruvchi asos qilib raqobatchilar bahosini qabul qiladi va o'zining xarajatlariga va mahsulotga bo'lgan talabga e'tibor qilmaydi.

Nazorat uchun savollar

- 1.Baho deb nimaga aytiladi.
- 2.Bahoning vazifalari nimalardan iborat
- 3.Bahoning turlarini ayting
- 4.Baho nima asosda shakllanadi.
- 5.Bozor iqtisodiyoti sharoitida bahoga ta'sir qiluvchi omillar

14-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGI YALPI VA TOVAR MAHSULOTLARINI KENGAYTIRILGAN TAKROR ISHLAB CHIQRARISH

Reja:

14.1.Yalpi mahsulot tushunchasi, uning tarkibi, hisoblash va baholash. Yalpi mahsulotni takror ishlab chiqarish turlari va omillari

14.2.Yalpi mahsulotning taqsimlanishi

14.3.Tovar mahsulot tushunchasi, tovarlilik darajasi va uni oshirish imkoniyatlari

14.4.Tovar mahsulotning sifati, uni yaxshilash va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlari

Kalit so'zlar: Iqtisodiy samaradorlik, jonli mehnat, buyumlashgan mehnat, xarajat, samara, mezon, mahsulot miqdori, bozor tizimi, bozor mexanizmi, yalpi mahsulot, yalpi daromad, sof daromad, rentabellik.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
2. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish.T.: «O'zbekiston» 1995 yil
4. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
5. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
8. Karimov I.A.O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
9. Abdug'aniev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular.T. 2001y.
10. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.

11. Ismoilov A.Q., Murtazaev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
12. Jo'raev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish.
13. Darslik.Toshkent, Istiqlol, 2004 y.
14. Axmedov U. Effektivnost funktsionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
15. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelniy fond Uzbekistana i perspektivi yego pol'zovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
16. Dobrinin V.A. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g,
17. Yemelyanov A.M. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
18. Jo'raev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
19. Kayumov F., Abdullaev R. Arendniy podryad v sel'skom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mehnat» 1983 yil.
20. Kayumov F. Effektivnost` APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
21. Nosirov N., Abdullaev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
22. Xolmo'minov SH.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezonini bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston
7. Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
8. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» ? ; T.; «Adolat» 1993 yil.
9. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
10. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
11. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
12. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar ? 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida
15. iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni

takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.

17. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
18. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

O'quv soati: 4 soat	Talabalar soni: 60-80 ta
O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza	Mavzu- Qishloq xo'jaligi yalpi va tovar mahsulotlarini kengaytirilgan takror ishlab chiqarish– ko'rgazmali ma'ruza
Mavzu rejasi	<p>14.1.Yalpi mahsulot tushunchasi, uning tarkibi, hisoblash va baholash. Yalpi mahsulotni takror ishlab chiqarish turlari va omillari</p> <p>14.2.Yalpi mahsulotning taqsimlanishi</p> <p>14.3.Tovar mahsulot tushunchasi, tovarlilik darajasi va uni oshirish imkoniyatlari</p> <p>14.4.Tovar mahsulotning sifati, uni yaxshilash va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlari</p>
<p>Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:</p> <p>Ta'limiy: Yalpi mahsulot tushunchasi, uning tarkibi, hisoblash va baholash, yalpi mahsulotni takror ishlab chiqarish turlari va omillari, yalpi mahsulotning taqsimlanishi, tovar mahsulot tushunchasi, tovarlilik darajasi va uni oshirish imkoniyatlari haqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.</p> <p>Tarbiyaviy: Talabalarda yalpi mahsulot tushunchasi, uning tarkibi, hisoblash va baholash, yalpi mahsulotni takror ishlab chiqarish turlari va omillari, yalpi mahsulotning taqsimlanishi, tovar mahsulot tushunchasi, tovarlilik darajasi va uni oshirish imkoniyatlari haqida tasavvurlar shakllanadi.</p> <p>Rivojlantiruvchi: Talabalar yalpi mahsulot tushunchasi, uning tarkibi, hisoblash va baholash, yalpi mahsulotni takror ishlab chiqarish turlari va omillari, yalpi mahsulotning taqsimlanishi, tovar mahsulot tushunchasi, tovarlilik darajasi va uni oshirish imkoniyatlariga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.</p>	
<p style="text-align: center;">Pedagogik vazifalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Yalpi mahsulot tushunchasi, uning tarkibi, hisoblash va baholash. Yalpi mahsulotni takror ishlab chiqarish turlari va omillari haqida tushunchalar berish; • Tovar mahsulotning sifati, uni yaxshilash va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlari bilan tanishtirish; 	<p style="text-align: center;">O'quv faoliyatining natijalari</p> <p>Talaba:</p> <p>14.1.Yalpi mahsulot tushunchasi, uning tarkibi, hisoblash va baholash. Yalpi mahsulotni takror ishlab chiqarish turlari va omillari</p> <p>14.2.Yalpi mahsulotning taqsimlanishi</p> <p>14.3.Tovar mahsulot tushunchasi, tovarlilik darajasi va uni oshirish imkoniyatlari</p> <p>14.4.Tovar mahsulotning sifati, uni yaxshilash va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlari</p>

<i>Ta'lim metodlari</i>	Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.
<i>Ta'lim vositalari</i>	Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.
<i>Ta'lim shakllari</i>	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
<i>O'qitish shart-sharoiti</i>	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
<i>Monitoring va baholash</i>	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (20 daqiqa)	1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2.Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (120 daqiqa)	2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi. Talabalar yalpi mahsulot tushunchasi, uning tarkibi, hisoblash va baholash, yalpi mahsulotni takror ishlab chiqarish turlari va omillari, yalpi mahsulotning taqsimlanishi, tovar mahsulot tushunchasi, tovarlilik darajasi va uni oshirish imkoniyatlariga oid tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rtaga tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1.Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (20 daqiqa)	3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi.	3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2.Savol beradilar, javob beradilar. 3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqla-rini bajaradilar.

	3.4. Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.4. Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.
--	---	---

14.1. Yalpi mahsulot tushunchasi, uning tarkibi, hisoblash va baholash. Yalpi mahsulotni takror ishlab chiqarish turlari va omillari

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining pirovard natijasi yalpi mahsulotdir. Qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti deganda, shu tarmoqning ma'lum birdavr ichida ishlab chiqarilgan mahsulotlar miqdorining yig'indisi tushuniladi. Uning tarkibiga faqat dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari kiradi.

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti natura va qiymat ko'rsatkichlarda hisobga olinadi. Natural ko'rsatkichlar qishloq xo'jaligida yaratilgan iste'mol qiymatlarning tarkibi va miqdorini aks ettiradi. Sentner, tonna va boshqa o'lchovlarda hisoblanadigan yalpi mahsulot ko'rsatkichiga, dehqonchilikda – alohida ekinlar yoki bir xil tipdagi qishloq xo'jaligi ekinlari asosiy mahsulotlari, yosh ko'p yillik daraxtlarning va dehqonchilikdagi tugallanmagan ishlab chiqarishning (kuzgi ekinlarning ekish va kelgusi yil hosili uchun xarajatlar) o'sishidagi o'zgarishlar, shuningdek tarmoqning boshqa (qo'shimcha) mahsulotlari (somon, pohlol va boshqalar); chorvachilikda – tayyor mahsulotning alohida turlari bo'yicha (sut, jun, tuxum va boshqalar) yalpi tushum: bola, mollar va parrandalarning tirik vaznining o'sishi, shuningdek, tarmoqning boshqa qoldiq mahsulotlari (go'ng va boshqalar) kiradi.

Tarmoqlar bo'yicha qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining tarkibi quyidagicha bo'ladi:

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti:

I. Dehqonchilik mahsulotlari:

a) qishloq xo'jalik ekinlari asosiy mahsulot yalpi hosili;

b) ko'p yillik daraxtlarni o'stirish;

v) tugallanmagan ishlab chiqarish qoldig'idagi o'zgarish (kuzgi ekinlar xarajati);

g) qo'shimcha mahsulot (somon, pohlol va boshqalar).

II. Chorvachilik mahsulotlari

a) qoramol va parrandalardan xo'jalikda foydalanishdan olingan, mahsulotlar (sut, jun, tuxum, pilla, qorako'l teri va boshqalar);

b) qoramol va parrandalarning o'sishi (tirik vaznda);

v) buzoqlar, qo'zi, uloq va boshqa olingan bolalar;

g) qoldiq mahsulotlar (go'ng va boshqalar).

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotini qishloq xo'jaligi korxonalari yalpi mahsuloti bilan almashtirmaslik kerak. Qishloq xo'jaligi korxonalarining yalpi mahsuloti ancha keng ma'noga ega bo'lib, u o'z ichiga qishloq xo'jaligi mahsulotidan tashqari yordamchi, sanoat va boshqa ishlab chiqarishlarni, ish va xizmatlari oladi. Masalan: xo'jalikda qayta ishlangan (un, o'simlik, mol yog'i va h.k) dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari va boshqalar qishloq xo'jaligi mahsuloti emas, balki sanoat mahsuloti hisoblanadi. Ular ham qishloq xo'jaligi korxonalari yalpi mahsuloti tarkibiga kiradi.

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotini umumiy ifodalash uchun taqqoslama va joriy baholarda, shuningdek mahsulot tannarxi bo'yicha baholanadi. Mahsulotning umumiy hajmini, uning yillar bo'yicha. dinamikasidagi o'zgarishlarni, aniqlash uchun, shuningdek, yillik va soatlik mehnat unumdorlik darajasini, fond qaytimini hisoblash va boshqa maqsadlar uchun yalpi mahsulot taqqoslama baholarda baholanadi. Yalpi mahsulotni joriy baholarda baholash sof daromadni hisoblash uchun foydalaniladi. Qishloq xo'jaligining yalpi mahsulotlari qiymati uning tannarxi bo'yicha hisoblanadi.

2014 yilda Samarqand viloyati bo'yicha barcha toifadagi xo'jaliklarda taqqoslama baholarda, qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti 4912988,0 mln. so'mni, shu jumladan dehqonchilik bo'yicha 2777654,0 mln. so'mni, chorvachilik bo'yicha 2135334,0 mln. so'mni tashkil etgan. Shuningdek

tannarx bo'yicha baholangan yalpi mahsulot jami 4081926,0 mln.so'mni, shu jumladan dehqonchilikda 2178822,0 mln.so'mni, chorvachilikda esa 1903104,0 mln.so'mni tashkil etgan.

Respublika bo'yicha yalpi ichki mahsulotning yillar davomida o'zgarishi qishloq xo'jaligida ayrim qishloq xo'jalik mahsulotlarining o'sish sur'atlarida namoyon bo'ladi. Qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsuloti 1996 yilda (oldingi yilga nisbatan solishtirma baholarda) – 6,5%, 1997 yilda – 5,8%, 1998 yilda – 4%, 1999 yilda – 5,9%, 2000 yilda ob-havoning, ayniqsa suv resurslarining tanqisligiga qaramasdan – 3,2% ko'paydi. Undan keyingi davrlarda esa, 2005 yilda – 5,4%, 2006 yilda – 6,7%, 2007 yilda – 6,1%, 2008 yilda – 4,5%, 2009 yilda – 5,8%, 2010 yilda – 6,9%, 2011 yilda – 6,6%, 2012 yilda – 7,2%, 2013 yilda – 6,9% va 2014 yilda ham 6,9% ga qo'shimcha o'sishga erishildi.

Pulda ifodalangan dehqonchilik yalpi mahsuloti ko'rsatkichi(DYaM) qishloq xo'jaligi ekinlari yalpi hosili qiymati (EYaHK), ko'p yillik daraxtlarni o'stirish xarajatlari qiymati (KYDO'Q), tugallanmagan ishlab chiqarish qiymatidagi o'zgarishlar va boshqa mahsulotlar qiymati (T ishlab chiqarish va BMQ)dan tashkil topadi. Misollarni, Samarqand viloyatidagi barcha toifadagi xo'jaliklarning 2014 yil ma'lumotlari asosida ko'rib chiqamiz:

$$DYaM = EYaHQ + KYDO'Q + T i/ch \text{ va } BMQ = 2777654 \text{ mln.so'm}$$

Chorvachilik yalpi mahsuloti (ChYaM) esa, mollar va parrandalardan xo'jalikda foydalanish natijasida olingan mahsulotlar qiymati(MPMQ); mol va parrandalar tirik vazni o'sishining qiymati (TVO'Q), olingan bola qiymati(OBQ) va boshqa mahsulot qiymati (BMQ)dan tashkil topadi.

$$ChYaM = MPMQ + TVO'Q + OBQ + BMQ = 2135334 \text{ mln.so'm}$$

Pulda ifodalangan qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti tarmoqda barcha yaratilgan moddiy boyliklarga umumlashgan tavsif beradi. U qishloq xo'jaligining jami ijtimoiy mahsulotdagi salmog'ini, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi tarmoq strukturasi darajasi va dinamikasini, alohida kategoriyadagi korxonalarining mahsulot ishlab chiqarishdagi rolini, ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini hisoblash uchun zarur, umum iqtisodiy ko'rsatkich sifatida harakat qiladi.

Qishloq xo'jalikda - pulda ifodalangan yalpi mahsulot ko'rsatkichlarining bir qator kamchiliklari mavjud bo'lib, ular quyidagilardir:

1. Yalpi mahsulot faqat jonli mehnat emas, balki buyumlashgan mehnatning ham natijasidir. Shuning uchun yalpi mahsulot bo'yicha hisoblangan ko'rsatkichlar, jonli mehnatni tejash hisobiga yuqori bo'lmasdan, balki moddiy resurslarni ko'p sarflash hisobiga amalga oshadi;

2. Yalpi mahsulotni hisoblashning hozirgi - ya'ni dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari summasini qo'shib hisoblash metodikasi takroriy hisoblashga yo'l qo'yadi. Masalan: yem dehqonchilikda ham, chorvachilikda ham mahsulotlar tannarxi moddasida ikki marta hisobga olinadi;

3. Yalpi mahsulotni joriy xarid baholarida baholash, uning haqiqiy qiymatini pasaytiradi, ya'ni yalpi mahsulotning tovar bo'lmagan qismi tannarx bo'yicha baholanadi. U xarid bahosidan sof daromadning miqdoricha kam bo'ladi, ya'ni yalpi mahsulotning qiymati qishloq xo'jalik yalpi mahsulotining tovar bo'lmagan qismini ishlab chiqarishga ketgan, qo'shimcha mehnatni hisobga olmaydi;

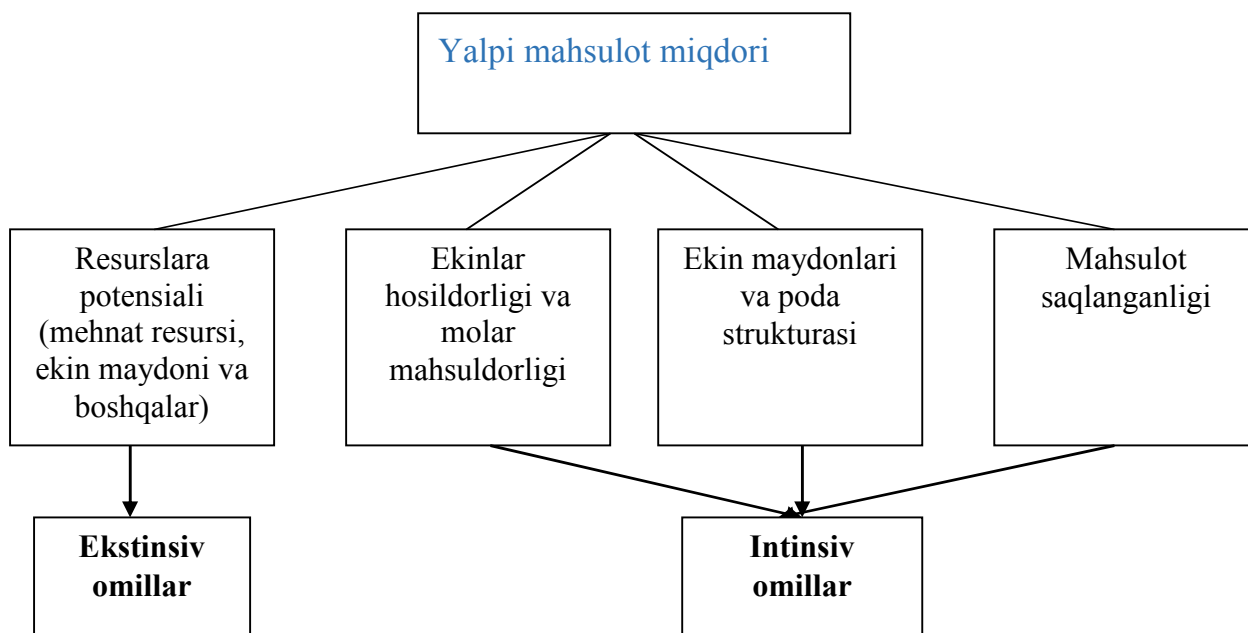
4. Yalpi mahsulot ko'rsatkichi har doim ham ma'lum korxonalar kollektivining real mehnat hissasini aks ettirmaydi, chunki uning miqdori boshqa tarmoqlardan keladigan material resurslarning hajmiga ham bog'liq;

5. Taqqoslama baholarda hisoblangan yalpi mahsulot ko'rsatkichi, uning sifatini to'liq aks ettirmaydi.

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti foydalanishiga qarab, ikki qismga bo'linadi. Bir qismi (urug', yem, buzoqlar uchun ajratilgan sut, inkubator uchun tuxum va boshqalar) bevosita qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish maqsadlari uchun iste'mol qilinadi. Boshqa qismi esa pirovard mahsulot

deyiladi va sotish uchun foydalaniladi. Shu sababli qishloq xo'jaligida «yalpi oborot» tushunchasi ham ishlatiladi. Yalpi mahsulotdan farq qilib, yalpi oborot o'z ichiga hamma yalpi mahsulotni oladi, ya'ni ichki ishlab chiqarish ehtiyojlariga sarflanadiganini ham, sotiladiganini ham. Yalpi oborot yalpi mahsulotdan ichki ishlab chiqarish oborotining miqdoriga ko'pdir. Qishloq xo'jaligida, boshqa tarmoqlardan farq qilib, yalpi oborot va yalpi mahsulot bir-biriga teng. Chunki, yalpi mahsulot yalpi oborot usuli bo'yicha hisoblanadi, ya'ni unga ichki xo'jalik oboroti ham kiradi. Shuning uchun qishloq xo'jaligida yalpi oborot ko'rsatkichi hisoblanilmaydi. Qishloq xo'jalik mahsulotlarining to'xtovsiz va o'sib borayotgan iste'moli uni ishlab chiqarish jarayonini takrorlanib va yangilanib turishini, ya'ni takror ishlab chiqarishni zarur qilib qo'yadi. Takror ishlab chiqarish ikki xil: oddiy va kengaytirilgan bo'ladi. Oddiy takror ishlab chiqarishda jamg'arish bo'lmaganligi uchun ishlab chiqarish jarayoni ilgari hajmda, ya'ni o'zgarmagan holda takrorlanadi. Kengaytirilgan takror ishlab chiqarishda, ishlab chiqarish hajmi, jamg'armadan foydalangan holda, kengaygan holda takrorlanib, yangilanib turadi. Kengaytirilgan takror ishlab chiqarishda ekstensiv va intensiv yo'llaridan foydalaniladi.

Qishloq xo'jaligida yalpi mahsulot ishlab chiqarishni o'stirish uchun quyidagi omillardan foydalaniladi.

1-rasm. Yalpi mahsulot ishlab chiqarishga ta'sir qiluvchi omillar.

1-jadval ma'lumotlaridan bir qaraganda 2005-2014 yillarda qishloq xo'jaligi mahsulotlari joriy narxlarda 6,2 martaga, jumladan dehqonchilik mahsulotlari 6,6 va chorvachilik mahsulotlari esa 5,7 martaga oshganligini ko'rish mumkin. Bu davrda joriy baholar keskin oshib ketganligi tufayli taqqoslashni amalga oshirib bo'lmaydi. Lekin, bu jadval 2014 yilga kelib barcha toifadagi xo'jaliklarda fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari va boshqa qishloq xo'jaligi korxonalarining hissasini aniqlash imkonini beradi. 2005 yilda ularning hissasi mos ravishda – 24,4 ; 61,7 va 14,0 % ni tashkil etgan bo'lsa, 2014 yilda esa 32,9 ; 65,1 va 2,0 % ga teng bo'lgan. Ya'ni fermer xo'jaliklari va dehqon xo'jaliklariniki oshib borish va boshqa qishloq xo'jaligi korxonalariniki kamayib borish tendensiyasiga ega.

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasi
(amaldagi narxlarda; milliard so'm)(2005-2014 yy.) *

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014**
Barcha toifadagi xo'jaliklar										
Jami	5978,3	7538,8	9304,9	11310,7	13628,6	16774,7	21422,3	24370,3	34201,4	36957,2
Dehqonchilik	3323,1	4215,0	5170,1	6400,1	8089,0	10023,0	12762,3	14155,3	21211,8	21810,6
Chorvachilik	2655,2	3323,8	4134,8	4910,6	5539,6	6751,7	8660,0	10215,0	12989,6	15146,6
Ferma xo'jaliklari										
Jami	1458,5	2367,5	3111,0	3686,0	4822,6	5962,8	7505,1	8377,2	12025,5	12142,0
Dehqonchilik	1382,3	2264,2	2962,7	3484,2	4575,9	5658,3	7072,8	7929,6	11327,1	11472,4
Chorvachilik	71,2	103,3	148,3	201,8	246,7	304,5	432,3	447,6	698,4	666,4
Dehqon xo'jaliklari										
Jami	3689,4	4698,7	5959,7	7367,3	8504,6	10468,9	13453,2	15474,2	21492,7	24067,3
Dehqonchilik	1231,3	1624,4	2128,8	2832,6	3403,1	6214,2	5553,5	6068,4	9672,6	10076,5
Chorvachilik	2458,1	3074,3	3830,9	4534,7	5101,5	4254,7	7899,7	9405,8	11820,1	13995,4
Qishloq xo'jaligi korxonalarini										
Jami	835,4	472,6	234,2	257,5	301,5	343,0	464,0	518,9	683,2	747,9
Dehqonchilik	709,5	326,4	78,6	83,4	110,1	233,0	136,0	157,3	212,1	261,7
Chorvachilik	125,9	146,2	155,6	174,1	191,4	110,0	328,0	361,6	471,1	484,8

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

** Dastlabki ma'lumotlar

2014 yilda 2005 yilga nisbatan barcha toifadagi xo'jaliklarda fermer xo'jaliklarining salmog'i: dehqonchilikda 41,6 dan 52,6 % ga, chorvachilikda 2,7 dan 4,4 % ga oshgan. Dehqon xo'jaliklariniki esa mos ravishda 37,0 dan 46,2 % ga oshib va 92,6 dan 92,4 % ga kamaygan. Boshqa qishloq xo'jaligi korxonalariniki esa mos ravishda 21,3 dan 1,2 % ga va 4,7 % dan 3,2 % ga pasaygan.

Ekstensiv omillarga ishlab chiqarish resurslarining miqdorini aks ettiradigan miqdoriy omillar kiradi. Xodimlar sonining, ekin maydonlarining, mollar bosh sonining, asosiy va material aylanma vositalar hajmining ko'payishi yoki kamayishi yalpi mahsulot miqdorining o'zgarishiga olib keladi. Lekin qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish resurslari – ish kuchi, yer, ozuqa, chorvachilik binolari va boshqalar – chegaralangani uchun ekstensiv asosda mahsulot ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish asosiy omil hisoblanmaydi.

Shuning uchun, qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqarishni, harakatdagi resurslar potensialidan foydalanishni sifat jihatdan yaxshilashga asoslangan intensiv omillar asosida ko'paytirish maqsadga muvofiqdir. Bu omillar ichida hal qiluvchi qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligi va hayvonlar mahsuldorligini oshirishdir. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishga mablag'ni ko'paytirib, mehnat, yer va moddiy resurslardan samarali foydalanib, mavjud o'zlashtirilgan yer resurslari va mavjud mol bosh sonidan qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligi va mollar mahsuldorligini oshirish mumkin.

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulot miqdoriga ekin maydonlari va poda oboroti tarkibi muhim ta'sir ko'rsatadi. Ekin maydonlari tarkibini takomillashtirish deganda, hosildorligi past ekinlar o'rniga hosildorligi yuqori bo'lgan ekinlarni almashtirib, ularning salmog'ini oshirish tushiniladi. Ancha yuqori hosilli ekinlar bilan ekin maydonlarini yanada kengaytirish dehqonchilik mahsulotlari yalpi hosilini ko'paytirish imkonini beradi.

Chorvachilikda poda oboroti tarkibini takomillashtirish, podada ancha mahsuldorli mollarni, shuningdek podada sog'in sigirlar, ona qo'ylar, echkilar va boshqalarga salmog'ini oshirish tushiniladi.

Podada sigirlar salmog'ini oshirish degani, masalan bir bosh sigirdan ozuqani kam miqdorda oshirgan holda sut ishlab chiqarish keskin ko'paytirishdir.

Mamlakat oziq – ovqat fondini ko'paytirishning muhim manbai, qishloq xo'jalik mahsulotlaridagi yo'qotishlarni tugatish, ulardan foydalanishni yaxshilashdir. Chunki har yili ishlab chiqarish, saqlash, ortish-tushirish qoidalariga amal qilmaslik, shuningdek mahsulotning sifatini buzilishi hisobiga necha millionlab so'm zarar ko'rilmog'da.

14.2. Yalpi mahsulotning taqsimlanishi

Takror ishlab chiqarish jarayonida qishloq xo'jalik yalpi mahsuloti qiymat shaklida qoplash fondini (QF) yoki material xarajatlarni (MX) va sof mahsulotni (SM) yoki yalpi daromad(YaD)ni o'z ichiga oladi. Misollarni, Samarqand viloyatidagi barcha toifadagi xo'jaliklarning 2014 yil ma'lumotlari asosida ko'rib chiqamiz:

$$YaMQ = (QF)MX + (SM)YaD = 2853679 + 2059309 = 4912988 \text{ mln. so'm}$$

SM yangidan yaratilgan qiymatdir, ya'ni qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlarining o'z mehnatlari bilan real yaratilgan qiymatdir.

Hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligining rivojlanishida sof mahsulot ko'rsatkichi xo'jalik ishlab chiqarish faoliyati natijalarini baholashda va ishlab chiqarish hajmini o'lchashda instrument sifatida katta ahamiyatga ega. Bundan tashqari, sof mahsulot mehnat predmetlarining takroriy hisobini o'z ichiga olmaydi, u xarajatlarni tejash mexanizmining muhim elementi sifatida ham ko'rinadi. Sof mahsulot va yalpi daromad o'rtasidagi farq shundan iboratki, sof mahsulot yangidan yaratilgan qiymatning miqdorini bevosita ishlab chiqarish jarayonida xarakterlaydi, yalpi daromad esa sotish jarayonini hisobga olib, ya'ni ayirboshlash vositasidan keyin aks ettiradi. Amaliyotda bu ikki ko'rsatkich ham yalpi mahsulot qiymatidan moddiy xarajatlarni ayirib tashlab topiladi, shuning uchun ularning miqdori o'rtasida aytarli darajada keskin farq bo'lmaydi. Sof mahsulot ko'proq o'zgaras

baholarda hisoblash zarur bo'lganda, ya'ni ishlab chiqarishning fizik hajmining, mehnat unumdorligining, fond qaytimining dinamikasini aniqlash uchun ishlatiladi. Joriy xo'jalik faoliyatida ko'pincha yalpi daromaddan foydalaniladi, chunki u yangidan yaratilgan qiymatning sotilgan qismini aks ettirib, mahsulot sotishdan kelgan tushum va foyda ko'rsatkichlari bilan aloqadordir.

Qishloq xo'jaligida yalpi daromadni hisoblash quyidagicha amalga oshiriladi. Tannarx bo'yicha hisoblangan qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti qiymatiga, mahsulot sotishdan olingan foyda qo'shiladi. Hosil bo'lgan yalpi mahsulot qiymatidan joriy yildagi barcha moddiy xarajatlarni ayirib tashlab, yalpi daromad topiladi(2-jadval):

$$YaMQ + F(Z) - MX = YaD = 4912988 - 2853679 = 2059309 \text{ mln. so'm}$$

2-jadval

Yalpi mahsulot va unig taqsimlanishini hisoblash usuli Samarqand viloyatidagi barcha toifadagi xo'jaliklar hisoboti ma'lumotlari (2014 yil) asosida ko'rsatilgan:

Ko'rsatkichlar	Mln.so'm
1.Yalpi mahsulot qiymati	4912988
2.Moddiy xarajatlar	2853679
3.Yalpi daromad	2059309
4.Mehnat haqi xarajatlari	1228247
5.Sof daromad	831062

Yalpi daromad miqdori yalpi mahsulot hajmi bilan to'g'ri bog'langan va moddiy xarajatlar miqdori bilan teskari bog'langan.

Yalpi mahsulot miqdori qancha ko'p bo'lib, moddiy xarajatlar shuncha oz bo'lsa, yalpi daromad summasi shuncha ko'p bo'ladi.

Yalpi hamda sof daromad barcha turdagi harajatlar hisobiga tashkil topadi. Yalpi daromadning tarkibi quyidagi keltirilgan formulada ko'rsatilgan:

$$YaD = MX + SD = 2853679 \text{ mln. so'm} + 2059309 \text{ mln. so'm}$$

Moddiy xarajatlar va mehnat haqi fondi mahsulot tannarxini tashkil etishini bilgan holda, sof daromadni yalpi mahsulot qiymati va tannarx o'rtasidagi farq shaklida ham aniqlash mumkin:

$$SD = YaMQ - T = 4912988 - 4081926 = 831062 \text{ mln. so'm}$$

Sof daromadni yalpi daromad va mehnat haqi fondi o'rtasidagi farq sifatida ham aniqlash mumkin:

$$SD = YaD - MeH = 2059309 - 1228247 = 831062 \text{ mln. so'm}$$

Sof daromad davlatning markazlashgan daromadiga (DMD), noishlab chiqarish sferasi xarajatlarini qoplashga ketadigan, ijtimoiy iste'mol, fondlariga (IIF) va jamg'arish fondiga (JF) bo'linadi(bu raqam har bir ishlab chiqaruvchining faoliyatidan va hukumat tomonidan belgilangan miqdorlar asosida turlicha bo'lishi mumkin):

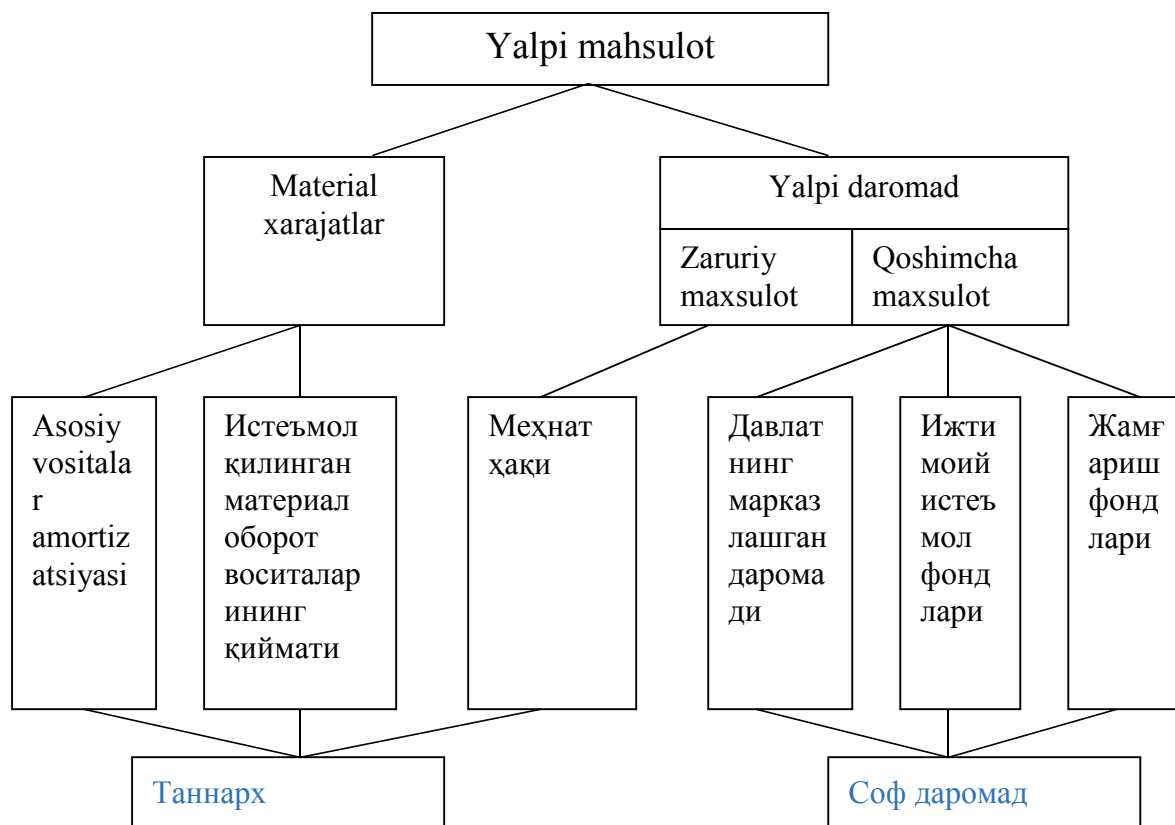
$$SD = DMD + IIF + JF$$

Jamg'arish fondi qishloq xo'jaligida kengaytirilgan takror ishlab chiqarishning asosiy manbai va zaruriy rezervlar yaratish manbai hisoblanadi. Kengaytirilgan takror ishlab chiqarish sur'atlari va imkoniyati jamg'arishning absolyut miqdoriga hamda uning sof daromaddagi hissasiga bog'liq.

Jamg'arishning nisbiy miqdorini aniqlash uchun uning normasi (JN) hisoblaniladi. U sof daromadning jamg'arishga yo'naltirilgan qismining jami sof daromad summasiga nisbati bilan aniqlanadi:

$$JN = \frac{JF}{SD} * 100$$

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining taqsimlanishi quyidagi sxemada ko'rsatiladi:

2-rasm. Yalpi mahsulotning taqsimlanishi.

Yalpi mahsulotning tarkibida shaxsiy iste'mol fondi va jamg'arish fondi o'rtasidagi rasional nisbat ahamiyatga ega. Uning tashkil topishi mahsulotning tannarxi va bahosi, binobarin harajatlar rentabelligi darajasiga bog'liq. Respublikada qabul qilingan «Mehnat Kodeksi», «Soliq Kodeksi» va boshqa qonun hujjatlarilardan oqilona foydalanish iste'mol va jamg'arma fondlari o'rtasidagi bog'lanishni ta'min etadi va bozor iqtisodiyoti samaradorligini oshiradi.

14.3. Tovar mahsulot tushunchasi, tovarlilik darajasi va uni oshirish imkoniyatlari

Qishloq xo'jaligining tovar mahsuloti deganda, yalpi mahsulotning barcha sotish kanallari orqali, ya'ni davlat, matlubot kooperatsiyasi, qishloq aholisiga, dehqon bozorida, oshxona orqali, bolalar muassasalariga va chet davlatlarga sotadigan qismiga aytiladi. Tovar mahsulotning sotilgan va bu uchun pul olingan qismi sotilgan mahsulot deyiladi. Shuning uchun «Tovar mahsulot» tushunchasi «Sotilgan mahsulot» tushunchasidan kengdir. Agar tovar mahsulotning hammasi sotilsa, u holda ikkalasi teng bo'ladi. Xo'jaliklarning hozirgi hisobotlarida tovar mahsulotning real miqdori va qiymati aniqlanmaydi. Sotish paytida sotilgan mahsulot natural shakldan pulda ifodalangan qiymat shakliga o'tadi. Sotilgan mahsulotning bir qismi o'sha zahotiy qiyamat shaklini oladi. Bu chetga

ko'rsatilgan xizmatlar yoki boshqa korxonalar uchun bajarilgan ishlarga olingan pul tushumidir. Bir butun qishloq xo'jaligining hamda alohida qishloq xo'jalikkorxonalari va alohida mahsulot turlarining tovarlilik ikki ko'rsatkichda ifodalanadi:

1. Tovar mahsulotining massasi;
2. Tovarlilik darajasi.

Bu ko'rsatkichlarning har biri o'zi mustaqil ahamiyatga ega, ammo tovar fondining absolyut miqdori hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida tovarlilik darajasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, u sotilgan mahsulotni yalpi mahsulotga bo'lib topiladi va foizlarda ifodalanadi. Alohida mahsulot turi bo'yicha tovarlilik darajasini aniqlashda yalpi mahsulot va tovar mahsulot natural ko'rinishda foydalaniladi. Ma'lum bir tarmoqning yoki butun qishloq xo'jaligining tovarlilik darajasini aniqlashda yoki har xil mahsulot chiqaradigan turli tarmoq tovarlilik darajasini solishtirganda yalpi sotilgan mahsulotning qiymat ko'rinishidan foydalaniladi. Bunda yalpi mahsulot va sotilgan mahsulot bir xil bahoda baholanishi maqsadga muvofiqdir. Amaliyotda tovarlilik darajasi quyidagicha hisoblanadi:

$$Td = \frac{SM; SMK}{YaM; YaMK} * 100$$

Bozor munosabatlari sharoitida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining tovarlilik darajasi 2 ta omil: talab va taklif bilan aniqlanadi. ko'pchilik qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchisi mahsulotga bo'lgan ichki ishlab chiqarish iste'molini chegaralab, chegaralab tovarlilik darajasini ko'tarishga harakat qiladi. Tovar mahsulot miqdorini ko'paytirish maqsadida quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi:

1. Qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligi va mollar mahsuldorligini oshirish hisobiga yalpi mahsulot ishlab chiqarishni o'stirish. Masalan: 1 yilda 1 ta sigirdan 2500 kg sut sog'ib olinsa, uning tovarlilik darajasi 80% - 85% bo'lsa, 5000 kg sog'ib olinganda, u 90% - 95% ko'tarilishi mumkin;
2. Mahsulotlarning ishlab chiqarish jarayonida sarflanishini qisqartirish;
3. Urug'lik va yemning sifatini yaxshilash, shuningdek sanoat ishlab chiqaradigan sun'iy va omuxta ozuqalardan foydalanish;
4. Mahsulotni ishlab chiqarish jarayonida, uni saqlashda va sotishda yo'qotishlarni qisqartirish.

Korxonada mahsulot sotishga katta imkoniyat bo'lishi mumkin, lekin har bir ma'lum davrda mahsulotga bozor talabi chegaralangan bo'ladi. Bu esa mahsulotning to'liq sotilmasligiga, sotilmagan qoldiqning vujudga kelishiga olib keladi. Shuning uchun mahsulot tovarlilik darajasini ko'tarish yo'llaridan biri yaxshi tashkil qilingan marketingdir.

Quyidagi jadvalda ayrim qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tovarlilik to'g'risidagi ma'lumotlar tahlili keltirilgan(3-jadval).

3-jadval

Samarqand viloyatidagi barcha toifadagi xo'jaliklarda ayrim qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tovarlilik darajasi (2014 yil)*

№	Mahsulot turlari	Mahsulot miqdori	Shundan sotilgan mahsulot	Tovarlilik darajasi, %
1	2	3	4	5=(4:3)*100
1.	Paxta, s.	2232310	2232310	100,0
2.	Don, s.	8177810	3143550	38,4
3.	Sabzavot, s.	14577070	10203950	70,0
4.	Kartoshka, s.	5267790	4214230	80,0
5.	Meva, s.	3416720	2733380	80,0

6.	Uzum, s.	4973160	3978528	80,0
7.	Poliz, s.	971870	680350	74,1
8.	Go'sht, s.	1264930	885454	70,0
9.	Sut, s.	7452090	5216460	70,0
10.	Tuxum, ming dona	9394920	8455430	90,0
11.	Pilla, s.	26880	26880	100,0

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plammateriallari. O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015.

Ma'lumki, davlat buyurtmasi asosida ishlab chiqariladigan mahsulotlar to'lig'icha davlatga sotiladi. Shuning uchun ularda tovarlilik darajasi doimo 100% ga teng bo'ladi. Bu yerda paxta va pilla shular jumlasidandir. Qolgan mahsulotlarda notovar qismi ham mavjud bo'lib, ularda tovarlilik darajasi 70-90% ni tashkil etadi. Hatto donda bu ko'rsatkich 38 % ni tashkil etgan.

14.4. Tovar mahsulotning sifati, uni yaxshilash va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlari

Bozorni oziq-ovqat va xom-ashyo mahsulotlari bilan to'ldirish vazifasi qishloq xo'jalik mahsulotlari sifatini yaxshilash muammosi bilan mustahkam aloqada. Aholining iste'molini qondiradigan har qanday mahsulot, uni foydali qiladigan ma'lum bir xususiyat, xossaga ega bo'lishi kerak. Ular mahsulotdagi iste'mol qiymatning mohiyatini aks ettiradi. Agar iste'mol qiymat mahsulotning umumiy foydaliligini ifodalasa, uning foydalilik darajasi, ya'ni ma'lum iste'molni qanoatlantirishga obyektiv qodirligini, mahsulotning sifati xarakterlaydi. Mahsulot sifati deganda, uni ma'lum bir ehtiyojini qondirish kerakligini zarur qilib qo'ygan, mahsulotdagi xususiyatlar to'plami tushuniladi.

Mahsulot sifati muhim iqtisodiy kategoriyalardan biri bo'lib, u ishlab chiqarish jarayoni va mahsulot istemolida kishilar o'rtasidagi o'zaro mustahkam munosabatlarni ifodalaydi. Ijtimoiy iste'mol doimiy emas, sifatni yaxshilash tendensiyasi obyektiv va qonuniyatli xarakterga ega. Bu birinchi navbatda iste'molning oshishi qonunining harakati bilan bog'liq. Buning mohiyati shuki, jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi bilan doimo ularning iste'moli darajasi oshib boradi va ularda bir vaqtning o'zida iste'molni to'laroq qondirish imkoniyati kengayadi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifatini yaxshilash faqat aholining oziq-ovqatga bo'lgan iste'molni to'liq qondiribgina qolmay, balki u qishloq xo'jaligi iqtisodiy samaradorligini oshirishning muhim omilidir. Shuning uchun mahsulot sifatini oshirish – bu pirovard natijada uning miqdori, resurslarni tejash, ijtimoiy iste'molni to'laroq qondirishdir. Rivojlanayotgan bozor sharoitida qishloq xo'jaligi mahsulotlari raqobatbardosh bo'lishi kerak, ya'ni bozordagi mahsulotlarga qaraganda ancha yuqori iste'mol xususiyatiga va katta talabga ega bo'lishi kerak.

Mahsulot sifatiga talab iste'molchilar, shuningdek davlat organlari tomonidan shakllanadi. Mahsulot sifatiga talabning shakllanishidagi ustunlik iste'molchiga, bozorga, raqobatga tegishlidir.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifati ishlab chiqarish resurslari - ishlab chiqarish elementlarining ishtiroqi va ta'sirida shakllanadi. Dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari hamda ishlab chiqarish resurslari sifati o'rtasida keng harakatdagi bevosita yoki ko'p pog'onali aloqa va bog'lanish mavjud. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

I. Qishloq xo'jalik mahsulotining sifati:

1. Ish kuchi sifati;
2. Fondlar bilan qurollanish;
3. Xodimlar malakasi;
4. Moddiy rag'batlantirish.

II. Yer va boshqa tabiiy resurslar sifati;

III. Moddiy resurslar sifati:

1. Asosiy vositalar sifati:
 - a) sanoatdan keladigan;

b) qishloq xo'jaligidan chiqadigan;

2.Moddiy oborot vositalarning sifati:

a) sanoatdan keladigan;

b) qishloq xo'jaligidan chiqadigan.

Mahsulot sifatini yaxshilash va uni ta'minlashning yetakchi omili ish kuchining sifati hisoblanadi. Foydali mehnat bilan shug'ullanuvchi mamlakatning har bir fuqarosi mahsulot sifatini ta'minlash bo'yicha o'z munosabatlarini quyidagilar asosida amalga oshirishlari kerak:

1.O'zaro yordam va ilg'or tajribalarni almashish;

2.Har bir ish joyida mehnat sifatiga va uning natijasiga qattiq talabchanlik;

3.Mahsulot sifati degan bosh mezondan kelib chiqib, xodimning professional ustaligi va uning mehnatga to'lanadigan haqqini baholash;

4.Har bir kishining - ishchidan to rahbargacha o'z mehnati sifati uchun shaxsiy javobgarligi;

5.Mehnat jarayonida mahsulot sifatini pasaytirish mumkin bo'lgan har qanday faoliyatni ogohlantirish.

Yer resurslarining sifati iqlim sharoitlari bilan birga faqat yetishtiriladigan ekinning tarkibini aniqlab qolmasdan va uning miqdoriga ta'sir qilib qolmasdan, balki uning sifatiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, unumli tuproqda, yerda yetishtirilgan hosilning sifati ham yaxshi, yuqori bo'ladi.

Moddiy resurslar sifati, qishloq xo'jalik mahsulotlari sifatiga 2 tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, asosiy va moddiy aylanma vositalarning ancha yuqori sifati, sifati oshirilgan mahsulot olishga, sotish bahosini oshirishga va pirovard natijada daromadni oshirishga imkon beradi. Rayonlashgan urug' navlaridan foydalanish faqat hosildorlikni oshirib qolmasdan sifatini ham yaxshilaydi. Chorvachilik mahsulotlarini ko'paytirish va sifatini yaxshilashga yemning to'yimlilik sifati katta ta'sir ko'rsatadi. Ikkinchidan, ancha sifatli moddiy resurslar mehnat sig'imini, fond sig'imini va material sig'imini pasaytiradi, bu esa ishlab chiqarish xarajatlarining pasayishiga olib keladi. Urug', yem va boshqa aylanma vositalar sifat tavsiflarining yaxshilanishi mahsulot birligi hisobiga ularga qilingan xarajatni pasaytiradi. Va aksincha, navlar va ekiladigan urug' sifatining yomonlashishi, yemlarda ozuqa moddalarining, ayniqsa proteinning pasayishi, mahsulot tannarxining o'sishiga olib keladi.

Bozorga olib chiqiladigan har qanday qishloq xo'jaligi mahsuloti kishilarning iste'molini qondirish darajasi bo'yicha tekshiruvdan o'tadi: har bir xaridor o'zining iste'molini qondiradigan mahsulotni sotib oladi, xaridorlar massasi esa kishilar iste'molini to'laroq qondiradigan mahsulotni sotib oladi, nisbatan mahsulot raqobati tashkil topadi. Shuning uchun mahsulotning raqobatbardoshligini faqat raqobatdosh mahsulotlarni o'zaro taqqoslab aniqlash mumkin. Boshqacha qilib aytganda, tovar mahsulotining raqobatbardoshligi – bozorga va sotish vaqtiga aniq bog'liq bo'lgan nisbiy tushunchadir.

Shuni bilish lozimki, mahsulotning raqobatbardoshligi, xaridor uchun muhim qiziqish uyg'otadigan uning xossasi orqali aniqlanadi. Boshqa barcha parametrlar, bu chegaradan tashqaridagi, mahsulotning raqobatbardoshligida raqobat shartlariga aloqasi yo'q sifatida qarab chiqilmaydi.

Mahsulotning raqobatbardoshligini o'rganish sistemali va to'xtovsiz o'tkazilishi kerak. Bu agar raqobatbardoshlik pasaya borsa, o'z vaqtida ma'lum qaror qabul qilishga - shu mahsulot ishlab chiqarishni qisqartirish yoki to'xtatish yoxud uning sifatini yaxshilash, boshqa bozorlarga o'tkazish va boshqalarga o'ylab ko'rishga imkon beradi. Boshqa tomondan, mahsulotning raqobatbardoshligi, shu mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish haqida qaror qabul qilingan qarorlarning samarasini oshiradi.

Hozirgi kunda, ya'ni bozor munosabatlariga o'tish sharoitida qishloq xo'jaligida bir qancha mahsulot sotish kanallari vujudga keladi va ularning harakat qilishi uchun sharoit yaratiladi.

Mahsulotni sotish kanallari deganda, sotishda ishtirok etuvchi yoki vositachilik qiluvchi shaxslar va korxonalar to'plami tushuniladi. Ular tovarlarni o'zlariga yoki boshqa bir shaxsga o'tkazish huquqini oladilar. Bu mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilardan iste'molchilarga yetkazish

maqsadida birgalikda harakat qiluvchi iqtisodiy, texnologik, tashkiliy, ijtimoiy va boshqa jarayonlar tizimidir.

Sotish kanallari bevosita va bilvosita kanallarga bo'linadi. Tovarlar sotishning bevosita kanallar deganda vositachilarsiz tovarlarni ishlab chiqaruvchilardan iste'molchilarga ko'chib yurishi tushuniladi.

Bevosita kanal orqali, masalan sabzavot va poliz mahsulotlari dehqon bozorlarida, xususiy magazinlarda, do'konlarda sotilishi mumkin. Bunday usul bilan, shuningdek, qishloq xo'jalik mahsulotlari mahalliy aholiga kassa orqali naqd pulga sotilishi mumkin.

Bilvosita sotish kanallari mustaqil vositachilardan foydalanish bilan bog'langan. Ular tovarlarni tovar ishlab chiqaruvchilardan sotib oladi va iste'molchilarga yetkazib beradi. Vositachilar sifatida davlat tashkilotlari, matlubot kooperasiyalari, savdo va sanoat korxonalarini chiqadi.

Alohida qishloq xo'jalik korxonalarini uchun mahsulotlarni turli kanallar orqali sotish ham tashkiliy, ham iqtisodiy jihatdan qiyin masala.. Korxonalar faoliyatining pirovard natijasi ma'lum darajada mahsulotni tayyorlaydigan, saqlaydigan, ortadigan-tushiradigan xizmatlarning rivojlanishiga bog'liq. Shuning uchun qishloq xo'jalik korxonalarida mahsulotni tayyorlashni va sotishni tashkil qilish bo'yicha barcha masalalarni hal qilish zaruridir tug'iladi.

Qishloq xo'jalik mahsulotlarini sotish kanallari quyidagilar bo'lishi mumkin:

I. Davlatga sotish:

- A). Davlat fondiga;
- B). Regional fondga;

II. Erkin sotish:

- A). Dehqon bozorida;
- B). Korxonalar xodimlariga va mahalliy aholiga;
- V). Birjada;
- G). Chakana savdoning boshqa tashkilotlariga, korxonalariga;
- D). Shartnoma, majburiyat bo'yicha tashkilot va korxonalariga;
- Ye). Boshqa tashkilotlar bilan barter bitimlari;

III. Umumiy ovqatlanish korxonalariga.

Bozor iqtisodiyotiga o'tishda davlatga sotiladigan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining hajmi keskin qisqarib boradi va bozor kanallari bo'yicha sotish oshib boradi.

Qishloq xo'jalik mahsulotlari sotish yo'llarini tanlashda, albatta sotish sferasi bilan bog'liq xarajatlar sarflanadi. Uni transaksiya xarajatlari deyiladi. Bu harajtlar o'z ichiga baho to'g'risidagi axborotlarni izlash, hamkorlarni tanlash, shartnomalar tuzish, shuningdek mulkni himoya qilish kabi xarajatlarni oladi. Transaksiya xarajatlarning darajasi har doim ham oldindan aniqlanavermaydi. U mahsulotning xususiyati, uni ishlab chiqarish texnologiyasi, ayirboshlashdagi hamkorlarning xohish-istagiga bog'liq.

Qishloq xo'jalik mahsulotlarini sotish yo'llariga quyidagilarni kiritish mumkin;

Qishloq xo'jalik ishlab chiqaruvchilari:

1. Qayta ishlash:

- a) ulgurji savdo korxonalarini;
- b) chakana savdo korxonalarini;
- v) pirovard iste'molchi;

2. Dehqon bozorlari;

3. Tayyorlov tashkilotlari:

- a) ulgurji savdo korxonalarini;
- b) chakana savdo korxonalarini;
- v) pirovard iste'molchi.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari yuqorida keltirilgan sotish kanallarining qanchalik darajada qulayligini va imkoniyat darajasida iqtisodiy jihatdan munosabat o'rnatishi mumkin bo'lgan variantni tanlashlari kerak bo'ladi.

Nazorat uchun savollar

- 1.Yalpi mahsulot nima va u qanday taqsimlanadi?
- 2.Tovar mahsulot nima?
- 3.Tovarlik darajasi qanday aniqlanadi?
- 4.Yalpi va sof daromadning taqsimlanishi?
- 5.Tovar mahsulot sifatiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
- 6.Tovarlarning raqobatbardoshligi nimani anglatadi?

15-mavzu. O'SIMLIKCHILIK TARMOQLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING UMUMIY MUAMMOLARI

Reja:

- 15.1. O'simlikchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.2. O'simlikchilik tarmoqlari iqtisodiyotini o'rganish xususiyatlari
- 15.3. G'allachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.4. G'allachilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari
- 15.6. G'allachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.7. Paxtachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.8. Paxtachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 15.9. G'o'zaning respublikamizda keng tarqalgan turlari:
- 15.10. Paxtachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.11. Kartoshkachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.12. Kartoshkachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 15.13. Kartoshkachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.14. Sabzavotchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.15. Sabzavotchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 15.16. Sabzavotchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.17. Bog'dorchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.18. Bog'dorchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 15.19. Bog'dorchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.20. Uzumchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.21. Uzumchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 15.22. Uzumchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.23. Chorvachilik ozuqa resurslarining xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.24. Ozuqa resurslarini ko'paytirish, uning hozirgi axvoli va istiqboli
- 15.25. Ozuqa bazasi tushunchasi va ozuqa einlarining iqtisodiy bahosi
- 15.26. Ozuqa resurslarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Kalit so'zlar: Tarmoq tarkibi, ekinlar tarkibi, mahsulotlar tarkibi, almashlab ekish, dexqonchilik tarmoqlar iqtisodiyoti.

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
2. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil

4. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
5. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
8. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
9. Abdug'aniev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
10. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
11. Ismoilov A.Q., Murtazaev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
12. Jo'raev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish.
13. Darslik. Toshkent, Istiqlol, 2004 y.
14. Axmedov U. Effektivnost funktsionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
15. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelnii fond Uzbekistana i perspektivi yego pol'zovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
16. Dobrinin V.A. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g.
17. Yemelyanov A.M. Ekonomika sel'skogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
18. Jo'raev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
19. Kayumov F., Abdullaev R. Arendniy podryad v sel'skom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mehnat» 1983 yil.
20. Kayumov F. Effektivnost' APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
21. Nosirov N., Abdullaev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
22. Xolmo'minov SH.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezonini bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
7. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» ? ; T.; «Adolat» 1993 yil.
8. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
9. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
11. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish

- to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
12. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'grisida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
 13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'grisida» 1994 yil 21 yanvar ? 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
 14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida
 15. iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'grisida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
 16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'grisida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
 17. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'grisida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
 18. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

O'quv soati: 6 soat	Talabalar soni: 60-80 ta
O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza	Mavzu- O'simlikchilik tarmoqlari samaradorligini oshirishning umumiy muammolari– ko'rgazmali ma'ruza
Mavzu rejasi	15.1.O'simlikchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati 15.2.O'simlikchilik tarmoqlari iqtisodiyotini o'rganish xususiyatlari 15.3.G'allachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati 15.4.G'allachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqbollari 15.6.G'allachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari 15.7.Paxtachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati 15.8.Paxtachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli 15.9.G'o'zaning respublikamizda keng tarqalgan turlari: 15.10.Paxtachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari 15.11.Kartoshkachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati 15.12.Kartoshkachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli 15.13.Kartoshkachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari 15.14.Sabzavotchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati 15.15.Sabzavotchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli 15.16.Sabzavotchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari 15.17.Bog'dorchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

	<p>15.18. Bog'dorchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>15.19. Bog'dorchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>15.20. Uzumchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>15.21. Uzumchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>15.22. Uzumchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>15.23. Chorvachilik ozuqa resurslarining xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>15.24. Ozuqa resurslarini ko'paytirish, uning hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>15.25. Ozuqa bazasi tushunchasi va ozuqa einlarining iqtisodiy bahosi</p> <p>15.26. Ozuqa resurslarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p>
--	--

Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:

Ta'limiy: O'simlikchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati haqida tushunchalar, o'simlikchilik tarmoqlari iqtisodiyotini o'rganish xususiyatlari bilan tanishtirish, ular haqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Tarbiyaviy: Talabalarda o'simlikchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati haqida tushunchalar, o'simlikchilik tarmoqlari iqtisodiyotini o'rganish xususiyatlari bilan tanishtirish, ular haqida tasavvurlar shakllanadi.

Rivojlantiruvchi: Talabalar o'simlikchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati haqida tushunchalar, o'simlikchilik tarmoqlari iqtisodiyotini o'rganish xususiyatlari bilan tanishtirishga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.

Pedagogik vazifalar:	O'quv faoliyatining natijalari
<ul style="list-style-type: none"> • O'simlikchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati haqida tushunchalar berish; • O'simlikchilik tarmoqlari iqtisodiyotini o'rganish xususiyatlari bilan tanishtirish; • G'allachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati; • G'allachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqbollari; • Paxtachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati; • Paxtachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli; • Kartoshkachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati; • Kartoshkachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli; • Sabzavotchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati; • Sabzavotchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli; 	<p>Talaba:</p> <p>15.1. O'simlikchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>15.2. O'simlikchilik tarmoqlari iqtisodiyotini o'rganish xususiyatlari</p> <p>15.3. G'allachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>15.4. G'allachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqbollari</p> <p>15.6. G'allachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>15.7. Paxtachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>15.8. Paxtachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>15.9. G'o'zaning respublikamizda keng tarqalgan turlari:</p> <p>15.10. Paxtachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>15.11. Kartoshkachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>15.12. Kartoshkachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>15.13. Kartoshkachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>15.14. Sabzavotchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>15.15. Sabzavotchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p>

<ul style="list-style-type: none"> Bog'dorchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati; Bog'dorchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli; Uzumchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati; Uzumchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli; Ozuqa resurslarini ko'paytirish, uning hozirgi ahvoli va istiqboli; Ozuqa bazasi tushunchasi va ozuqa einlarining iqtisodiy bahosi haqida tushunchalar berish. 	<p>15.16.Sabzavotchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>15.17.Bog'dorchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>15.18.Bog'dorchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>15.19.Bog'dorchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>15.20.Uzumchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>15.21.Uzumchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>15.22.Uzumchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>15.23.Chorvachilik ozuqa resurslarining xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>15.24.Ozuqa resurslarini ko'paytirish, uning hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>15.25.Ozuqa bazasi tushunchasi va ozuqa einlarining iqtisodiy bahosi</p> <p>15.26.Ozuqa resurslarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p>
Ta'lim metodlari	Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.
Ta'lim vositalari	Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.
Ta'lim shakllari	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.
O'qitish shart-sharoiti	Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (30 daqiqa)	<p>1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi.</p> <p>1.2.Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati.</p> <p>1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.</p>	1.1. Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (180 daqiqa)	<p>2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi.</p> <p>2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida qullaniladigan nazariy usullar bilan tanishtiriladi.</p>	2.1.Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi.

	<p>O'simlikchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati haqida tushunchalar, o'simlikchilik tarmoqlari iqtisodiyotini o'rganish xususiyatlari bilan tanishtirish, ular haqida tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rtaga tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi.</p> <p>2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.</p>	<p>O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi.</p> <p>2.2.Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi.</p> <p>2.3.Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi</p>
3 - bosqich. Yakuniy (30 daqiqa)	<p>3.1.Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi.</p> <p>3.2.Faol qatnashgan talabalarni baholaydi.</p> <p>3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi.</p> <p>3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.</p>	<p>3.1.O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi.</p> <p>3.2.Savol beradilar, javob beradilar.</p> <p>3.3.Mavzu bo'yicha test topshiriqla-rini bajaradilar.</p> <p>3.4.Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.</p>

15.1. O'simlikchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

O'simlikchilik qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining yetakchi tarmog'i hisoblanadi. Uning mahsulotlari insonlar uchun oziq-ovqat, chorvachilik uchun yem-xashak, sanoat uchun – xom ashe sifatida foydalaniladi.

O'simlikchilik mahsulotlari jahon xalqlarining eng yirik tabiiy va iqtisodiy boyligidir. XXI asr boshlarida jahon olimlari tomonidan yer yuzida 500 mingga yaqin o'simliklarning mavjudligi aniqlangan. Ularning 23 ming yoki 4,6 foizining mahsulotlaridan jahon xalqlari turli xil maqsadlar uchun foydalanadilar. Ularning 6 ming yoki 26,1 foizi madaniy ekinlar guruhiga kiradi, shu jumladan 400 turi yoki 6,6 foizi O'zbekistonda uchraydi; ulardan 120 yoki 30 foizi ochiq va yopiq maydondarda rivojlantiriladi, ularning mahsulotlaridan aholi uchun oziq-ovqat, chorva uchun – yem-xashak, sanoat uchun natural xom ashyo sifatida foydalaniladi, xolos.

Ilmiy izlanish natijalari shuni ko'rsatadiki, jahon, shu jumladan O'zbekiston xalqlari, yaqin kelajakda o'simlikchilik mahsulotlaridan yanada kengroq va samaraliroq foydalanish uchun real imkoniyatlarga ega. Asosiy vazifa bosqichma-bosqich ularni ishga solish, ko'proq, sifatliroq va raqobatlilik darajasi yuqoriroq mahsulotlarni ishlab chiqarish, binobarin iste'mol qilishdir.

15.2.O'simlikchilik tarmoqlari iqtisodiyotini o'rganish xususiyatlari

Bozor iqtisodiyoti qonunlari, mexanizmlari va kategoriyalari talablarini hamda madaniy qishloq xo'jaligi ekinlarining botanik, agrotexnik va boshqa xususiyatlarini hisobga olib ular quyidagi turkumlar bo'yicha hisob-kitob qilinadi va rivojlanish natijalari baholanadi:

1. Boshqoqli va dukkakli don ekinlari mahsulotlari;
2. Texnika ekinlari mahsulotlari;
3. Kartoshka ekini mahsulotlari;
4. Sabzavot ekinlari mahsulotlari;
5. Poliz ekinlari mahsulotlari;
6. Chorva ozuqalari va ekinlari mahsulotlari;
7. Mevali dov-daraxtlar mahsulotlari;
8. Tokzorlar mahsulotlari;
9. Pillachilik, tut daraxtlari mahsulotlari;

10. Gulzorlar mahsulotlari;
11. Ixota daraxtlar va o'rmonzorlar mahsulotlari;
12. Tabiiy pichanzorlar va yaylovlar mahsulotlari va boshqalar.

Yuqorida keltirilgan madaniy ekinlar o'z navbatida kichik guruhlariga bo'linadi. Masalan, don ekinlari oziq-ovqatga, yem-xashakka va boshqa maqsadlarga foydalanilishi bo'yicha, texnika ekinlari – tola, shakar, yog' beruvchi va boshqa turlarga bo'linib hisob-kitob qilinadi, oxirgi natijalari baholanadi.

Madaniy o'simliklar mayda guruhlarining o'ziga xos xususiyatlarini har tomonlar hisobga olib, ularning natura va qiymat shaklidagi iqtisodiy samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy ko'rsatkichlar tizimi yaratilgan. Ularga quyidagilar kiradi:

1. Yerni ekishga tayyorlash, ekinlarni eki shva parvarish qilish, hosilni yig'ib olish usullari.
2. Elita va tovar urug'lar, ko'chatlar yetishtirish va ulardan foydalanish.
3. Ekinlarni almashlab ekish rejalaridan foydalanish.
4. Mineral va organik o'g'itlardan me'yoriy darajada foydalanish.
5. Mashinalar tizimini yaratish va foydalanish.
6. Zararkunanda va kasalliklarga qarshi kurashish.
7. Sug'orish usullarini takomillashtirish.
8. Ekinlar hosildorligini hisob-kitob qilish.
9. Ekinlar mahsulotlarini sifati buyicha navlarga bo'lish.
10. Mahsulotlardan sof va qayta ishlangan holda foydalanishni va saqlashni tashkil etish.
11. Ekinlar ekish, parvarish qilish, hosilni yig'ib olish va boshqa jarayonlarda mehnatni me'yorlash, razryadlarga bo'lish, mehnatni tashkil etishva unga haq to'lash.
12. Tarmoqlarda kapital quyilmalardan foydalanish samaradorligini oshirish.
13. Mahsulotlar tannarxi, sotish baholari, rentabellik ko'rsatkichlarini to'g'ri hisoblash va tahlil etishva hokazo.

Ayrim va guruh ekinlar bo'yicha texnologik jarayonlarni tashkiliy va iqtisodiy munosabatlari, tarixiy davrlar bo'yicha tahlil qilish va baholash o'ta murakkab ishdir. U maxsus ilmiy tadqiqot institutlarining izlanish natijalari asosida bajariladi. Ushbu darslikda O'zbekiston Respublikasining rivojlanish yillaridagi erishilgan yutuqlari va ayrim kamchiliklarni qisqa muddatlarda kamaytirish chora-tadbirlari bayon etilgan, xolos.

**O'zbekistonda asosiy qishloq xo'jaligi ekinlarining yalpi hosili
(barcha toifadagi xo'jaliklarda; ming tonna) (2005-2014 yy.)***

		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	G'alla (ishlovdan keyingi vaznda)	6401,8	6546,7	6643,1	6621,6	7293,1	7404,1	7054,0	7519,5	7807,8	8050,5
2	Shu jumladan:										
3	Bug'doy	5927,8	5996,3	6076,9	6039,7	6545,3	6657,3	6444,9	6612,2	6842,0	6956,0
4	Arpa	109,5	72,5	97,2	141,2	231,8	173,9	136,1	141,4	135,8	139,6
5	Sholi	165,8	220,3	186,3	112,7	192,1	244,8	118,4	325,7	340,2	356,1
6	Makkajo'xori	164,3	194,2	207,4	229,0	230,0	230,4	255,3	328,1	360,1	411,6
7	Dukkakli don ekinlari	21,7	30,6	33,3	34,8	25,5	38,7	38,5	46,7	62,4	70,7
8	Paxta	3728,4	3600,6	3683,4	3400,5	3401,9	3404,0	3500,0	3460,1	3361,2	3400,2
9	Kartoshka	924,2	1021,0	1189,0	1398,7	1530,9	1694,8	1862,6	2057,1	2250,4	2452,4
10	Sabzavot	3517,5	4294,1	4691,9	5221,3	5710,3	6346,5	6994,0	7767,4	8518,4	9286,7
11	Poliz ekinlari	615,3	744,1	840,9	981,3	1071,3	1182,4	1294,8	1418,4	1558,3	1696,1

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

2-jadval

**O'zbekistonda asosiy qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligi
(barcha toifadagi xo'jaliklarda; gektaridan sentner) (2005-2014 yy.)**

		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	Don(ishlov berilgandan keyingi vaznda)	39,8	41,3	42,5	42,0	44,1	43,6	45,3	44,6	45,0	45,3
2	Bug'doy	41,5	42,7	44,1	44,4	48,2	45,9	47,2	47,3	47,4	47,9
3	Arpa	15,7	15,6	19,8	14,4	14,2	20,2	17,0	17,0	15,0	13,5
4	Guruch	31,8	33,0	33,6	33,5	36,0	31,2	35,4	32,4	41,1	38,1
5	Makkajo'xori	44,5	46,6	47,2	51,0	53,5	50,7	49,0	43,6	50,0	50,2
6	Dukkakli don ekinlari	11,5	12,0	8,4	9,9	8,9	10,5	12,3	11,4	12,0	14,9
7	Paxta	25,3	25,0	25,5	24,0	25,3	25,4	26,3	26,4	25,7	26,1
8	Kartoshka	170,3	175,2	184,1	194,1	198,4	194,9	195,7	203,7	210,7	213,6
9	Sabzavot	215,8	223,0	228,4	246,4	253,6	252,5	263,7	265,6	270,9	268,3
10	Poliz ekinlari	169,1	178,2	184,6	190,9	191,0	192,6	187,3	200,3	200,0	201,3

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

Keltirilgan jadvallarda keyingi 10 yillikda, ya'ni 2005-2014 yillarda qishloq xo'jaligi ekinlari yalpi hosili va hosildorligi to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, unda mamlakatimizda g'alla mustaqilligiga erishish davri raqamlarda aks etgan. Tahlil etilayotgan davrda g'alla 1,2 martaga, jumladan bug'doy ham 1,2 martaga, makkajo'xori 2,5 martaga, dukkakli don ekinlari 3,3 martaga oshgan. Paxta-xom ashyosi -8,8 ga kamaygan. Bu asosan ekin maydonlari kamayishi hisobiga bo'lgan. Kartoshka, sabzavot va poliz ekinlari ham mos ravishda -2,6; 2,6 va 2,7 martaga ko'paygan. Shu davrda barcha qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligi (arpadan boshqa) oshib borgan.

15.3. G'allachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

G'allachilik o'simlikchilikning yetakchi tarmog'i hisoblanadi va aloxida xalq xo'jaligi ahamiyatiga ega. O'zbekiston aholisi iste'mol qiladigan oziq-ovqatlarida katta kaloriya hamda oqsil hisobida olingan don maxsulotlarining hissasi 50-60 foizni tashkil etadi. Respublikada aholi jon boshiga non, vermishel, makaron, guruch, mosh, no'xat, loviya va boshqa g'alla mahsulotlaridan tibbiy me'yorlarga nisbatan ko'proq iste'mol qilinadi. Ozuqabop donlardan, chorvador olimlar tomonidan aniqlangan me'yorlarda, oziqlantirish zotli chorva mollari potensial maxsuldorligi imkoniyatlaridan to'laroq foydalanishga sharoit yaratadi. Don oziq-ovqat sanoati uchun xom ashyo hisoblanadi va uning rivojlanish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

G'allachilikning qo'shimcha mahsulotlari (somon, poxol, poya va x.k.)dan chorva ozuqasi, to'shama organik o'g'it, qog'oz va boshqa sanoat tarmoqlarida xom ashyo sifatida foydalanish ham yuqori iqtisodiy samara beradi. Donchilikning asosiy va qo'shimcha mahsulotlarini ko'paytirish va sotishni tashkil etish mamlakatning sosial-iqtisodiy rivojlanishi hamda axolini arzon oziq-ovqat va boshqa maxsulotlar bilan ta'minlash uchun qulay sharoit yaratadi. O'zbekistonda 2012 yilda tashkil topgan chakana baholarda 1 kg yumshoq bug'doydan tayyorlangan 1,2 kg I nav non maxsulotini sotishdan 1600 so'm pul tushumi olinadi. Bundan tashqari kepek va somon mahsulotlaridan 290-300 so'mga yaqin pul olinadi. Demak 1 kg bug'doydan olingan asosiy va qo'shimcha mahsulotlarning qiymati 1890-1900 so'mga tengdir. O'zbekiston iqlim sharoitida kuzgi g'alla ekilgan maydonlarda ikkinchi ekin (chorva ozuqasi, kartoshka va sabzavot)lardan maxsulotlar olish mumkin.

Demak, g'allachilikni intensiv rivojlantirish yer, suv va boshqa resurslar potensialidan samarali foydalanishga sharoit yaratadi. Ammo, ayrim tarixiy davrlarda O'zbekistonda

g'allachilikning rivojlanish darajasi bozor iqtisodiyoti hamda mustaqil rivojlanish talablariga to'laroq javob bermagan.

15.4. G'allachilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari

O'zbekistonda 15-20 turdagi madaniy g'alla ekinlari 2,5-3 ming yillardan buyon ekiladi. Ammo, g'allachilikning samaradorligidan to'laroq foydalanish ayrim davrlarda keskin tafovut qiladi.

G'alla yalpi maxsulotini ko'paytirish omillaridan oqilona foydalanish natijasida sug'oriladigan yer resurslaridan foydalanish hamda g'alla ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining rentabellik darajasi ko'tarildi. Masalan, 1990 yilda davlat buyurtmasi asosida sotilgan g'allaning rentabelligi davlat va jamoa xo'jaliklarida mos ravishda 48,7 va 55,1 % ni tashkil etadi.

Ammo, respublikada yetishtirilgan g'alla unga bo'lgan minimum talabni ham qondira olmadi. Uning non va omuxta yemga bo'lgan talabining yarmidan ko'prog'i sobiq ittifoq umumdavlat fondi hisobiga to'ldirilgan edi.

O'zbekistonda mustaqil rivojlanish yillarida g'allachilikni tezroq rivojlantirish kompleks chora-tadbirlari amalga oshirildi. Masalan, 2000 yilda 1990 yilga nisbatan g'alla ekin maydoni 603,8 ming gektarga yoki 60 % ga kengaytirildi, uning hosildorligi mos ravishda 55 sentnerga yoki 29 % ga, yalpi maxsulot miqdori esa 2017 ming tonnaga yoki 2,1 marta ko'paydi. Axoli jon boshiga g'alla ishlab chiqarish 1960 yilda 93 kilogrammdan, 2000 yilda 161 kg yoki 1,7 marta ko'paydi.

2004 yilda respublika bo'yicha 5800 ming tonna yalpi g'alla hosili olindi. Uning ko'payishi gektaridan olinadigan hosildorlikni oshirish hisobiga erishildi. O'rtacha hosildorlik 38 s, 1990 yilga nisbatan 13.7 s.ga yoki 56.4 foizga yuqori. Axoli jon boshiga 220 kg.ga yaqin g'alla ishlab chiqarildi, unga bo'lgan minimum talabning taxminan 50-60 % ga tengdir. Qayd etish zarurki, 2004 yilda jaxon mamlakatlari bo'yicha jon boshiga 400 kg don ishlab chiqarildi. Kanada va AQShda uning hajmi mos ravishda 100 kg dan ortiqroqdir.

Respublika bo'yicha ishlab chiqarilgan g'allaning 80-85% ini bug'doy tashkil qiladi. Axolining maxsulotlarga bo'lgan talabi respublikada ishlab chiqarilgan. Chorva hayvonlarining to'yimli don ozuqalariga bo'lgan talabning 10 % i respublikada ishlab chiqariladi, qolgan qismi esa paxta kunjarasi, sheluxasi va boshqa qo'shimcha hamda qoldiq sanoat mahsulotlari bilan to'ldiriladi.

Respublikada keyingi 10 yilliklarda g'alla ishlab chiqarishning holatini asosiy ishlab chiqarish ko'rsatkichlaridan ham ko'rish mumkin (1-jadval).

2008 yilga kelib respublikada g'alla mustaqilligiga erishildi. Ya'ni shu yili 6621,6 ming tonna g'alla ishlab chiqarildi. Shundan 91 % i bug'doyning hissasiga to'g'ri kelgan. 2014 yilda esa mos ravishda 8050,5 ming tonna yoki 86 % ni tashkil etgan. Bu davrga kelibmakkajo'xori va sholining salmog'i oshib borgan. Bug'doy ishlab chiqarish bo'yicha tibbiy me'yorlar darajasiga erishildi.

Respublikada guruchga, sifatli unga, serhosil navlar urug'iga va omuxta yemga bo'lgan talabi qisman jaxon bozorlaridan sotib olinadi. Bunday tajriba normal jarayondir.

1-jadval

O'zbekistonda g'allachilikning asosiy ishlab chiqarish ko'rsatkichlari (2005-2014 yy.)*

Yillar	Ekin maydoni, ming ga.	Yalpi g'alla hosili, ming tonna	1gektaridan hosildorlik, s	Axoli jon boshiga, kg
2005	1616,1	6401,8	39,8	243
2006	1618,1	6546,7	41,3	245
2007	1538,5	6643,1	42,5	245
2008	1559,0	6621,6	42,0	240
2009	1610,7	7293,1	44,1	260
2010	1679,4	7404,1	43,6	254
2011	1607,4	7054,0	45,3	239
2012	1628,1	7519,5	44,6	251
2013	1643,9	7807,8	45,0	256

2014	1655,6	8050,5	45,3	259
------	--------	--------	------	-----

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

Istiqbolda mamlakat axoli jon boshiga o'rtacha 500 kg dan ishlab chiqarish g'allachilik tarmog'ining sosial-iqtisodiy hamda siyosiy samaradorligini oshiradi. Ammo, bu vazifani boshqarish o'ta murakkab jarayon hisoblanadi. Shuning uchun dunyo bozorida ayrim don maxsulotlari sotib olish davom etadi.

Keyingi yillarda Davlat reyestriga yumshoq kuzgi va duvarak bug'doyning 42 ta, qattiq kuzgi va duvarak bug'doylarning 9 ta, bahori yumshoq bug'doyning 2 ta, bahori qattiq bug'doyning 2 ta navlari kiritilgan. Jumladan yumshoq bug'doyning:

Chillaki. O'zbekiston sug'oriladigan maydonlariga ekish uchun 2002 yildan Davlat reyestriga kiritilgan. Biologik kuzgi.

Nav o'ta ertapishar, past bo'yli (85-95 sm), yotib qolishga chidamli, Eritrospirmum turxiliga mansub. Sovuqqa chidamligi o'rtacha, qurg'oqchilikka chidamli, o'rtachadan past darajada sariq zang va boshqoq fuzariozi bilan kasallanishi mumkin. Qorakuya kasalliklariga chidamli. Nav o'ta ertapisharligi sababli bu kasalliklar nav hosildorligiga o'z salbiy ta'sirini ko'rsatolmaydi. O'rtacha hosildorligi normal agrotexnika sharoitida gektaridan 60-70 sentnerni tashkil etadi. Don sifati bo'yicha "qimmatbaho" don beradi. 1000 ta don vazni 40-42 g, dondagi oqsil miqdori 13-14 foizga teng, kleykovinasi 26-28 foiz, un chiqishi 67-74 foizgacha

Kupava. Lyutessens turxiliga mansub. Biologik kuzgi. Yirik boshqoqli va hosildor nav. Doni o'rtacha yiriklikda qizil yoki och qizil rangli, yarim chuzinchoq shaklda. 1000 ta donning vazni 40,0 dan 46,0 g gacha.

O'zbekiston sharoitida 220 kunda pishadi. O'suv davri respublikaning shimolida (Qoraqalpog'iston) – 255 kun, janub sharoitida 186 kun.

Nav yotib qolish va to'kilishga bardoshli, qishga chidamligi – 5,0 ball. Respublika non inspeksiyasi laboratoriyasining ma'lumotiga ko'ra navning texnologik va non yopish sifati yomon emas: oqsil miqdori 11,0-12,5%, kleykovinasi 26,0-28,0 %, un chiqishi 72,0-78,0 %, nonning ko'tarilishi hajmi 299-331 sm³. Umumiy non yopish bahosi yaxshi 4,0 ball. Hosildorligi 70 s/ga.

Umanka. Lyutessens turxiliga mansub. Biologik kuzgi. Doni ovalsimon, o'rtacha yiriklikda, to'q, shishasimon, to'q srrg'ish-qizil. 1000 ta donning vazni 37,0 dan 42,0 g gacha. Don sifati kuchli bug'doy talablariga javob beradi. Hosildorligi 60-70 s/ga.

Tanya. Yarim pakana nav, o'rtapishar, yotib qolishga chidamligi yuqori. Turxili Lutescens. Doni to'kilmaydi. Navning potensial hosildorligi raqobatli nav sinovida gektaridan 122,1 sentnerni tashkil etgan.

1000 dona donning vazni 45,4-46,5 g, naturasi 795-810 g/l. Sifat ko'rsatkichlari bo'yicha "qimmatbaho" bug'doylar guruhiga kiritilgan.

Sariq zang va poya zangi, un shudring, chang qorakuya kasalliklariga chidamli. Qo'ng'ir zang, septorioz va boshqoq fuzariozi kasalliklariga o'rtacha chidamli. Sovuqqa chidamligi o'rtachadan yuqori, qurg'oqchilikka chidamligi yuqori.

Krasnodar-99. Past bo'yli, o'simlik balandligi 90 sm.ga yaqin, yotib qolishga chidamligi yuqori. O'rtapishar. Turxili Lutescens. Nav maxsuldor, hosildorligi gektaridan 72,6 sentnerni tashkil etadi. Don sifati bo'yicha "qimmatbaho", mineral oziqlantirish to'g'ri nisbatlarda o'tkazilganda "kuchli" don ham berishi mumkin.

Chang qorakuyaga chidamligi yuqori, sariq va poya zangiga chidamli, dala sharoitida un shudring va septorioz kasalliklariga chidamli, boshqoq fuzarioziga o'rtacha chidamli, qo'ng'ir zang kasalligiga beriluvchan. Qurg'oqchilikka chidamli, sovuqqa chidamligi o'rtachadan yuqori.

Moskvich. O'rta bo'yli 95-100 sm, yotib qolishga chidamli. O'rtapishar, Turxili Lutescens. Navning don hosili potensial imkoniyati yuqori, gektaridan 73,2 sentner. Don sifati bo'yicha "kuchli" bug'doylar guruhiga kiradi.

Chang qorakuya, qo'ng'ir va sariq zang, boshqoq fuzariozi kasalliklariga chidamli, sovuqqa chidamligi yuqori, qurg'oqchilikka chidamli.

Kuma. Past bo'yi, bo'yi 90-100 sm, yotib qolishga chidamligi yuqori. O'rta ertapishar. Turxili Lutescens. Hosildorligi gektaridan 100 sentner.

Don sifati ko'rsatkichlari yuqori. Qo'ng'ir, sariq va poya zangi, septorioz, un shudring kasalliklariga chidamli, boshqoq fuzarioziga o'rtacha chidamli. Qishga chidamligi yuqori, qurg'oqchilikka chidamli. Nota. Past bo'yi, 85-90 sm., yotib qolishga chidamli. Turxili Lutescens. Tez pishar. Navning don mahsuldorlik potensial imkoniyati o'ta yuqori. Shimoliy Kuban qishloq xo'jalik tajriba stansiyasida 3 yilda (2000-2002) o'rta hosildorlik 100,4 sentnerni tashkil etgan. Don sifati bo'yicha «kuchli» don beradi.

Chang qorakuya va qo'ng'ir zang kasalligiga chidamligi yuqori, sariq, poya zangi hamda septorioz kasalligiga dala sharoitida chidamli, un shudring va boshqoq fuzarioziga o'rtacha chidamli. Qattiq qorakuya kasalligi bilan oz miqdorda kasallanadi. Sovuqqa va qurg'oqchilikka chidamligi o'rtacha. Yesaul. Nav yarim pakana, bo'yi 85-90 sm, yotib qolishga chidamli, o'ta ertapishar. Turxili erythrospermum. 1000 ta don vazni 42-44 gr. Hosildorligi 100 s/ga. Dondagi oqsil 14,6, kleykovina miqdori 29,2, donning sifati ko'rsatkichlari bo'yicha kuchli bug'doy guruhiga kiradi.

Chang qorakuya, sariq zangi va un shudring kasalliklariga chidamli yuqori. Qo'ng'ir va poya zang kasalliklariga dala sharoitida chidamli. Septorioz kasalligiga nisbatan chidamli. Boshqoq fuzariozi bilan o'rtacha holda kasallanadi. Qattiq qorakuyaga beriluvchan. Sovuqqa chidamli, Selyanka. Biologik kuzgi. Lyutessens turxiligiga mansub. 1000 ta donning vazni o'rtacha 41,0-44,5g. Nav o'rtacha bo'yi navlar guruhiga kiradi. O'simlikning bo'yi o'rtacha 75-100 sm. Yotib qolishga, to'kilishga chidamligi 4,5-5,0 ballgacha. Qishga chidamligi 4,5 – 5,0 ballga teng. Vegetasiya davri Respublikamiz janubiy viloyatlarda 190 kun, boshqa viloyatlarda o'rtacha 203-210 kun.

Hosildorligi respublikaning sug'oriladigan yerlarida 58,3-65 s/ga. O'zbekiston sharoitida navning texnologik va non yopish sifati yaxshi.

Qattiq bug'doyning davlat reyestriga kiritilgan quyidagi navlarini mintaqa tuproq iqlimiga mos holda ekish mumkin:

Makuz-3. Doni o'rtacha kattalikda, oval-silindrsimon, sariq limon rangli, sayoz ariqchali. 1000 ta donning vazni 38,4-39,1g. O'rta ertapishar 180-200 kunda pishadi. Qishga chidamligi yaxshi, 5,0 ball. 2000-2004 sinov yillarida o'rtacha don hosildorligi 48,5-59,9 s/ga.

Navning texnologik va makaronboplik sifati yaxshi.

Karlik-85. Melyanopus turxiligiga mansub. Biologik bahorgi. Doni o'rtacha kattalikda, to'q sarg'ish, dumaloq, sayoz ariqchali. 1000 ta donning vazni 38,4-45,8 g.

Past bo'yi navlar guruhiga mansub. O'rta ertapishar, vegetasiya davri 181-209 kun. Yotib qolish va to'kilishga bardoshli, 5,0 ball. Hosildorligi sug'oriladigan yerlarda 40,8-59,5; lalmikorlikda 26,0 s/ga. Navning texnologik va makaronboplik sifati yaxshi.

Istiqloq. Melyanopus turxiligiga mansub. Biologik bahori. Doni yirik, oq, ariqchasi o'rtacha oval-cho'zinchoq. 1000 ta donning vazni 44,5-47,5 g.

Bo'yi o'rtacha balandlikda. Yotib qolish va to'kilishga bardoshligi 5,0 ball. Qishga chidamli. O'rtacha hosildorligi 45,2-47,4 s/ga. Vegetasiya davri 198-204 kun.

Yaxshi texnologik va makaronboplik ko'rsatkichiga ega.

Krupinka. Leukurum turxiligiga mansub. Doni yirik, oq, shishasimon, chuzinchoq, 1000 ta donning vazni 45-49 g, naturasi 780-820 g/l.

Nav yarimpakana (balandligi 80-85 sm), yotib qolish va to'kilishga bardoshli. Qishga va qurg'oqchilikka chidamligi o'rtacha. O'rtapishar. Sariq va qo'ng'ir zang hamda un shudring kasalliklariga chidamligi bilan xarakterlanadi.

Texnologik va makaronboplik sifati yaxshi.

Leukurum-21. Biologik bahori, leukurum turxiligiga mansub. 1000 ta donning vazni 39,0 - 45,0 g. Past buyli navlar guruhiga mansub. Yotib qolish va to'kilishga bardoshli 5,0 ball. Nav o'rta ertapishar, O'zbekiston sharoitida 210-220 kunda pishadi.

Hosildorligi sug'oriladigan yerlarda 38,0-48,3 s/ga, makaron va yorma sifati yaxshi.

Lalmikorlikda yumshoq bug'doy navlaridan quyidagilar ekiladi:

Zumrad. Grekum turxiliga mansub. Biologik kuzgi. 1000 ta donning vazni 38,5 -44,9 g. O'rtapishar, vegetasiya davri 246 kun. Nav qishga chidamli, yotib qolish va to'kilishga bardoshligi 5 ballga teng. Qurg'oqchilikga chidamli.

Hosildorligi 16,6-22,7 s/ga. Non yopish sifati qoniqarli: kleykovina miqdori 25,0 foiz, oqsil 9,3 foiz, nonning ko'tarilishi hajmi 297 sm³. Umumiy non yopish bahosi 3,0 ball.

Krasnovodopad-210. Eritrospermum turxiliga mansub. Biologik kuzgi. 1000 ta donning vazni 35,8-40,0 g. Ertapishar, vegetasiya davri o'rtacha 143-177 kun. Yotib qolish va to'kilishga bardoshligi 5,0 ball. Qurg'oqchilikga chidamli. Hosildorligi 15,9-29,1 s/ga. Navning texnologik va non yopish sifati yaxshi: Kleykovina miqdori 26,0-27,0%, oqsil -13,4 %, un chiqishi 70,0 %, umumiy non yopish bahosi yaxshi, 4,2 ball.

Ko'kbuloq. Eritrospermum turiga mansub. Duvarak. Biologik kuzgi. 1000 ta donning vazni 38,9-45,0 g. O'rtapishar, o'suv davri o'rtacha 235 kun.

Qishga chidamli. Yotib qolish va to'kilishga bardoshligi 5,0 ballga teng. Qurg'oqchilikga chidamli. Hosildorligi 15,1-9,1 s/ga.

Respublika non inspeksiyasi laboratoriyasining ma'lumotiga ko'ra navning non yopish sifati qoniqarli: oqsil 9,8 foiz, kleykovina miqdori 25,0 foiz, nonning ko'tarilishi hajmi 229 sm³. Umumiy non yopish bahosi 3,8 ball.

Oq bug'doy. Grekum turxiliga mansub. Duvarak. (biologik bahori). Boshog'i urchuqsimon, oq, o'rtacha uzunlikda va zichlikda. 1000 ta donning vazni 38,5 dan 45,0 g gacha.

O'rtapishar, o'suv davri o'rtacha 190-200 kun. Qishga va qurg'oqchilikga chidamli. Yotib qolish va to'kilishga bardoshli. Doni yirik. Hosildorligi gektaridan 16,3-18,8 s/ga.

Respublika non inspeksiyasi laboratoriyasining ma'lumotiga ko'ra navning texnologik va non yopish sifati yomon emas: oqsil 9,8 foiz, kleykovina miqdori 25,0 foiz, un chiqishi 62,5 foiz. Nonning ko'tarilish hajmi 329 sm³. Umumiy non yopish bahosi yaxshi 4,0 ball.

Sanzar-6. Eritrospermum turxiliga mansub. Duvarak. Biologik kuzgi. Boshog'i prizmasion, o'rtacha uzunlikda va zichlikda. 1000 ta donning vazni 37 dan 45 g gacha. Ertapishar. Vegetasiya davri 145 dan 177 kungacha. Yotib qolishga, to'kilishga, qurg'oqchilikka va qishga chidamli.

Hosildorligi 17,7-23,4 s/ga. Navning texnologik va non yopish sifati o'rtacha: oqsil miqdori 8,5 foiz, kleykovinasi 27,0 foiz, Un chiqishi 71 foiz, nonning ko'tarilish hajmi 294 sm³. Umumiy non yopish bahosi o'rtacha 3,0 ball.

Tezpishar. Eritrospermum turxiliga mansub. Duvarak. 1000 ta donning vazni 36,3 dan 40,7 g gacha. Nav tezpishar, vegetasiya davri 143-177 kun. Yotib qolish va to'kilishga bardoshli. Qishga va qurg'oqchilikga chidamli 5,0 ball.

Hosildorlik 15,6-21,8 s/ga. Respublika non inspeksiyasi laboratoriyasining ma'lumotiga ko'ra navning texnologik va non yopish sifati o'rtacha: oqsil miqdori 9,1 foiz, kleykovinasi 27,0 foiz, un chiqishi 75 foiz. Nonning ko'tarilish hajmi 307 sm³. Umumiy non yopish bahosi o'rtacha 3,5 ball.

Surxok-5688. Eritrospermum turxiliga mansub. Duvarak. Doni yirik, 1000 ta donning vazni 37,2-43,5 g. Vegetasiya davri kuzda ekilganda 174-180 kun, bahorda ekilganda – 80 kun. O'rtacha hosildorlik gektaridan 18,6-19,6 sentner; bahorgi ekish muddatida – 10,4 sentner.

Navning to'kilishga bardoshligi 5,0 ballga teng, qurg'oqchilikka chidamligi o'rtacha 4,3 ball, yotib qolishga chidamligi 4,0 ball.

Navning texnologik va non yopish sifati o'rtacha: oqsil miqdori 8,5-11,3 %, kleykovinasi 22,5 %, un chiqishi 69,6 %, umumiy non yopish bahosi qoniqarli 3,0-3,3 ballga teng.

Yuqoridagi nomlari va tavsiflari keltirilgan navlarda rejalashtirilgan hosilga, tuproqning agrokimyoviy ko'rsatgichlariga, o'simlikning nam bilan ta'minlanish darajasiga qarab mineral va organik o'g'itlar miqdori aniqlanadi. O'zbekiston sharoitida sug'oriladigan yerlarda 1 tonna bug'doy va shunga muvofiq somon hosili olish uchun, tumanlashtirilgan navlarga 34-37 kg. azot, 11-12 kg. fosfor, 23-25 kg. kaliy solinadi. Odatda ulardan foydalanish darajasi ob-havo, tuproq sharoiti, navning biologik xususiyati, ekish muddati, tup qalinligi va boshqa omillarga bog'liq holda o'zgarishi mumkin.

Respublikada mustaqillik yillarida, o'zimizda yaratilgan (2010-2014 yillarda)g'allaning quyidagi navlari rayonlashtirilgan:

ya'ni, kuzgi yumshoq bug'doynin:Asr-434.UZ.2013 y., Baxmal 97 UZ.2012 y.,Matonat-434. UZ.2010 y., Omad -434. UZ.2012 y., Saidaziz-316. UZ.2010 y.,Turkiston-319. UZ.2011 y., Yaksart-319. UZ.2014 y. va

kuzgi qattiq bug'doyning: Javoxir - 5.UZ.2011 y. va

baxorgi yumshoq bug'doyning: Baxor-5.UZ.2013y.navlari rayonlashtirilgan.

Mustaqillik yillarida g'allachilik urug'chiligi bilan shug'ullanuvchi ilmiy tadqiqot instituti xodimlarini rag'batlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 27 sentyabrdagi PQ-1621-sonli «2012 yil hosili uchun kuzgi boshqoli don ekinlarini ekish, navlarni joylashtirish va xarid qilishning tashkiliy chora-tadbirlari to'g'risida»gi qaroriga muvofiq, don va dukkakli don ekinlari ilmiy tadqiqot instituti va uning filiallariga, urug'chilik hamda boshqa xo'jaliklardan davlat resursiga xarid qilinadigan urug'lik don uchun nav ustamalaridan 3 foizgacha ajratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Moliya vazirligi va Iqtisodiyot vazirligi birgalikda 2012 yil 30 may,3/1-sonli “Don va dukkakli don ekinlari ilmiy tadqiqot instituti va uning filiallariga, urug'chilik hamda boshqa xo'jaliklardan davlat resursiga xarid qilinadigan urug'lik don uchun nav ustamalaridan 3 foizgacha ajratish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida”qarori qabul qilindi.Unga binoan ishlab chiqilgan Nizomda don va dukkakli don ekinlari ilmiy tadqiqot institutining maxsus hisob varag'iga o'tkazilgan, davlat resurslari uchun xarid qilingan urug'liklarning avlodlari bo'yicha to'lanadigan ustamadan jamg'arilgan 3 foizgacha mablag' 100 foiz deb hisoblanib, quyidagi tartibda taqsimlanish belgilab qo'yildi:

30 foizi — Don va dukkakli don ekinlari ilmiy tadqiqot institutining seleksiya va urug'chilik sohasidagi ishlarini yaxshilash hamda uning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash uchun;

50 foizi — Don va dukkakli don ekinlari ilmiy tadqiqot institutining hududiy filiallarining seleksiya va urug'chilik sohasidagi ishlarini yaxshilash hamda uning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash uchun;

10 foizi — boshqoli don ekinlarining mahalliy va xorijiy navlari urug'ini yetishtiruvchi ilmiy muassasalar – navlar originatorlarini, seleksiya va urug'chilik sohasi olimlarini hamda urug'lik sifatini ta'minlashda ishtirok etuvchi tashkilotlarni rag'batlantirish uchun;

10 foizi — boshqoli don urug'chiligiga ixtisoslashgan xo'jaliklarning rahbar va mutaxassislari malakasini oshirish, ularni zarur o'quv qo'llanmalar bilan ta'minlash, o'quv-amaliy seminarlar tashkil etish xarajatlari uchun.

Demak, urug'chilik bilan shug'ullanuvchi ilmiy tadqiqot institutlar va uning filiallari, shuningdek seleksioner-olimlarning yangi navlar yaratish ustida faoliyat olib borishlari uchun ham moddiy-texnika bazasi, ham ularni moddiy rag'batlantirish borasida ijobiy ishlar amalga oshirildi.

15.6.G'allachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

O'zbekistonda sug'oriladigan g'alla maydonlarini kengaytirish uchun unumdorligi yuqori yer va suv resurslari chegaralangan. Lalmikor yerlarda g'allachilikni rivojlantirish barqaror samara bermaydi, ayniqsa, qurg'oqchilik yillari hosildorlik bozor iqtisodiyoti qonunlari va mexanizmlari talablariga mos kelmaydi.

Respublika sharoitida g'allachilikning barqaror sosial-iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun dastavval barcha turdagi g'alla ekinlari hosildorligini oshirishning real imkoniyatlaridan to'laroq foydalanish zarur. Bu borada ilg'or korxonalarda anchagina yutuqlar qo'lga kiritilgan. 2000-2002 yillarda Andijon viloyati bo'yicha sug'oriladigan maydonlarda o'rtacha hosildorlik 70-75 s.ni tashkil etgan, ilg'or shirkat va fermer xo'jaliklarida gektaridan 90 s. va undan ortiq bug'doy hosili olingan.

Barqaror yuqori hosil olish kompleks texnologik ishlarni sifatli va qisqa muddatlarda bajarishni talab etadi.

Kuzgi boshqoli g'alla sifatli haydalgan yerlarga optimal muddatlarda ekiladi. Ko'pchilik bug'doy navlarini sentyabrning oxiridan ikkinchi o'n kunligida ekish tavsiya etiladi. Ular ertaroq

ekilganda qish tushguncha naychalash fazasiga o'tishi mumkin. Qish mavsumi nisbatan iliq kelgan yillari ular o'sishini davom ettiradi va boshoqlash fazasini tezlashtiradi.

Odatda, respublikaning shimoliy mintaqalarida optimal ekish muddatlari erta, janubiy viloyatlarda kechroq bo'ladi. Bunda har bir viloyat, tuman uchun ayrim navlarning biologik xususiyatlarini hisobga olib optimal ekish muddatlariga aniqlik ham kiritilishi mumkin. Ko'plab o'tkazilgan tajribalar bir xo'jalikda bir necha serhosil navlarni ekish maqsadga muvofiqligini ko'rsatmoqda. Oldin biologik kuzgi navlar, keyin duvarak, baxorgi navlar ekiladi. Arpa bug'doydan keyin ekiladi, chunki arpa bug'doyga nisbatan tezroq rivojlanadi. Ekish muddati optimal muddatlarda o'tkazilishi mavjud texnika vositalaridan samarali foydalanishga sharoit yaratadi.

Respublikamizda serhosil, kasalliklarga, zararkunandalarga, yotib qolishga, tabiatning boshqa noqulay omillariga chidamli, don sifati yuqori bug'doy va arpaning sug'oriladigan yerlarda ekishga mo'ljallangan intensiv tipdagi navlarini ekish tavsiya etiladi. Bunday navlar davlat reyestridan o'tkazilishidan oldin Davlat nav sinash tajriba stansiyalarida yoki uchastkalarida yagona uslub bo'yicha sinaladi, hamda oldindan ekib kelinayotgan navlardan hosildorlik va boshqa ko'rsatgichlari bo'yicha ustunlik qilsa, nav sinalgan tuproq-iqlim mintaqasida ekish uchun davlat reyestridan o'tkaziladi. Xo'jaliklarda faqat Davlat reyestridan o'tgan yoki istiqbolli navlar ekilishi lozim. 2000-2005 yillarda Davlat reyestridan quyidagi yumshoq bug'doy navlari o'tgan va tumanlashtirilgan. Sangzor, Sherdor, Yonbosh, Marjon, Sangzor-4, Unumli bug'doy, Skifyanka, Yuna, Bezostaya-1, Spartanka, Intensiv, Sete-serros-66, qattiq bug'doy navlaridan- Aleksandrovka, Baxt va boshqalar, shuningdek, arpa navlaridan, Temur, Marokand, Bobur va boshqalar.

Bu navlardan nav sinash uchastkalarida 40-50 sentnerdan 80-90 sentnergacha hosil olingan. Xo'jaliklarda har kanday nav uzoq yillar davomida ekilsa, urug'larning qimmatli xususiyatlari pasayib boradi. Shuning uchun har 3-4 yilda navlarni yangilash zarur.

Bug'doydan yuqori hosil olishning real imkoniyatlaridan biri almashlab ekishdir. Kuzgi bug'doyni ikki yildan ortiq joylashtirish, dalada begona o'tlarning, kasalliklarning hamda zararkunandalarning ko'payishiga, tuproq unumdorligining, binobarin hosildorlikning pasayishga va don sifatining buzilishiga olib keladi. Ayniqsa kuzgi bug'doy urug'lik uchun ekilganda uni boshqali don ekinlaridan keyin joylashtirishga yo'l qo'yib bo'lmaydi.

Kuzgi bug'doy uchun beda va boshqa chorva ozuqa ekinlari, kartoshka, sabzavot va dukkakli don ekinlari samarali o'tmishdosh hisoblanadi. Ayni paytda shu ekinlar uchun kuzda ekilgan bug'doy ham o'z navbatida o'tmishdosh ekindir.

Uzoq muddatlarda bug'doy-g'uza almashlab ekishining joriy etilishi tuproq unumdorligini pasayishiga olib keladi, natijada me'yordan ortiqcha mineral o'g'itlardan foydalanishga zaruriyat tug'iladi, yerning ekologik holatlari yomonlashadi va hokazo.

Kuzgi bug'doy hosilini oshirish ilg'or sug'orish rejimidan foydalanishga bevosita bog'lik. Tuproqda nam to'plash maqsadida o'tkaziladigan sug'orishni yerni haydashdan oldin amalga oshirish yuqori samara beradi. Bunday dalalarda ekilgan urug'lar qisqa vaqtda bir tekis unib chiqadi, o'simlikning yer ustki qismi hamda ildiz qismi mustaxkam rivojlanadi va natijada hosildorlikning oshishiga olib keladi.

Amaliyotda tuproqda nam to'plash uchun sug'orishni urug' ekilgandan keyin o'tkaziladi. Bunday dalalarda, odatda tuproq yoriladi, ildizlar uziladi, o'simlikning rivojlanishi susayadi, natijada hosildorlik pasayadi, o'simlikning suvga bo'lgan talabi, uning hayotining dastlabki kunlaridanoq paydo bo'ladi. Suvga bo'lgan eng ko'p talab naychalash, boshoqlash fazalariga to'g'ri keladi.

O'simlikning suvga talabini barqaror ta'minlash uchun tuproqning namlik sig'imi 70-80 % dan kam bo'lmasligi kerak. Bunig uchun, ya'ni tuproqda nam to'plash uchun sug'orish gektariga 1200 m³, o'sish davrida 700-750 m³ hajmida 3-4 marta sug'orishni o'tkazish tavsiya etiladi. Sut pishishining oxiri, mum pishish oldidan gektariga 250-300 m³ hajmida yugurtirib, yengil sug'orishni o'tkazishhosilni oshirishga qulay sharoit yaratadi.

Ekish oldidan nam to'plash va o'simlikni o'sish davrida sug'orishning jo'yaklar orqali amalga oshirilishi, o'q ariqlar oralig'i 100 m dan oshmaganda, ham yuqori hosil olish imkoniyatini beradi.

Kuzgi bug'doy 1 t. don hosil qilishi uchun o'rtacha 700 –1000³ suv sarflaydi. Suv bilan ta'minlanish optimallashtirib borishi bilan 1t.don hosil bo'lishi uchun sarflangan suv miqdori ham kamayib boradi, natijada sug'oriladigan g'allachilik samaradorligi ko'tariladi.

Yuqori hosil olish omillaridan yana biri uni qisqa muddatlarda yig'ib-terib olishdir. Masalan, kuzgi bug'doy pishib yetilgach 8-12 kunda o'rib-yanchib olinishi zarur. Agar uning muddati kechiktirilsa hosilning bir qismi nobud bo'ladi (dalalarda qolib ketadi). Ayrim xo'jaliklarda nobud bo'lgan hosil sifatli sug'orish va o'g'itlashdan olinadigan qo'shimcha hosildan ham ko'p bo'ladi va tarmoqning samaradorligini keskin pasaytiradi.

Hosilni yig'ishtirishda kombaynlardan guruh usulida foydalanish samarali hisoblanadi. Ang'iz ekinlari tuprog'ini tayyorlash eng qulay muddatlarda o'tkaziladi, ularni ekish muddati qisqaradi va hosildorligi oshadi.

Demak, yuqori hosil yaratish uchun barcha texnologik jarayonlar o'z vaqtida va sifatli o'tkazilishi zarur. Chunki, odatda samaradorlik hosilni yaratish, yig'ib olish bilan bevosita bog'liqdir. Ma'lumki, g'allachilik va uning mahsulotlarining iqtisodiy samaradorligi 1 s. mahsulotining to'liq tannarxi va uni sotish bahosi hamda rentabellik ko'rsatkichlari asosida baholanadi. Oddiy shaklda tahlil shuni ko'rsatadiki barcha turdagi 1 sentner g'allaning tannarxi qishloq xo'jalik korxonlarida, shu jumladan shirkatlarda va fermer xo'jaliklarida oxirgi yillarda oshib bormoqda. Bunday holat g'allachilikda ishlatiladigan asosiy va aylanma vositalarga ko'tara hamda chakana baholarning oshishi, nominal brutto mehnat xaqqi fondi, undan hisoblanadigan ajratmalar, soliqlar va to'lovlar hajmining ko'payishi hisobiga sodir bo'lmoqda.

1 s. g'alla tannarxi so'mning inflyasiya koeffitsientining oshishi hamda jahon bozorida bahoning tashkil topish darajasini hisobga olib, barcha turdagi tovar g'alla mahsulotlariga davlat xarid baholari oshirilmoqda.

1 s. g'alla tannarxi va uning sotish bahosining o'sishi o'rtasida mutanosiblikning saqlanmasligi oqibatida tannarxga kiritilgan xarajatlarning rentabelligi ko'pchilik korxonalarda past darajada yoki ular zarar bilan ishlashmoqda.

Korxonalarining moliyaviy ahvolini yaxshilash, shu jumladan ularning aylanma fondlarini tashkil etish maqsadida, fyuchers kontraktasiya shartnomasiga asosan davlat buyurtmasi buyicha sotiladigan mahsulot qiymatining 50 % hajmida avans beriladi.

Ko'pchilik korxonalarda g'allachilikda mehnatni tashkil etish va unga haq to'lash oila pudrati asosida amalga oshiriladi, moddiy manfaatdorlik va javobgarlik tamoyillaridan foydalanish samaradorligi kuchaytiriladi.

Ammo, g'allachilikda aniqlanadigan ko'pchilik samaradorlik ko'rsatkichlari bozor iqtisodiyoti qonunlari mexanizmlari va kategoriyalaridan oqilona foydalanish talablariga to'laroq javob bermaydi.

Shuning uchun, mavjud real imkoniyatlardan oqilona foydalanishni tezlashtirish maqsadida bozor iqtisodiyoti sharoitidagi islohatlarni yanada chuqurlashtirish dolzarb vazifadir. Dastavval, tovar mahsulotlarining sotish baholarini erkin va shartnoma asosida tashkil topishiga, g'allakorlarni mehnat natijalariga qarab garantiyalangan xaq to'lanishiga erishish zarur. Tarmoqda mehnatga pul va natural shaklida xaq to'lashni joriy etish samarali hisoblanadi.

15.7. Paxtachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

G'o'za texnik ekinlar guruhiga kiradi. Ular o'z navbatida yig'iruv va oziq-ovqat mahsulotlari beruvchi va boshqa guruhlariga bo'linadi. Yigiruv mahsulotlari beruvchi ekinlarga g'o'za, zig'ir, kenaf, jut va boshqalar kiradi. Oziq-ovqat mahsulotlari beruvchi ekinlar guruhiga esa qand lavlagi, yog' beruvchi, dorivorlar, chekish uchun tamaki va maxorka, kauchuk beruvchi va boshqalar kiradi.

Yer yuzida 80 ga yaqin, O'zbekistonda esa –40 ga yaqin texnik ekinlar ekiladi. Ularning ichida g'o'za asosiy ekin hisoblanadi. G'o'za yetishtirishdan paxta xom-ash'yosi va g'o'zapoya olinadi. Paxta xom-ash'yosini birlamchi qayta ishlash jarayonida paxta tolasi va chigit olinadi. Odatda, paxta tolasi chiqishi 30-35, urug'i esa – 60-65 foizni tashkil etadi. Bir tonna paxta xom-

ash'yosini qayta ishlashda 3000 m.kub.ga yaqin gazlama, 100-110 kg yog', 200-250 kg kunjara, 50-60 kg. sheluxa, 10 kg. xo'jalik sovuni va boshqa mahsulotlar ishlab chiqariladi.

Paxtachilik universal tarmoqqa aylanib bormoqda. Uning asosiy mahsulotlari paxta xom-ash'yosi va poyasini qayta ishlash jarayonida 1200 dan ortiq sanoat mahsulotlari olinadi. O'zbekiston to'qimachilik sanoati xom-ash'yosi balansida paxta tolasi 70 foizni, o'simlik yog'-moy sanoatida – chigit 90 foizni tashkil etadi.

Paxta xom-ash'yosidan gazlama, ip, momiq, sun'iy ipak, to'qimachilik va boshqa ko'pgina buyumlar ishlab chiqariladi. Chigitdan eng arzon yog', margarin, sovun, gliserin va boshqa mahsulotlar, chigit qoldig'idan esa kunjara, sheluxa olinadi. Paxta tozalash va yog' zavodlari chiqindilaridan izolyasiya materiallari, sellyuloza, spirt, linoleum, lok, har xil buyoqlar, kino plyonkasi va boshqa ko'pgina tovarlar tayyorlanadi.

G'o'za bargidan organik kislotalar, jumladan, sirka, limon, olma kislotasi olinadi. G'o'zapoyadan dag'al qog'oz, karton, faner, oshlash va boshqa materiallar ishlab chiqariladi. Chigitdan olinadigan sheluxa chorva mollari uchun to'yimli ozuqa hisoblanadi, undan gidroliz sanoatida xom – ash'yo sifatida foydalaniladi, furfulon va texnik spirt olinadi. Furfulondan smola, plastmassa, kapron, sintetik tola, alif, har xil dorivorlar va boshqa mahsulotlar olinadi. Har bir gektar g'o'za gullaridan mavsumda 60-70 kg asal mahsuloti olish mumkin. Asalarichilikni tashkil etish hisobiga g'o'zaning changlanish sifati tubdan yaxshilanadi va uning hosildorligi 2-3 sentnerga oshadi.

Bir tonna paxta xom – ash'yosini qayta ishlashdan olingan asosiy tovar mahsulotlar(gazlama, yog', kunjara, sheluxa, momiq)ni sotishdan 2012 yil o'rta baholarida hisoblaganda 7650 ming so'mlik pul tushumi tushadi. Agar gazlamadan tayyor kiyimlar tayyorlanib sotilsa pul tushumi 4-5 marta ko'payadi.

Paxta tolasini jahon bozorida sotish jarayonida O'zbekistonning xalqaro valyuta fondi ko'payadi, natijada uning yangi texnologiya va texnikani sotib olish imkoniyati mustahkamlanadi, hamda iqtisodiy taraqqiyoti tezlashadi va h.k.

15.8. Paxtachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli

O'zbekistonda paxtachilik ikki yarim ming yildan buyon rivojlanadi. Ammo, uning yuqori samaradorligidan foydalanish ayrim davrlarda keskin tafovut qiladi. Buni asosiy ishlab chiqarish ko'rsatkichlaridan ham ko'rish mumkin (1-jadval).

1-jadval

O'zbekistonda va Samarqand viloyatida paxta yetishtirish dinamikasi (2005-2014 yy.)*

Yil-lar	O'zbekiston bo'yicha			Samarqand viloyatida		
	Maydoni, ming ga.	Hosildor-lik, s/ga	Yalpi hosil, ming t.	Maydoni, ming ga.	Hosildor-lik, s/ga	Yalpi hosil, ming t.
2005	1431	26,2	3750,0	103,4	25,0	260,4
2006	1430	25,0	3630,0	103,4	25,7	265,3
2007	1431	25,2	3609,0	103,4	24,7	255,7
2008	1425	23,8	3451,0	103,4	24,1	248,9
2009	1339	25,4	3399,6	100,0	23,5	235,0
2010	1400	26,5	3710,0	99,2	24,5	243,2
2011	1316	26,5	3500,4	100,7	26,4	264,3
2012	1286	26,5	3400,0	93,0	24,6	240,0
2013	1309	25,7	3361,2	94,8	23,7	224,4
2014	1301	26,1	3400,2	94,7	23,6	223,2

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

O'zbekistonning mustaqil mamlakat bo'lib rivojlanish yillarida yalpi paxta mahsuloti kamaydi. 2000 yilda respublika 3030 ming tonna yoki 1990 yilga nisbatan 41% ga kam paxta xom-ash'yosi ishlab chiqildi. Shu yillarda ekin maydoni 17,9% ga qisqardi, gektaridan hosildorlik esa 24,2% ga pasaydi. Paxtachilikda bunday holatga yo'l qo'yilishi obyektiv va subyektiv sabablar bilan bog'liq. Mustaqil rivojlanish yillarida paxta maydonini qisqartirish hisobiga sug'oriladigan g'alla, ayniqsa, bug'doy ishlab chiqarish ko'paytirildi. Sug'oriladigan yerlar meliorativ holatining yomonlashishi, mineral o'g'itlar me'yoring kamayishi, suv tanqisligi va h.k. gektaridan olinadigan hosildorlikka salbiy ta'sir ko'rsatdi. Lekin, g'o'za ekiladigan maydonlarning kamayishiga qaramasdan O'zbekiston uning yalpi hajmi bo'yicha jahonda 5, paxta tolasini jahon bozorida sotish bo'yicha 3- o'rinni egalladi. Bu nisbatlar yildan-yilga kamayib bormoqda. Chunki, respublikamizda chetga paxta tolasi chiqarishdan ko'ra tayyor mahsulot eksport qilish tendensiyasi jadallik bilan davom etmoqda. Buni 10 yillardan buyon har yili kuz oylarida bo'lib o'tadigan Toshkent Xalqaro paxta yarmarkasi natijalaridan ham bilsa bo'ladi. Birgina 2013 yilda respublikamiz ana shunday yarmarkada 480 ming tonna tola va 500 mlrd so'm AQSh dollarilik to'qimachilik mahsulotlari eksport qilishga shartnoma tuzdi. Bu jarayon keyingi yillarda ham ijobiy tomonga o'zgarib bormoqda. Ilmiy tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, 1 tonna tola sotishdan ko'ra, xuddi shu 1 tonnadan qayta ishlangan mahsulotlarni sotish 4-5 marta ko'proq foyda olish imkoniyatini beradi.

2004 yilni o'zida g'o'za maydoni 1340,6 ming ga.gacha kamayib, yalpi hosil 3540,0 ming tonnani tashkil etib, hosildorlik 26,4 sentnergacha yetkazildi.

2009 yildan boshlab paxta ekin maydonlarining qisqarish tendensiyasi mavjud bo'ldi. Bu yili paxta ekin maydonlari 1339 ming gektardan 2014 yili 1301 ming gektarga tushib qolgan. Lekin intensiv omillar ta'siri ostida hosildorlik mos ravishda 25,4 dan 26,1 sentner/gektarga oshdi. Samarqand viloyatida paxta ekin maydonlari 2009 yildagi 100 ming gektardan 2014 yilda 94,7 ming gektarga kamaygan. Shu davrda hosildorlik esa mos ravishda 23,5 dan 23,6 sentner/gektarga oshganligini ko'rish mumkin

O'zbekistonda keyingi yillarda ertapishar va o'rtapishar 20 dan ortiq navlar keng maydonlarda ekilib kelinmoqda.

Mamlakatimizda paxtachilikni yanada rivojlantirish uchun joriy etilayotgan dehqonchilikning yangi zamonaviy tizimida ustuvor yo'nalish qilib quyidagilarni belgilash mumkin:

Tuproq unumdorligi va paxta hosildorligini oshirishning asosiy yo'li almashlab ekishdir. Hozirgi kunda fermer xo'jaliklarida almashlab ekishning 1:1 sxemasi (g'alla 50 %, paxta -50 %) va 1:2 sxemasi (g'alla 33,3 %, paxta 66,7 %) keng qo'llanilmoqda. Bu sxemalarda tuproq unumdorligini saqlab qolish uchun takroriy ekinlardan, ayniqsa, don – dukkali ekinlardan keng foydalanish talab qilinadi.

Kelajakda sho'rlangan va sho'rlanishga moyil bo'lgan yerlar uchun paxta – beda almashlab ekishning 2:3:1 sxemasini (2 dala beda, 3 dala paxta, 1 dala g'alla) o'rganishni tavsiya etish mumkin.

Raqobatbardoshli intensiv tipdagi navlarni to'g'ri tanlash va uni urug'chiligini tashkil qilishning ahamiyati kattadir. Ekishga faqat standart talabiga javob beradigan urug'larni yetkazib berishga erishish bilan ayni vaqtda urug'chilik ishlari ilmiy asosda olib borilgandagina maqsadga erishiladi.

O'g'itlash tizimida o'g'itlarning me'yori, qo'llash muddati o'simlikning talabi asosida o'tkazilishi shart. Dehqonchilikda «qaytarish» qonuniga qat'iy amal qilish va g'o'zani o'stirishda resurs tejovchi agrotexnologiyalarni joriy etish, ayniqsa suv sarfini tejaydigan, tuproqqa ishlov berish sonini kamaytirishga qaratilgan texnologiyalarni joriy etishga erishish talab qilinadi.

Fermerchilikda ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash, uni davr talabi darajasiga ko'tarish, fan–texnika, ilg'orlar tajribasini ishlab chiqarishga joriy etish chora – tadbirlarini ko'rish hamda g'o'zani hashorat va kasalliklardan saqlashda uyg'unlashgan usuldan keng foydalanish, bunga ayniqsa biologik usulga e'tiborni kuchaytirishning ahamiyati beqiyosdir.

Texnologik jarayonlarni o'tkazishda texnologik intizomni buzilishiga aslo yo'l qo'yimaslik kerak.

15.9. G'o'zaning respublikamizda keng tarqalgan turlari:

G'o'zaning 37 ta turi mavjud bo'lib, shundan 4 tasi madaniy hisoblanadi. Bular G.xirzutum, G.barbadenzi, G.xerbaseum, G.arboreumlardir. Madaniy tur g'o'zalardan asosan G.xirzutum (o'rta tolali g'o'za) va qisman G.barbadenzi (ingichka tolali g'o'za) lar ekilib kelinmoqda.

G.hirsutum L – dastlabki tarqalish joyi Markaziy Amerika bo'lib-Meksika hududidir. Shuning uchun ham Meksika g'o'zasi nomi bilan yuritildi. Bu tur jahonda keng tarqalgan va asosiy maydonlarni egallaydi. Tur ko'pgina mamlakatlarning sug'oriladigan va lalmi dehqonchiligida ekiladi. Uning hisobiga dunyoda yetishtirilayotgan tolaning 70 % to'g'ri keladi. O'suv davri 100-150 kungacha, ko'sak yirikligi 3-12 g gacha, tola uzunligi 20-42 mm gacha, tola chiqishi 25-42-45 %. Gommoz va vilt bilan kasallanadi.

G.hirsutumL turi

G.barbadenseL – dastlabki tarqalish va kelib chiqish mintaqasi tropik mamlakatlar Peru, Braziliya, Boliviya va ularga yondosh mamlakatlar, xususan Barbados orolidir va uning nomiga monand barbadenze deb ataladi. Barbedenze turi Peru g'o'zasi ham deyiladi. Bu g'o'za xirtuzumga nisbatan kam tarqalgan bo'lib, Misrda ko'proq ekiladi. Sudan, Turkiya, Eron, MDX mamlakatlarning ba'zilarida ham ekiladi. Barbadenze Si Ayland nav tipiga mansub bo'lib, Misrning qimmatli navlari bazasida kelib chiqib tarqalgandir.

Bu tur g'o'za dunyo tolasining 9-10 % tashkil etadi. O'suv davri 135-140-170 kundan ko'proq. Ko'sak yirikligi 2,5-4 g, ko'proq 3-3,5 g, tola uzunligi 27-60 mm, tola chiqishi 20-39 %. Fuzarioz vilt bilan kasallanadi, gommoz bilan ham kasallanishga moyil.

G.barbadenseL turi

Ma'lumki, paxta tolasiga asosiy iste'molchi to'qimachilik sanoati bo'lib hisoblanadi va ular qayta ishlangan tolani ma'lum bir talablar asosida qabul qiladi (2-jadval).

Mustaqillik yillarida quyidagi 175-F, S-6524, S-4727, Chimboy-3010, An-O'zbekiston-3, Samarqand-3, Toshkent-6, Yulduz, An-Bayavut-2, Oktyabr-60, Qirg'iziston-3, Andijon-9, Toshkent-1, Andijon-60, Buxoro-6, S-9070, Namangan-77, Oqdaryo-5, Oqdaryo-6, Omad, Buxoro-102, S-6541, Oqdaryo-8, S-8584, Sulton, Buxoro-8, Ibrat, Barhayot, Porloq kabi g'o'za navlari ekilgan va ekilmoqda.

2-jadval

Tekstil sanoatining tolagaga kuygan talablari

Tola tipii	Shtapel vazn uzunligi, mm	Uzilish kuchi, gk	Chizikli zichlik (metrik soni) m/teks	Nisbiy uzilish kuchi, GK/teks	Tola chikishi, %	Sanoat talabi, %
I	40-41	4,7	127(7900)	57,0	32	3
II	38-39	4,7	137(78900)	34,0	33	4
III	37-38	4,7	147(6800)	32,0	34	5
IV	35-35	4,7	167(6000)	28,0	34,5	12
V	33-34	4,7	179(5600)	26,5	36	64-66
VI	32-33	5,0	200(5000)	25,0	37	10
VII	Ekilmaydi					

Paxta yetishtiriladigan xududlarda eng hosildor va sifati yuqori g'o'zaning ekiladigan barcha navlari ikki guruhga bo'linadi:

- Uzun (ingichka) tolali navlar
- O'rta tolali navlar

Uzuntolalinavlar I, II, III - tiptolar bersa, IV, V, VI - tiptolalarni sa'rtatolalinavlar beradi.

O'rtatolalig'o'z navlarini Davlat navsinovidano'tgan, tuproq-iqlim sharoitiga mos bo'lgan bir nechta siekilmoqda, jumladan:

Namangan-77. G.S.Zaysev nomidagi g'o'za seleksiyasi va urug'chiligi ilmiy tadqiqot instituti va Qizil Rovot tajriba xo'jaligida yaratilgan. Nav o'rtapishar bo'lib, o'suv davri 110 - 125 kun. Vilt kasalligiga chidamli. Bir ko'sakdagi paxta massasi 5,2 g, tola chiqishi 33,3 foiz, shtapel uzunligi 33,7 mm, tolaning uzilish kuchi 4,7 gk, nisbiy uzilish kuchi 26,2 gk/teks. Tolasi V- tip. Hosildorligi gektariga o'rtacha 44 s.

Unumdor bo'z o'tloq va o'tloq–botqoq tuproqlarda gektariga 80-90 ming tupdan, sho'rlangan yerlarda 120-140 ming tupni tashkil etgani ma'qul. Bo'z tuproqlarda o'g'itlarning me'yor N250P175K125 kg/ga.

S-6524. G.S.Zaysev nomidagi g'o'za seleksiyasi va urug'chiligi ilmiy tadqiqot institutida duragaylash yo'li bilan yaratilgan, o'rtapishar. Tola uzunligi 35,2 mm, tola pishiqligi 4,5-4,6 gk, nisbiy uzilish kuchi 28,5 gk/teks, tola chiqishi 33-34 foiz. Tolasi IV- tipga mansub.

S-6530. G.S.Zaysev nomidagi g'o'za seleksiyasi va urug'chiligi ilmiy tadqiqot institutida duragaylash yo'li bilan yaratilgan. O'rtapishar navlar guruhiga kirib, vilt kasalligiga chidamli. O'suv davri 114-124 kunning tashkil etadi. Bir ko'sakdagi paxta massasi 5,4-6,2 g, tola chiqishi 36,8-37,2 foiz, shtapel uzunligi 35,2 mm, pishiqligi 4,5 gk, nisbiy uzilish kuchi 27,1 gk/teks. Hosildorligi gektariga 40-48 s gacha yetadi.

S-4727. G.S.Zaysev nomidagi g'o'za seleksiyasi va urug'chiligi ilmiy tadqiqot institutida duragaylash yo'li bilan yaratilgan. O'suv davri 132- 136 kun. Ko'sakdagi paxta massasi 6,3-6,8 g, tola chiqishi 36 foiz, shtapel uzunligi 33,2 mm, tolaning pishiqligi 4,6-4,8 gk, nisbiy uzilish kuchi 26,2 gk/teks. Tolasi V-tip. Kasallikka chidamsiz.

Buxoro-6. O'zPITI Buxoro filialida turlararo duragaylash yo'li bilan yaratilgan, o'rtapishar. Ko'sakdagi paxta massasi 7,2 g. Tola chiqishi 36,5 foiz, tola uzunligi 34 mm, tolaning pishiqligi 4,5-4,6 gk, nisbiy uzilish kuchi 28,3 gk/teks.

Omad. G.S.Zaysev nomidagi g'o'za seleksiyasi va urug'chiligi ilmiy tadqiqot institutining olimi R.Kim tomonidan yaratilgan. O'suv davri 115- 118 kun. G'o'zaning bo'yi 80-90 sm ga boradi. Ko'saklar tanaga yopishgan holda joylashgan. Ko'sak massasi 5,0-5,5 g. Hosildorlik 40 sentnergacha. Tola chiqishi 35-36 foiz. Tola uzunligi esa 33-34 mm ni tashkil qiladi. Tolasi V-tipga mansub. Mikroneyr ko'rsatkichi 4,5-4,6.

Suvga talabi o'rtacha, vilt bilan zararlanishi 5-8 foizni tashkil qiladi. Mineral o'g'itlarga o'rtacha talabchan.

«**Buxoro-102**» g'o'za navi O'zPITIning Buxoro filialida Mualliflari: S.I.Maxsudov, B.O.Mislimov, E.Mavlonov va boshqalar tomonidan yaratilgan. O'suv davri – 115 -124 kun, hosildorligi – 45-50 s/ga, tola chiqishi – 37-38 %, tola uzunligi – 33,0-34,0 mm, tola pishiqligi – 4,4-4,5 gk, tolaning nisbiy uzilish kuchi – 26,5-27,0 gk/teks, bir dona ko'sakdagi paxta vazni – 7,0-8,0 g, 1000 dona chigit vazni – 123-130 g, tolaning metrik raqami – 6000-6004, mikroneyer ko'rsatkichi – 4,3-4,4, viltga chidamligi – chidamli, tola tipi – IV

«**Sulton**» g'o'za navi O'zbekiston g'o'za seleksiyasi va urug'chiligi ilmiy tadqiqot institutida Mualliflar: Namazov Sh., Ibragimov P.Sh., Muratov U. tomonidan yaratilgan. F4(F1G.thurberi x G.raimondi)x G.hirsutum.L. turlararo duragayidan ko'p martalik tanlash yo'li bilan yaratilgan. O'suv davri 115-120 kun, poyasining balandligi– 130-140 sm, hosildorligi– 40-45 s/ga, ko'sagining vazni – 6-6,5 g, tolasining uzunligi -33-34 mm, mikroneyr ko'rsatkichi - 4,5-4,6, tolasining chiqimi – 36 %, tolasining mayinligi – 6250-6700, tolasining uzulish uzunligi– 28,0-28,5 gk/teks, tolasining tipi – V.

An-chillaki-1. O'zbekiston FA o'simliklar biologiyasi institutida yaratilgan. Nav juda tezpishar, o'suv davri 100-110 kun. Past bo'yli bo'lib, balandligi 60-70 sm gacha. Hosildorligi gektaridan 25-35 sentnergacha. Nav tezpishar bo'lganligi uchun vilt kasalligiga chalinguncha rivojlanish davrlarini o'tishga ulgura oladi. Navni boshqali don ekinlari yoki ayrim yem-xashak ekinlaridan keyin ekish mumkin. Undan takroriy ekin sifatida yoki qalin tup son hosil qilish uchun foydalanish paxtachilikda yangi yo'nalishni vujudga keltirish mumkin.

An-Boyovut-2. O'zbekiston FA o'simliklar biologiyasi institutida S.Sodiqov va boshqalar tomonidan yaratilgan. Tezpishar nav. O'suv davri 129-130 kun. Ko'sagidagi paxta massasi 6,5-7,0 g. Tola chiqishi 35-36 foiz, tola uzunligi 34-35 mm, tolaning nisbiy uzilish kuchi 26,1-26,7 gk/teks. Tolasi V tip.

Armug'on. Bu nav L-9263 x L-541 duragay kombinatsiyalarini o'zaro chatishtirib, ko'p marotaba yakka tanlash orqali P.G.Gubanova, O.D.Djurayev, J.A.Musayev, 3.Yu.Sadiqovalar tomonidan yaratilgan.

Hosildorligi 48-55 sentner, bitta ko'sakdagi paxta massasi 6,0-6,5 g, o'suv davri 120-125 kun, tola chiqishi 38-39 foiz, tola uzunligi 33-34 mm, nisbiy uzilish kuchi 25,6 gk/teks, tolası V tip. Vilt bilan zararlanishi 5,1-11 foiz. Nav 1999 yilda rayonlashtirilgan.

Buxoro-8. Nav gossipium xirzutum turiga mansub bo'lgan Buxoro-6 naviga bir pallalik o'simliklarining fotosintez irsiyatini sun'iy o'tkazish yo'li bilan yaratilgan. Muallifi A.M.Battalov va boshqalar. Navning bo'yi o'rtacha 90-120 sm.

Hosil shoxlari agrotexnik sharoitga mos ravishda 2 yoki 3 tipda shoxlaydi, hosil shoxi asosiy poyaning 5-7 bo'g'inlaridan chiqadi. O'suv shoxlari 0-3 tagacha. Ko'saklari yirik, tuxumsimon, ko'sakdagi paxta massasi 7,0-11 g. Hosili to'kilmaydi. Nav o'rtapishar, o'suv davri 118-120 kun. Ko'sagi asosan 5 chanoqli, ba'zan 4 chanoqlilari ham uchrab turadi. Chigiti yirik, 1000 dona chigit massasi 120-140 g atrofida, tukli, yashil kulrangda.

Tolasi III va IV tipga mansub bo'lib, mayin va uzun. Tola chiqishi 35-37 %, tola uzunligi 33-36 mm ni tashkil etadi.

Xorazm-126. «Paxta» ilmiy ishlab chiqarish birlashmasining Xorazm tajriba tayanch punktida Xorazm-125 navidan yakka tanlash yo'li bilan D.Yo'ldoshev, K.Matnazarov, A.Iskandarov, A.Hasanova, Sh.I.Ibragimov, I.Bahromov, No Gi Xvalar tomonidan yaratilgan.

Nav 1997 yilda davlat reyestriga kiritilgan.

Tupining bo'yi 90-120 sm, piramida-ustunsimon, poyasi yashil, kam tuklangan, ko'sagi tuxumsimon, 1000 dona chigit massasi 100 g. O'rtacha hosildorligi 40,8 s.

Vegetasiya davri 119 kun. Bir ko'sakdagi paxta massasi 5,2 g, tola chiqishi 37,0 %, viltga chidamli. Tolasi V tipga mansub. Mikroneyr ko'rsatkichi 4,1.

Xorazm-127. 163-F navi S-9062 navi bilan chatishtirilib, ko'p marotaba yakka tanlash hamda qayta tanlash yo'li bilan yaratilgan. 2002 yilda Davlat Reyestriga kiritilgan.

O'suv davri 120-130 kun. Poyasi tik, bo'yi 90-120 sm, tanasi yashil, o'rtacha tuklangan. Hosil shoxlari 5-6 bo'g'imdan chiqadi. 1,0-1,5 tipda shoxlaydi. Chigiti och yashil, kulrang. 1000 dona chigit massasi 122-132 g. Moydorligi 24,5 foiz. Tola chiqishi 36,5-38,4 foiz, tola uzunligi 34,5-36 mm, uzulish uzunligi 26,2 gk, nisbiy uzulish kuchi 26,0-27,3 gk/teks. Sifat markazi ma'lumotiga ko'ra, tolaning mikroneyr ko'rsatkichi 4,2-4,4 ga teng.

Uzun (ingichka) tolali navlardan quyidagilar ekiladi:

Termiz-16. O'zPITISurxondaryo filialida A.G.Gavrilov, N.Xolmurodov va boshqalar tomonidan duragaylash usulida yaratilgan. Bir ko'sakdagi paxta massasi 3,2 g, tola chiqishi 33,7 foiz. Shtapel uzunligi 39,1 mm, tolaning pishiqligi 4,6-4,7 gk, nisbiy uzilish kuchi 36,6 gk/teks, o'suv davri 119 kun. III tip tola beradi. Fuzarioz vilt kasalligiga chidamli.

Termiz-24. O'zPITI Surxondaryo filialida tanlash yo'li bilan yaratilgan. Bir ko'sakning vazni 2,8 g, tola chiqishi 33 foiz. Tola shtapeluzunligi 39,7 mm. Tolaniig pishiqligi 4,7 gk, nisbiy uzilish kuchi 36,2 gk/teks. II tip tola beradi.

Termiz-31 navi O'zPITI Surxondaryo filialida A.E.Avliyoqulov, A.A.Tvorogova, Sh.I.Ibragimov va boshqalar tomonidan 6608.V x Termiz-11 navlarini chatishtirish va turlararo duragaylash hamda qayta tanlash yo'li bilan yaratilgan. 1997 yilda Davlat reyestriga kiritilgan. Navning tupi cheklangan tipda, konussimon, bo'yi 100-120 sm, ayrim hollarda har bir tupida 1-2 ta uzun hosil elementlari, 2-3 ta ko'sak bo'ladi. Birinchi hosili 3-4 bo'g'inlarida paydo bo'ladi. Ko'sagi o'rtacha kattalikda, tuxumsimon, yuraksimon, o'tkir burunli, yaxshi ochiladi, ochilgach paxtasi chanoqlardan to'kilmaydi. Tolasining pishiqligi 4,8 gk, nisbiy uzilish kuchi 33,3 gk/teks, uzunligi 38,9 mm, tola chiqishi 34,6 % gacha. O'suv davri 115 kun. Tolasining rangi oppoq, jahon standartiga to'g'ri keladi. Fuzarioz va ildiz chirish kasalliklariga chidamli.

S-

6037.G.S.Zaysevnomidagig'o'zaseleksiyasivaurug'chiligiilmiytadqiqotinstitutidaYu.XutornoyvaSh.I.Ibragimovlartomonidanchatishtirishyo'libilanyaratilgan. Ko'saginingmassasi 3,6-3,8 g, tolachiqishi 30-31 foiz. Tolauzunligi 40-41 mm, pishiqligi 4,3-4,6 gk, nisbiyuzilishkuchi 35,5 gk/teks. Kasallikkachidamli.

O'zbekiston paxtachiligida istiqbol vazifa uning yalpi hajmini keskin kamaytirmaslik, uning sifatini yaxshilash, asosiy qismini mintaqada qayta ishlash hisoblanadi. Paxtachilik va u bilan bog'liq

bo'lgan xalq xo'jaligi tarmoqlarini intensiv rivojlantirish, mavjud mehnat, yer, suv va boshqa moddiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi, respublika iqtisodiyotining barqaror o'sishiga real sharoit yaratadi.

Mustaqillik yillarida (2010-2014 yillarda) Respublikada g'o'zaning quyidagi navlari: Andijon -37,21.UZ.2012 y., An-16, 9.UZ.2011 y., Besh qaxramon, 9.UZ.2011 y., Gulbaxor-2, 9.UZ.2012 y., Do'stlik-2, 2.15.UZ.2011 y., Ko'paysin, 9.UZ. 2012 y., Navbaxor-2, 9.UZ.2013 y., Ibrat, 3. UZ.2011 y., S-6775, 2.UZ.2013 y., S-8284, 2.UZ. 2014 y., Sulton, 2.UZ.2011 y.rayonlashtirilgan:

15.10. Paxtachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

O'zbekistonda serunum yer va ayniqsa, suv resurslari chegaralangan. Mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, birinchi navbatda har bir gektar paxtadan olinadigan hosildorlikni oshirish hisobiga erishiladi.

Hosildorlikni oshirish kompleks agrotexnologik jarayonlarni sifatli va qisqa muddatlarda bajarish bilan bog'liq. Tarmoqni tashkil etishning barcha davrlarida va istiqbolida ham yuqori hosil olish uchun quyidagi imkoniyatlardan to'laroq foydalanish zarur.

Paxtachilikning xususiyatlarini hisobga olib dastavval almashlab ekishni ilmiy asosda amalga oshirish lozim. Uzoq yillar g'o'za va beda almashlab ekish tavsiya etilgan edi. Natijada tuproq unumdorligi saqlanadi, ekin maydonlari begona o'tlardan va kasalliklardan tozalanadi, ularning sho'rlanish darajasi pasayadi va x.k. Mustaqil rivojlanish yillarida g'o'za-don, g'o'za-yem-xashak va boshqa ekinlar bilan almashlab ekish ham amalga oshirilmoqda.

Hosildorlik seleksiya va urug'chilik ishlarining holatiga ham bog'liq. Respublika xo'jaliklarida davlat nav sinovidan o'tgan, tuproq-iqlim sharoitiga mos navlar ekiladi. Seleksioner olimlar va mutaxassislar tomonidan yaratilgan Toshkent-6, S-6530, Buxoro-6, Oqdaryo-6,7, Navbahor, Yulduz, Mehr va boshqa navlar ilmiy asoslangan va texnologik jixatidan joriy etilgan 35-50 s. va undan yuqori hosil berish potensial imkoniyatiga ega. Urug'chilik xo'jaliklarida elita, tovar xo'jaliklarida I va II klass urug'larni ekish uchun sharoit yaratilgan.

Haydalma qatlami qalin bo'lgan tuproqli yerlarda shudgor chuqurligi 30-35 sm bo'lishi tavsiya etilgan. Bunday tuproqlarda 4-5 yil oralig'ida 45-50 sm chuqurlikda, yiliga 30 sm chuqurlikda shudgorlansa, hosildorlikka optimal sharoit yaratiladi. Chigitni pushtaga, plyonka ostiga va qo'shqatorlab ekish hosildorlikni oshiradi, uning erta pishib yetilishiga imkon beradi.

Mineral va mahalliy o'g'itlardan ilmiy asoslangan me'yor va muddatlarda foydalanilsa g'o'zaning rivojlanishi jadallashadi, ko'saklarning yetilishi tezlashadi. Tadqiqotlarning natijalariga ko'ra, bir tonna paxta yetishtirish uchun o'rta hisobda 50-60 kg azot, 15-20 kg fosfor, 50-60 kg kaliy sarflanadi. Ularni organik o'g'itlar bilan birga qo'llanilganda, mineral o'g'itlarning iqtisodiy samaradorligi ancha yuqori bo'ladi. Eskidan paxta ekiladigan maydonlarda har 3-4 yilda bir marta 20-30 tonna go'ng solish yaxshi samara beradi.

G'o'zani oziqlantirishda mineral o'g'itlarga chirigan va elangan go'ng aralashtiriladi. Bunda 1 kg ammiakli selitraga 2-2,5 kg., 1 kg superfosfatga 6-7 kg, 1 kg ammosofga 1,5-2 kg go'ng qo'shish yuqori samara beradi. Organik o'g'itlar paxtachilikning barcha mikroelementlarga bo'lgan talabini qondirishni ham kuchaytiradi.

Sifatli hosil olish g'o'za kasalliklari(ildiz chirish, gommoz, vilt va boshqa)ga va zararkunandalari(g'o'za biti, o'rgimchakkana, karodrina va boshqa)ga qarshi kurash, g'o'zani defolyasiya va desikasiya qilish, hosilni qo'lda hamda mashinada terishni belgilangan qisqa muddatlarda bajarish bilan bevosita bog'liq.

Vaholanki, yuqorida ko'rsatilgan texnologik jarayonlar ayrim korxonalarda turli darajada bajariladi, binobarin, gektaridan olinadigan hosildorlik ham mos ravishda farq qiladi. Bu ko'rsatkichga tabiiy obyektiv omillar ham ta'sir etadi, albatta. Bunda asosiy vazifa tarmoqni intensiv rivojlantirish imkoniyatlaridan to'laroq foydalanish, ko'proq, sifatliroq va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishdir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mahsulot birligi tannarxini pasaytirish alohida ahamiyat kasb etadi. Vaholanki, mustaqil rivojlanish yillarida barcha turdagi korxonalarda 1 s. paxta xom ashyosi tannarxining ko'tarilishi kuzatilmoqda. Bunday jarayon paxtachilikda ishlatiladigan traktorlar va boshqa asosiy vositalarga, energetik resurslarga, mineral o'g'itlarga va boshqa aylanma vositalarga ko'tara hamda chakana baholarning oshishi, nominal brutto mehnat haqi fondi, undan ajratmalar va soliqlar hisobiga sodir bo'lmoqda.

Paxtachilik sermehnat, binobarin, mehnat haqi ko'p sarflanadigan tarmoq. Tarmoqda 60 dan ko'proq jarayon bajariladi. Jami kishi/soatida sarflangan mehnatning 90% dan ko'prog'i qo'l vositalari bilan bajarilgan vaqtga to'g'ri keladi. Bu vaqtga mashinalar yordamida bajarilgan vaqtga nisbatan 1,5-2 marta ko'p mehnat haqi tulanadi. Ammo, kam unumli qo'l mehnatining ko'payishi hisobiga uning unumdorligi pasayadi, natijada mahsulot birligi tannarxi ko'tariladi.

Shuni alohida qayd etish zarurki, respublikada mustaqil rivojlanish yillarida 1 s. paxtaga bevosita sarflangan kishi/soati 1,7 marta ko'paygan. Bunday jarayon paxtachilikda eng sermehnat jarayon, hosilni terim mashinalari yordamida yig'ib olishning keskin pasayib ketishi hisobiga sodir bo'ldi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi bo'yicha 1990 yilda 52% yalpi paxta hosili mashinalar bilan terilgan bo'lib, 2002 yilda bu ko'rsatkich 10% dan oshmaydi. 2014 yillarda ham bu ko'rsatkich deyarli o'zgarmagan. 1 s. paxta xom ashyosi tannarxini mehnat haqi hisobiga pasaytirish, uning unumdorligini oshirish imkoniyatlaridan to'laroq foydalanishni talab etadi.

Bu dolzarb muammoni tezroq amalga oshirish barcha ishlarni, ayniqsa sermehnat ishlar(g'o'zani yagonalash, sug'orish, chilpish, hosilni yig'ib olish)ni mexanizatsiyalash, gektaridan hosildorlikni oshirish, paxtakorlarni mehnat natijalariga qarab moddiy va ma'naviy rag'batlantirish imkoniyatlaridan to'laroq foydalanishga va h.k.ga bog'liq.

Paxta xom ashyosining iqtisodiy samaradorligi uni sotish baholarining tashkil topish darajasiga bevosita bog'liq. Bu mahsulotning davlat iqtisodiyotidagi ahamiyatini hisobga olib, uni ko'tara xarid baholarida sotiladi. Uni belgilashda biologik navlarning tola tiplari va sanoat assortimenti asos qilib olinadi. Uning darajasiga jahon bozorida tashkil topadigan o'rta baholar ham ta'sir etadi.

O'zbekistonning mustaqil rivojlanish yillarida paxta xom ashyosining o'rtacha bahosi oshib bormoqda. Ammo, uning 1 s. paxta to'liq tannarxiga nisbatan sekin oshgan yillarida ko'pchilik xo'jaliklar paxta sotishdan zarar ko'radilar. Zararning obyektiv sabablarga ko'ra tashkil topgan qismi paxta sotishdan sof foyda olgan korxonalar, sug'urta kompaniyalari, davlat byudjeti va boshqalar hisobiga qoplanadi, ayrim qarzlarning qaytarilish muddati uzaytiriladi va h. k.

Paxtakor xo'jaliklar va xo'jalik a'zolarining moddiy manfaatdorligini oshirish maqsadida ularga chakana baholarga nisbatan arzonroq paxta yog'i, kunjara, sheluxa sotiladi. Paxta yetishtirishda paxtakorlarning moddiy manfaatdorligi va javobgarligini oshirish maqsadida ko'pchilik xo'jaliklarda ishlab chiqarish va mehnatga haq to'lash oila pudrati asosida amalga oshiriladi.

Paxtakor xo'jaliklarning yil davomida moliyaviy ahvolini yaxshilash maqsadida ularga fyuchers kontraktasiya shartnomasiga asosan davlatga sotiladigan mahsulot qiymatining 50% i hajmida avans beriladi, paxta xirmonidan to'paxta zavodigacha mahsulotni tashish, transport xarajatlari zavod hisobiga amalga oshiriladi.

Demak, paxtakor xo'jaliklar va ular xodimlarining moddiy manfaatdorligi va javobgarligini oshirish imkoniyatlaridan foydalanish chora-tadbirlari amalga oshiriladi. Ammo, ularning asosiy moliyaviy natijalari bozor iqtisodiyoti qonunlari, mexanizmlari va kategoriyalari talablariga to'laroq javob bermaydi. Mavjud kamchiliklarni keskin kamaytirish maqsadida tarmoqda bozor iqtisodiyoti islohatini yanada chuqurlashtirish zarur. Dastavval, sotish baholarining erkin shartnoma asosida tashkil topishiga, paxtakorlarning mehnat natijalariga qarab kafolatlangan haq to'lanishiga erishish lozim.

15.11. Kartoshkachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

Kartoshka ekinining asosiy mahsuloti-kartoshka foydalanish turlari jihatidan universal mahsulot hisoblanadi. Uning tarkibida 70-80% suv, qolgan qismida kraxmal, oqsil, yog', «S» va «V»

guruhi tarkibiga kiruvchi vitaminlar shuningdek, har xil moddalar, kaliy, fosfor va boshqa o'nlab moddalar bor.

Kartoshkadan asosan xushxo'r to'yimli oziq-ovqat shaklida foydalaniladi, uni me'yor darajasida iste'mol etish inson tomonidan iste'mol etiladigan ko'pgina mahsulotlarni yaxshi hazm bo'lishiga ham yordam beradi. Yevropa va Lotin Amerikasi mamlakatlarida o'simlikchilik oziq-ovqatlar balansi tarkibida kartoshka don mahsulotlaridan keyin ikkinchi o'rinda turadi. O'zbekistonda ham aholining kartoshkaga bo'lgan talabi va uni qondirish darajasi kuzatilib borilmoqda. Kartoshkani qayta ishlash jarayonida kraxmal va spirt olinadi. Ular asosan shirinlik va alkogol ichimliklar ishlab chiqarishda foydalaniladi.

Kartoshka tuganaklaridan 25 foizgacha kraxmal olinadi. Bir gektar kartoshka hosilidan g'alla ekinlariga nisbatan 3-4 marta ko'proq spirt olinadi. Bundan tashqari 1 tonna kartoshkadan spirt olish uchun qayta ishlash jarayonida 1500 l barda olinadi va chorvachilikda ozuqa shaklida foydalaniladi.

Kartoshkadan cho'chqalarni oziqlantirish, o'ta sifatli go'sht ishlab chiqarishga imkoniyat yaratadi. Sug'oriladigan yerlarda ertagi va kechki navlaridan 2 marta hosil olish, aholining kartoshkaga bo'lgan talabini taqvim yil davomida barqaror ta'min etishga sharoit yaratadi va h.k. O'zbekistonda kartoshkachilikni intensiv rivojlantirish yer, suv, mehnat va boshqa resurslar potensialidan foydalanish samaradorligini oshirishga sharoit yaratadi.

15.12. Kartoshkachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli

O'zbekistonda kartoshkachilikni rivojlantirish tarixi taxminan 130 yilga teng, uning urug'i Lotin Amerikasi mamlakatlaridan Rossiyaga, Rossiyadan O'zbekistonga keltirilgan.

Kartoshka biologik xususiyatiga ko'ra o'rtacha iqlim +20 dan oshmagan issiqlikda samarali rivojlantiriladi. O'zbekiston iqlimi keskin kontinental va qurg'oqchil mintaqadir. Havo va tuproqning o'ta issiqligi kartoshka o'stirish uchun noqulaylik tug'diradi. Bunday sharoit fotosintezni sekinlashtiradi, oqibatda kartoshkaning tugish va ildiz sistemasining rivojlanishiga va nihoyat, uning hosildorligiga va sifatiga salbiy ta'sir qiladi. Yoz oylarida me'yordan ortiqcha quyosh nuri hosil to'planishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Respublika olimlari sug'oriladigan maydonlarda kartoshkadan yuqori hosil olishning kompleks texnologik, seleksiya va urug'chilik va boshqa masalalarining nazariy va uslubiy asoslarini, binobarin tarmoqning samaradorligini oshirish uchun sharoit yaratdilar.

Taxlillar shuni ko'rsatadiki kartoshkachilikning rivojlanish darajasi ayrim yillarda keskin tafovut qiladi(1-jadval).

1-jadval

O'zbekistonda kartoshkachilikni rivojlantirishning asosiy ishlab chiqarish ko'rsatkichlari (2005-2014 yy.)*

Yillar	Ekin maydoni, ming ga.	Yalpi kartoshka hosili, ming tonna	Gektaridan hosildorlik, s/ga	Aholi jon boshiga, kg
2005	49,8	848,1	170,3	32
2006	52,6	921,5	175,2	35
2007	55,6	1023,6	184,1	38
2008	59,9	1162,7	194,1	42
2009	62,8	1245,9	198,4	44
2010	70,7	1377,9	194,9	47
2011	73,6	1440,3	195,7	49
2012	76,1	2057,1	203,7	68
2013	78,3	2250,4	210,7	74
2014	80,3	2452,4	213,6	79

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan kartoshka 1990 yilda aholining haqiqiy iste'mol qilgan hamda urug'lik uchun foydalanilgan kartoshkaning yarmidan ko'prog'i ittifoq umumdavlat fondi hisobiga ta'minlangan. O'zbekistonning mustaqil rivojlanish yillarida kartoshkachilikni tezroq rivojlantirish maqsadida uning ekin maydoni kengaytirildi va hosildorligi oshirildi. 2000 yilda 1990 yilga nisbatan kartoshka yalpi hosili qariyb 2,2 marta ko'paydi, mos ravishda uning maydoni 24,4 foizga kengaytirildi, hosildorlik esa 47,5 foizga oshdi. Aholi jon boshiga kartoshka ishlab chiqarish 2000 yilda 1990 yilga nisbatan qariyb 83 foizga ko'paydi. Ammo jon boshiga tovar hamda urug'lik kartoshka yetkazish minimum me'yoriy talabga nisbatan 2 marta kam bo'lgan. Demak o'sha yili respublikada jon boshiga 50 kg tovar hamda 10 kg urug'lik zarur bo'lgan. Jahon bozorlaridan aholi istemoli uchun kartoshka sotib olish tarmoqning samaradorligini oshirmasdi. Chunki transport xarajatlari hamda mahsulotning nobud bo'lishi ko'paydi.

Issiq iqlim sharoitida kartoshka biologik xususiyatlarining qisqa muddatlarda keskin pasayishi va almashtirishning zarurligini hisobga olib jahon bozorlaridan superelita va elita navli urug'lar sotib olib kelinmoqda.

Kartoshkachilikning jadal rivojlanishi asosan urug'likka ko'p jihatdan bog'liq ekanligini inobatga olib, respublikaning tabiiy iqlim hamda tuproq holatini o'ziga hosildorli xususiyatlarini inobatga olib yuqori sifatli urug' yetishtirib beradigan maxsus urug'chilik xo'jaliklarini tashkil etish va ularni to'la qonli rivojlanishi uchun davlat tomonidan imtiyozlar berilishini taqozo etadi.

Bu maqsadga erishish uchun qo'shimcha sarflangan mablag' hisobiga kartoshka hosildorligining oshishi hamda sifatining saqlanishimuxim hisoblanadi. Buni seleksioner olimlarning tajribasi ko'rsatmoqda. Shu bois 2014 yilda aholi jon boshiga kartoshka ishlab chiqarish 79 kg.ga yetdi. 2014 yilda kartoshka ishlab chiqarish 2005 yilga nisbatan 1604,3 ming tonnaga yoki 2,9 martaga oshdi. Shu davr ichida ham ekstensiv, ham intensiv omillar ta'sirida shu natijaga erishildi. Bu yerda nisbatan ekin maydonlarining 61,2 % ga ko'payishi ijobiy ta'sir etgan. Hosildorlik esa 43,3 s/ga yoki 25,4 % ga oshgan.

15.13. Kartoshkachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Oxirgi yillarda kartoshka ishlab chiqarish va sotishni erkin amalga oshirish, xosildorlikni oshirish imkoniyatlaridan foydalanish natijasida tarmoqning rentabellik darajasi ko'pchilik, ayniqsa shaharlar atrofida joylashgan korxonalarda, bozor iqtisodiyoti qonunlari talablariga mos ravishda oshib bormoqda. Bu yutuqqa odatda erkin va shartnoma baholarining ko'tarilishi hisobiga erishilmoqda. Ammo ko'pchilik fermer xo'jaliklarida 1s kartoshka o'rtacha to'liq tannarxining ko'tarilishi kuzatilmoqda. Bunday hol asosan jahon bozorida sotib olinadigan urug'lar baholarining keskin oshishi hisobiga sodir bo'lmoqda. Bundan tashqari kartoshkani ekish, qator orasini yumshatish, hosilni yig'ib olish va boshqa jarayonlar qo'l bilan ishlatiladigan vositalar bilan bajarilmoqda. Natijada tarmoqda mehnat unumdorligi past darajada qolmoqda. Kartoshkaning tannarxi kasalliklar va zararkunandalarga qarshi kurashga sarflanadigan xarajatlar hisobiga ham oshmoqda.

Oxirgi yillarda Kolorodo qo'ng'izining kartoshka paykallarida keng tarqalishi natijasida hosildorlik pasaymoqda va uning sifati yomonlashmoqda. Zararkunandaga qarshi qimmat baholi ximikatlardan foydalanish kutilgan natijalarni bermayotir.

Yuqori va sifatli hosil olish hamda arzon kartoshka ishlab chiqarish uchun quyidagi imkoniyatlardan foydalanishga alohida etibor berish lozim:

-Yengil qumoqli mexanik tarkibiga ega o'tloq, o'tloq-bo'z tuproqlarda, daryo yonbag'ri uchastkalarida, tog'li va tog'oldi zonalarda yaxshi o'sib, yuqori hosil beradigan navlarni ekish;

-Suvga talabchanligini hisobga olib 400-500 m.kub hajmida 7-8 marta sug'orish, uni asosan kechasi amalga oshirishga erishish;

-Bunday yerlarga gektariga 30-40 tonna yarim chirigan go'ng, 250-300 kg ammosfos va 160-200 kg kaliy sulfat yoki kaliy tuzi solinib, 30sm chuqurlikda haydalishini ta'minlash;

-O'suv davri 69-70 kunda tezpishar va o'rtapishar navlar (Zarafshon, SANTE, Romona, Marfona va boshqalar)ni ekish; Mustaqillik yillarida (2010-2014 yillarda) kartoshkaning

O'zbekistonda yaratilgan quyidagi navlari rayonlashtirilgan: ko'k saroy -14, UZ.2011 y., pskom-14, UZ.2012 y., sarnav-14, UZ.2012 y., serhosil -14, UZ.2011 y., umid 2-14, UZ.2013 y. va yaroqli 2010-12, UZ.2011 y.

-Bahorda hamda kuzda ekiladigan urug'larni ekish oldidan 100 l suvda 5-6 kg TMTD bilan birga 2 gramm kahrabo kislotasi hamda 4 kg ammos fosfor qo'shib ivitib ekish hisobiga hosildorlikni 11-16 foizgacha oshirish;

-Har gektarga 3-3,5 tonna urug'lik tuganaklar ekilishiga, ekiladigan tuganaklarning vazni esa 30-80 gramm bo'lishiga, ularni tuproqning 6-7 sm chuqurligiga ekish, qotqoloqni tez yorib qisqa muddatda to'la ko'chat olish imkoniyatiga ega bo'lish.

-Eng progressiv usul hisoblangan urug'ni pushta ustiga ekishni joriy qilish;

-Urug'likning asosiy qismini urug'likka ixtisoslashgan xo'jaliklarda tayyorlash va uni zamonaviy omborlarda saqlash;

-Kartoshka ishlab chiqarishda oila pudrati asosida pul va natura shaklida garantiyalangan mehnat haqini joriy etish;

-Tovar mahsulotlarni erkin, va shartnoma, ya'ni bozor iqtisodiyotining qiymat, talab va taklif qonunlari talablari asosida tashkil topgan baholarda sotish va h.k.

15.14.Sabzavotchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

Ko'pchilik ho'l sabzavotlar, biokimyoviy jihatidan tarkibida suv ko'p bo'lgan mahsulotlar guruhiga kiradi. Masalan, sarimsoq tarkibida 64-65%, sabzida 85-86%, pomidorda 93-94%, bodringda 95-96% suv mavjud. Shuningdek bu sabzavotlar tarkibida oqsil kam bo'ladi. Mos ravishda, sarimsoq tarkibida 6-7%, sabzida 1,1-1,2%, pomidorda 1,0-1,1%, bodringda 1,0 % oqsil moddalar mavjud.

Bundan tashqari ular yuqori darajada kaloriya ham hosil bo'lmaydi. Masalan, 1 kg sarimsoqdan 1325-1330 kaloriya, sabzidan - 502, pomidordan - 215, bodringdan - 14 kaloriya issiqlik ajraladi. Ko'pchilik ho'l sabzavotlarda kletchatka ham kam hosil bo'ladi.

Shunday bo'lishiga qaramasdan, ko'pchilik mahsulotlar inson organizmi uchun o'ta zarur bo'lgan biologik aktiv moddalar, vitaminlar fermentlar, mineral tuzlarga boydir.

Ba'zi sabzavotlar, ayniqsa piyoz, sarimsoq, shivit, petrushka va turp tarkibida fitosidlar tashkil topadi. Ularni iste'mol qilish odam organizmini turli xil infeksiyalardan tozalaydi, yuqumli kasalliklardan himoya qiladi.

Ko'pchilik sabzavotlar tarkibidagi har xil vitaminlar, kislotalar, efir moylar, xushbo'y moddalar ishtahani ochadi, yog' va oqsilli mahsulotlarni inson organizmida to'laroq hazm bo'lishiga yordam beradi. Vitamin S ko'proq sabzavotlarni iste'mol qilish organizmni kam qonlilikdan muhofoza qiladi, aterosklerozni susaytiradi.

Sabzavot mahsulotlari quruq moddasining asosiy qismini uglevodlar - kraxmal, saxaroza, glyukoza, kletchatka hamda pektinli moddalar tashkil etadi.

Sabzavotlarning inson salomatligiga bevosita ta'sirini hisobga olib O'zbekistonda aholi jon boshiga yil mobaynida quyidagi hajmda sabzavotlar iste'mol qilish tavsiya etilgan: Jami – 110-115 kg, shu jumladan pomidor – 25, bosh piyoz – 18, sabzi – 18, karam – 20, lavlagi – 5, bodring – 5, sarimsoq – 5, boshqa sabzavotlar – 14, ko'kat sabzavotlar 5 kg.

Sabzavotlarni ho'l iste'mol etish uning samaradorligini keskin oshiradi. Biroq, sabzavotlar tarkibida ko'p suv bo'lishi va eruvchan uglevodlarning borligi uchun ularni uzoq muddatlarga saqlansa, nobudgarchilik ko'payadi va sifat belgilari pastlashadi. Shuning uchun ularni uzoq joylarga tashishda qiyinchilik tug'iladi, konservalash zaruriyati tug'iladi.

O'zbekiston issiq iqlim sharoitida konservalashning eng oddiy va samarali usuli quritishdir. Quritilganda sabzavot tarkibidagi suvning ko'p qismi bug'lanadi, sabzavot vazni 7-10 baravar kamayadi, kam xarajat qilib uzoq saqlashga va tashishga sharoit yaratiladi.

Sabzavotlarni konservalashda yana bir keng amalga oshirilgan usul –achitish va tuzlashdir. Bu jarayonda sut kislotasi va etil spirti ham hosil bo'ladi, natijada achitilgan sabzavotlarning mazaliligi va xushbo'yiligi ortadi.

Marinovka qilish (sirkalash)—0,6-1,8% li sirka kislotaning konservalovchi ta'siriga asoslangan usuldir. Bodring, pomidor, lavlagi, piyoz, sarimsoq, karam kabi sabzavot turlarini marinovka qilish, ularni yil davomida iste'mol qilish imkoniyatini tug'diradi.

Sabzavotlarni konserva zavodlarida turli xillarda qayta ishlash, ularni qopqog'i germetik yopiladigan idishlarga joylash, 100-120 gradus haroratda sterillab konservalash ham mahsulotlarni yil davomida iste'mol qilish, uzoq joylarga tashishga, binobarin, samarali foydalanishga qulay sharoit yaratadi.

Sabzavotlarning poyalari hamda ularni qayta ishlashda tashkil topgan qo'shimcha mahsulotlari chorvachilikda ozuqa sifatida foydalaniladi.

Ko'pchilik sabzavotlar nisbatan sermehnat resurslar potensialiga, ayniqsa quyosh nuriga va suvga talabchan ekinlar tarkibiga kiradi. Bu tarmoqni intensiv rivojlantirish mavjud mehnat, sug'oriladigan yer va boshqa resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Ko'pchilik ekinlardan 2 marta hosil olish imkoniyati tarmoqning samaradorligini keskin oshiradi.

Sabzavotlarni ho'l hamda qayta ishlangan shaklda jahon bozorlarida sotish respublikaning valyuta fondini ko'payishiga va uning xalqaro aloqalarini yanada kengaytirishga sharoit yaratadi.

15.15. Sabzavotchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli

Yer yuzida, shu jumladan O'zbekistonda madaniy ekinlardan sabzi, sholg'om, lavlagi 2 ming, piyoz va bodring 4 ming yildan beri ekiladi. Sabzavotchilikning biologik xususiyatlarini hisobga olib, ochiq va yopiq maydonlarda o'stirish usullari qo'llaniladi.

Sabzavot ekinlari 14 ta botanik oilaga mansub 80 ga yaqin turni o'z ichiga oladi, shundan XX asrdan boshlab 40 ga yaqini O'zbekistonda ekiladi. Ular morfologik va biologik belgilari, hosildorligi, sotish baholari bo'yicha keskin farq qiladi. Shuning uchun sabzavotchilikning rivojlanish darajasi, ayniqsa, ularni tahlil qilish va baholash o'ta murakkab hisoblanadi.

1990 yilda yetishtirilgan yalpi sabzavotning qariyb 23% i sobiq ittifoq umumdavlat fondiga topshirilgan, davlat xarid baholarida sotilgan. Yalpi hosilning qolgan qismi respublika aholisi tomonidan iste'mol qilingan hamda kelasi yilda urug'lik hamda sotish va boshqa maqsadlar uchun saqlangan. Respublikaning mustaqil rivojlanish davri - 2000 yilda 1990 yilga nisbatan sabzavotlar maydoni 7,0 % ga qisqartirilgan, gektaridan hosildorlik 9,8%ga pasaygan, yalpi hosil esa 7,2% ga kamaygan. Bunday holat birinchidan, sabzavot ekinlari maydonlarini qisqartirish hisobiga sug'oriladigan g'alla maydonlarining kengaytirilishidan, ikkinchidan, sabzavotchilik uchun mineral o'g'itlarning kam miqdorda sotilishidan va ko'pchilik ekinlar uchun sifatli urug'larning yetishmasligidan va uchinchidan, tovar mahsulotlarning bir qismini jahon, ayniqsa Rossiya Federasiyasi bozorlarida sotish uchun qiyinchiliklarning kelib chiqishidan va boshqa subyektiv sabablardan yuzaga kelgan.

O'zbekistonda sabzavotchilikning rivojlanishi va iste'moli ayrim davrlarda turli darajada bo'lgan(1-jadval).

1-jadval

O'zbekistonda sabzavotchilikni rivojlantirishning asosiy ishlab chiqarish ko'rsatkichlari (2005-2014 yy.)*

r	Ekin maydoni, ming ga	Yalpi sabzavot hosili, ming tonna	Gektaridan hosildorlik, s	Aholi jon boshiga
2005	137,7	2971,6	215,8	113
2006	154,4	3443,1	223,0	129
2007	159,8	3649,8	228,4	135
2008	162,8	4011,4	246,4	146
2009	165,4	4194,5	253,6	150
2010	173,0	4368,2	252,5	150
2011	175,4	4625,3	263,7	156
2012	183,8	7767,4	265,6	259
2013	189,4	8518,4	270,9	279

2014	192,0	9286,7	268,3	299
------	-------	--------	-------	-----

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

Mustaqil rivojlanish yillarida yalpi sabzavotning taxminan 85-90% i respublika aholisi tomonidan iste'mol qilinadi, ichki bozorlarda sotiladi, urug'lik uchun foydalaniladi. Uning sifat belgilari past qismi esa chorvachilikda ozuqa uchun foydalaniladi va h.k. Sabzavotchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish va uni sotishning yuqori samaradorligini hisobga olib, uni istiqbolda ko'paytirish imkoniyatlaridan to'laroq va tezroq foydalanish dolzarb muammolaridan biridir.

2014 yilga kelib sabzavotlar maydoni 2005 yilga nisbatan 39,4 % ga ko'payib, hosildorlik esa 24,3 % ga oshgan. Natijada ham ekstensiv ham intensiv rivojlanish hisobiga yalpi hosil 3,1 martaga oshgan.

15.16.Sabzavotchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Oxirgi yillarda sabzavotchilik tarmog'i asosiy mahsulotlarining rentabellik darajasi ko'pchilik, ayniqsa shaharlar atrofida joylashgan xo'jaliklarda, bozor iqtisodiyoti qonunlari talablariga mos ravishda o'zgarmoqda. Bu yutuqqa odatda erkin va shartnoma baholarining ko'tarilishi hisobiga erishilmoqda.

Ammo ko'pchilik shirkat va fermer xo'jaliklarda 1 s sabzavotning o'rtacha to'liq tannarxi yildan yilga ko'tarilmoqda. Bunday holat asosan mehnat unumdorligining pastligi, zararkunanda va kasallika qarshi kurash hamda urug' xarajatlarining ko'payishi hisobiga sodir bo'lmoqda. Ilg'or xo'jaliklar va ilmiy-tekshirish institutlari tajriba natijalarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, yuqori va sifatli hosil olish va uning tannarxini pasaytirish uchun quyidagi real imkoniyatlardan to'laroq foydalanishga e'tibor berish lozim:

Ko'pchilik sabzavotlarning suvga talabchanligi, uning ildiz sistemasining tuproqda yuza joylashishi va kam rivojlanganini hisobga olib, uni o'z vaqtida va belgilangan me'yorda sug'orishni tashkil etish, masalan, bosh piyozni 18-20 marta 500-600 m.kub hajmida; sarimsoqni 7-10 marta 500-600 m.kub hajmida; pomidorni 15-16 marta 600-700 m.kub hajmida; bodringni 12-14 marta 550-600 m.kub hajmida va h.k. Qisqa muddatlarda sug'orilsa hosildorlik yuqori va sifatli bo'ladi;

Sabzavot ekinlarini tabiiy va sun'iy unumdorligi yuqori uchastkalarga joylashtirilishi lozim; kuchli sho'rланagan yerlarda hosildorlik keskin pasayib ketadi;

Sabzavot ekinlari tuproqdan hosil bilan birga ko'p miqdorda ozuqa moddalarini olib chiqishini hisobga olib, o'simliklarning o'sish va rivojlanish davrida ozuqa moddalariga bo'lgan talabning keskin tafovutini hisobga olib va h.k. ularni oziqlantirish ilmiy asoslangan miqdorlarda va muddatlarda amalga oshirilishi zarur;

Sabzavotchilikda mineral o'g'itlar bilan mahalliy o'g'itlar (chirigan go'ng, sideratlar) birga qo'llanilsa, ularning samaradorligi yuqori bo'ladi;

Sabzavot ekinlarining oziqlanishida molibden, marganes, bor, mis, rux, kobalt kabi mikroelementlardan foydalanish xam katta ahamiyatga ega. Ulardan foydalanish ekinlar hosildorligini 15-20% ga oshiradi, sifatini yaxshilaydi, kasalliklarga chidamliligini oshiradi;

Ayrim sabzavotlar ko'chat shaklida ekiladi. Ularni o'z vaqtida tayyorlash va sifatini ko'tarish maqsadida yopiq maydon sabzavotchiligini tashkil etish zarur.

Sabzavot ekinlarini boshqa ularga mos ekinlar bilan almashlab ekishni amalga oshirish lozim, ilg'or xo'jaliklar tajribasi shuni ko'rsatadiki bedapoyadan bo'shagan yerlar, polizlar, shuningdek, dukkaklilar karam, piyoz uchun eng samarali o'tmishdosh hisoblanadi. Sabzavot ekinlari ko'pi bilan 3-4 yilda oralatib ekilishi kerak.

Sabzavot ekinlarining hosildorligi va sifatini oshirish uchun eng muhim omil davlat standart (GOST) reyestrindan o'tkazilgan sifatli, toza, sog'lom unuvchanligi yuqori nav, elita, 1 klass urug'larini ekish maqsadga muvofiqdir;

Mustaqillik yillarida (2010-2014 yillarda) O'zbekistonda sabzavotning quyidagi navlari yaratildi va rayonlashtirildi:

bodringning (ochiq usul) quyidagi navlari rayonlashtirilgan:

maftun, 10, UZ, 2013 y.,

pomidorning (ochiq usul) quyidagi navlari rayonlashtirilgan: nuravshon F₁ .14. UZ.2011 y.,
Marvarid (cherri).14. UZ. 2013 y., Turon F₁ .14. UZ. 2010 y.,

piyozning Oq dur F₁.14. UZ. 2013 y., Faravon F₁.14. UZ. 2014 y.,

osh lavlagining diyor .14. UZ. 2010 y., yagona. 14. UZ. 2014 y.,

tarvuzning fermer .12. UZ. 2010 y., sharq ne'mati.14. UZ. 2012 y.,

qovunning dilxush .14. UZ. 2014 y., kichkintoy.14. UZ.2010 y.navlari.

Tovar mahsulotlarini erkin va shartnoma, bozor iqtisodiyotining qiymat, talab va taklif qonunlari talablari asosida tashkil topgan baholarda sotish va h.k.

15.17.Bog'dorchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

Bog'dorchilikning meva va rezavor kabi asosiy mahsulotlari tarkibida inson organizmi uchun o'ta foydali bo'lgan shakar (glyukoza va saxaroza)lar, amino kislotalar, oqsillar, moylar, mineral tuzlar, vitaminlar, fermentlar, kolloidlar, oshlovchi moddalar, peksin va boshqa xushbo'y moddalar mavjud. Ularni ilmiy asoslangan me'yorlarda (80-90 kg) yil davomida iste'mol qilish yuqori kalloriyali (go'sht, yog', non va boshqalar) mahsulotlarni hazm qilish darajasini yaxshilaydi. Insonlarning salomatligini mustahkamlaydi, umrini ham uzaytiradi. Bog'dorchilik 75-80 turdagi mahsulotlar beradi, ular quyidagi guruhlarga bo'linadi:

- 1.Urug'li mevalar (olma, nok, bexi, do'lana va boshqalar);
- 2.Danakli mevalar (o'rik, shaftoli, olxo'ri, gilos va boshqalar);
- 3.Rezavor mevalar (qulupnay, malina, smorodina va boshqalar);
- 4.Subtropik mevalar (anor, anjir, xurmo, chilonjiyda, tutlar, zaytun va boshqalar);
- 5.Sitrus mevalar (limon, mandarin, apelsin, va boshqalar);
- 6.Yong'oq, bodom, pista va boshqalar;
- 7.Har xil tropik mevalar(banan, ananas va boshqalar).

Turli xil bog'dorchilik ho'l mahsulotlarining biokimyoviy tarkibi va inson organizmi uchun foydalilik darajasi keskin farq qiladi. Masalan, yong'oq va pistadan boshqa mevalarda oqsil va moy juda kam. Ko'pchilik to'liq pishgan mevalarda shakarlar va uglevodlar ham turli darajada tashkil topadi.

Turli xil mahsulotlarning inson organizmiga foydaliligida ham tafovutlar bor.

Meva-rezavorlarni ho'l shaklida istemol qilish eng yuqori samara beradi. Ammo, ularni hosildan-hosilgacha saqlash xarajatlarni ko'paytiradi, ularni anchagina qismi buzilib qoladi va sifat belgilari pasayadi.

Bog'dorchilik mahsulotlaridan yil davomida foydalanishni amalga oshirish maqsadida ularni qayta ishlash zaruriyati tug'iladi. Ularning anchagina qismi oziq-ovqat sanoatida qayta ishlanadi. Konserv, povidlo, jem, murabbo, marmelad, konserva, sharbat, meva suvlari va kompotlari, vino va boshqa alkogol ichimliklar va boshqa mahsulotlar tayyorlanadi.

Shakarlik darajasi yuqori bo'lgan mevalarning anchagina qismi quritiladi.

Meva-rezavorlarni qayta ishlash ularni uzoq muddatlarda saqlash, iste'mol qilish hamda uzoq masofalarga tashish xarajatlarini kamaytirishga sharoit yaratadi.

Daraxtlarning barglari chorva ozuqasi va organik o'g'it, shoxlari xam poyalari yoqilg'i, qurilish va boshqa maqsadlar uchun foydalaniladi va urug'laridan moy, dorivorlar va boshqa mahsulotlar tayyorlanadi.

Bog'dorchilik samaradorligi yana shundaki, ularning ko'pchiligida uzoq (15-20 dan 80-90)yillar davomida hosil beradi. Ildizlari baquvvat chuqur joylashgan, qurgoqchilikka birmuncha chidamlilari, tuproq unumdorligi nisbatan past, notekis yerlarda xam rivojlanadi.

Bog'dorchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlash sermehnat va serdaromad hisoblanadi. Bog'dorchilikni intensiv rivojlantirish mehnat, yer, suv va boshqa resurslar potensialidan foydalanish samaradorligini oshiradi va x.k

15.18. Bog'dorchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli

Madaniy bog'dorchilik O'zbekistonda taxminan milodgacha V asrlardan rivojlana boshlagan. Ammo obyektiv va subyektiv sabablarga ko'ra uning sosial iqtisodiy samaradorligidan uzoq yillar barqaror foydalanilmagan. Sug'oriladigan yerlarni kengaytirish yillarida bog'dorchilikni rivojlantirish birmuncha tezlashtirildi.

Qayd etish lozimki, bog'zorlar hosildorligiga ko'pincha ob-havo tasir etadi. 2000 yil ob-havo tarmoq uchun boshqa yillarga nisbatan qulay keldi. Natijada 1990 yilga nisbatan gektaridan hosildorlik 20,4 sentnerga yoki qariyb 56 % ga oshdi. 2000 yilda aholi jon boshiga qariyb 33 kg meva-rezavor mevalar ishlab chiqilgan. Bu 1960 yilga nisbatan 2 marta ko'pdir. 2000 yilda 8,4 % mahsulot umumittifok fondiga sotilgan. Aholi jon boshiga 23 kg meva-rezavor meva istemol etilgan xolos.

Istiqbolda bog'dorchilik mahsulotlarini ko'paytirishni ya'ni, gektaridan hosildorlikni 2-3 martaga oshirishni hamda respublika sharoitida serdaromad o'rik, nok, gilos, anjir, anor, xurmo, shotut va boshqalarning ekin maydonlarini kengaytirish hisobiga amalga oshirish maqsadga muvofikdir. Bunga 2014 yilga kelib erishildi desa bo'ladi. Ya'ni 2014 yilda bog'lar maydoni 2005 yilga nisbatan 40,8% ga ko'payib, hosildorlik 1,9 martaga va yalpi xosil esa 2,6 martaga oshgan. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan bog'dorchilik mahsulotlari 2,2 martagako'tarilgan (1-jadval).

1-jadval

O'zbekistonda bog'dorchilikni rivojlantirishning asosiy ishlab chiqarish ko'rsatkichlari (2005-2014 yy.)*

Yillar	Hosilga kirgan bog'lar maydoni, ming ga.	Meva va rezavor-lar yalpi hosili, ming tonna	1 gektaridan hosildorlik, s/ga	Aholi jon boshiga, kg
2005	152,4	949,3	62,3	36
2006	160,2	1182,2	73,8	44
2007	165,9	1270,0	76,6	47
2008	170,1	1402,7	82,5	51
2009	176,9	1544,5	87,2	55
2010	184,8	1710,3	92,6	59
2011	193,1	1878,8	97,3	64
2012	196,0	2052,8	104,7	68
2013	201,3	2261,1	112,3	74
2014	214,6	2490,6	116,0	80

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

Mustaqillik yillarida (2010-2014 yillarda) mevalarning quyidagi navlari rayonlashtirilgan:

olmaning feruza .7.UZ.2014 y.,

behining mushk behi .7.UZ. 2012 y.,

olxo'rining Kirgizskaya prevosxodnaya.7.UZ. 2012 y.,1-13.).

shaftolining muyassar.327.UZ.2013y. va o'rikning Bobo Radjabi

.7.UZ.2012 y.,

maroqand.7.UZ.2010 y. navlari kabilar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 26 yanvardagi PQ-1047-sonli "Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish va ichki bozorni to'ldirish yuzasidan qo'shimcha choratadbirlar to'g'risida"gi qaroriga binoan respublika aholisining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlarini barqaror ta'minlash, ichki iste'mol bozorini mamlakatimizda ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlari bilan bekamu-ko'st to'ldirish, bog'-rog'larni jadal rivojlantirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi, Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi tomonidan manfaatdor xo'jalik birlashmalari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi va viloyatlar hokimliklari bilan birgalikda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish va ichki iste'mol

bozorini ular bilan to'ldirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilgan bo'lib unda 2009 yilda oziq-ovqat mahsulotlari eng muhim turlarini ishlab chiqarishning asosiy parametrlari, respublika viloyatlari bo'yicha 2009 yilda yangi meva-sabzavot mahsulotlari, kartoshka, poliz ekinlari va uzum ekiladigan maydonlar hamda ularni yetishtirishning prognoz hajmlari, shuningdek, respublikada tomchilatib sug'orish tizimini tatbiq etishning prognoz parametrlari ishlab chiqilgan.

Mamlakatimizda oziq-ovqat mahsulotlarini, jumladan meva-rezavorlarni ko'paytirish maqsadida bog' maydonlarini kengaytirish va ulardan olinadigan hosilni jadallashtirish ishlarida intensiv bog'lar barpo qilish dolzarb vazifa qilib qo'yildi va hozirgi kunda respublikaning ko'p hududlarida tekis dalalarda ham, adir hududlarda ham ana shunday bog'lar yaratildi. Ma'lumki bu bog'lar katta mablag'lar evaziga barpo qilinadi. Ana shu maqsadda yuqorida ta'kidlangan qarorda tijorat banklariga O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining qayta moliyalashtirish stavkasidan oshmaydigan foiz stavkasi bo'yicha belgilangan tartibda, mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalariga — oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishda zarur bo'lgan texnologiya uskunalari, xom ashyo va materiallar sotib olish hamda tomchilatib sug'orish tizimlarini xarid qilish uchun hamda fermer xo'jaliklari, agrofirma va boshqa tadbirkorlik subyektlariga — issiqxonalar barpo qilish hamda tomchilatib sug'orish tizimini tatbiq etish uchun kreditlar berish va lizing xizmatlari ko'rsatish uchun bank kredit portfelining kamida 20 foizi miqdorida maxsus kredit liniyalari ochish tavsiya qilingan.

Keyingi yillarda, ushbu qarorga qo'shimchalar kiritildi va u bosqichma-bosqich hayotga tatbiq etilmoqda.

15.19. Bog'dorchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Bog'dorchilik tovar mahsulotlarining rentabelligi keyingi yillarda bozor iqtisodiyoti qonunlari talablari darajasida tashkil topadi. Bu ko'rsatkich asosan sotish baholarining nisbatan oshishi hisobiga erishilgan. Ko'pchilik xo'jaliklarda yildan-yilga 1 s mevaning tannarxining ko'tarilishi kuzatilmoqda. Bu holat asosan hosildorlik va mehnat unumdorligi darajasining pastligi hamda zararkunanda va kasalliklarga qarshi kurash xarajatlarining ko'payishi bilan bog'liq.

Sifatliroq va serdaromad mahsulotlarni ko'proq ishlab chiqarish maqsadida quyidagi real imkoniyatlardan to'laroq foydalanish zarur:

-hosildorligi hamda tovarlik xususiyatlari yuqori mevalar maydonini kengaytirish, yetarli miqdorda ko'chatlar tayyorlash, ularni asosan kuz oylarida ekish;

-hosildorlikni oshirish uchun agrotexnologik jarayonlarni o'z vaqtida sifatli qilib bajarish;

-har ikki – uch yilda gektariga 20-40 chirigan go'ng, har yili 120-180 kg azot, 60-90 kg fosfor, 30-45 kg kaliy mineral o'g'itlarini solish;

-hosilga kirgan bog'larni o'rtacha 4-5 marta 600-700 m³ hisobida sug'orish; yer ostisuvi 1,5-2,0 m chuqur joylashgan joylarda yanvar oyida 2 marta yaxob suvini berish, qulayrog'i tomchilab sug'orishni joriy etish;

-kasallik va zararkunandalarga qarshi kurashni qisqa muddatlarda o'tkazish;

-tovar mahsulotlarni bozor iqtisodiyoti qonunlari talablari asosida tashkil topgan mavsumiy baholarda sotish, ularning nobud bo'lishni keskin kamaytirish va h.k.

15.20. Uzumchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

Uzumchilikning asosiy mahsuloti turli xil (xo'raki, kishmish va sharobpob) uzumlar tarkibida inson organizmi uchun o'ta foydali shakar (asosan glyukoza), organik kislotalar, teri oshlovchi bo'yoqlar, fermentlar, vitaminlar, mineral tuzlar va boshqa xushbuy moddalarga boy.

Turli xil uzumlardan ilmiy asoslangan me'yorlarda (80-90 kg) yil davomida istemol qilish katta kaloriyalı (go'sht, yog' va boshqa) mahsulotlarning hazm bo'lish darajasini yaxshilaydi, inson salomatligini mustahkamlaydi, umrini xam uzaytiradi.

Uzum mahsulotlarining xalq xo'jaligidagi ahamiyati xo'raki, mayizbop va sharobbop navlari bo'yicha alohida – alohida tahlil etiladi va baholanadi.

Turli xil uzum navlarining biokimyoviy tarkibi keskin farq qiladi. Masalan, shakarlilik darajasi xo'raki navlarda 20-25 % gacha, mayizboplarda 30-35 %, vinoboplarda 15-18 %gacha bo'ladi. Ular to'liq pishganda yig'ib olinsa shakarlilik darajasi yanada oshadi.

Xo'raki uzumlarning asosiy qismini aholi yoz va kuz oylarida istemol qiladi, bir qismini maxsus omborxonalarda saqlab kelasi yil hosili pishganga qadar ham foydalanadi.

Kishmishbop hamda qisman xo'raki nav uzum quritiladi, mayiz va kishmish tayyorlanadi, yil davomida aholi tomonidan istemol qilinadi.

Sharobbop, qisman xo'raki va kishmish navlarini oziq-ovqat sanoat tarmoqlari qayta ishlab sharoblar, shampän vinolar, konyaklar, murabbo, shinni, sharbat, kompot, mayonez va boshqa mahsulotlar ishlab chiqaradi. Qayta ishlangan uzum mahsuloti qoldiqlaridan moy ishlab chiqiladi, chorvachilik omuxta yemlariga qo'shiladi. Toklarning barglari va novdalari chorvachilikda ozuqa, shoxlari va poyalari yoqilg'i sifatida ishlatiladi.

Uzumchilikning yuqori xalq xo'jaligi ahamiyatidan yana biri shundaki, ular 50-60 yillargacha hosil beradi. Ildizlari tuproqqa chuqur joylashadi, qurg'oqchilikka birmuncha chidamli, tuproq unumdorligi nisbatan past, notekis yerlarda ham hosil beradi va h.k.

Demak, uzumchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlash sermehnat va serdaromad hisoblanadi. Tarmoqni intensiv rivojlantirish mehnat, yer, suv va boshqa resurslar potensialidan samarali foydalanish uchun imkoniyatlar yaratadi.

15.21. Uzumchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli

Madaniy uzumchilik O'zbekistonda taxminan 4-6 ming yildan beri rivojlantiriladi. Ammo, obyektiv va subyektiv sabablarga ko'ra uning sosial-iqtisodiy samaradorligidan uzoq yillar barqaror foydalanilmagan.

Sug'oriladigan yerlarni kengaytirish yillarida tokchilikni rivojlantirish darajasi tezlashtirilgan (1-jadval).

1-jadval

O'zbekistonda tokchilikning asosiy ishlab chiqarish ko'rsatkichlari (2005-2014 yy.)*

Yillar	Hosilga kirgan tokzorlar, ming ga.	Uzum yalpi hosili, tonna	1gektaridan hosildorlik, s/ga	Aholi jon boshiga, kg
2005	99,2	641,6	64,7	24
2006	101,2	803,6	79,4	30
2007	103,2	878,9	85,2	32
2008	102,4	792,5	77,4	29
2009	105,6	900,5	85,2	32
2010	108,7	987,3	90,8	34
2011	111,5	1090,2	97,8	37
2012	111,1	1206,0	108,6	40
2013	113,8	1322,1	116,1	43
2014	119,4	1441,2	120,7	46

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

2000 yilda 1990 yilga nisbatan yalpi hosilning 16 % ga kamayishi gektaridan hosildorlikning 13,1 sentnerga yoki 17 foizga pasayishi hisobiga bo'lgan. Ko'pchilik korxonalarda agrotexnik ishlarning bajarish muddatlari va sifati talab darajasida bajarilmagan. Suv resurslari tanqis xo'jaliklarda sug'orish miqdori keskin kamayib ketgan va hosildorlikka salbiy ta'sir ko'rsatgan.

2000 yilda aholi jon boshiga 26 kg uzum ishlab chiqarilgan yoki 1990 yilga nisbatan qariyb 30% ga kamaygan. 2014 yilda bu ko'rsatkich 46 kg.ni tashkil etgan yoki 2000 yilga nisbatan 76,9% ga oshgan. Istiqbolda uzum ishlab chiqarishni ko'paytirish hosildorlikni kamida 2 marta oshirish hamda tokzorlarni yanada kengaytirish hisobiga amalga oshirilishi kerak.

O'zbekistonda keyingi yillarda uzumchilikni rivojlantirishga katta e'tibor berilmokda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 9 yanvardagi PF-3709-sonli "Meva-sabzavotchilik va uzumchilik sohasida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Farmoniko'ra meva-sabzavotchilik va uzumchilikka ixtisoslashgan qishloq xo'jaligi kooperativlari (shirkatlari) O'zbekiston Respublikasining «Fermer xo'jaligi to'g'risida»gi Qonunitalablariga qat'iy muvofiq ravishda, mavjud ixtisoslashuvni saqlagan holda fermer xo'jaliklari etib qayta tashkil qilinishi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil qilishda, o'z mehnati natijalari, yetishtirilgan mahsulot va daromadlarini tasarruf etishda fermerlarning huquqlari va mustaqilligining kengaytirilishi, shuningdek, shartnoma majburiyatlarini bajarish va yer-resurslaridan oqilona foydalanish uchun ularning huquqiy javobgarligining oshirilishi, fermer xo'jaliklari tomonidan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashning tez moslashuvchan zamonaviy kichik texnologiyalaridan foydalanadigan, shu jumladan xorijiy investorlar ishtirokidagi agrosanoat firmalarini ixtiyoriylik asosida shakllantirish, mavjud qayta ishlash korxonalarini modernizatsiya qilish, meva-sabzavot mahsulotlari eksportini kengaytirish, shu hududda zarur ishlab chiqarish va bozor infratuzilmasi — muqobil mashina-traktor parklari, suv iste'molchilari uyushmalari, yonilg'i-moylash materiallari va mineral o'g'itlar sotish punktlari, mini-banklar, turli tara idishlar ishlab chiqarish va sotish punktlari barpo etish, fermer xo'jaliklarining o'z faoliyatini xo'jalik hisobi va o'zini-o'zi mablag' bilan to'la qoplash tamoyillari asosida amalga oshirishi, xodimlar, jumladan xo'jalik egasining oila a'zolari, shuningdek, vaqtincha (mavsumiy) yollanadigan fuqarolar o'rtasidagi mehnat munosabatlari mehnat shartnomalari (kontraktlari) tuzish yo'li bilan tartibga solinishi, meva-sabzavotchilik va uzumchilik fermer xo'jaliklarining qayta ishlash korxonalari va xizmat ko'rsatuvchi tuzilmalar bilan o'zaro munosabatlari, mahalliy boshqaruv organlari aralashmagan holda, tuzilgan uzoq muddatli shartnomalar, shu jumladan fyuchers shartnomalari asosida amalga oshirilishi va boshqa bir qancha shart-sharoitlar belgilab berildi va o'tgan yillar davomida qaror talablari bosqichma-bosqich bajarildi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 1 martdagi 51-sonli "Bog'dorchilik-uzumchilik shirkatlari to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" qaroriga ko'ra Nizom tasdiqlandi va unda shirkatlar faoliyatining maqsadi va predmeti, shirkatning huquq va majburiyatlari, shirkatga a'zolik, shirkat a'zolarining huquq va majburiyatlari, shirkatning mol-mulki va mablag'lari, shirkatning boshqaruv organlari va shirkatni qayta tashkil etish va tugatish masalalari atroflicha bayon qilingan.

15.22. Uzumchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Ko'pchilik ixtisoslashgan xo'jaliklarda sotilgan uzumning rentabellik darajasi 2010 yilda bozor iqtisodiyoti qonunlari talablari darajasida tashkil topgan. Bu ko'rsatkich asosan ko'tara va chakana baholarning nisbatan oshishi hisobiga erishilgan. Hosilorligi past korxonalarda 1 s. uzumning tannarxi yildan yilga ko'tarilishi kuzatilmoqda. Bunday holat asosan, tarmoqda mehnat unumdorligining pastligi, zararkunanda va kasalliklarga qarshi kurash xarajatlarining ko'payishi bilan bog'liq va h.k.

Sifatliroq va serdaromad xo'raki, kishmish va sharobop uzum navlarini ko'proq ishlab chiqarish maqsadida quyidagi real imkoniyatlardan to'laroq foydalanish zarur:

1. Yuqori hosilli, kasalliklarga chidamli xo'raki navlardan: Daroyi, Oq xalili, Oq husayni, Go'zal qora, Nimrang, Pushti toyifi; Mayzibop navlardan Qora kishmish, Zarafshon kishmish, Oq kishmish; Vinobop navlardan Rkasiteli, Bayani Shirmi, Kul'jinskiy, Muskat VIR va boshqalarni rivojlantirish;

Mustaqillik yillarida (2010-2014 yillarda) O'zbekistonda uzumning quyidagi navlari yaratildi va rayonlashtirildi:

nilufar .328.UZ.2013 y., oltinday. 7.UZ.2013 y., ranniy Shredera. 7. UZ. 2010 y., rangdor.7. UZ. 2012 y., xuseyni muskatnyy.23. UZ. 2014 y., qulupnayning O'zbekiston go'zali. 7. UZ. 2014 y., Oltinsimon qarag'at iroda. 7. UZ. 2012 y., ruxshona.7. UZ. 2014 y. kabi navlari.

2. Serhosil va kasallanmagan navlardan kuzda qalamchalar tayyorlash va intensiv rivojlantirishni tashkil etish;
 3. Toklarni simbag'azlarda va voish shakllarida o'stirish ;
 4. Hosillilik darajasini hisobga olib 4-6 marta, shag'alli yerlarda 8-10 marta, sizot suvlari yuza yerlarda 2-3 marta sug'orishni belgilangan muddatlarda sug'orish, samarali tomchilab sug'orish usulidan foydalanish;
 5. Tez o'suvchi va ko'p bargli toklarni xomtok qilish;
 6. Hosil beruvchi novdalarni sovuqqa oldirmaslik uchun o'z vaqtida ko'mish va ochishni tashkil etish;
 7. Gibberillindan foydalanish;
 8. Tokzorlarda ko'p uchraydigan onidium va antraxnoz kasalliklariga qarshi asosan oltingugurtli preparatlardan keng foydalanish;
 9. Chirigan go'ng va belgilangan me'yorlarda va muddatlarda mineral o'g'itlardan foydalanish;
 10. Mahsulotlarni erkin va shartnomali mavsumiy baholarda sotish, ularning nobud bo'lishini keskin kamaytirish va x.k.

15.23. Chorvachilik ozuqa resurslarining xalq xo'jaligidagi ahamiyati

Barcha turdagi chorvachilik tarmoqlarini intensiv va ekstensiv yo'llar bilan rivojlantirish hamda samaradorligini oshirish imkoniyatlaridan oqilona foydalanish, dastavval ozuqa resurslarining miqdori, sifati va tarkibiga bevosita bog'liq.

Chorvador va boshqa biolog olimlar, mutaxassislar turli xil xonakilashtirilgan hayvonlarning fiziologik, genetik va boshqa xususiyatlarini hisobga olib ularni oziqlantirish me'yorlari kunlik rasionlari, ozuqalarga bo'lgan talablarini ishlab chiqishgan. Ulardan foydalanish hayvonlarning mahsuldorlik potensialidan, ularga sarflanayotgan kapital qo'yilmalar va joriy xarajatlarning samaradorligini oshirish uchun qulay sharoit yaratadi.

Chorva mollarining ozuqa resurslariga talabi ularning mavjudligini hisobga olib quyidagi guruhlarga bo'lib rejalashtiriladi:

1. Ozuqabop ekinlar mahsulotlari bo'yicha: ular o'z navbatida quyidagi turlarga bo'linadi:

a). ko'k o'tlar (yaylov, pichanzor, ma'daniy ozuqabop ekinlar va boshqalar);

b). dag'al ozuqalar (pichan, somon, poxol, poya va boshqalar);

v). shirali ozuqalar (silos, senaj, lavlagi, qovoq, va boshqalar);

g). to'yimli ozuqalar (don, kepak, kunjara, o't uni, omuxta yem va boshqalar);

d). o'simliklarni qayta ishlovchi sanoat qoldiqlari (jom, barda va boshqalar);

ye). aholi iste'mol qiladigan mahsulotlar chiqindisi (sabzavot, poliz, kartoshka po'choqlari va boshqalar);

2. Chorvachilik mahsulotlari ozuqalari: Ular o'z navbatida quyidagi turlarga bo'linadi:

a). sut va sutni qayta ishlash qoldiqlari (obrat, paxta, sivoratka va boshqalar);

b). qon, go'sht va suyak uni;

v). baliq uni, yog'i va boshqalar;

3. Sanoat ishlab chiqaradigan mineral ozuqalar; Ular o'z navbatida quyidagi turlarga bo'linadi:

a). Makroelementlar (kaliy, fosfor, kalsiy, oltingugurt, xlor, va boshqalar);

b). Mikroelementlar (temir, mis, yod brom va boshqalar).

O'zbekiston chorvachiligida foydalaniladigan ozuqa resurslarining taxminan 90 foizi maxsus ekinlardan, yaylov va pichanzorlardan, sanoat tarmoqlarida qayta ishlangan mahsulotlar va boshqalaridan olinadi. Masalan: yem ishlab chiqarish uchun arpa, makkajo'xori, sulii, soya, javdar va boshqalar ekiladi, shirali ozuqalar uchun-lavlagi, qovoq, makkajo'xori, va boshqalar, ko'k va dag'al ozuqalar-uchun bir yillik, ko'p yillik, o'tlar va boshqalar ekiladi. Ular oziq-ovqatga mo'ljallangan donlardan, yaylovlardan, pichanzorlardan olinadi va h.k.

Barcha turdagi ozuqalardan belgilangan me'yorda foydalanish ularning samaradorligini oshiradi. Shu maqsadda omuxta yem ishlab chiqarish sanoatini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Shuni qayd etish lozimki, ozuqalar rasionlaridagi 15-20 va undan ortiq organik va mineral moddalarning 40-70 foizi, masalan qoramollar organizmida hazm bo'lmaydi. Ozuqalarning o'rtacha 5 foizi mollarni o'zlarini saqlashga sarflanadi hamda qoldiqlari (go'ng, siydik) ga aylanadi.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, ozuqalarning hazm bo'lish, binobarin mahsulotga aylanish darajasini ko'tarish uchun hayvonlarni ilmiy asoslangan me'yorda muntazam oziqlantirishni amalga oshirish zarur. Sarflanadigan ozuqalarning tarkibida xom protein, lizin, shakar va boshqa moddalarning belgilangan miqdorda bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Masalan, ko'pchilik hayvonlar rasionidagi ozuqalarning tarkibida 105 gramm xazm bo'luvchi protein bo'lishi tavsiya etiladi. Masalan, agar u 90 gramm bo'lsa, mahsulot birligiga sarflanadigan ozuqalar miqdori 25-28 foizga ko'payadi, natijada go'sht, sut, tuxum va boshqa mahsulotlar tannarxini ko'tarilishiga olib keladi.

Ozuqalarni me'yordan ko'p sarflash xam chorvachilikka salbiy ta'sir qiladi. Ular organizmning bo'shashishiga, qarilik belgilarini tezlashtirishga olib keladi. Demak, chorvachilik tarmoqlarida barcha turdagi ozuqa resurslaridan samarali foydalanish dolzarb muammolardan biridir.

15.24. Ozuqa resurslarini ko'paytirish, uning xozirgi axvoli va istiqboli

Chorvachilik uchun o'simlikchilik ozuqa resurslari miqdorini qo'upaytirish, sifatini yaxshilash va tarkibini takomillashtirish asosan maxsus ekinlar maydonini kengaytirish va ularning hosildorligini oshirish, tabiiy yaylov va pichanzorlardan oqilona foydalanish hisobiga amalga oshiriladi.

O'zbekistonda uzoq yillar davomida o'simlikchilik ozuqa resurslari tabiiy yaylov va pichanzorlardan, oziq-ovqatga mo'ljallangan galla ekinlari qo'shimcha mahsulotlaridan tashkil topgan. Maxsus ozuqabop ekinlari juda kam maydonlarga ekilgan. Uning hammasi ko'p yillik bedalar bo'lgan. Boshqa maxsus ozuqa ekinlari mutlaqo ekilmagan. Barcha g'alla ekinlarining, shu jumladan, ozuqabop arpa hamda makka doni ham asosan aholi tomonidan oziq-ovqat sifatida foydalanilgan.

2000 yili 1990 yilga nisbatan jami ozuqabop ekinlar 610,7 ming ga yoki qariyb 58,7% ga qisqartirildi. Bu kabi kamchiliklar 2004 yilga kelib nisbatan ijobiy siljishga olib keldi. 2000 yilda 1990 yilga nisbatan pichan uchun o'rilgan ko'p yillik bedaning hosildorligi 18.7 s/ga yoki 40.4% ga, silos va ko'k ozuqa uchun ekilgan makkajo'xori hosildorligi 61 s/ga yoki 32,3% ga, ildizmeva va poliz ekinlari hosildorligi esa 90 s/ga yoki 29% pasaygan.

Demak, maxsus ozuqa ekinlari maydoni qisqartirilgan va ularning gektaridan olinadigan hosildorlikning pasayishi natijasida o'simlik, chorva ozuqalari yalpi hosili keskin kamaygan. O'simlik ozuqa resurslari qisman g'allachilikdan olingan somon, paxta chigitini qayta ishlashdan olingan kunjara, sheluxa va boshqa ozuqalar bilan to'ldirilgan.

Ammo shartli mol boshiga saralangan ozuqa birligi 2000yilda 1990yilga nisbatan 8,3 s yoki 30% ga kamaygan. Bu o'rtacha ko'rsatgich me'yorga nisbatan ikki marta kamdir. Natijada ko'pchilik turdagi hayvonlarning maxsuldorligi ham pasaygan. Bu holat barcha turdagi, ayniqsa, shirkat va boshqa dehqon xo'jaliklariga taalluqlidir.

Demak, o'simlikchilik ozuqa resurslari asosan yaylov va pichanzorlar hamda g'allachilik va boshqa madaniy ekinlarning qo'shimcha mahsulotlaridan tashkil topgan. Natijada ko'pchilik chorva hayvonlari yarim och oziqlantirilgan. Shartli mol boshiga 13 s ozuqa birligi yoki uning talabiga nisbatan taxminan 50% ozuqa resurslari sarflangan, xolos. Mustaqillik yillarida o'simlikchilik ozuqalarining ma'daniy ekinlarini ekish maydonlarining kengayishi hisobiga tashkil topish holati 1-jadval ma'lumotlari asosida umumiy shaklda aniklanishi mumkin.

1-jadval

O'zbekistonda maxsus ozuqa ekinlari maydonining o'zgarishi dinamikasi, ming gektar*

Yillar	Ekin turlari		
	Arpa va suli	Makkajo'xori	Maxus ozuqa ekinlari-jami
2005	72,3	33,6	290,3
2006	56,0	32,8	296,4
2007	49,2	34,2	290,0

2008	99,3	32,3	278,5
2009	162,9	30,1	302,5
2010	93,6	28,3	320,4
2011	107,5	26,5	313,1
2012	85,3	53,9	313,9
2013	90,8	34,1	315,7
2014	92,2	35,6	325,7

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

Tahlil etilayotgan (2005-2014 yy.) arpa va suli ekin maydonlari 19,9 ming gektarga yoki 27,5 % ga, makkajo'xori 2 ming gektarga yoki 5,9 % ga maxsus ozuqa ekin maydonlari esa 35,4 minggektarga yoki 12,2 % ga kshpaygan. Lekin ulardan yig'ib-terib olingan ozuqa shu davr mobaynida oshib borayotgan hayvonlar uchun tuzilgan rasion asosida, ularni oziqlantirish uchun yetarli hisoblanmaydi.

Mustaqillik yillarida (2010-2014 yillarda) O'zbekistonda ozuqa ekinlarining Topinambur-Mo'jiza. 6.UZ.2012 yilda navi yaratilgan va rayonlashtirilgan.

15.25. Ozuqa bazasi tushunchasi va ozuqa einlarining iqtisodiy bahosi

Chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishni tezkorlik bilan o'stirishning muxim sharti mutaxkam ozuqa bazasining mavjudligidir. **Ozuqa bazasi** deganda chorvachilik u yoki bu tarmog'ini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan, yem-xashak hajmi va strukturasi tushuniladi. Ozuqaning hajmi va strukturasi, shuningdek, uni ishlab chiqarish, saqlash va foydalanish yem-xashak ishlab chiqarish tizimini (sistemasini) tashkil qiladi.

Chorvachilik mahsulotlari tannarxida yem-xashak: 30-35% gacha qo'ychilikda, 60-65% cho'chqachilik va parrandachilikda tashkil etadi. Chorvachilik yem-xashak(ozuqa) bazasini mustaxkamlashning muxim sharti ekinzorlarda yem-xashak ishlab chiqarishni oqilona tashkil qilish hisoblanadi.

U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Ishlab chiqarishni to'xtovsiz intensivlashtirish asosida yem-xashak ekinlari gektaridan maksimal hosil olish;

2. Barcha ishlab chiqarilgan yem-xashaklarni o'z vaqtida va sifatli tayyorlash va ularni to'g'ri saqlashni tashkil qilish;

3. Dehqonchilikning nestandart va qo'shimcha mahsulotlarini to'liq yig'ib-terib olish, ulardan maksimal darajada chorvachilik extiyojlari uchun foydalanish imkoniyati;

4. Tarmoqqa biriktirilgan barcha ishlab chiqarish vositalari va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish.

Turli ozuqa ekinlari va yeamlarning, ulardagi ozuqa elementlari mazmunining bir xil emasligi shuningdek, ularni ishlab chiqarishdagi mehnat va material xarajatlar miqdorining turli tumanligi, ularni solishtirma kompleks baholashda bir qator ko'rsatkichlardan foydalanishni taqozo qiladi:

1. Ozuqa ekinlari hosildorligi;

2.1 ga. ozuqa ekiniga to'g'ri kelgan ozuqa birligi va o'zlashtiriladigan proteyin miqdori;

3.1 s. yemning naturada, yem-xashak va shartli ozuqa proteyin birligi;

4.1 kishi/soatiga va bir so'mlik ishlab chiqarish xarajatlariga to'g'ri kelgan yem-xashak va shartli yem proteyin birligi;

5. 1 ga. ozuqa ekinlari maydoniga to'g'ri kelgan yalpi mahsulot va sof daromad (foyda) miqdori.

Quyidagi formulada shartli ozuqa birligi hisoblanadi:

$$\text{ShOB} = \frac{\text{OBM} + (\text{PM} * 10)}{2}$$

Bu yerda, ShOB – 1 ga. yerga to'g'ri kelgan shartli ozuqa proteyin birligi yoki ularda bo'lgan 1 s. ozuqa;

OBM – 1 ga. yerdan olingan ozuqa birligi miqdori yoki 1 s. yem;

PM – 1 ga.yerdan olingan proteyin miqdori yoki 1 s. Yem;

10 va 2 – hisoblash koefitsiyentlari.

Ozuqa birligi va proteyinning 1 kg. suli hisobida nisbati.

$$1 \text{ ob} = 1 \text{ kg suli}$$

Yem-xashak ekinlari va yemlarni baholashda etalon sifatida qabul qilingan.

1 sentner ozuqa birligi tannarxini topish uchun yemlar tannarxini ulardagi shu ozuqa birligi miqdoriga bo'lish kerak. Yem-xashak ekinlarining iqtisodiy samaradorligi bundan tashqari koefitsiyentlar yig'indisi bilan aniqlanadi. Buning uchun yillik hisobotdan bir qator yillardagi yem-xashak ekinlarining o'rtacha hosildorligi olinadi. Keyin bu hosildorlik yem-xashak jadvali yordamida o'zlashtiriladigan proteyinni hisobga olgan holda ozuqa birligiga aylantiriladi va shu bo'yicha 1 ga.dan, 1 k/s.ga va 1 so'mlik ishlab chiqarish xarajatlariga to'g'ri keladigan shartli yem proteyni birligi aniqlanadi.

Demak, koefitsiyent qancha yuqori bo'lsa, yem-xashak ekinlarining samaradorligi shuncha yuqori bo'ladi. Turli xil yem-xashaklardan foydalanish samaradorligi sarf qilingan yem-xashakning texnik va iqtisodiy to'lovlari ko'rsatkichlarida izohlanadi.

Ozuqaning texnik qaytimi darajasi (TQD), sarf qilingan ozuqa birligiga natura shaklida to'g'ri kelgan chorvachilik mahsulotini ifodalaydi

$$TQD = \frac{YaMQ}{OB}$$

Ozuqaning iqtisodiy qaytarish darajasi esa, yem-xashak qiymati birligiga to'g'ri kelgan chorvachilik yalpi mahsulotining qiymatini ifodalaydi.

$$IQD = \frac{YaMQ}{OB}$$

Yem-xashak ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning o'rtasidagi aloqalarni omilli tahlil yordamida o'rnatish mumkin.

Shu maqsadda bir qancha gurux omillar ajratiladi:

1. Tabiiy-biologik. Iqlim, tuproq, relyef, suv rejimi, yem-xashak ekinlarining turlari va navlari;

2. Texnik. Mashinalar, asbob-uskunalar, kimyoviy konservantlar va boshqa ishlab chiqarish vositalari, mashinalar sifati;

3. Texnologik. Dalachilik yem-xashak ishlab chiqarishida (ekish, parvarishlash, yig'ib-terib olish va boshqalar) agrotexnik tadbirlar tizimi (sistemasi); almashlab ekish, urug'chilik, meliorasiya, o'g'itlash; o'tzor va yaylov xo'jaligida agrotexnik tadbirlar sistemasi (pichanzorlarning yuza qismini va umuman tubdan yaxshilash, yaylov almashlab ekishi, hududni tashkillashtirish va boshqalar)

4. Tashkiliy. mehnatni tashkil qilish, me'yorlash va unga haq to'lash; kadrlar malakasini oshirish; boshqarish; mehnat intizomi;

5. Iqtisodiy. Mulk shakllari; mehnatni rag'batlantirish; ixtisoslashtirish; mahsulot sifati; baholar; moliyalashtirish;

6. Ijtimoiy(sosial). Demografik holat; ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish va boshqalar;

7. Ekologik. Atrof muxitning holati; tuproq, suv, havoni ifloslantirishga qarshi kurash bo'yicha tadbirlar tizimi (sistemasi).

15.26. Ozuqa resurstarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Ko'pchilik chorvachilik tarmoqlarida ozuqa resurstaridan foydalanish kompleksi ko'rsatkichlari ularning mahsuldorlik potensialiga hamda bozor qonunlari talablariga javob bermaydi. Chunki odatda, chorva hayvonlarining ozuqa birligiga bo'lgan o'rtacha talabi me'yorlar bo'yicha ta'minlanmaydi, zotdor hayvonlarning mahsuldorlik potensialidan foydalanish koeffitsiyentlari past, haqiqiy sarflangan ozuqa birligiga 2-3 marta kam sut, go'sht va boshqa mahsulotlar olinadi va ularning tannarxi yem-xashak va boshqa xarajatlari hisobiga ko'tariladi va hokazo.

Chorvachilikda ozuqa resurstaridan foydalanish iqtisodiy samaradorligini barqaror ta'minlash uchun quyidagi omillar va real imkoniyatlardan to'laroq foydalanish zarur:

- barcha turdagi zotdor chorva hayvonlarini ilmiy asoslangan rasion asosida muntazam oziqlantirishni amalga oshirish, binobarin, ularning mahsuldorlik potensialidan foydalanish koeffitsiyentini o'rtacha 2 marta ko'tarish;

- ozuqa resurstarlari sifati hamda tarkibini takomillashtirish, ularning tannarxini pasaytirish imkoniyatlaridan to'laroq foydalanish;

- katta hajmli va qisqa muddatlarda sifat belgilarini pasaytiruvchi ozuqalarni chorva mollariga yaqin joylarda ishlab chiqarish va saqlash, ularni tashish va taqsimlash xarajatlarini kamaytirish uchun sharoit yaratish;

- ozuqa resurstarini ko'paytirish, ularning sifatini yaxshilash maqsadida soya, makkajo'xori, ko'p yillik va bir yillik o'tlar maydonlarini kengaytirish va ularning hosildorligini oshirish imkoniyatlaridan to'laroq foydalanishga erishish;

- sug'oriladigan ozuqa ekinlari hosildorligini oshirish, avvalo, belgilangan miqdorda mineral va organik o'g'itlardan foydalanishni talab etadi;

- ferma oldi almashlab ekish tizimini qat'iy joriy qilish;

- xo'jalik tomonidan oxirgi yillarda foydalanilgan tabiiy yaylov hamda pichanzorlarning hosildorligini 40-50 foizga oshirish chora tadbirlarini amalga oshirish lozim. Bu maqsadga erishish uchun maydonlardan foydalanishda yaylov almashinuvini tashkil etish, qo'shimcha yaylov va pichanzorlar o'simliklari urug'larini ekish, tabiiy namni saqlash usullaridan foydalanish zarur. Tabiiy yaylov va pichanzorlar hosildorligini oshirish arzon ozuqalardan foydalanishga sharoit yaratadi;

- xlorela va boshqa suv o'tlaridan, ularning suspenziyasidan foydalanishni tashkil etish;

- barcha turdagi ozuqalar sifatini saqlash hamda nobud bo'lishini kamaytirish uchun ularni saqlash va qayta ishlashda progressiv usullardan keng foydalanish;

- omuxta-yem ishlab chiqarish va undan foydalanish samaradorligini yanada oshirish;

- ozuqalarni ishlab chiqarish, saqlash va taqsimlash jarayonlarini mexanizatsiyalashtirishni kuchaytirish, binobarin xodimlarning mehnat unumdorligini oshirish, ularga garantiyalangan haq to'lashni amalga oshirish va h.k.

Nazorat uchun savollar

1.O'cimlikchilikning ahamiyati, asosiy tarmoqlari qaysilar?

2.G'allachilikning ahamiyati, rivojlanishi darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?

3.Paxtachilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?

4.Kartoshkachilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?

5.Sabzavotchilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?

6.Bog'dorchilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?

7.Uzumchilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?

8.Ozuqa ekinlarining ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?

9.O'simlikchilik rentabelligiga ta'sir qiluvchi omillar qaysilar?

16-MAVZU. CHORVACHILIK TARMOQLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING UMUMIY MASALALARI

Reja:

- 16.1.Chorvachilikning xalq xo'jaligudagi ahamiyati
- 16.2.Chorvachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 16.3. Chorvachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 16.4.Qoramolchilikning xalq xo'jaligidagi axamiyati
- 16.5.Qoramolchilikning intensiv rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 16.6.Qoramolchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 16.7.Qo'ychilikning xalq xo'jaligidagi axamiyati
- 16.8.Qo'ychilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqboli
- 16.9.Qo'ychilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 16.10.Parrandachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 16.11. Parrandachilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqboli
- 16.12.Parrandachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 16.13.Pillachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 16.14.Pillachilikning rivojlanishi hozirgi axvoli va istiqboli
- 16.15.Pillachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 16.16.Baliqchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 16.17.Baliqchilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqboli
- 16.18.Baliqchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 16.19.Asalarichilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 16.20.Asalarichilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 16.21Asalarichilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Kalit so'zlar: Chorvachilik, qoramolchilik, qo'ychilik, baliqchilik, pillachilik

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
2. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish.T.: «O'zbekiston» 1995 yil
4. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
5. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
8. Karimov I.A.O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
9. Abdug'aniev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular.T. 2001y.
10. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
11. Ismoilov A.Q., Murtazaev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
12. Jo'raev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish.

13. Darslik.Toshkent, Istiqlol, 2004 y.
14. Axmedov U. Effektivnost funktsionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
15. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelniy fond Uzbekistana i perspektivi yego pol`zovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
16. Dobrinin V.A. Ekonomika sel`skogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g,
17. Yemelyanov A.M. Ekonomika sel`skogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
18. Jo'raev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
19. Kayumov F., Abdullaev R. Arendniy podryad v sel'skom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mehnat» 1983 yil.
20. Kayumov F. Effektivnost` APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
21. Nosirov N., Abdullaev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
22. Xolmo'minov SH.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari-T.: O'zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezoni bo'lishi darkor. Xalq so'zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Korxonalar to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston
7. Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
8. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning yangi qonunlari» ? ; T.: «Adolat» 1993 yil.
9. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 2 T.: «Adolat» 1991 y.
10. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» ? 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
11. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
12. O'zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni. Sovet O'zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiyl mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar ? 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida
15. iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo'jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 79 bet.
17. O'zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekistonning

- yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
18. O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

MA'RUZADA TA'LIM TEXNOLOGIYASI

<i>O'quv soati: 4 soat</i>	<i>Talabalar soni: 60-80 ta</i>
<i>O'quv mashg'ulotining shakli - ma'ruza</i>	Mavzu- Chorvachilik tarmoqlari samaradorligini oshirishning umumiy masalalari – ko'rgazmali ma'ruza
<i>Mavzu rejasi</i>	16.1. Chorvachilikning xalq xo'jaligudagi ahamiyati 16.2. Chorvachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli 16.3. Chorvachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari 16.4. Qoramolchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati 16.5. Qoramolchilikning intensiv rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli 16.6. Qoramolchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari 16.7. Qo'ychilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati 16.8. Qo'ychilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli 16.9. Qo'ychilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari 16.10. Parrandachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati 16.11. Parrandachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli 16.12. Parrandachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari 16.13. Pillachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati 16.14. Pillachilikning rivojlanishi hozirgi ahvoli va istiqboli 16.15. Pillachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari 16.16. Baliqchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati 16.17. Baliqchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli 16.18. Baliqchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari 16.19. Asalarichilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati 16.20. Asalarichilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli 16.21. Asalarichilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
Ma'ruza mashg'ulotining maqsadi:	
Ta'limiy: chorvachilikning xalq xo'jaligudagi ahamiyati haqida, chorvachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli uning oldida turgan muammolar va vazifalar nimadan iborat ekanligi haqida ma'lumotlarga, bilimlarga hamda ko'nikmalarga ega bo'ladi.	
Tarbiyaviy: Talabalarda chorvachilikning xalq xo'jaligudagi ahamiyati haqida, chorvachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli uning oldida turgan muammolar va vazifalar nimadan iborat ekanligi haqida tasavvurlar shakllanadi.	

Rivojlantiruvchi: Talabalar chorvachilikning xalq xo'jaligudagi ahamiyati haqida, chorvachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli uning oldida turgan muammolar va vazifalarga oid tafakkur va dunyoqarashini rivojlantiradi.

<p>Pedagogik vazifalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Chorvachilikning xalq xo'jaligudagi ahamiyati haqida tushunchalar berish; • Chorvachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli bilan tanishtirish; • Qoramolchilikning ahamiyati, rivojlanishi darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari to'g'risida, • Qo'ychilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari to'g'risida, • Parrandachilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari to'g'risida, • Pillachilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari to'g'risida, • Baliqchilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari to'g'risida, • Asalarichilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari to'g'risida tushunchalar berish. 	<p>O'quv faoliyatining natijalari</p> <p>Talaba:</p> <p>16.1. Chorvachilikning xalq xo'jaligudagi ahamiyati</p> <p>16.2. Chorvachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>16.3. Chorvachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>16.4. Qoramolchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>16.5. Qoramolchilikning intensiv rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>16.6. Qoramolchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>16.7. Qo'ychilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>16.8. Qo'ychilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>16.9. Qo'ychilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>16.10. Parrandachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>16.11. Parrandachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>16.12. Parrandachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>16.13. Pillachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>16.14. Pillachilikning rivojlanishi hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>16.15. Pillachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>16.16. Baliqchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>16.17. Baliqchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>16.18. Baliqchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p> <p>16.19. Asalarichilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati</p> <p>16.20. Asalarichilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli</p> <p>16.21. Asalarichilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari</p>
<p><i>Ta'lim metodlari</i></p>	<p>Ma'ruza, savol-javob, aqliy hujim, blis so'rov, o'zaro o'qitish metodi, "Muammoli vaziyat" metodi.</p>
<p><i>Ta'lim vositalari</i></p>	<p>Ma'ruza matni, videoprojektor, slaydlar, asosiy ma'lumot va tayanch tushunchalardan iborat ma'ruza bo'yicha tarqatma material.</p>
<p><i>Ta'lim shakllari</i></p>	<p>Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash.</p>
<p><i>O'qitish shart-sharoiti</i></p>	<p>Texnik vositalardan foydalanish va guruhlarda ishlashga mo'ljallangan auditoriya</p>

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK HARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchi
1 - bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (20 daqiqa)	1.1.Talabalar davomati aniqlanadi, auditoriya va talabalarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. 1.2.Bugungi kundagi yangiliklar va mavzuning ahamiyati. 1.3.O'tilgan mavzu bilan bog'lash, mavzu, uning maqsadi, o'quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadi, yozib oladi.
2 - bosqich. Asosiy qism (120 daqiqa)	2.1.Ma'ruza matni mavzusining matni tarqatiladi. Reja, tayanch tushunchalar bilan tanishish taklif etiladi. 2.2.Slaydlardagi ko'rgazma va sharhlar asosida chorvachilikning xalq xo'jaligudagi ahamiyati haqida, chorvachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli uning oldida turgan muammolar va vazifalar nimadan iborat ekanligini tayyorlab kelingan chizma orqali talabalar hukmiga havola etiladi. Dars davomida talabalarni faollashtiruvchi savollar o'rta tashlanadi. Har bir rejadagi savol bo'yicha xulosalar qilinadi. 2.3.Keltirilgan tayanch tushunchalarni chuqurroq izohlash maqsadida talabalarga Klaster texnikasi qo'llaniladi.	2.1. Eshitadi. Navbat bilan bir-birini takrorlamay atamalarni aytadi. O'ylaydi, javob beradi va to'g'ri javobni eshitadi. 2.2. Muammoli vaziyatda o'z fikri bilan, muammoni xal qilish yo'llarini qidiradi. 2.3. Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Ta'rifni yozib oladi, misollar keltiradi
3 - bosqich. Yakuniy (20 daqiqa)	3.1. Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega ekanligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2. Faol qatnashgan talabalarni baholaydi. 3.3. Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini beradi. 3.4. Mustaqil ishlash uchun topshiriq beradi.	3.1. O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadi. 3.2. Savol beradilar, javob beradilar. 3.3. Mavzu bo'yicha test topshiriqlarini bajaradilar. 3.4. Mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozadilar.

16.1. Chorvachilikning xalq xo'jaligudagi ahamiyati

Chorva hayvonlari barcha turdagi mahsulotlarni insonlar iste'moli uchun qariyb tayyor va sanoat uchun natural xom-ashyo sifatida ishlab chiqaradi. Natijada asosan o'simlik va boshqa ozuqa resurslari nobud bo'lmasligiga bevosita sharoit yaratadi, iqtisodiyot tarmoqlari shu jumladan, qishloq xo'jaligining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

Chorvachilikdan aholi iste'moli uchun go'sht, sut, yog', tuxum va boshqa mahsulotlar olinadi. Ilmiy asoslangan me'yor bo'yicha jon boshiga iste'mol qilinadigan barcha mahsulotlar oqsilning 60 %, ularning kaloriyaga aylantirilgani esa 30 % ni tashkil etishi zarur.

Oziq-ovqat va yengil sanoat tarmoqlari xom-ashyo bazasining anchagina qismi ham chorvachilik mahsulotlari hisobiga tashkil topadi. Ularni qayta ishlashdan jun va ipakli gazlamalar, charm, turli xil oziq-ovqat mahsulotlari tayyorlanadi. Aholi tomonidan iste'mol qilinadi.

Chorvachilikning qo'shimcha mahsulotlari (go'ng va boshqalar) o'simlikchilik tarmoqlarida organik o'g'it shaklida va boshqa mahsulotlar uchun ishlatiladi, yerning unumdorligini, binobarin ekinlar hosildorligini oshiradi. Demak, o'simlikchilik va chorvachilik tarmog'ining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, ularni qo'shib olib borish barcha ijtimoiy iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini ma'lum darajada barqarorlashtiradi.

Chorva mahsulotlarini qayta ishlashdan hosil bo'ladigan qo'shimcha va qoldiqlar ham ozuqa sifatida ishlatiladi.

Ta'kidlash lozimki, chorva mahsulotlari oqsili o'simlik mahsulotlari oqsiliga nisbatan juda qimmat turadi. Chunki, 1 kg sut oqsiliga 3-5 kg ozuqa birligi, mos ravishda tuxum oqsiliga 4-6, mol go'shti oqsiliga esa 15-20 kg ozuqa birligi sarflanadi.

Chorva oqsillarining qimmatligi va uni ishlab chiqarish hajmining kamligi tufayli jahon xalqlarining taxminan 50%i ilmiy asoslangan me'yorga nisbatan kam chorva oqsili iste'mol qiladilar.

Iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda yashovchi taxminan 20 % jahon aholisi 1 kunda 100 gr. dan ko'proq, iqtisodiyoti kuchsiz mamlakatlarning xalqlari esa 10-25 gr. chorva oqsili iste'mol qiladilar.

Chorva mahsulotlari iste'mol qilish darajasi faqatgina aholining turmush darajasi bilan emas, balki urf-odatlari bilan ham bog'liq. Masalan, Hindiston aholisining ko'pchiligi go'sht mahsulotlarini iste'mol qilmaydi.

O'zbekistonda yashovchi aholi turmush darajasining o'sishi bilan chorvachilik mahsulotlariga bo'lgan talab oshadi, ularni ko'paytirish imkoniyatlaridan to'laroq foydalanish tarmoqning ijtimoiy iqtisodiy samaradorligini yanada oshirishga sharoit yaratadi.

Ayrim chorvachilik tarmoqlarining samaradorlik ko'rsatkichlari o'ziga xos xususiyatlarga ega, ularni hisoblash tahlil etish va baholashda ham tafovutlar majud. Binobarin, har bir tarmoqning samaradorligi ishlab chiqarish hamda iqtisodiy ko'rsatkichlarni alohida-alohida o'rganish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Chorva hayvonlari iqtisodiyoti quyidagi guruhlari va turlari bo'yicha o'rganiladi:

1. Qoramolchilik- go'sht va sut yo'nalishi bo'yicha;
2. Qo'ychilik- go'sht, jun, teri yo'nalishi bo'yicha;
3. Echkichilik- jun va tivit, sut yo'nalishi bo'yicha;
4. Cho'chqachilik- bekon, yarim yog', yog'lik go'sht yo'nalishi bo'yicha;
5. Parrandachilik- tuxum va go'sht broyler yo'nalishi bo'yicha;
6. Yilqichilik- go'sht va sut, ish hayvonlari hamda sport yo'nalishi bo'yicha;
7. Tuyachilik- go'sht, jun va sut yo'nalishi bo'yicha;
8. Pillachilik bo'yicha;
9. Asalarichilik bo'yicha;
10. Quyunchilik bo'yicha;
11. Hovuz baliqchiligi bo'yicha;
12. Mo'ynachilik bo'yicha va boshqalar;

Har bir chorva hayvonining jami bosh soni va tarkibi, mahsuldorligi, zotlari, oziqlantirilishi, saqlanishi, mahsulotlari tannarxi, sotish baholari, rentabelligi va boshqa ko'rsatkichlari o'rganiladi, tahlil etiladi va baholanadi.

Bundan tashqari, ayrim hayvonlarni shartli molga (aniqrog'i sigirga) aylantirilib, ayrim ishlab chiqarish ko'rsatkichlari ham o'rganiladi va h.k.

16.2. Chorvachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli

2000 yilda 1990 yilga nisbatan aholi jon boshiga go'sht ishlab chiqarish qariyb 14 % ga, tuxum-51,5% ga, jun-2 marta, qorako'l teri- 2,3 marta, pila 45% ga kamaygan.

O'zbekistonda ko'p yo'nalishdagi chorvachilik tarmoqlari rivojlantiriladi. Ularning asosiy mahsulotlari ayrim davrlarda quyidagi miqdorda ishlab chiqarilgan (1-jadval).

2014 yilda 2011 yilga nisbatan aholi jon boshiga ishlab chiqarish – go'sht 16,1 % ga, sut 18,7 % ga, tuxum 37,1 % ga va jun 10,0% ga oshgan.

Demak, asosiy chorva yalpi mahsulotlarining o'sishida barqarorlik ta'minlangan bo'lib, pilla va qorako'lda deyarli o'zgarish bo'lmagan. Bunday holatni chorva mollari soni va ularning mahsuldorligidagi o'zgarishlarni umumiy tahlil qilish yo'li bilan ham aniqlash mumkin.

Quyidagi jadval(2-jadval)da asosiy chorva mollari sonidagi o'zgarishlar keltirilgan.

1-jadval

O'zbekistonda asosiy chorva mahsulotlari ishlab chiqarish tahlili(2011-2014 yy.)*

№	Mahsulot turlari	Yillar				Aholi jon boshiga, kg			
		2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
Barcha toifadagi xo'jaliklar									
1.	Barcha turdagi yalpi go'sht (tirik vaznda), ming tonna	1564,2	1672,9	1787,8	1906,3	52,9	55,8	58,6	61,4
2.	Sut, ming tonna	6766,2	7310,9	7885,5	8431,6	228,9	243,7	258,6	271,8
3.	Tuxum, mln. dona	3441,7	3873,7	4388,1	4950,0	116,4	129,1	143,9	159,6
4.	Jun, ming tonna	28,7	31,1	32,4	34,4	1,0	1,0	1,1	1,1
5.	Pilla, ming tonna	24,7	25,0	25,4	26,1	0,8	0,8	0,8	0,8
6.	Qorako'l teri, ming dona	1022,3	1116,9	1062,1	1061,3	34,6	37,2	34,8	34,2

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

2000 yilda 1990 yilga nisbatan qoramollar soni 27,6 foizga, qo'y va echkilar - qariyb 1,7 foizga, otlar-50 foizga ko'paygan, cho'chqalar soni esa-8,8 marta, parrandalar-2,6 marta kamaygan. Asosiy mahsuldor hayvonlarni sharti qoramolga aylantirilgan soni- qariyb 8 foizga ko'paygan.

Chorva mollari ayrim turlarining ma'lum darajada kamayishi yoki ularning o'sish sur'atining nisbatan pastligi, chorva mahsulotlarini ishlab chiqarish va iste'moldagi ayrim tarkibiy o'zgarishlar bo'lsa bu kamchiliklar 2004 yilga kelib birmuncha muvofiqlashtirishga erishildi.

Ayrim turlar – cho'chqachilik, parrandachilikdagi bu nomutanosiblikni barham berishda ma'lum darajadagi natijaga erishildi.

Keyingi davrda chorva mollari boshsonining, jumladan qoramollar bosh sonining oshib borishi, hukumatimiz tomonidan bu sohaga yuksak e'tibor qaratilayotganligining yorqin natijasidir.

Chorva mollarining mahsuldorlik ko'rsatkichlarida ham o'zgarishlar mavjud. Masalan, 1990 yilda oldingi 10 yillikka har bir bosh sigirdan sog'ilgan sut 3,9 marta, tovuqdan olingan tuxum-3 marta, qo'ydan qirqilgan jun - qariyb 3 marta, so'yilgan hayvonlarning vazni ham sezilarli darajada oshgan.

2000 yilda 1990 yilga nisbatan ayrim hayvonlarning mahsuldorlik ko'rsatkichlari biroz pasaygan. Masalan, har bir bosh sigirdan sog'ilgan sut 14 foizga, har bir tovuqdan olingan tuxum-7 foizga, so'yilgan qoramollarning vazni - qariyb 9 foizga kamaygan. Mahsuldorlik ko'rsatkichlarining pasayishi dastavval hayvonlarni oziqlantirish darajasining pastligi va boshqa real imkoniyatlardan foydalanish holati bilan bog'liq.

O'zbekistonda asosiy chorva mollarining davrlar bo'yicha dinamikasi (1 yanvar holatiga, ming bosh)*

Chorva turlari	Yillar									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Barcha toifadagi xo'jaliklar										
1.Yirik shoxli qoramollar	6571,4	7044,6	7457,9	8026,3	8510,7	9094,7	9642,7	10141,3	10607,3	10995,2
shu jumladan sigirlar	2821,3	2982,5	3124,9	3327,1	3535,7	3758,1	3878,4	3935,0	4020,6	4084,3
2.Qo'y va echkilar	11351,9	12016,2	12635,6	13523,3	14432,6	15340,9	16189,0	17128,8	17717,6	18438,9
3.Cho'chqalar	86,9	93,1	96,2	97,8	96,5	100,0	96,8	95,2	92,7	87,8
4.Parranda	20540,4	24188,4	26118,9	29505,4	33053,0	37733,3	42818,4	47485,8	52363,2	56276,3
5.Ot	158,1	162,4	168,3	175,8	180,6	187,3	195,2	202,2	208,8	213,4
Fermer xo'jaliklari										
1.Yirik shoxli qoramollar	332,3	375,6	421,1	480,8	496,7	501,7	507,2	524,9	539,8	545,2
shu jumladan sigirlar	105,4	121,3	137,4	162,4	168,6	171,2	174,1	183,1	186,3	187,2
2.Qo'y va echkilar	501,1	649,4	872,3	1007,3	1097,7	1149,9	1203,1	1267,3	1310,0	1336,6
3.Cho'chqalar	13,0	15,0	15,9	13,5	10,0	10,2	8,2	8,2	7,6	8,2
4.Parranda	756,4	875,8	1333,3	2565,9	3475,3	3958,6	4974,2	5739,6	6434,3	6670,8
5.Ot	12,3	13,8	16,3	17,2	17,7	18,3	18,9	19,6	20,7	20,7
Dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari										
1.Yirik shoxli qoramollar	6061,3	6538,6	6944,6	7449,2	7919,8	8497,1	9033,8	9509,4	9957,4	10328,1
shu jumladan sigirlar	2656,2	2818,2	2959,5	3136,5	3338,3	3557,4	3672,1	3718,6	3799,6	3861,9
2.Qo'y va echkilar	8417,7	9053,0	9603,9	10433,6	11268,9	12146,7	13035,7	14166,0	14771,6	15459,9
3.Cho'chqalar	55,4	62,5	67,9	72,8	73,2	76,6	76,9	76,9	75,1	69,2
4.Parranda	14578,8	16609,2	17886,2	19406,5	21236,6	22561,0	25771,3	30427,7	33204,9	35623,0
5.Ot	125,8	132,3	138,3	144,8	149,4	156,3	163,9	170,5	176,0	180,4
Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar										
1.Yirik shoxli qoramollar	177,8	130,4	92,2	96,3	94,2	95,9	101,7	107,0	110,1	121,9
shu jumladan sigirlar	59,7	43,0	28,0	28,2	28,8	29,5	32,2	33,3	34,7	35,2
2.Qo'y va echkilar	2433,1	2313,8	2159,4	2082,4	2066,0	2044,3	1950,2	1695,5	1636,0	1642,4
3.Cho'chqalar	18,5	15,6	12,4	11,5	13,3	13,2	11,6	10,0	10,0	10,4
4.Parranda	5205,2	6703,4	6899,4	7533,0	8341,1	11213,7	12072,9	11318,5	12724,0	13982,5
5.Ot	20,0	16,3	13,7	13,8	13,5	12,7	12,4	12,1	12,1	12,3

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

2012 yilda 2004 yilga nisbatan qoramollar soni qariyb 1,8 martaga, qo'y va echkilar – 1,6, parrandalar – 2,7 martaga va otlar soni 33,6 % ga oshgani holda cho'chqalar soni esa 26,3 % ga kamaygan. 2014 yilda esa 2005 yilga nisbatan - qoramollar soni 67,3 % ga, shu jum. sigirlar soni 44,8% ga, qo'y va echkilar-62,4 % ga, cho'chqalar deyarli o'zgartirilmagan holda, parrandalar –2,7 martaga va otlar soni 35,0 % ga oshgan. Shu davrda fermer xo'jaliklari, dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari, shuningdek, qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarda ham xuddi shundayo'sishtendensiyasi mavjud. Hozirgacha chorvachilik hayvonlari bosh sonida ham, chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishda ham dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari yetakchilik qilishmoqda.

2005-2014 yillarga kelib go'sht ishlab chiqarish dinamikasida barcha hayvonlar go'shtlarining ko'payganligini quyidagi 3-jadvalda ko'rish mumkin.

3-jadval

GO'SHT ISHLAB CHIQARISH (barcha toifadagi xo'jaliklarda, ming tonna)*

Yillar	Go'sht (tirik vaznda)	Shu jumladan:				
		Mol va buzoq go'shti	Qo'y va echki go'shti	Parranda go'shti	Cho'chqa go'shti	Boshqa turdagi hayvon go'shti
2003	936,7	745,7	147,6	20,1	15,1	8,2
2004	998,3	806,5	144,2	23,5	18,7	5,4
2005	1061,2	849,2	157,6	27,2	21,6	5,6
2006	1139,6	904,2	175,6	30,0	24,4	5,4
2007	1208,7	950,2	192,8	34,5	24,9	6,3
2008	1288,0	998,2	223,9	35,4	22,7	7,8
2009	1367,8	1049,0	245,8	38,3	26,4	8,3
2010	1461,4	115,6	270,4	42,9	23,6	8,9
2011	1564,2	1192,0	288,6	51,5	20,8	11,3
2012	1672,9	1264,6	314,0	60,5	21,6	12,2
2013	1787,8	1340,1	343,3	66,9	23,3	14,2
2014	1906,3	1427,4	363,6	79,4	21,6	14,3

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

Keyingi 10 yil davomida jami go'sht ishlab chiqarish 1,8 martaga, jumladan mol va buzoq go'shti – 1,7, qo'y va echki go'shti – 2,3, parranda go'shti – 2,9 va boshqa turdagi hayvonlar go'shti esa 2,5 martaga ko'paygani holda cho'chqa go'shtida o'sish bo'lmagan.

Istiqbolda chorva mahsulotlarini ko'paytirish asosan mahsuldorlikni oshirish hisobiga erishilishi maqsadga muvofiqdir.

16.3. Chorvachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Respublikada uzoq yillardan beri ayrim chorva mahsulotlarini, shu jumladan, mol va parranda go'shtlarini, jun, pilla ishlab chiqarish va sotishdan ko'pchilik korxonalar zarar ko'rmoqdalar. Boshqa mahsulotlarning rentabellik darajasi ham bozor iqtisodiyoti qonunlari talablariga to'laroq javob bermaydi.

Barcha turdagi chorvachilik mahsulotlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun quyidagi omil va imkoniyatlaridan to'laroq foydalanish zarur:

1. Chorva hayvonlari mahsuldorligini oshirish. Bu o'ta dolzarb vazifani bajarish uchun ularni turli xil ozuqalarga bo'lgan talablarini ilmiy asoslangan rasionlar bo'yicha muntazam qondirish. Natijada zotdor hayvonlarning mahsuldorlik potentsiali hamda sarflangan ozuqalar samaradorligini oshirish imkoniyatlaridan to'laroq foydalanish, ko'proq, sifatliroq hamda arzonroq mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish imkoniyati yaratiladi;

2. Chorva hayvonlarning zotdorlik belgilarini saqlash va yanada mustahkamlash maqsadida seleksiya, naslchilik ishlarini yuqori darajada tashkil etish, jumladan, sun'iy urchitish, geterozis ustunliklaridan to'laroq foydalanish;

3. Qishloq xo'jaligi korxonalarini, fermer, dehqon xo'jaliklarini yuqori mahsuldor zotli chorva mollari bilan muntazam ta'minlash maqsadida yuqori mas'uliyatli naslchilik zavod va naslchilik xo'jaliklarini barpo qilish ularni imtiyozli sharoitlardan foydalanishga imkon yaratish.

4. Chorvadorlarning mehnat unumdorligi va mehnat haqini barqaror oshirish uchun texnologik jarayonlarni kompleks mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish usullaridan foydalanish; dastavval, ozuqalarni taqsimlash, sigirlarni sog'ish, qo'y va echkilar junini qirg'ish, sug'orish, binolarni chorva qoldiqlaridan tozalash, ulardan foydalanish bilan bog'liq va boshqa ishlarni progressiv vositalar yordamida bajarish;

5. Hayvonlarni saqlashning progressiv usullaridan, shu jumladan, bog'lamasdan saqlash, maxsus qo'ralardan foydalanish;

6. Asosiy vositalardan ayniqsa, chorva binolari va inshootlari quvvatidan oqilona foydalanish;

7. Ilg'or (progressiv) zooveterinariya xizmatlaridan foydalanish va h.k.

16.4. Qoramolchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

Qoramolchilikni rivojlantirish to'yimli ozuqalarga nisbatan anchagina arzon o'simlik ozuqa (ko'k o't, dag'al, shirali va boshqalar) resurslaridan foydalanib sut va go'sht mahsulotlarini ishlab chiqarishga imkoniyat yaratadi.

Bu tarmoqning samaradorligi, dastavval sigirlarning boshqa ona hayvonlarga nisbatan bir necha barobar ko'p sut berishi bilan ta'minlanadi. O'zbekistonda hozir rivojlantirilayotgan qora-ola, qizil chul, shvis, kabi asosan zotdor sigirlardan bir yilda 3500-5000 kg sut va ogirligi 30 kg bir bosh buzoq olish potentsial imkoniyati mavjud. Laktasiya davrida har bir sigirdan sog'ib olingan yalpi sutning 5-6 foizi buzog'iga sarflansa, qolgan qismi 12-15 kishini ilmiy asoslangan me'yorda sut va qayta ishlangan sut mahsulot(yog', pishloq, qaymoq, qatiq va boshqa)lari bilan ta'minlashga imkoniyat yaratadi. Olingan buzoqlarni intensiv ozuqlantirilsa uning tirik vazni bir yilda 180-200 kg ga yetadi va 5-6 kishini ilmiy asoslangan me'yorda mol go'shti va undan qayta ishlangan mahsulot (kolbasa va boshqa)lar bilan ta'minlashga imkoniyat yaratadi.

Oxirgi yillarda O'zbekistonning sut balansida sigir suti 90% dan ortik, go'sht balansida esa -70% dan ortikrog'i mol go'shtidir. Bu mahsulotlarni barcha yoshdagi odamlar iste'mol qiladi, ularni jismoniy baquvvat qiladi va umrini uzaytiradi.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, 1kg sut oqsiliga qoramol go'shti oqsiliga nisbatan 5-6 marta kam kam ozuqa birligi sarflanadi. Qoramol podasida sigirlar hissasining ko'payishi tarmoqning samaradorligini bevosita oshiradi.

Qoramol terisidan sifatli charm tayyorlanadi, oyoq va boshqa kiyimlar ishlab chiqariladi.

Qoramollar qoldig'i go'ngdan foydalanish tuproqning unumdorligini, binobarin, o'simliklar hosildorligini oshiradi.

Demak, qoramolchilikni intensiv rivojlantirish mavjud mehnat, yer, suv va boshqa resurslardan samarali foydalanishga imkoniyatlar yaratadi va hokazo. Ulardan to'laroq va samaraliroq foydalanish asosiy vazifadir.

16.5. Qoramolchilikning intensiv rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli

O'zbekistonda uzoq yillar maxsuldorligi past, issiq iqlim sharoitiga moslashgan, kasalliklarga chidamli qoramolchilik rivojlantirilgan. Tarmoqning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini oshirish maqsadida xorijiy mamlakatlardan zotdor va metis qoramollar sotib olingan. Respublika olimlari va mutaxassislari ularni iqlim sharoitiga moslashtirish ishlarini amalga oshirdilar va hokazo.

O'zbekistonda qoramollarning sonini va ularning maxsuldorligini oshirish, binobarin, sut va go'sht maxsulotlarini ko'paytirishga erishildi(1-jadval).

1-jadval

O'zbekistonda qoramollar va sigirlar bosh sonining davrlar bo'yicha o'zgarishi dinamikasi(2005-2014 yy.)*

Yillar	Jami qoramollar, ming bosh	Shu jumladan sigirlar	Jami qoramol boshiga nisbatan, sigirlar, %
2005	6571,4	2821,3	42,9
2006	7044,6	2982,5	42,3
2007	7457,9	3124,9	41,9
2008	8026,3	3327,1	41,4
2009	8510,7	3535,7	41,5
2010	9094,7	3758,1	41,3
2011	9642,7	3878,4	40,2
2012	10141,3	3935,0	38,8
2013	10607,3	4020,6	37,9
2014	10995,2	4084,3	37,1

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

Taxlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda 2005-2014 yillarda qoramollarning bosh soni keskin oshgan. 2014 yili 2005 yilga nisbatan ularning bosh soni 4423,8 ming boshga yoki 67,3 % ga ko'paygan. Shu jumladan sigirlar soni xam oshib, 2005 yildagi 2821,3 boshdan 2014 yilda 4084,3 ming boshga yetgan hamda 1263 boshga yoki 44,8 % ga oshgan. Lekin bu davrda sigirlarning salmog'i 42,9 % dan 37,1 % ga kamaygan. Shu yillarda qoramollar tarkibida boshqa yirik shoxlilarning soni va salmog'i oshib borgan. Bu ko'rsatkich 2014 yilda 2005 yilga nisbatan 51,7 % dan 62,9 % ga ko'tarilgan. Tahlil etilayotgan davrda, ekstensiv rivojlanish hisobiga bo'lsa ham, chorvachilik mahsulotlari, ya'ni go'sht va sut ishlab chiqarishning asosiy ko'rsatkichlari, turli toifalar bo'yicha ijobiy tomonga quyidagicha o'zgarib borgan (2-jadval).

2-jadval

O'zbekistonda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishning asosiy ko'rsatkichlari, ming tonna (2005-2014 yy.)*

Yillar	Barcha toifadagi xo'jaliklar		Shu jumladan					
			Ferma xo'jaliklari		Dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari		Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar	
	Go'sht (tirik vaznda)	Sut	Go'sht (tirik vaznda)	Sut	Go'sht (tirik vaznda)	Sut	Go'sht (tirik vaznda)	Sut
2005	1061,2	4554,9	22,7	94,7	1002,4	4409,2	36,1	51,0
2006	1139,6	4855,8	24,3	111,2	1078,3	4709,1	37,0	35,5
2007	1208,7	5097,5	29,8	125,4	1147,4	4949,7	31,5	22,4

2008	1288,0	5426,3	32,4	151,6	1223,2	5250,2	32,4	24,5
2009	1367,8	5802,5	35,4	190,9	1300,1	5582,2	32,3	29,4
2010	1461,4	6169,0	37,8	205,0	1389,2	5927,8	34,4	36,2
2011	1564,2	6766,2	41,0	230,1	1481,6	6494,6	41,6	41,5
2012	1672,9	7310,9	45,1	256,8	1583,9	7008,5	43,9	45,6
2013	1787,8	7885,5	49,0	285,6	1690,3	7547,2	48,5	52,7
2014	1906,3	8431,6	55,3	608,6	1800,2	8064,6	50,8	58,4

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, sigirlardan sut sog'ib olish, so'yilgan mollarning vazni va boshqa mahsuldorlik ko'rsatkichlarida ham o'zgarishlar bo'lgan. 2014 yili 2005 yilga nisbatan bir bosh sigirdan sog'ib olingan sut qariyb 28 % ga oshgan. So'yilgan qoramolning tirik vazni ham 2014 yilda 2005 yilga nisbatan 1,8 martga oshgan. Mahsuldorlikning oshishi yalpi sut va go'sht mahsulotlarining hajmiga ijobiy ta'sir qilgan. Shuningdek, bu yerda chetdan keltirilgan zotdor qoramollar salmog'ining yildan-yilga oshib borishi ham muhim rol o'ynamoqda.

Qishloq xo'jaligi keyingi sohasi chorvachilikda iqtisodiy islohotlar amalga oshirildi. Bunda davlat tomonidan qishloq joylaridagi chorvachilik bilan shug'ullanuvchi aholi hamda chorvachilik fermer xo'jaliklarida chorva mollari sonini ko'paytirish, naslchilik ishlarini kuchaytirish, zooveterinariya servis xizmatlarini ko'rsatishni kengaytirish uchun sharoitlarni yaxshilash choralari maqsad qilib qo'yildi. Bunga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 21 apreldagi 67-sonli "2006—2010 yillar davrida shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollari, birinchi navbatda qoramollar sonini ko'paytirishni rag'batlantirish dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 21 apreldagi PQ-842-sonli "Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollar ko'paytirishni rag'batlantirishni kuchaytirish hamda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" qarorlarini ko'rsatish mumkin. Chorvachilik sohasidagi islohotlar natijasida, shuningdek, xorijdan keltirilgan zotdor mollar hisobiga ham 2013 yil boshiga kelib 2004 yilga nisbatan qoramollar bosh soni 5,9 mln dan 10,1 mln boshga yoki 171,2 foizga, shundan sigirlar soni mos ravishda 2,5 mln dan 3,9 mln ga, yoki 156,0 foizga, qo'y va echkilar soni 9,9 mln boshdan 17,1 mln boshga yoki 172,7 foizga, parrandalar soni esa 17,7 mln donadan 47,5 mln donaga yoki 2,6 martga o'sdi⁷.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 26 yanvardagi PQ-1047-sonli "Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish va ichki bozorni to'ldirish yuzasidan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaroriga binoan respublika aholisining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlarini barqaror ta'minlash, ichki iste'mol bozorini mamlakatimizda ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlari bilan bekamu-ko'st to'ldirish, asosan qishloq joylarda zamonaviy yuqori unumli texnika va texnologiya bilan jihozlangan qayta ishlovchi ixcham korxonalarni jadal barpo etish, shu asosda yangi ish joylarini shakllantirish, ko'proq odamlarni ish bilan ta'minlash, ularning daromadlari va farovonlik darajasini oshirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi, Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi tomonidan manfaatdor xo'jalik birlashmalari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi va viloyatlar hokimliklari bilan birgalikda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish va ichki iste'mol bozorini ular bilan to'ldirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilgan bo'lib unda 2009 yilda oziq-ovqat mahsulotlari eng muhim turlarini ishlab chiqarishning asosiy parametrlari, respublika viloyatlari bo'yicha go'sht va sut yetishtirishning prognoz hajmlari keltirilgan, shuningdek, respublika viloyatlarida 2009—2011 yillarda go'sht-sut mahsulotlarini qayta ishlash bo'yicha mini-texnologiyalar va ixcham uskunalardan foydalanadigan yangi korxonalar, shuningdek xom sut tayyorlash bo'yicha servis punktlarini barpo etish dasturi ishlab chiqilgan. Shuningdek ushbu qarorda 2009 yilning 1 iyulidan boshlab go'sht-sut mahsulotini sanoat ko'lamida qayta ishlash va

⁷ЎЗСТАТ, Сельское хозяйство Узбекистана, Статистический сборник, 2013

tayyor mahsulot ishlab chiqarish borasidagi faoliyat faqat yuridik shaxs shaklida tashkil qilingan tadbirkorlik subyektlari tomonidan amalga oshirilishi qat'iy belgilab qo'yilgan bo'lib, go'sht va sutni qayta ishlaydigan korxonalariga o'z mahsulotini avtofurgonlarda aholiga naqd pulga sotish huquqi berilgan. Keyingi yillarda, ya'ni 2011 va 2013 yillarda, ushbu qarorga qo'shimchalar kiritildi va u hayotga tatbiq etilmoqda.

16.6. Qoramolchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Uzoq yillar davomida ko'pchilik xo'jaliklar mol go'shti ishlab chiqarish va sotishdan zarar ko'rdilar, sut tannarxiga kiritilgan xarajatlarning rentabellik darajasi ham tarmoqda kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni tezlashtirishga sharoit yaratolmadi.

Ko'proq, sifatliroq va arzonroq qoramolchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish hamda sotish uchun quyidagi omillar va imkoniyatlardan oqilona foydalanish zarur:

1. Sigirlardan olinadigan sut va buzoq miqdorini ko'paytirish lozim. Ko'p xo'jaliklarda maxsuldorlikning bu ko'rsatkichlari ularda rivojlanayotgan zotdor sigirlarning potentsial imkoniyatiga nisbatan 2-3 marta past bo'lmoqda. Natijada ularni oziqlantirish xarajatlari samaradorligi 3-4 marta pasaymoqda;

2. Go'sht yo'nalishdagi qoramollarni so'qimga boqishga kunlik o'sishi, o'rtacha tirik va so'yilgan vazni va boshqa maxsuldorlik ko'rsatkichlari ham rivojlantirilayotgan zotlarning potentsial imkoniyatidan 30-35% ga past bo'lmoqda. Natijada ularni oziqlantirish va saqlash muddatlari cho'zilib ketadi, barcha xarajatlar samaradorligi ham pasayadi;

3. Rivojlanayotgan iqlim sharoitiga moslashgan qoramollarning zotdorlik belgilarini mustaxkamlash maqsadida seleksiya va naslchilik ishlari sifatini ko'tarish, shu jumladan, sun'iy urug'lantirishni amalga oshirish;

4. Chorvadorlarning mehnat unumdorligi va qilingan mehnat manfaatdorligini oshirish omillaridan va imkoniyatlaridan oqilona foydalanish;

5. Asosiy vositalardan, shu jumladan, maxsus chorva binolari va inshootlari quvvatidan yil davomida to'laroq foydalanish;

6. Ilg'or (progressiv) zooveterinariya xizmatlaridan foydalanish.

16.7. Qo'ychilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

Qo'ylar, qoramol va boshqa hayvonlarga nisbatan serharakat, tuyoqlari va oyoqlari baquvvat, o'tkir tishlari past va siyrak o'sgan o'tlarni, hatto yerga to'kilgan mayda barglarni terib olib istemol qilish qobiliyatiga egadir. Ular achchiq, sassiq hidlik, tikanlik o'tlarni ham iste'mol qiladi. Qo'ylar O'zbekistonda o'sadigan 880 tur o'simliklarning 520 yoki 59% ini, qoramollar esa – 20% igagina yaqinini iste'mol qiladi.

Demak, qo'ychilikni rivojlantirish o'zbekistonda mavjud 24-25 mln ga cho'l, yarim cho'l, tog' bag'ri yaylovlari va pichinzorlarida o'sadigan ozuqa resurslaridan to'liqroq foydalanishga sharoit yaratadi.

Qo'ylar jazirama issiqqa, qattiqqina sovuqqa, suvsizlikka ham chidamli. Tarmoqni rivojlantirish qo'shimcha kapital qo'yilma, mehnat resurslarini ham talab qilmaydi.

Qo'ychilik aholi uchun oziq-ovqat (go'sht, yog', sut), sanoat uchun xom ashyo (jun, qorako'l teri, teri) yetkazib beradi. Junni qayta ishlash jarayonida junli kiyim, trikotaj, sukna, odevyal, gilam, oyoq kiyim va boshqalar tayyorlanadi. Qorako'l teridan telpak, yoqa, po'stin va boshqalar tayyorlanadi; uning terisidan po'stin, yarim po'stin va boshqalar tayyorlanadi; charmidan oyoq va boshqa kiyimlar tayyorlanadi.

Qo'ychilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati uning itisozlashishiga qarab anchagina tafovut qiladi.

Oxirgi yillarda O'zbekistonda rivojlantirilayotgan qo'y zotlarini quyidagi guruxlarga bo'lib taxlil qilish va iqtisodiy baholash maqsadga muvofiqdir:

- 1-gurux- mayin junli qo'ychilik;
- 2-gurux- yarim mayin junli qo'ychilik;
- 3-gurux- qorako'l teri uchun qo'ychilik;
- 4-gurux- po'stinbop teri beradigan qo'ychilik;
- 5-gurux- go'sht-yog' beradigan qo'ychilik;

O'zbekistonda 1 va 2 guruxlarga kirgan qo'ychilik zotlari juda kam miqdorda rivojlantiriladi. Jun balansini mayin va yarim mayin jun tashkil qiladi; kolgan gurux qo'ylaridan dag'al jun olinadi. Barcha turdagi qo'y hamda echkilarning go'shtlari respublika go'sht balansida 10-15 foizni tashkil qiladi.

Qo'ylarning iste'mol qiladigan tabiiy yaylov ozuqalari iqtisodiy baholanmaydi, natijada, odatda, qo'ychilikdan nisbatan arzon oziq-ovqatlar hamda xom ashyolar ishlab chiqariladi. Respublikada ularni qayta ishlash va sotish qo'ychilikning xalq xo'jaligi ahamiyatini yanada oshiradi. Qorako'l teri maxsulotlarini jahon bozorida sotish respublika valyuta fondini ko'paytiradi.

16.8. Qo'ychilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqboli

O'zbekistonda qo'ychilik noqulay yer va iqlim sharoitlari hamda aholining ko'p yillik tajribasini hisobga olib rivojlantiriladi. Qo'ychilik maxsulotlari, ularning bosh soni va maxsuldorligini oshirish evaziga ko'payadi.

2000 yilda 1940 yilga nisbatan jami qo'ylar soni 1,8 marta, shu jumladan qorako'l zotdor qo'ylar – 3,2 marta ko'paygan. Qorako'l teri va undan tayyorlanadigan tovarlarni ichki va tashqi bozorlarda sotishda vujudga keladigan qiyinchiliklar tufayli qorako'l terining keskin kamayib ketishi kuzatilmokda. Masalan, 1990 yilda 1401,6 ming dona ishlab chiqarilgan bo'lsa 2000 yilda 747 ming dona yoki 47% foiz kam ishlab chiqarilgan. 2000 yilda qo'zilarni teri uchun so'yish kamaytirilib, o'sishga, binobarin, bosh sonini ko'paytirish uchun qoldirilgan. Oxirgi yillarda har bir qirqilgan ko'ydan olingan jun miqdori ham kamaygan. Natijada 2000 yilda 1990 yilga nisbatan yalpi jun olish qariyb 40% foizga kamaygan.

Bu kamchiliklar 2004 yilga kelib bir muncha to'g'rilana boshlandi.

Shu narsani alohida ta'kidlash kerakki, O'zbekistonda qo'ychilikning asosiy salmog'ini qorako'lchilik, ya'ni qorako'l zotli qo'ylar tashkil qiladi. Qorako'l zotli qorako'l qo'ylar 2005 yilning boshiga kelib, barcha kategoriyadagi xo'jaliklarda 7300 mingga yaqin boshni tashkil qilgan.

O'zbekiston 1900 yilgacha qorako'l qo'ylarning asosiy qismi bo'lgan yagona mamlakat bo'lib, shu davrda respublikada 3 mln. boshga yaqin qorako'l qo'y bo'lgan.

XX asr boshlarida Buxorodan kam sonli qorako'l qo'y zotlarini Janubiy – G'arbiy Afrika (hozirda Namibiya) davlatiga olib kirilgan edi. Mana shu qism qo'ylar Janubiy–G'arbiy Afrika Respublikasida qorako'lchilik-ning rivojlanishiga asos bo'lgan.

1850 yilda Parijda o'tkazilgan xalqaro ko'rgazmada fransuzlar birinchi marta manto va jaketlarni taklif qilishganda jahon bozorining asosiy e'tiborini tortdi.

Jahonda qorako'l ishlab chiqarishda sobiq ittifoq uzoq vaqt monopolist bo'lib kelgan, ittifoqda qorako'l yetishtirish bo'yicha O'zbekiston birinchilardan bo'lib kelgan.

Jahon bozoriga yetkazib turilgan qorako'l terilar 80-yillarda 7 mln.dona bo'lgan bo'lsa, shundan O'zbekistonning hissasi 2,4 mln.dona (34,2%)ni tashkil etgan.

SJK preparatining qo'llanishi 1984 yil to'xtatilgan bo'lishiga qaramasdan, 1985-1995 yillar davomida (SJK) stimulyatorini nazoratsiz qo'llash natijasida qorako'l teri yetishtirish ikki barobarga kamayib ketdi. Stimulyatorning qo'llanishi tug'ilajak qo'zilar sonini ko'paytiradi, bunda bitta ona

qo'y 3 yoki 4 ta qo'zi tuqqan. Bu esa ona qo'ylarning fiziologik holatiga salbiy ta'sir qilgan. Bu, tabiiyki, o'z navbatida qorako'l teri sifatiga ham ta'sir ko'rsatgan.

90-yillar o'rtalarida jahon qorako'l bozorida ishlab chiqarishning pasayganligi kuzatildi. Mahsulotga bo'lgan talab o'smadi. Qorako'l yetishtirish hajmi 70-yillarda 10 mln. bo'lgan bo'lsa, 80-yillarda 7 mln., 90-yillarda 4-5 mln.ga yaqin, hozirgi vaqtda 3 mln.ga yaqin deb baholanmoqda.

BMT oziq ovqat va qishloq xo'jaligi mahsulotlari tashkilotining ma'lumotiga ko'ra 1980-1984 yillarda jahonda qorako'l qo'ylar bosh soni 30 mln. deb ko'rsatildi. Hozirgi vaqtda qorako'l qo'ylar bosh soni 15 mln. deb baholanmoqda.

Jahonda qorako'l ishlab chiqarishida birinchilardan Afg'oniston, keyin O'zbekiston undan keyin Turkmaniston, Qozog'iston, Eron, Namibiya va boshqa davlatlar hisoblanadi.

3-jadval

Jahon qorako'lchiligida ayrim davlatlar salmog'i

Mamlakatlar	Salmog'i (%da)	
	Bosh soni	Qorako'l terini sotish buyicha
Afg'oniston	31,0	29,0
O'zbekiston	24,8	24,7
Turkmaniston	21,7	20,5
Qozoqiston	9,9	4,4
Eron	6,2	6,8
Namibiya	1,2	4,4
Tojikiston	0,9	1,7
Rossiya	0,9	1,7
Boshqalar	3,4	6,6

Qorako'l O'zbekistonning iftixori va boyligi hisoblanadi. Qorako'l terilari o'ramalarining o'ziga xosligi, tabiiyligi, naqshlarining boyligi, ipakdek yumshoqligi, yaltiroqligining yuqoriligi bilan jahonda shuhrat qozondi. O'zbekiston jahonda qorako'l qo'ylarining vatani hisoblanmay, balki qorako'l qo'ylarini yetishtiruvchi asosiy baza ham bo'lib hisoblanadi.

Qorako'l yetishtirish bo'yicha respublikaning yettita viloyati: Buxoro, Navoiy, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo, Jizzax viloyatlari va Qoraqalpog'iston respublikalari shug'ullanadi.

1920 yillargacha qorako'lchilar ko'chmanchilik yoki yarim ko'chmanchilik holatida bo'lib qo'ylarning mahsuldorligi past edi. Qish og'ir kelgan vaqtlarda foydalanish uchun zahira ozuqa mahsulotlari yo'q edi va quylarning sezilarli qismi o'lib ketar edi. Shunday holatni 1892, 1917 va keyinchalik 1969 yillar misolida ko'rish mumkin, bu vaqtda qishlov og'ir kelishi natijasida nobud bo'lgan qo'ylarning 90-95% ga yaqini qorako'l qo'ylari bo'lganligi ko'rsatilgan. Shuning 80%i Buxoro amiri va uning yaqinlariga, katta boylarga tegishli bo'lgan.

1928 yil O'zbekistonda birinchi marta «Muborak» qorako'lchilik sovxozi tashkil etilgan, hozirgi kunda ham mana shu xo'jalik qora rangli qorako'l terilarini yetishtiruvchi naslchilik xo'jaliklaridan biri bo'lib hisoblanadi. Oxirgi vaqtlarda kolxoz va sovxozlarda bo'lgan qorako'lchilik suruvlaridan qora rangli qorako'l terilarini ishlab chiqaruvchi naslchilik zavodlari va fermalari tashkil etildi. Bular: «Nishon», «Konimex» va «Qorako'l».

Kulrang va sur rangli terilarni yetishtiruvchi «Oq-qapchig'ay», (hozirda «Sayxun» va «Oq-qapchig'ay»), «Nurota», «Qoraqum», «Karnob», «G'uzor» naslchilik fermalari, Buxoro va Navoiy shirkatlari.

1935 yilda tashkil etilgan O'zbekiston zonal qorako'lchilik tajriba stansiyasi keyinchalik O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng qayta tashkil etilib «Cho'l ekologiyasi va qorako'lchilik ilmiy tekshirish instituti»ga aylantirildi. Hozirgi vaqtda Respublikada 18 ta naslchilik zavodi va 13 ta naslchilik xo'jaliklari faoliyat ko'rsatmoqda.

Qorako'lchilikdan olinadigan mahsulot qorako'l qo'zi terilari bo'lib, u tabiat mo'jizasi sifatida butun dunyoda mashhurdir.

2004 yili Respublikaning barcha turdagi xo'jaliklarida 375 ming donaga yaqin yuqori sifatli qorako'l teri ishlab chiqarilib mamlakat ichidagi va chet el iste'molchilariga yetkazib berildi.

Bu mahsulotni asosiy qismi horijga sotilib, mamlakat valyuta tushumining ortishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari qorako'l zotli qo'ylar O'zbekistonda mavjud bo'lgan cho'l, yarim cho'l zonasi bo'lgan 25 mln.ga yaqin noqulay sharoitida arzimagan efimer o'simliklar va buta, butasimon o'simliklardan tashkil topgan dag'al oziqalardan o'ta samarali foydalanishi bilan alohida e'tiborga sazovordir. Eng og'ir chidamliligini ko'rsata olgan chorva moli sifatida qadrlanadi. Hozirda, ya'ni 2014 yilga kelib, qorako'l qo'ylar soni 6 mln.ga yaqinni tashkil etadi.

Qorako'l quylari qorako'l terisidan tashqari iste'mol uchun juda sifatli bo'lgan go'sht mahsuloti bilan ham ahamiyatlidir. Qorako'l qo'y go'shti boshqa zotli qo'ylar go'sht mahsulotlari bilan o'zlarining shifobaxshlik sifati – (mramornost) muskul va yog' to'qimalarining qavatma-qavat joylashishi bilan keskin ajralib turadi. Qorako'lchilikda teri va go'shtdan tashqari, yosh qo'zi oshqozoni (сычуг), jun, shifobaxsh, yuqori darajali yog'li sut mahsulotlari va boshqa turdagi yordamchi va qo'shimcha mahsulotlar olinib, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy jabhasida muhim o'rinni egallaydi.

Quyidagi 1- va 2- jadvallarda O'zbekistonda qo'ylar bosh sonining o'zgarishi va qo'ychilik mahsulotlari ishlab chiqarishning o'zgarishi to'g'risidagi ma'lumotlar tahlili barcha toifadagi xo'jaliklar, jumladan, fermer xo'jaliklari, dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari shuningdek, qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar kesimida keltirilgan. 2005-2014 yillarda jami qo'ylar soni 7087 ming boshga yoki 1,6 martaga oshgan. Shu jumladan qorako'l qo'ylar esa 1848,1 ming boshga yoki 1,4 martaga oshgan. Qorako'l qo'ylarning jami qo'ylardagi salmog'i esa – mos ravishda 41,3 dan 35,4 % gacha o'zgargan. Shu davrda fermer, dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklarida mos ravishda - 2,7 va 1,8 martaga o'sish sur'ati kuzatilgan bo'lsa, qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarda esa 32,5 % ga kamayish tendensiyasi mavjud. Qo'ychilik mahsulotlari bo'lmish, qo'y va echki go'shti, jun va qorako'l terisi yetishtirishda keskin o'zgarishlar bo'lgan. Shu davrda qo'y va echki go'shti ishlab chiqarish – 2,3 martaga, jun tayyorlash – 1,7 martaga va qorako'l terisi yetkazib berish -1,5 martaga oshgan. Ushbu mahsulotlarni yetishtirishda fermer, dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklarida o'sish sur'ati kuzatilgan bo'lsa, qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarda esa kamayish tendensiyasi mavjud.

O'zbekistonda qo'y va echkilar bosh sonining o'zgarishi dinamikasi, ming bosh(2005-2014 yy.)*

Ko'rsatkichlar	Yillar									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Barcha toifadagi xo'jaliklar										
Jami qo'ylar va echkilar	11351,9	12016,2	12635,6	13523,3	14432,6	15340,9	16189,0	17128,8	17717,6	18438,9
shu jumladan: qorako'l qo'ylar	4684,2	4896,3	5097,7	5284,3	5622,1	5897,0	6225,5	6386,3	6390,4	6532,3
Fermar xo'jaliklari										
Jami qo'ylar va echkilar	501,1	649,4	872,3	1007,3	1097,7	1149,9	1203,1	1267,3	1310,0	1336,6
shu jumladan: qorako'l qo'ylar	211,5	255	295,3	348,3	383,2	413,0	434,6	447,7	432,7	442,9
Dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari										
Jami qo'ylar va echkilar	8417,7	9053,0	9603,9	10433,6	11268,9	12146,7	13035,7	14166,0	14771,6	15459,9
shu jumladan: qorako'l qo'ylar	2499,9	2704,7	2912	3155,1	3464,1	3638,5	4041,5	4441,6	4550,4	4694,8
Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar										
Jami qo'ylar va echkilar	2433,1	2313,8	2159,4	2082,4	2066,0	2044,3	1950,2	1695,5	1636,0	1642,4
shu jumladan: qorako'l qo'ylar	1972,8	1936,6	1890,4	1780,9	1774,8	1845,5	1749,4	1497	1407,3	1394,6

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

O'zbekistonda qo'ychilik mahsulotlari ishlab chiqarishning o'zgarishi dinamikasi (2005-2014 yy.)*

Ko'rsatkichlar	Yillar									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Barcha toifadagi xo'jaliklar										
Qo'y va echki go'shti, ming tonna	157,6	175,6	192,8	223,9	245,8	270,4	288,6	314,0	343,3	363,6
Jun (fiz. vaznda) ming tonna	20,1	21,4	22,5	23,8	25,0	26,5	28,7	31,1	32,4	34,4
Qorako'l terisi, ming dona	688,8	726,8	781,0	897,0	897,4	934,9	1022,3	1116,9	1062,1	1061,3
Fermer xo'jaliklari										
Qo'y va echki go'shti, ming tonna	3,8	4,4	6,9	7,7	8,4	9,0	9,6	10,2	11,3	11,4
Jun (fiz. vaznda) ming tonna	0,6	0,9	1,1	1,3	1,4	1,7	2,0	2,1	2,2	2,8
Qorako'l terisi, ming dona	25	31,6	36,5	38,3	42,2	44,1	43,4	46,1	51,1	52,6
Dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari										
Qo'y va echki go'shti, ming tonna	134,7	152,8	169,6	200,2	222,3	246,3	263,9	287,9	316	336,9
Jun (fiz. vaznda) ming tonna	16,0	17,3	18,5	19,7	20,7	22,0	24,2	26,8	28,1	29,5
Qorako'l terisi, ming dona	390,2	476,6	499,5	549,6	585,0	632,1	643,6	745,8	801,7	831,8
Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar										
Qo'y va echki go'shti, ming tonna	17,9	18,4	16,3	16	15,1	15,1	15,1	15,9	16	15,3
Jun (fiz. vaznda) ming tonna	3,5	3,2	2,9	2,8	2,9	2,8	2,5	2,2	2,1	2,1
Qorako'l terisi, ming dona	273,6	218,4	245	309,1	270,2	258,7	335,3	324,9	209,3	179,0

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

Demak, qo'ychilik, shu jumladan qorako'lchilikni ko'paytirish imkoniyatlaridan foydalanish bozor iqtisodiyoti qonunlari talablariga to'laroq javob bermayotir va hokazo.

Istiqbolda qo'ychilik maxsulotlarini ko'paytirish va sifatini takomillashtirish tarmoqni intensiv yuritish darajasini keskin ko'tarish hisobiga amalga oshirilishi lozim.

16.9. Qo'ychilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Ko'pchilik korxonalarda go'sht, qorakul teri va jun mahsulotlarining tannarxi va sotish baholarining oshishi kuzatilmoqda, tannarxga kiritilgan xarajatlarning rentabellik darajasi bozor iqtisodiyoti qonunlari talablariga to'liq javob bermaydi.

Tarmoq maxsulotlari iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun quyidagi omillardan va imkoniyatlardan foydalanish zarur:

1. Qo'ychilikda tabiiy yaylov ozuqa resurslarining axamiyatini hisobga olish, yaylovlarning hosildorligini oshirish chora tadbirlarini muntazam amalga oshirish lozim. Bu maqsadda yaylov aylanuvini tashkil etish, qo'shimcha serhosil yaylov o'simliklarining urug'larini ekish va boshkalar. Qish oylarida tabiiy ozuqalar proteinining 2-3 marta kamayib ketishi hisobiga qo'ylarga qo'shimcha kuchli ozuqa berish zaruriyati kelib chiqadi. Bunday jarayon amalga oshirilmasa ona qo'ylardan olinadigan qo'zilarning sifatli belgilari pasayadi, ulardan olingan teri ham mayda bo'ladi va hokazo;

2. Cho'ponlarning mehnat unumdorligi va ularning mehnatiga haq to'lashni oshirish imkoniyatlaridan to'laroq foydalanish kerak. Bu vazifani boshqarish uchun sermehnat jarayonlarni mexanizasiyalashtirish, har bir cho'ponga biriktirilayotgan qo'ylar sonini ilmiy asoslangan me'yorlar darajasiga yetkazish, cho'ponlar oilasiga ma'ishiy va boshqa xizmatlarni yuqori darajada tashkil etish zarur va hokazo;

3. Zooveterinariya xizmatlarini tashkil etishda ilg'or (progressiv) usullardan foydalanish, optimal muddatlarda qo'zi olish, qochirish, junini qirqish, sug'orish va boshqa texnologik ishlarni talab darajasida bajarish;

4. Jun va qorako'l teri mahsulotlarini qayta ishlash va ularni ichki va tashqi bozorlarda erkin, kelishilgan shartnoma baholarda sotishni amalga oshirishga amaliy yordam ko'rsatish.

16.10. Parrandachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

Parrandachilikning asosiy maxsulotlari - tuxum va parhyezli parranda go'shti aholi uchun o'ta foydali oziq-ovqat hisoblanadi. Tuxum tarkibida inson organizmida 100 % hazm bo'ladigan oqsil hamda vitamin, moy va boshqa moddalar bor, u eng yuqori kaloriyali parhyez taom hisoblanadi.

Parranda, ayniksa jo'ja go'shti tarkibi ham inson organizmi uchun tez va to'laroq hazm bo'luvchi moy, oqsil, vitamin va boshqa moddalarga boy. G'oz va o'rdak go'shtlarida inson organizmi uchun foydali moy, oqsil va boshqa moddalar ham mavjud. Ular katta kaloriya bo'yicha cho'chqa va qoramol go'shtlaridan yuqori.

Parrandalar tez ko'payuvchi va yetiluvchi hayvondir. Tovuq, o'rdak, kurka, g'oz 5-7 oylik bo'lishi bilanoq tuxum bera boshlaydi. Bir tovuqdan yiliga maksimum 300 dona tuxum va undan jo'ja ochirib go'sht uchun boqilsa, tirik vaznda 4 s. go'sht olish mumkin.

Jo'jalar jadal oziqlantirilsa 50-55 kunda 1,5-2,0 kg, o'rdaklar esa 3-3,5 kg og'irlikka ega bo'ladi. Parrandachilikning boshqa hayvonlarga nisbatan samaradorligi shundaki, ularga sarflanadigan ozuqalar birligiga anchagina ko'proq foydali mahsulot ishlab chiqariladi. Masalan, 1 kg jo'ja go'shti ishlab chiqarish uchun 3,5-4 kg, g'oz va o'rdak go'shti uchun 4,5-5 kg ozuqa birligi sarflanadi; 1kg cho'chqa go'shti va mol go'shtlariga esa mos ravishda o'rtacha 6,5-8,5 kg sarflanadi; 1kg tuxum oqsiliga mol go'shti oqsiliga nisbatan 4-5 marta kam ozuqa birligi sarflanadi.

Parrandachilikning qoldiq mahsuloti - go'ngdan o'simlikchilik tarmoqlarida, ayniqsa, yopiq maydon sabzavotchiligida foydalanish ularning hosildorligini sezilarli darajada oshiradi. Parrandalarni so'yishdan olingan pardan yosti, ko'rpa va boshqalar tayyorlanadi.

Parrandachilikni sanoat asosida rivojlantirish mahsuldorlik va mexnat unumdorligini oshirish hamda yil davomida barqaror miqdorda tuxum va go'sht ishlab chiqarish hamda sotish uchun qulay sharoit yaratiladi, kapital qo'yilmalarning qaytish muddatini tezlashtiradi va hokazo.

16.11. Parrandachilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqboli

Parrandachilik, uning asosiy turi, tovuqchilik uzoq davrlardan beri rivojlantiriladi. Donishmandlarimiz parrandachilikni insonlarning yetti boyligidan biri deb ham baxolaydilar. Ammo parrandachilikning tashkil etilishi uzok yillar uning xalq xo'jaligi axamiyatiga mos kelmagan. Parrandalarning bosh sonini ko'paytirishda, ularning mahsuldorligini oshirishda, odatda oddiy ekstensiv usullardan foydalanilgan.

Parrandachilikni tezroq rivojlantirish asosan tarmoqda sanoatga xos texnologiyani keng joriy etish yillaridan boshlangan. Parrandalarning bosh soni va mahsuldorligini oshirishda keskin o'zgarish bo'lgan. Masalan, parrandalarning bosh soni 1990 yilda 1960 yilga nisbatan 4,7 marta, har bir tovuqdan olingan tuxum esa qishloq xo'jaligi korxonalarida qariyb 2 marta, aholi jon boshiga tuxum ishlab chiqarish esa 1,7 marta ko'paygan.

Ammo, 1990 yilda aholi jon boshiga 120 dona tuxum va 3,3 kg parranda go'shti ishlab chiqarilgan, xolos. Bu ko'rsatkich belgilangan tibbiy meyerlarga nisbatan 3-4 marta kam edi. 2000 yilda 1990 yilga nisbatan parrandalar soni qariyb 3 marta, har bir tovuqdan olingan tuxum - 13% ga, ishlab chiqarilgan tuxum miqdori qariyb 2 marta, parrandalar go'shti esa 5 marta kamaygan.

Mustaqillik yillarida Respublikada parrandachilikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratildi, buni quyidagi jadval tahlilidan bilish mumkin (1-jadval). Tahlil etilayotgan davrda parrandalar soni 20540,4 ming boshdan 56276,3 ming boshgacha yoki 2,7 martaga oshgan. Barcha toifadagi xo'jaliklarda tuxum va parranda go'shti yetkazib berish shu davrda mos ravishda – 2,5 va 2,9 martaga oshgan bo'lsa, fermer xo'jaliklarida – 7,6 va 11,4 marta, dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklarida – 2,3 va 2,6 martaga va qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarda – 2,3 va 3,2 martaga ko'paygan. Bu yerda asosiy o'sish sur'ati fermer xo'jaliklarida bo'lib, keyingi yillarda parrandachilikka ixtisoslashgan hamda ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklari shakllanayotganligining amaldagi isbotidir.

Demak, parrandachilikning oxirgi yillardagi rivojlanish darajasi uning xalq xo'jaligi axamiyatiga, boshqa chorva tarmoqlariga nisbatan ustunliklariga mos kelib bormoqda.

Istiqbolda parrandachilikni tiklash, tezroq rivojlantirish obyektiv zaruriyatdir. Uni faqat dehqon va fermer xo'jaliklarida emas, balki yirik parrandachilik fabrikalarida shuningdek ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarida rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Bunday tajriba iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda barqaror amalga oshirilmoqda, hamda yuqori ijtimoiy-iqtisodiy samara bermoqda.

O'zbekistonda parrandachilikni rivojlantirishning asosiy ishlab chiqarish ko'rsatkichlari (2005-2014 yy.)*

	Yillar									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1. Barcha turdagi parrandalar, ming bosh	20540,4	24188,4	26118,9	29505,4	33053,0	37733,3	42818,4	47485,8	52363,2	56276,3
Barcha toifadagi xo'jaliklar										
2. Tuxum, mln.dona	1966,7	2128,1	2220,4	2431,5	2760,8	3061,2	3441,7	3873,7	4388,1	4950,0
3. Parranda go'shti, ming tonna	27,2	30,0	34,5	35,4	38,3	42,9	51,5	60,5	66,9	79,4
Ferma xo'jaliklari										
2. Tuxum, mln.dona	71,6	76,7	88,8	157,3	228,1	288,1	374,5	464,6	501,3	543,0
3. Parranda go'shti, ming tonna	0,5	0,5	0,6	0,7	1,1	1,3	1,5	1,8	2,4	5,7
Dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari										
2. Tuxum, mln.dona	1165,8	1278,1	1383,3	1500,8	1657,0	1775,5	1875,5	2113,7	2399,9	2726,9
3. Parranda go'shti, ming tonna	19,2	23,4	26,4	26,9	29,1	31,7	35	42,6	44,8	50
Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar										
2. Tuxum, mln.dona	729,3	773,4	748,3	773,4	875,7	997,6	1191,7	1295,4	1486,9	1680,1
3. Parranda go'shti, ming tonna	7,5	6,1	7,5	7,8	8,1	9,9	15	16,1	19,7	23,7

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam. Toshkent 2013 yil va O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015 to'plam materiallari.

16.12. Parrandachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Ko'pchilik xo'jaliklarda, ayniqsa, parrandachilik fabrikalarida tuxum ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining rentabelligi bozor iqtisodiyoti qonunlari talablariga javob beradi. Ammo parranda go'shtlarini yetishtirishda va sotishda bu ko'rsatkichni optimal tashkil topish imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga erishilgan emas.

Ko'proq, sifatliroq va arzonroq parrandachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish uchun quyidagi omillardan va imkoniyatlardan to'laroq foydalanish zarur:

1. Tarkibida 15-20 ta moddalar mavjud bo'lgan omuxtayemlardan foydalanish;

2. Xo'jaliklarning ixtisoslashishini hisobga olib elita hamda gibridd parranda zotlarini ko'paytirish zarur. Oxirgi yillarda O'zbekiston parrandachilik fabrikalarida va boshqa xo'jaliklarda "Leggorn", "Kornish", krosslardan «Ko'ng'ur-xayseks», «Lomoni-braun» kabi tovuq zotlaridan foydalanish yuqori samara bermoqda;

3. Inkubasiya jarayonida sog'lom jo'ja va boshqalarni olish uchun ilg'or (progressiv) usullardan keng foydalanish kerak. Inkubasiyalanadigan tuxumlar maxsus karton qog'ozlarda va fleygalarda joylashtiriladi, 8-12⁰S issiklikda, nisbiy namligi 75-80% omborxonalarda, uzog'i bilan 5-6 kungacha saqlanadi. Inkubasiyalashdan oldin tuxumlarni formaldegid yod, azon, margansovka va boshqalar kabi maxsus moddalar bilan zararsizlantirilishi ulardan foydalanish koeffitsiyentini oshiradi;

4. Yosh jo'ja va boshqalarni maxsus kletkalarda hamda to'shamalarda saqlashning ham progressiv usullaridan foydalanish lozim. Ayniqsa ularni oziqlantirish belgilangan me'yorlarda va muddatlarda amalga oshirilishi, mikroklimatni saqlash aloxida ahamiyatga ega;

5. Zooveterinariya xizmatining progressiv usullaridan foydalanishni tashkil etish lozim;

6. Tuxum, go'sht, jo'ja va parrandachilik mahsulotlarini erkin, shartnoma baholarida sotish, parrandachilikda band bo'lgan ishchi va xizmatchilarga kafolatlangan mehnat haqi to'lashning amalga oshirilishi ham muhim tadbir bo'lib hisoblanadi.

16.13. Pillachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

Tarmoqning asosiy mahsuloti xom so'ngra kerakli darajada quritilgan pilladir. Pillani qayta ishlash jarayonida ip, undan esa ipaklik gazlamalar ishlab chiqariladi. Bu mahsulotlardan insonlar uchun o'ta yumshoq, silliq va chidamli kiyim-kechaklar tayyorlanadi. Uzoq yillar davomida ulardan samolyot, kosmik kemalarga parashyut, elektr simlarida izolyator, tibbiyotda, jarroxlikda tikish ipi sifatida va boshqa tarmoqlarda turli maqsadlarda foydalanib kelingan.

Keyinchalik bu buyumlar kimyoviy(sun'iy) tolalardan tayyorlanishi tufayli ipak ipi va gazlamasi asosan insonlar iste'moli uchun foydalanilmoqda.

Pilla ipidan eng chiroyli va nafis atlas, adras, shoyi, duxoba, gilam va boshqa xil matolar to'qiladi. Bir sentner xom-pilladan 100-150 metrgacha ipak gazlama to'qiladi. Tayyorlangan kiyimlarning chakana baholarda qiymati 500-650 ming so'mga teng.

Pillaning yetilishi juda murakkab jarayon. Uning urug'i sanoat texnologiyasi asosida olinadi va rivojlantiriladi. 20-30 kun ichida qurtning og'irligi 10-14 marta ko'payadi. Buning uchun qurt yashil tut bargi bilan intensiv oziqlantiriladi. Qurtlar 1-2 yoshida har 2-3 soatda, 3-4 yoshda – har 3-4 soatda, 5 yoshida esa – har 4-5 soatda takror oziqlantiriladi. Bir gramm pilla urug'i 20-30 kun o'sish davrida 50-60 kg yashil barg iste'mol qiladi va 3-4 kg xom pillaga aylanadi. 1kg pilla ishlab chiqarish uchun 15-17 kg barg sarflanadi.

Qurt go'ngi o'simlikchilikda organik o'g'it, sanoatda kislota olish uchun ishlatiladi.

Pillani qayta ishlash jarayonida tashkil topgan ko'kolkalar mo'yna chorvachiligida qo'shimcha ozuqa shaklida ishlatiladi. Ko'kolkaning to'rtidan bir qismi yog' qolgan qismi esa turli xil mineral moddalardan iborat.

Xom pilla ishlab chiqarishda mehnat resurslari, band bo'lgan binolar va boshqa resurslar mavsumiy foydalaniladi. Agar ular bir marta tashkil etsa 20-30 kun, ikki marta-40-60 kun foydalaniladi, xolos. Ammo, ko'pchilik xo'jaliklarda qo'shimcha tarmoq sifatida rivojlantiriladi.

16.14. Pillachilikning rivojlanishi hozirgi axvoli va istiqboli

Pillachilik Xitoyda meloddan oldin 3 minginchi yillarda, O'zbekistonda esa melodning 5–6 asrlaridan boshlab rivojlandi. Uning urug'ini tayyorlash va boshqa jarayonlarning oddiy usullarda bajarilishiga qaramasdan pilla ishlab chiqarish hajmi bo'yicha respublikamiz jaxon mamlakatlari ichida yetakchi o'rinlardan birini egallagan.

Ip xamda ipakli gazlamalarga talabning oshishini hisobga olib pillachikni rivojlantirish chora-tadbirlari amalga oshirilgan. Grenzavodlar qurilgan, serbargli, serhosil tut navlari ekilgan va hokazo.

2000 yilda 1990 yilga nisbatan yalpi pilla 36% ga kamaydi. Bunday holat, asosan, pillani qayta ishlashdagi hamda uni eksport qilishdagi qiyinchiliklar bilan bog'liq.

1-jadval

O'zbekistonda pilla yetishtirishning asosiy ishlab chiqarish ko'rsatkichlari(2011-2014 yy.)*

Mahsulot	2011	2012	2013	2014
Barcha toifadagi xo'jaliklar				
Pilla, ming tonna	24,7	25,0	25,4	26,1
%	100,0	100,0	100,0	100,0
Ferma xo'jaliklari				
Pilla, ming tonna	24,2	24,3	24,2	24,4
%	98,0	97,2	95,3	93,5
Dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari				
Pilla, ming tonna	-	-	-	-
%	-	-	-	-
Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar				
Pilla, ming tonna	0,5	0,7	1,2	1,7
%	2,0	2,8	4,7	6,5

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam materiallari. O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, 2011-2014 yillarda respublikada asosiy pilla yetishtiruvchilar asosan ferma xo'jaliklari bo'lib, ular jami yetishtirilgan pillaning 93-98 % ini tayyorlaganlar. Shuningdek, dehqon va aholi shaxsiy yordamchi xo'jaliklarida pilla yetishtirilmaganligi sababli qolgan hissa, ya'ni 2-6,5 % gacha, qishloq xo'jaligi faoliyati bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarga to'g'ri kelgan. Lekin, yildan-yilga ularning hissasi oshib bormoqda. Bunga sabab, respublikaning ayrim tumanlarida tashkilotlar uchun barcha sharoitlarga ega bo'lgan pilla yetishtiruvchi alohida markazlar tashkil etish eksperiment tariqasida sinab ko'rilmogda. Kelajakda barcha talablarga javob beruvchi ana shunday markazlashgan pilla yetishtiruvchi markazlarni ko'paytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Istiqbolda pillachilikni tiklash va uni yanada ko'paytirish omillaridan va imkoniyatlaridan oqilona foydalanish eng muxim vazifadir.

Mustaqillik yillarida (2010-2014 yillarda) ipak qurtining quyidagi turlari rayonlashtirilgan:

AS*VD. 372.UZ.2011 y.,DV*SA. 372.UZ.2011 y., Zarbdor-1.8.UZ.2011 y., Zarbdor-2.8.UZ.2011 y., Iqbol 1*iqbol 2. 325.UZ.2012 y., Iqbol 2*iqbol 1.325.UZ.2012 y., Navro'z 1. 8.UZ.2013 y., 8.Navro'z 2. 8.UZ.2013 y.,ToshDAU 112 * O'zIITI 9. 8.UZ.2014 y., 10. O'zIITI 9 * ToshDAU 112.8.UZ.2014 y. kabilar.

Ta'kidlanganidek, pilla yetishtirishda uning eng asosiy ozuqasi bo'lgan tutchilikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Mustaqillik yillarida bu borada ham seleksioner olimlar ancha ishlarni amalga oshirishdi. Jumladan, shu davrda, ya'ni mustaqillik yillarida (2010-2014 yillarda) tut daraxtining quyidagi navlari rayonlashtirilgan:

SANIISH – 34.8.UZ.2013 y., Jarariq – 7.8.UZ.2012 y., Jarariq – 8. 8.UZ.2012 y., Jarariq – 2. 8.UZ.2013 y., Jarariq – 4. 8.UZ.2013 y., Jarariq – 5.8.UZ.2013 y., Jarariq – 9. 8.UZ.2014 y., Jarariq – 10. 8.UZ.2014 y. kabilar.

16.15.Pillachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Ko'pchilik xo'jaliklar ham pilla ishlab chiqarish va sotishdan zarar ko'radilar, ular har bir kg pilla yetishtirish uchun me'yorga nisbatan 1,5-2 marta va undan ortiq tut bargini sarflaydilar. Pillakorlarning mehnat unumdorligi va unga haq to'lash ham bozor iqtisodiyoti qonunlar talablariga mos kelmaydi.

Ko'proq, sifatliroq va arzon pilla ishlab chiqarish uchun quyidagi omillar hamda imkoniyatlardan to'laroq foydalanish zarur:

1. Tut barglarida mavjud kompleks modda va boshqalarni saklash va yanada ko'paytirish uchun ishlab chiqarish va tayyorlashning progressiv usullaridan foydalanish zarur. Bu maqsadda tut daraxtlarini plantasiya maydonlarida o'stirilishi, ularni ekologik toza suv bilan yomg'irilatib sug'orish, intensiv texnologiya asosida hosidorligini oshirish lozim. Natijada har kg pillaga ilg'or mamlakatlar masalan, Yaponiyada, sarflangan ozuqa darajasiga erishish mumkin. Oxirgi yillarda Yaponiyada 1kg pillaga O'zbekistonga nisbatan 2 marta barg kam sarflanadi. Bu o'ta dolzarb muammoni amalga oshirish mavjud tut daraxti maydonlarini kengaytirmasdan yalpi pilla miqdorini kamida 2 marta ko'paytirishga imkoniyat yaratadi;

2. Ozuqa resurslari sifatini may-sentyabr oylarigacha ta'minlash 2-3 marta pilla yetishtirishga, tarmoq bilan band mehnat resurslaridan, binolardan va boshqa vositalardan foydalanish koeffitsiyentlarini oshiradi;

3. Qurtlarni asta-sekin maxsus binolarda boqishni tashkil qilish ham progressiv jarayon hisoblanadi. Natijada pillachilikda band oilalarning turmush madaniyati yaxshilanadi;

4. Serhosil va sifatli pilla navlaridan foydalanish, ularni qayta ishlashni qishloq xo'jaligi korxonalarida yoki qishloq tumanlarida tashkil etish ham aloxida ahamiyat kasb etadi;

5. Pilla va uni qayta ishlash jarayonida maxsulotlarni erkin, kelishilgan shartnoma baholarida sotish, ishchi va xizmatchilarga garantiyali mehnat haki to'lashni amalga oshirishga erishish.

16.16. Baliqchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

Baliq va baliq mahsulotlari inson organizmi uchun juda kerakli va uning taomnomasida muhim o'rinni egallaydigan parhyez ovqat turlaridan biridir. Ma'lumki, baliq go'shti inson organizmida tez hazm bo'lishi bilan boshqa hayvonlar go'shtlaridan farq qiladi. Xolbuki, uning tarkibidagi barcha to'yimli moddalar boshqa go'shtlardagidan kam emas.

Baliq go'shti "D" vitaminiga boy va u inson organizmida Sa va R almashinuvini me'yorda saqlab turishga yordam qiladi. Shuningdek, yosh bolalarga va hatto kech kuz hamda qish oylarida bir joyda turib boqiladigan hayvonlarning raxit kasalga chalinishining oldini oladi va shu kasalga chalinganlarini davolashda katta ahamiyatga ega. Bundan inson ovqatlanishi uchun yaroqsiz bo'lgan baliqlar va baliqlarni qayta ishlash korxonalarini chiqitlaridan tayyorlangan baliq uni

qishloq xo'jaligi hayvonlari va parrandalarining ozuqa rasionini turli oqsil va vitaminlarga boyituvchi qimmatli qo'shimcha hisoblanadi.

Respublikamiz hududida karp, oq amur, do'ng peshona, karas va ilonbosh kabi iliq haroratga moil baliq zotlari urchitiladi. Ularning asosiy qismini karp zotli baliqlar tashkil qiladi. Bu zotli baliq juda ham serurug' bo'lib, 4-5 yoshli tirik vazni 5-8 kg. Keladigan urg'ochilari suvning harorati 17-18° S ga yetganda birdaniga o'rtacha 700-800 ming, eng sifatli lili esa 1,5 mln.gacha ikra qo'ya oladi. Bu zotli baliqlarning o'sish imkoniyatlari juda yuqori bo'lib, 18-20 oyligida tirik vazni 1-1,5 kg. 28-32 oyligida esa 2,5-4 kg.gacha yetishi mumkin. Shu zotga mansub baliqlar urchiydigan hovuzlarning tabiiy baliq mahsuldorligi 1,2-2 sentnerga teng bo'lib, baliq mahsulotlari yetishtirishni jadal usulda amalga oshirilganda har gektar suv havzasidan 25-30 sentnergacha baliq yetishtirish mumkin.

16.17. Baliqchilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqboli

Iqtisodiyotning turli tarmoqlaridagi iqtisodiy islohotlar, jumladan qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan islohotlar baliqchilik sohasini rivojlantirishni ham zaruriyat qilib qo'ydi. Islohotlarning asosiylaridan biri bu qishloq xo'jaligida mulk islohoti bo'lib, baliqchilik sohasida xususiyashtirish va xususiy mulkni rivojlantirish jarayonlarini chuqurlashtirish, baliq ovlash va baliqchilik korxonalarini faoliyatini tashkil etishda bozor tamoyillari va mexanizmlarini joriy etish, tarmoqni yanada monopoliyadan chiqarish va raqobat muhitini shakllantirish, shuningdek baliq ovlash, baliq va baliq mahsulotlarini sotishni tartibga solish maqsadida 2003 yil 13 avgustda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 350-sonli qarori qabul qilingan. Keyinroq esa aholining baliq mahsulotlariga talabini to'la qondirish va baliq mahsulotlarini yetishtirishni ko'paytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining "2009-2011 yillarda respublikada baliqchilik tarmog'ini rivojlantirish chora-tadbirlari Dasturi" qabul qilingan edi.

Respublikada ana shu davr ichida, ya'ni 2009 – 2011 yillarda baliq yetishtirish 9235,7 dan 16882,1 tonnaga yetkazilgan. 2011 yilda tijorat banklari tomonidan fermer xo'jaliklariga va tabiiy ko'llarni ijaraga olgan korxonalarini zamonaviy texnologik vositalar bilan jixozlash, granulalangan omuxta yem, mineral o'g'itlar, va mavsumiy aylanma mablag'lari uchun tijorat banklari tomonidan 8 mlrd 525 mln. so'm(213,1%) kredit ajratib berilgan. "O'zdonmaxsulot" kompaniyasi korxonalarini va Chinoz omuxta yem ishlab chiqarish zavodi tomonidan esa 11ming 973 tonna (169,1%) tonna omuxta yem, baliqchilik xo'jaliklariga shartnoma asosida yetkazib berilgan. Yangidan tashkil etilgan va faoliyat yuritayotgan kichik baliqchilik fermer xo'jaliklariga tizimli ravishda baliq chavoqlari yetishtirib berish tashkil etilgan. Respublikada mayda baliq urug'lari yetishtirishga ixtisoslashgan xo'jaliklar tomonidan 221 mln.dona lichinka olinib, ulardan 29,2 mln.dona bir yozlik baliq urug'lik materialini yetishtirilgan.

Quyidagi 1-jadvalda respublikada 2011-2014 yillarda Barcha toifadagi xo'jaliklarda, fermer xo'jaliklarida, dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklarida hamda qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarda baliq ovlash dinamikasining tahlili keltirilgan.

1-jadval

O'zbekistonda baliq ovlashning barcha xo'jalik toifalari bo'yicha tahlili (2011-2014 yy.)(tonna)*

Xo'jalik turlari	Yillar				2014 yil 2011 yilga nisbatan	
	2011	2012	2013	2014	+, -	%
Barcha toifadagi xo'jaliklar	16882,1	25885,1	38156,0	46534,6	+29652,5	2,8 m.
Salmog'i	100,0	100,0	100,0	100,0	-	X
Fermer xo'jaliklari	4778,6	7506,7	11389,3	13636,4	+8857,8	2,8 m.
Salmog'i	28,3	29,0	29,8	29,3	+1,0	X

Dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari	1886,3	2873,2	4233,7	8877,9	+6991,6	4,7 m.
Salmog'i	11,2	11,1	11,1	19,1	+7,9	X
Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar	10217,2	15505,2	22533,0	24020,3	+13803,1	2,3 m.
Salmog'i	60,5	59,9	59,1	51,6	-8,9	X

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plammateriallari. O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015

Jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, 2011-2014 yillarda respublika bo'yicha baliqchilikda keskin o'zgarishlar bo'lgan, barcha toifadagi xo'jaliklarda ham, fermer xo'jaliklarida ham baliq ovlash 2,8 martaga oshgan. Bu o'sish dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklarida juda yuqori bo'lib, 4,7 martani tashkil etgan. 2011 yilda asosiy salmoq qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar

hissasiga to'g'ri kelib, 60,5 ni tashkil qilgan bo'lsa, fermer xo'jaliklari

hamda dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari mos ravishda 28,3 va 11,2 % salmoqqa ega bo'lgan. Lekin bu 2014 yilga kelib, fermer xo'jaliklari hamda dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklarida mos ravishda – 29,3 va 19,1 % ni tashkil qilgan bo'lsa - qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar hissasi kamayib borgan ya'ni, 60,5 % dan 51,6 punktga tushib qolgan. Bu esa baliq yetishtirishda tobora fermer xo'jaliklari va alohida tadbirkorlarning hissasi tobora ortib borayotganligidan dalolat beradi.

16.18. Baliqchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Bozor iqtisodiyotigacha bo'lgan davrlarda baliq yetishtirish, uni sotish masalalari ancha takomillashmagan va oddiy uslublarda tashkil topgan edi. Muximi bu tarmoqni tarmoq sifatida tan olish va aholining unga bo'lgan iste'molini tibbiy me'yorlar darajasida ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratilmas edi. Hozirda alohida baliqchilik xo'jaliklarining tashkil etilishi, ularning yetarli darajada yer-suv, moddiy, mehnat va boshqa resurslar bilan ta'minlanishi o'z navbatida ularga pirovard natijaga erishishda samarali faoliyat ko'rsatishlarini taqozo qiladi.

Kelajakda ko'proq, sifatliroq va arzonroq baliqchilik mahsulotlarini yetishtirish hamda sotish uchun quyidagi omillar, tavsiyalar va imkoniyatlardan oqilona foydalanish zarur:

I. Sun'iy suv havzalarida baliq yetishtirish bo'yicha:

1. Qishloq xo'jaligi ekinlari maqsadlarida ishlatilmaydigan sho'rxok yerlarda kichik baliqchilik fermer xo'jaliklari tashkil etish;

2. Har bir tumanda fermer xo'jaliklarini tizimli ravishda mayda baliq chavoqlari bilan ta'minlaydigan inkubasion – reproduktor xo'jaliklarini tashkil etish;

3. Baliqchilik fermer xo'jaliklarini O'zdonmaxsulot korxonalarini va Chinoz maxsus baliq omuxta yem ishlab chiqarish korxonalarida ishlab chiqarilgan omuxta yem bilan uzluksiz ta'minlash;

4. Tumanlardagi shiyponlarda mavjud hovuzlarda kanal va kollektorlar relyefini inobatga olgan holda suv kirib chiqishini ta'minlab beruvchi basseynlarda intensiv baliq yetishtirish texnologiyasini joriy etish;

5. Tuman hokimliklari va hududiy havza boshqarmalari sun'iy suv havzalarida baliq yetishtiruvchi korxonalarini 2012 yilda zarur hajmdagi suv bilan kafolatli ta'minlash bo'yicha ishlarini aniq belgilab olishlari.

II. Tabiiy suv havzalarida baliq ovlash va ularni baliqlantirish masalalari bo'yicha:

1. Baliqchilik sohasida foydalanishi mumkin bo'lgan tabiiy suv havzalarini qayta inventarizatsiya qilish va ko'llardagi baliq zaxiralari bilan oqilona foydalanishni tashkil etish;

2. Viloyat va tuman miqyosida tabiiy suv havzalarda ishlatilmay turgan bo'sh maydonlarni ijaraga berishni tashkillashtirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilab olinishi;

3. Tabiiy suv havzalaridan foydalanganlik uchun ijara to'lovlarini o'z vaqtida to'lashni ta'minlash;

4. Tabiiy suv havzalarini baliqlantirishni suv havzalari yaqinida markazlashtirilgan tarzda tashkil etishni yo'lga qo'yish;

5. Tuman hududlarida noqonuniy –brakonyerlik bilan shug'ullanyotgan shaxslarga qonunda belgilangan tartibda ma'muriy jazo choralarini qo'llash;

6. Aholi bandligini ta'minlash uchun tabiiy ko'llarda sun'iy qafaslarda baliq yetishtirish texnologiyasi joriy etish bo'yicha xorijiy va maxalliy investorlar mablag'larini jalb etish.

7. Baliq mahsulotlarini qayta ishlash va baliq mahsulotlarini tuman bozorlarida uzluksiz sotishni tashkil etish va mavsumiy bank kreditlari ajratish bo'yicha:

8. Tuman markaziy bozorlarida maxsus baliq sotish shoxobchalarini va tirik baliq sotishga mo'ljallangan baliq akvariumlarini qurish va ularda ularda muntazam ravishda baliq sotishni tashkil etish;

9. Tirik baliqlarni yarim tayyor mahsulot holida qayta ishlaydigan kichik korxonalarini qurish va ularni maxsus uskunalar, muzlatgich, sovutgichlar bilan jixozlashni tashkil etish;

10. Tuman hududidagi ovqatlanish korxonalarida baliq taomlarini menyularda doimiy bo'lishini va baliq taomlari xilma-xilligini ta'minlash.

11. Baliqchilik sohasini rivojlantirish maqsadida, moddiy-texnika bazasini yangilash, yangi texnologiyalar olib kirish, qayta ishlashni tashkil etish uchun baliqchilik xo'jaliklariga bank kreditlari berilishi ustidan nazoratni o'rnatish.

Baliqchilik sohasiga oid qonun hujjatlarni takomillashtirish vazifalari:

1. Hozirgi kunda baliqchilik bo'yicha yagona qonun qabul qilish zarurati yuzaga kelgan.

2. Qabul qilinadigan qonun:

3. Cun'iy baliqchilik ho'jaliklarida baliq yetishtirish, hovuz va yer fondidan maqsadli foydalanish;

4. Tabiiy suv havzalaridagi baliq zahiralardan samarali va oqilona ovlashni tashkil qilish hamda baliq zahiralarni ko'paytirish choralarini kuchaytirish va ovlovchi korxonalarining konuniy javobgarligini oshirish;

5. Baliq mahsulotlarini sotishni tartibga olish va iste'molchilar huquqini himoya qilish;

6. Baliq mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlashni tashkil qilish jarayoni soliq va bojxona imtiyozlarini yaratish masalalarini o'z ichiga olishi zarur.

16.19. Asalarichilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

O'zbekistonda chorvachilikning yaqindan taraqqiy etib kelayotgan tarmoqlaridan biri asalarichilik - qishloq xo'jaligining ham muhim tarmog'i hisoblanadi. Asalarichilik mamlakatimizning barcha xo'jaliklarida muvaffaqiyatli rivojlantirilmoqda.

Asalarining asosiy mahsuloti – asal, shifobaxshlik va parhyezlik xususiyatidan tashqari juda shirin ma'zaga ham ega. Asalarichilikning boshqa yana bir muxim mahsulotlaridan, biri ona ari suti, propolis, asalari zaxari, gulchangi, mum keng miqyosda xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarida, ya'ni tibbiyotda, kimyoda, oziq-ovqat sanoatida keng foydalaniladi.

Qishloq xo'jaligining bir tarmog'i sifatida asalarichilikning asosiy maqsadi tovar asal ishlab chiqarish hisoblanadi. Asalari mahsulotlarida ko'p miqdorda to'yimli moddalar bo'lib, uning va shifobaxshlik xususiyatlar mavjud. U ko'pgina teri kasalliklarini davolashda, iste'mol qilinganda organizmning himoya kuchini oshirishda, endokrin bezlarining ishini mo'tadillashtirishda, yurak qon sistemasining faoliyatini to'g'ri saqlashydai katta yordam beradi. Asalni doimiy ravishda

iste'mol qilib turilsa uyquni yaxshilab, ishtaxani ochadi, qon bosimini o'nglaydi. Sifatsiz asal foyda o'rniga organizmga zarar keltirishi mumkin, inson organizmini zaxarlab ovqat hazm qilishni buzadi va hokazo. Asalning shifobaxshlik xususiyati uning kelib chiqishiga, olish texnologiyasiga, qayta ishlash, saqlash sharoitiga va boshqa omillarga bog'liq bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi ekinlarini changlatib, xalq xo'jaligiga bebaho foyda keltiradi. Asalarilar qishloq xo'jaligi ekinlarini changlatish natijasida olingan hosildan keluvchi foyda, uning barcha boshqa mahsulotlaridan olinadigan foydadan 10-17 marta ortiq ekanligi dunyo olimlari tomonidan isbotlab berilgan. Yaylov va butazorlardagi dukkakli o'simliklarni changlatib, uning hosildorligini oshirib chorvachilikning rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oliy malakali, chuqur va mustaxkam bilimli mutaxassislargina asalarichilik sohasini yaxshi olib borishlari mumkin.

Asalarilarning changlatishdagi ahamiyati azaldan ma'lum. O'simliklarning changlanish masalasi bilan ko'pgina olimlar shug'ullanishgan. Ular asalarilar poliz ekinlari va mevali daraxtlarni changlatishda qatnashib, ularning hosildorligini 4-5 marta oshirganligini isbotlaganlar. Asalarilar yordamida va boshqa kompleks tadbirlarni qo'llab, hosilni oshirish masalasiga mamlakatning barcha viloyatlarida ham ahamiyat berilmoqda. Olimlarning ma'lumotlariga ko'ra o'simliklarni asalarilar yordamida changlatish beda hosilini 180-250% gacha, kungaboqarni 40-50% gacha, qora bug'doyni 1,5 marta, karam, sholg'om, piyozni 30-40% gacha, zig'irni 27% gacha va paxta hosildorligini 2,0-2,5 s.ga oshiradi.

16.20. Asalarichilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli

Mustaqillik yillarida qishloq xo'jaligi tarmog'i oldida turgan asosiy muammolardan biri aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan extiyojini o'zimizda ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hisobiga qondirishdan iborat bo'lib, bu shu paytgacha uncha rivojlanmagan tarmoq hisoblangan – asalarichilikni jadal rivojlantirish vazifasini qo'ydi. Shuning uchun ham, mamlakatimiz istiqloqlga erishgan kunlaridanoq agrar sohaning muhim tarmog'i hisoblangan asalarichilikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilgan. Eng asosiysi sohada bozor munosabatlarini qaror toptirishga qaratilgan iqtisodiy islohotlar izchillik bilan amalga oshirilib, chorvachilikni, shu jumladan asalarichilikni barqaror rivojlantirishning huquqiy asoslari barpo etildi. Bunga misol qilib, Davlat qonunlari, Prezident farmoni va qarorlarini hamda hukumat Dasturlarini, Vazirlar Mahkamasining qator qarorlarini keltirish mumkin. Ayniqsa, bu borda Prezident I.Karimov tomonidan "Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollarini ko'paytirishni rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2006 yil 23 –martda qabul qilingan 308-sonli hamda "Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollarini ko'paytirishni rag'batlantirishni kuchaytirish hamda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2008 yil 21 –aprelda qabul qilingan 842-sonli qarori muxim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu qarorlarning joylarda ijrosini ta'minlash maqsadida Respublika Vazirlar Mahkamasining 2009-2011 yillar davomida chorvachilikni, jumladan rivojlantirish, mamlakatda chorvachilik, qoramolchilik, asalarichilik va baliqchilikni rivojlantirishga yo'naltirilgan qator qarorlar va me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Asalarichilik – qishloq xo'jaligining muxim tarmog'i. Asalarilar barcha xo'jaliklarda muvaffaqiyatli rivojlanib kelmoqda.

Xalqimizning oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish uchun, qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligini oshirish zarur.

Hozirgi vaqtda ko'chma asalarichilik keng qo'llaniladigan bo'lib, tog' oldi (adir) larda joylashgan pasekalarning 90% ini tashkil qiladi.

Mamlakatimizning tog'li tumanlarida doimiy ravishda (bir joyda) turuvchi pasekalarning 10% ini tashkil qiladi.

Asalarichilikni rivojlantirish hozirgi zamon yer tizimi, har bir hududning tabiiy iqlim va tuproq sharoitini hisobga olgan holda, uning ozuqa bazasini yaxshilash, xo'jaliklarning iqtisodiy jixatdan samaradorligini oshirishni taqozo etadi.

Respublikada yuqoridagi amalga oshirilgan islohotlarning natijasi sifatida keyingi yillarda baliqchilik rivojlanib bormoqda. Quyidagi 1-jadvalda respublikada 2011-2014 yillarda barcha toifadagi xo'jaliklarda, fermer xo'jaliklarida, dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklarida hamda qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarda asal yetishtirish dinamikasining tahlili keltirilgan.

1-jadval

O'zbekistonda asal yetishtirishning barcha xo'jalik toifalari bo'yicha tahlili (2011-2014 yy.)(tonna)*

Xo'jalik turlari	Yillar				2014 yil 2011 yilga nisbatan	
	2011	2012	2013	2014	+, -	%
Barcha toifadagi xo'jaliklar	3786,1	5481,6	7177,0	8708,7	+4922,6	2,3 m.
Salmog'i	100,0	100,0	100,0	100,0	-	X
Fermer xo'jaliklari	575,8	893,5	1239,5	1480,3	+904,5	2,6 m.
Salmog'i	15,2	16,3	17,3	17,0	+1,8	X
Dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari	3036,7	4286,6	5479,7	6714,6	+3677,9	2,2 m.
Salmog'i	80,2	78,2	76,3	77,1	-3,1	X
Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar	173,6	301,5	457,8	513,8	+340,2	2,9 m.
Salmog'i	4,6	5,5	6,4	5,9	+1,3	X

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yillik statistik to'plam materiallari. O'zbekiston qishloq xo'jaligi. Toshkent 2015

Ushbu jadval ma'lumotlari shundan dalolat beradiki, barcha toifa xo'jaliklarida asal yetishtirish hajmi 2,2 dan 2,9 martagacha oshib borgan, fermer xo'jaliklari hamda qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarda, dinamikada bu raqamlar 1,3 va 1,8 punkt o'sib borish tendensiyasiga ega. Dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklarida esa -3,1 punktga pasayish kuzatilgan. Demak, borgan sari ixtisoslashgan asalarichilik xo'jaliklari shakllantirish jarayoni jadallashtirilmoqda.

16.21 Asalarichilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Mustaqillikning dastlabki yillarida asal yetishtirish, uni sotish masalalari ancha takomillashmagan va oddiy uslublarda tashkil topgan edi. Shuning uchun ham bu tarmoqni tarmoq sifatida tan olish va aholining unga bo'lgan iste'molini tibbiy me'yorlar darajasida ta'minlash masalasi faqat xususiy asal yetishtiruvchilar e'tiborida edi. Mustaqillikning keyingi o'n yilliklarida asalarichilik xo'jaliklarining tashkil etilishi sari tashlangan qadam, ularga yetarli darajada yer-suv, moddiy, mehnat va boshqa resurslar bilan ta'minlanishni o'z navbatida ularga pirovard natijaga erishishda samarali faoliyat ko'rsatishlari kerakligini taqozo qiladi.

Kelajakda ko'proq, sifatliroq va arzonroq asal mahsulotlarini yetishtirish hamda sotish uchun quyidagi omillar, tavsiyalar va imkoniyatlardan oqilona foydalanish zarur hisoblanadi:

Naslchilik ishlarini olib borishdagi asosiy vazifalar quyidagilar hisoblanadi:

1. Asalarilarni zotiga qarab rayonlashtirish;

2. Asalarilarning yaxshi asal yig'ishini ta'minlash uchun arixonalarni muntazam ko'chirib turish;

3. Asalari oilalarini asrash va parvarish qilishning eng yaxshi sharoitlarini yaratish;

4. Asalari oilalarining rivojlanishidagi individuallikni saqlab qolish, boshqa asalari oilalari hisobiga asal to'plashi yoki begona asalarilarning uchib kelish hamda o'z oilasini tashlab uchib ketishiga yo'l qo'ymaslik;

5. Asalarichilik xo'jaligida naslchilik ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yish, maxsus jurnal yurguzib, unda asalari oilasining kelib chiqishi, ularning holati va xo'jalikka foydali muhim belgilarini baholaydigan hamma ma'lumotlarni yozib borish;

6. Ko'p miqdorda asalarilar oilasi ichida tanlash va saralash ishlarini olib borish. Asalarichilikda asalari oilasini tanlashning asosiy mazmuni asal mahsuldorligidir. Uni ko'paytirish esa naslchilik ishining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Nazorat uchun savollar

1. Chorvachilikning ahamiyati, asosiy tarmoqlari qaysilar?

2. Qoramolchilikning ahamiyati, rivojlanishi darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?

3. Qo'ychilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?

4. Parrandachilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?

5. Pillachilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?

6. Baliqchilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?

7. Asalarichilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?

8. Chorvachilikda rentabellikka ta'sir qiluvchi omillar qaysilar?

AMALIY MASHG'ULOTLAR VA ISHLANMALAR

1-MASHG'ULOT. "QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQRISH IQTISODIYOTI"
FANINING PREDMETI, O'RGANISH USLUBLARI, MAQSAD VA VAZIFALARI

Reja:

1.1. Fanning predmeti va vazifalari. O'rganish uslublari

1.2. Qishloq xo'jaligi-aholini oziq-ovqat mahsulotlari va iste'mol buyumlariga bo'lgan ehtiyojini qondirish asosi. Uning rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari

I. Darsning maqsadi:

Talabalarga fanning predmeti va vazifalari, o'rganish uslublari tushuntirish. Qishloq xo'jaligining mamlakat iqtisodiyotidagi o'rnini, uning rivojlanish xususiyatlarini tushuntirish. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti, uning mohiyatini, komplekslari va sferalarini o'rganish.

II. Darsning ta'minoti (adabiyotlar): 2,3,4,6,8,9,31,32,33,34,38,42,46,47,52,54,55,58

III. Darsning borishi:

1. Talabalarning reyting grafigi va haritasi bilan tanishtirish
2. Mashg'ulot mavzusini tushuntirish.

Topshiriqning mazmuni

1. Samarqand viloyati va tumanlari bo'yicha aholi jon boshiga to'g'ri kelgan asosiy qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi aniqlansin.
2. Respublika va viloyatlar bo'yicha aholini qishloq xo'jalik mahsulotlari bilan ta'minlash uchun zaruriy me'yorlarni haqiqiy ishlab chiqarish darajasi bilan taqqoslansin.

1-jadval

O'zbekistonda aholi jon boshiga asosiy oziq-ovqat mahsulotlarining iste'mol qilish tibbiy me'yori

Mahsulot turi	Ilmiy asoslangan tibbiy me'yor, kg.
1. Non va non mahsulotlari (unga aylantirilganda)	170
2. Go'sht mahsulotlari (so'yilgan vaznda)	70
3. Sut va sut mahsulotlari	375
4. Tuxum (dona)	400
5. Kartoshka	50

6. Meva	80
7. Uzum	80
8. Sabzavot va poliz	166

2-jadval

Topshiriqni bajarish uchun kerakli ma'lumotlar

Viloyatlar	Aholi 1/1 holati (Ming kishi)	Ishlab chiqarilgan, ming tonna								
		Non va non mahsuloti	Cartoshka	Sabzavot	Meva	Uzum	Yo'sht, tonna	Sut, tonna	Qum, ming dona	Qumning dona
1. Bulung'ur										
2. Jomboy										
3. Ishtixon										
4. Kattaqo'rg'on										
5. Narpay										
6. Nurobod										
7. Oqdaryo										
8. Pastdargom										
9. Paxtachi										
10. Payariq										
11. Samarqand										
12. Tayloq										

13. Urgut									
14. Qo'shrabot									
Viloyat bo'yicha									

3-jadval

Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan qishloq xo'jalik mahsulotlari

Tumanlar	Aholi 1/1 holati	Ishlab chiqarilgan, kg.								
		Non va non	Kartoshka	Sabzavot	Meva	Uzum	Go'sht	Sut	Tuxum	
1. Bulung'ur										
2. Jomboy										
3. Ishtixon										
4. Kattaqo'rg'on										
5. Narpay										
6. Nurobod										
7. Oqdaryo										
8. Pastdargom										
9. Paxtachi										
10. Payariq										
11. Samarqand										
12. Tayloq										

13. Urgut									
14. Qo'shrabot									
Viloyat bo'yicha									

4-jadval

Samarqand viloyati va _____ tuman bo'yicha aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan mahsulotlarni ilmiy asoslangan me'yorlarga taqqoslash

	o'lchov	Aholi jon boshiga to'g'ri kelgan				Ta'minlanish darajasi, %		
		Ishlab chiqar. me'yor	Haqiqatda ishlab chiqarilgan		Kup (+), Kam (-)		Samarqand	Tuman
			Samarqand	Tuman	Samarqand	Tuman		
Non								
Kartoshka								
Sabzavot								
Meva								
Uzum								
Go'sht								
Sut								
Tuxum								

Test topshiriqlari:

1. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani qaysi fanlar bilan bog'langan?

- Matematika, tarix, iqtisodiy nazariya.

- Tabiiy va gumanitar fanlar.
- Qishloq xo'jaligi tarmoqlarida ishlab chikarishni tashkil qilish, iqtisodiy nazariya, qishloq xo'jalik statistikasi, buxgalteriya hisobi va boshqalar.

2. *Qishloq xo'jaligi rivojlanishining xususiyatlari ko'rsatilmagan javobni ko'rsating.*

- Qishloq xo'jaligida yer, o'simlik dunyosi, biologik vositalardan foydalaniladi, yer bosh ishlab chiqarish vositasi.

- Qishloq xo'jaligida takror ishlab chiqarish jarayoni tabiat bilan bevosita bog'liq, ishlab chiqarish iqlim sharoitiga bog'liq.

- Tarmoqda suv muhim rol o'ynaydi, ish vaqti ishlab chiqarish vaqtiga to'g'ri kelmaydi.

- Qishloq xo'jaligida narxlar va ishlab chiqarish hajmlari davlat buyurtmasi asosida belgilanadi.

- Qishloq xo'jaligida tarmoq o'zining ishlab chiqarish jaryonida tayyor mahsulotning ma'lum qismi kelgusi davr ishlab chiqarishga sarflaydi.

3. *ASM ning sferalari ko'rsatilmagan javobni ko'rsating.*

- Qishloq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish vositalari yetkazib beruvchi va xizmat ko'rsatuvchi korxonalar.

- Qishloq xo'jaligi korxonalar.

- Jamoa, ijara, shirkat, fermer xo'jaliklari.

- Qishloq xo'jalik mahsulotlarini tayyorlovchi va qayta ishlovchi boshqa korxonalar.

IV. Mashg'ulotni umumlashtirish.

V. Savollarga javob berish va talabalardan so'rash.

Nazorat uchun savollar:

1. Qishloq xo'jaligining xalq xo'jaligidagi ahamiyati qanday?
2. Qishloq xo'jaligining bozor iqtisodiyoti sharoitida respublika iqtisodiyotidagi o'rni qanday?
3. Fanning predmeti va vazifalari nimalardan iborat?
4. Qishloq xo'jaligining boshqa tarmoqlardan farq qiladigan tomonlari nimalardan iborat.

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz– mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.

8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremum press, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya"2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.T.: 2009 yil.
14. Hakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Hakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
10. Karimov I.A. «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so'zi. 2010. 28-yanvar.
11. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
12. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq

xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

2-MASHG'ULOT. QISHLOQ XO'JALIGINI JOYLASHTIRISH, IXTISOSLASHTIRISH VA INTEGRASIYALASH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Reja:

- 2.1. Qishloq xo'jaligi tarmoqlari strukturasi. Tarmoqlarni oqilona qo'shib olib borish tamoyillari
- 2.2. Joylashtirish va ixtisoslashtirish tushunchasi, ularning ilmiy asoslari
- 2.3. Ixtisoslashtirishning shakllari, ko'rsatkichlari va samaradorligini oshirish imkoniyatlari

I. Darsning maqsadi: Talabalarga bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida qishloq xo'jaligining ijtimoiy iqtisodiy strukturasi tushuntiriladi. Shu bosqichda qishloq xo'jaligini joylashtirish va ixtisoslashtirish to'g'risida talabalar fikr va mulohazalari tinglanadi va ularni xulosa va takliflari eshitiladi.

II. Darsning ta'minoti: Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, qonunlar, farmoyishlar, Oliy Majlis sessiyalari materiallari, Qishloq va Suv Xo'jaligi Vazirligining me'yoriy xujjatlari, aniq adabiyotlar, gazeta va jurnallar ma'lumotlari va hokazolar.

III. Darsning borishi:

- A) O'tgan darsni so'rash;
- B) Yangi mashg'ulot mavzusini tushuntirish;
- D) Talabalarning mustaqil ishlashi uchun topshiriq.

Topshiriq mazmuni

1. Xo'jalikda tovar mahsulotlari tarkibi aniqlansin
2. Xo'jalikning ixtisoslashtirish darajasi aniqlansin

Bugungi kunda 2014 yilning 1 yanvariga Respublikamizda 107 ta shirkat, 803 mingga yaqin mustaqil fermer, 100 taga yaqin davlat xo'jaliklari, 4,5 mln. ga yaqin oilaviy-dehqon xo'jaligi hamda xo'jalik hisobidagi 18 ta korxonalar, 24 ta byudjet tashkiloti va investitsion mablag'lardan moliyalashtiriladigan 1 ta tashkilot faoliyat ko'rsatmoqda. Qishloq xo'jaligidagi barcha xo'jaliklar 2010 yili 7.3 mln.tonna don mahsulotlari yetishtirishga erishdilar. Shundan 72,3 foizi yirik tovar ishlab chiqaruvchi hisoblangan shirkat hamda davlat xo'jaliklari hissasiga, 78,9 foizi fermer xo'jaliklari va 12,8 foizi oilaviy-dehqon xo'jaliklari ulushiga to'g'ri keladi. Shu yil barcha

⁸ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.

xo`jaliklar 1568 ming tonna kartoshka, 5441,3ming tonna sabzovot mahsulotlari yetishtirganlar. Shu yili yetishtirilgan qishloq xo`jaligi mahsulotlarining 38,4 foizi fermer, 52,4 foizi oilaviy-dehqon xo`jaliklari, qolgan qismi yirik tovar ishlab chiqaruvchilar zimmasiga to`g`ri keladi.

Paxta xomashyosini yetishtirish bilan asosan yirik tovar ishlab chiqaruvchi hisoblangan fermer va davlat xo`jaliklari shug`ullanmoqdalar. Chunki ular shu sohaga ixtisoslashgan.

1-jadval

Respublikada fermerlik ko`lamini kengayishi ishlab chiqarish hajmini ko`payishi. *

Ko`rsatgichlar		Yillar			2015-yil foizda	
		2013	2014	2015	2013y.ga nisbatan	2014y.ga nisbatan
Xo`jaliklar soni	Ming dona					
Jami berilgan yer maydoni	Ming ga					
1ta fermerning o`rtacha yer maydoni	Ga					
Jami ekin maydoni	ming Ga					
Ekin maydonlarining jami yer maydonidagi salmog`i	%					
Qoramollar bosh soni	Ming bosh					
Qo`y va echkilar	Ming bosh					
Yyetishtirilayotgan jami g`alla	Ming tonna					
Katoshka	Ming tonna					
Sabzavot mahsulotlari	Ming tonna					
Uzum	Ming tonna					
Go`sht (so`yin vaznda)	Ming tonna					
Sut	Ming tonna					
G`alla hosildorligi	Sent/ga					
Kartoshka	Sent/ga					
Sabzavot	Sent/ga					
Qishloq xo`jalik yalpi mahsulotining qiymati (haqiqiy narhlarda)	Mlrd so`m					

Respublika fermer xo'jaliklarini ixtisoslashishi bo'yicha o'rtacha hajmlari. *

Hududning nomi	Pahtachilikka va g'allachilikka ixtisoslashgan				Sabzovot va polizchilikka ixtisoslashgan			
	2010-yilning 1-oktabriga		2014-yilning 1-iyuliga		2010-yilning 1-oktabriga		2014-yilning 1-iyuliga	
	Soni mingt a	1 fermer ni o'rtacha yer maydoni	Soni mingt a	1 fermer ni o'rtacha yer maydoni	Soni mingt a	1 fermer ni o'rtacha yer maydoni	Soni mingt a	1 fermer ni o'rtacha yer maydoni
Qoraqalpog'iston respublikasi	6,6	70	3,0	151	0,6	9	0,2	23
Andijon	6,5	31	3,4	60	1,0	4	0,4	8
Buxoro	7,9	45	3,6	148	1,1	3	0,2	4
Jizzah	12,5	34	5,4	83	0,2	19	0,1	24
Qashqadaryo	21,1	33	6,9	101	1,3	4	0,3	14
Navoiy	3,7	37	1,7	81	0,2	7	0,07	18
Namangan	5,8	39	3,1	75	0,9	6	0,2	8
Samarqand	9,9	39	4,6	84	3,5	13	1,8	24
Surhondaryo	6,5	34	3,1	71	0,03	7	0,03	7
Sirdaryo	7,2	44	3,2	99	0,12	6	0,07	9
Toshkent	5,4	41	2,8	85	4,5	16	1,6	46
Farg'ona	9,4	29	3,9	69	0,7	3	0,4	4
Xorazm	9,3	21	2,3	88	1,5	4	0,02	8
Jami	112,2	37	47,6	92	16,0	10	5,8	25

* Respublika qishloq va suv xo'jaligi vazirligi ma'lumotlari asosida tuzildi.

Test topshiriqlari:

1. Qishloq xo'jaligining joylashtirish va ixtisoslashtirish prinsiplari:

- Iste'molchining ishlab chiqarishga yaqinlashtirish, hududni oziq-ovqat bilan ta'minlash va boshqalar.
- Iste'molchini ishlab chiqarishga yaqinlashtirish, iqtisodiyot mustaqilligini ta'minlash va boshqalar.
- Iste'molchini ishlab chiqarishga yaqinlashtirish, xalqaro mehnat taqsimotini xisobga olish va boshqalar.
- Ishlab chiqarishni iste'molchiga yaqinlashtirish, hududni oziq-ovqat bilan ta'minlash va boshqalar.

- To'g'ri javob yo'q.

2. Ixtisoslashtirish nima?

- hududlar o'rtasida mahsulot ishlab chiqarishning taqsimlanishi
- ijtimoiy mehnat taqsimotini konkret shakli
- ishlab chiqarishni ma'lum bIP mahsulot tupini ishlab chiqarishga moslashtirish
- aniq shaklga ega bo'lgan mehnat taqsimoti va koopepasiya
- mahsulot resurslarining hududlar o'rtasida taqsimlanishi

3. Ixtisoslashtirish turlarini ayting?

- xususiy, umumiy, xo'jalik ichidagi, zona, bPIgada va zvenolar o'rtasida
- umumiy xususiy, yagona, xo'jalik ichidagi, zona
- umumiy, xo'jaliklarapo, xo'jalik ichidagi, zona, bPIgada, zveno
- xo'jaliklarapo, xo'jalik ichidagi, yagona, xususiy, umumiy, bPIgada
- to'g'ri javob yo'q

Savollar.

1. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini joylashtirish va ixtisoslashtirish qaysi qonuniyatlarga asosan amalga oshiriladi?

2. Joylashtirish va ixtisoslashtirishning ilmiy asoslari nimada?
3. Ixtisoslashtirishning shakllari va ko'rsatkichlari qanday?
4. Ixtisoslashtirishning samaradorligi qanday aniqlandi?

IV. Topshiriqning talabalar tomonidan bajarilishini nazorat qilish, yo'l-yo'riq berish.

V. Mashg'ulotni yangilash, umumlashtirish, talabalardan so'rash.

VI. Savol-javoblar.

VII. Uyga vazifa.

Nazorat uchun savollar:

1. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini joylashtirish va ixtisoslashtirish qaysi qonuniyatlarga asosan amalga oshiriladi?
2. Joylashtirish va ixtisoslashtirishning ilmiy asoslari nimada?
3. Ixtisoslashtirishning shakllari va ko'rsatkichlari qanday?
4. Joylashtirish va ixtisoslashtirishning samaradorligi qanday aniqlanadi?

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz– mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga

mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.

7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremum press, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya"2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.T.: 2009 yil.
14. Xakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Xakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
4. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
5. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
6. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
9. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
10. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizasiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.

11. Karimov I.A. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so’zi. 2010. 28-yanvar.
12. Karimov I.A. O’zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O’zbekiston, 2011.
13. Murtazayev O., G’aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo’jalik bozorlari. (O’quv qo’llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

3-MASHG’ULOT.AGROSANOAT MAJMUASINING MOHIYATI, TARKIBI VA RIVOJLANISHI

Reja:

- 3.1. Agrosanoat majmui tushunchasi, uning maqsadi va tarkibi
- 3.2. Agrosanoat majmui tarmoqlari o’rtasida ishlab chiqarish va iqtisodiy aloqalar
- 3.3. Agrosanoat majmuining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi
- 3.4. Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi

I. Darsning maqsadi: Agrosanoat majmuining xalq xo’jaligidagi ahamiyati, ishlab chiqarish va xizmat ko’rsatish tarmoqlari o’rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning amal qilish doirasini o’rganish.

II. Darsning ta’minoti (adabiyotlar): 2,3,4,6,8,9,31,32,33,34,38,42,46,47,52,54,55,58

III. Darsning borishi.

- A) O’tgan darsni so’rash.
- B) Yangi mashg’ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

TOPSHIRIQ

Topshiriqning mazmuni

1. Agrosanoat majmui pirovard mahsulotining qiymati aniqlansin.
2. O’zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida agrosanoat majmuasining o’rnini aniqlang. Tegishli tahlil yozing.

Agrosanoat majmui tarmoqlari pirovard mahsuloti (mln so’mda) 1 – jadval

Tarmoqlar	Pirovard mahsulot	Salmog’i
1. Qishloq xo’jaligida yaratilgan sof mahsulot qiymati		

2. Oziq-ovqat va yengil sanoati tarmoqlari sof mahsuloti qiymatining bir qismi		
3. Transport, aloqa va muomala sohalari sof mahsuloti qiymatining bir qismi		
Jami		

- 1. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida agrosanoat majmuasining o'rnini aniqlang. Tegishli tahlil yozing.**

2 – jadval

Asosiy ko'rsatkichlar tahlili

№	Ko'rsatkichlar	2014 Yil	2015 Yil	Farqi (+,-)
1.	Yalpi ichki mahsulot, mlrd. so'm: O'zbekistonda O'zbekiston ASMDa			
2.	Mehnat bilan band aholi soni: O'zbekistonda O'zbekiston ASMDa			
3.	Jami investisiyalar, mlrd. so'm: O'zbekistonda O'zbekiston ASMDa			
4.	ASMning mamlakat iqtisodiyotidagi salmog'ini aniqlang: a) yalpi ichki mahsulotda, % b) mehnat resurslarida, % v) investisiyalarda, %			

- 2. Amaliy topshiriq. Ilova ma'lumotlari asosida agrosanoat majmuasiga kiruvchi tarmoq va korxonalarni, infratuzilma subyektlarini tegishli sohalarga to'g'ri bo'lib chiqing.**

Ilova

Агросаноат мажмуасига кирувчи асосий тarmoqlar

1. Traktor va qishloq xo'jaligi mashinasozligi.
2. Chorvachilik va yem-xashak uchun mashinalar ishlab chiqarish.
3. Oziq-ovqat sanoati va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sohasiga mashinalar va uskunalar ishlab chiqarish.
4. Shirkatlar.
5. Fermer xo'jaliklari.
6. Dehqon xo'jaliklari.
7. Baliqchilik xo'jaliklari.
8. Agrofimlar.
9. Yirik sanoat korxonalarining yordamchi xo'jaliklari.
10. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari muammolari ustida ish olib boradigan ilmiy tekshirish tekshirish institutlari, tajriba xo'jaliklari.
11. Qishloq xo'jaligi (oziq-ovqat) mahsulotlari yetishtiruvchi boshqa korxonalar.
12. Elevator va sklad xo'jaliklari.
13. Tayyorlov tizimidagi korxonalar va tashkilotlar.
14. Oziq-ovqat sanoati korxonalarini (un-krupa, qand-shakar, non-makoron, konditer mahsulotlari ishlab chiqarish, yog'-moy, konserva, vino, konyak, sharbatlar ishlab chiqarish, go'sht kombinatlari, sut zavodlari, teri va junni qayta ishlash korxonalarini va x.z.).
15. Maxsus avtotransport vositalari ishlab chiqarish.
16. Irrigatsiya vositalari va meliorativ texnikalar ishlab chiqarish.
17. Yengil sanoat korxonalarini.

18. "O'z paxtasanoatsotish" korxonalari.
19. Savdo va jamoat oshxonalari (supermarketlar, dehqon bozorlari, oshxonalar, kafe va restoranlar, ko'rgazmalar, agrobirjalar va x.z.).
20. Agrotexnik, agrokimyo va zooveterinariya xizmatlari.
21. Qishloq xo'jaligi va undan tayyorlangan mahsulotlarni saqladigan muzxona xo'jaliklari.
22. Qishloq joylardagi transport va yo'l xo'jaliklari.
23. Qishloq joylardagi uy-joy va kommunal xo'jaliklar.
24. Qishloq joylardagi madaniy-maishiy xizmatlar.
25. Kimyo sanoati (qishloq xo'jaligi uchun mineral o'g'itlar, kimyoviy moddalar ishlab chiqarish).
26. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun qurulish mahsulotlari ishlab chiqarish sanoati korxonalari.
27. Omixta yem va mikrobiologiya sanoati.
28. Agrosanoat tarmoqlari uchun aloqa va hisoblash xizmati.
29. Qishloq joylardagi maktabgacha tarbiya maskanlari.
30. Qishloq joylardagi sog'liqni saqlash muassasalari.
31. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari tizimi uchun kadrlar tayyorlash.
32. Agrosanoat majmuasiga kiruvchi korxonalarining moddiy-texnika ta'minoti bilan shug'ullanuvchi subyektlar.
33. Agrosanoat majmuasi tarmoqlari uchun marketing va konsalting xizmati ko'rsatish tizimi korxonalari.
34. Maxsus ixtisoslashgan bank va ularning filiallari.
35. Qishloq xo'jaligi va undan tayyorlangan mahsulotlarni xorijga sotish subyektlari.

Test topshiriqlari:

1. ASMni rivojlantirishning maqsadi, obyektiv zarurligi?

- A Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarilgan mahsulotni iste'molchiga o'z vaqtida yetkazishdir;
 *B Qishloq xo'jaligini ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlash, xizmat ko'rsatish natijasida mahsulot hajmini ko'paytirish, sifatini yaxshilash, o'z vaqtida tayyorlash, qayta ishlash, saqlash va iste'molchini talabini doim qondirish;
 C Qishloq xo'jaligini ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlash;
 D ASMda tarmoq tarkiblarini rivojlantirish, ularning samaradorligini oshirish.

2. ASM qanday tarmoqlardan tashkil topgan?

- *A Qishloq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish vositalari yaratuvchi, qishloq xo'jaligining o'zi, xizmat ko'rsatuvchi tayyorlovchi, qayta ishlash, saqlash, ularni iste'molchilarga yetkazib beruvchi tarmoqlardan;
 B Ijtimoiy infrastrukturani tashkil etuvchi tarmoqlardan;
 C Qishloq xo'jaligi hamda qayta ishlash savdo tarmoqlaridan;
 D ASMdagi dehqonchilik, chorvachilik, ishlab chiqarish infrastrukturalarini rivojlanishlari.

3. ASMda xo'jalik yuritish mexanizmi tarkibiga nimalar kiradi?

- A Texnikalar, texnologiyalar, agrotexnik tadbirlar;
 B Barcha turdagi xo'jaliklar;
 *C Baholar, soliqlar, moliya tizimlarini rejalashtirish va haq to'lash;
 D Mulkchilik turlari;

4. ASMni vujudga kelish zarurati nimalardan iborat?

- *A). Qishloq xo'jaligi sohasida ishlab chiqarilgan mahsulotlar nobudgarchiligini kamaytirish, qishloq xo'jaligi va u bilan bog'liq iqtisodiyotning tarmoqlari o'rtasida yagona iqtisodiy

hamkorlik tizimini tashkil etish.

B). Ishlab chiqarish kuchlari bilan ishlab chiqarish munosabatlarini muvofiqlashtirish.

C). Qishloq xo'jaligini intensivlashtirish natijasida iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash.

D). Sanoat korxonalarini tomonidan qishloq xo'jaligi sohasiga yetkazib beriladigan ishlab chiqarish vositalari va mehnat predmeti hajmining ortib borishi, ishlab chiqaruvchi kuchlar bilan ishlab chiqarish munosabatlarini muvofiqlashtirish.

Nazorat uchun savollar:

1. Agrosanoat majmui deb nimaga aytiladi.
2. Agrosanoat majmuining tarkibiy tuzilishi qanday
3. Agrosanoat majmuining sohalari deganda nimani tushunasiz?
4. Agrosanoat majmuining pirovard mahsuloti o'z ichiga nimalarni oladi?

Asosiy adabiyotlar.

3. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
4. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
5. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
6. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
7. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
8. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz–mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
9. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
10. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
11. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremum press, 2011.
12. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya"2005
13. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.T., Istiqlol, 2004 y.
14. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
15. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.T.: 2009 yil.
16. Xakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.

17. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Hakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
18. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiylashtirish, xususiylashtirish himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
10. Karimov I.A. «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so'zi. 2010. 28-yanvar.
11. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
12. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>

4-MASHG'ULOT.BOZOR IQTISODIGA O'TISHDA QISHLOQ XO'JALIGIGA DAVLAT RAHBARLIGI VA AMALGA OSHIRILAYOTGAN AGRAR-IQTISODIY ISLOHOTLAR

Reja:

- 4.1. O'tish davrida qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi
- 4.2. Yer islohoti, uning amalga oshirilishi
- 4.3. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish
- 4.4. Moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti

I. **Darsning maqsadi:** O'tish davrida qishloq xo'jaligiga davlat rahbarligi, mamlakatda amalga oshirilgan isloxlarning mazmuni, axamiyatini o'rganish.

II. **Darsningta'minoti (adabiyotlar):** 2,3,4,6,8,9,31,32,33,34,38,42,46,47,52,54,55,58

III. **Darsningborishi.**

- A) O'tgan darsni so'rash.
- B) Yangi mashg'ulot mavzsini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

TOPSHIRIQ

Topshiriqning mazmuni

- 1.O'zbyekiston Ryespublikasining qonunlari qabul qilingan kunlari aniqlansin.
- 2.Mulkni davlat tassarrufidan chiqarish yo'llarini yozing.
- 3.Mulkni xususiylashtirish tartiblarini yozing.
4. 1 xususiylashtirilgan korxonalar va obyektlarga to'g'ri kelgan mablag' aniqlansin.

1.O'zbyekiston Ryespublikasining qonunlari qabul qilingan kunlari aniqlansin.

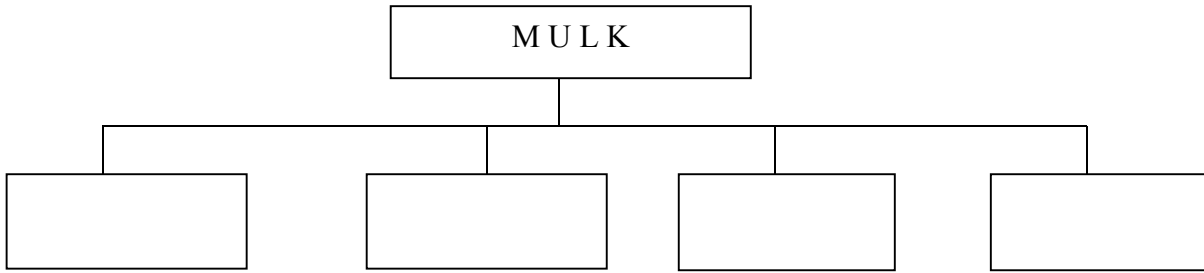
1 – jadval

O'zbyekiston Ryespublikasining qonunlari va ularning qabul qilingan kunlari

Qonunlar	Qabul qilingan yili	Bo`lim va moddalari
- «Korxonalar to'g'risida»gi		
- «Mulk to'g'risida» gi		
- «Ijara to'g'risida» gi		
- «Tadbirkorlik to'g'risida» gi		
- «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida» gi		
- «Invyestitsiyalar to'g'risida» gi		
- «Chyet el invyestitsiyalari to'g'risida» gi		
- «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida» gi		
- «Yer kodyeksi»		
- «Suv va suvdan foydalanish to'g'risida» gi		
- «Myehnat kodyeksi»		
- «Qishloq xo'jalik korxonalarini sanatsiya qilish to'g'risida» gi		
- «Qishloq xo'jalik koopyerativlari (shirkatlar) to'g'risida» gi		

- «Fyermyer xo'jaligi to'g'risida» gi		
- «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida» gi		

2. Mulknı davlat tassarrufidan chiqarish yo'llarini yozing

3. Mulknı xususiylashtirish tartiblarini yozing

№	Tartib nomi	Yil									
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1.	Xususiylashtirilgan korxonalar va obyektlar soni	1519	1228	980	673	631	392	135	96	95	83
2.	Xususiylashtirishdan tushgan pul mablag'lari, mlrd. so'm	56,1	78,5	80,5	70,4	111,1	130,6	35,7	23,0	39,2	32,1
3.	1 korxonaga to'g'ri kelgan mablag', mlrd. so'm										

Test topshiriqlari:

1. Iqtisodiy islohatlar ketma-ketligini ko'rsating.

- a) Yer islohoti, uning amalga oshirilishi, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti
- b) Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, yer islohoti, uning amalga oshirilishi, moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti
- c) Yer islohoti, uning amalga oshirilishi, moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish,
- d) Moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti, yer islohoti, uning amalga oshirilishi, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish,

2. Mulkni davlat tassarrufidan chiqarish yo'llarini ko`rsating

- a) Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, Aksiyadorlik korxonalar, xususi korxonalar, qo`shma korxonalar.
- b) Aksiyadorlik korxonalar, xususi korxonalar, fermer xo`jaligi, qo`shma korxonalar.
- c) Yer islohoti, aksiyadorlik korxonalar, xususi korxonalar, fermer xo`jaligi.
- d) Moliya, kryedit, soliq va baholar islohoti, xususi korxonalar, fermer xo`jaligi, qo`shma korxonalar.

3. Mulkni xususiylashtirish tartiblari

- a) Mulkning bir qismini shu jamoa fuqorolariga bepul berish, Mulkning bir qismini pulga sotish, Mulkning bir qismini qimmatli qog`ozlar, aksiyalar joriy etish yordamida bepul berish, Mulkning bir qismini kim oshdi savdosida sotish, Mulkning bir qismini ijaraga berish.
- b) Mulkning bir qismini shu jamoa fuqorolariga bepul berish, Mulkning bir qismini pulga sotish, Mulkning bir qismini qimmatli qog`ozlar, aksiyalar joriy etish yordamida bepul berish, Mulkning bir qismini kim oshdi savdosida sotish, Mulkning bir qismini ijaraga berish, Mulkning bir qismini aksiyadorlik jamiyati mulkiga aylantirish
- c) Mulkning bir qismini pulga sotish, Mulkning bir qismini qimmatli qog`ozlar, aksiyalar joriy etish yordamida bepul berish, Mulkning bir qismini kim oshdi savdosida sotish, Mulkning bir qismini ijaraga berish, Mulkning bir qismini aksiyadorlik jamiyati mulkiga aylantirish
- d) Mulkning bir qismini shu jamoa fuqorolariga bepul berish, Mulkning bir qismini qimmatli qog`ozlar, aksiyalar joriy etish yordamida bepul berish, Mulkning bir qismini kim oshdi savdosida sotish, Mulkning bir qismini ijaraga berish, Mulkning bir qismini aksiyadorlik jamiyati mulkiga aylantirish

Nazorat uchun savollar:

1. Qishloq xo`jaligiga davlat rahbarligi qanday amalga oshirilmoqda?
2. Agrar-iqtisodiy islohotlar yo`nalishlari qanday amalga oshirilmoqda?
3. Yer islohoti qanday tartibda amalga oshirilmoqda?
4. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish dyeganda nimani tushunasiz?
5. Mulkni xususiylashtirish dyeganda nimani tushunasiz?
6. Moliya-kryedit islohotlari qanday amalga oshirilmoqda?
7. Soliq va to`lovlar tizimining o`zgarishini tushuntirib byering.

Foydalangan adabiyotlar. Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloqistiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz–mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususi mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremumpress, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya"2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. T.: 2009 yil.
14. Xakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Xakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiyadabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.NSunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecturenote.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емельянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimchaadabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.

4. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
5. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
6. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
9. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
10. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
11. Karimov I.A. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalqso'zi. 2010. 28-yanvar.
12. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
13. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>
<http://www.samqxi.uz>
<http://www.lex.uz>

5-MASHG'ULOT.QISHLOQ XO'JALIGIDA MULK VA XO'JALIK YURITISH SHAKLLARINING SAMARADORLIGI

Reja:

- 5.1. Mulk tushunchasi va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi roli. Mulk shakllari va ularning iqtisodiy mazmuni
- 5.2. Xo'jalik yuritish shakllari tizimi. Qishloq xo'jaligining ijtimoiy - iqtisodiy tuzilmasi
- 5.3. Xususiy mulkchilikka asoslangan fermer xo'jaliklarini shakllantirishning nazariy asoslari
- 5.4. Fermer xo'jaliklarini rivojlantirish va samaradorligini oshirishda erishilgan yutuqlar. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda fermer xo'jaliklari tajribasi
- 5.5. Dehqon xo'jaliklari xo'jalik yuritishning ancha oqilona shaklidir 5.6. Dehqon xo'jaligini tashkil etish tamoyillari va sharoitlari, uning mulki, ishlab chiqarish faoliyati va samaradorligi

1.Darsning maqsadi: Qishloq xo'jaligida mulk va xo'jalik yuritish shakllarining rivojlanishini dinamikasini o'rganish

II.Darsningta'minoti (adabiyotlar):

2,3,4,6,8,9,31,32,33,34,38,42,46,47,52,54,55,58

III. Darsningborishi.

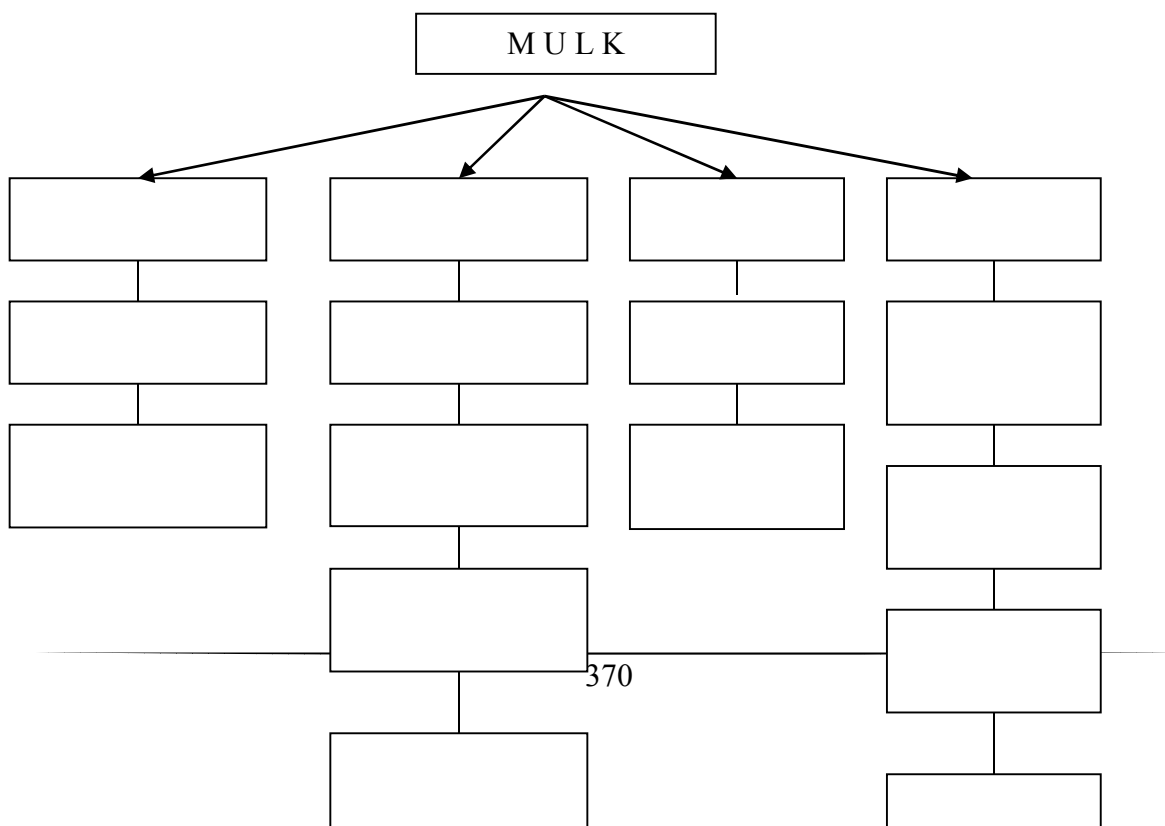
- A) O'tgan darsni so'rash.
- B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

TOPSHIRIQ

Topshiriqning mazmuni

- 1.Bozor iqtisodiyoti sharoitida O'zbekiston Respublikasida amal qilishi mumkin bo'lgan turli-tuman mulk shakllarini yozing.
- 2.Fermer xo'jaliklari rivojlanishi va samaradorligi dinamikasi tahlili o'rganilsin.
- 3.Dehqon xo'jaliklari rivojlanishi va samaradorligi dinamikasi tahlili o'rganilsin.
- 4.Fermer xo'jaliklarini yuritish uchun taqdim etiladigan yer uchastkalarining maqbullashtirilgan hajmi

1.Bozor iqtisodiyoti sharoitida O'zbekiston Respublikasida amal qilishi mumkin bo'lgan turli-tuman mulk shakllarini yozing.

2.Fermer xo'jaliklari rivojlanishi va samaradorligi dinamikasi tahlili o'rganilsin.

1-jadval

Respublika fermer xo'jaliklari faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari (2003-2012 yy.)*

	2003	2012	2012 yilda 2003 yilga nisbatan o'zgarish	
			+, -	%
Fermer xo'jaliklari soni(yil oxiriga),ming	87,6	70,8		
Biriktirilgan yer maydoni, ming ga	2148,1	5854,3		
Bir fermer xo'jaligiga to'g'ri keladi,ga	24.5	82.7		
Qishloq xo'jalik mahsuloti,mlrd.sum	615.1	8377.2		
Ekin maydoni, ming ga	1401.9	3082.6		
Shu jumladan:				
Donli ekinlar	680.3	1381.6		
Texnika ekinlari	590.0	1352.6		
Ulardan paxta	573.0	1297.2		
Kartoshka va sabzavot – poliz ekinlari	36.8	108.1		
Kartoshka	2.2	15.0		
Sabzavot	17.5	63.5		
Poliz ekinlari	17.0	29,6		
Oziqa ekinlari	94,9	240,3		
Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish, ming tonna				
Paxta	1061,5	3439,4		
Don (ishlovdan keyingi vaznda)	2201,4	6064,5		
Kartoshka	33,5	487,3		
Sabzavot	353,5	2732,9		
Poliz ekinlari	177,8	730,9		
Go'sht (tirik vaznda)	18,7	45,1		
Sut	83,5	256,8		
Tuxum, mln. Dona	60.2	464.6		
Jun (fizik vaznda), tonna	325			

3. Dehqon xo'jaliklari rivojlanishi va samaradorligi dinamikasi tahlili o'rganilsin.

2-jadval

Dehqon xo'jaliklari faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari(2003-2012 yy.)*

	2003	2012	2012 yilda 2003 yilga nisbatan o'zgarish	
			+, -	%
Qishloq xo'ja-lik mahsuloti, mlrd so'm	2559,5	15474,2		
Ekin maydoni, ming ga	421,2	467,7		
Shu jumladan:				
Donli ekinlar	198,5	214,9		
Texnika ekinlari	7,8	5,7		
Kartoka va sabzavot –poliz ekinlari	153,5	201,6		
Ulardan:				
Kartoshka	43,6	60,5		
Sabzavot	94,0	118,1		
Poliz ekinlari	15,8	23,0		
Ozuqa ekinlari	61,4	45,5		
Qishloq xo'ja-lik mahsulot-lari ishlab chiqarish, ming tonna				
Don(ishlovdan keyingi vaznda)	973,8	1361,5		
Kartoshka	751,2	1552,8		
Sabzavot	2321,9	4977,1		
Poliz ekinlari	331,7	664,2		
Go'sht (tirik vaznda)	878,0	1583,9		
Sut	3865,7	7008,5		
Tuxum, mln.dona	873,1	2113,7		
Jun(fizik vaznda), ming tonna	13,5	26,8		

4. Fermer xo'jaliklarini yuritish uchun taqdim etiladigan yer uchastkalarining maqbullashtirilgan hajmi

3-jadval

Fermer xo'jaliklarini yuritish uchun taqdim etiladigan yer uchastkalarining maqbullashtirilgan hajmi (2015 yil 1 dekabr, maqbullashtirish natijasi bo'yicha)

Respublika bo'yicha	2015 yil 1 oktyabr, maqbullashtirishgacha		2015 yil 1 dekabr, maqbullashtirish natijasi bo'yicha		Farqi			
	Jami fermer xo'jaliklari soni, ta	1 f/x-ga to'g'ri kelgan o'rtacha	Jami fermer xo'jaliklari soni, ta	1 f/x-ga to'g'ri kelgan o'rtacha	Fermer xo'jaliklari soni, ta		1 f/x-ga to'g'ri kelgan o'rtacha yer uchastkasi, ga	
					(+,-)	%	(+,-)	%

		yer uchast- kasi, ga		yer uchast- kasi, ga				
Jami								
Jami	83514	43,9	101070	36,1				
Shu jumladan, paxtachilik va g'allachilikka								
Jami	48264	65,1	60695	52,7				
Sabzavotchilik va polizchilikka								
Jami	2982	12,5	3655	8,1				
Bog'dorchilik va uzumchilikka								
Jami	19575	9,5	24730	6,8				
Chorvachilikka								
Jami	6770	34,6	6572	31,2				
Qishloq xo'jaligining boshqa yo'nalishlariga								
Jami	5923	11,5	5418	8,3				

Test topshiriqlari:

1.fermer xo'jaligining yer maydonini maqbullashtirish nima?

- yer-suv resurslaridan yanada oqilona foydalanish maqsadida uning yer maydoni hajmini o'zgartirish demakdir.
- yer-suv resurslaridan yanada oqilona foydalanish va fermer xo'jaligining moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida uning yer maydoni hajmini o'zgartirish demakdir.
- Fermer xo'jaligining moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida uning yer maydoni hajmini o'zgartirish demakdir.
- fermer xo'jaligining moliyaviy barqarorligini ta'minlash va yer-suv resurslaridan yanada oqilona foydalanish maqsadida uning yer maydoni hajmini o'zgartirish demakdir.

2.Fermer xo'jaligining qo'shimcha tarmoqlariga qaysilarni kiritish mumkin

- Tijorat, savdo-sotiq.Xizmat ko'rsatish. Yarim tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish
- Madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish. Xizmat ko'rsatish. Yarim tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish
- Tijorat, savdo-sotiq. Madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish. Xizmat ko'rsatish. Yarim tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish
- Tijorat, savdo-sotiq. Madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish. Xizmat ko'rsatish.

3.Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklari qanday xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin:

- Ishlab chiqarishning qo'shimcha tarmog'i *asosiy tarmoq bilan bog'liq holda yoki bog'liq bo'lmagansohalarda* tashkil etiladi. Qo'shimcha tarmoqni fermer xo'jaligi *o'zi alohida yoki boshqa fermerlar bilan tashkil etishi mumkin(kooperasiya)*.
- Qo'shimcha tarmoq *alohida yuridik shaxs sifatida* tashkil etilishi mumkin. Har qanday fermer xo'jaligi o'z daromadini (sof foyda) oshirish maqsadlarida o'z xoxishiga ko'ra, ixtiyoriy ravishda qo'shimcha tarmoqlarni tashkil etgan holda ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklariga aylanishi mumkinligidir.

- c) Har qanday fermer xo'jaligi o'z daromadini (sof foyda) oshirish maqsadlarida o'z xoxishiga ko'ra, ixtiyoriy ravishda qo'shimcha tarmoqlarni tashkil etgan holda ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklariga aylanishi mumkinligidir.
- d) Hamma javoblar to'g'ri.

4.Hozirgi vaqtda hududlarda fermer xo'jaliklarida qo'shimcha tarmoqni rivojlantirishga to'siq bo'layotgan muammolarga qaysilarni kiritish mumkin

- a) Siyosiy jihatdan, Ma'muriy-tashkiliy jihatdan, Ijtimoiy jihatdan
b) Iqtisodiy jihatdan, Ma'muriy-tashkiliy jihatdan, Ijtimoiy jihatdan
c) Iqtisodiy jihatdan, Siyosiy jihatdan, Ijtimoiy jihatdan
d) Ma'muriy-tashkiliy jihatdan, Ijtimoiy jihatdan, Siyosiy jihatdan

Nazorat uchun savollar:

- 1.Mulk nima ?
- 2.Mulk qanday kategoriya?
- 3.Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkning qanday shakllari mavjud?
- 4.Mulkni xususiylashtirish tartiblari qanday?
- 5.Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish qanday amalga oshiriladi?
- 6.Xo'jalik yuritish shakllari nima?
- 7.Ijtimoiy-iqtisodiy tarkib deganda nimani tushunasiz?
- 8.Fermer xo'jaliklari qanday tartibda tuziladi?
- 9.Fermer xo'jaligini shirkat, dehqon va boshqa qishloq xo'jalik korxonalaridan farqi nimada?
- 10.Fermer xo'jaligi namunaviy ustavini mazmunini ayting.
- 11.Fermer xo'jaligi qanday yerlarda tashkil etiladi?
- 12.Fermer xo'jaliklarini eng minimum o'lchamlarini ayting.
- 13.Qanday yerlarda fermer xujaliklari tashkil etilmaydi?
- 14.Fermer xo'jaligi qanday tartibda soliqqa tortiladi?
- 15.Fermer xo'jaligining maydonini maqbullashtirish deganda nima tushuniladi?
- 16.Dehqon xo'jaligi nima?
- 17.Dehqon xo'jaligini tashkil etish zaruriyati nimadan iborat?
- 18.Dehqon xo'jaligini tashkil etish tamoyillari qaysilar?
- 19.Dehqon xo'jaligi mulkini kim tasarruf etadi?
- 20.Dehqon xo'jaligi zarur ishlab chiqarish vositalarini kimdan va qaysi mablag' hisobiga oladi?
- 21.Dehqon xo'jaligining iqtisodiyotdagi roli qanday?

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.

5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz–mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular.T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksterenum press, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya"2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.T.: 2009 yil.
14. Hakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Hakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.

8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
9. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
10. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizasiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
11. Karimov I.A. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalqso'zi. 2010. 28-yanvar.
12. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
13. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

6-MASHG'ULOT.RESURLAR CHEKLANGANLIGI VA IQTISODIYOTNING BOSH MUAMMOSI

Reja:

- 6.1.Resurslarning cheklanganligi. CHEklangan resurslarni taqsimlash.
- 6.2.Resurslarni taqsimlashda narxning ahamiyati. Muvozanat narxning shakllanishi.
- 6.3.Ishlab chiqarish omillari va ularning turlari.
- 6.4.Bir o'zgaruvchan omil (mehnat) asosida ishlab chiqarishni tashkil etish. O'zgaruvchi omilning yalpi o'rtacha, chekli mahsulotlari va ular o'rtasidagi bog'liqlik. Ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish.
- 6.5.Ishlab chiqarish omillari chekli mahsuldorligining kamayish qonuni. Ishlab chiqarish funksiyasi tushunchasi. Ishlab chiqarish funksiyalari.

I. Darsning maqsadi: Talabalarga qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun ahamiyatli bo'lgan barcha resursining miqdori chegaralanganligi va uning tarkibi to'g'risida tushuncha berish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida resurslarga bo'gan mulkchilikni takomillmashtirish va uni avaylab asrash zaruriyatini singdirish. Resurslargamunosabat va iqtisodchi sifatida undan foydalanish yo'larini o'rgatish.

II. Darsning ta'minoti: 8,10,12. X. 1,2,3,4

III. Darsning borishi:

A) O'tgan darsni so'rash;

- B) Yangi mashg'ulot mavzusini tushuntirish;
- D) Talabalarningmustaqilishlashiuchuntopshiriq.

Berilgan quyidagi izokvantalar ma'lumotlari asosida izokvantalar egri chizig'ini tasvirlang.

Izokvantalar

Kapital sarfi	Mehnat sarfi, (soatlarda)				
	1	2	3	4	5
1	30	50	60	70	<u>80</u>
2	40	65	<u>80</u>	85	100
3	60	<u>80</u>	100	110	115
4	65	85	110	115	120
5	<u>80</u>	100	120	125	130

Bir omil qatnashgandagi ishlab chiqarish holatida o'rtacha va chekli mahsulotni hisoblang?

Kapital sarfi, K	Mehnat sarfi, L	Mahsulot ishlab chiqarish hajmi, Q	O'rtacha mahsulot	Chekli mahsulot
15	0	0	-	-
15	1	12		
15	2	32		
15	3	60		
15	4	80		
15	5	95		
15	6	108		
15	7	112		
15	8	112		
15	9	108		
15	10	100		

Quyidagi ma'lumotlardan foydalanib ishlab chiqarish imkoniyatlari chizig'ini grafikda tasvirlang.

Ishlab chiqarish imkoniyatlari	Don, mln. tonna	Traktor, dona
1	5,0	0
2	4,7	1
3	4,3	2
4	3,8	3
5	3,0	4
6	2,0	5
7	0,9	6
8	0,0	7

Test topshiriqlari:

1. Resurslar nima?

-Ishlab chiqarish jarayonida ishlatiladigan barcha omillar

-Er-syv, moddiy resurslar

- Mehnat va moddiy resurslar
- Er-syv va mehnat resyrlari
- Er-syv va moliyaviy resurslar

2.Resurslarning cheklanganligi deganda nimani tushunasiz?

- Resurskarning o`lchab ishlatilishi
- Resurslarni be hisob ekanligi
- Resurslardan cheksiz darajada foydalanib bo`lmasligi
- Resurslar miqdorini o`lchash mumkinligi
- Resurslardan samsrli foydalanish ekanligi

3.Yerdan foydalanishni samaradorlik ko`rsatkichlarini ko`rsating:

- 1 xodim hisobiga olingan yalpi mahsulot, so`m, bir ga shartli haydaladigan yer hisobiga yetishtirilgan yalpi mahsulot, so`m
- 1 so`mlik asosiy vositalar hisobiga yetishtirilgan yalpi mahsulot, bir ga shartli haydaladigan yer hisobiga yetishtirilgan yalpi mahsulot, so`m
- 1 ga haydaladigan q/x ga yapoqli yerlar, ekin maydonlari hisobiga yetishtirilgan don, paxta, sabzavot, sut, go`sht, yalpi mahsulot va boshqalar
- 1 ga ekin maydoniga to`g`ri keladigan harajatlar qiymati, yalpi daromad, sof daromad
- 1 ishlovchi hisobiga, bir so`mlik i/ch vositalariga, bir ga haydaladigan yerlar hisobiga olingan yalpi mahsulot va boshqalar

4. Yerlardan samarali foydalanishning asosiy omillarini ko`rsating?

- yerga bo`lgan mulkchilik shakli: ilmiya soslangan almashlab ekish sistemalarini joriy etish tuproqqa ishlov berishning progressiv usullarini qo`llash: yerlarni kimyolashtirish: yerlarni meliorasiyalashtirish;
- tomorqa uchun tuproq yerlarni ajratish: yerlarning namini qochirish uchun spool drenajlardan foydalanish: o`simliklarni zararkunandalardan himoya etishning biologic usullarini qo`llash: yangi yerlarni o`zlashtirish;
- sun`iy pichanzor va yaylovlarni barpo etish: ekin maydonlarini kengaytirish: ekinmaydonlariningrasionalstrukturasinijoriyetish;
- tabiiy yaylovlarni haydaladigan yerlarga aylantirish: tomorqa uchun ajratilgan yerlar maydonini qisqartirish: yerlarni kimyolashtirish: mineral o`g`itlardan keng foydalanish;
- to`g`ri javob yo`q.

VI.Topshiriqningtalabalartomonidanbajarilishinazoratqilish, yo`l-yo`riqberish.

VII.Topshiriqningyechishningasosiyntijalaribo`yichaxulosavatakliflar.

VIII.Savol-javoblar

IX.Uygavazifa

Nazorat uchun savollar:

1. Resurslar nima?
2. Resurslar ning cheklanganligi degandanimanitushunasiz?
3. Cheklangan resurslar qanday taqsimlanadi?
4. Resurslar nitaqsimlashdan arxning ahamiyati qanday?
5. Muvozanat narx nima?
6. Bozor va uning vazifasi.
7. Naflilik nazariyasi.
8. Ishlab chiqarish omillari va ularning turlari.
9. O'zgaruvchi omilning yalpi o'rtacha, chekli mahsulotlari va ular o'rtasidagi bog'liqlik.
10. Ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish.
11. Ishlab chiqarish omillari chekli mahsuldorligining kamayish qonuni.
12. Ishlab chiqarish funksiyasi tushunchasi. Ishlab chiqarish funksiyalari.

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrarmunosabatlarning yangitirinish shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiyotidagi islohotlar kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001 y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. -T.: Eksteremumpress, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya" 2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jaligi korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. T.: 2009 yil.
14. Xakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004. -160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Xakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti. -T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiyadabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertain. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.NSunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecturenote.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimchaadabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiylashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
10. Karimov I.A. «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalqso'zi. 2010. 28-yanvar.
11. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
12. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

7-MASHG'ULOT.QISHLOQ XO'JALIGININGER-SUV RESURSLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Reja:

- 7.1. Yer resurslari qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi. Mamlakat yer resurslarining tarkibi
- 7.2. Mulk munosabatlari sistemasida yer resurslari. Yer mulkini ro'yobga chiqarishning iqtisodiy mexanizmi
- 7.3. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligi
- 7.4. Yer resurslaridan samarali foydalanishning omillari va ko'rsatkichlari. Yer monitoringi

I. Darsning maqsadi: Talabalarga qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun ahamiyatli bo'lgan yer resursining miqdori chegaralanganligi va uning tarkibi to'g'risida tushuncha berish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida yerga bo'gan mulkchilikni takomillmashtirish va uni avaylab asrash zaruriyatini singdirish. Yerga munosabat va iqtisodchi sifatida undan foydalanish yo'larini o'rgatish.

II. Darsning ta'minoti: 2,5,6, 7,8, 9 ,10

III. Darsning borishi:

A) O'tgan darsni so'rash;

- B) Yangi mashg'ulot mavzusini tushuntirish;
- D) Talabalarning mustaqil ishlashi uchun topshiriq.

Topshiriqning mazmuni va maqsadi:

1. Qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligi aniqlansin.
2. 100 ga qishloq xo'jaligiga yaroqli va haydaladigan yer hisobiga asosiy tur mahsulotlari va yalpi mahsulot.
3. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosalar

1- jadval

Qishloq xo'jaligiga yaroqli ekin maydonlari tarkibi

	Jami maydon, ga	Foizlarda	
		Umumiy yer maydoniga nisbatan	Shu jumladan: q/x ga yaroqli
Umumiy yer maydoni		100%	X
Sh/j q/x ga yarakli			100%
Shundan: Haydaladigan			
Pichanzor			
Yaylovlar			
O'rmon			
Suv havzalari			
Sug'oriladigan yerlar			

2-jadval

Qishloq xo'jalik ekinlari maydoni tarkibi

	Ekin maydoni, ga	Salmog'i, %

1. G'alla 2. Paxta 3. Sabzovot, 4. Poliz 4. Jami: yem-xashak ekinlari Jami:		
--	--	--

3-jadval

Yem-xashak ekinlari tarkibi

Maydonlar turi	Yem-xashak ekin maydoni, ga	Salmog'i, %
G'allali ekinlar Ozuqali ildizmevalilar va ozuqa uchun poliz ekinlari Ko'p yillik o'tlar Bir yillik o'tlar Silos uchun makkajo'xori Silos ekinlari (makkasiz) Tabiiy pichanzorlar Yaylov pichanzorlari Yashillangan pichanzorlar va yaylov pichanzorlari boshqa ekinlar Hammasi		

4-jadval

Qishloq xo'jalik ekinlari va daraxtlar hosildorligi

Ekin turi	hosildorlik, s
1. G'alla 2. Paxta 3. Tamaki 4. Sabzavot 5. Poliz 6. Meva 7. Uzum 8. Ko'p yillik o'tlar 9. Bir yillik o'tlar 10. Silos uchun makka, yashil o't 11. Tabiiy pichanzor va pichan uchun yaylovlar 12. Pichan, senaj uchun yakunlangan pichanzor va yaylovlar	

5-jadval

Fermer xo'jaligida mahsulot ishlab chiqarish. Shu jumladan 100 ga.

	Ishlab chiqarilgan hammasi	Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarga	Xaydaladigan yerga
Paxta, s Sut, s Turli xildagi go'sht, s			

O'simlikchilik yalpi mahsuloti qiymati, so'm			
Chorvachilik yalpi mahsuloti qiymati, so'm			
O'simlikchilik va chorvachilik			
Yalpi mahsulotining jami so'm			

Test topshiriqlari:

1. Yerdan foydalanishni samaradorlik ko'rsatkichlarini ko'rsating:

- 1 xodim hisobiga olingan yalpi mahsulot so'm, bip ga shartli haydaladigan yer hisobiga yetishtirilgan yalpi mahsulot so'm
- 1 so'mlik asosiy vositalar hisobiga yetishtirilgan yalpi mahsulot, bip ga shartli haydaladigan yer hisobiga yetishtirilgan yalpi mahsulot so'm
- 1 ga haydaladigan q/x ga yapoqli yerlar ekin maydonlari hisobiga yetishtirilgan don, paxta, sabzavot, sut, go'sht, yalpi mahsulot va boshkalar
- 1 ga ekin maydoniga to'g'ri keladigan harajatlar qiymati yalpi daromad sof daromad
- 1 ishlovchi hisobiga bip so'mlik i/ch vositalariga bip ga haydaladigan yerlar hisobiga olingan yalpi mahsulot va boshqalar

2. Yerlardan samarali foydalanishning asosiy omillarini ko'rsating:

- yerga bo'lgan mulkchilik shakli: ilmiy asoslangan almashlab ekish sistemalarini jopiy etish tuppoqqa ishlov bepishning ppogeressiv usullarini qo'llash: yerlarni ximiyalashtirish: yerlarni meliopasiyalashtirish
- tamopqa uchun ko'ppok yerlarni ajpatish: yerlarni namini qochipish uchun sapol drenajlardan foydalanish: o'simliklarni zapakunandalardan himoya etishni biologik usullarini qo'llash: yangi yerlarni o'zlashtirish
- sun'iy pichanzop va yaylovlarni bappo etish: ekin maydonlarini kengaytirish ekin maydonlarini pasional stpuktupasini jopiy etish
- tabiiy yaylovlarni haydaladigan yerlarga aylantipish: tomappa uchun ajpatilgan yerlar maydonini qisqartipish: yerlarni ximiyalashtirish: minepal o'g'itlardan keng foydalanish
 - to'g'ri javob yo'q

3. Yer kadastrining tarkibiy qismlarini ko'rsating:

- yerlarning t'ransfopmasiyasi: yerlar miqdorini hisobga olish: yerlarni rekultivasiyasi: yerlarni iqtisodiy baholash
- yerdan foydalanuvchilarni davlat tamonidan po'yxatga olish: yerlarning bonitipovkasi: yerlarni iqtisodiy baholash
- yerlarni qiymatini baholash: yerlarni sifatini hisobga olish: yerlarni bonitipovkasi
- yerlarni t'ransfopmasiyasi: yerlarni miqdorini hisobga olish: yerlarni sifatini hisobga olish
- yerlarni iqtisodiy baxolash: yerlarni t'ransfopmasiyasi: yerlarni bonitipovkasi

4. Yerlardan samarali foydalanishning asosiy omillarini ko'rsating?

- yerga bo'lgan mulkchilik shakli: ilmiy asoslangan almashlab ekish sistemalarini joriy etish tuproqqa ishlov berishning progressiv usullarini qo'llash: yerlarni ximiyalashtirish: yerlarni meliorasiyalashtirish;
- tomorqa uchun tuproq yerlarni ajratish: yerlarning namini qochirish uchun sopol drenajlardan foydalanish: o'simliklarni zararkunandalardan himoya etishning biologik usullarini qo'llash: yangi yerlarni o'zlashtirish;
- sun'iy pichanzor va yaylovlarni barpo etish: ekin maydonlarini kengaytirish: ekin maydonlarining rasional strukturasi joriy etish;
- tabiiy yaylovlarni haydaladigan yerlarga aylantirish: tomorqa uchun ajratilgan yerlar maydonini qisqartirish: yerlarni ximiyalashtirish: mineral o'g'itlardan keng foydalanish;
- to'g'ri javob yo'q.

5. Yer kadastrining tarkibiy qismlarini ko'rsating?

yerlarning transformasiyasi: yerlar miqdorini hisobga olish: yerlarning rekultivasiyasi: yerlarni iqtisodiy baholash;

yerdan foydalanuvchilarni davlat tomonidan ro'yxatga olish: yerlarning bonitirovkasi: yerlarni iqtisodiy baholash;

yerlarning qiymatini baholash: yerlarning sifatini hisobga olish: yerlarning bonitirovkasi; yerlarning transformasiyasi: yerlarning miqdorini hisobga olish: yerlarning sifatini hisobga olish; yerlarni iqtisodiy baholash: yerlarning transformasiyasi: yerlarning bonitirovkasi.

VI. Topshiriqning talabalar tomonidan bajarilishini nazorat qilish, yo'l-yo'riq berish.

VII. Topshiriqning yechishning asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.

VIII. Savol-javoblar

IX. Uyga vazifa

Nazorat uchun savollar:

1. Qishloq xo'jaligida yerning asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida xususiyatlari qanday?
2. Respublika yer fondi, uning tarkibiy qismlari qanday?
3. Yerlarning iqtisodiy bahosi nima?
4. Tuproq unumdorligining turlari va uni oshirish yo'llari qanday?
5. Davlat yer kadastrining zaruriyati va tuzilishi?
6. Yerdan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz–mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremum press, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya"2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. T., Istiqlol, 2004 y.

12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. T.: 2009 yil.
14. Xakimov R., Otaqulov M., YUusupov Ye., YUusupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Xakimov R., YUusupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
10. Karimov I.A. "Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so'zi. 2010. 28-yanvar.
11. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
12. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>

<http://www.ziyonet.uz>

http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html

<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

8-MASHG'ULOT.QISHLOQ XO'JALIK MODDIY-TEXNIKA RESURLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Reja:

- 8.1. Asosiy vositalar: mulk shakllari, klassifikatsiyasi, bahosi va takror ishlab chiqarish
- 8.2. Asosiy ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlanish ko'rsatkichlari, ularning harakati, sifat holati va foydalanish samaradorligining omillari
- 8.3. Aylanma vositalar: doiraviy aylanishi, klassifikatsiyasi va me'yorlashtirish
- 8.4. Moddiy aylanma vositalardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari va uni oshirish omillari

I. Darsning maqsadi. Talabalarga moddiy-texnika resurslardan foydalanishning qanchalik ahamiyati katta ekanligini tushuntirish. Ularning harakatidan xabardor qilish. Ulardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari va foydalanishni yaxshilaydigan omillar ta'siridan voqif qilish.

II. Darsning ta'minoti. Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, qonunlar, farmoyishlar, qishloq va suv xo'jaligi vazirligining me'yoriy hujjatlari, konkret adabiyotlar va hakoza.

III. Darsning borishi:

- A) O'tgan darsni so'rash;
- B) Yangi mashg'ulot mavzusini tushuntirish;
- D) Talabalarning mustaqil ishlashi uchun topshiriq.

Topshiriqning mazmuni

- 1. Jami asosiy fondlar va shu jumladan qishloq xo'jaligiga taalluqli asosiy fondlarning tarkibi aniqlansin
- 2. 100 ga qishloq xo'jaligiga yaroqli yer, 100 ga ekinzor, 100 ga haydaladigan yer hisobiga fondlar bilan ta'minlanish aniqlansin
- 3. Butun qishloq xo'jaligi bo'yicha va shu jumladan o'simlikchilik va chorvachilik bo'yicha mehnatning fondlar bilan qurollanish darajasi aniqlansin

1-jadval

Asosiy vositalarning mavjudligi va harakati

Asosiy vositalar turlari	Yil boshiga mavjud vositalar, so'm	Yil davomida kelib tushgan, so'm		Yil davomida safdan chiqqan, so'm		Yil oxiriga mavjud vositalar, so'm
		Jami	Shu jum., Harakatdagi vositalar	Jami	Shu jum. tugatilgan vositalar	

1. Qishloq xo'jaligiga taalluqli fondlar (mollarsiz) shu jumladan, mashina va uskunalar				
2. Ishchi va mahsuldor mollar				
3. Qishloq xo'jaligiga taalluqli bo'lmagan asosiy fondlar				
4. Ishlab chiqarmaydigan asosiy fondlar				
Jami(1+2+3+4)				

2-jadval

Fondlar bilan ta'minlanishi va mehnatning fondlar bilan qurollanishi

	Jami, so'm	To'g'ri keladi			
		100 ga q/x yaroqli yerga	100 ga ekinzorg	100 ga haydaladigan	1 ta o'rtacha yillik xodimga
1. Jami asosiy fondlar, so'm shu jumladan, qishloq xo'jaligiga taalluqli					

3-jadval

Qishloq xo'jaligi asosiy tarmoqlari bo'yicha qishloq xo'jaligiga taalluqli asosiy fondlarning fond qaytimi va fond sig'imi

	Joriy baholardagi yalpi mahsulot qiymati, so'm	Qishloq xo'jaligiga taalluqli fondlar qiymati, so'm	100 so'mlik yalpi mahsulotga fond sig'imi, so'm	100 so'mlik qishloq xo'ja-ligiga taalluqli fondlarga fond qaytimi, so'm
O'simlikchilik Chorvachilik O'simlikchilik va chorvachilik bo'yicha jami				

Test topshiriqlari:

1. Fondlar bilan ta'minlanish ko'rsatkichi qanday aniqlanadi?

- Asosiy ishlab chiqarish fondlari qiymatini qishloq xo'jaligiga yaroqli yoki haydaladigan yer maydoniga nisbati orqali
- Asosiy ishlab chikarish fondlari qiymatini o'rtacha yillik xodimlar soniga nisbati orqali
- Qishloq xo'jaligiga yaroqli yoki haydaladigan yer maydonini asosiy ishlab chikarish fondlari qiymatiga nisbati orqali
- o'rtacha yillik asosiy va aylanma fondlar qiymatini qishloq xo'jaligiga yaroqli yoki haydaladigan yer maydoniga nisbati orqali
- To'g'ri javob yo'q

2. Fondlar bilan qurollanish ko'rsatkichi qanday aniqlanadi?

- o'rtacha yillik xodimlar sonini asosiy ishlab chikarish fondlari qiymatiga nisbati orqali
- Asosiy ishlab chikarish fondlari qiymatini aylanma fondlar qiymatiga nisbati orqali
- Asosiy ishlab chikarish fondlari qiymatini o'rtacha yillik xodimlar soniga nisbati orqali
- Foydani asosiy ishlab chikarish fondlari qiymatiga nisbati orqali

- hammasi to'g'ri
- 3. **Asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlarini aniqlang:**
 - Fondlar bilan ta'minlanish, fondlar bilan qurollanish, foyda normasi
 - Foyda normasi, fond sig'imi, fondlar bilan qurollanish
 - Fond sig'imi, fond qaytimi
 - Rentabellik darajasi, foyda normasi
 - To'g'ri javob yo'q

IV. Topshiriqning talabalar tomonidan bajarilishini nazorat qilish, yo'l-yo'riq berish.

V. Topshiriq yechilishining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar

VI. Savol – javoblar

VII. Uyga vazifa

Nazorat uchun savollar:

1. Qishloq xo'jaligining moddiy texnika bazasi va uning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Asosiy vositalar deb nimaga aytiladi va ularning klassifikatsiyasi?
3. Aylanma vositalar va ularning klassifikatsiyasi qanday?
4. Asosiy va aylanma vositalardan foydalanishning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari?
5. Asosiy va aylanma vositalardan foydalanishning samaradorligini oshirish omillari?

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz–mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremum press, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya"2005

11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.T.: 2009 yil.
14. Hakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Hakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertain. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
10. Karimov I.A. "Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so'zi. 2010. 28-yanvar.
11. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
12. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

9-MASHG'ULOT.QISHLOQ XO'JALIGIDA RESURLAR POTENSIALINING SHAKLLANISHI.MEHNAT RESURLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Reja:

- 9.1. Resurslar potensialining iqtisodiy mohiyati va uning tarkibi
- 9.2. Resurslar potensialini hisoblash uslublari, vazifalari, ko'rsatkichlari va ulardan samarali foydalanish omillari
- 9.3. Mehnat tushunchasi va uning roli. Yollanma xodim va mulk egasi mehnati
- 9.4. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslari shakllanishi va foydalanishining o'ziga xos xususiyatlari va tarkibi. Ish kuchi bilan ta'minlanish, ish kuchining mavjudligi va harakati ko'rsatkichlari
- 9.5. Ish kuchidan foydalanishning mavsumiyligi, uning ko'rsatkichlari va omillari
- 9.6. Qishloq xo'jaligida mehnat bozori
- 9.7. Qishloq xo'jaligida bandlik va ishsizlik
- 9.8. Mehnat resurslarini iqtisodiy baholash uslubiyoti
- 9.9. Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 9.10. Mehnat unumdorligi tushunchasi, ko'rsatkichlari, ularni hisoblash uslublari va oshirish imkoniyatlari

I. Darsning maqsadi: Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida qishloq xo'jaligida mehnatni, uning xususiyatlarini, tarkibini v undan foydalanishni talabalarga tushuntirish. Mavsumiylikni pasaytirish borasida talabalarni fikrlashga o'rgatish.

II. Darsning ta'minoti: 2,3,4,6,8,12,28,29,34,41,42,43,51,55,58,59,61

III. Darsning borishi:

A) O'tgan darsni so'rash;

B) Yangi mashg'ulot mavzusini tushuntirish;

D) Talabalarning mustaqil ishlashi uchun topshiriq.

Topshiriqning mazmuni

1. Xo'jalik hududida yashovchi mavjud aholi tarkibi aniqlansin.
2. Ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish tarmoqlar bo'yicha harajatlar tarkibi aniqlansin.
3. Asosiy kategoriya ishlovchilarning yillik va o'rtacha oylik mehnat haqi aniqlansin.
4. Asosiy elementlari bo'yicha mehnat haqi fondining tarkibi aniqlansin.

1- jadval

Xo'jalik hududida yashovchi mavjud aholi tarkibi

Aholi tarkibi	Soni	Salmog'i
1. Xo'jalik hududida yashovchi mavjud aholi :		100 %

shundan: xotin-qizlar		
2. Xo'jalikning a'zolari:		
shundan xotin-qizlar		
3. Xo'jalik a'zolaridan ishlaganlari:		
shundan xotin-qiz		
16 yoshgacha o'smirlar		
Mehnatga qobiliyatli yoshdagi kattalar		
Mehnatga qobiliyatsizlar		
Xo'jalikda yashab boshqa joylarda ishlovchilar		

2 – Jadval

Ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish tarmoqlar bo'yicha harajatlar tarkibi

Tarmoq va xizmatlar	Yil davomida ishlagan kishi/soa	Foizlar
1. O'simchilik 2. Chorvachilik 3. o'simchilik bo'yicha umum ishlab chiqarish harajatlari 4. Chorvalik bo'yicha umum ishlab chiqarish harajatlari 5. Sanoat ishlab chiqarish ta'mirlash ustaxonasi, texnika va qurollar, elektr va suv ta'minoti 6. Kapital qurilish asosiy faoliyatidagi xodimlarga ko'rsatilgan xizmatlar 7. Ko'p yillik daraxtlarni o'tkazish va o'stirishga qilingan xizmatlar 8. Mahsulotni sotish bilan bog'liq harajatlar va boshqalar 9. Transport xizmati 10. Umumxo'jalik sarflari Jami :		

3-Jadval

Asosiy kategoriya ishlovchilarning yillik va o'rtacha oylik mehnat haqi

Xodimlar kategoriyasi	O'rtacha yillik o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar, ta'kid	Mehnatga haq to'lash	Pul to'lovlari va rag'batlantirish	Shundan: yil yakunida mukofotlash	Hamma mehnat haqi fondi	1 xodimga to'g'ri keladigan hamma mehnat haqi fondi, so'm	
						Yillik	O'rtacha oylik
1. Q/x.da band bo'lgan ishlovchilar Shundan: A) doimiy ishlovchilar B) muddatli va vaqtincha ishlovchilar D) xizmatchilar Shundan: rahbarlar mutaxassislar G) boshqa korxonalar ro'yxatidagi ishlovchilar 1. Sanoat korxonalarida ishlovchilar 2. Madaniy–maishiy va kommunal xo'jaligida ishlovchilar							

3.Umumiy ovqatlanish va savdoda ishlovchilar							
4.Boshqa tarmoqda ishlovchilar							
Jami :							

4 – Jadval

Asosiy elementlari bo'yicha mehnat haqi fondining tarkibi

Mexnat xaqi fondi elementlari	Qiymati, so'm	Jamiga nisbatan foiz
1.Ishbay bahosida haq to'lash		
2.Ta'rif stavkasi va vazifa oyligi bo'yicha haq to'lash		
3.Uzluksiz ishlagani uchun qo'shimcha		
4.Mehnat haqi fondi hisobidagi to'langan hamma mukofotlar		
5.Yer sharoitiga qarab qo'shimcha to'langan		
6.Mehnat ta'tiliga to'langan		
7.Ishlab chiqarish yakuni bo'yicha ishchilarga to'langan mukofot		
8.Ishchilarga imtiyozli haq berish		
Jami :		

Test topshiriqlari:

1.Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanish mavsumiyligini vujudga keltiruvchi sabablarni ko'rsting:

- ishlab chiqarish vositalari tarkibida tirik organizmlarning mavjudligi
- yilning issiq va sovuq davrlarining almashib turishi
- ishlab chiqarish jarayonida o'simliklarning ishtirok etishi
- ishlab chiqarish vaqtini ish davriga to'g'ri kelmasligi
- yordamchi korxonalarini rivojlanmaganligi

2. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanish darajasini qaysi ko'rsatkichlar orqali ifodalaymiz?

- har oyda sarflangan mehnat miqdorini o'rtacha oylik mehnat sarfiga nisbati orqali ishlab chiqarish fondlari qiymatining yillik ishlovchilar soniga nisbati
- maksimal oylik mehnat sarfini minimal oylik mehnat sarfiga nisbati ishlab chiqarish fondlari qiymatini yillik yillik ishlovchilar soniga nisbati
- jonli mehnat sarfini yalpi mahsulot miqdoriga nisbati yalpi mahsulot qiymatini ish vaqti sarfiga nisbati
- jonli mehnat sarfini yalpi mahsulot miqdoriga nisbati
- haqiqiy sarflangan ish vaqtini uning yillik zahirasiga nisbati orqali sarflangan mehnat vaqtini yillik ishlagan xodimlar soniga nisbati

3.Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanish samarali foydalanish yo'llarini ko'rsating:

- xo'jaliklarda mehnat xaqi fondi miqdorini ko'paytirish mahsulotni fond sig'imi darajasini ko'tarish mehnat taqsimoti va kooperasiyasini rivojlantirish
- yordamchi korxonalarini rivojlantirish ishlab chiqarish hajmini kengaytirish mehnatni tashkil etish va unga haq to'lashni progressiv shakllarini joriy etish
- ishlab chiqarish hajmini kengaytirish mehnatni tashkil etish va unga haq to'lashni progressiv shakllarini joriy etish
- mehnatni tashkil etish va unga haq to'lashni progressiv shakllarini joriy etish xodimlar malakasini oshirish mahsulot fond sig'imi darajasini ko'tarish

-mahsulot sifati va sotish baholari darajasini oshirish xodimlar malakasini oshirish mahsulot fond sig'imi darajasini ko'tarish

IV. Topshiriqning talabalar tomonidan bajarilishini nazorat qilish, yo'l-yuriq berish

V. Topshiriqni yechish natijalari bo'yicha xulosa va takliflar

VI. Savol – javoblar

VII. Uyga vazifa

Nazorat uchun savollar:

1. Resurslar potentsiali nima?
2. Ishlab chiqarish omillarining mohiyati nima?
3. Iqtisodiyotni rivojlantirishda resurslarning roli qanday?
4. Resurslar qiymatini hisoblashda yoki baholashda qanday usul ma'qul?
5. Resurslar potentsialining samaradorligi qanday aniqlanadi?
6. Mehnat resurslari deb nimaga aytiladi?
7. Ish kuchi nima?
8. Mehnat va uning xususiyatlari?
9. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslarining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
10. Mavsumiylik nima va u qanday bartaraf etiladi?
11. Ish kuchining qo'nimsizligi nima?
12. Mehnat unumdorligi nima?
13. Mehnat unumdorligining asosiy ko'rsatkichlari ?
14. Qishloq xo'jalik mahsulotlarida mehnat sig'imini aniqlash usullari?
15. Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligini oshirish yo'llari?

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz–mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. -T.: Eksteremum press, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent , "Moliya"2005

11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.T.: 2009 yil.
14. Xakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Xakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiylashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
10. Karimov I.A. «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so'zi. 2010. 28-yanvar.
11. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
12. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

10-MASHG'ULOT. QISHLOQ XO'JALIGIDA INVESTITSIYA VA KAPITAL QO'YILMALAR, ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Reja:

- 10.1. Investisiyalar haqida tushuncha, ularning zarurligi, ahamiyati va samaradorligi
- 10.2. Kapital qo'yilmalar tushunchasi, foydalanishning asosiy yo'nalishlari, tarkibi va moliyalashtirish manbalari
- 10.3. Kapital qo'yilmalardan foydalanish samaradorlikko'rsatkichlarini hisoblash usullari
- 10.4. Yangi mashinalarni iqtisodiy baholash va ko'rsatkichlarini hisoblash usullari
- 10.5. Kapital qo'yilmalardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari

I. Darsning maqsadi. Hozirgi bosqichda kapital qo'yilmalarning qishloq xo'jaligidagi o'rni va roli, ularni moliyalashtirish manbalari haqida talablar olgan bilimlari mustahkamlanadi. Samaradorlik va uni oshirish to'g'risidagi talabalarning fikr va mulohazalari bilan o'rtoqlashishi amalga oshiriladi.

II. Darsning ta'minoti. Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, qonunlar, farmoyishlar, qishloq va suv xo'jaligi vazirligining me'yoriy hujjatlari, aniq adabiyotlar, gazeta materiallari, jurnal ma'lumotlari va hokazolar.

III. Darsning borishi.

- A) o'tgan darsni so'rash;
- B) Yangi mashg'ulot mavzusini tushuntirish;
- D) Talabalarning mustaqil ishlashi uchun topshiriq.

Topshiriqning mazmuni

1. Kapital mablag'larni moliyalashtirish manba'laritaxlil qilinsin
2. Kapital mablag'larni asosiy yo'nalishlar (tarmoqlar va ob'yektlar) bo'yicha foydalanish o'rganilsin
3. Tugallanmagan qurilish qiymatianiqlansin
4. Kapital qo'yilmalarning samaradorligianiqlansin

1-jadval

Kapital qo'yilmalarni moliyalashtirish manbalari

Manba'lar	Miqdori, so'm	Jamiganisbatan, %
1. Byudjetdan va xususiy mablag'lar, jami		
Shu jumladan:		
A) byudjet		
B) foyda		
D) amortizasiya ajratmalari		
2. Markazlashmagan manba'lar, jami		
3. Boshqa manba'lar, jami		
4. Uzoq muddatli kreditlar		

JAMI(1+2+3+4) 5.Pay to'lovlari bo'yicha boshqa tashkilotlardan olingan va qurilish ob'yektlarini qabul qilish bo'yicha olingan vositalar 6.HAMMASI(1+2+3+4+5)		
---	--	--

2-jadval

Kapitalqo'yilmalarningtarmoqlarvaob'yektlarbo'yichafoydalanilishi

Tarmoqlarvaob'yektlar	Miqdori, so'm	Jamiganisbatan, %
1.Sanoat korxonolari va ishlab chiqarishi, jami 2.Qishloq xo'jaligi korxonolari Shu jumladan suv xo'jaligi qurilishi Shundan: yerlarni sug'orish 3.Suv xo'jaligi(ishlab chiqarish ob'yektlari bo'yicha) 4.Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga mo'ljallangan ob'yektlar: shu jumladan a)o'simlikchilik bo'yicha b)chorvachilik bo'yicha JAMI		

3-jadval

Tugallanmaganqurilishningqiymati

Tugallanmaganqurilishqiymati	Miqdori, so'm
1.Hisobotyiliboshigatugallanmaganqurilish shujumladan, ishlabchiqarishgamo'ljallangan 2.Hisobotyilioxirigatugallanmaganqurilish shujumladan, ishlabchiqarishgamo'ljallangan 3.Yiloxiridayilboshiganisbatantugallanmaganqurilishqiymatiningko'payishi(+) yokikamayishi(-)	

4-jadval

O'simlikchilikvachorvachilikbo'yichakapitalqo'yilmalarningsamaradorligi

Kapital qo'yilmalar samaradorligining ko'rsatkichlari	O'simlikchilik bo'yicha	Chorvachilik bo'yicha	Qishloq xo'jaligi bo'yicha
1 so'mlik kapital qo'yilmalarga to'g'ri kelgan: a) yalpi mahsulot, so'm b) yalpi daromad, so'm d) sof daromad(+) yoki zarar(-) Kapitalqo'yilmalarningqoplanishmuddati, yil			

TEST SAVOLLARI

1. Kapitalqo'yilmalar deb nimaga aytiladi?

- Mahsulot birligini yetishtirish uchun qilingan harakatlar yig'indisi
- Bir birlik mahsulot yetishtirish uchun sarflangan mehnat
- Ishlab chiqarish jarayonida qatnashib o'z qiymatini mahsulot tan narxiga asta-sekin o'tkazib boruvchi vositalarga
- Asosiy vositalarni tiklash, kengaytirish qayta tiklash uchun yo'naltirilgan pul mablag'lariga.

- Urug'lik, yoqilg'I va moylash materiallarini harid qilish, ishlab chiqarish vositalarini kengaytirish bilan bog'liq bo'lgan harajatlarga

2. Kapital quyilmalarning umumiy iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichini toping?

- Yalpi mahsulot, yalpi va sof daromad yoki foydaning o'sgan qismini capital qo'yilmalari summasiga nisbati.
- Yalpi mahsulot, yalpi sof daromad yoki foydaning o'sgan qismini capital qo'yilmalarga va ishlab chiqarish harajatlarning nisbati.
- Yalpi mahsulot qiymatining capital qo'yilmalar summasiga nisbati.
- Ishlab chiqarish harajatlari, sof daromad yoki foydaning capital qo'yilmalar summasiga nisbati.
- To'g'ri javob yo'q.

3. Kapital qo'yimlardan foydalanishni nisbiy va iqtisodiy samaradorligi qanday aniqlanadi?

- kapital qo'yimlarning asosiy vositalar qiymatining yigindisiga nisbati orqali
- kapital qo'yimlarini i/ch harajatlari qiymatiga nisbati orqali
- kapital qo'yimlarini yalpi mahsulot yalpi va sof daromad o'sgan qismining yoki foydaga nisbati orqali
- yalpi mahsulot yalpi va sof daromadni yoki foydani kapital qo'yimlari so'mmasiga nisbati orqali
- to'g'ri javob yo'q

V. Topshiriqning talabalar tomonidan bajarilishini nazorat qilish, yo'l – yo'riq berish.

VI. Topshiriq echilishining asosiy natijalarini yechib xulosavatakliflar

VII. Savol – javoblar

VIII. Uyg'uz vazifa

Nazorat uchun savollar:

1. Kapital qo'yimlar deb nimaga aytiladi?
2. Kapital qo'yimlarning manbalarini nimalar?
3. Kapital qo'yimlarning kengaytirilgan takror ishlab chiqarishdagi roli?
4. Kapital qo'yimlarning samaradorlik ko'rsatkichlari?
5. Kapital qo'yimlarning samaradorligini oshirish omillari va imkoniyatlari?

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangitirish shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlarini kuchaytirish asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga

mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.

7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular.T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremumpress, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya"2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.T.: 2009 yil.
14. Xakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Xakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiyadabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.NSunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecturenote.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimchaadabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiylashtirish, xususiylashtirish himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.

11. Karimov I.A. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalqso`zi. 2010. 28-yanvar.
12. Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O`zbekiston, 2011.
13. Murtazayev O., G`aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo`jalik bozorlari. (O`quv qo`llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

11-MASHG`ULOT: QISHLOQ XO`JALIGI INFRATUZILMASI VA UNING RIVOJLANISHI.

Reja:

- 11.1. Qishloq xo`jaligida infratuzilmaning mohiyati va ahamiyati
- 11.2. Ishlab chiqarish infratuzilmasining iqtisodiy ahamiyati
- 11.3. Ijtimoiy infratuzilma va uning qishloq xo`jaligini rivojlantirishdagi roli

I. Darsning maqsadi: Infratuzilmaning ishlab chiqarishda va ijtimoiy xizmat ko`rsatishdagi ahamiyati, maqsadi, hamda qishloq xo`jaligida xo`jalik yuritish shakllarida infratuzilmaning xizmat ko`rsatish, aholini ijtimoiy himoyalashdagi o`rni.

II. Darsning ta`minoti (adabiyotlar): 2,8,9,33,34,38,42,52,54,58

III. Darsning borishi.

- A) O`tgan darsni so`rash.
- B) Yangi mashg`ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

IV. Topshiriqning mazmuni:

1. 1-jadval ma`lumotlaridan Samarqand, Navoiy va Buxoro viloyatlarida faoliyat ko`rsatayotgan infratuzilma shoxobchalarining 2008 yilda 2007 yilga nisbatan farqi aniqlanib tahlil qilinsin.
2. 2-jadval ma`lumotlaridan Samarqand viloyatida turlari bo`yicha bir xizmat ko`rsatuvchi sub`ektga to`g`ri keluvchi fermer xo`jaliklari soni aniqlanib tahlil qilinsin

1-jadval

Samarqand, Navoiy va Buxoro viloyatlarida faoliyat ko`rsatayotgan infratuzilma shoxobchalarining soni to`g`risida ma`lumot

T/R	Xizmat ko`rsatish sohalari	Viloyatlar			Respublikab
		Samarqand	Navoiy	Buxoro	

		2014	2015	farqi	2014	2015	farqi	2014	2015	farqi	o'yicha, 2015 y
1	Muqobil MTP lar										
2	Suvdan foydalanuvchilar uyushmalari										
3	YOMM										
4	Mineralo'g'itsotishshoxobchalari										
5	Minibanklar										
6	Qishloq xo'jaligimahsulotlarinisotishshoxobchalari										
7	Zotlimollarnisotishvazoveterinariyaxizmatishoxobchalari, sun'iy qochirish punktlari										
8	Axborotkonsaltingvamarкетинgxizmatishoxobchalari										
9	Transportxizmatishoxobchalari										
10	Taraidishlari tayyorlash va qadoqlashshoxobchalari										

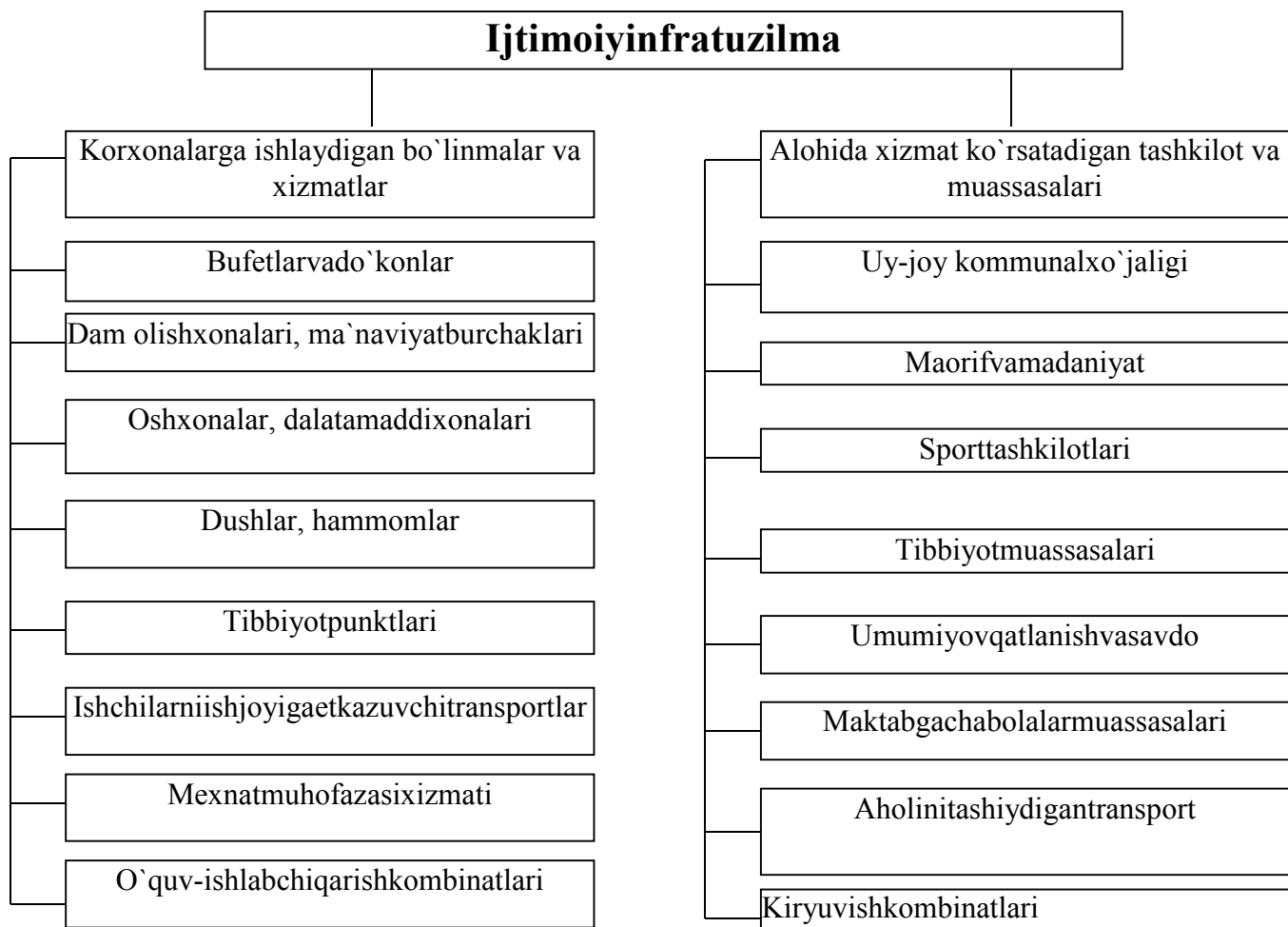
2-jadval

Samarqand viloyatida turlari bo'yicha bir xizmat ko'rsatuvchi sub'ektga to'g'ri keluvchi fermer xo'jaliklari soni

№	Ko'rsatkichlar	2016yil	
		Soni	bir xizmat ko'rsatuvchi sub'ektga to'g'ri keluvchi fermer xo'jaliklar soni
1	Muqobil MTP lar		
2	Suvdan foydalanuvchilar uyushmalari		
3	YOMM		
4	Mineralo'g'itsotishshoxobchalari		
5	Minibanklar		
6	Qishloq xo'jaligimahsulotlarinisotishshoxobchalari		
7	Zotlimollarnisotishvazoveterinariyaxizmatishoxobchalari, sun'iy qochirish punktlari		
8	Axborotkonsaltingvamarкетинgxizmatishoxobchalari		
9	Transportxizmatishoxobchalari		
10	Taraidishlari tayyorlash va qadoqlashshoxobchalari		

Eslatma: 2015 yilda fermer xo'jaliklari soni ta deb olinsin.

Quyida ijtimoiy infratuzilmaning tarkibi keltirilgan:

V. Test topshiriqlari

1. Infratuzilma nima?

- Iqtisodiyotda tarmoqlar va xizmatlarning to'plamini infratuzilma deb atash qabul qilingan.
- Iqtisodiyotda xizmatlarning to'plamini infratuzilma deb atash qabul qilingan.
- Iqtisodiyotda tarmoqlar va ayrim xizmatlarning to'plamini infratuzilma deb atash qabul qilingan.
- Iqtisodiyotda ishlab chiqarish va xizmatlarning to'plamini infratuzilma deb atash qabul qilingan.
- Iqtisodiyotda ijtimoiy va xizmatlarning to'plamini infratuzilma deb atash qabul qilingan.

2. Ishlab chiqarish infratuzilmasi nima?

- Iqtisodiyotda ishlab chiqarish tarmoqlariga xizmatlar ko'rsatuvchi infratuzilma.
- Iqtisodiyotda tarmoqlariga xizmatlar ko'rsatuvchi infratuzilma.
- Iqtisodiyotda sanoat tarmoqlariga xizmatlar ko'rsatuvchi infratuzilma.
- Iqtisodiyotda qishloq xo'jaligi tarmoqlariga xizmatlar ko'rsatuvchi infratuzilma.
- Hamma javoblar to'g'ri.

3. Ijtimoiy infratuzilmasi nima?

- Iqtisodiyotda ishlab chiqarish tarmoqlariga xizmatlar ko'rsatuvchi infratuzilma.

- Iqtisodiyotda ijtimoiy sohaga xizmatlar ko`rsatuvchi infratuzilma.
- Iqtisodiyotda sanoat tarmoqlariga xizmatlar ko`rsatuvchi infratuzilma.
- Iqtisodiyotda qishloq xo`jaligi tarmoqlariga xizmatlar ko`rsatuvchi infratuzilma.
- Hamma javoblar to`g`ri.

4. Agrosanoat majmui infratuzilmasining barcha elementlarini nechta belgi bo'yicha guruhlash tavsiya etiladi?

- Ishlab chiqarish jarayoniga ta'siri darajasi bo'yicha:
- Hududiybelgibo'yicha:
- Tarmoqbelgisibo'yicha:
- Funktsionalbelgisibo'yicha:
- Barcha javoblar to`g`ri

VI. Topshiriqning talabalar tomonidan bajarilishini nazorat qilish, yo'l-yo'riq berish.

VII. Topshiriq yechilishining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar

VIII. Savol – javoblar

IX. Uyga vazifa

Nazoratuchun savollar

1. Qishloqda infratuzilma tizimlarini rivojlantirish zaruriyati nimalarga asoslanadi?
2. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish infratuzilmasi tarkibiy qismlari?
3. Ijtimoiy infratuzilma tizimlari va ularni rivojlantirishning iqtisodiy ahamiyati?

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrarmunosabatlarning yangituriinishakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlarini kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. -T.: Eksteremumpress, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya" 2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. T., Istiqlol, 2004 y.

12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. T.: 2009 yil.
14. Hakimov R., Otaqulov M., YUusupov Ye., YUusupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Hakimov R., YUusupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiyadabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.NSunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecturenote.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емельянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimchaadabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiylashtirish, xususiylashtirish himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
10. Karimov I.A. «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalqso'zi. 2010. 28-yanvar.
11. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
12. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>

<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

12-MASHG'ULOT.QISHLOQ XO'JALIGIDA ISHLAB CHIQUARISH XARAJATLARI VA MAXSYLOT TANNARXI

Reja:

- 12.1. Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi va mahsulot tannarxi. Tannarxining turlari
- 12.2. Mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tashkil topishi va guruhlanishi
- 12.3. Mahsulot tannarxini hisoblashning uslubiy asoslari va xususiyatlari
- 12.4. Mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatlari

I. Darsning maqsadi: Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish harajatlarining mohiyati tushuntiriladi. Tannarx elementlari tashkil etiladi. Talabalar qishloq xo'jalik mahsulotlariga harajatlarning taqsimlanishini o'rganadilar va mustaqil fikrlash va xulosa chiqarishni o'rganadilar. Talabalarga ma'ruzadan olingan bilimlarini, ya'ni harajatlarni elementlari va moddalari bo'yicha aniq ma'lumotlar asosida o'rganib chiqishga imkoniyat yaratish. Talabalarga mahsulot birligiga sarf qilingan harajatlarni tahlil qildirib ularning mulohazalarini bilish.

II. Darsning borishi:

- A) O'tgan darsni so'rash;
- B) Yangi mashg'ulot mavzusini tushuntirish;
- D) Talabalarning mustaqil ishlashi uchun topshiriq.

Topshiriqning mazmuni va maqsadi:

1. Elementlar va moddalar bo'yicha asosiy ishlab chiqarishga qilingan harajatlar tahlil qilinsin.
2. Joriy baholarda 100 so'mlik o'simlikchilik, chorvachilik va butun ishlab chiqarishga ketgan harajatlar moddalari tahlil qilinsin
3. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.

1 – Jadval

Elementlar bo'yicha asosiy ishlab chiqarishga qilingan harajatlar

	HARAJAT ELEMENTLARI	Mahsulot ishlab chiqarishga					
		O'simlikchilikda		Chorvachilikda		Butun q/x bo'yicha	
		Summa	Nisbatan, %da	summa	Nisbatan, %d	summa	Nisbatan, % da
1.	Mehnat haqi ajratmalari bilan						
2.	Mahsulot tannarxiga						
a)	kiruvchi moddiy harajatlar						
b)	Urug'lik va ko'chat materiallari						
	Yem-xashak						

d)	sh.j.: sanoat ishlab					
g)	chiqarishi					
d)	Q.x. ning boshqa					
e)	mahsulotlari					
j)	O'g'itlar					
z)	Yoqilg'i mahsulotlari					
k)	Elektr energiyasi					
l)	Yoqilg'i					
	Ta'mirlash va qurilish materiallari					
	Boshqa materiallar va sarflar					
3.	Asosiy vositalar eskirishi					
4.	Sug'urta to'lovlari					
5.	Bank qarzi to'lovlari					
6.	Boshka harajatlar					
	Jami harajatlar	100	100		100	

2 – Jadval

Moddalar bo'yicha asosiy ishlab chiqarishga qilingan harajatlar

№	Harajatlar moddasi	Mahsulot ishlab chiqarishga					
		O'simlikchilikd		Chorvachilikd		Butun q/x bo'yicha	
		a	a	a	a	a	a
		qiymati	Jamiga nisbatan % da	qiymati	Jamiga nisbatan % da	qiymati	Jamiga nisbatan % da
1.	Mehnat haqi harajatlari						
2.	Urug'lik va ko'chat materiallari						
3.	Mineral va organik o'g'itlar						
4.	Yem-xashak						
5.	Asosiy vositalarni saqlashga qilingan harajatlar						
6.	Boshqa harajatlar						

Eslatma: O'simlikchilik yalpi mahsuloti _____ so'm. Chorvachilik yalpi mahsuloti _____ so'm. Q/x yalpi mahsuloti _____ so'm.

Test topshiriqlari:

1. Ijtimoiy harajatlar deb nimaga aytiladi?

- U yoki bu mahsulotni ishlab chiqarish uchun jamiyat tomonidan qilingan harajatlar majmuiga
- Mahsulot ishlab chiqarish uchun sarflangan jonli va buyumlashgan mehnat harajatlariga
- Mahsulot yetishtirish uchun ishlatilgan ishlab chiqarish vositalari qiymatining yig'indisiga
- Ishlab chiqarishda qo'llanilgan ishlab chiqarish vositalari qiymatining yig'indisiga
- To'g'ri javob yo'q

2. Mahsulot tannarxi tushunchasini ko'rsating?

- Har bir gektar ekin maydoni va har bir bosh chorva mollari hisobiga qilingan harajatning puldagi ifodasi.
- Mahsulot birligi uchun sarflangan mehnat miqdori.
- Korxonalarni mahsulot ishlab chiqarish va sotish uchun qilgan joriy harajatlarning puldagi ifodasi.
- Mahsulot yetishtirish va sotishdan tushgan daromad

- To'g'ri javob yo'q

3. Harajatlarning tashkil topishiga qarab tannarx turlarini ko'rsating.

- Rejali tannarx, kutiladigan tannarx, haqiqiy tannarx
- Rejali tannarx, texnologik tannarx, ishlab chiqarish tannarxi
- Texnologik tannarx, ishlab chiqarish tannarxi, to'la tannarx
- Ishlab chiqarish tannarxi, to'la tannarx, texnologik tannarx

III. Topshiriqning talabalar tomonidan bajarilishin nazorat qilish, yo'l-yo'riqlar berish.

IV. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.

V. Savol-javoblar.

VI. Uyga vazifa.

Nazorat uchun savollar

1. Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi nima?
2. Mahsulot tannarxi tushunchasi va turlari?
3. Mahsulot tannarxini hisoblash usullari qanday?
4. Mahsulot tannarxini pasaytirish qanday yo'llar bilan amalga oshiriladi?

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz– mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. -T.: Eksteremum press, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya" 2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. T.: 2009 yil.

14. Xakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O’quv qo’llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Xakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O’roqov N.I. - Dehqon va fermer xo’jaliklari iqtisodi – (O’quv qo’llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo’jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertain. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo’shimcha adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to’g’risida»gi qonuni. «O’zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O’zbekiston Respublikasining «Ijara to’g’risida»gi qonuni. «O’zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O’zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to’g’risida»gi qonuni. «O’zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O’zbekiston Respublikasining «Dehqon xo’jaligi to’g’risida»gi qonuni. «O’zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O’zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to’g’risida»gi qonuni. «O’zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O’zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O’zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo’jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida» 1994 yil 23 fevral. O’zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O’zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo’jalik taraqqiyoti-to’kin hayot manbai. -T.: O’zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O’zbekiston, 2005, - 92 b.
10. Karimov I.A. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so’zi. 2010. 28-yanvar.
11. Karimov I.A. O’zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O’zbekiston, 2011.
12. Murtazayev O., G’aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo’jalik bozorlari. (O’quv qo’llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>

<http://www.ziyonet.uz>

http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html

<http://www.ref.uz>

<http://www.stat.uz>

<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

13-MASHG'ULOT. QISHLOQ XO'JALIGI MAXSYLOTLARI BAHOLARNI, ULARNING TAKOMILLASHTIRILISHI

Reja:

- 13.1. Bahoning iqtisodiy mohiyati va vazifalari
- 13.2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga baholar tizimi
- 13.3. Bozor sharoitida baholar shakllanishini takomillashtirish

I. Darsning maqsadi: Talabalarga qishloq xo'jaligida baholarning shakllanish tamoyillarini va baholar tizimi haqida tushuncha berish, baholarning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillar xususida tushuncha berishdan iborat.

II. Darsning ta'minoti (adabiyotlar): 2,3, 8,9,31, 34,38,42, 52,54

III. Darsning borishi.

- A) O'tgan darsni so'rash.
- B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

TAYANCH IBORALAR

Baho, Bahoning vazifalari, O'lchov, Rejalashtirish, Tartibga solish, Taqsimot, Nazorat, Rag'batlantirish, Sotsial, Baholar tizimi, Erkin, Boshqariladigan, Ulgurji, Chakana, Taqqoslama, Xarid, Garantiyalangan, Garov, Transfert, Barter, Bazis.

Topshiriqning mazmuni

1. Sotish kanallarini hisobga olgan holda asosiy qishloq xo'jalik mahsulotlariga o'rtacha bahosi aniqlansin.
2. Sotish kanallarini hisobga olgan holda 1 s, 1 dona, 100 dona sotilgan mahsulotning o'rtacha bahosi aniqlansin.

1-jadval

Qishloq xo'jalik mahsulotlarinig miqdori va pul tushumi

	Jami sotilgan			Shu jumladan davlat buyurtmasini bajarish		
	Natura shaklda miqdori, s	Pul tushumi, so'm	1s, 1 dona, 1000 donaning o'rtacha bahosi	Natura shaklida miqdori, s	Pul tushumi, so'm	1s, 1 dona, 1000 donaning o'rtacha bahosi
1. G'alla						
2. Kartoshka						
3. Paxta						
4. Sabzavot						
5. Poliz mahsulotlari						
6. Uzum						
7. Go'sht						
8. Sut						

9. Tuxum						
10. Pilla						

TEST TOPSHIRIQLARI:

BAHO TUSHUNCHASINI KO'RSATING

- mahsulot yetishtirish va realizasiya xapajatlarini puldagi ifodasi
- mahsulot realizasiyasidan olingan pul daromadiga
- tovar qiymatini puldagi ifodasi
- tovarni ishlab chiqarish xapajatlarini puldagi ifodasi
- to'g'ri javob yo'q

BAHO QANDAY VAZIFALARNI BAJARADI

- tovar qiymatini aks ettirish tulov vositasi taqsimlash funksiyalari
- tulov hisob taqsimlash funksiyalarini
- hisob mutonosiblikni saqlash rag'batlantirish taqsimlash funksiyalari
- hisob tovar qiymatini aks ettirish taqsimlash tulov vositasi funksiyalarini
- to'g'ri javob yo'q

IV. Topshiriqning talabalar tomonidan bajarilishini nazorat qilish, yo'l-yo'riq berish.

V. Topshiriq yechilishining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar

VI. Savol – javoblar

VII. Uyga vazifa

Nazorat uchun savollar

1. Baho deb nimaga aytiladi.
2. Bahoning vazifalari nimalardan iborat
3. Bahoning turlarini ayting
4. Baho nima asosda shakllanadi.
5. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bahoga ta'sir qiluvchi omillar

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz–mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga

mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.

7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremum press, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya"2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.T.: 2009 yil.
14. Xakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Xakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
4. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
5. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
6. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiylashtirish, xususiylashtirish himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
9. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
10. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.

11. Karimov I.A. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so’zi. 2010. 28-yanvar.
12. Karimov I.A. O’zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O’zbekiston, 2011.
13. Murtazayev O., G’aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo’jalik bozorlari. (O’quv qo’llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

14-MASHG’ULOT.QISHLOQ XO’JALIGI YALPI VA TOVAR MAHSULOTLARINI KENGAYTIRILGAN TAKROR ISHLAB CHIQRISH

Reja:

- 14.1.Yalpi mahsulot tushunchasi, uning tarkibi, hisoblash va baholash. Yalpi mahsulotni takror ishlab chiqarish turlari va omillari
- 14.2.Yalpi mahsulotning taqsimlanishi
- 14.3.Tovar mahsulot tushunchasi, tovarlilik darajasi va uni oshirish imkoniyatlari
- 14.4.Tovar mahsulotning sifati, uni yaxshilash va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlari

I. Darsning maqsadi: Qishloq xo’jaligi yalpi mahsuloti tarkibini o’simlikchilikda va chorvachilikda, qishloq xo’jaligida tovarlilik darpajasini aniqlash. Tovar mahsulotini sotish kanallari bo’yicha tarkibini aniqlash. Talabalarni mustaqil fikrlash va xulosa chiqarishga o’rgatiladi.

II. Darsning ta’minoti: Darsda absolyut va nisbiy ko’rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va aloxida olingan xo’jaliklar yillik hisobotlari ma’lumotlari asosida to’ldiriladi va hisoblaniladi.

III. Darsning borishi:

- A) O’tgan darsni so’rash;
- B) Yangi mashg’ulot mavzusini tushuntirish;
- D) Talabalarning mustaqil ishlashi uchun topshiriq.

IV. Topshiriqning mazmunivamaqsadi:

1. Qishloq xo’jaligi yalpi mahsuloti tarkibi aniqlansin.
2. O’simlikchilikda, chorvachilikda va butun qishloq xo’jaligida tovarlilik darajasi aniqlansin.
3. O’simlikchilik va chorvachilikning asosiy mahsulotlari bo’yicha tovarlilik darajasi aniqlansin.
4. Tovar mahsulotini sotish kanallari bo’yicha tarkibi aniqlansin

1 – jadval

Joriy baholarda qishloq xo’jaligi yalpi mahsuloti tarkibi

Tarmoqlar	QiymatimInso’m	Salmog’i
-----------	----------------	----------

1.O'simlikchilikda		
2.Chorvachilikda		
Qishloqxo'jaligibo'yicha		100%

2 – jadval

Qishloq xo'jaligi va tarmoqlar bo'yicha tovarlilik darajasi

Tarmoqlar	Yalpimahsulotqiymatijoriy baholarda, mlnso'm	Tovar mahsulot qiymati joriy baholarda, mlnso'm	Tovarlilikdarajasi, %
1.O'simlikchilikda			
2.Chorvachilikda			
Qishloqxo'jaligibo'yicha			

3 - jadval

O'simlikchilikvachorvachilikasosiy mahsulotlarining tovarlilik darajasi

Mahsulot turlari	Jami ishlabchiqarilgan	Jami sotilgan	Tovarlilikfoizi
1.G'alla tonnada	701399	601186	
2.Paxta tonnada	224402	224402	
3.Sabzavotlar tonnada	577441	517321	
4.Poliz mahsulotlaritonnada	23774	23774	
5.Mevalar tonnada	95385	85126	
6.Uzum tonnada	180928	170632	
7.Sut tonnada	45583	44363	
8.Qoramol go'shtitonnada	13539	12332	
9.Qo'y vaechkilargo'shtitonnada	9865	9123	
10.Parranda go'shtitonnada	8563	8124	
11.Jun tonnada	3256	3256	
12.Tuxum mlndonada	494297	441234	
13.Pillatonnada	2645	2645	

4 – Jadval

O'simlikchilikvachorvachilikmahsulotiningrentabelligi

No	Mahsulot turlari	Sotilgan mahsulotning to'liq tan narxi, so'm	Mahsulot sotishdan kelgan tushum, so'm	Foyda (+) Zarar(-)	Rentablik (+) Zararlilik (-)
1.	G'alla				
2.	Paxta				
3.	Kartoshka				
4.	Sabzavot				
5.	Poliz				
6.	Meva				
7.	Uzum				
	O'simchilikbo'yichajami				
8.	Yirikshoxliqoramol				
9.	Cho'chqago'shti				
10.	Qo'yvaechkigo'shti				
11.	Harxilparrandago'shti				
12.	Sut				
13.	Jun				
14.	Qorako'leri				

15	Asal				
16	Pilla				
	Chorvachilik bo'yicha jami Q/x bo'yicha jami				

V. Test topshiriqlari:

1. Kengaytirilgan takror ishlab chiqarish...

- ishlab chiqarish hajmining yildan-yilga bir xil bosqich bilan o'zgapib, takpoplanib tupishi
- ishlab chiqarish hajmining yildan-yilga o'zgapmasdan takpoplanib, yangilanib tupishi
- ishlab chiqarish hajmining bir necha yil davomida o'zgapib, yangilanib, takpoplanib tupishi
- ishlab chiqarish hajmining to'xtovsiz o'sib bopgani holda takpoplanib tupishi
- to'g'ri javob yo'q.

2. Yalpi maxsulot nima?

- Bir yil davomida korxonada ishlab chiqarilga maxsulotlar hamda ko'rsatilgan xizmatlar qiymatlarining yig'indisidan iborat.
- Yil davomida korxonada ishlab chiqarilga maxsulotlar qiymatlarining yig'indisidan iborat.
- Bir yil davomida korxonada ko'rsatilgan xizmatlar qiymatlarining yig'indisidan iborat.
- Bir necha yil davomida korxonada bshlab chiqarilga maxsulotlar hamda ko'rsatilgan xizmatlar qiymatlarining yig'indisidan iborat.
- Hamma javoblar to'g'ri.

3. Sotilgan maxsulot nima?

- Yalpi maxsulotning sorish uchun ishlab chiqarilgan va uning uchun pul kelib tushgan qismiga sotilgan maxsulot deyiladi.
- Yalpi maxsulotning sorish uchun ishlab chiqarilgan qismiga sotilgan maxsulot deyiladi.
- Yalpi maxsulotning pul kelib tushgan qismiga sotilgan maxsulot deyiladi.
- Yalpi maxsulotning ma'lum bir qismiga sotilgan maxsulot deyiladi.
- To'g'ri javob yo'q.

4. Tovar maxsulot nima?

- Yalpi maxsulotning sorish uchun ishlab chiqarilgan qismiga tovar maxsulot deyiladi.
- Yalpi maxsulotning sorish uchun ishlab chiqarilgan va uning uchun pul kelib tushgan qismiga tovar maxsulot deyiladi.
- Yalpi maxsulotning sorish uchun ishlab chiqarilgan va sotilmay qolgan qismiga tovar maxsulot deyiladi.
- Yalpi maxsulotning pul kelib tushgan qismiga tovar maxsulot deyiladi.
- To'g'ri javob yo'q.

VI. Topshiriqning talabalartomonidan bajarilishini nazorat qilish, yo'l-yo'riq berish

VII. Topshiriq yechilishining asosiy natijalarini bo'yicha xulosavatakliflar

VIII. Savol – javoblar

IX. Uygavazifa

Nazorat uchun savollar

1. Yalpi mahsulot nima va u qanday taqsimlanadi?
2. Tovar mahsulot nima?
3. Tovarlik darajasi qanday aniqlanadi?
4. Yalpi vasof daromadning taqsimlanishi?
5. Tovar mahsulot sifatiga qanday omillarta 'sirko' rsatadi?
6. Tovarlarining raqobatbardoshligini aniqlatadi?

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiy lashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiy lashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlarini kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremum press, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent, "Moliya" 2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent "Fan", 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. T.: 2009 yil.
14. Xakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Xakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.

3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.NSunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
10. Karimov I.A. «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalqso'zi. 2010. 28-yanvar.
11. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
12. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

15-MASHG'ULOT. O'SIMLIKCHILIK TARMOQLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING UMUMIY MUAMMOLARI

Reja:

- 15.1.O'simlikchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.2.O'simlikchilik tarmoqlari iqtisodiyotini o'rganish xususiyatlari
- 15.3.G'allachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.4.G'allachilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari
- 15.6.G'allachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.7.Paxtachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.8.Paxtachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 15.9. G'o'zaning respublikamizda keng tarqalgan turlari:
- 15.10. Paxtachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.11.Kartoshkachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.12.Kartoshkachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 15.13.Kartoshkachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.14.Sabzavotchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.15.Sabzavotchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 15.16.Sabzavotchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.17.Bog'dorchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.18.Bog'dorchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 15.19.Bog'dorchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.20.Uzumchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.21.Uzumchilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 15.22.Uzumchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 15.23.Chorvachilik ozuqa resurslarining xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 15.24. Ozuqa resurslarini ko'paytirish, uning hozirgi axvoli va istiqboli
- 15.25.Ozuqa bazasi tushunchasi va ozuqa einlarining iqtisodiy bahosi
- 15.26. Ozuqa resurslarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

15.1.Mashg'ulot. G'allachilik iqtisodiyoti.

1.Darsning maqsadi: Talabalar g'allachilik iqtisodiga doir ma'ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab, g'allachilikda yuqori hosil yaratish uchun barcha texnologik jarayonlar o'z vaqtida va sifatli o'tkazilishi zarur. Chunki, odatda samaradorlik hosilni yaratish, yig'ib olish bilan bevosita bog'liqdir. Ma'lumki, g'allachilik va uning mahsulotlarining iqtisodiy samaradorligi 1 s. mahsulotining to'liq tannarxi va uni sotish bahosi hamda rentabellik ko'rsatkichlari asosida baholanadi uning samaradorligini aniqlaydilar va mustaqil xulosa chiqarishga yerishadilar.

2.Darsning ta'minioti. Darsda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida to'ldiriladi va hisoblanadi.

3. Darsning borishi.

- A) O'tgan darsni so'rash.
- B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

1. G'allachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
2. G'allachilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari
3. G'allachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Topshiriqning mazmuni

1. G'alla ekinlari maydoni tarkibi aniqlansin.
2. Asosiy g'alla va don, dukkakli ekinlar yalpi hosil va hosildorligi aniqlansin.
3. Tovarlik darajasi aniqlansin.
4. Asosiy (yoki tutash) va yordamchi mahsulotlar o'rtasida xarajatlarni taqsimlash tarkibi, asosiy yoki tutash mahsulotning tannarxi aniqlansin.
5. Asosiy g'alla ekinlari ishlab chiqarishga sarflangan xarajatlarning moddalar bo'yicha tarkibi aniqlansin.
6. Asosiy g'alla ekinlarida mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi aniqlansin.
7. Davlatga sotilgan asosiy g'alla mahsulotining to'la tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabellik aniqlansin.

1-jadval

G'alla ekinlari ekin maydoni va ularning tarkibi.

G'alla ekinlarining tarkibi	Ekin maydoni gektar	Jami ekin maydo-niga nisbatan % hisobida
1. Kuzgi g'alla		
2. Bahorgi g'alla		
3. Don uchun makkajo'xori		
Don uchun makkajo'xorini ham qo'shib, g'alla va don dukkaklilarning hammasi.		100%

2-jadval

Asosiy g'alla va don (dukkakli) ekinlarning yalpi hosili va hosildorligi

Ekin turlari	Yalpi hosil, tonna	Hosildorlik, s/ga
Kuzgi g'alla		
Bahorgi g'alla		
Don uchun akkajo'xori		

3- jadval

Asosiy g'alla va don dukkakli ekinlarning tovarlik darajasini aniqlash.

Mahsulot turlari	Jami ishlab chiqargan asosiy mahsulot, s	Jami sotilgan, s	Tovarlik darajasi, %
1. Jami g'alla 2. Makkajo'xorini ham qo'shib			

4-jadval.

G'alla ekinlari mahsulotlari o'rtasida xarajatlarning taqsimlanishi, 1 s asosiy mahsulotning tannarxi

G'alla ekinlari	Jami xarajat	Asosiy xarajat	Mahsulotlar o'rtasida xarajatlarning taqsimlanishi		1 s asosiy tutash
			Asosiy	Yordamchi	

			Qiymati	Jamiga nisbatan, %da	Qiy mati	Jamiga nisbatan, %da	mahsulotning tannarxi, so'm.
1. Kuzgi							
2. Bahorgi							
3. Don uchun makkajo'xori							

5-jadval

Asosiy g'alla ekinlari ishlab chiqarishga sarflangan jami xarajatlarning moddalar bo'yicha tarkibi (%da kursatilgan summasini aniklang)

G'alla	Jami xarajat, m, Inso m	Shu jumladan			
		Mehnat haqi ajratmalari bilan		Moddiy va boshqa xarajatlar	
		qiymati	Jamiga nisbatan, %da	qiymati	Jamiga nisbatan, %da
1. Kuzgi	1565	14%		86%	
2. Bahorgi	279,5	12%		88%	
3. Don uchun makkajo'xori	633,7	13%		87%	

6-jadval

Asosiy g'alla ekinlarida mehnat unumdorligi va maxsulotning mehnat sig'imi

G'alla ekinlari	Yig'ib olingan asosiy mahsulot, s	Asosiy mahsulotga to'g'ri kelgan bevosita mehnat xarajatlari k/soati.	1s mahsulotga to'g'ri kelgan bevosita mehnat xarajatlari k/soatda.	1k/soatda ishlab chiqarilgan asosiy mahsulot, kg	1k/sga tug'ri kelgan bevosita mehnat haki ajratmalari bilan
1. Kuzgi					
2. Bahorgi					
3. Don uchun makkajo'xori					

7-jadval

Sotilgan asosiy mahsulotlarning to'la tannarxi, o'rtacha baholari va rentabelligi

Mahsulot turlari	1s. mahsulotning to'la tannarxi, so'm	1s. mahsulotning o'rtacha sotish bahosi, so'm	1s. ga Foyda(+), zarar(-), so'm	Rentabellik darajasi, %
1. Jami g'alla va don dukkakililar				

Shu jumladan:				
A) bug'doy				
B) makkajo'xori				
V) arpa				

4. Birlamchi hisob ma'lumotlari asosida tahlil qilinsin.
5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.
6. Savol-javoblar.
7. Uyga vazifa.

15.2-Mashg'ulot. Paxtachilik iqtisodiyoti.

1. Darsning maqsadi: Talabalar paxtachilik iqtisodiga doir ma'ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab, demak, yuqori hosil yaratish uchun barcha texnologik jarayonlar o'z vaqtida va sifatli o'tkazilishi zarur. Chunki, odatda samaradorlik hosilni yaratish, yig'ib olish bilan bevosita bog'liqdir.

2. Darsning ta'minoti. Darsda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida to'ldiriladi va hisoblanadi.

3. Darsning borishi.

- A) O'tgan darsni so'rash.
- B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

1. Paxtachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
2. Paxtachilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari
3. Paxtachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Topshiriqning mazmuni

1. G'o'za-beda almashlab ekishdagi asosiy ekinlarning tarkibi va hosildorligi aniqlansin.
2. Paxtachilikning asosiy va yordamchi mahsulotlari o'rtasida xarajatlarni taqsimlab 1 s paxtani tannarxini aniqlansin.
3. Paxta ishlab chiqarishga sarflangan jami xarajatlarning moddalar bo'yicha tarkibi o'rganilsin.
4. Paxtachilikda mehnat unumdorligi va maxsulotning mehnat sig'imi aniqlansin.
5. 1 s paxtaning to'la tannarxini, o'rtacha bahosi va rentabelligi aniqlansin.

1-jadval

Xo'jalikda asosiy almashlab ekiladigan ekinlarning tarkibi va hosildorligi

Ekinlar	Ekin maydoni		1 gektardan ho-sildorlik, s/ga
	gektar	jamiga nis-batan, % da	
1. G'o'za			
2. Ko'p yillik o'tlar			
3. Pichan uchun bir yillik o'tlar			
Jami:			-

2-jadval

Paxtachilikning asosiy va yordamchi mahsulotlari o'rtasidagi xarajatlarning taqsimlanishi

Ko'rsatkichlar	qiymati
1. Jami xarajat	
2. Asosiy mahsulot miqdori, s	
Shu jumladan:	
3. 1 s paxtaning tannarxi	

3-jadval

Paxtachilikda jami xarajatlarning moddalar bo'yicha tarkibi

Ko'rsatkichlar	miqdori	Jamiga nisbatan %	1 s paxtaga, so'm
Jami xarajat			
Shu jumladan :			
a) Mehnat haqi ajratmalar bilan			
b) Moddiy va boshqa xarajatlar			

4-jadval

Paxtachilikda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi

Ko'rsatkichlar	miqdori
1. Ishlab chiqarilgan paxta xom ashyosi s ,da	
2. Paxta hosildorli ashyosining qiymati (joriy baholarda)	
3. Paxta ishlab chiqarishga ketgan bevosita mehnat xarajatlari, k/soat.	
4. 1 s paxta xom ashyosiga ketgan mehnat xarajati k/soati	
5. 1 k/soatga to'g'ri kelgan	
a) natura shaklidagi paxta xom ashyosi, kg	
b) paxta xom ashyosini qiymati, so'm	
6. 1k/soatiga to'g'ri kelgan mehnat haqi ajratmalari bilan, so'm	

5-jadval

1 sentner paxtaning to'la tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabellik

Ko'rsatkichlar	miqdori
1. 1 s paxta xom ashyosining to'la tannarxi, so'm	
2. Davlatga sotilgan 1 s paxta xom ashyosining o'rtacha bahosi, so'm	
3. Foyda (+), zarar (-), 1 s paxtaga, so'm	
4. Rentabellik darajasi %	

5-jadval

Tuman fermer xo'jaligi paxtachilik tarmog'ining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarining o'zgarishi

№	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	2014 yil	2015 yil	2015yilda 2014yilga nisbatan o'zgarishi	
					mikdoriy, +/-	nisbiy, %

1.	Ekin maydoni	Ga				
2.	Hosildorlik	s/ga				
3.	Yalpi hosil	s/da				
4.	Jami harajatlar	ming so'm				
5.	Yalpi daromad	ming so'm				
6.	Yalpi foyda	ming so'm				
6.	1s maxsulotni tannarxi	ming so'm				
7.	Sotish bahosi	ming so'm				
	-sotishdan foyda	ming so'm				
	1 ga harajat	ming so'm				
	- yerdan daromad	ming so'm				
	- yerdan foyda	ming so'm				
8.	Rentabellik (+), zararlilik (-) darajasi	%				

6-jadval

Yalpi foydani taxlil etish uchun zarur bulgan tuman fermer xo'jaliklari ma'lumotlari

№	Kursatkichlar	ulchov birligi	2014 yil	2015yil	2015 yilda 2014 yilga nisbatan uzgarishi	
					mikdoriy, +/-	nisbiy, %
1.	Sotilgan paxta	s				
2.	Jami harajat	mln sum				
3.	Jami daromad	mln um				
4.	Foyda	mln sum				
5.	1 s. paxta tannarxi	ming sum				
6.	1 s. paxta sotish baxosi	ming sum				
7.	1 s. paxtadan olingan foyda	ming sum				

7- jadval

Paxtachilikda mehnat unumdorligi uchun daslabki ma'lumotlar

№	Ko'rsatkichlar	2014 yil	2015 yil	2015 yil 2014 yilga nisbatan	
				mutloq, (+,-)	nisbiy, %
1	Ekin maydoni, ming/ ga				
2	Yalpi xosil, s /ga				
3	Mehnat sarfi, ming kishi-soat hisobiga				
4	1 ga ekin maydoni hisobiga to'g'ri keladigan mehnat sarfi, kishi-soat				
5	1 ga ekin maydoni hisobiga olingan hosil, s/ga				
6	1 kishi-soat hisobiga yetishtirilgan paxta, kg				

4. Birlamchi hisob ma'lumotlari asosida tahlil qilinsin.

5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.

6. Savol-javoblar.

7. Uyga vazifa.

15.3. Mashg'ulot. Kartoshkachilik iqtisodiyoti.

1. Darsning maqsadi: Talabalar kartoshkachilik iqtisodiga doir ma'ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab, ammo ko'pchilik dehqon va fermer xo'jaliklarida 1s kartoshka o'rtacha to'liq tannarxining ko'tarilishi kuzatilmoqda. Bunday hol asosan qaysi baholarining keskin oshishi hisobiga sodir bo'layotganligini aniqlash.

2. Darsning ta'minoti. Darsda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida to'ldiriladi va hisoblanadi.

3. Darsning borishi.

- A) O'tgan darsni so'rash.
- B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

1. Kartoshkachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
2. Kartoshkachilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari
3. Kartoshkachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Topshiriqning mazmuni

1. Kartoshka ekin maydonining jami ekin maydonlaridagi salmog'i va hosildorligi aniqlansin.
2. Kartoshkachilikning asosiy va yordamchi mahsulotlari o'rtasida xarajatlarning taqsimlanishi tarkibi va 1 s. asosiy mahsulotning tannarxi aniqlansin.
3. Kartoshka ishlab chiqarishda jami xarajatlarning moddalari bo'yicha tarkibi aniqlansin.
4. Kartoshkachilikda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi aniqlansin.
5. Sotilgan kartoshkaning to'liq tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi aniqlansin.
6. Kurs ishi tematikasi bo'yicha jadvallar

1-jadval

Kartoshka ekin maydonining jami ekin maydonlaridagi salmog'i va hosildorligi

Ekin turi	Ekin maydoni		Hosildorlik, s/ga
	Gektar	Jamiga nisbatan, %	
Kartoshka			
Jami		100	

2-jadval

Kartoshkachilikda xarajatlarning tarkibi va 1 s. asosiy mahsulotning tannarxi

Ekin turi	Jami xarajat, mln so'm	Asosiy mahsulot miqdori, s.	Mahsulotga olib borilgan xarajatlar				1 s. Asosiy mahsulotning tannarxi
			Asosiy		yordamchi		
			mln so'm	jamiga nisbatan, %	mln so'm	jamiga nisbatan, %	
Kartoshka							

3-jadval

Kartoshka ishlab chiqarishda jami xarajatlarning moddalari bo'yicha tarkibi

Ekin turi	Jami xarajat,	Asosiy mahsulot miqdori, s.	Shu jumladan		1 s. asosiy mahsulotga, so'm
			Mehnat haqi ajratmalari bilan	Moddiy va boshqa sarflar	

	mln so'm		mln so'm	jamiga nisbatan, %	mln so'm	jamiga nisbatan, %	Mehnat haqi ajratmalar i bilan	Moddiy va boshqa sarflar
Kartoshka								

4-jadval

Kartoshkachilikda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi

Ekin turi	Yalpi olingan hosil, s.	1 s mahsulotga sarflangan bevosita mehnat xarajatlari, so'mda	1 sentner mahsulotga to'g'ri kelgan bevosita mehnat xarajatlari, k/soat	1 k/soati-ga ishlab chiqaril-gan asosiy mahsulot, kg
Kartoshka				

5-jadval

Sotilgan kartoshkaning to'liq tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi

Mahsulot turi	1 sentnerning to'liq tannarxi, so'm	1 sentnerning o'rtacha sotish bahosi	1 sentnerga foyda(+), zarar (-), so'm	Rentabellik (+), zararlik (-), %
Kartoshka				

6-jadval

Tuman fermer xo'jaligi kartoshkachilik tarmog'ining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarining o'zgarishi

№	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	2014 yil	2015 yil	2015yilda 2014yilga nisbatan o'zgarishi	
					mikdoriy, +/-	nisbiy, %
1.	Ekin maydoni	ga				
2.	Hosildorlik	s/ga				
3.	Yalpi hosil	s/da				
4.	Jami harajatlar	ming so'm				
5.	Yalpi daromad	ming so'm				
6.	Yalpi foyda	ming so'm				
6.	1s mahsulotni tannarxi	ming so'm				
7.	Sotish bahosi	ming so'm				
	-sotishdan foyda	ming so'm				
	1 ga harajat	ming so'm				
	- yerdan daromad	ming so'm				
	- yerdan foyda	ming so'm				
8.	Rentabellik (+), zararlik (-) darajasi	%				

7-jadval

Yalpi foydani taxlil etish uchun zarur bulgan tuman fermer xo'jaliklari ma'lumotlari

№	Kursatkichlar	ulchov birligi	2014 yil	2015 yil	2015 yilda 2014 yilga nisbatan uzgarishi	
					mikdoriy, +/-	nisbiy, %
1.	Sotilgan kartoshka	s				
2.	Jami harajat	mln sum				
3.	Jami daromad	mln um				

4.	Foyda	mln sum				
5.	1 s. kartoshka tannarxi	ming sum				
6.	1 s. kartoshka sotish baxosi	ming sum				
7.	1 s. kartoshkadan olingan foyda	ming sum				

8- jadval

Kartoshkachilikda mehnat unumdorligi uchun daslabki ma'lumotlar

№	Ko'rsatkichlar	2014 yil	2015 yil	2015 yil 2014 yilga nisbatan	
				mutloq, (+,-)	nisbiy, %
1	Ekin maydoni, ga				
2	Yalpi xosil, s /da				
3	Mehnat sarfi, ming kishi-soat hisobiga				
4	1 ga ekin maydoni hisobiga to'g'ri keladigan mehnat sarfi, kishi-soat				
5	1 ga ekin maydoni hisobiga olingan hosil, s/ga				
6	1 kishi-soat hisobiga yetishtirilgan kartoshka, kg				

4. Birlamchi hisob ma'lumotlari asosida tahlil qilinsin.

5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.

6. Savol-javoblar.

7. Uyga vazifa.

15.4.Mashg'ulot. Sabzavotchilikning samaradorligini oshirish imkoniyatlari

1.Darsning maqsadi: Talabalar Sabzavotchilik iqtisodiga doir ma'ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab, ammo ko'pchilik dehqon va fermer xo'jaliklarida 1s sabzavotning o'rtacha to'liq tannarxining ko'tarilishi kuzatilmoqda. Bunday hol asosan qaysi baholarining keskin oshishi hisobiga sodir bo'layotganligini aniqlash.

2.Darsning ta'minoti. Darsda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida to'ldiriladi va hisoblanadi.

3. Darsning borishi.

A) O'tgan darsni so'rash.

B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.

D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

1. Sabzavotchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

2. Sabzavotchilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari

3. Sabzavotchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Topshiriqning mazmuni

1.Sabzavot ekin maydonining jami ekin maydonlaridagi salmog'i va hosildorligi aniqlansin.

2.Sabzavotchilikning asosiy va yordamchi mahsulotlari o'rtasida xarajatlarning taqsimlanishi tarkibi va 1 s. asosiy mahsulotning tannarxi aniqlansin.

3.Sabzavot ishlab chiqarishda jami xarajatlarning moddalari bo'yicha tarkibi aniqlansin.

4.Sabzavotchilikda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi aniqlansin.

5.Sotilgan sabzavotning to'liq tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi aniqlansin.

1-jadval

Sabzavot ekin maydonining jami ekin maydonlaridagi salmog'i va hosildorligi.

Ekin turi	11. Ekin maydoni		Hosildorlik, s/ga
	12.		
	13. Gektar	Jamiga nisbatan, %	
4.Ochiq turdagi			
5.Yopiq turdagi			
Jami		100	

2-jadval

Sabzavotchilikning asosiy va yordamchi mahsulotlari o'rtasida xarajatlarning taqsimlanishi tarkibi va 1 s. asosiy mahsulotning tannarxi

Ekin turi	Ja-mi xarajat, ming so'm	Asosiy mahsulot miqdori, s.	Mahsulotga olib borilgan xarajatlarning taqsimlanishi				1 s. asosiy mahsulotning tannarxi, so'm
			Asosiy		yordamchi		
			miqdori	jamiga nisbatan, %	miqdori	jamiga nisbatan, %	
Ochiq turdagi							
Yopiq turdagi							

3-jadval

Sabzavot ishlab chiqarishda jami xarajatlarning moddalari bo'yicha tarkibi

Ekin turi	Ja mi xarajat, ming so'm	Asosiy mahsulot miqdori, s.	Shu jumladan				1 s. asosiy mahsulotga, so'm	
			Mehnat haqi ajratmalari bilan		Moddiy va boshqa sarflar		Mehnat haqi ajratmalari bilan	Moddiy va boshqa sarflar
			miqdori	jamiga nisbatan, %	Miqdori	jamiga nisbatan, %		
Ochiq turdagi								
Yopiq turdagi								

4-jadval

Sabzavotchilikda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi

Ekin turi	Yig'ishtirilgan asosiy mahsulot, s.	Asosiy mahsulotga sarflangan bevosita mehnat xarajatlari, ming k/soatda	1sentner. mahsulotga to'g'ri kelgan bevosita mehnat xarajatlari, k/soat	1 k/soati-ga ishlab chiqarilgan asosiy mahsulot, kg	1 k/soatiga to'g'ri kelgan mehnat haqi ajratmalari bilan
Ochiq turdagi					

Yopiq turdagi					
---------------	--	--	--	--	--

5-jadval

Sotilgan sabzavotning to'liq tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi

Mahsulot turi	1 sentner-ning to'liq tannarxi, so'm	1 sentner-ning o'rtacha sotish bahosi, so'm	1 sentnerga foyda(+), zarar (-), so'm	Rentabellik (+),zararlik (-),%
Ochiq turdagi				
Yopiq turdagi				

4. Birlamchi hisob ma'lumotlari asosida tahlil qilinsin.

5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.

6. Savol-javoblar.

7. Uyga vazifa.

15.5.Mashg'ulot.Bog'dorchilikning samaradorligini oshirish imkoniyatlari

1.Darsning maqsadi: Talabalar bog'dorchilik iqtisodiga doir ma'ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab,bog'dorchilik tovar mahsulotlarining rentabelligi keyingi yillarda bozor iqtisodiyoti qonunlari talablari darajasida tashkil topadi. Bu ko'rsatkich asosan sotish baholarining nisbatan oshishi hisobiga erishilgan. Ko'pchilik xo'jaliklarda yildan-yilga 1 s mevaning tannarxining ko'tarilishi kuzatilmoqda bu jarayon nimani xisobidan sodir bo'layotganligini aniqlash.

2.Darsining ta'minoti. Darsda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida to'ldiriladi va hisoblanadi.

3. Darsning borishi.

A) O'tgan darsni so'rash.

B) Yangi mashg'ulot mavzsini tushuntirish.

D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

1. Bodorchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

2. Bodorchilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari

3. Bodorchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Topshiriqning mazmuni

1.Mevachilik va rezavor mevachilikda hosildorlik va 1 s. asosiy mahsulot tannarxi aniqlansin.

2.Meva va rezavor meva ishlab chiqarishda jami xarajatlarning moddalari bo'yicha tarkibi aniqlansin.

3.Mevachilik va rezavor mevachilikda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi aniqlansin.

4.Sotilgan meva va rezavor mevalarning to'liq tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi aniqlansin.

1-jadval

Meva va rezavorchilikda hosildorlik va 1 s. asosiy mahsulot tannarxi

Ekin nomi	Yil oxiridagi bog'lar maydoni, ga	Shu jumladan hosilga kirgan bog'lar		1 gektaridan hosildorlik, s/ga	1 s. maxsulotning tannarxi, so'm
		gektar	Jamiga nisbatan %.		
Mevalar va rezavorlar					

2-jadval

Meva va rezavor ishlab chiqarishda jami xarajatlarning moddalari bo'yicha tarkibi

	Jami xarajat, m'm	Asosiy maxsulot miqdori, s.	Shu jumladan				1 s. asosiy mahsulotga, so'm	
			Mehnat haqi ajratmalari bilan		Moddiy va boshqa sarflar		Mehnat haqi ajratmalari bilan	Moddiy va boshqa sarflar
			Miqdori	jamiga nisbatan, %	Miqdori	jamiga nisbatan, %		
va								

3-jadval

Mevachilik va rezavor mekachilikda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi

Mahsulot turi	Yig'ishtirilgan asosiy mahsulot, s.	Asosiy mahsulotga sarflangan bevosita mehnat xarajatlari, k/soati	1 sentner mahsulotga to'g'ri kelgan bevosita mehnat xarajatlari, k/soat	1 k/soati-ga ishlab chiqarilgan asosiy mahsulot, kg	1 k/soati-ga bevosita mehnat haqi ajratmalari bilan
Mevalar va rezavorlar	1				

4-jadval

Sotilgan meva va rezavor mevalarning to'liq tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi

Mahsulot turi	1 sentnerning to'liq tannarxi, so'm	1 sentner-ning o'rtacha sotish bahosi, so'm	1 sentnerga foyda(+), zarar (-), so'm	Rentabellik (+), zararlik (-), %
Mevalar va rezavorlar				

4. Birlamchi hisob ma'lumotlari asosida tahlil qilinsin.
5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.
6. Savol-javoblar.
7. Uyga vazifa.

15.6. Mashg'ulot. Tokchilikning samaradorligini oshirish imkoniyatlari

1. Darsning maqsadi: Talabalar tokchilik iqtisodiga doir ma'ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab, tokchilik tovar mahsulotlarining rentabelligi keyingi yillarda bozor iqtisodiyoti qonunlari talablari darajasida tashkil topadi. Bu ko'rsatkich asosan sotish baholarining nisbatan oshishi hisobiga erishilgan. Ko'pchilik xo'jaliklarda yildan-yilga 1 s tokning tannarxining ko'tarilishi kuzatilmoqda. sodir bo'layotganligini aniqlash.

2. Darsning ta'minoti. Darsda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida to'ldiriladi va hisoblanadi.

3. Darsning borishi.

- A) O'tgan darsni so'rash.
- B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

- 1. Tokchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 2. Tokchilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari

3. Tokchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Topshiriqning mazmuni

- 1. Tokchilikda hosildorlik va 1 s. asosiy mahsulot tannarxi aniqlansin.
- 2. Uzum ishlab chiqarish xarajatlarining moddalar bo'yicha tarkibi aniqlansin.
- 3. Uzum ishlab chiqarishda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi aniqlansin.
- 4. Sotilgan uzumning to'liq tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi aniqlansin.

5. Kurs ishi bo'yicha topshiriqlar

1-jadval

Tokchilikda hosildorlik va 1 s. asosiy mahsulot tannarxi

Ekin nomi	Yil oxiridagi tokzorlar maydoni, ga	Shu jumladan hosilga kirgan tokzorlar		1 gektaridan hosildorlik, s/ga	1 s. mahsulotning tannarxi, so'm
		Gek-tar	jamiga nisbatan %.		
Uzumchilik					

2-jadval

Uzum ishlab chiqarish xarajatlarining moddalar bo'yicha tarkibi

Mahsulot turi	Jami xarajat, ml. so'm	Olingan mahsulot miqdori, s.	Shu jumladan				1 s. asosiy mahsulotga, so'm	
			Mehnat haqi ajratmalari bilan		Moddiy va boshqa sarflar		Mehnat haqi ajratmalari bilan	Moddiy va boshqa sarflar
			so'm	Jamiga nisbatan, %	so'm	jamiga nisbatan, %		

Uzumchilik	6							
------------	---	--	--	--	--	--	--	--

3-jadval

Uzum ishlab chiqarishda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi

Mahsulot turi	Olingan mahsulot, s.	Asosiy mahsulotga sarflangan bevosita mehnat xarajatlari, k/soati	1sentner mahsulotga to'g'ri kelgan bevosita mehnat xarajatlari, k/soat	1 k/soati-ga ishlab chiqaril-gan asosiy mahsulot,kg	1k/soati ga bevosita mehnat haqi ajratmalari bilan
Uzumchilik					

4-jadval

Sotilgan uzumning to'liq tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi

Mahsulot turi	1 sentnerning to'liq tannarxi, so'm	1 sentnerning o'rtacha sotish bahosi, so'm	1 sentnerga foyda(+), zarar (-), so'm	Rentabellik (+),zararlik (-),%
Uzumchilik				

5-jadval

Tuman fermer xo'jaligi uzumchilik tarmog'i asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarining o'zgarishi

№	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	2013 yil	2014 yil	2015 yil	2015 yilda 2013 yilga nisbatan o'zgarish	
						+/-	%
1	Yer maydoni	Ga					
2	Hosildorlik	s/ga					
3	Yalpi hosil	Tonna					
4	Jami daromad	mln so'm					
5	Jami xarajatlar	mln so'm					
6	Yalpi foyda	mln so'm					
7	1 birlik mahsulot						
	Sotish bahosi	so'm/s					
	Tannarxi	so'm/s					
	Foyda	so'm/s					
8	1 ga yer hisobiga						
	Daromad	ming so'm					
	Xarajat	ming so'm					
	Foyda	ming so'm					
9	Rentabellik darajasi	%					

6-jadval

Ishtixon tuman fermer xo'jaligida yalpi foydaning dinamikasi

No	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	2014 yil	2015 yil	o'zgarishi, +/-
1.	Sotilgan uzum	s			
2.	1 s. uzum sotish bahosi	so'm			
3.	1 s. uzum tannarxi	so'm			
4.	1 s. uzumdan olingan foyda	so'm			
5.	Yalpi foyda	mln so'm			

7-jadval

Ishtixon tuman fermer xo'jaliklarida uzum yetishtirish tannarxi o'zgarishi tahlili.

	Ko'rsatkichlar	ulchov birligi	2014 yil	2015 yil	2015 yilda 2014 yilga nisbatan o'zgarishi	
					+/-	%
1.	Jami ekin maydoni	ga				
2.	Yalpi mahsulot	s				
3.	Jami xarajat	mln.so'm				
4.	Shu jumladan: 1 ga qilingan harajat	ming so'm				
5.	1 s uzumning tannarxi	ming so'm				

10- jadval

Ishtixon tuman fermer xo'jaliklarida uzum ishlab chiqarish rentabelligi dinamikasi.

T/R	Ko'rsatkichlar	Yillar		2015 yil 2014 yilga nisbatan o'zgarishi	
		2014	2015	+,-	%
1	Uzumni sotishdan tushgan tushum mln so'm				
2	Jami qilingan xarajat, mln so'm				
3	Yalpi foyda mln so'm				
4	shu jumladan: 1s sotish bahosi, ming so'mda				
-	tannarxi ming so'mda				
-	foydasini ming so'mda				
7	Ishlab chikarish rentabelligi, %				

5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.

6. Savol-javoblar.

7. Uyga vazifa.

15.7. Mashg'ulot. Ozuqabop ekinlar samaradorligini oshirish imkoniyatlari.

1. Darsning maqsadi: Talabalar Oziqabop ekinlarning iqtisodiga doir ma'ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab, oziqa ekinlar yetishtirish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini o'rganib chiqishdan iborat.

2. Darsining ta'minoti. Darsda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida to'ldiriladi va hisoblanadi.

3. Darsning borishi.

- A) O'tgan darsni so'rash.
- B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

1. Oziqabop ekinlarni xalq xo'jaligidagi ahamiyati
2. Oziqabop ekinlarni rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari
3. Ozuqa resurslarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Topshiriqning mazmuni

1. Har bir gektar ozuqa ekinidan chiqadigan ozuqa birligi va hazm bo'luvchi protein miqdori aniqlansin.
2. Ozuqa birligi va protein tannarxi va suliga nisbatan baholansin.

Topshiriq sharti

Ozuqa ekinlari iqtisodiy samaradorligini taqqoslama baholash uchun kompleks ko'rsatkichlardan foydalaniladi: 1 ga dan chiqadigan ozuqa birligi va hazm bo'luvchi protein, 1 kishi/soatiga to'g'ri keladigan ozuqa va proteyin birligi, alohida ozuqalarning suliga nisbatan taqqoslama baholari indeksi.

Ozuqa maydonining 1 ga idan chiqadigan ozuqa birligi va hazm bo'luvchi protein asosiy va qo'shimcha mahsulotlar hosildorligini sentner hisobidagi ozuqa birligi va o'zlashtiriladigan proteyin miqdoriga ko'paytirilib aniqlanadi. Aloxida ozuqa turlari bo'yicha ozuqa va proteyin birligining tannarxi xarajatlarni ozuqa va proteyin birligiga aylantirilgan 1 ga dan olingan hosildorlikka bo'lib aniqlanadi. Alohida ozuqalarning suliga nisbatan taqqoslama baholari indeksi alohida ekinlarning ozuqa va proteyin birligidagi hosildorligini, xuddi shu birlikdagi sulining hosildorligiga bo'lib aniqlanadi.

1-jadval

Ozuqa ekinlarini iqtisodiy baholash ko'rsatkichlarini hisoblash uchun birlamchi ma'lumotlar

Ozuqa turlari	O'rtacha hosildorlik, s/ga.	1 kg. ozuqada mujassamlashgan		1 gektarga sarflangan xarajatlar, so'm
		Ozuqa birligi	O'zlashtiriladigan	

					proteyin, gr		jami	sh.j. asosiy maxsu- lotga
			aso- siy	qo'- shim- cha	aso- siy	qo'- shim- cha		
	aso- siy	qo'- shim- cha	aso- siy	qo'- shim- cha	aso- siy	qo'- shim- cha		
Kuzgi va bahorgi arpa								
Don uchun makka								
Suli								
Silos uchun makka								
Ozuqali ildizmevalar								
Ildiz mevali ozuqa								
Poliz ozuqalari								
Joriy yildagi o'tlar: a)pichanga b)shirali ozuqaga								
Ko'p yillik o'tlar: a) pichanga b)shirali ozuqaga								

2-jadval

Ozuqa birligi va protein tannarxi va suliga nisbatan baholash

Ekinlar	1 gektar ga jami qilingan xarajatlari, ming so'm.	1s. Ozuqa Birligining tannarxi rejada so'm	1kg o'zlashtiriladigan proteyin ning tannarxi, so'm	Tannarxi suliga nisbatan,%	
				1 s ozuqa birligi	1 kg Protein
Kuzgi va bahorgi arpa					
Don uchun makka					

Suli					
Silos uchun makka					
Ildizmevali ozuqa					
Qand lavlagi					
Poliz ozuqalari					
Bir yillik o'tlar:					
a)pichanga					
b)shirali ozuqaga					
Ko'p yillik o'tlar: a)pichanga b)shirali ozuqaga					

4. Birlamchi hisob ma'lumotlari asosida tahlil qilinsin.

5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.

6. Savol-javoblar.

7. Uyga vazifa.

Nazorat uchun savollar

1. O'cimlikchilikning ahamiyati, asosiy tarmoqlari qaysilar?
2. G'allachilikning ahamiyati, rivojlanishi darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?
3. Paxtachilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?
4. Kartoshkachilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?
5. Sabzavotchilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?
6. Bog'dorchilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?
7. Uzumchilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?
8. Ozuqa ekinlarining ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar ?
9. O'simlikchilik rentabelligiga ta'sir qiluvchi omillar qaysilar?

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil

2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz–mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular.T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik.-T.: Eksteremum press, 2011.
10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent , “Moliya”2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent “Fan”, 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.T.: 2009 yil.
14. Xakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Xakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertain. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.

5. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
6. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'grisida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
9. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
10. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizasiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
11. Karimov I.A. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so'zi. 2010. 28-yanvar.
12. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
13. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>
<http://www.ziyonet.uz>
http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html
<http://www.ref.uz>
<http://www.stat.uz>
<http://www.mf.uz>
<http://www.agro.uz>
<http://www.mintrud.uz>
<http://www.mfer.uz>
<http://www.mineconomy.uz>

16-MASHG'ULOT. CHORVACHILIK TARMOQLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING UMUMIY MASALALARI

Reja:

- 16.1. Chorvachilikning xalq xo'jaligudagi ahamiyati
- 16.2. Chorvachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 16.3. Chorvachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 16.4. Qoramolchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 16.5. Qoramolchilikning intensiv rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 16.6. Qoramolchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 16.7. Qo'ychilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 16.8. Qo'ychilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 16.9. Qo'ychilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 16.10. Parrandachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 16.11. Parrandachilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 16.12. Parrandachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

- 16.13. Pillachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 16.14. Pillachilikning rivojlanishi hozirgi axvoli va istiqboli
- 16.15. Pillachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 16.16. Baliqchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 16.17. Baliqchilikning rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqboli
- 16.18. Baliqchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari
- 16.19. Asalarichilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 16.20. Asalarichilikning rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqboli
- 16.21. Asalarichilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Mashg'ulot. Chorvachilik tarmoqlari samaradorligini oshirishning umumiy muammolari.

1. Darsning maqsadi: Talabalar Chorvachilik iqtisodiga doir ma'ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab, chorvachilik samaradorligini oshirish imkoniyatlarini o'rganib chiqishdan iborat.

2. **Darsning ta'minoti.** Darsda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida to'ldiriladi va hisoblanadi.

3. Darsning borishi.

- A) O'tgan darsni so'rash.
- B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

- 1. Chorvachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
- 2. Chorvachilikni rivojlanishi, hozirgi ahvoli va istiqbollari
- 3. Chorvachilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Topshiriqning mazmuni

- 1. Hayvonlarning shartli bosh tarkibini aniqlansin.
- 2. Hayvon turlari bo'yicha shartli boshga yillik yem-xashak sarfi aniqlansin.
- 3. Chorvachilik mahsulotlarini sotishdan olingan pul tushumi tarkibi aniqlansin.

1-jadval

Hayvonlarning shartli bosh soni

Hayvon turlari	Yil oxiridagi soni	Hayvonlarni shartli boshga aylantiriladigan yiriklash-tirilgan koef-fisientlari	Shartli bosh soni	Jamiga nisbatan % da
Yirik shoxli qoramollar Qo'y va echkilar Parrandalar Cho'chqalar Otlar				
Jami				100

Shartli hayvon va parrandalarga sarflangan yillik ozuqa birligi aniqlansin

<i>Hayvon turlari</i>	Shartli bosh soni	Jami ozuqa birligi, s	Shu jumladan bir shartli boshga, s
Y.Sh.Q. Qo'y va echkilar Parrandalar Cho'chqalar Otlar			

Mahsulot sotishdan olingan pul tushumining tarkibi

Tarmoqlar	Mahsulot sotishdan kelgan pul tushumi, ming so'm	Jamiga nisbatan, % da
Qoramolchilik Qo'ychilik va echkichilik Parrandachilik Cho'chqalar Ipakchilik Chorvachilikning boshqa turlari		
Chorvachilik bo'yicha jami		

4. Birlamchi hisob ma'lumotlari asosida tahlil qilinsin.

5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.

6. Savol-javoblar.

7. Uyga vazifa.

16.1.Mashg'ulot. Qoramolchilik samaradorligini oshirish imkoniyatlari

1.Darsning maqsadi: Talabalar Qoramolchilik iqtisodiga doir ma'ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab, qoramolchilik samaradorligini oshirish imkoniyatlarini o'rganib chiqishdan iborat.

2.**Darsining ta'minoti.** Darsda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida to'ldiriladi va hisoblanadi.

3. **Darsning borishi.**

A) O'tgan darsni so'rash.

B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.

D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

1. Qoramolchilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

2. Qoramolchilikni rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari

3. Qoramolchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Topshiriqning mazmuni

1.Qoramol jami bosh soniga nisbatan uning tarkibi aniqlansin.

2.Alohida guruxdagi yirik shoxli qoramollarning o'rtacha tirik vazni va qiymati, sotib olingan bir bosh molning qiymati aniqlansin.

3. Qoramolchilikning asosiy mahsulotlarini sotishdan kelgan pul tushumi tarkibi aniqlansin.
4. Go'sht va sut yo'nalishiga ixtisoslashgan qoramolchilikning yordamchi va qo'shimcha mahsulotlari o'rtasida jami xarajatlarning taqsimlanishi tarkibi aniqlansin
5. Go'sht va sut yo'nalishiga ixtisoslashgan qoramolchilikda jami xarajatlarning moddalar bo'yicha taqsimlanishi o'rganilsin.
6. Qoramolchilikda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi aniqlansin.
7. Bir bosh sigirga va tarkibiy boshga to'g'ri kelgan qoramolchilik mahsuloti aniqlansin.
8. Qoramolchilik mahsuldorligining asosiy ko'rsatkichlari o'rganilsin
9. Sotilgan mahsulotning to'la tannarxi o'rtacha bahosi va rentabelligi aniqlansin
10. Shartli bosh yirik shoxli qoramolga, 1 s sutga va tirik vaznining qo'shimcha o'sishiga sarflangan ozuqa aniqlansin

1-jadval

Yirik shoxli qoramollar poda tarkibi

Mollar guruhi	Yil boshiga, bosh	Jamiga nisbatan %da	Yil oxiriga, bosh	Jamiga nisbatan
Sigirlar				
G'unajinlar				
2 yoshdan katta tanalar				
2 yoshgacha bo'lgan yosh mollar				
Buzoqlar				
Jami yirik shoxli		100%		100%

2-jadval

Alohida guruxdagi yirik shoxli qoramollarning o'rtacha tirik vazni va qiymati, sotib olingan bir bosh molning qiymati

Mol guruhlari	1 bosh molning o'rtacha tirik vazni, kg	1 bosh molning qiymati, so'm
Sigirlar		
Buqalar		
G'unajinlar		
2 yoshdan oshgan yosh mollar		

3 – jadval

Qoramolchilikning asosiy mahsulotlarini sotishdan kelgan pul tushumi tarkibi

<i>Qoramolchilik mahsulotlari</i>	Mahsulot sotishdan kelgan tushum, ming so'm	Jamiga nisbatan, %
Go'sht uchun sotilgan tirik vazni		
Nasl uchun sotilgan va boshqa sotuvlar tirik vaznida		
Sut		
Jami :		

4 – jadval

Go'sht va sut yo'nalishiga ixtisoslangan qoramolchilikning yordamchi va qo'shimcha mahsulotlari o'rtasida jami xarajatlarining taqsimlanishi

Ko'rsatkichlar	Sut ga (90%)			Buzoqqa(10%)		
	Summasi so'm	Jami nisbatan % da	1s (bosh) ga so'm	Summasi so'm	Jami nisbatan % da	1 boshga so'm
Jami xarajat ming so'm (125400) Jami hara-jatdan o'tkazilgan :						

5-Jadval

Go'sht va sut yo'nalishiga ixtisoslashgan qoramolchilikda jami xarajatining moddalar bo'yicha taqsimlanishi.

Qoramolchilik yo'nalishlari	Jami xarajatlari, ming so'm	Shu jumladan:			
		Mehnat haqi ajratmalar		Moddiy va boshqa xarajat	
		miqdori	Jamiga nisbatan % da	miqdori	Jamiga nisbatan % da
Sut			25%		75%
Go'sht			22%		78%

6-jadval

Qoramolchilikda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi

Mahsulot turlari	Ishlab chiqarilgan mahsulot, s	Asosiy ma'lumotga to'g'ri kelgan bevosita mehnat xarajatlari, k/s	1 s ga sarflangan bevosita mehnat harajatlari, soat	1 kishi/soatda ishlab chiqarilgan mahsulot, kg
Sut				
Tirik vazn qo'shimcha o'sishi				

7-jadval

1 bosh sigirga va tarkibiy boshga to'g'ri kelgan qoramolchilik mahsuloti

Mahsulot turlari	Ishlab chiqarilgan mahsulot, s	Olingan mahsulot, kg	
		1 sigirga	1 tarkibiy boshga
1.Sut			
2.Tirik vazn qo'shimcha o'sishi			

3.Sotilgan mahsulotlarning qiymati, ming sum			
--	--	--	--

8-jadval

Qoramolchilik mahsuldorligining asosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Miqdori
1.1 sigirdan yillik o'rtacha sog'ib olingan sut, kg	
2.100 sigirdan olingan buzoq	
3.Yirik shoxli qoramoldan olingan qo'shimcha vazn	

9-jadval

Sotilgan qoramolchilik mahsulotining to'la tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi

Mahsulot turlari	1s. mahsulotning to'la tannarxi, so'm	1s.ning o'rtacha sotish bahosi, so'm	Foyda (+); Zarar(-) 1s.ga so'm	Rentabel-lik darajasi, %
1.Go'sht uchun sotilgan qoramol tirik vaznida				
2.Nasl uchun sotilgan va boshqa sotuvlar, tirik vaznida				
3.Sut				
4.Sanoatda qayta ishlangan sut				

10-jadval

Bir bosh shartli qoramolga, 1 s sutga va tirik vaznining qo'shimcha o'sishiga sarflangan ozuqa

Ozuqa turlari	Shartli qoramolga, (1 boshga, kg)
1. G'alla, makkajo'xori donini ham qo'shib	
2. Omuxta yem	
3. Turli xil siloslar	
4. Yashil o't	
5. Turli xil pichan	
6. Senaj	
7. Pichan, poya	
8. Sut	
9. Yaylov o'tlari	
10.Ozuqa birlikdagi jami ozuqa, s	
11.Ozuqa birligining sarflanishi, s	
a).1s. sutga	
b).1s.tirik vaznning qo'shimcha o'sishiga	

4. Birlamchi hisob ma'lumotlari asosida tahlil qilinsin.
5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.
6. Savol-javoblar.
7. Uyga vazifa.

16.2. Mashg'ulot. Qo'ychilikning samaradorligini oshirish imkoniyatlari

1. Darsning maqsadi: Talabalar Qo'ychilik iqtisodiga doir ma'ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab, qo'ychilik samaradorligini oshirish imkoniyatlarini o'rganib chiqishdan iborat.

2. Darsning ta'minoti. Darsda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida to'ldiriladi va hisoblanadi.

3. Darsning borishi.

- A) O'tgan darsni so'rash.
- B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

1. Qo'ychilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati
2. Qo'ychilik rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari
3. Qo'ychilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Qo'ylar jami bosh soni tarkibi aniqlansin.

2. Alohida guruxdagi qo'ylarning o'rtacha tirik vazni va qiymati, sotib olingan bir bosh qo'yning qiymati aniqlansin.

3. Qo'ychilikning asosiy mahsulotlarini sotishdan kelgan pul tushumi tarkibi aniqlansin.

4. Qo'ychilikda, shu jumladan, qorako'lchilikda yordamchi va tutash mahsulotlari o'rtasida jami xarajatlarning taqsimlanishi tarkibi aniqlansin

5. Qo'ychilikda, shu jumladan, qorako'lchilikda jami xarajatlarning moddalar bo'yicha taqsimlanishi o'rganilsin.

6. Qo'ychilikda mehnat unumdorligi va mahsulotning mehnat sig'imi aniqlansin.

7. Bitta qo'yga va tarkibiy boshga to'g'ri kelgan qo'ychilik mahsuloti aniqlansin.

8. Qo'ychilik mahsulotligining asosiy ko'rsatkichlari o'rganilsin

9. Sotilgan mahsulotning to'la tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi aniqlansin

10. Shartli boshga va tarkibiy bosh qo'yga sarflangan ozuqa aniqlansin

1-jadval

Qo'ylar jami bosh soni tarkibi

Qo'ylar guruxi	Yil boshiga, bosh	Jamiga nisbatan, %	Yil oxiriga, bosh	Jamiga nisbatan, %
Qo'ylar-jami		100		100
Shu jumladan:				
a) ona qo'ylar				
b) qo'chqorlar				
v) boshqalar				

2-jadval

Alohida guruxdagi qo'ylarning o'rtacha tirik vazni va qiymati, sotib olingan bir bosh qo'yning qiymati

Qo'ylar guruxi	1 boshning o'rtacha tirik vazni, kg	1 boshning o'rtacha qiymati, ming so'm

1.Qo'ylar-jami Shu jumladan: a) ona qo'ylar v) qo'chqorlar 2.Asosiy podani to'ldirish uchun sotib olingan katta qo'ylar 3.Sotib olingan yosh qo'zilar		
---	--	--

3-jadval

Qo'ychilikning asosiy mahsulotlarini sotishdan kelgan pul tushumi tarkibi

Maxsulotlar nomi	Maxsulot sotishdan kelgan tushum, ming so'm	Jamiga nisbatan, %
1.Go'shtga va tirik vaznda sotilgan 2.Nasl uchun sotilgan va tirik vaznda boshqa sotilganlar 3.Olingan jun 4.Qorako'l terilar Jami:		

4-jadval

Qo'ychilikning yordamchi va tutash mahsulotlari o'rtasida jami xarajatlarning taqsimlanishi

Ko'rsatkichlar	Miqdori, ming so'm	Jamiga nisbatan, %
1.Jami xarajatlar 2.Jami xarajatlar olib borilgan: a) qo'zilarga b) junga v) qarokul teriga		

5-jadval

Qo'ychilikda, shu jumladan, qorako'lchilikda jami xarajatlarning moddalar bo'yicha taqsimlanishi

Xarajatlar moddasi	Miqdori, ming so'm	Jamiga nisbatan, %
1.Qo'ychilikda jami xarajatlar		
shu jumladan: a) mehnat haqi ajratmalari bilan		
b) moddiy va boshqa sarflar		
2.Qorako'lchilikda jami xarajatlar		

shu jumladan: a) mehnat haqi ajratmalari bilan		
b) moddiy va boshqa sarflar		

6-jadval

Qo'ychilikda mehnat unumdorligi va maxsulotning mehnat sig'imi

Ko'rsatkichlar	Miqdori
1.Olingan qo'zilar, bosh 2.Olingan tirik vaznning qo'shimcha o'sgan qismi, s. 3.Olingan jun, s. 4.Qorakul teri, dona 5.Olingan maxsulotlarga sarflangan bevosita mehnat xarajatlari, k/soati: a) qo'ziga b) tirik vazn o'sishiga v) junga g) qorakul teriga 6.Bevosita mehnat xarajatlari, k/soati: a) 1 bosh qo'ziga b) 1 s. qo'shimcha o'sishga v) 1 s. junga g) 1 dona qorakul teriga 7. 1 k/soatga olingan maxsulot: a) qo'zi, bosh b) tirik vazn o'sishi, kg v) jun, kg g) teri, dona	

7-jadval

Bir bosh qo'yga va tarkibiy boshga to'g'ri kelgan qo'ychilik mahsuloti

Ko'rsatkichlar	1 bosh quydan olingan maxsulot
1.Tirik vazn o'sishi, kg 2.Jun, kg 3.Qorako'l teri, dona 4.Asosiy maxsulotlarni sotishdan tushgan pul tushumi, so'm	

8-jadval

Qo'ychilik mahsulдорligining asosiy ko'rsatkichlari

Kursatkichlar	Miqdori
1.100 bosh ona qo'ydan olingan qo'zi, bosh 2.1 bosh qo'ydan o'rtacha yillik qirqib olingan jun, kg 3.Sotilgan 1 boshning tirik vazni, kg	

Qo'ychilikda sotilgan mahsulotning to'la tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi

Maxsulot turlari	1s.mahsulotning to'la tannarxi, so'm	1s.ning o'rtacha sotish bahosi, so'm	1 s ga foyda (+); Zarar(-)so'm	Rentabellik darajasi, %
1.Tirik vaznda go'sht uchun sotilgan 2.Nasl uchun sotilgan va tirik vaznda boshqa sotilganlar 3.Olingan jun 4.Qorako'l teri dona				

4. Birlamchi hisob ma'lumotlari asosida tahlil qilinsin.

5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.

6. Savol-javoblar.

7. Uyga vazifa.

16.3.Mashg'ulot. Parrandachilikning samaradorligini oshirish imkoniyatlari

1.Darsning maqsadi: Talabalar Parrandachilik iqtisodiga doir ma'ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab, parrandachilik samaradorligini oshirish imkoniyatlarini o'rganib chiqishdan iborat.

2.**Darsning ta'minoti.** Darsda absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida to'ldiriladi va hisoblanadi.

3. **Darsning borishi.**

A) O'tgan darsni so'rash.

B) Yangi mashg'ulot mavzisini tushuntirish.

D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

1. Parrandachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati

2. Parrandachilikchilikni rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari

3. Parrandachilikchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Jami turdagi parrandalar bosh soni tarkibi aniqlansin.

2.Alohida turdagi parrandalarning o'rtacha tirik vazni va qiymatii aniqlansin.

3.Parrandachilikning asosiy mahsulotlarini sotishdan kelgan pul tushumi tarkibi aniqlansin.

4.Parrandachilikda yordamchi va tutash mahsulotlari o'rtasida jami xarajatlarning taqsimlanishi tarkibi aniqlansin

5.Parrandachilikda jami xarajatlarning moddalar bo'yicha taqsimlanishi o'rganilsin.

6.Parrandachilikda mehnat unumdorligi, tuxum yetishtirishning va qo'shimcha o'sishning mehnat sig'imi aniqlansin.

7.Bir bosh maxsuldor parrandaga to'g'ri kelgan va hamma turdagi parrandalar tarkibiy boshiga to'g'ri kelgan mahsulot aniqlansin.

8.Parrandachilik mahsuldorligining asosiy ko'rsatkichlari o'rganilsin

9. Sotilgan mahsulotning to'la tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi aniqlansin.

10. Jami turdagi parrandalar bosh soniga va yoshlar bo'yicha parrandalar bosh soniga sarflangan ozuqa aniqlansin

1-jadval

Parrandalar jami bosh soni tarkibi

Parrandalar guruxi	Yil boshiga, ming bosh	Jamiga nisbatan, %	Yil oxiriga, ming bosh	Jamiga nisbatan, %
Barcha yoshdagi parrandalar jami Shu jumladan: a) tuxum beradigan tovuqlar v) boshqa parrandalar				

2-jadval

Alohida guruxdagi parrandalarning o'rtacha tirik vazni va qiymati

Parrandalar guruxi	1 boshning o'rtacha tirik vazni, kg	1 boshning o'rtacha qiymati, so'm
1. Barcha yoshdagi parrandalar-jami Shu jumladan: a) tuxum beradigan tovuqlar v) boshqa parrandalar		

3-jadval

Parrandachilikning asosiy mahsulotlarini sotishdan kelgan pul tushumi

Maxsulotlar nomi	Maxsulot sotishdan kelgan tushum, ming so'm	Jamiga nisbatan, %
1. Tirik vaznda barcha turdagi sotilgan parranda go'shtlari 2. Nasl uchun sotilgan va voyaga yetgan va yosh boshqa sotilgan parrandalar 3. Sutkalik jo'jalar 4. Tuxumlar Jami		

4-jadval

Parrandachilikning yordamchi va tutash mahsulotlari o'rtasida jami xarajatlarning taqsimlanishi

Ko'rsatkichlar	Miqdori, ming so'm	Jamiga nisbatan, %
1. Jami xarajatlar (tovuqlar va boshqa parranda-lar) 2. Jami xarajatlar olib borilgan: a) tuxumga b) tirik vazn o'sishiga		

v) yordamchi maxsulotga 3. Inkubatsiya qilingan jami xarajatlar shundan olib borilgan: a) sutkalik jo'jaga g) yordamchi maxsulotga		
---	--	--

5-jadval

Parrandachilikda jami xarajatlarning moddalar bo'yicha taqsimlanishi

Xarajatlar moddasi	Miqdori, ming so'm	Jamiga nisbatan, %
1. Parrandachilikda jami xarajatlar shu jumladan: a) mehnat haqi ajrat-malari bilan b) moddiy va boshqa sarflar		

6-jadval

**Parrandachilikda mehnat unumdorligi va tirik vazn o'sishi va tuxum ishlab
chiqarishning mehnat sig'imi**

Ko'rsatkichlar	Miqdori
1. Tuxum olish, ming dona 2. Olingan tirik vaznning qo'shimcha o'sgan qismi, s. 3. Bevosita mehnat xarajatlari: a) tuxum ishlab chiqarishga, k/soati b) tirik vazn qo'shimcha o'sishiga, k/soati 4. Bevosita mehnat xarajatlari, k/soati: a) 1 ming tuxumga b) 1 s. tirik vazn qo'shimcha o'sishigi 5. 1 k/soatga olingan maxsulot: a) tuxum, dona b) tirik vazn o'sishi, kg	

7-jadval

**Bir bosh mahsuldor parrandaga to'g'ri kelgan va hamma turdagi parrandalar
tarkibiy boshiga to'g'ri kelgan mahsulot**

Maxsulot turlari	1 ta voyaga yetgan parrandaga olingan maxsulot
1. Tuxum, dona 2. Tirik vazn qo'shimcha o'sishi, kg 3. Sutkalik jo'jalar, bosh 4. Parrandachilik asiy maxsulotlarini sotishdan kelgan pul tushumi, so'm	

8-jadval

Parrandachilik mahsuldorligining asosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Miqdori
1.Ona tovuqlardan o'rtacha yillik olingan tuxum, dona 2.Parrandalarning o'rtacha sutkalik o'sishi, gr 3. Sotilgan bir bosh parrandaning tirik vazni, kg	

9-jadval

Parrandachilikda sotilgan mahsulotning to'la tannarxi, o'rtacha bahosi va rentabelligi

Maxsulot turlari	1s.mahsulotning to'la tannarxi, so'm	1s.ning o'rtacha sotish bahosi, so'm	1s ga foyda (+); Zarar(-) so'm	Rentabellik darajasi, %
1.Sotilgan tuxum, ming dona 2.Tirik vaznda go'sht uchun sotilgan 3.Nasl uchun sotilgan va boshqa sotil-ganlar: a)voyaga yetgan va yosh parrandalar b)sutkalik jo'jalar, ming bosh				

10-jadval

Jami turdagi parrandalar bosh soniga va yoshlar bo'yicha parrandalar bosh soniga sarflangan ozuqa

Ozuqa turlari	Miqdori
Omuxta yemlar: shu jumladan: omuxta Ozuqa birligidagi jami ozuqalar, kg	

4. Birlamchi hisob ma'lumotlari asosida tahlil qilinsin.
5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.
6. Savol-javoblar.
7. Uyga vazifa.

16.4.Mashg'ulot. Pillachilikning samaradorligini oshirish imkoniyatlari

1.Darsning maqsadi: Talabalar Pillachilik iqtisodiga doir ma’ruza matnlariga tayangan holda, olgan bilimlarini amaliy dars davomida mustahkamlab, pillachilik samaradorligini oshirish imkoniyatlarini o’rganib chiqishdan iborat.

2.Darsning ta’minoti. Darsda absolyut va nisbiy ko’rsatkichlarni hisoblashga imkon beradigan jadvallar ishlatiladi. Bu jadvallar viloyat va alohida olingan yillik hisobotlari ma’lumotlari asosida to’ldiriladi va hisoblanadi.

3. Darsning borishi.

- A) O’tgan darsni so’rash.
- B) Yangi mashg’ulot mavzisini tushuntirish.
- D) Talabalarning mustaqil ishlari uchun topshiriq.

Reja:

- 1. Pillachilikning xalq xo’jaligidagi ahamiyati
- 2. Pillachilikchilikni rivojlanishi, hozirgi axvoli va istiqbollari
- 3. Pillachilikchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari

Topshiriqning mazmuni

- 1.Pillachilikning asosiy ishlab chiqarish ko’rsatkichlari o’rganilsin
- 2.1s. pillaning tannarxi va uning aloxida moddalar bo’yicha tarkibi aniqlansin.
- 3.Pillachilikda mehnat unumdorligi va pilla ishlab chiqarishning mehnat sig’imi aniqlansin.
- 4.Sotiladigan pillaning to’liq tannarxi, o’rtacha bahosi va rentabelligi aniqlansin
- 5.Pillachilik va tutchilikning boshqa ko’rsatkichlari aniqlansin.

1-jadval

Pillachilikning asosiy ishlab chiqarish ko’rsatkichlari

Ko’rsatkichlar	Miqdori
1.Pilla yalpi hosili, s.	
2.Qurt qutilari, dona	
3.1quti qurt urug’idan olingan pilla, kg	

2-jadval

1s. pillaning tannarxi va uning aloxida moddalar bo’yicha tarkibi

Ko’rsatkichlar	Miqdori
1.1 s. pillaning tannarxi, so’m	
2.1 s. pillaga to’g’ri kelgan mehnat haqi ajratmalari bilan, so’m	
3.1 s.pillaga to’g’ri kelgan moddiy va boshqa xarajatalar	

3-jadval

Pillachilikda mehnat unumdorligi va pilla ishlab chiqarishning mehnat sig’imi

Ko’rsatkichlar	Miqdori
1. 1 s. pillaga to’g’ri kelgan bevosita mehnat xarajatlari, k/soati	
2.1 k/soatiga olingan:	
a) pilla natura shaklida, kg	
b).pillaning qiymati,so’m	

4-jadval

Sotiladigan pillaning to’liq tannarxi, o’rtacha bahosi va rentabelligi

Ko’rsatkichlar	Miqdori

1.1s.pillaning to'la tannarxi, so'm	
2.1s.pillaning o'rtacha bahosi, so'm	
3.1s ga foyda(+), zafar(-),so'm	
4.Rentabellik darajasi, %	

4. Birlamchi hisob ma'lumotlari asosida tahlil qilinsin.

5. Topshiriq yechimining asosiy natijalari bo'yicha xulosa va takliflar.

6. Savol-javoblar.

7. Uyga vazifa.

Nazorat uchun savollar

1. Chorvachilikning ahamiyati, asosiy tarmoqlari qaysilar?
2. Qoramolchilikning ahamiyati, rivojlanishi darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?
3. Qo'ychilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?
4. Parrandachilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?
5. Pillachilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?
6. Baliqchilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?
7. Asalarichilikning ahamiyati, rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari qaysilar?
8. Chorvachilikda rentabellikka ta'sir qiluvchi omillar qaysilar?

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
2. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
3. Karimov I.A. Xususiylashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
4. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
5. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
6. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz–mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiylashtirish, mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan vazirlar mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasidan. Xalq so'zi, 2016 yil 16-yanvar.
7. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi bo'yicha mavzular. T. 2001y.
8. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, masi nashriyoti, 2004 y.
9. Ergashev R.X. Qishloq xo'jaligi bo'yicha mavzular. T.: Eksterenum press, 2011.

10. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. «Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti». Toshkent , “Moliya”2005
11. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik.T., Istiqlol, 2004 y.
12. Murtazayev O. Paxtachilik agrosanoat majmuasining samaradorligini oshirish muammolari. Toshkent “Fan”, 2005.
13. Murtazayev O. Paxtachilik majmuasi samaradorligining metodologik masalalari. T.: Iqt.fan.dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.T.: 2009 yil.
14. Xakimov R., Otaqulov M., YUsupov Ye., YUsupov M.S. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. – (O'quv qo'llanma) T., TDIU, 2004.-160 b.
15. Salimov B.T., Hamdamov Q.S., Berkinov B.B., Xakimov R., YUsupov M.S., Oripov M.A., O'roqov N.I. - Dehqon va fermer xo'jaliklari iqtisodi – (O'quv qo'llanma) –T.: TDIU, 2004. – 176 b.
16. Umrzoqov I.T., Toshboev A.SH., Rashidov SH., Toshboev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va menejmenti.-T.: Iqtisod-moliya, 2008.

Xorijiy adabiyotlar

1. Andrew Barkley and Paul W. Barkley. Principles of Agricultural Economics. USA. 2013
2. David I. Debertin. Agricultural Production Economics. Second Edition. 2012.
3. Gerge W. Norton et al. Economics of Agricultural Development. Second edition. 2010
4. Dr.N Sunanda. Principles of Agricultural Economics. Lecture note.
5. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. М.: «Колос» 1990 г,
6. Емелянов А.М. Экономика сельского хозяйства. М.: «Экономика» 1994 г.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ijara to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
3. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi qonuni. «O'zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiylashtirish, xususiylashtirish himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil 7-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 1994 yil 23 fevral. O'zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O'zbekiston» 1994 yil.
8. Karimov I.A. Qishloq xo'jalik taraqqiyoti-to'kin hayot manbai. -T.: O'zbekiston, 1998.
9. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O'zbekiston, 2005, - 92 b.
10. Karimov I.A. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqorolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. Xalq so'zi. 2010. 28-yanvar.
11. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.-T.: O'zbekiston, 2011.
12. Murtazayev O., G'aniyev I.M., Hasanov SH.T., Ahrorov F.B.– Agrar siyosat va qishloq xo'jalik bozorlari. (O'quv qo'llanma) – S.: 2009.

Internet saytlari:

<http://www.gov.uz>

<http://www.ziyonet.uz>

http://economics.uzreport.uz/news_u_112571.html

<http://www.ref.uz>

<http://www.stat.uz>

<http://www.mf.uz>

<http://www.agro.uz>

<http://www.mintrud.uz>

<http://www.mfer.uz>

<http://www.mineconomy.uz>

TARQATMA MATERIALLAR, KEYSLAR, MUSTAQIL ISHLAR MAVZULARI

Mustaqil ta'lim tashkil etishning shakli va mazmuni.

"Qishloq xo'jalik ishlab chiqarish iqtisodiyoti" buyicha talabaning mustaqil ta'limi shu fanni urganish jarayoninint tarkibiy qismi bo'lib, uslubiy va axborot resurslari bilan tula ta'minlangan.

Talabalar auditoriya mashg'ulotlarida professor-o'qituvchilarning ma'ruzasini tinglaydilar, misol va masalalar yechadilar. Auditoriyadan tashqarida talaba darslarga tayyorlanadi, adabiyotlarni konspekt qiladi, uy vazifa sifatida berilgan jadval va topshiriqlarni yechadi. Bundan tashqari ayrim mavzularni kengroq o'rganish maqsadida qushimcha adabiyotlarni uqib referatlar tayyorlaydi xamda mavzu buyicha testlar yechadi. Mustakil ta'lim natijalari reyting tizimi asosida baholanadi.

Uyga vazifalarni bajarish, qushimcha darslik va adabiyotlardan yangi bilimlarni mustaqil urganish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni kurs ishlarida bajarilishini urganadi, internet tarmokdaridan foydalanib ma'lumotlar tuplash va ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy tugarak doirasida yoki mustakil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib ilmiy maqola va ma'ruzalar tayyorlash kabilar talabalarning darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun xam mustaqil ta'limsiz o'quv faoliyati samarali bulishi mumkin emas.

Uy vazifalarini tekshirish va baholash amaliy mashg'ulot olib boruvchi o'qituvchi tomonidan, konspektlarni va mavzuni uzlashtirish darajasini tekshirish va baholash esa ma'ruza darslarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan xar darsda amalga oshiriladi.

"Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi iqtisodiyoti " fanidan mustaqil ish majmuasi fanning barcha mavzularini qamrab olgan va quyidagi 20 ta katta mavzu kurinishida shakllantirilgan.

Talabalar mustaqil ta'limining mazmuni va xajmi

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Berilgan topshiriqlar	Bajar. muddat.	Xajmi (soatda)
				Iqtisodiyot
I semestr				
1	Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulotlar tannarxini pasaytirish imkoniyatlari.	Adabiyotlardan konspekt kilish. Individual topshiriklarni bajarish	1,2,3,- xaftalar	18
2	Qishloq xo'jaligi korxonalarida pul daromadi manbalari va ularni oshirish yo'llari.	Taqdimotlar tayyorlash. Mustaqil topshiriqlarni bajarish.	4,5- xaftalar	16
3	Korxonona foydasini oshirish va undan samarali foydalanish yo'llari.	Adabiyotlardan konspekt kilish. Prezident asarlarini urganish. Mustakil topshiriklarni bajarish.	6,7 - xaftalar	10
4	Qishloq xo'jaligida asosiy vositalari va ulardan samarali foydalanish yo'llari.	Adabiyotlardan konspekt kilish. Prezident asarlarini urganish. Mustakil topshiriklarni bajarish.	8 -xafta	6

5	Davlat ehtiyojlari uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlari.	Referat yozib, tayyorlash	9- hafta	8
6	Kartoshka, sabzavot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish omillari va yo'llari.	Adabiyotlardan konspekt kilish. Xujalik dirlamchi ma'luvotlaridan foydalanish	10 - hafta	6
7	Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga narx belgilash va narx siyosatini takomillashtirish.	Taqdimotlar tayyorlash. Mustaqil topshiriqlarni bajarish.	11- hafta	8
8	Qishloq xo'jaligi korxonalarini faoliyatiga boshlang'ich sarmoya uchun mikroreditlar jalb yetish va ulardan samarali foydalanish.	Adabiyotlardan konspekt kilish. Individual topshiriklarni bajarish	11,12 xaftalar	12
9	Qishloq xo'jaligiga kiritilayotgan investisiyalar, ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari.	Adabiyotlardan konspekt kilish. Prezident asarlarini urganish. Mustakil topshiriklarni bajarish.	13- hafta	6
10	Qishloq xo'jaligi korxonalarining yer fondi va undan samarali foydalanish yo'nalishlari.	Taqdimotlar tayyorlash. Mustaqil topshiriqlarni bajarish.	14- hafta	4
11	Qishloq xo'jaligida servis xizmatlari, ularni rivojlantirish va samaradorligini oshirish yo'nalishlari.	Taqdimotlar tayyorlash. Mustaqil topshiriqlarni bajarish.	15- hafta	4
12	Qishloq xo'jaligida asosiy fondlardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llari.	Adabiyotlardan konspekt kilish. Individual topshiriklarni bajarish	16,17- xaftalar	14
13	Qishloq xo'jaligi korxonalarini joylashtirish va ixtisoslashtirish, ularni rivojlantirish yo'llari.	Referat yozib, tayyorlash	18- hafta	6
14	Qishloq xo'jaligida bozor infratuzilmalarini rivojlantirish va samaradorligini oshirish yo'nalishlari.	Referat yozib, tayyorlash.	19- hafta	4
15	Qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat resurslari ulardan foydalanish.	Adabiyotlardan konspekt kilish. Individual topshiriklarni bajarish	20- hafta	6
16	Qishloq xo'jaligida innovasiyalar joriy etish samaradorligi.	Adabiyotlardan konspekt kilish. Prezident asarlarini urganish. Mustakil topshiriklarni bajarish.	21- hafta	4

17	Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulotlar tannarxini pasaytirish yo'llari	Taqdimotlar tayyorlash. Mustaqil topshiriqlarni bajarish.	22,23- xaftalar	10
18	Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va sotishning iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llari	Referat yozib, tayyorlash	24- hafta	6
19	Dexqonchilik va chorvachilik mahsulotlari tannarxi va iqtisodiy uni pasaytirish yo'llari	Referat yozib, tayyorlash	25- hafta	6
20	g'alla tannarxini pasaytirish yo'llari.	Adabiyotlardan konspekt kilish. Prezident asarlarini urganish. Mustakil topshiriklarni bajarish.	26,27- hafta	12
Jami			27	166

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti fani bo'yicha mavzular. T. 2001y.
2. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004 y.
3. Ismoilov A.Q., Murtazayev O. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, Moliya, 2005 y.
4. Jo'rayev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. Darslik. Toshkent, Istiqol, 2004 y.
5. Axmedov U. Effektivnost funkcionirovaniya xlopkovodstva Uzbekistana. T.: GFNTP 1993 g. 270 str.
6. Grechixin V.N., Kochubey M.I. Zemelnii fond Uzbekistana i perspektivi yego polzovaniya. T. Mehnat 1987 g. 152 str.
7. Dobrinin V.A. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: Kolos 1990 g.
8. Yemelyanov A.M. Ekonomika selskogo xozyaystva. M.: Ekonomika, 1994 g.
9. Jo'rayev A. Qishloq va ijtimoiy hayot. T.: Mehnat 1992 yil.
10. Karimov I.A. Tadbirkorlik- iqtisodiyot kelajagi. T.; «O'zbekiston» 1995 yil 128 bet.
11. Karimov I.A. Faoliyatimiz davr ruhiga mos bo'lsin. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 133 bet.
12. Karimov I.A. Davlatimiz mulkini xususiyashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil
13. Karimov I.A. Qishloq xo'jaligini isloh qilish. Agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 58 bet.
14. Karimov I.A. Xususiyashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichni asosiy vazifasi. T.: «O'zbekiston» 1995 yil 179 bet.
15. Karimov I.A. Dehqonchilik taraqqiyoti – farovonlik manbai. T.: «O'zbekiston» 1996 yil 58 bet.
16. Karimov I. A. Qishloq istiqboli - yurt istiqboli. T.: 1996 yil 115 bet.
17. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari- T.: O'zbekiston, 1999 yil.
18. Kayumov F., Abdullayev R. Arendniy podryad v selskom xozyaystve Uzbekistana. T.: «Mexnat» 1983 yil.

19. Kayumov F. Effektivnost APK v usloviyax perexoda k rinku M.: INO «Poligran» 1992 yil.
20. Nosirov N., Abdullayev M. Bozor iqtisodi asosi. T.: 1991 yil
21. Xolmo‘minov Sh.R. Rinok truda. Problemi formirovaniya i regulirovaniya. T.: «Fan» 1994 yil.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Debertin, Dr David L: Agricultural production Economics. Second edition 2012, CreateSpace.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. I.A.Karimov Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari-T.: O‘zbekiston, 2009.
2. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyotining qonuniy asoslarini mustahkamlash faoliyatimiz mezoni bo‘lishi darkor. Xalq so‘zi, 2006 yil 25 fevral.
3. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so‘zi, 2006 yil 11 fevral.
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T.: O‘zbekiston, 2005, - 92 b.
5. O‘zbekiston Respublikasining «Korxonalar to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
6. O‘zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston Respublikasi qonun va farmonlar» 1992 yil 29 bet.
7. O‘zbekiston Respublikasining «Ijara to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston-ning yangi qonunlari» № ; T.; «Adolat» 1993 yil.
8. O‘zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston yangi qonunlari» № 2 T.: «Adolat» 1991 y.
10. O‘zbekiston Respublikasining «Dehqon xo‘jaligi to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston yangi qonunlari» № 6. T.: «Adolat» 1998 yil 229 bet
11. O‘zbekiston Respublikasining «Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekiston yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1993 yil 6-son.
12. O‘zbekiston Respublikasining «Aholini ish bilan ta‘minlash to‘g‘risida»gi qonuni. Sovet O‘zbekistoni 19-son, 26 yanvar 1991 yil.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni «Iqtisodiy isloxlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 1994 yil 21 yanvar № 3 745. O‘zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O‘zbekiston» 1994 yil 7-bet.
14. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Qishloq xo‘jaligida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida» 1994 yil 23 fevral. O‘zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O‘zbekiston» 1994 yil.
15. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori «Chorvachilikda isloxlarni takomillashtirish hamda dehqon (fermer) xo‘jaliklarini va xususiylashtirilgan fermalar manfaatlarini himoya qilish to‘g‘risida» 1994 yil 23 fevral. O‘zbekiston Respublikasi «Farmonlar va qarorlar» T.: «O‘zbekiston» 1994 yil 79 bet.
16. O‘zbekiston Respublikasi «Chet el investisiyalari to‘g‘risida»gi qonuni. «O‘zbekistonning yangi qonunlari» T.: «Adolat» 1992 y.
17. O‘zbekiston Respublikasi Oliy kengashining XI sessiya materiallari 1998 yil.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz – Samarqand qishloq xo‘jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com – Axborot agentligi.
4. www.agro.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi.

LABARATORIYA MASHG'ULOTLARI, KURS ISHI VA LOYIHASI MAVZULARI

Kurs ishi mavzulari ro'yxati:

1. Qishloq xo'jaligida mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va uni xususiylashtirish.
2. Qishloq xo'jaligida ko'p ukladli iqtisodiyotni shakllantirish.
3. Davlat korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ularni takomillashtirish.
4. Fermer xo'jaliklarining tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ularni takomillashtirish.
5. Shirkat xo'jaliklarining tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ularni takomillashtirish.
6. Ijara xo'jaliklarining tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ularni takomillashtirish.
7. Hissadorlik korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ularni takomillashtirish.
8. Qishloq xo'jaligida yer munosabatlari va ularni takomillashtirish yo'llari.
9. Yer ijarasi va yerdan samarali foydalanish yo'llari.
10. Qishloq xo'jaligida ko'chmas mulk, uni baholash va samarali foydalanish yo'llari.
11. Qishloq xo'jaligida asosiy vositalarni baholash va samarali foydalanish.
12. Korxonaning mehnat resurslari va ulardan samarali foydalanish yo'llari.
13. Qishloq xo'jaligida mehnat bozori, uni tashkil yetish va takomillashtirish.
14. Qishloq xo'jaligining kichik korxonalarida xo'jalik resurslaridan unumli foydalanish.
15. Qishloq xo'jaligida kadrlar malakasi va ularni oshirish yo'llari.
16. Qishloq xo'jaligi korxonalarining moddiy-texnika resurslari bilan ta'minlash va uning samaradorligini oshirish yo'llari.
17. Qishloq xo'jaligi ishlariga texnikaviy yordam ko'rsatish va ta'mirlash ishlarini takomillashtirish.
18. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga iqtisodiy baho berish va korxonalar yo'nalishlarini belgilash.
19. Qishloq xo'jaligi korxonalarining tarmoqlari tarkibining o'zgarishi va uni takomillashtirish.
20. Qishloq xo'jaligi tarmoqlari samaradorligi va uni oshirish yo'llari.
21. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxini kamaytirish.
22. Korxonalar foydasi.
23. Qishloq xo'jaligi korxonalarini davlat bilan iqtisodiy munosabatlari va ularni takomillashtirish.
24. Qishloq xo'jaligi korxonalarini investisiyalashtirish va kreditlash.
25. Qishloq xo'jaligi korxonalarining tashqi iqtisodiy aloqalari.
26. Agrosanoat integratsiyasi va uning samaradorligi.
27. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozori kon'yukturasi o'rganish va uni samaradorlikka ta'siri.
28. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifati va uni iqtisodiy samaradorlikka ta'siri.
29. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish infratuzilmasi va uni rivojlantirish.
30. Qishloq xo'jaligi ijtimoiy infratuzilmasi va uni rivojlantirish.

31. Qishloq xo'jaligi korxonalarining yer fondi va undan samarali foydalanish yo'llari.
32. Qishloq xo'jaligi korxonalarida mashina-traktor parklari (MTP) dan samarali foydalanish yo'llari.
33. Qishloq mehnat resurslaridan samarali foydalanish yo'llari.
34. Qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnatdan foydalanishning mavsumiyligini pasaytirish.
35. Qishloq xo'jaligi korxonalarida asosiy fondlardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish.
36. Paxtachilikda mehnat unumdorligini oshirish yo'llari.
37. Dehqonchilikda mehnat unumdorligini oshirish yo'llari.
38. Chorvachilikda mehnat unumdorligini oshirish yo'llari.
39. Yer meliorasiyasining iqtisodiy samaradorligi.
40. Yer meliorasiyasiga kapital sarflar va ularning samaradorligi.
41. Qishloq xo'jaligi yekinlarini sugorish usullari va ularning samaradorligi.
42. Qishloq xo'jaligida texnika taraqqiyoti va uning samaradorligi.
43. Qishloq xo'jaligiga texnik xizmati ko'rsatish va uning iqtisodiy asoslari.
44. Dehqonchilik maxsulotlari tannarxi va uni pasaytirish yo'llari.
45. Chorvachilik maxsulotlari tannarxi va uni pasaytirish yo'llari.
46. Pilla tannarxi va uni pasaytirish yo'llari.
47. Paxta yetishtirishning iqtisodiy samaradorligi.
48. Galla tannarxi va uni pasaytirish yo'llari.
49. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda qishloq xo'jaligining rivojlanishi.
50. Mehnat unumdorligi va unga ta'sir qiluvchi omillar.
51. Ishlab chiqarish samaradorligi va uning ko'rsatkichlari.
52. Qishloq xo'jaligida mulk va undan samarali foydalanish.
53. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkchilikning turli-tuman shakllari.
54. Iqtisodiyotni isloh qilishda mulkchilikning o'rni.
55. Mulchilikni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirishning shakllari, yo'llari va usullari.
56. Bozor infratuzilmasi va uning tarkibi.
57. Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirishning asosiy yo'nalishlari.
58. Qishloq xo'jaligida moliya-kredit sohasidagi islohatlar.
59. O'zbekistonda bozor iqtisodiyoti infratuzilmalarining yaratilishi.
60. Iqtisodiyotda barqarorlikni va tarkibiy o'zgarishlarni ta'minlash.

61. Baho mazmuni va uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi vazifalari.
62. Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi bahosining shakllanishi.
63. Qishloq xo'jaligida tadbirkorlik faoliyatining mohiyati va asosiy belgilari.
64. Qishloq xo'jaligida foydaning shakllanishi va ishlatilishi.
65. O'zbekistonning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish va iqtisodiy o'sish muammolari.
66. Inqiroz sharoitida qishloq xo'jaligini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari va uni bartaraf etish yo'llari.
67. Iqtisodiyotning erkinlashtirish jarayonida qishloq xo'jaligida soliq va byudjet tizimini islox qilish yo'llari.
68. Qishloq xo'jaligida axoli daromadlari, uning turlari va ko'paytirish yo'llari.

GLOSSARIY

1-MAVZU. "QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTI" FANINING PREDMETI, O'RGANISH USLUBLARI, MAQSAD VA VAZIFALARI.

Iktisodiy konun /Экономический закон/Economic law - iktisodiy jarayonlarning mazmun, mohiyatini xamda turli tomonlarini aks ettiruvchi, muxim, inson ta'sirisiz doimo takrorlanadigan, uzviy iktisodiy zaruriyatni taqoza etuvchi munosabatlar.

Ekstensiv yo'l (usul) /Экстенсивный путь(способ)/ Extensive sampling - mexnat va mablag` sarflab, mavjud vositalar dan foydalanib ishlab chikarish ko'lamini kengaytirish evaziga maxsulot ishlab chikrish hajmini ko'paytirishdir.

Intensiv yo'l (usul) /Интенсивный путь (способ)/ Intensive way- fan-texnika yutuklarini, ilg'or texnologiyalarni joriy etish uchun ko'shimcha mexnat, mablag` sarflab, investitsiyalarni jalb etish maxsulot ishlab chikarish hajmini, uning sifatini yaxshilash, bajariladigan ishlar va ko'rsatiladigan xizmatlar ko'lamini kengaytirishdir.

O'simlikchilik yalpi maxsuloti /Валовая продукция растениеводства/ Gross production of plant - o'simliklarga ishlov berish, parvarish kilish natijasida yetishtirilgan maxsulot miqdori.

Chorvachilik yalpi maxsuloti /Валовая продукция животноводства/ Gross production of livestock - chorva xayvonlarini parvarish etish, bokish natijasida yetishtirilgan maxsulot miqdori.

2-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGINI JOYLASHTIRISH, IXTISOSLASHTIRISHVA INTEGRASIYALASHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH.

Diversifikatsiya/Диверсификация/Diversity - ishlab chikarishning samaradorligini yuksaltirish, maxsulot va xizmatlarni ko'rsatish, bozorlarini kengaytirish maksadida tarmoqqa, korxonalar faoliyat soxalarini kisman o'zgartirish, kengaytirish xamda xizmatlar turlarini ko'paytirish usuli.

Joylashtirish /Размещения/Placement - tabiiy va iktisodiy sharoitlarni e'tiborga olgan holda kishlok xo'jalik subyektlarida u yoki bu maxsulotlarni ishlab chikarish.

Ixtisoslashtirish /Специализация/Specialization - tabiiy, iktisodiy sharoitlarni xamda talabni e'tiborga olgan holda kishlok xo'jalik subyektlarini bir yoki ikki turdagi maxsulot yetishtirishga moslashtirish.

3-MAVZU. AGROSANOAT MAJMUASINING MOHIYATI, TARKIBI VA RIVOJLANISHI.

Agrosanoat majmuasi /агропромышленный комплекс/ agricultural sector - iste'molchilarning talabini kondirish imkoniyatiga ega bo'lgan maxsulotlarni ishlab chikarish maksadida iktisodiyotning ayrim ishlab chikarish, xizmat ko'rsatish, kayta ishlash xamda sotish bilan shug'ullanuvchi soxalarning iktisodiy uyg'unlashuvi tashkil etadi.

Ekstensiv yo'l (usul) /Экстенсивный путь(способ)/ Extensive sampling - mexnat va mablag` sarflab, mavjud vositalar dan foydalanib ishlab chikarish ko'lamini kengaytirish evaziga maxsulot ishlab chikrish hajmini ko'paytirishdir.

Intensiv yo'l (usul) /Интенсивный путь (способ)/ Intensive way- fan-texnika yutuklarini, ilg'or texnologiyalarni joriy etish uchun ko'shimcha mexnat, mablag` sarflab, investitsiyalarni jalb etish maxsulot ishlab chikarish hajmini, uning sifatini yaxshilash, bajariladigan ishlar va ko'rsatiladigan xizmatlar ko'lamini kengaytirishdir.

O'simlikchilik yalpi maxsuloti /Валовая продукция растениеводства/ Gross production of plant - o'simliklarga ishlov berish, parvarish kilish natijasida yetishtirilgan maxsulot miqdori.

Kishlok xo'jaligi yalpi maxsulotining hakikiy qiymati /Фактическая стоимость валовой продукции сельское хозяйство/ agricultural production costs - bozor iqtisodiyoti subyektlari tomonidan bir kalendar yil davomida ishlab chikarilgan maxsulotlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlarning hakikiy baholardagi qiymati.

Kishlok xo'jaligining yalpi maxsuloti miqdori /Объем валовой продукции сельское хозяйство/ total value production - bozor iqtisodi subyektlari tomonidan bir kalendar yil davomida ishlab chikarilgan maxsulot miqdori.

4-MAVZU. BOZOR IQTISODIGA O'TISHDA QISHLOQ XO'JALIGIGA DAVLAT RAHBARLIGI VA AMALGA OSHIRILAYOTGAN AGRAR-IQTISODIY ISLOHOTLAR.

Davlat buyurtmasi/ Государственный заказ/Government contractual work - davlat ehtiyojini kondirish imkoniyatiga ega bo'lgan maxsulot miqdori.

Xususiyashtirish /Приватизация/ Privatisation - davlat mulkchiligiga asoslangan davlat aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyalarini amaldagi konun talablari asosida sotib olish nodavlat mulkiga aylantirishdir.

Mulkni davlat tasarrufidan chikarish /Приватизация государственной собственности/ Government privatization - davlat mulkiga asoslangan davlat korxonalarini va tashkilotlarini nodavlat mulkchiligiga asoslangan shirkatlarga, fermer va ijara korxonalariga hamda davlatga karishli mulk bo'lmaydigan boshka subyektlarga aylantirishdir.

Tadbirkorlik /Предпринимательство/ Entrepreneurship - mulkchilik subyektlarining amaldagi konunlar doirasida tashabbuskorlik bilan tayyor maxsulotlarni ishlab chikarish va xizmat ko'rsatish natijasida daromad hamda foyda olishga karatilgan faoliyatidir.

5-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGIDA MULK VA XO'JALIK YURITISH SHAKLLARINING SAMARADORLIGI.

Fermer xo'jaligi /Фермерское хозяйство/ Private farm - o'ziga uzok (30 yildan 50 yilgacha) muddatga ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda tovar kishlok xo'jaligi ishlab chikarishi bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxs xukukiga ega bo'lgan mustakil xo'jalik yurituvchi subyektdir.

Shirkat xo'jaligi /Ширкатное хозяйство/ Shirkat farms - kishlok xo'jalik tovarlari ishlab chikarish va xizmat ko'rsatish maksadaida fukarolarning poychilikka asosan oilaviy pudrat asosida uyushib, yerkain, mustakil faoliyat ko'rsatadigan, yuridik shaxs makomiga ega bo'lgan xo'jalik yuritish subyektidir.

Dexkon xo'jaligi /Дехканское хозяйство/Households- oila a'zolarining shaxsiy mexnati asosida, meros kilib koldiriladigan umrbod egalik kilish uchun oila boshlig'iga berilgan tomorka yer uchastkasida kishlok xo'jaligi maxsulotlari yetishtirib realizatsiya kiladigan yuridik shaxs makomiga ega bo'lgan yoxud ega bo'lmagan oilaviy mayda tovar xo'jaligidir.

6-MAVZU. RESURSLAR CHEKLANGANLIGI VA IQTISODIYOTNING BOSH MUAMMOSI.

Yer uchastka ijarasi /Аренда на землю/Land rent - davlat mulki xisoblangan yer uchastkalarini hukukiy va me'yoriy xujjatlar asosida yerdan foydalanuvchilarga hak to'lash evaziga ma'lum muddatga hamda umrbod meros koldirish hukuki bilan berish.

Yerdan foydalanish ko'effitsiyenti /Коеффициент использования земли/ Coefficient of land use - kishlok xo'jalik korxonasida yil mobaynida hakikatda foydalanilgan yer maydonini foydalanish mumkin bo'lgan yer maydoniga nisbatidir.

Yerlardan foydalanishning iktisodiy samaradorligini barcha omillaridan tadbirkorlik bilan foydalanish natijasida xar bir gektar yerdan olingan sof foyda summasi ifodalaydi.

Yer monitoringi /Мониторинг земли/Land monitoring - yer fondi, undan foydalanuvchilar, ularning tarkibidagi o'zgarishlarni o'z vaktida aniklash, yerlarning sifati, qiymatini baxolash, barcha salbiy jarayonlarni oldini olish, ularning okibatlarini tugatish, yer fondidan foydalanish darajasini aniklash bilan bog'lik bo'lgan chora-tadbirlar majmui.

Mexnat resursi /Трудовые ресурсы/ Labor resources - konunlarda belgilangan yoshga ega bo'lib kishlok xo'jalik subyekti xududida yashab, mexnat kobilyatiga ega bo'lgan inson.

Mexnat unumdorligi /Производительность труда/ Labor productivity - mexnat kilish kobilyatigi ega bo'lgan insonning ma'lum bir vakt ichida bajaradigan ishining, ko'rsatadigan xizmatining, ishlab chikaradigan maxsulotining mikdori (kiymati).

7-MAVZU.QISHLOQ XO'JALIGINING ER-SUV RESURSLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH.

Yer uchastka ijarasi /Аренда на землю/Land rent - davlat mulki xisoblangan yer uchastkalarini xukukiy va me'yoriy xujjatlar asosida yerdan foydalanuvchilarga hak to'lash evaziga ma'lum muddatga xamda umrbod meros koldirish xukuki bilan berish.

Yerdan foydalanish koeyffitsiyenti /Кoeffициент использования земли/ Coefficient of land use - kishlok xo'jalik korxonasida yil mobaynida hakikatda foydalanilgan yer maydonini foydalanish mumkin bo'lgan yer maydoniga nisbatidir.

Yerlardan foydalanishning iktisodiy samaradorligini barcha omillaridan tadbirkorlik bilan foydalanish natijasida xar bir gektar yerdan olingan sof foyda summasi ifodalaydi.

Yer monitoringi /Мониторинг земли/Land monitoring - yer fondi, undan foydalanuvchilar, ularning tarkibidagi o'zgarishlarni o'z vaktida aniklash, yerlarning sifati, qiymatini baxolash, barcha salbiy jarayonlarni oldini olish, ularning okibatlarini tugatish, yer fondidan foydalanish darajasini aniklash bilan bog'lik bo'lgan chora-tadbirlar majmui.

Lalmi yer /Богарная земля/ Dry farming - sug'orilmasdan kishlok xo'jalik maxsulotlarini yetishtiradigan maydon (yer), sug'orish tizimlari mavjud bo'lmagan, suv manbaalari bilan doimiy bog'lanmagan, lekin yog'ingarchilik natijasida su'g'orilishi mumkin bo'lgan yer.

Melioratsiya /Мелиорация/ Meltoration - sug'oriladigan yerlardagi tuprok unumdorligiga salbiy ta'sir etuvchi, ortikcha xisoblangan zah suvlarini shu xududlardan okizib chikarib yuborish kobilyatiga ega bo'lgan kollektor-drenaj, zovurlar tizimini barpo etuvchi tadbirlar majmuasi.

Sug'oriladigan yerlar /Орошаемые земли/ Irrigated agriculture - kishlok xo'jaligida foydalanish va sug'orish uchun yarakli bg'lgan, suv resurslari shu yerni sug'orilishini ta'minlay oladigan sug'orish manbai bilan bog'langan yerlardir.

Tuprokning unumdorligi /Плодородия почвы/ Soil fertility - tuprok tarkibida mavjud bo'lgan turli xildagi mikro va makro elementlarning maxsulot yetishtirish maksadida amalga oshiriladigan agro-texnik xamda texnologik tadbir yordamida maxsulot yetishtirib berish kobilyatidir.

Ekinlar hosildorligi /Урожайность культур/ Plant production - tadbirkorlik bilan amalga oshiriladigan barcha irrigatsion, meliorativ, agro-texnik texnologik xamda iktisodiy tadbirlar natijasida ma'lum bir yer maydonidan yetishtirib olingan maxsulot mikdori.

Kishlok xo'jalik yerlari /Сельскохозяйственные земли/ Agricultural land - kishlok xo'jalik subyektlariga turli xildagi tayyor maxsulotlarni, ishlab chikarish maksadida ma'lum muddat davomida foydalanish uchun berilgan xaydalaniladigan yerlar, yaylovlar, pichanzorlar, ko'p yillik daraxtlar maydoni yig'indisi.

Davlat yer kadastri /Государственный земельный кадастр/Government land cadastre - yerning tarkibi, xo'jalik, xukukiy rejimi, ularning toifalari, sifat ko'rsatkichlari va qiymati (baxosi), yer uchastkalarining manzili va o'lchamlari, ularning yer egaligi, undan

foydalanuvchilarga, ijarachilarga, to'g'ri taksimlash to'g'risida zarur, ishonchli ma'lumotlar va xujjatlar yig'indisi.

Fond bilan ta'minlanish /Фондообеспеченность/ Fund- kishlok xo'jalik subyektlarining bir birlikdagi yer maydoniga to'g'ri keladigan fondlar qiymati.

8-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIK MODDIY-TEXNIKA RESURSLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH.

Aylanma vositalar /Оборотные средства/ circulating assets (o'zgaruvchi vosita) - kishlok xo'jalik maxsulotlarini ishlab chikarish ishlarini bajarish, xizmatlar ko'rsatish jarayonida bir marta katnashib, o'z qiymatini ularga to'lik o'tkazadigan vositalardir.

Asosiy vositalar (doimiy kapital)/Основные средства (постоянный капитал)/ fixed assets - kishlok xo'jalik subyekti faoliyatida uzok yillar mobaynida foydalanib, o'z qiymatini ishlab chikariladigan maxsulotlarga, ishlarga, xizmatlarga asta - sekin o'tkazib beradigan vositalardir.

Asosiy kapitalga investitsiya (kapital ko'yilma) /Инвестиция на основной капитал(капитальные вложения)/ capital expenditure - asosiy vositalarni barpo etish va takror ishlab chikarishga sarflangan mablag'

Ishlab chikarishni modernizatsiyalash /Модернизация производства/ Modernization of production - ishlab chikarishni (kishlok xo'jalik) zamonaviy texnologiyalar bilan jixozlash, uni ma'naviy yangilash, tarkibiy texnik xamda texnologik kayta tuzish chora-tadbirlarini o'z ichiga oluvchi jarayon.

Ishlab chikarishni modernizatsiyalashning asosiy yo'nalishlari:

- tarmokdan, korxonalarda jismonan, ma'nan eskirgan barcha turdagi vositalarni chikarish, ularni zamonaviy, samarali texnikalar xamda ilg'or texnologiyalar bilan almashtirish;
- innovatsion texnologiyalarni joriy etish;
- ishlab chikarilayotgan maxsulotlar assortimentini kengaytirish;
- barcha turdagi resurslarni tejash va xarajatlarni tejash;
- o'simliklarning tezpishar, kam suv talab etadigan, kasalliklarga chidamli serxosil navlarini ishlab chikarishga joriy etish;
- naslli, sermaxsul chorva xayvonlarini ko'paytirish tadbirlari va boshkalar.

Ishning mexanizatsiyalashganligi /Механизации работ/ Mechanization - kishlok xo'jaligida maxsulot ishlab chikarish, xizmat ko'rsatish, ish bajarish jarayonida bajariladigan ishlarni mashina va mexanizmlar yordamida bajarilganligi.

Mexnatning fond bilan kurollanganligi /Фондовооруженность труда/ Labor fund - kishlok xo'jalik subyekting bir birlikdagi mexnat resursiga to'g'ri keladigan energetik resurslar kuvvati mikdori.

9-mavzu. QISHLOQ XO'JALIGIDA RESURSLAR POTENSIALINING SHAKLLANISHI. MEHNAT RESURSLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH.

Mexnat resursi /Трудовые ресурсы/ Labor resources - konunlarda belgilangan yoshga ega bo'lib kishlok xo'jalik subyekti xududida yashab, mexnat kobilyatiga ega bo'lgan inson.

Mexnat unumdorligi /Производительность труда/ Labor productivity - mexnat kilish kobilyatigi ega bo'lgan insonning ma'lum bir vakt ichida bajaradigan ishining, ko'rsatadigan xizmatining, ishlab chikaradigan maxsulotining mikdori (kiymati).

Mexnat sij'imi /Трудоёмкость/ Labor yomcost- mexnat kilish kobilyatigi ega bo'lgan insonning ma'lum bir maxsulotining mikdori (kiymati)ni ishlab chikarishga yoki ishni bajarishga ketgan vakt.

10-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGIDA INVESTITSIYA VA KAPITAL QO'YILMALAR, ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH.

Ijtimoiy investitsiya /Социальная инвестиция/Social investment - inson salohiyatini, malakasini, tajribasini oshirishga xamda nomoddiy ne'matlarni rivojlantirishga sarflanadigan mablag'lar.

Investitsiya /Инвестиция/Investment- kishlok xo'jalik subyektini barcha omillarini rivojlanishiga sarflanadigan mablag'.

Investitsion muxit /Инвестиционная среда/Investment environment - investitsiyalar jozibadorligi va samaradorligi xamda siyosiy, iktisodiy, moliyaviy va ijtimoiy xavf-xatar darajasini ifodalab beruvchi omillar yig'indisi.

Investorlar /Инвесторы/Investor - barcha turdagi mulklarni sarflash hakida karor kbul kiluvchi, xamda ularni amalga oshiruvchi subektlar. Ularning tarkibiga davlatlar, korxonalar, kompaniyalar, tashkilotlar xamda jismoniy shaxslar kiradi.

Investitsiyaning iktisodiy samaradorligi /экономическая эффективность инвестиций/Economic efficiency of investment - ma'lum bir vaktida investitsiya kiligan mablag' evaziga olingan sof foyda.

Investitsiyaning koplanish muddati /Срок окупаемости инвестиций/ investment payback period -investitsiya kilinayotgan mablag'ning shuni evaziga olingan sof foyda summasiga nisbati bilan xisoblanadi.

Innovatsion investitsiya /Инновационная инвестиция/Innovation investment - texnika va texnologiyalarning yangi navlarini yaratish va o'zlashtirish bilan bog'lik bo'lgan mablag' sarfi.

Kapital ko'yilma /Капитальные вложения/ Outlay - asosiy vositalarni sotib olish, ta'mirlash, kurishga sarflangan resurslar, mablag'lar yig'indisi.

Korxonaning innovatsion salohiyati /Инновационный потенциал предприятий/ Innovation process - korxonaning (fermer xo'jaligining) ishlab chikarish, iktisodiy xamda ijtimoiy samaradorligini yuksaltirishini ta'minlash kobilyatiga ega bo'lgan barcha turdagi yangiliklarni joriy etish kobilyati.

Real investitsiya /Реальная инвестиция/ Real investment - moddiylashgan asosiy va aylanma vosita (kapital) barpo etishga sarflanadigan mablag'.

Sof kapital ko'yilma /Чистые капитальные вложения/ Net investment - mablag' sarflash natijasida ishga tushirilgan obyektning yoki asosiy kapitalning kiymati. Yalpi kapital ko'yilma - asosiy kapitalga sarflangan asosiy jami mablag'.

Divident/ Дивидент/Dividend - shirkat xo'jaligi ixtiyorida mavjud bo'lgan barcha turdagi mulklarni tadbirkorlik bilan samarali ishlatish natijasida olingan foydaning mulkdorlarga, ya'ni paychilarga beriladigan summasi.

11-Mavzu.QISHLOQXO'JALIGIINFRAUZILMASI.

Servis /Сервис/ Service - tarmokni korxonalarni jismoniy shaxslarga serkirrali faoliyatlarini siyosiy, iktisodiy xamda ijtimoiy faoliyatlarini samaraliligini ta'minlovchi chora-tadbirlar majmuasi.

Maxsulotning ishlab chikarish tannarxi /Production cost/ - yetishtirilgan bir birlikdagi maxsulotga sarflangan ishlab chikrish xarajatlarining summasi.

Moliyaviy xarajatlar /Финансовые расходы/ Financial costs - soliklar, to'lovlar va boshka moliyaviy xarajatlar summasi.

Tannarx /Себестоимость/ Costs - bir birlikdagi maxsulot ishlab chikarish, xizmatlar ko'rsatish va ularni sotish bilan bog'lik bo'lgan o'rtacha xarajat.

12-mavzu.QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI(ISH, XIZMATLAR) TANNARXI VA UNI PASAYTIRISH IMKONIYATLARI.

Davr xarajati/Периодические затраты/time cost/ - kishlok xo'jalik subyektini boshkarish bilan bog'lik bo'lgan xarajatlar yig'indisi.

Ishlab chikarish xarajatlari /Производственные затраты/ Production cost - maxsulot ishlab chikarish bilan bog'lik bo'lgan mehnat, mablag', material, xarajatlar yig'indisi.

Maxsulotning ishlab chikarish tannarxi /Production cost/ - yetishtirilgan bir birlikdagi maxsulotga sarflangan ishlab chikarish xarajatlarining summasi.

Moliyaviy xarajatlar /Финансовые расходы/ Financial costs - soliklar, to'lovlar va boshka moliyaviy xarajatlar summasi.

Tannarx /Себестоимость/ Costs - bir birlikdagi maxsulot ishlab chikarish, xizmatlar ko'rsatish va ularni sotish bilan bog'lik bo'lgan o'rtacha xarajat.

13-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGIDA BAHOLARNING SHAKLLANISHI VA BAHOLAR TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH.

Pul daromadi /Денежные доходы / Cash income - kishlok xo'jalik maxsulotlarini sotish, ish bajarish va xizmat ko'rsatish okibatida olinadigan pul tushumlaridir.

Pul tushumlari okimi /Поток денежной выручки/ Stream of action - tayyor maxsulotlarni sotish, ish bajarish va xizmat ko'rsatish natijasida oylar, choraklar bo'yicha tushadigan pullar summasi.

Narx /Цена/ Price- tovar qiymatining puldagi ifodasi.

14-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGI YALPI VA TOVAR MAHSULOTLARINI KENGAYTIRILGAN TAKROR ISHLAB CHIQRISH.

Ekstensiv yo'l (usul) /Экстенсивный путь(способ)/ Extensive sampling - mehnat va mablag' sarflab, mavjud vositalar dan foydalanib ishlab chikarish ko'lamini kengaytirish evaziga maxsulot ishlab chikarish hajmini ko'paytirishdir.

Intensiv yo'l (usul) /Интенсивный путь (способ)/ Intensive way- fan-texnika yutuklarini, ilg'or texnologiyalarni joriy etish uchun ko'shimcha mehnat, mablag' sarflab, investitsiyalarni jalb etish maxsulot ishlab chikarish hajmini, uning sifatini yaxshilash, bajariladigan ishlar va ko'rsatiladigan xizmatlar ko'lamini kengaytirishdir.

Tayyor maxsulot /Готовая продукция/ Final product - kishlok xo'jalik subyektlarida ishlab chikarilib, sotishga, ayirboshlashga mo'ljallagan maxsulot.

Tovar maxsuloti /Товарная продукция/ Marketable products - kishlok xo'jalik subyektlari tomonidan iste'mol talabni kondirish imkoniyatiga ega bo'lgan maxsulot. Ya'ni sotilgan maxsulot.

O'simlikchilik yalpi maxsuloti /Валовая продукция растениеводства/ Gross production of plant - o'simliklarga ishlov berish, parvarish kilish natijasida yetishtirilgan maxsulot miqdori.

Chorvachilik yalpi maxsuloti /Валовая продукция животноводства/ Gross production of livestock - chorva xayvonlarini parvarish etish, bokish natijasida yetishtirilgan maxsulot miqdori.

Shirkat daromadi /Выручка ширката/ - jismoniy shaxsning turlicha faoliyat ko'rsatishi natijasida soliklar to'langunigacha bo'lgan daromad.

Sof foyda /Чистая прибыль/ Net profit - barcha pul tushumlaridan ishlab chikarish, davr, moliyaviy va favkulodda xarajatlarni chegirandan so'ngi summa.

Foydalilik /Доходность/ Profitability - kishlok xo'jalik subyektlari tomonidan sarflangan barcha xarajatlar evaziga olingan sof foyda summasini ifodalaydi.

Yalpi foyda /Валовая прибыль/ Gross profit - barcha pul tushumidan ishlab chikarish xarajatlari ayrilganidan so'ng kolgan foyda summasi.

Qishloq xo'jaligi yalpi maxsulotining haqiqiy qiymati /Фактическая стоимость валовой продукции сельское хозяйство/ agricultural production costs - bozor iktisodiyoti subyektlari tomonidan bir kalendar yil davomida ishlab chikarilgan maxsulotlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlarning hakikiy baxolardagi qiymati.

Qishloq xo'jaligining yalpi maxsuloti miqdori /Объем валовой продукции сельское хозяйство/ total value production - bozor iktisodi subyektlari tomonidan bir kalendar yil davomida ishlab chikarilgan maxsulot miqdori.

Rentabellik /Рентабельность/ Profitability - korxonada faoliyatining foydalilik darajasi.

15-mavzu. O'SIMLIKCHILIK TARMOQLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING UMUMIY MUAMMOLARI.

Ekstensiv yo'l (usul) /Экстенсивный путь(способ)/ Extensive sampling - mehnat va mablag' sarflab, mavjud vositalar dan foydalanib ishlab chikarish ko'lamini kengaytirish evaziga maxsulot ishlab chikrish hajmini ko'paytirishdir.

Intensiv yo'l (usul) /Интенсивный путь (способ)/ Intensive way- fan-texnika yutuklarini, ilg'or texnologiyalarni joriy etish uchun ko'shimcha mehnat, mablag' sarflab, investitsiyalarni jalb etish maxsulot ishlab chikarish hajmini, uning sifatini yaxshilash, bajariladigan ishlar va ko'rsatiladigan xizmatlar ko'lamini kengaytirishdir.

O'simlikchilik yalpi maxsuloti /Валовая продукция растениеводства/ Gross production of plant - o'simliklarga ishlov berish, parvarish qilish natijasida yetishtirilgan maxsulot miqdori.

Qishloq xo'jaligi yalpi maxsulotining haqiqiy qiymati /Фактическая стоимость валовой продукции сельское хозяйство/ agricultural production costs - bozor iktisodiyoti subyektlari tomonidan bir kalendar yil davomida ishlab chikarilgan maxsulotlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlarning haqiqiy baxolardagi qiymati.

Qishloq xo'jaligining yalpi maxsuloti miqdori /Объем валовой продукции сельское хозяйство/ total value production - bozor iktisodi subyektlari tomonidan bir kalendar yil davomida ishlab chikarilgan maxsulot miqdori.

16-MAVZU. CHORVACHILIK TARMOQLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING UMUMIY MASALALARI.

Ekstensiv yo'l (usul) /Экстенсивный путь(способ)/ Extensive sampling - mehnat va mablag' sarflab, mavjud vositalar dan foydalanib ishlab chikarish ko'lamini kengaytirish evaziga maxsulot ishlab chikrish hajmini ko'paytirishdir.

Intensiv yo'l (usul) /Интенсивный путь (способ)/ Intensive way- fan-texnika yutuklarini, ilg'or texnologiyalarni joriy etish uchun ko'shimcha mehnat, mablag' sarflab, investitsiyalarni jalb etish maxsulot ishlab chikarish hajmini, uning sifatini yaxshilash, bajariladigan ishlar va ko'rsatiladigan xizmatlar ko'lamini kengaytirishdir.

Chorvachilik yalpi maxsuloti /Валовая продукция животноводства/ Gross production of livestock - chorva hayvonlarini parvarish etish, bokish natijasida yetishtirilgan maxsulot miqdori.

Qishloq xo'jaligi yalpi maxsulotining haqiqiy qiymati /Фактическая стоимость валовой продукции сельское хозяйство/ agricultural production costs - bozor iktisodiyoti subyektlari tomonidan bir kalendar yil davomida ishlab chikarilgan maxsulotlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlarning haqiqiy baxolardagi qiymati.

Qishloq xo'jaligining yalpi maxsuloti miqdori /Объем валовой продукции сельское хозяйство/ total value production - bozor iktisodi subyektlari tomonidan bir kalendar yil davomida ishlab chikarilgan maxsulot miqdori.